

MAGYAR NYELVÉSZET.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL

MÁSODIK ÉVFOLYAM.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND BIZOMÁNYÁBAN

1857.

AGYAR NYELVESZET.

1857

HUNFALYI PÁL

HASODIK KÖNYV

PESTEN

EMICH GUSZTÁV KÖNYVNYOMDÁJA

Pesten, 1857. Emich Gusztáv könyvnyomdája.

Vissza- és előrepillantás.

Taval a' magyar nyelvészet nagy tennivalójával kezdők meg az első évfolyamot, kifejezvé, 's a' mennyire kitelt a' rövid helyen, meg is fejtögetvén kettős feladatunkat: a' *remek* nyelvek és azok tudományai, azután az *altaji* nyelvek 's kiváltkép a' magyar nyelv tudományos művelését. A' 'Magyar Nyelvészet' új folyamát is, melyet a' *Magyar Akademia pártfogására méltat*, ugyan ezen feladat fejtögetésével illenék kezdenünk, ha ismétölni akarnók a' tavál elmondottat, vagy ennek bővebb és jobb előterjesztésével inkább meggyőzhetnök olvasóinkat a' kettős feladat elútasíthatatlan voltáról. De úgy látszik nekünk, olvasóink meg vannak arrul győződve, minek tanulását sürgetjük; az pedig, hogy olyanok is csatlakozzanak hozzánk, kik eddig vagy közönyösen, vagy némi bizalmatlansággal nézének, részint a' közlékeny olvasók buzgóságátul függ, részint pedig a' szerkesztő és dolgozó-társak ügyességén fordul. Inkább lássuk hát, miben bizalmatlankodnak némellyek ügyeközöttünk iránt; azután hogy mit tehete mult évfolyamban a' 'Magyar Nyelvészet', 's mit szándékozik ebben tenni, ha siker követi a' szándékot?

Kettős lévén föladatunk, a' *remek* nyelvek és nyelvtudomány, 's az *altaji*, szorosán véve, a' magyar nyelv és nyelvtudomány, az ügyeközetünket illető bizalmatlanság is kétféle lehet. Azomban a' *remek*, azaz a' görög és latin nyelvet és nyelvtudományt tárgyazó ügyeközetünk, tudtomra legalább, nem talált bizalmatlankodásra; mi ugyan eddigelé nem annyira becsületére válik a' 'Magyar Nyelvészet'-nek, mint inkább az, hogy abban nem is volt még sok, mi iránt akár bizalmatlanság akár rokonszeny nyilatkozhaték, szemrehányásul szolgál nékie. Azon hírt, hogy a' *remek* nyelvtudományba is az összehasonlító nyelvészet befolyását szeretjük, és fogjuk meg-

mutogatni, lehete ugyan ezzel fogadni: „haszontalan az összehasonlító nyelvészet“, míg a' külföldi tudomány nyomán — mert nekünk itt minden előtt a' külföld nyelvészeti tudományával kell megismérlődnünk — kézzel foghatóvá nem teszszük a' mi kételkedőinknek is, hogy az nemesak nem haszontalan, hanem *maga a' nyelvtudomány* legnagyobb részben. Ez bötü szerint áll a' görög és latin nyelv természetére nézve; pedig annak megértése és felfogása csak ugyan tartozik a' nyelvtudományhoz; sok tekintetben áll a' görög és latin nyelv irodalmaira nézve is, mennyiben az általános szellem, melly ezekben hatott, csak az összehasonlító nyelvészet által rakott magasságbul lehet belátni; — mire mink a' külföld tudományának elsajátítása által leszünk képessé; 's áll sok egyesekre nézve, mellyek látszólag idegenek a' görög és latin világban, 's ebből meg sem magyarázhatók. Tehát látatlanbul legfejebb haszontalannak hihetik az összehasonlító nyelvészetet a' görög és latin nyelvtudományra, mellyet a' régi és középkor a' nélkül, úgy mondhatják, mívelt és őrzött meg: de ártalmasnak nem kiálthatják ki.

A' magyar nyelvtudományt öregbíteni sőt igazgatni készülő összehasonlító nyelvészetet azomban nem illy „hagyján, nem használ, nem árt!“ féle közönyösséggel fogadták többen, hanem féltékeny bizalmatlansággal. Legszenzubb, mert egyedüli, nemzeti kincsünket féltik az összehasonlító nyelvészettől! — Ha ez nem merő ürügy, melly által magokrul a' tanulás kötelességét el akarják hárítani, — 's ha volnának ilyen elleneink, azoknak bátran elmondhatjuk, hogy miattunk váltig fészkelődhetnek, mert miután nem akarnak tanulni, átgázolhatlan mélység tátong köztök és mi közöttünk; — ha, mondom, ez nem tanulást kerülő ürügy, hanem komoly, tudományos utánanézés által lett meggyőződés: szóba ereszködhetünk velök, 's ezennel, a' legünnepélyesebben fölhívjuk ellenkező meggyőződéseik előadására, de kivált a' rokon altaji nyelvek tanulására, hogy így emezekből czáfolhassák meg ügyeközetünket. Föl kell dlniök az ellenek táborát, — az az, a' mi táborunkat, és saját magunk fegyvereivel legyőzniök, örökké megsemmisíteniök, hogy azután béke és rend uralkodjék a' magyar nyelv Sionában! Minket ugyan azon elbizottság veszen a' kifejezett fölhívásra, hogy az illy ellenek, kik tudományos utánanézés, de ismétöljük, kivált a' rokon altaji nyelvek tanulása által meg akarnak czáfolni, előbb utóbb társaink és ügyfeleink lesznek. 'S mindenki belátja, miszerint

másunnan vett okokkal és bizonyítékkal akarni megdönteni azt: vannak-e és melyek a' magyarral rokon nyelvek? azután: a' való rokonnyelvek használnak-e vagy ártanak a' magyar nyelvtudománynak? — hiú iparkodás, melly csak gyermekkorában lehetséges az irodalomnak.

Addiglan is, míg ezen óhajtott elleneink a' rokon nyelvek tanulásához fognak, azok megnyugtatóására, kik csak nézni jönnek, de nézőkül is az előttök lefolyó tudományos működésben feleköznek, vegyük részrehajlatlan taglalás alá ezen nyomós kérdést: árt-e az összehasonlító nyelvészet a' magyar nemzeti kincsnek, a' nyelvnek? — Lássuk először, miben állhat ez ártás? Úgy-e, magának a' nyelvnek semmiféle tudománykodás nem árthat olyképen, hogy például a' szép hangzatu nyelvet nem széppé, az eredeti nyelvet nem azzá, a' mivelt nyelvet míveletlenné változtathatná. E' tekintetben a' nyelv egybehasonlítható akármelly természeti vagy művészeti tárgygyal. Kell-e féltetni a' növény akár szépségit, akár erejét, akár származását az ügyetlen vagy hamis elvekből induló fűvésztől? kell-e féltetni a' füsteménynek, vagy épületnek vagy költeménynek akár szépségit akár becsét kontár műtudóstul? Nem. — De tán ügyetlen műtudós megárt mások ítélő tehetségének, vagy megakadályoz másokat ezen tudományok művelésében? Szintén nem, sőt hibáján okulhatnak is mások. — Mit kell tehát ügyetlen fűvészszel, és kontár műtudóssal tenni? Ezek személyével általában nincs bajunk, de van kötelességünk és jogunk a' tudományok művelésére. — Úgy vagyon a' dolog a' nyelvvel és nyelvészettel. A' leghamisabb nyelvész sem árthat a' leghitványabb nyelvnek sem. Ha ugyan képes volna az ezen nyelven beszéllőket és írókat tévedésbe vezetni, bizonyosan nagyot ártana a' hamis nyelvészet: csakhogy nem is tudom, mi biztosíthat hamis tanítók ellen olly közönséget, melly maga nem tud, vagy nem akar tudománykodni; mert annak keze között csak ugyan minden elromlik. Illyennek méltóztatik-e tartani a' magyar olvasó és író közönséget? Én nem tartom annak. Tehát a' magyar nyelvnek sem hangzatosságát, sem eredetiségét, sem más bár milyen tulajdonát nem ronthatja el a' hamis nyelvészet. — Vajjon árt-e a' helyes nyelvészet? vagy nevetséges csak gondolni is azt? De tán megárt, ha megczáfolja az eddigi véleményt a' nyelvről, melly azt lehető kiváltságosnak adta ki, 's hiedelmet talált? mert hát minden dolognak becse véleményen alapszik. —

Efféle ártalom lehetséges, de tudományban az inkább nyereség hogysen kár.

Nézzük most, miben lehet az összehasonlító nyelvészet ártalmára a' magyar nyelvnek, mint nemzeti kincsnek? Az összehasonlító nyelvészet nem az, minek úgy látszik nekem, sokan tartják. Azt hiszik, egyes szók, bár honnan kerülnek, 's habár azok fejttöge-téséhez nem tudhatnak is, külső alakuk szerinti hasonlítgatása: összehasonlító nyelvészet. Így jártak el nálunk kissé továbbacska is, mint sem Révai után illett. Révai világosan megmondá, hogy a magyar nyelv rokonai a' sémi, az éjszaki, (lapp, finn, eszt,) nyelvek, meg a' török; 's megmutatta, hogy a' rokon nyelvek segítségével sok világosságot deríthetni a' magyar nyelvre. Szóval, Révai egész eljárása annak czáfolása volt, hogy *a' magyar nyelvet maga magából lehet megfejteni!* — Mit kellett vala már Révai után tenni? Nem-de a' kis héber és arab tudományon kívül az *éjszaki nyelvek 's a' török nyelv tudományát kellett vala szerezni*, nem beszéllve jobbra balra, és szidva *Sajnovicsot*, (mert Révait nem mervén bántani, ezen tölték ki tudományos haragjukat), és fitymálva a' hig eszü *Gyarmathit*, hanem *magokat a' nyelveket tanulni kellett volna*, legalább a' törököt, mellynek számos oklevelei a' helységek ládáiban mind meg annyi történeti kútforrásaink. E' helyett inkább azzal tarták magokat tudósabbaknak, a' mivel kevesebbet tudtak Révainál; mert ez az éjszaki és a' török nyelvet nagyon szükségesnek tartá, utódai pedig rájuk sem pillantván, vagy, *ném tudva mikép lehet tanulni*, haszontalanul bibelöldvén azokkal, egyenösen kirekeszték a' szükségesek körébül.

Az összehasonlító nyelvészet minden előtt komoly nyelvtanulás — 's ez sok időbe kerülő munka. — Mit sürgetünk mi? A' rokon nyelvek tanulását. — Mitül óhajtanók visszatartoztatni nyelvseinket? Attul, hogy a' rokon nyelvek tudása nélkül ne szófejtö-gessenek, ne bölcselkődjenek a' magyar nyelvben! Már ezen sürgetés, ezen visszatartoztatás lehet-e ártalmára a' magyar nyelvtudománynak? mert hogy magának a' nyelvnek csöppet sem árthat (lehet hogy nem is használ), világos; tehát az lehet-e a' nyelvtudománynak ártalmára? Szeretnék valakitül homlok-igenös feleletet hallani!

Kifogó felelet van elég, mellyek azomban kettőbe foglalhatók. Az egyikbe tartoznak a' magyar becsületet féltők, ha a' lappal, a'

finnel, az eszttel, 's a' többi számos ugyan, de nem díszes atyafisággal környékezzük a' magyar ,dicső'nyelvet. — Coecus de coloribus! Mellyik nyelv nem dicső? Tanuljátok meg p. o. a' finn nyelvet, azután beszéljete, 's beszédetök okos lesz. Ha restellitek annak tanulását, beszédetök gyermekes, 's a' magyar nyelvtudományt lealacsonyító. Ki még ezentul is gyermek akar maradni, 's a' nélkül hogy a' finn nyelveket tanulja és tudja, itélni fog, azt kénytelenek vagyunk gyermeknek hagyni, 's elmellőzni ott, hol tudományrul van szó; mert gyermek nem ért a' tudományhoz. — A' másik általános feleletbe azok tartoznak, mellyek a' nyelvészködés tárgyai közül válogatnak, 's egynek a' többi előtt elsőséget követelnek. Ezen kifogások nem bántanak semmit és senkit. Sürgetésünk, hogy minden magyar nyelvész tartozzék tanulni a' rokon nyelveket, nagyon idején van, sőt szinte kései. Annak emlegetésével föl nem hagyhatunk még. Azomban mivel kezdje meg működését a' készült, tehát a' rokon nyelvekben eltájékozott nyelvész, azt senki sem akarhatja meghatározni; ezt alanyi okok és külső körülmények szokták eldönteni. 'S a' készült nyelvész bár hol kezdje is munkáját, mindig helyesen kezdi meg: a' készületlen viszontag mindig helytelen kezd, akár hol kezdjen is. —

Mit tett a' ,Magyar Nyelvészet' első évfolyama a' remek nyelvek tudománya ügyében? Szerencsés vala *Halder* úrtul a' nyelvtani műszók és az igék időji és módjai felül alapos tudománnyal írt cikket (lásd a' 49—64. lap.) közölni, mellyet nagy sajnálattal elsőnek és utolsónak kelle adnunk. — 6. 8. 9. jegy alatt két buzgó értéközést közlénk (lásd a' 31—44; 254—272. lap.) a' nyelvtudományrul, 's azon akadályokrul, mellyekkel nálunk a' remek nyelvészet iskolán kívül és belül küzd. Többet nem hozza a' M. Nyelvészet, nem is igen hozhata.

Általános nyelvészetbe tartozó értéközés vala *Riedl Szende* úré (l. a' 20—30. lap.), ki a' prágai egyetemben buzgó tanára a' magyar nyelvnek, egyszersmind a' magyar nyelvészet a' rokon nyelvek tanulása által igen derék művelője. Abba tartozik *Télfi János* úr ismertetése és bírálata *Steinthal* „die Classification der Sprachen“ című munkájának (l. a' 122—132. lap.), mellyet tájékoztatásra mindenkinek ajánlhatunk. Némileg tartozik ide *Florián Mátyás* „árja és magyar nyelv közötti hasonlata“ is (l. a' 234—252.

lap.) mennyiben abban alkalmilag általános nyelvészeti nézetek is fordulnak elő.

Az altaji 's így a' magyar nyelvtudományra legtöbbet hozza a' mult évi folyam. *Fábián István* úr hosszasan ismerteté a' *finn nyelvet*, 's ha teljes nyelvtan nem lehetött is az, mert olyan nem fér a' 'Magyar Nyelvészetre', még is a' gondos olvasónak és tanulónak eleget ad önálló ítéllettelre, hogy vagy elismérje a' rokonságot, vagy azt alaposan tagadhassa. Megtanulván azt, mit *Fábián* előterjeszt, körülnézhet a' hozzáférhető indgermán és sémi nyelvek fajaiban, 's keresheti, ha talál-e valahol több anyagi és ildomi rokonságot a' magyarral, mint a' finnben. Megsegíti *Riedl* úr értéközése a' *többszám képeztetéséről* is (l. a' 137—150. lap.); de kivált *Torkos Sándor* úr ismertetése a' jeles *Kellgrén* 'Grundzüge der finnischen Sprache' című munkájának (l. a' 377—389. lap.). Ugyancsak *Torkostul* becses értéközést kaptunk a' *göcseji nyelvjárásról* (l. a' 215—225. lap.), mi alkalmat szolgáltatata néhány tudnivalónak elmondására a' magyar nyelvjárások és tájbeszédnek felül. — A' szerkesztőnek előadása „a' magyar helyesírásról“ (l. a' 151—172; 177—214. lap.), imitt amott mélyebben enged pillantani a' magyar nyelv természetébe, 's talán fölébresztheti azon véleményt, hogy abban igen sok van még, min eddig könnyen elhaladt a' magyar nyelvtan, nem sejtethve, mi lappang az anyag alatt. — *Philofennus* pedig megkezdvén a' finn és magyar néptalányokat közölni, új bányát nyit meg, mellybül, úgy hiszszük, sok drága fémet fogunk világosságra hozni, 's a' nyelvileg rokon népek rokon gondolkozását is kimutathatni.

Ez új évfolyamban a' remek nyelvtudományra is több tekintettel leszünk, 's kell is hogy legyünk. Tudós iskoláink, mindenfelül rájuk tóduló bajok alatt szinte roskadoznak, 's ezen bajok között a' tanárok szenvednek legtöbbet, kik tanárságuk idejében készülnek a' tanárságra. A' tudós, azaz, remek nyelvekre legtöbb idő méretük ki a' gymnasiumokban; a' magyar nyelvet mind ezekben, mind a' reáltanodákban is tanítják. Soha sem kerülhet oda a' dolog, hogy magyarországi gymnasiumokban magyar születésű tanár nem fogja tanítani a' remek nyelveket és irodalmat, annál kevesebbé lehet gondolni, hogy valaha megszűnhessék a' magyar nyelv-tanítás, vagy hogy erre magyar születésű tanárt ne alkalmazzanak. Pedig, valljuk meg, magyar születésű tanítónak Magyarországon és Erdélyben ke-

vesebb alkalma van, mint bárhol is Európában, derekas készülésre a' remek nyelvtudománybul és irodalmakbul. *Hisz egész Magyarországon és Erdélyben a' magyar nyelvészetnek sincs egyetemi tanársága;* mert a' mi a' pesti egyetemnél van, azt nincs szerencsénk ismerni. Pedig ha fölfedezési utazás nélkül megtudhattuk, hogy Bécsben *Beller* úr kutatja az altaji nyelveket, tehát a' magyart is; hogy Prágában *Riedl* úr munkálkodik, kitül legközelebb a' bíres „Királyudvari kézirat“ magyarrá fordítását is vette az irodalom: talán a' pesti egyetemnél munkálkodó magyar nyelvészetnek is, ha volna, legalább némi hírért hallottuk volna.

Ezek így lévén, azon kell iparkodnunk, hogy magunk között, kik tanítunk és tanulunk, ébresszük és ápoljuk a' remek nyelvtudományt! 's tanítók és tanulók egy személyben lévén, közremunkálódás által tegyük nagygyá azt, mi különben egyetemek árnyékában szokott nagyra nőni. Ez okbul kérve hívom fel a' magyar- és erdélyországi gymnasiumokat és reáltanodákat, hogy legyenek részvevői azon kicsi lendületnek, melly a' „Magyar Nyelvészet“ füzetek útján kelhet.

Hogy a' görög és latin nyelvtudományban ne maradjunk ott, hol hasznunkat nem vehetnék többé (mert már nem tanulunk latinul, *pro culina*): igyekezzünk megismérködni az indgermán nyelvészet roppant tudományával, mellyben most a' görög és latin tudás egész más környékezettel bír, mint a' 16. 17. és 18-dik században. Részünkről a' „Magyar Nyelvészet“ minden lehető meg fog tenni, hogy legalább Bopp munkáit megismértesse. Legyenek szívesek azon tanárok, kik a' hellen és latin nyelvet tanítják, segédkezet nyújtani. De munkafelosztás a' legelső kívántatóság; valamig mindnyájan mindent akarunk, addiglan egyikünk sem juthat valamire. Közremunkálódás és munkafelosztás növeli majd egyetem nélkül is tudásunkat.

A' gymnasiumokat és reáltanodákat részvételre híván fel, arra is kérem őket, részeltessék a' felsőbb osztályok érettebb tanítványait is az ügyeközetben, hogy a' tankönyveik kívüli tudománynyal is, legalább névszerint, ismérködjének meg. Ifjainkban hibázik a' lelkesödés; föl lehet azt költeni, ha kivesszük a' félszedségből. —

Ambár aránylag legtöbbet tett a' mult évi folyam a' magyar nyelvészetért: korántse gondolja senki, hogy sokat tettünk már; *annál kevésbbé ítélje meg valaki a' magyar összhasonlító nyelvészetet*

az eddig közlöttekül. Valamit csak akkor lehet megítélni, mikor egész voltában ismerjük. A' magyar összehasonlító nyelvészetnek alig adhattuk még kezdetének elejét. Ugyan is az összehasonlító nyelvészet semmi, a' rokon nyelvek alapos tudása nélkül. De alaposan nem lehet hamar megtanúlni semmit (a' szerkesztő magáru! ítélvén mondja ezt; vannak bizonyosan értelmek, kik éles aczélként könnyen és hamar végire járnak mindennek). Azután sokféle tanulni való is van. Mindenik nyelv, a' mellynek nagyobb földirati tere van, vagy a' mellynek irodalma és emléközete néhány századot foglal magában, megtanulásra szinte életidőnyi munka. Hát még azután mennyi fáradság és ügyesség kívántatik meg azon rétegek áthatására, mellyek között alakultak azon nyelvek egyediségei, 's mellyek alatt közös gyökereik összetalálkoznak! Azért ne csudálkozzék senki a' magyar nyelvészetnek az összehasonlítás mezején való lassu keletkezésén: inkább jó jelnek vegye azt, másunnan vett tapasztalásbul tudván, hogy a' mi hamar meglesz, az vagy alap nélküli, vagy el sem érte alapjait.

Ismérvén a' sok és nagy munkát a' 'Magyar Nyelvészet', folytatni fogja működését hol szélösségre, hol mélységre. Tapogatásait ezentúl sem fogja szégyenleni: mert habár tudja is, hol rejlik a' kincs, nem tudja még jól az ígézetet, melly legbiztosabban kézre keríti azt. Képes beszéd nélkül mondvá, nyelvészködési eljárásunkat is ki kell még igazítani, 's annak saját logikáját kitalálni; mert minden tudománynak a' külön tárgyhoz mért külön eljárásra van szüksége. Például, közöttünk általános meggyőződés, hogy az eredeti szók mind egytagúak, 's minthogy a' magyar nyelvben az egytagu szók száma nem kicsi, azt követköztetjük: a' magyar nyelv lehető eredeti alakjában van még. Azomban az egytagu szók eredetiségét nagyon gyanúsítja ezen tapasztalat, miszerint a' régibb nyelvek, 's a' nyelvek régibb állapotja épen nem mutatnak egytagu szókat: viszontag a' lehető kopott és új állapotu nyelvek, minő az angol, legtöbb egytagu szókkal bővelkődnek. Hasonlítsa bár valaki a' rokon latin és francia szókat egybe, 's szint' azt fogja találni, p. o. oculus oeil, manus main, caput chef, nasus nez, capillus cheveu, amo aime, stb. Ezen tapasztalat megezáfolja tehát ama' meggyőződést, hogy az eredeti szók egytagúak. De másfelül azzal kell kiegészíteni: leghajdanában a' szógyökök lehettek egytaguak, ámde a' régibb nyelvekben, 's a' nyelvek régibb állapotjában a' szógyököket

már képzőkkel bővítve látjuk; az újabb nyelvekben, 's általában a' nyelvek újabb állapotjában ellemben a' képzők kopása mind nagyobb nagyobb, minél fogva a' szók rövidülnek, vagy egytaguságra csonkulknak. Így látszólag a' legújabb nyelvállapot a' legrégebbhöz hasonlít: de valóban roppant különbség van a' kettő között, mert a' legrégebb állapot a' tiszta gyököket mutatja (ha képesek vagyunk ennyire visszamenni), a' legújabb állapot pedig a' gyökök és képzők lesímított, kopott maradványait tünteti elő. De a' két állapot közötti változatok feltalálása adja meg csak a' nyitot amazok kiismerésére, miről a' félszeg nyelvészködés ingyen sem álmodik.

Ha most már a' magyar egytagu szókat a' rokon finn szókkal hasonlítjuk össze, p. o. szem silmä, kéz käsi, víz vesi, ágy vuodet, fű puhu, men (megy) mene, sydän szív, meny miniä, vő vävy, négy neljä, öt viisi, hat kuusi, fél peljä, fél puoli dimidium, fél veli frater, fél pieli trabs, tölgy tammi quercus, tölgy tuummi uber stb. stb. a' tapasztalt nyelvész tartózkodik a' tiszta vegyületlen gyökiséget a' magyarnak tulajdonítani, hanem kénytelen abban rövidített kopott idomokat gyanítani, — 's ezennel már nem siet többé böleselkedésében, hanem meggyőződik a' további kutatás szükségéről. 'S míg hatalmába keríti az anyagot, 's kitalálja az ezen anyaggal való természetes bánást, sokat kell még dolgoznia. Vegyük csak hozzá a' törököt, 's lássuk p. o.: a' finn pää magyarul fej, törökül bas; a' f. kuu m. hó luna t. aj; a' f. kuu m. hó nix t. kar, a' f. kuu m. háj t. jag; a' f. kaht m. kekt (két, kettő) t. iki; a' f. kohta m. has t. karn. stb. stb. 's legott belátjuk, hogy nem biztos, p. o. a' finn kuu-nak, melly nix, luna és adeps, 's mellynek törökben kar, aj, jag magyarban hó, hold, háj, felel meg, egy-gyökűségét vitatni.

Azomban a' nehézségek még más körülmények által is sulyosbodnak. Minden tudomány csak akkor válik nemzeti tulajdonná, ha lehető sokan művelik; ezt meg csak úgy lehet várni, ha vannak eszközök a' tanulásra. Nálunk nehéz a' rokon nyelvek tudásához jutni, nehéz ezen bajnak elhárítása is. Ehhöz ugyan tehet valamit a' 'Magyar Nyelvészet', de úgy még sem segíthet, hogy kielégítse a' szükségét. Alulírott gondolkozik hát azon, 's készít terjedelmesebb *finn olvasó könyvet*, mellyben rövid nyelvtanon kívül nagyobb és számosabb darabu szöveg lesz a' finn irodalom jelesebb részeiből, nyelvtani jegyzetekkel, a' szöveg fordításával és szótárral. A' szöveg nagy része a' nyelvjárásokat adja elő, mi által a' nyelvismé-

ret sokat fog nyerni. Az egész munka körülbelül 50 ívnyi lesz, 's úgy hiszi a' dolgozó, hogy az Fábíán István úr ismértetésével együtt lehető tökéletesen be fogja avatni a' tanulót ezen rokon nyelvbe. Kár, hogy a' dolgozó nem áldozhatik annyira pénzzel, mint szívesen odaáldozza idejét: külfömben mindjárt is nyomatni lehetne a' munkát. —

Ügyfeleim és dolgozó társaimnak nyilvánosan kifejezem azon köszönetet, melly a' tudományok művelésében azokat illeti meg, kik jutalmukat ebben a' művelésben találják és eléglík. Ezen mosolygának tán némellyek: nekünk nem szomorkodni azon, dicsőségünk. Folytassák a' közremunkálást, melly nélkül a', *Magyar Nyelvészet* el nem lehet.

HUNFALVY PÁL.

A' latin hangsulyozásról.

(Théorie générale de l'accentuation latine, suivie de recherches sur les inscriptions accentuées et d'un examen des vues de M. Bopp sur l'histoire de l'accent, par Henri Weil et Louis Benloew professeurs de faculté. Paris 1855).

Első közlés.

A' hangsuly tana mindenik nyelv tudományának sokkal nyomósabb része, hogysem mellőzhessék azok, kik mélyebben szokván behatni tanulmányaik tárgyába, ennek történeti alakulását szintügy, mint jelen mivoltát egészen és teljesen szeretik fölfogni, tudván, hogy csak imígyen tesznek szert a' tudományra. *Weil* és *Benloew* fennidézött munkája pedig olly nevezetősnek látszik nekünk a' latin nyelvtudományra nézve, 's annyi tanulságot hoz az olvasónak, hogy mind kezdő tanítóink, mind a' latin nyelv köztünk elég számos tisztelőji előtt kedvest gondolunk tenni, ha bővebb ismertetését adjuk annak, kívált ha úgy sikerülne azt tennünk, miszerint ifjabb olvasók is megérthessék, 's ugyanazon tárgynak nyomozására, mellyről tán most először hallanak bővebben, 's ugyan azon írók tanulására ösztönöztessenek, kiket a' jelen munkából imitt amott *szántszándékkal* fogunk felhozni.

I. A' szók elemei a' szótagok és azok bötüji. Azon elemeket az ejtés vagy rövidebb vagy hosszabb idő alatt fejezi ki, 's ez által kitüntet a' szók *mennyiségét* vagy *külső terjedtségét* (quantitas). De az ejtés mozzanatai nem csak tartam vagy idő, hanem a' hangnak fölemelése, vagy föl-nem-emelése által is különböznek egymástul, 's ezt a' szók *hangsulyozásának* nevezzük. E' kettő: mennyiség és hangsuly külön külön tulajdonságai a' szóknak; ez lelkét illeti azoknak; „accentus est velut anima vocis“ (3. l. Diomedes). Hogyan értjük ezt? — Minden szóban okvetlen van tag, melly a' többiekön mintegy uralkodik, azokat maga alá rendöli, hogy vele valami egységre idomuljanak. Kell ugyan, hogy mindenik tag kiejtesék, tehát bizonyos hangsulylyal bírjon: de főhangsúly mégis csak egyikön lehet, különben a' szó nem volna egység. Meg kell tehát

külömböztetni a' szó hangsúlyát a' szótagétul, amazt nevezték *ῥῶ*, *κύριος τόνος*, ezt *szótag* hangsúlyának *συλλαβικός τόνος*. P. o. ágrum cölens két szó, mindenikön van fő hangsúly, t. i. első tagján. El- lemben *agricola* azon kettőből összetett szó, 's mert csak egy szó, szintén egy főhangsúlylyal bír, melly a' *ri* tagon van. Világos, hogy ezen szónak egységit csak a' hangsúly hozza elő, melly a' volt két külön szónak lételit mintegy elenyészteti. 'S mit a' hangsúly a' fel- hozott példában két szóval teszen, ugyan ~~azt~~ tette mind azon szóta- gokkal, mellyekből a' szók állanak, egy egy szóba idomítván őket.

A' görög és latin írók kifejezéseit és határozásait, mellyekkel a' hangsúlyt leírták és értelmezték, gondolóra vévén, megtudhatjuk a' gö- rög és latin nyelvek hangsulya millyenségét. *Prosodiának* nevezték a' hangsúlyt; a' latin író pedig így szól: „*Accentus dictus est ab acci- nendo, quod sit quasi quidam cuiusque syllabae cantus: apud grae- cos ideo προσῳδία dicitur, quod προσάδεται ταῖς συλλαβαῖς* (6. l. Diomedes). Hogy utóbb a' szók mértékeinek 's az azokon főleg ala- puló verselés tanát nevezék *prosodiának*, némi fogalomzavarbul történt. A' hangsulyozás tehát mintegy a' szótagok kiejtésit kísérő éneklés vala, vagyis emeltebb és kevesbbé emelt hanggal ejték a' szótagokat. Bizonyítják ezt a' *τόνος*, tonus zenehang, *ὀξύς* acutus, *βαρύς* gravis szók, mellyek mind a' zenetudománybul valók. 'S azért a' görög és latin nyelvben a' szók és szótagok mennyisége a' hangsúlytul különböző valami volt, minélfogva a' hosszú szótag, mint ilyen, nem járt mindig föl- vagy emelt hangu ejtéssel, viszon- tag a' rövid szótag is hangsúlylyal birt. Azért mondja byzantiumi Arisztofanesz, hogy a' szótagok mennyisége (*χρόνος*) a' mértékhez, a' hangsúly pedig a' zenehanghoz hasonlít. *Καὶ τοὺς μὲν χρόνους τοῖς ῥυθμοῖς εἶλασε* (ὁ Ἀριστοφάνης), *τοὺς δὲ τόνους τοῖς τόνοις τῆς μουσικῆς* (6. lap, Arcadius). A' jegyek is, mellyekkel jelölék a' hangsúlyt, megfelelték a' fogalomnak. Az emelt hangu ejtést, mit *ὀξεία*, acuta-nak neveztek, mi *élesnek* mondunk, balrul jobbra föl- menő és hegybe kifutó vonatkával; az alacsony hangut pedig, mit *βαρεῖα*, gravis-nak neveztek, mi *tompának* mondunk, fordítva bal- rul jobbra lemenő 's szintén hegybe kifutó vonattal jegyezék. „*Acutae nota est virgula a sinistra parte dextrorsum sublimis fastigi- ata; gravis autem notatur simili virgula in eadem parte depressa fastigio; quae notae demonstrant omnem acutam vocem sursum esse, et gravem deorsum.*“ (7. lap, Varro apud Servium). De az emelt és

alacsony hangozás egybe is folyhatott, mint két egymásután követ-
köző zenehang, 's akkor előáll a' δίτονος két hangu, κεκλασμένη
törött hangu; nekünk *vont* hangu ejtés. Ez tulajdonképp kétféle le-
hete, a' mint élesbül és tompábül \wedge , vagy tompábül és élesbül \vee
alakult. Amazt büzantiumi Arisztofanesz ὀξυβαρεῖα, élestompá-
nak nevezé el, mások szerint κεκλασμένη, latinul *circumflexus*;
ezt ἀνακλαζομένη *anticircumflexus*nak nevezék, de nem je-
gyezték meg. Innen lett, hogy csak azon hangsúlyos ösz-
szehúzott szók kapják meg az ὀξύβαρυ, circumflex, *vont* \sim jegyet,
mellyek előző tagján volt az éles, p. o. νόος összehúзва νοῦς: mert
ha az utóbbi tagon volt az éles, összehúzás után is csak ezt fejezek
ki, az ἀνακλαζομένη, vagy anticircumflexus nem lévén szokásban,
p. o. δαῖς, összehúзва δᾶς. Az élestompát, ὀξυβαρεῖα-t circumfle-
xust a' görög grammatikusok azután περισπωμένη-nek, körül-vont,
vontnak nevezték. Mit az összetett hangsúlyról előhoztunk, rövid-
világosan megmondja ezen hely: 'Η ὀξεῖα καὶ ἡ βαρεῖα εἰς περι-
σπωμένην συνέρχονται, οἷον εὐγενέος εὐγενοῦς. Ἐκ τοῦ ἐναντίου
δὲ ἡ βαρεῖα καὶ ἡ ὀξεῖα εἰς ὀξεῖαν συναιροῦνται, οἷον ζωός ζωός,
ἑσταώς ἑστώς. (13. lap, Choeroboscus ap. Bekk.) Azaz, az éles és
tomba, a' perispomene-re, vontra egyesülnek, mint εὐγενέος-bul lesz
εὐγενοῦς: de viszontag a' tompa és éles csak élesre vonulnak ösz-
sze, mint ζωός-bul lesz ζῶς, ἑσταώς-bul ἑστώς. Van ennél fogva
három jegy a' görög hangsúly megjelölésére: éles hangu \acute , tompa
hangu \grave , (mit a' mi könyveinkben nem raknak ki, az annak látszó
jegyek is éles hang lágyítását jelölvé) és vont hangu \sim , ebbül \wedge .

Kik a' görög nyelvet kevesebb tudják, nem könnyen értik, a'
mit a' görög hangsúlyozásról föl kell tenni, hogy akadozás nélkül
haladhassunk a' latin hangsúly ismertetésiben. Azok kedviért rövi-
den, de ha lehet világosan is, elő akarom adni a' görög hangsúlyo-
zás legszükségesebb elemeit.

A' görög nyelv hangzóji rövidek és hosszúk: ϵ o rövidek; η
 ω hosszúk; α ι υ hol rövidek hol hosszúk; más szóval, a' nyelv ezen
három utolsó hangzónak nem bír külön jegyeivel, mikor rövidek 's
mikor hosszúak; az ikerhangzók rendösen hosszúak. (A' torlat, po-
sitio, által lett hosszú hangzókrul, vagy inkább szótagokrul, nincs
kérdés a' hangsúly tanában.) A' rövid hangzó egy időt vagy mér-
téket, a' hosszú hangzó két időt vagy mértéket teszen. Ezt előrebo-
csátván, mondjuk: a' görög szók hangsúlya, értvén az *élest*, 's az

élesbül és tompából lett *vontat*, (mert a' tompát, melly mindenütt megvan, hol nincsen éles vagy vont, nem teszik ki), a' három utolsó tag valamelyikén van okvetlenül, úgy hogy soha sem juthat a' végelőtti negyedik tagra. Miután pedig a' hangsulyt vagy élessel vagy vonttal fejezik ki, a' szokat általában a' hangsuly helye és jegye szerint nevezik el. Ha az éles hangsuly a' végtagra esik, a' szót *vég-éles tagunak*, ὀξύτονον, vagy ha vont, *vég-vont tagunak*, περισπώμενον, nevezik. A' többi szó mind *vég-tompa tagu*, βαρύτονον, azaz olyan, mellynek hangsulya nem a' végtagra, hanem valamelyik végelőtti tagra esik. Jelösen ha a' szó másodvég tagján éles van, az *másodvég éles tagu*, παροξύτονον; ha ugyan ezen hangsuly a' harmadvég tagján van, a' szó *harmadvég éles tagu*, προπαροξύτονον; ha pedig vont hangsuly van a' másodvég tagon, a' szó *másodvég-tompa tagu*, προπερισπώμενον; a' harmadvég tagon lehetetlen vont hangsulynak lennie.

A' szók tehát vagy *végéles*, ὀξύτονον, vagy *vég-tompa taguak*, βαρύτονον. Ezen barütonok lehetnek megint vagy *másodvég élesek*, παροξύτονον, vagy *harmadvég élesek*, προπαροξύτονον.

A' vont hangsulyra nézve is a' szók vagy *végvont taguak*, περισπώμενον, vagy *másodvég-vont taguak*, προπερισπώμενον. A' vont hangsulyról jegyezzük meg, hogy a' végvont tulajdonkép vég-tompa, mivel az élesbül és tompából folyt össze, az éles pedig a' másodvég, 's a' tompa a' vég tagon volt. P. o. εὐγνέος vég-tompa szó, mert az éles hangsuly a' másodvég tagon áll; de összehúзва εὐγενούς végvont tagu, melly hát másodvég-élesbül lett. Fordítva olyan két tagbul, mellynek utóbbika volt éles hangu, nem lesz vont hangu tag, mint ζωός-bul összehúзва lesz ζῶς, mert itt tulajdonkép anticircumflexus, ἀνακλαζομένη volna, mit nem fejeznek ki.

Mondók, a' hosszú hangzó két időt teszen, a' rövid csak egyet; mondók azt is, hogy a' görög hangsuly az utolsó három tag valamelyikére jut, 's a' negyediket nem bírja elérni. (Ezen 's valamennyi előbbi és utóbbi nem jegyzött tagon tompa hangsuly van, τετυφώς és ἐτετύφειν szóknak mint végélesnek, és másodvégélesnek τετυ, meg ἐτε φειν tagjain tompa hangsulyt gondolunk, ezeket tehát alantan, ellemben a' φώς és τύ tagokat fenten kell ejteni) A' szók ezen mértéke általában, 's különösen az utolsó tag mértéke nagyon szabályozza a' hangsuly helyit. Névszerint ha hosszú az utolsó tag, az éles hangsuly nem eshetik már a' harmadvég tagra,

hanem kénytelen a' másodvégre szállani, példának okáért: *λάβανε* a' harmadvég tagon tartja az élest, de *λαμβάνω*, nem lehet *λάβανω*, mivel így a' hangsúly négy időn uralkodnék, a' végtag két, 's *βα* és *λαμ* is két időt tévén; négy időn pedig nem bír uralkodni, ha az utolsó tag két idejű. Ez az oka, miért nem szállhat az éles hangsúly a' negyedik tagra fel, 's nem lehet soha *ἐλάβανε*, mint nem lehet *λάβανω*, hanem kell lenni *ἐλάβανε* és *λαμβάνω*; továbbá, ezért lehetetlen a' vont hangsúly is a' harmadvéd tagon, bár rövid is a' végtag. Kivételt teszen a' másodvégtag hosszúsága, melly, csak a' végtag legyen rövid, a' harmadvégre ereszti a' hangsúlyt, p. o. *ἄνθρωπος*, mellyben *αν* és *πος*, egy egy idejű tagok között a' két idejű *θρω* van, a' hangsúly tehát négy időn uralkodik. Ebből látjuk, hogy *görögben a' végtag mennyisége, nem a' másodvégé szabályozza a' hangsúly helyeit.* — Továbbá ha hosszú a' végtag, a' másodvég tagon nem lehet vont hangsúly, hanem csak éles. Legyen *ἄνθρωπος*-bul *ἀνθρώπου*, ezt nem lehet *ἀνθρώπου*-nak írni, mert mind *ω* mind *ου* két két idejű, a' vontnak élese tehát szintén a' negyedik időre jutna a' végtől, mi nem szabad, hosszú végtag mellett; hanem kell *ἀνθρώπου*-t írni. Különösen kitetszik a' végtag hangsúlyi szabályozása az igén, mellyben a' hangsúly lehetőleg hátra igyekszik. P. o. *τύπτω*, *φιλέω* összehuzva *φιλῶ*, ha előraggal szaporodnak, midőn is a' végtag rövidül, hátra tolják a' hangsúlyt, így: *τυπτον*, *φιλεον*, összehúzva *φιλουν*, *τυπτες* *ἐφίλες*, összh. *ἐφίλεις*. — Most által megyünk a' latin hangsúlyozásra.

II. A' latin hangsúlyozás nem igen különbözik a' görögtől, kivéve, hogy Quintilianus tanúsága szerint nem volt annyira kedves és változó, mint az. „Sed accentus quoque, quum rigore quodam, tum similitudine ipsa, minus svaves habemus, quam graeci“ (8. l. Quint. XII. 10, 23.). Ugyan is a' latin szók, kivéve az egytagúakat, nem valának vég-élesek, hanem mind vég-tompák; azaz latin többtagu szónak hangsúlya nem lehetett soha végtagján: pedig az érzékeny fül a' végtag hangsúlyában, mint az gyakran előfordul a' görögben, sok elevenséget tapasztalt. Azután úgy látszik, a' latin hangsúly nem volt olly zenei, mint a' görög; tehát kevésbbé kitűnt a' hang emelésével, hanem inkább megsúlyosítá a' szótagot, 's ennélfogva hajlék már az ujkori román és kivált germán nyelvek hangsúlyozása felé. Itt a' magyar nyelv hangsúlya igen alkalmas

világosítást szolgáltat nekünk, jóllehet az nem éneklő. „Sokat tanú-lunk, keveset tudunk“ mondatban a' négy szónak hangsulya mind az első tagokon áll, mellyek mennyiségileg rövidek. A' görögben a' hangsuly, bármennyire éneklő volt legyen is, szint' olly könnyen el vala a' mennyiségileg rövid szótagokon. De ejtsük csak ezen német mondatot ki: „Alle menschen müssen sterben“, 's legott érezzük, hogy a' hangsuly igazán megsulyozza a' fő tagokat, annyira, mikép a' többi tagokat szintén el el nyelheti. Hasonló elnyeletést, vagy elnyomást, úgy látszik, kezde már a' latin hangsuly is gyako-rolni, mert a' rómaiak a' másodvég tagot megsulyozván, 's ebben valami méltóságot látván „οἱ Ῥωμαῖοι πάν' ὄνομα παροξύνουσι διὰ τὸν κόμπτον“, szintén elhanyagolák Quintilianus idejében a' végta-gokat, hogy ő szükségesnek találta, figyelmeztetni e' hibára. „Cu-rabit etiam, ne extremae syllabae intercidant“; és „Pars destitui so-let, plerisque extremas syllabas non perferentibus, dum priorum sono indulgent“ (23. és 24. l. Quint. I. 11, 8; XI. 3, 33.). Minthogy pedig, mint látni fogjuk, mindig a' hosszú másodvég tagot hangsulyozák, p. o. laúdo, laudábam, laudabámus, laudatúrus, laudaturó-rum, ebben „vigor és similitudo“ tetszett föl.

Külömben a' latin hangsuly is *éles* acutus, *tompá* gravis és *vont* circumflexus volt. Az *éles* csak egy *ideig* tartott; „acuta tenuior est quam gravis, et brevis adeo, ut non longius quam per unam syl-labam, quin immo per unum tempus protrahatur.“ (9. l. Varro apud Servium lib. I, §. 22.). Azért is kétfélekép ejtették a' vontat, melly tudtunkra *élesbül* és *tompából* olvadván össze, két idejü hangzón álla, vagy úgy, hogy az ejtés az *élesrül* *tompára* sülyedt, teszem ‚clárus‘ szóban, vagy úgy, hogy az *tompárul* *élesre* felszállt, teszem clári szóban. — Az *éles* hangsuly (melly a' vontban is megvan), a' szónak legmagosabb tagját illette; azonban erre nem emelkedék hirtelen az ejtés, hanem a' *tompá* és *éles* hang között *középféle* is hallatszott. P. o. pudicitia szóban *ci* tag *éles* hang, *pu* és a' végtag *a* *tompá* hanguak; ezek között és *ci* között a' *di* és *ti* természettel *középhangúak*. Volt tehát *fölmenő* és *lemenő* hangoztatás. A' szabá-lyok pedig, mellyekbe foglalhatjuk azt, mit a' latin szók hangsulyá-rul tudunk, *közönségűsek* és *különűsek*.

III. A' *közönségűs szabályok* Quintilianus, Diomedes és Prisci-anus tanuságai szerint igen egyszerűek: jóllehet nehéz megtudni azon hangzók mennyiségét, mellyek torlattul hosszúak. Lássuk rendre:

1) Az egytagu szók vagy *éles* vagy *vont* hanggal ejtetnek, a' hangzó mennyisége szerint; quis, cór, fél, ós (esont); árs, fáx, dúx, ést (van) éles hangúak, mert a' hangzó rövid, melly csak a' négy utóbbi szóban torlattul hosszú: nón, sòl, jús, ós (száj); môns, plèbs, rêx, ést (eszik) vont hangúak, mert hangzójik természetül, az utóbbi négynek azon felül még torlattul is, hosszúak. Az egytagu szók hangsúlyozását meghatározza tehát a' hangzó mennyisége; ha ez természetül hosszú, a' hangsúly *vont*, ha pedig természetül rövid, a' hangsúly *éles*.

2) A' kéttagu szók mindig az első tagra veszik a' hangsúlyt, még pedig *élest*, bár millyen legyen is az élesítő hangzónak mennyisége, ha a' végtag hangzója hosszú, p. o. rósas, ámas, mónes, Rómae, óras, débes; hasonlókép *élest*, ha az élesítő hangzó rövid, 's a' végtag is az, p. o. rósa, páter, dáte, ártis, fácta, rápta; *vontat*, ha az élesítő hangzó hosszú, 's a' végtag rövid, p. o. Róma, mûrus, fûnis, vîxít, nösse, ácta. Tehát a' kéttagu szók első tagjának miféle hangú, éles vagy vont hangú ejtését, hangzójának mennyisége határozza meg, a' végtag korlátolása mellett.

3) A' többtagu szók a' hangsúlyt vagy a' másodvég vagy a' harmadvég tagra veszik. Tudniillik, ha a' másodvég tag akár torlattul akár természetül hosszú, az veszi föl a' hangsúlyt, még pedig *élest*, ha csak torlattul hosszú, 's itt aztán mindegy, millyen a' végtag hangzója; *vontat*, ha természetül hosszú, 's a' végtag hangzója rövid, különben, ha ez is hosszú, csak az *élest*. Innen másodvég-élesek: Camillus, agréstis, decéptus, digéstus, mert a' hangsúlyos hangzó természetül rövid; másodvég-vontak: románus, objécit, ambulávit, diléctus, conscripsit, ambulásse, mert a' hangsúlyos hangzó természetül hosszú, 's a' végtag rövid; de ugyan ezek másodvég-élesekké válnak, mihelyt a' végtag hosszúvá lesz, p. o. románi, objéci, dilécti. — Kétségös lehet itt, vajjon a' természetül hosszú másodvég hangzó éles vagy vont hangú-e, midőn a' végtag csak torlattul hosszú? A' görög nyelv hasonlatokintete (analogia) 's Priscianus eme' állítása: „Ultima vero si naturaliter longa fuerit, penultima acuetur, ut Athénæ, Mycénae“, (19. lap. Priscianus de accentibus.) arra mutatnak, hogy ez esetben a' másodvég hangzó vont hangú; tehát mendicans, coélebs, rêmex, fecêrunt, requirunt.

4) De azon több tagu szók, mellyek másodvég tagja rövid, a' harmadvég tagra veszik a' hangsúlyt, melly itt mindig *éles*; a' vég-

tag mennyisége nem változtat semmit a' harmadvég éles hanguságán, p. o. gládus, gládios, Aúfidus, Aúfidi, anímula, fortitúdinem.

5) Ha a' másodvég tag közös mennyiségű, a' hangsúly helye a' mennyiséggel változik, az előadott szabály szerint. Amaverimus, dixerimus stb., vagy harmadvég élesek, ha a' másodvég tag i-jét rövidnek vesszük, így amavérimus, dixérimus; — vagy másodvég vontak, ha ezt hosszúnak vesszük, így: amaverimus, dixerimus. — Rendösen volt únus, ullus stb. dedérunt, tulérunt stb. de midőn a' költők a' másodvég tagot rövidnek használták, ezek hangsúlyozása így ment: únus illius, déderunt, túlérunt. Viszontag, látebrae, ténebrae stb. a' másodvégre kapták a' hangsúlyt, ha ezt meghúzták a' költők.

Ezekből láthatjuk immár, hogy a' latin nyelvben sem mehet a' hangsúly a' harmadvég tagnál fejebbre; látjuk továbbá, hogy a' latin hangsulynak helye a' *szótagok mennyiségétől*, annak minősége pedig a' *hangzó mennyiségétől* függ. Külömben az adott szabályok alkalmazása igen könnyű, ha nem volna nehéz meghatározni azon hangzók mennyiségét, melyeket mindig torlattel látunk, miről mindjárt. — A' latin hangsúlyon a' mennyiség uralkodik: ellemen a' görögben a' mennyiség csak korlátolja, de meg nem határozza azt. P. o. *υ υ* — szó a' görögben nem lehet ugyan harmadvég-éles, sem másodvég-vont, de lehet másodvég-éles, vég-éles, vagy vég-vont, mint: *προδότης, ταχυτής, Περικλῆς*. Latinban elég tudnom a' szónak mennyiségét, hogy meghatározhassam a' hangsulynak helyit. *Hâmus* szónak ha utolsó tagja egy idővel nő, a' hangsúly lejjebb száll egy idővel, 's lesz: *hâmos* (mert *hâmus*-ban a' vont két időt teszen, élest és tompát; *hâmos*-ban az első idő, melly ott éles volt, most tompává, 's a' másik idő, melly ott tompa volt, itt élessé lesz, vagyis tulajdonkép anticircumflexussá válik); ha egy taggal növekszik, a' hangsúly egy taggal száll lejjebb, 's lesz *hamôrum*. Így a' már felhozott példa szerint, mellyet most az illő hangsúlyjegyekkel írhatunk ki: *laûs, laúdo, laudâmus, laudabâmus, laudatûrus, laudatûri, laudaturôrum*, a' hangsúly mindig lejjebb lejjebb száll. Világos tehát, hogy a' latin hangsúlyt egészen a' szó mennyisége 's épen nem az értelménye igazgatja. Azért a' költővel a' mennyiség változása szerint a' *volucris* szót így kell hangsúlyozni:

Et primo similis volúcri, mox vëra volúcris.

Homlok ellenest áll a' német és angol nyelv hangsúlyozása,

melly a' szótagok számát és mennyiségét nem tekintvén, mindig azon tagot emeli ki, mellyen a' fő értelem áll, p. o. *künst, künstler, künstlerisch, künstlerischer, künstlerischeres; whim, whimsical, whimsically, whimsicalness*. A' magyar hangsúly ebben, hogy a' fő értelemmel jár, megegyez a' némettel, de abban, hogy a' mennyiséget külön megtartja, a' göröggel egyez meg a' latinnál is inkább.

Hogy a' latin szók hangsúlyát nem az értelemény, hanem azok mennyisége határozza meg, kitetszik eminnen is. A' perfectumnak kettőzött tagja gyöngébb a' gyöktagnál, el is vész az összetételben. Mindazonáltal rajta van a' hangsúly, ha megengedi a' mennyiség, nem a' gyöktagon, p. o. pépuli, dispuli, cécini, cécidi (cado-tul), mémini, rétuli. Ha a' másodvégtag mennyisége nem engedi meg azt, a' 3.) szabály áll elő, lesz tehát: cécidi (caedo-tul), spópóndi stb.

Mint láttuk, több tagu latin szó nem lehet végéles (ὀξύτονος), hanem mind végtompa, (βαρύτονος). Még a' végvontak (περισπώμενος) is alászálló ejtésűek, azaz végtompák, mint rês, spês, dês, sôl, rêx, mit a' görögök ρήξ-nek, végélesnek irtak: ellemben a' görögben sokszor előfordul végéles hangsúly, p. o. τετυφώς, φῶς (φάος) világ, és φῶς férfi. — Három időnyire mehet rendösen visszafelé a' latin hangsúly, p. o. pépuli, mémini, clârus; melly utób-biban is, mint tudjuk, három idő van. Azért clari-ban, melly négy időbül áll, éles hangsúlyra változik a' vont, így clâri. Azomban valamint a' görögben a' másodvég tag hosszúsága nem ellenzi a' harmad-vég- éles hangot: úgy a' latinban a' végtag hosszúsága nem ellenzi azt, 's így: 'délígunť, az előhozott 'dédérunt' stb. szintugy négy ide-jűek, mint ἀνθρῶπος stb. Úgy látszik is, hogy a' harmadvég tag hangsúlya mellett, p. o. spéculum, Léntulus, Cátulus, titulus stb. a' másod-vég tag legrövidebb vala, mert a' görög írás így fejezte ki: σπέκλον, Αέντλος, Κάτλος, τίτλος. Magok a' latinok is ki kezdék hagyni ezen közepsôt, 's mondák: ferclum, calda, valde stb. ferculum, calida, valide helyett.

IV. A' latin írás nem különbözteti meg a' hosszú és a' rövid hangzókat, azért bajos tudnunk a' torlat előttiek mennyiségét; pedig hogy az ejtés megkülönbözteté a' hosszú hangzókat a' rövid-ektül, bizonyítják az írók egyes emléközései, a' latin szók görög leírásai, 's a' mennyiséget jelelő felíratok, melyekbül nagyobb számmal közlenek a' könyvnek szerzőji (chapitre XI. a' 293—348

lapokon). Ezen három rendbeli forrásból 's a' szófejtésből sok tudnivalót meritenek ők, miket nem akarunk említetlen hagyni.

Bizonyosan kétfélekép ejték a' latínok az ,est' szót ezekben :

Est, (ἔστω, van) in conspectu Tenedos.

Est (ἔστω, eszik) mollis flamma medullas.

Kétfélekép kell tehát hangsúly-jegyezni is; a' sum-nak idomai: *és, ést, ésse, ésset* éles hangyak; az edo-nak idomai: *és, ést, ésse, ésset* vont hangyak.

1) A' szófejtés (etymologia) nem biztos kalauz, hol a' hangok viszonyai megcsonkíták a' hangzókat. Mégis bizonyos, hogy a' rövidítés hosszú hangzót szült. Vont hanggal jegyzendők tehát: mälle = mavelle, nölle = non velle, amásse, delésse, audísse, amavísse stb. helyett. Nūndinum novendinum h., mit a' régi írásban így fejeztek ki: noundinum; nūntius, régen nountios, mi alkalmasint novus-tul jó. Hosszunak jegyzék feliratok a' Mārs, Mārtist, mavors, mavortis-bul, mellynek átmenő idoma Maurte = Marti a' Furiusok sirján fordul elő (29. lap. *Ritsch de sepulcro Furiorum Tusculano*, Berol. 1853). Hasonlóan rŭrsus = revorsus, prŏrsus = provorsus, retrŏrsus = retroversum, prēndit = prehendit; így calŭnnia, mert calvomnia-bul lett, ellemben alŭnnus (aluminus, ἀλ-ομενος) Ver-tŭnnus, tegŭmentum, mert ezekben az *u* csak kötőhangzó; holott argŭmentumban az *u* gyökböttü.

A' hangzó kiugratása által lett torlat nem változtat az előző hangzónak mennyiségén. Azért plēbs, sēps, lārdum, lāmna, pŏclum, stb. hosszúak, mert plēbis, sēpis, lāmīna, lāridum, pŏculum is hosszúak voltak: ellemben scrŏbs, cŭlmen, cālida, vālde, tégmen rövidek, mivel scrŏbis, cŏlumen, cālida, vālde, tégmen is azok.

A' szófejtés bizonyosan rövideknek találja ezen másodvég-élőseket: libértus (nem libértus), robústus, juvénta, senécta, magister, matérnus, altérnus, acérnus, álmuš stb. De hosszú a' harmadvég *u* a' mŭsculus-ban, az *o* az ōsculumban (ausculum), és ōstiumban ὠστια), melly ōs-bul lett; feliratok szerint űllus űnulus h. jŭstus, jŭs-bul. Így fāstus, nefāstus, a' fās, fāri-bul hosszú *a*-sok, ellemben fāstus gög rövid *a*-s. — Az összetételekben a' rövid gyökböttü *a* gyakran *i*, *e*, *u*-ra változik, a' hosszú gyökböttü *a* nem változik el. Azért lehet a' származékokból az eredeti szók *a*-jára következtetni; inérmiš, expértis, inértis, sollértis, inféctus, incéptus rövid *e*-sek, mert árma, párs, árs, fáctus, cáptus (fácio, cápío)-ban rövid

a volt, miután *e*-re változik. Ez okbul is bárba imbérbis, cástus incéstus, mándat comméndat, dámnat condémnat, spárgit conspérgit, scándit ascéndit, áptus inéptus (āpiscor), tángit contingit, frángit confringit, calcat concúcat, salsus insúlsus (sálio), quássus concússus (quátio) stb. mind rövid másodvég-taguak. Fordítva nem áll illy bizonyosan a' követköztetés, mert a' rövid gyök meg is maradhat a' származékokban. Van példája a' hosszú *a* elváltozásának is; an-helo, a' hālo-bul lett igen régi szó; újabb összetételek: exhalo, inhālo megtartják az *a*-t.

2) Az *ns* és *nf* torlatok meghosszíták az előző hangzót, mit részint a' grammatikusok tanúságai (ons, ans, ens-re nézve) bizonyítanak, részint a' görög írás és latin feliratok mutatnak. Így kell tehát hangsúlyozni: mōns, pōns, fōns, dēns, glāns, dāns, stāns, nēns, flēns, scribēns σφιβηνς, dicēns, aúdiēns, eléēmēns stb. Plutarchusnál találjuk: πότηνς, σαπίνηνς. Hogy *ns* és *nf* hosszíták az előző hangzót, kitetszik innen is: *in* és *con* rövidek valának, 's azok maradtak is az indoctus, incertus, cōncipio, cōmpono stb.-ben; mégis īsanus, cōnsvesco, īnfelix, cōnficio-ban hosszakká lettek az *s* és *f* miatt, Cicero és Aulus Gellius szerint (32. lap. Cicer. de orator. C. XLIII. A. Gell. II. 17; IV. 17). A' görögök is úgy írták Κομμοδος-t, ellemben Κωνσταντίνος-t; latin feliratok pedig hosszúnak jelölik: cōnsecrat, cōnsto, cōnficio stb. Ennél fogva lesz pérfer, íntrat, cōndit: de ínfer, ínstat, cōnstat, ínstit, cōnsul; lesz péndit pēnsus, spōndet spōnsus, tōndet tōnsus; — cēnset, sēnsus, mēnsis, forēnsis, campēnsis: de campēster, agrēstis stb. Ennek okát a' régi írásbul sejtjük, melly az *n*-et *s* előtt gyakran elhagyá, 's írt: *cosesum* consensus helyett; Aulus Gellius szerint pedig „detrimentum literae, productione syllabae compensatur.“ Görögben is az *ν* kivettetik *σ* előtt, 's hoszúvá lesz az előző hangzó, p. o. λέοντι, többesben λέονσι helyett λέουσι. Hasonló történhetött *nf*-el is. Megjegyzük még, hogy a' nevezőnek hangzója nem bizonyít semmit azon eseteké mellett, mellyekben *n* után nem jár *s*; tehát mōns-bul nem foly mōntis. Valóban is úgy találjuk a' görög írásban, hogy κλήμης genitivusa κλήμεντος. Legalább a' harmadik és negyedik igeajtogatás participiumának esetei, p. o. diffidēntis, veniēntis stb. rövid *e*-sek voltak, (diffidēns, véniēns, genitiv. diffidēntis, veniēntis stb.).

3) Egyébiránt a' kettős, kivált olvadó kettős, mássalhangzók rendösen rövid hangzó után állanak. Igaz, Cicero, Virgilius és kor-

társaik irták : caussa, cassus, ussus, cáusa, cásus, úsus helyett, hogy az s-nek erősebb hangját éreztessék : de Quintilianus idejében hoszsú hangzó után csak egyszerű s-et irtak, kivéve, ha rövidítés útján lett a' hoszsú hangzó, mint látók : amásse, ésse, edere helyett stb. R is ritkán fordul elő kettősen hoszsú hangzó után; narrát vont hangot követel, a' fölirat szerint, mit *Velius Longus* is állít, ki Varro-val együtt *gnarus*, *narus* szótul származtatja ezt.

Általmenvén az ejtegetésre és hajtogatásra, tudjuk az *ns* végzetű szók mennyiségét; *rs*-nek (árs, ártis, stb.) több példáját és azok szabályait látók; a' *bs*, *ps*, *x* végzetű nevezők a' viszonyos esetek mennyiségét vallják. Illex illégis hoszsú e-vel bírt, illex illicis röviddel; így rövid az *o* nox-ban. Az igék *unt* végzete rövid u-s, tehát scribunt, cédunt; viszontag *ont* és *ent* hoszsúak, laúdant, débent; kétséges a' *rant*, p. o. debuerant, még kétségösebb *int*; ezeket meg így kell jegyezni: amándus, monéndus (az 1. és 2. conjug.) legéndus legúndus, audiendus audiúndus (a' 3. és 4. conj.). A' participium perfectum, és származékai még bajosabbak. Az *usus* végződők hoszsúak, mint látók; hogy luctus és luctuosus is hoszsú, kitetszik a' lūgeo-bul. De Aulus Gellius tudósít (37. lap. Aul. Gell. IX. 6; XII. 3.), hogy a' gero, veho, facio, rapio, capio rövid hangzóját megtarták a' gestus, gestito stb. vectus vectito stb. factus factito, raptus raptito, captus captito stb.-ben, hogy a' scribo hoszsú hangzóját megtarták a' scriptus, scriptor, scriptito-ban; hogy ellemben a' dico-nak hoszsú hangzóját megrövidíték dictus dictito-ban, 's az ago, lego, ligo, ungo, struo rövid hangzóját meghosszíták az actus actor actito, lectus lector lectito, lictor, unctus unctito, structus structito-ban. Ebből 's a' felírottakbul kitetszik, hogy a' participium perfectumnak nem volt meg mindig ugyanazon mennyisége, melly a' praesensnek. Ha római ember hallana minket kimondani Horatiusnak „lecto aut scripto quod me tacitum iuvat“-jét, tán elnevetné magát, mert a' költő, olvasmányairul beszéll, mi pedig ágyát ejtjük. Lego, lēctus; ellemben lēctus az ágy rövid e-s; azért is ez utóbbi λεχ- gyökből, melly fekünni-t, amaz pedig λεγ-ből, melly szedni, olvasni, mondani-t jelent, származik. Összehasonlítván dicere-t a' dicare, maledicus, iudicis szókkal, eszünkbe jut, hogy dīco azon ígélkhöz tartozik, mellyek a' jelen időben mintegy megerősítik a' hangokat; mert ezek némelyei megtartják ezen erősítést a' supinumban is, mint pingo, pupigi, punctum : mások ellemben nem tartják meg, mint vinco vi-

ctum, pingo pictum, rumpo ruptum, pōno (posno h.) positum. Dūco is ide tartozik, melly ductum-ban nem tartja meg az erősítést, hanem az eredeti rövidet vallja, melly megvan az ēduco, dūx dūcis-ban. Ezen tény szolgáltat némi fölvilágosítást az Aulus Gellius említette mennyiség-változásra. Külömben is strūctus, instrūmentum, indūtus, argūtus stb-re vezet; structus, struvtus strugtus, mint flūctus, fluvtus flugtus, és victus vīvtus vīgtus, vīxi kedig vīvsi vigshelyett van; 's a' vivo-nak vīctum, vīcturus-a hosszúsága által különbözik a' vinco-nak supinumá-tul.

Ezekre nézve még más különbség is tűnik ki, ha egybe hasonlíjuk:

frango	confringo,	fractus	confractus
tango	contingo,	tactus	contactus
pango	compingo,	pactus	compactus-t

k ö v e t k e z ő k k e l :

facio	conficio,	factus	confectus
rapio	corripio,	raptus	correptus
paciscor	compesciscor,	pactus	compectus.

Mert kitetszik, hogy a' lágy mássalhangzóju összetettek (confringo) megtartják a' participiuban az a-t, mellyet elváltoztattak a' jelen időben: viszont a' kemény mássalhangzóju összetettek (conficio) nem tartják meg azt abban; 's ezt jelnek vehetni arra, hogy hosszú a van a' fractus, pactus, tactus-ban. Mind a' mellet bajos elhinni, hogy minden lágy mássalhangzóju gyök meghosszítja a' hangzót a' supinumban, mit Lachmann állít (39. lap. Lachmann, Commentarius in Lucretium p. 54.). Sőt minden ss-es participiumok, mint sessus, fossus, ingressus, cessus (cedo) rövid hangzójuaknak vehettri, mivel ha hosszúak volnának, egy s-el írának vala őket, mint visust, cāsust; scissusul Terentianus Maurus bizonyítja, hogy i-je rövid.

4) A' perfectumok mennyisége is bizonytalan. Lehet hogy *ve-*xi-ban az *e* rövid, mint *vēho*, vectum-ban: de *vixi* hosszú *i*-s. A' *deixit* *deixerunt* régi írás bizonyítja, hogy dico-nak perfectuma megtartá a' jelen időnek hosszított hangzóját, ellemben participiuma visszafogadá az eredetileg rövid hangzót; dūco-rul ugyanaz áll. Így kell tehát jegyezni ezeket: vīvit vīxit vīctum; dīcit dīxit dīctum, dūcit dūxit dūctum.

5) Feliratok és Aulus Gellius tanúsága szerint hosszú volt az *e notescit, crescit, calescit, nitescit*, 's a' többi inchoativumokban a' második hajtogatásból. Az első és negyedikéiben, mint repuerasco, obdormisco, bizonyosan hosszú vala az *sc* előtti hangzó; valamint *cresco, pasco, hisco* (ha *hiasco*-ból lett), *gnosco, nosco*-ban (*γινώσκω*) is.

V. A' közönséges szabályok többféle kivételt engednek. A' hangsúly a' szók egységit fejezi ki: úgyde nem minden szó egyaránt teljes egység; vannak szók, melyek részei nem olvadtak még tökéletesen egybe; vannak meg', melyek nem annyira magokban mint csak a' mondatban érnek valamit; azután némely szók elváltak, de a' hangsúlylyal megőrzik a' régi idom nyomait; vannak végre vendégszók is, melyek eltérő hangsúlya az idegen eredetet tanúsítják. Mind ez okból különös szabályok állanak elő, melyek bizonytalanabbak, és csínýábbak is a' közönségeseknek.

a) *Összetételek.* Az összetett szók csak egy éles hanggal bírnak, mert ez által lesznek egy szóvá. „In compositis dictionibus unus accentus est, non minus quam in una parte orationis“ (43. l. Diomedes). *Mále dico* két szó, két külön éles hanggal, de *maledíco* egy szó egy éles hanggal; így *ígnem vómit*, 's *ignívomus*. Már az összetett szókat úgy kell hangsúlyozni, mint az egyszerűeket, tehát: *perficio pérficis pérféci pérfécit*; *pérdo pérdis pérdidi*; *consto cónstas cónstat cónstiti* stb.

Azomban nem minden összetett szó jár így. Például, a' melyekben *facio* megtartja az a-t, azok erre veszik a' hangsúlyt, Priscianus tudósítása szerint. Azért: *arefácio arefácis arefácit*; *calefácio calefácis calefácit*, sőt *calefís calefít* stb. mert ezek nem olly tökéletesen egyek mint *perficio pérficis*. Olvassuk is idősb Catóban (de re rust. c. XLVII.): *ferve bene facito*, 's Lucretius „*facit are*“-t használ: jelei annak, hogy *arefacere, fervefacere*, úgy mint *calefacere*, nem voltak tökéletes egységek még, ámbár első részök (*ferve, are, cale*) önállását elveszté már. Bajos is hinni *Lachmann*-nak (Commentar. in Lucretium, p. 191.), hogy Cicero idejében a' *cale fácis, tépe fácis*-t stb. két külön hangsúlylyal ejték; miután már idősb Cátónál fordul elő „*arfacito*“, 's minden irónál találhatni *calfacere*-t, mi szokottabb is vala, hogysem *calefacere*. — Továbbá Festus állítja, (apud Paulum Diacon.), hogy az adverbium *adéo* a' másodvég tagon éles hangú: de *adéo adíre* a' közönséges szabályt követi. — Ezen

részleteket csak a' véletlennek köszönjük; többi összetételekről nincsen tudósítás. Vajjon ejték-e: circumdédi, venundédi, mint tepefácit? aliquamdiu, siquidem-et, mint adéot? Lachmann idézett könyvében azt akarja, hogy ejtsünk: aliquamdiu, siquidem, omnimódis, multimódis, de nincsen rá bizonyíték a' régiekből. Kell-e decemviri, quindecimviri-t ejteni, vagy decémviri, quindecímviri? Bajos feladni, miután az összetételek többé vagy kevesbbé egységes voltát alanyi nézet és szokás határozza meg, mit bizonyos tudósítás nélkül tudnunk nem lehet. Az kétségtelen, hogy az összetett szók idővel elszaporodtak, 's azon részek (praepositiók stb.), melyek most az összetételekben nem önállók többé, hajdan azok valának. Most, 'cónfluo, 'défluo' tökéletes összetételek, azért nem áll a' hangsúly a' *flú* szón: hajdan bizonyosan olly tökéletlen compositumok voltak, mint circumdó, calefácio*). Sőt Priscianus szerint egy hangsúlylyal ejtendők: respública (nem: rés pública), jusjurandum, paterfamilias (nem: páterfamilias), orbisterrárum, senatusconsúltum, tribunsplébis, interealóci (nem: inter éa lóci).

Öllyanokat is állítanak a' nyelvtudósok, melyek nyilván a' latin nyelv szellemével ellenköznek, 's melyekre őket talán csak a' görög nyelv szokottsága vette. A' közönséges szabály szerint (III. 3.) több tagu szók a' másodvég tagra, ha ez torlattul vagy természetül hosszú, veszik a' hangsúlyt; 's tudjuk, hogy a' tökéletes összetételek az egyszerű szók szabályait követik. Mégis Priscianus azt állítja, hogy *deinde, subinde, perinde; exinde, proinde* az első szótagon tartják a' hangsúlyt. — Igaz ugyan, némi mentséget találunk reá abban, hogy az *inde* szó Plautusnál többször két rövid vagy egy hosszú tag gyanánt fordul elő, akár mivel az ejtés átsiklott az *nd*-n, akár mivel a' vég *e*-t elvágták. De Priscianus így hangsúlyozza: *siquando, néquando, aliquando*, sőt *Italiámvorsus, Siciliámvorsus*-t is, mit semmivel sem lehet igazolni.

*) Olvasóink tanulságos tényül vehetik a' magyar igeviszonyítókat is, melyek a' szómi nyelvben még külön állanak, de hajlandók már egyesülni az igével. Az eszt nyelv, mely a' szómihoz képest kopottabb, tehát újabb alaku, mint a' francia újabb alaku a' latinnál, úgy használja az igeviszonyítókat, mint a' magyar, p. o. árrá, el, járle meg, jure nál, lábba által, kinni erősen, be, sisse belé, be, válja ki, ürle föl, kátte kézbe, be; árrápökkima letörölni, eltörölni, kátteandma kézbeadni, kézbesíteni stb. Lásd a' Magyar Nyelvészeti I. 390. l.

β) Az úgynevezett részecskék (*particulae*) között, melyeket, legalább adverbiumok kivételével, magyarul helyösen *viszonyszók*-nak nevezünk, vannak olyanak, melyek *hátrasimulnak*, az az, az előző szóra támaszkodnak, 's vannak, melyek *előresimulnak*, az az, a' következő szóra támaszkodnak.

A' *hátrasimulók*, *encliticae*. Ilyen kevés van a' latinban, melyekről Diomedes így szól: *Que, ve, ne adjuncta verbis et ipsae amittunt fastigium (éles hangsulyt) et verbi antecedentis longius positum acutum adducunt, et juxta se poxime collocant:* (51. lap.) Tehát így hangsulyozandók: *Arma virumque cano. Liminaque laurusque dei. Casusve, deusve. Tantane fiducia.* Magokban: árma, virum, cáno, limina, laurus, déi, cásus, déus, tánta fidúcia; ha pedig teljes összetételei volnának ezen *que, ve, ne*-nek, így lennének: *liminaque, tántane* (a' többiek a' közszabályok szerint is: *virumque, laurusque, casusque*): de úgy *liminaque, tantane*-t kell ejteni, mint *calefácis*. — Továbbá a' *hátrasimulók* által elébbre húzott hangsuly rövid tagon szükségkép éles volt; kérdés, az-e természetüül hosszú hangzón is? vagy így kell jegyezni és ejteni: *domi bellique*? Nincsen reá tudósítás; a' következetesség éles-t kíván. Mert *bellique* = *liminaque*; ha tehát ez utolsót nem bírja meg a' *que*, az előbbit sem bírhatja meg.

A' *hátrasimulók*hoz számítható *cum* is, ezekben: *mécum, técum, stb.* A' grammatikusok nem számítják hozzájuk a' *ce, met, pte, tē* (tuté) tagokat, talán mert ezeket a' *dem*-mel és a' többi végzetekkel egy sorba tévék. Ha igen, ezt: *meamet facta*, így kell hangsulyozni: *méamet*, ha pedig *met* *hátrasimuló* volna, így *medmet facta*. Ezt: *itaque* (és így), *utique* (és mint), a' hangsuly által különböztetik meg az *itaque* (tehát) és *utique* (bizonyosan)-tul.

Előresimulók, *procliticae*. Priscianus szerint az egytagu, kéttagu, sőt háromtagu praepositiókat is, p. o. *adversus*, úgy ejték, mint az éles hangot előző tagokat. Tehát nem volt érezhető különbség az *injüstum* és *in jüstum*, *peráltum* és *per áltum*, *intermórtuos* és *inter mórtuos* között. Mégsem tett egy szót a' praepositio és a' vonzott eset, 's más volt *in féra*, *pro féro*, más *infera*, *prófero*. De a' vonzott eset után jutván a' praepositio, az nem lehete *előresimuló*, 's azon tagra vevé az éles hangsulyt, melyet az a' közszabály szerint megillet, tehát: *inter, súper, ánte, advérsus, stb.* P. o. *spémque metúmque inter dúbii. Et sé cúpit ánte vidéri.* — Minthogy az ej-

tésben az előresimuló praepositio az összetétéstül nem különbözik, p. o. *inter arma* és *intervénio*: a' feliratokban igen gyakran összeírottak találjuk a' praepositiot a' következő szóval; 's a' grammatikusok nagyon ügyeközének annak megmutatásán, mikor a' szó praepositio, mikor nem az. A' görög nyelvben az ejtés azonkép nem tett különbséget az önálló praepositio, és az összetétes között, ám-bár írásban teszünk különbséget a' *κατα φέρωντος* és *καταφέρωντος* között. Világosan bizonyítja *Apollonius Dyscolos* (I. 55. lap. de Syntaxi IV, 1.). *Τὸ δὲ καταγράφω εἶτε διὸ μέρη λόγου εἶναι, εἶτε ἐν, οὐκ ἐνδεύνται διὰ τῆς τάσεως. καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια, τὸ ἀποίχου, τὸ καταφέρωντος, ἅπαντα τὰ τοιαῦτα τῆς αὐτῆς ἔχεται ἀμφιβολίας.* Azaz: „*καταγράφω* vajjon két szó-e vagy egy, az a' hangsúly-jel által nem tűnik ki; ilyenfélék *ἀποίχου, καταφέρωντος* stb. mellyek mind azon kétely alá esnek.“ Azt hiszik tehát szerzők, hogy nem is kellene a' praepositiókra hangsúly-jelt rakni, vagy ha tesszük azt, mindenikre kell; mert a' különbség a' hangsúlytalan *ἐν*, ἔξ 's a' többi között, p. o. *σὺν, πρὸ*, merő képzeleti; azon utóbbiak tompa hangsúlya nem az élesnek gyengülése, hanem igazán tompa, mellyet nem teszünk ki. Külömben is újszerű e' különböztetés, Herodianus, Arcadius így írnak még: *ἐν, ἔξ*. Lásd *Goettling*, *Accent der griechischen Sprache*, p. 387.

Tartoznak az előresimulókhoz a' *conjunctiók* és *conjunctiv-adverbiumok* is: *at, quum, ut, uti, atque, postquam, quoniam*, és a' *visszavivő pronomenek*: *qui, qualis, quantus, quot, quando, qua, quo, ut, ubi, unde* stb. Az előbbiek utána állván a' szónak, mellyhez tartoznak, szabályszerint hangsúlyozandók, mint: *sérpens úti*; *illud sáltem*; *majóres quóque*; — az utóbbiak mint kérdők szabályszerűek. Priscianus szerint *quo* cüm, *qui* cüm-félékben a' visszavivő előresimul, holott a' személyi névmás után p. o. *mécum, técum* stb. hátrasimul. — Vajjon midőn több előresimuló egymásután következik, p. o. ebben: *Edixit, ut qui per urbem irent?* azok mind hangsúlytalanok voltak-e? arrul nincsen tudósítás. — Az interjectiók nincsenek a' hangsúly szabályai alá vetve, „*quum sit absurdum, a turbato tenoris exigere rationem.*“ (58. I, Diomedes.)

Kérdés támad, ha a' *beszéd folytában* változott-e más szók hangja is. A' görögvégezők a' mondat közepén megtompíták éles hangukat; a' latin nyelvben kis számmal vannak a' végezők, úgy-mint a' rövid hangzóval bíró egytagu szók, mellyek közül kiveen-

dők az előresimulók. A' kérdő névmás: *quis, quid* kénytelen volt megtartani az élest, mint a' görög *τίς, τί*. Illyenek: vir, cór, mélé stb. tompíták-e hangjukat a' mondat közepén, nem tudjuk; Quintilianus beszédébül ítélve, ki merevnek mondá (rigor) a' latin hangsulyt, azt lehet gondolni, hogy nem tompíták azt.

γ) *Különböztetések.* A' grammatikusok egyéb különböztetésekrül is tudósítanak. Szerintök az adverbium *pone* végéles, *ergo* végvont hangu, hogy különbözzenek a' *pono* imperativusától 's *ergo* praepositiótul; volna tehát szabály szerint: *pōne mōras, érgo túa rúra manébunt* de: *poné súbit cónjuna, nóminis ergō*. Így mondák: *maria omnia circum*-ban a' praepositio utolsó tagjára veszi az élest, hogy különbözzék a' hason dolognév és adverbiumtul; az adverbium *una* és *alias* végvontak volnának, mint az ó-ra végződő adverbiumok (*falso, vero*) is, hogy különbözzenek a' hasonvégzetű casusoktul. Azomban ezen különböztetések a' görög nyelv által, melly gazdag a' végelösekben, kaptak fel, 's ellenköznek a' jó római szokással.

Más különböztetések, mint látók az *itaque, utique*-nél, 's a' névmásoknál, mikor visszavivők és mikor kérdők, helyesek. Így *ut* kérdő vagy kiáltó szó, végéles, ha visszavivő vagy conjunctio, előresimuló. *Sic* vonthangu, de kívánságot kifejező mondatban előresimuló, p. o. *Sic túa Cyrneas fúgiant exámina táxos*. Azt állítják, hogy az igenlő *nē*, vagy *naē* vont hangu, mi természetös: a' tagadó *ne* azomban, mellynek hangzója szintén hosszú, mint adverbium, éles hangu (mi rendkívüli), *nē fúgite*, 's mint conjunctio, előresimuló: *ne lóngum fáciám*.

δ) *Rövidítések.* Priscianus szerint a' csonkított és rövidített szók (apocope, syncope) nem változtatják meg az eredeti hangsulyt, „in abscissionibus (et concisionibus), si ea vocalis, in qua est accentus, integra manet, servat etiam accentum integrum.“ Így Virgilius, Valérius, genit. Virgílii, vagy Virgili, Valérii vagy Valéri. A' vocativust némellyek Váleri, Virgili-nek akarták ejteni, de Priscianus és Aulus Gellius azt is Valéri, Virgili-nek ejtik. —

A' hátrasimuló *ne* gyakran elejti hangzóját, a' nélkül hogy változnék a' hangsuly. Tehát: *tantōn'* placuit concurrere motu. Így: *credōn, audīn, credōne* stb. helyett; *itán', satín' vidén', abín'*. — Priscianus szerint *produc*, a' perfectumok: *fumat, cupit, audit*, ; az adverbium *illic, istic*; a' dolognevek *nostras, optimas, Capenas* és

hasonlók, végvontak, mivel összehúzások, *prodûce, fumâvit, illacce* (*illice*) *nostratis* stb. helyett. Ez áll a' perfectumokra nézve: de a' többiekre nézve bizonytalan, mert p. o. az *al*-ba végződők hajdan *âle* voltak, utóbb pedig *âl* lett, 's *vectîgal, tribûnal*-t kell jegyezni. Nehezen lehettek hát végvontak *nostras, illic* stb., melyek teljes idoma feledékenységre ment.

ε) *Vendégszók.* A' rómaiak az idegen szokat magok nyelvihez alkalmazták, csak a' görög szókkal bántak máskép. Idősb Cato korában még latinosan ejték azokat, tehát *Burrus, Pyrrhus* helyett *Bruges, Phryges* helyett. Utóbb elhatalmazván a' görög nyelv, a' görög szók használata ékesség lett, 's azokat eredeti hangjuk szerint ejték, p. o. az *y, th, ph* bötüket és hangsulyt megtartva. *Servius* (l. 64. de *accentibus*) ád errül bö tudósítást. Cicero idejéig latinul ragozák, Augustuséig latinul hangsulyozák is a' görög szokat; az öregek, kiket Quintilianus fiatal korában ismert, *Âtreus, Térei, Nérei*-t ejtének, az éles hangot az első tagra tévén; az ő idejében már azok végtagjaira vontat tettek, tehát görögösen ejték. Lassankint annyira győzött a' görög hangsuly, hogy elváltoztatá a' szók mennyiségét.

HUNFALVY PÁL.

Az új perzsa nyelv föltetsző idomai.

Ha minden árja nyelvek között a' perzsa leginkább megfogyott is idomban, azt hinnők, hogy legalább az idő vészeit kiállotta egynehány alaka viseli szanszkrit eredetének elvitázhatlan bélyegét. Nem kell-e tehát csodálkoznunk, midőn e' helyett olly formákra bukkanunk, mellyek az ural-altaji nyelvek kiváltságos tulajdonai? Nem kutatjuk, az egyszerű tény mikint kerülheté el a' nyelvtudósok figyelmét, hanem tétova nélkül elősoroljuk a' pontokat, mellyek állításunk mellett harczolnak.

1) A' perzsa eredetű főnév nem bír *nemmel*. A' szó eszméje kifejezi ugyan néha a' nemet, p. o. *puszer* fiú, *zen* asszony, mint valamennyi nyelv: de annak jelölésére nincsenek saját végzetei, milylenek az indgermán és sémi nyelv-fajokban. Azért rendösen illő szókkal kell a' nemi különbséget meghatározni, teszem, *merd* férfi, *zen* asszony. L. Pfitzmayer török nyelvtana 80. lap. E' sajátága a' perzsa nyelvnek egészen altaji természetű, mellyet sem a' szanszkrit, sem a' sémi nyelvekből nem kölcsönözhet. E' két nyelvcsaládban a' főnév egyáltalán nemet fejez ki, 's ha látjuk, hogy ez az ángolban majdnem egészen elavult, tudjuk, hogy hajdan megvolt; 's ma is him *nemmel* használtatik a' *sun* nap, 's nő *nemmel* a' *moon* hold, *ship* hajó; 's hogy ezen felül bír him, nő és köznemű névmásokkal (he, she, it), millyenekre a' perzsa nyelvben sem a' jelen, sem az ó korban nem akadhatni.

2) A' perzsa főnév gyűnévül használtatván, egyesben is többséget jelent, p. o. *pír u dsuvan* (öreg és ifju), ifja örege, az az, ifjak öregek, 's az egyes szám meghatározására külön számneveket használ, mint *dáne* szem, *âdeb* szám, *pare* darab stb. p. o. *deh dâne mur-vârîd*, tíz szem gyöngy. Pf. 177. lap.

A' szanszkrit faj gyűnevei egy külön osztályt képeznek, mely-

lyek többesben nem használvák. Máskint áll a dolog az altaji fajnál, hol minden főnév, egyáltalán, egyes számban tömeget jelent (quantitas continua), többesben pedig nem annyira a' tárgyak összegét, mint az összeg tárgyaitak különtségét fejezi ki (quantitas directa). Ennekokáért olly szavakkal kell élnie, mint a' : szál kard, szem buza, darab pénz, stb. hogy meghatározza a' dolog egységét, különben akármellyik számmal éljen, az többesnek vétethetnék.

3) A' perzsa névragozás a' birtokos esetet — *i*-vel, a' tárgyesetet — *râ*-val fejezi ki. 85. l. Midőn több főnév ugyan azon viszonyban áll, csak az utolsó ragoztatik, p. o. *tir u kjemân-râ bu-szukt*, nyilát íjját megégette.

A' birtokos eset egy a' magyarral, 's a' mandsuval*); a' tárgyeset, melly helyviszonyt is fejez ki, a' magyarban 's némelly elavult török idomban divatos, mint *üz-re* iránt**). A' ragok halmozása az utolsó főnévre, mind a' szanszkrit mind a' sémi nyelvekben ismételten, 's egyenesen ural-altaji eredetű.

4) A' főnév *i* képzővel lesz melléknévvé 142. l.

5) A' melléknév, főnév előtt állván, változatlan, sem nemet, sem számot nem jelöl 89. l. Első fokán is második fok értelmében használatos a' melléknév, p. o. endegi dsemál *bih* ez biszjári mál, egy kis szépség jó (az az, jobb) nagy vagyonnál, 177. l.

A' perzsa bír ugyan fokozati képzővel, melly szanszkrit kút-főre utal; de fent idézett fokozati módja a' török, mongol, mandsu nyelvek hasonlata szerint, régibb alakú.

6) A' perzsa számnevek e' következők: *jek* 1, *du* 2, *sze* 3, *csehár* és *csár* 4, *pends* 5, *ses* 6, *heft* 7, *hest* 8, *nuh* 9, *deh* 10, *szad* 100, *hezár* 1000, *túmán* 10,000.

Köztük az egyes *jek*, a' százaz *szad*, az ezres *hezár* már felhozattak a' Magyar Nyelvészet V. és VI. füzet. *Hezar*, ezer nem

*) A' perzsa *i* kötöt, melly a' birtoki viszonyt kifejezi, össze kellene vetni a' finn- török (magyar) *n, ñ* (nak)-kal, melly genitivusi rag, 's a' *ja* raggal, melly a' harmadik személyt fejezi ki, p. o. törökül: *evin* inligi = ház-nak szélessége. De mint alább kitetszik, az nem egyez meg a' harmadik személy ragjával, nem az *n, ñ* (nak)-kal.

**) *Üsre-t* illetőleg talán ezen elemzés ajánlható: *üz* = finn. *yl* (ül)magy. *fe*, (mellynek a' finnben *pää* és *yl* felel meg, *päällä* = fel, *ylellä* = föl); *üzer* = finn. *yllel*, *pääl*, *föl*, *fel*; *üzer-e* = finn. *ylell-e*, *föl-e*, *fel-e*.

fordul a' többi altaji nyelvben elő*); *túmán* tízezer, mongol eredetű 's a' magyar töményre emlékeztet.

7) A' számnevek ragozás nélkül állnak főneveik előtt 93. lap. 's az elősorolt tárgyak *egyes* számban állnak utánok 177. l. Ez egészen altaji természetű.

8) A' személyi névmások a' következők: *men* én, *tu* te, *o* és *vej* ő, *mâ* mi, *sumâ* ti, *tân* ők.

Az első személy, *men*, altaji voltát nem vonhatni kétségbe; illy alakban csak a' szanszkrit viszonyos esetek (*casus obliqui*) isméri, a' sémi nyelvekben nem fordul elő. A' második személyt magaénak követelhetné a' szanszkrit, valamint a' harmadikat a' sémi (*hu*), de az alább előterjesztendő birtok-ragozás, melly Spiegel szerint a' parszi nyelven hasonlóképen megvan, arról győz meg, hogy a' nyelvnek ez ősi sajátása alig gondolható idegen szervekkel.

a) A' mutató névmás *in* ez, *an* az, a' kérdező pedig ki 101. l. *n* gyökű névmás magyar nyelvben önállólag nem fordul elő, hanem vagy összetett ragokban *-nak*, *-nál*, vagy az igeragozásban, mint harmadik egyes 's többes személy *-on* és *-nak*.

b) A' birtoki névmás a' személyi névmásnak főnév utáni használatából származik, p. o. *dsani-men* lelkem, *szeri-tu* fejed, *khanei-o* háza: felvehetvén erre a' tárgyragot, p. o. *dsáni-merâ* lelkemet, *szeri-turâ* fejedet, 97. l.

Ez átmeneti idom, melly a' birtokragokra vezérel, hason használatban fordul elő a' mongol nyelvben, p. o. *babai-minu*, apám, mindazonáltal csak a' nép nyelvin, a' magasabb irodalom, a' szanszkrit befolyásnak következtében, azok használatát gyökeresen kiküszöbölvén.

9) A' birtoki névmást pótolják a' birtokragok, az első személyhez *-em*, a' másodikhoz *-et*, a' harmadikhoz *-o* vagy *-es* járulván, p. o. *dsan-em* lelkem, *deszt-et* kezéd, *peder-es* atyja. Fölveszik a' tárgyragot is, p. o. *desztetrâ* kezedet. 98. l. A' birtokragok nem csak főnevekkel, hanem minden beszédrészekkel használvák. 179. l.

Ha tudnánk is birtokragokat képzelni egy szanszkrit eredetű nyelvben, mégis a' perzsa nyelv sokkal később jöve érintkezésbe

*) A' perzsa *hezâr* a' szanszkrit *szahaszra*-bul lett, melly a' zendben *haszara*.

az arabbal, hogysen azokat ettől kölcsönözhetne volna. E' tulajdonát tehát egyenesen altajinak vitatjuk, a' harmadik személyre nézve idézhetvén a' szürjān 's a' mordvin hasonlatot, hol szinte *-asz* a' harmadik személy.

10) A' létige hajtogatása a' következő: *-em* vagyok, *i* vagy, *eszt* van, *-ím* vagyunk, *-íd* vagytok, *-end* vannak. 105. l.

A' rokonság, mely a birtoki ragok 's az idézett személyiek közt észrevehető, némi eltérő személyvégzet mellett is, el nem vitázható.

A' szürjān igeragozásban *-a*, *-an*, *-asz*; *-am*, *annid*, *-aszni*, a' mordvinben: *-in*, *-it*, *-asz*; *-inek*, *-ide*, *-aszt* a' személy-végzetek, 's főkép megmagyarázzák a' harmadik személynek a' szanszkrithez szító *-eszt* idomát. Hogy első tekintetben hasonlónak látszik a' perzsa igeragozás az árjával, megengedjük, egyébiránt ebből csak rendkívüli kopás által magyarázható volna a' második személy *-i*, 's a' többes első *-ím* és második *-íd* személy idoma. Nyílnak havván a' kérdést, említsük, hogy az ige törzse a' parancsoló mód, 's ennek képzője a' magyarral azonos (118. l.); fölhozzuk a' részesülők rokon idomát, a' mult *-d* vagy *-t*, a' jelen pedig *-a* vagy *-án* képzőt vevén föl, hasonlón a' törökkel. A' legfontosabb, s' e' kérdésben majdnem eldöntő tünemény, az árja családban kivétel nélkül ismételten használata a' határozott igeragozásnak. Spiegel tanár szerint e' sajátságára a' nyelvnek a' parszi korszakban vagy is a' brahmánok befolyása alatt írt könyvekben nem akadhatni: a' nép 's a' nyelv szellemébe, azonban, olly szilárdan vala beoltva, hogy azon hatásnak szüntével újra fölélede. Ámbár a' perzsa határozott igeragozás alapeszméje egy a' magyarral, annak mezeje tágabb, a' három személy egyes és többes számbani viszonyos hatását fejezhetvén ki, holott a' magyar úgynevezett határozott igének cselekvése csupán az első személyről a' másodikra (tanítlak), vagy bármely személyről a' harmadikra értetik. Föl kell említeni továbbá, hogy a' magyar tárgyi ragozásban csak a' működő személyek ragai szemlélhetők, a' tárgyat kifejező képző explicite nem látható az *-om*, *od*, *ja*; *juk*, *játok* végzetekben: a' perzsában ellemben az alanyi 's a' tárgyi viszonyban álló személyes névmások világosan kitétetnek*),

*) Ebben tünik ki a' magyar „tárgyi igeragozás“, mely azonkívül még a' mordvin nyelvben fordul elő, hogy az léteges, a' nyelv sajátosságait is ma-

akkint, hogy az igéhez közelebb eső névmás alanyúl, a' távolabbi tárggyul használtatik. A' dolog fölvilágosítására, adjuk a' perzsa hártázzott igeragozásnak képét, mint azt egy egy pár példa nyomán elvonhatók:

- a) em — et, az első személy hatása az egyes 2-ra
 em — es, „ „ „ „ „ „ 3-ra
 em — má, „ „ „ „ „ „ többes 1-re
 em — sumá „ „ „ „ „ „ 2-ra
 em — san, „ „ „ „ „ „ 3-ra
- b) i — em, im a' 2-ik személy hatása az egyes 1-re
 i — es, is „ „ „ „ „ „ 3-ra
 i — má „ „ „ „ „ „ többes 1-re
 i — sumá „ „ „ „ „ „ 2-ra
 i — san „ „ „ „ „ „ 3-ra
- c) eszt — em a' 3-ik személy hatása az egyes 1-re
 eszt — et „ „ „ „ „ „ 2-ra
 eszt — má „ „ „ „ „ „ többes 1-re
 eszt — sumá „ „ „ „ „ „ 2-ra
 eszt — san „ „ „ „ „ „ 3-ra
- d) im — et, az 1-ső több. sz. hatása az egyes 2-ra
 im — es, „ „ „ „ „ „ 3-ra
 im — sumá „ „ „ „ „ „ többes 2-ra
 im — san „ „ „ „ „ „ 3-ra
- e) id — em a' 2-ik több. sz. hatása az egyes 1-re
 id — et „ „ „ „ „ „ 2-ra
 id — es „ „ „ „ „ „ 3-ra
 id — má „ „ „ „ „ „ a' többes 1-re
 id — san „ „ „ „ „ „ 3-ra
- f) end — em a' 3-ik több. sz. hatása az egyes 1-re
 end — et „ „ „ „ „ „ 3-ra
 end — es „ „ „ „ „ „ 3-ra
 end — má „ „ „ „ „ „ a' többes 1-re
 end — sumá „ „ „ „ „ „ 2-ra

gán hordozó idomulás. Mert a' tárgyi rag a' személyrag előtt van; az igeidom tehát létezősen magába vette a' tárgyi ragot, holott a' perzsában ez még csak hátrasímulásban (enclisis) találtatik, hasonlóan a' görög *λέγε μοι*-val. A' sémi nyelvek igeje is fölvesz még a' személyi rag után tárgyi ragot, p. o. katal-ta-ni *ἐτυψάς-με*.

Sajnáljuk, hogy a' perzsa nyelvnek e' sajátságát számos példával nem deríthetjük föl, a' közönséges nyelvtanárok nem méltatván azt illő figyelemre, nem férven ez meg az általánosan divatozó hittel, melly a' perzsa nyelvet a' szanszkritből származtatván az ebből nem magyarázható tűneményeket hallgatással mellőzik. Álljon mintául egy pár példa, mellyet Pfitzmayer török nyelvтанából meríték: *ecsu* danisz-t-i-s, minthogy tud-ta-d — azt; *csira bend-íd-em* miért köttök engemet; *bihter ez áni ki pendar-end-et*, jobb vagy annál mint millyennek vesznek téged.

11) Az alanyeset gyakran használtatik tárgyeset helyett, p. o. deh rúz *ámán* khászt, tiz napi engedelem (met) kért. 175. l.

Ez a' török, mandsu és mongol határozatlan ige formája, vagy inkább annak pótlója, t. i. e' népek tárgyeset helyett mindenkor alanyesettel élnek, valahányszor a' magyar nyelv határozatlanul használja a' tárgyesetet. A' perzsában tehát a' magyar határozott, 's a' többi altaji faj határozatlan ige használata divatoz.

12) A' perzsa nyelvben előforduló szavak eredetileg vagy perzsák, vagy az arabból kölcsönzettek. 79. l.

Haug tanár, a' Huszváres nyelvről írt értekezésében megvallja, miszerint lehetetlen valamennyi perza szót szanszkrit kútforrásból származtatni. Ha nyelv idomai altaji rokonságot tanúsítanak, nem csodálhatni, hogy anyaga is hasonlót mutat. Idézzünk befejezésül egy-két szót, melly az altaji családnál általánosan divatoz, de az árjában nem isméretes. Ilyen a' *töre* szó, melly perzsa nyelven törvényt jelent. E' jelszava polgári rokonságuknak, a' mandsu, mongol, török, magyar nyelvben, *dori*, *doro*, *durun*, *dorolon*, *töre*, *törvény* alakban használtatik. Örömmel említjük a' *dan* szót, mellynek a' magyar *tan* felel meg, 's melly szinte olly tág uralmu, mint az első. E' szerint a' perzsa, a' polgárosodás két alapkövét, a' *tant* 's a' *törvényt* nem az árja, hanem az altaji fajnak köszönhetni talán. Ha a' perzsával egyértelmű *bánt* a' szláv nyelvészek magokénak vallják, nem veszik fontolóra, hogy az altaji fajnál e' szó ige törzs, nálunk pedig főnév, mellyből csak demonatív ige képeztek, *pán pan-ovat*. Addig is, míg az igazról meggyőződnek, fejtsék meg nyelvükből, miért neveztetik a' három fő tiszt a' khinai udvarnál *szan-bán*, az az, három bánnak? 'S majd ha a' Japan nyelvben *Nadori*, az az, békebíróval, találkoznak, be fogják látni, hogy ősi alkotmányával bíró nép, idegen címekre nem szorul.

Rövid kutatásunk csak alkalmi kísérlet, melynek czélja fényt deríteni egy fontosabb kérdésre, a' jelenkor romjaiból a' hajdan nagyságára következtetvén. *Grotefend*, *Lassen* 's *Rawlinson* buvároknak sikerült legnagyobbán leolvasni Dárius, Xerxes századok óta néma emlékiratait. A' fölfedezés történetét későbbre halasztván, előre bocsátjuk, hogy az emlékek úgynevezett ékirásban vésvek a' sziklák oldalába; 's külső alakuk mutatja, hogy három osztályt képezve, valószínűleg három nyelven irattak. Az első hasáb ó perzsa, a' második babiloni nyelven fejtetvén meg, *Norris* angol tudós a' Brit és Ir ázsiai társaság XV. kötetében, a' harmadik hasábnak szkütha, vagy is altaji nyelv segítségével sikerült olvasmányát közlé. Mig az előterjesztendő szöveg értelmezéséből annak az Ugri családdal való rokonsága kiviláglanék, a *consequenti* akartunk meggyőződni arról: van-e az élő perza nyelvben, árja természete, 's annyi századok daczára, valami nyoma a' régi szkütha szomszédságnak, mely altaji eredetet tanúsítson? A' tagadó eredmény, legkisebb árnyékot sem vetvén a' kérdés érdemére, az igenlő majdnem czáfolthatlan bizonyossággá emelkedvén, bírálat alá terjesztjük a' fenygezett pontokat, melyek a' perzsa nyelv az árja származata mellett, az aytaji nyelvfajnak olly megrögzött hatását bizonyítják, hogy azt sem a' szanszkrit miveltség, sem az arab hit, sem a' rongáló idő meg nem szüntetheték.

PODHOSZKY LAJOS.

Magyar helyesírás.

A' *helyesírás* ügye a' magyar nyelvtudomány előterére jutott; arrul tehát a' „Magyar Nyelvészet“-nek hallgatnia nem szabad. De közremunkálása, mellyel netalán az ügühöz járulhat, nem lesz pusztá előterjesztése annak, mit a' Magyar Akadémia teszen, vagy mit mások kívánnak előadni; hanem a' szerkesztőnek belátása szerint, taglalás alá veszen mindent, akárkitől származzék is. Másfelül nyitva állanak e' füzetek mindenkinek; mert jól tudjuk, hogy a' különböző vélemények csak nyomozás útján érhetik az igazságot, melly előtt azután különbözniük nem kell többé. Odáig ugyan messzi van még: ám azért is mozogjunk.

Az akadémiái választmány javaslata körül forogván mindaz, mit közleni fogunk, azt magát előrebocsátjuk, hogy az olvasó annál jobban megérthesse a' következőket. A' kétféle írásmód (mindenik szeretne *helyes* lenni) szükségessé vált itt, hol *sine ira*, de annál több *studio* keressük a' nyelvben lappangó valót.

A nyelvtudományi bizottmány

előterjesztése a nyelvtudományi osztályhoz

a Magyar Helyesírás ügyében.

Alulírt bizottmánynak kötelességeül tétetvén az akadémia nyelvtani dolgozatait, u. m. „*A Magyar Helyesírás és Szóragozás főbb Szabályait, A Magyar Szókötés Szabályait s A Magyar Nyelv Rendszerét* újabb vizsgálat alá venni, s a szükségesnek vagy cél-

szerűeknek mutatkozó változtatások és javítások iránt indokolt véleményyt adni; miután az írásmódban ez utolsó tíz—tizenöt év alatt kifejlett különbözőségek és tétovázások az e tárgyban netán eszközölhető közmegegyezést kívánatosnak tüntetik fel: a' bizottmány először is a helyesírás szabályait vizsgálta keresztül; s tekintettel a tudomány s az időközben nyilatkozott véleményekre, ez iránt terjeszti elő köz megegyezéssel megalapított nézeteit.

1. §. Mindenek előtt a *helyesírás fő elvét a magyarnyelvben illetőleg*, a bizottmány az a *kiejtésben találja fel* *). Mert a helyesírás nem egyéb lévén azon tannál, mely az *írásjelek helyes használatát adja elő az illető nyelv hangjai és szavai hű leábrázolására*: eredeti nyelvben, mely t. i. lényegében saját élő nyelvanyaggal bír, a hang és írás benső szükséges viszonyban áll egymáshoz. A magyar nyelvben tehát a szók, mint a képzetek hallható kifejezései, a tapasztalásból vett *primitív* adatok, nem mint a vegynyelvekben, melyek a szót nem teremtték, hanem készen vették át más nyelvektől, azt saját phonologiai törvények szerint átídomították; s így nehogy eredeti formáiknak emlékezetét is elveszítsék, a hangoztatástól többnyire s nagyobb-kisebb mértékben eltérő eredeti írásmódot megközelítőleg fentartani kénytelenek.

2. §. De a *kiejtés* tétovázó, különböző, vidékek, nyelvjárások, sőt gyakran a szokás és divat szeszélyei szerint is! Innen a szó helyes hangoztatását nem a köznapi szokás vagy a nyelvjárások adják, hanem az úgy nevezett *mivelt nyelvszokás*, mely a nemzetben, csinosabb társalgás és irodalmi alkalmazás által nemesítve, a' széphangzás által módosítva, s hol a nyelvnek a tudomány által elvont saját törvényei a gondatlan használás által elhanyagoltattak vagy elhomályosodtak is, ezek által szabályozva, bizonyos pontig öntudatos figyelem mellett fejlődik, s a gondosan beszélők ajkairól végre hallgató megegyezéssel zeng felénk. Ez a mivelt nyelvszokás a nyelvjárási sajátságokat nem számüzi végkép sem az élő beszédből, sem az írásmódból, de csak a mennyiben ilyek bizonyos *külön célból* alkalmaztatnak, szolgálhatnak idő- és helyenként az írásmódnak is alapul.

*) A' helyesírás fő alapját a' *kiejtés* teszi, tekintettel a' nyelvtudományra.

A' nyelvtudományi osztály.

3. §. Sőt nyújtanak a nyelvjárások a mívelt, s egyenesen az irodalmi nyelvszokásnak is, oly eltérő formákat is, melyek a jó-hangzás vagy világosság okáért, nem épen általánosan és szabályadólag, de igen helyenként s engedményképen jogosan használtatnak; midőn azután ismét az említett fő elv, t. i. a kiejtés, szerint iratnak. Ilyek a *fel* vagy *föl* igehatározók s az *ok uk ök ük* birtokragok akképi változtatása, hogy tekintve az azokat követő vagy megelőző önhangzókat, a kelletlen monotonia szelidíttessék, vagy kétértelműségek mellőztessenek; mihezképest a gondos beszélő és író így fog azokkal élni, péld. *felöntöz, fölfedez, boruk, örömük, sutujok, ürüjök*; ilyek továbbá a *tól töl, ról röl* helyragoknak a tompább de megrövidülhető *túl túl, rúl rül* főmákkal fölcserélése; ily-lyek némely, vidékileg különböző hangzókkal dívó, szó, mint: es-mét; ösmer, ismer; idő, üdö; mik tekintettel az azokat megelőző vég szótagra, hol egyik, hol másik formájokban használtathatnak; például: „a hamis ismét kijött” helyett a hamis esmét kijött; „ő is ismer” helyett: ő is ösmer; „elemi iskola” helyett: elemi oskola; „a hajdani időkben” helyett: a hajdani üdőkben stb. Így fog a választékos szóló és író a közéletben váltakozó közép *e* és *ö*, meg a nyílt *e* és *é*-vel is váltva élni, mely utóbbi különben is számtalan esetben nyelvünk későbbi korában terjedezni indult nem épen szépen hangzó nyújtás; így fogja az eredetileg nyújtott *é, ú, ü*-t a szomszéd szótagokban netán meggyürendő nyújtások vagy hangtorlatok (positio) miatt széphangzási tekintetből megrövidíteni stb.

4. §. A kiejtés elve pedig nem csak a gyök- és töszókon, hanem a ragok, képzők és összetételeken is uralkodik; úgy mindazonáltal, hogy *ezeknek minden eleme* a szerint iratik, mikép az *kü-lön magára* helyesen ejtetik. Azon módosulásokat, miket némely hangok szenvednek a kiejtésben, midőn egymás mellé jutnak, a helyesírás nem tartozik visszaadni, sőt vissza sem adhatja mindig, mert azok a beszéd műszereinek egyéni mivolta s a szóló figyelme szerint csak nagyobb-kisebb mértékben térnek el a szabályos kiejtéstől. Ezekhez képest tehát péld. ezek: egész-ség, igaz-ság, követ-ség, hegyal-ja, fon-ja, oroz-kodik, két-szer, tűz-hely, zab-polyva stb. nem az összeolvadás által nagyobb-kisebb mértékben módosuló, hanem *izenkénti kiejtésök szerint* iratnak; tehát nem egész-ség, igasság, kövecscség, hegyallya, fonnya, orosz-kodik, kéccer, tűszely, zappolyva. Minthogy pedig arról, mely elemekből álljon össze valamely

ragozott, származtatott vagy összetett szó, a szófejtés (etymologia) ad felvilágosítást; a fentebbi szabály így fejeztethetik ki: *A kiejtés elve, a mennyiben ragozott, származtatott és összetett szót, egészben tekintve, illet, a szófejtés által korlátoztatik* a szerint, hogy a ragok, képzők és összetételi részek, ha kiejtésök lényegesen nem változik, eredeti hangoztatások szerint iratnak le.

5. §. Ellenben *mérték adó a kiejtés* a helyesírással nézve ott, hol a szók részeiben eléálló hangváltozások lényegesek, és bizonyos törvények szerint szabályozottak. Így

1) *a ragozásban*, midőn a birtokos *ja je* rag sziszegő véghangra, vagy sziszegő által megelőzött *t*-vel végződő, tőhöz járulván, maga is azon sziszegő véghangra változik át; vagy ugyanazon *ja je* rag a *t*-vel végződő igékben ezen *t*-vel együtt *s*-sé változik; vagy végre mássalhangzó által megelőzött *t*-hez járulva szinte *s*-sé változik. Iratik tehát: öcs, szalaszt, (vadász(ik), olvas, változ(ik), adat, bont eképen: öcs-cse, szalaszt-szon, vadász-szék, olvas-son, változék, adas-s, bont-s stb.

Szinte így midőn a *vel val* segítő *s* a *já je vá vé* fordító névrág az előtte álló vég mássalhangzóval összehasonúl; péld. kéz-vel, bajval, hoz-já, köz-jé, úr-vá, férj-vé helyett iratik: kéz-zel, baj-jal, hoz-zá, köz-zé, úr-rá, férj-jé. Így viszont, midőn az *az ez* névelő és mutató névmások *z*-je a hozzá járuló rag első mássalhangzójával hasonúl össze; péld. av-vá, av-val, ab-ban, ev-vel, eb-ben.

2) Hol a *szóképzésben* találkozók mássalhangzók egyike a másikat világosan elváltoztatja, szinte a kiejtés leszen szabályozó; így írjuk, ront, bont, csont, ag-gat, fag-gat, ik-tat, sen-ki stb. noha a szófejtés bennök ezen gyökökre vezet vissza: rom, bom, csom-ó, ak, fak, ig, sem. De akadnak oly szók is, melyeknek gyökérhangjai iránt a szótan tisztában nincs, s így magát a változó *gyökhangot* is mindenkor hangzása szerint vagyunk kénytelenek írni, péld. küszködik és küzd.

6. §. Tekintetet követel az írásban a *takarékosság elve* is, mely szerint minden nélkülözhető betűk és jegyek mellőzhetők, ha az a) az országosan egyforma kiejtéssel, és b) a szófejtéssel nincs ellentétben. Ez elvnek különösen a következő esetekben van alkalmazása:

1) Ha bizonyos szókban bizonyos mássalhangzók különbözőleg, t. i. hol kettőzve, hol nem kettőzve ejtetnek, s így körülöttök országosan megállapodott szokás nincs. Így ezekben: szól, beszél,

súlyed, egy, épen, fen, len, ben, ily, oly, mily, mely, magyarosan, kisebb stb az l, ly, gy, p, n, s, majd — kivált nagyobb nyomaték okáért — kettőzve, majd egyszerűen hallatnak; a miért a takarékoság elve azt tanácsolja, hogy azok egyszerűen írassanak, fenmaradván a szólónak azon szabadsága, az illető mássalhangzót, a hol tesszik, nyomaték okáért kettőzve ejteni.

1. *Jegyzet.* A fenirt példákban, mint többnyire az ilyekben, azon kívül a szófejtés is az egyes mássalhangzók mellett van. A felhozott igékben a képző l. A számnévben (egy) annak származékai: egyenes, egyenlő, egyedül, egyetem, világosan a gy eredeti egyszerűségére mutatnak. Az igehatározókban a rag egyszerűen n (on, an, en), stb; s így azok sem a ragnak, sem az előttök álló végmássalhangzónak kettőzését (ép, magyaros) nem kívánják; (a *ben* ragozva csak nyomaték okáért ugyan, de országosan, megkettőzi ragját, s így a *bennem* írásmódnak megvan a maga követelő jogosultsága). A minőségjelentő felhozott névmásokban, mik a közéletben az ly-t nyelvjárásiilag hol l, hol j-vel, s ezeket ismét hol kettősen, hol egyesén, hol alig is, hallatják, bizonyos, hogy az ly a minőség fogalmát jegyzi, az e, i, o pedig az az ez mutató névmástól jő; de hogy az utóbbi nem követeli szükségkép az elnyomott z pótlását, az ide, oda, eme, ama, ehol, ihol, ahol mutatják, mikben szinte az az ez mutató névmások szerepelnek; sőt a mi és ly-ből összeállt mily és mely a szófejtés sérelme nélkül nem is írathatik. Hogy egyébiránt versben a költő azokat bizvást torlatosnak veheti, miután a pattogóbb ajak azokat úgy szereti ejteni, a nélkül hogy azokat a kettőzött l vagy ly-lyel írná, csak az egy-nek együtt-nek példája is mutatja, miket költőink mai nap szinte egy gy-vel írnak, habár többnyire torlatosnak veszik is.

2. *Jegyzet.* Hol három azonos mássalhangzó jő össze, például: csepp-pel, durr-ral, tett-tel stb. az általános szokás engedménykép csak kettővel él, miután a kiejtés három azonos mássalhangzót úgy sem éreztethet, s a három hasonjegy megtorlása a szemet is bántja.

3. *Jegyzet.* Ellenben midőn két mássalhangzón végződő szóban a végmássalhangzóhoz ragozáskor azonos mássalhangzó járul, ez gyakran hibával elhanyagoltatik, s íratik: kardal *karddal* helyett, térdel *térddel* h. mond *mondd* (parancsoló) helyett; játszik *játszszék* helyett: holott itt nem csak a szófejtés, hanem a kiejtés is megki-

vánja a kettőztetést, sőt néha az értelem is (más levén a térdel és térdel, mond és mondd, játszék ludebat és játszszék ludat) stb.

2) A takarékoság elve alkalmaztatik ott is, hol betűk hagyatának ki. Ezeknek tehát az úgy nevezett *hiányjellel* pótlása, mivel a helyesírás főelve a kiejtés szerint az, a mi nem hallik, kiíratásra vagy pótlásra jogosúlva sincs, nem csak felesleges, de egyáltalában nem is helyes. Irjuk tehát *gazdasszony*, *tudnillik*, *s*, *a*, *e*, *ama*, *eme*, *ime*, *stb* hiányjel nélkül. Így a sajátító és tárgyragok, hol ki nem tétetnek, s így feleslegeseeknek mutatkoznak, a leírásban szinte nem kívánnak jegyet, mint: ház ura, háztűz nézni, fa vágni (mely utóbbi forma különösen a régiségben gyakori). Csak az irány tökéletlensége, mely mindenkép kerülendő, vagy a költői nyelvnek néha bátrabb fűzése teheti olykor, világosság okáért, megengedhetővé a ragtalan sajátító és tárgyesetben a hiányjel kitételét, mely engedményt azonban szabálylyá emelni semmi ok sincsen.

Jegyzet. Tudjuk, hogy az *a* *e* közönségesen az *az* *ez* teljes forma rövidletének tekintetik, miután ez a *z* nem csak önhangzók előtt és ragozáskor előlép, nem csak *v*-vel (avvá, avval) és (a régiségben *h*-val is pótoltatik, hanem a reá következő szó mássalhangzóját is széltiliben megkettőzi; de *e* megkettőzés sem országos, sem állandó, s részben a nyomatéktól függő; mutató indulatszóként pedig a *z* végkép elenyészik (ott van *a*! itt van *e*!); s mint felebb az 1) pont 1. jegyzetben láttuk, még némi összetételekben is nyomtalanul eltűnik (idei régente *ede*, *ehol*, *ihol* stb.); mihez képest annak eredetisége kétséges, s így a hiányjelt általában nem követeli. Hogy versben is, mérettani tekintetből, a hiányjel mellőzése gyakorlott olvasónál legkisebb zavart nem okoz, avagy csak Horvát Endre Árpádja és Guzmics Izidor görög drámái, mik a névelőt és mutató névmást hiányjel nélkül adták, tényleg éreztethették.

7. §. Ellenben vannak alig hallható vég hehentések, miknek kiíratását a szófejtés parancsolólag követeli, miután azok mindannyiszor, valahányszor a szó ragoztatik, előlépnek; így a *cseh*, *keh*, *czéh*, *koh*, *doh*, *juh*, s többekben, miknek tárgyesete *e* *h* nélkül: *esét*, *két*, stb volna *cseh-et*, *keh-et* stb kelyett. Így ott is, hol a *h* betűátvetés útján került a szó végére, megtartandó az, mint a szó lényeges része, mint: *kelyh*, *vemh*, sőt a *tereh*-ben is, bár ennek ragozása némi szabálytalanságot mutat (teréhnek, teréht).

8. §. Ezen általános elvek megalapítása után kérdésekkül me-

rülnek fel: a betűk, a régi s idegen szók írása, az összeírás és elválasztás, s a kivételes vagy külön írásmódok.

9. §. Mi a *betűket* illeti: a magyar írásban annyi betűt kell fölvennünk, *ahány önálló külön egyszerű hang magyar szókban előfordul*. E szerint a magyar betűrendszer (ábécé) a következő, hol egyszerű, hol összetett (de egyszerűeket képviselő) 40 betűből áll:

a, á, b, c, cs, d, ds, e, ë, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs.

10. §. Miután a magyar nyelvnek több oly hangja van, minnek megfelelő egyszerű jegyei a latin betűrendszerben nem találhatnának, kénytelen volt a magyar az önhangzókat külön jelekkel módosítani, a mássalhangzókat pedig a latin nyelvben elő nem forduló hangok kifejezésére különféleképen összetenni (az *sz-t* az *s* betűalaknak susogó s hangra elfoglalása tevén szükségessé). A bizottmány újra tárgyalás alá fogta az *összetett betűknek* régóta és sokszor, 1832-ben pedig a Tek. Akademia előtt is szönyegen forgott, *egyszerűsítését*; de miután úgy találta, miszerint nehéz volna annyi kísérletek után jobb jegyeket, mint az akademia által javasoltakat, tervezni; s ezek is a nagy és kis, nyomdai és kézírásai, tehát négyféle betűrendszeren keresztül összehangzó, könnyű s szép formák dolgában kielégítőknek nem találhattak: de a legcélszerűbbek is az irodalomnak ily előhaladt korában szinte meggyőzőhetetlen külső nehézségekre akadnának, annál is inkább, hogy, bár a gondolat, mint olyan, mindig helyeseltetett, de a tetteges behozás barátjai igen gyéren mutatkoztak; a bizottmány véleménye szerint e kérdés végleg s mindenkorra abban hagyandónak látszik.

11. §. Azonban van egy összetett mássalhangzó, t. i. a *cz*, majdnem köz szokásban, mely minden helyes ok nélkül szaporítja az összetett betűk számát, s nemcsak a takarékoság elve ellen vét, hanem az összetett betűk elve ellen is, mely szerint *csak oly hangok követelnek* új vagy összetett formát, *miknek megfelelő egyszerű jegyek a latin betűrendszerben nem találhatnának*. Már pedig a latin betűrendszerben van *c* betű, mely a betűrendszer elnevezésében is („ábécé“) szerepel; s így ha a szokástól eltekintünk, első szemre is felötlő, mikép lehessen deák *abc*-ről szó, ha ennek *c*-je nincs; ha pedig van, a minthogy van, miért arra összetett betűt használni. Mondatik, hogy a latin írásban a *c* csak felhangzók előtt bír *c* értékkel, s hogy így a magyarban is az csak felhangzók előtt hasz-

náltathatnék. De vajjon mi gátolt bennünket az *s* alakot, mely a rómaiak *s* az öszves európai népeknél vékony sziszegő hanggal bír (*sz*), susogó *s* értékben használni? Semmi, mert ez a nemzet íróitól függött és függ; mikép ezektől függ a *c* alaknak is, eltekintve eredeti vagy külnyelvi értékétől, csak épen azon értéket tulajdonítani a magyarban, melyet, nyelve szükségéhez képest, neki tulajdonítani kell is, lehet is. Nem kell pedig *k*-nak vennünk alhangzók előtt sem, mert a *k* hangra a görögöktől vett külön betűalakunk van; lehet pedig, sőt észszerűen kell a *c*-t általában nominalis *c* értékében elfogadnunk, mert a *c* hangra a latin betűrendszernek egyszerű alakja van; mert a magyar szóban arra más hang jelzése végett szükség nincs; mert a *c* betű hangját a *z* sem meg nem határozza, sem meg nem változtatja, s így ennek hozzátétele mindenkép felesleges. Mondatott az is, hogy zavart szülhet a tiszta *c* deák és görög szóokban, hol az gyakran *k* értékkel bír; de az, hogy az *s* alak deák és görög szóokban nem *s* hanem *sz* hanggal bír, nem gátolta a magyart soha, hogy az *s* alakot még is a latintól eltérőleg, susogó *s* értékben vegye; mert ezekben minden az első oktatástól függ. Ellenben megszabadulunk e visszatérés által az eredeti egyszerű *c* alakhoz azon következtetlenségtől, mely általa az összetett betűk *indokába* vegyül; meg egy szükség nélküli betűtől; sőt hol a *c* vel végződő szó *v*-vel kezdődő raggal gyarapszik, megszabadulunk ama *z* ismétlésének szükségétől is (különccel e helyett: különcczel). S ezekhez képest a bizottmány a Tisztelt Osztály által még 1833-ban javalt, s már is sokak által használt tiszta *c*-t tartotta a magyar ábécében is megahagyandónak.

12. §. A *ds* összetett betű a „M. Nyelv Rendszere” nyomán meghagyatott, miután az, ha tán nem tösgyökeres, de még is immár teljesen a magyar nyelv sajátáivá lett szóokban mint önálló, *hangtorlatot nem képező*, szóhang fordul elő (úgy viszonylván *ds* a *c*-hez, mint a *zs* az *sz*-hez; innen így scandál a költő: régi dzidával).

13. §. A mi az *összetett mássalhangzók kettőztetését* illeti, annak alkalmatlansága és körülményessége rég arra bírta a magyar írók legnagyobb részét, hogy a takarékoság elvének védelme alatt oly rövidlettel éljenek, miszerint a módosító betűjegy csak második helyen tartassék meg, s itt mind a két módosítandó betű egyforma módosításra visszahasson. Megengedhető pedig ez oly szóokban, hol a szófejtés e rövidlettel nem ellenkezik, azaz gyöksérelem nem tá-

mad; vagy hol a szóeredet homályos, péld. ezekben: össze, vissza, vessző, asszony stb. De a hol ragozás vagy ösztétel útján támad az összetett mássalhangzók kettőztetése, ott e rövidlet gyöksérelem nélkül nem alkalmazható (péld. a *vessen*, gonosszal írásmód által a törzsök ekép csonkúlva: ves, gonos). Ott is végre, hol e rövidlet jogosult, midőn a két mássalhangzót képviselő rövidlet az elválasztásba esik, vissza kell állítani az első módosító betűt is, mert a második az előbbi sorba vissza nem hathat; s így elválasztásoknál ekép írunk: ösz-sze, vesz-sző, asz-szony stb.

14. §. Vannak betűink s betűöszttételeink, melyek a régi magyar írásmódban voltak divatosak; s mik különösen régi családnevekben megtartattak; ilyenek az:

aa = á: Gaal;

ew, eo, eö = ö: Dessewffy, Georch, Eötvös;

oo = ó: Tooth, Soos;

y = i: Fáy, Laky;

ch, cz = cs: Zichy, Czergeö;

th = t: Németh, Horváth;

w = v: Wiczay.

Ezek, valamint általában a vezeték nevek, az illető névviselő módja szerint irandók. Kiholt családok, valamint helyneveknél azonban semmi diplomatikai indok nem forogván fen, azok alkalmasint a kiejtés szerint iratnak, de csak, *a mennyiben ez előttünk bizony tudva van.*

15. §. Sajátságos nehézségekkel jár a régi görög nevek és szók írása. Miután a romai betűrendszer, melyet bizonyos módosításokkal mi is átvettünk, nem meríti ki a görög nyelv minden saját szóhangjait, s a görög betűrendszernek nem felel meg mindenben teljesen és szabatosan; minthogy továbbá sem a görög sem a római szóhangok értékét egyetemleg bizonyon nem ismerjük: legczélszerűbbnek látszik a görög neveket és szókat egészen úgy írunk, mint azokat a görögöktől a romaiak útján átvettük, azaz mint azokat a romaiak saját betűikkel írták; vagy, ha valamely görög nevet és szót ezeknél nem találunk, vagy épen újabbkori alkotás volna, ezeket is deákosan, vagyis úgy írunk, mikép azt a romaiak bevett módjok szerint írták volna. Az egy *k* betű lenne talán görög neveken megtartandó, miután e betű csakugyan a görög betűrend-

szerből származik, de ez is csak ott, hol annak *k* hangját megtartottuk, péld. Sophokles; ellenben: encyklopedia.

16. §. Úgy szinte a *deák neveket* és szókat is, valamint általában az *új nemzetekéit is, mik a deák alphabetumot vették be*, legtanácsosb úgy írunk, mint azokat e népek saját nyelvökben és betűikkel írják, úgy mindazonáltal, hogy a mely szókban ragozáskor az utolsó szótag önhangzóját megnyújtjuk, ez írásunkban is éket kapjon, péld. Cicerót, Romát stb. A mely újabb népek a deák betűsört némely összetett vagy jelzett betűkkel szaporították (péld. a lengyelek, horvátok), az utóbbiakat célszerű lesz megfelelő magyar betűjelekkel adni vissza.

17. §. Azon *idegen nyelvek neveit* végre, mik a *deáktól eltérő saját betűrendszerrel bírnak*, mint a keletiek, az ó szlávok stb, kiejtésök szerint magyar betűkkel irandók, kivéven oly történeti és földirati nevekben, miket európai úton, bizonyos egyetemes írásmóddal együtt, vettünk által.

18. §. *Meghonosodott idegen nevek és szók*, különösen keresztnevek, földirati, hónapnevek; továbbá oly műszók, miknek teljesen megfelelő magyar szavaik nincsenek, vagy mik ilyek mellett is, még a gondosabb írók és szólók által is használtatnak, kivált ha a kiejtésben is magyaros hangot kaptak, magyarosan irandók; péld. József, Párizs, marcius, akademia, kritika, Múza, próza, dráma, poézis stb.

19. §. Hiba, s a nyelven elkövetett erőszak, az eredetők szerint nyújtott *í, ú, ü* hangzókat, mikép az divattá kezd válni, különbség nélkül röviden írni. Névszerint az első gyökérszótagban álló nyújtott *í, ú* az *ít ül ü* igeképzők, valamint az *ül ü* igehatározó-képzők rendszerint nyújtott önhangzóval bírnak, minél a dunántúli nyelvjárás csak akkor és ott szabadít fel a megrövidítésre, midőn és a hol a széphangzás és gördülékenység tekintete javálja; különösen tehát ott, hol e nyújtott hangzók a ragozás és összetétel által több nyújtott vagy hangtorlatos szótagok közé jutnak. E részben pedig az egyetlen zsinórmértéket az írónak, széphangzási érzéke nyújtja.

20. §. Különös tekintetet érdemel az *összetett szók írásmódja*: t. i. mennyiben legyenek azok összeirandók, vagy kötjellel egybekapcsolandók. Itt mindenek előtt az összetétel két fő nemét kell megkülönböztetnünk: a) a *valódi* vagy *saját összetételt*, melyben két

vagy több szó egyesítése által *egy harmadik, új, fogalom áll elő*, mely, ha az összetétel részei külön vétetnek, általok ki nem fejeztetik; így más a *nemesember*, ki nem mindig nemes ember is, valaminthoz a nemes ember nem mindig nemesember; más a *széptan* vagyis a széprőli tan, s más valamely szép tan; így a *szemfény* pupilla s a szem fénye: *splendor oculi*; a *leányasszony*, *vadember*, *atyjafia*, és atyja fia, *helybenhagyni* és helyben hagyni, *közbenjárni* és közben járni stb; b) a *sajátlan összetétel*, melyben két vagy több, syntaktikai viszonyaikat különben ragok vagy részesülők által közvetítő szók egyszerű öszvekötés által egyesítettnek, úgy hogy azok nyelvtanilag *egy* egyszerű szót képviselnek, mint ilyek kezeltetnek, s mikben az összetétel első tagja az utóbbit melléknévkép határozza, a *nélkül még is, hogy ez úton új fogalom támadna*; s így tulajdonképen csak a körülményesb kifejezésmód írási rövidlete adatik. A sajátlan összetételhez tartozik még *az összeolvadás is*, mely akkor áll elő midőn két vagy több szó, a nélkül hogy szinte egy új harmadik fogalmat adna, fogalmilag oly bensőleg egyesül, hogy a kifejtésben is teljesen összeforr. Ily összeolvadások támadnak, ha az íghehatározók az igékkel elül összeforrnak, péld. *kimegy, bejő, keresztültör*; továbbá ha cselekvő igenév az azt határozó szóval áll össze, még pedig akkor is, ha az első ragoztatik: *roszakaró, jótevő, célbavétel, tisztánejtés*; ismét: a több szóból álló kötszók: azaz, *tudniillik, minthogy, mintha, ugymint, ugymond* stb. Ily összeolvadást mutatnak végre *az ikerszók is*, mik egymást nem határozzák, csak a kifejezés hatályát nevelik a szóbeli vagy fogalmi esmétlés által, péld. *főfő, egyegy, mendemonda, díbdáb, búbanat, rendszer, dúsgazdag* stb.

Jegyzet. A több szóból összeállt kötszók összeírása körül gyakori, még pedig értelemzavaró hibák követtetnek el; így más a *minthogy* (weil) és *mint hogy* (als dass), a *mintha* (als ob) és *mint ha* (wie wenn), a *hacsak* (nisi) és *ha csak* (wenn . . . nur), *hamindjárt* (wenn auch) és *ha mindjárt* (wenn . . . sogleich), a *hanem* és *ha nem* (wenn nicht). *azalatt* (unterdessem) és *az alatt* (unter dem), *azelőtt* (ehedem) és *az előtt* (vor dem) *csaknem* (beinahe) és *csak nem* (nur nicht) stb. Az első *saját* összetételek, mik külön fogalmaik összeforrasztásából egy harmadik ismét külön fogalmat eredeztetnek; míg az utóbbiakban még csak sajátlan összetétel vagy is összeolva-

dás sincs. Ugyanazért a *nem csak* összeírása is (nemcsak) hibásan vétetett szokásba, bár értelemmásítással nem jár.

21. §. Az ily saját és sajátlan összetételeket és összeolvadásokat kötjel közbenjárása nélkül *összeírjuk*; kivéven a) ha az összetétel egyik, vagy másik, vagy mindegyik, t. i. határozó és határozott tagja különmagára is már több szóból állván, az ösztét alkalmatlan hosszúságúvá válnék; ilyenkor, mikép a kiejtésben a hangoztatás érezteti az összetétel fő részeit, úgy az írásban is kötjel által teszszük azokat szem elibe: péld. épületfa-raktár, gőzhajógyár-igazgató-helyettes, gyűlésterem-felvigyázó; b) ha az igehatározók igék előtt megkettőzötnek, s így az ismétlés vagy folytonosság fogalmával nevelik az ige érteményét: el-elméláz, ki-kitekint, vissza-visszanéz stb.

22. §. Minthogy egyébiránt a másodrendbeli összetételek, mik természetök szerint világos rövidleteket állítanak elő, igen különböző formákban jelennek meg, célszerűnek tartottuk azoknak fajait itt előterjeszteni:

I. Midőn *főnév főnévvel* egyesül; ilyen:

1) *A szernevek*, midőn anyagnévvel tételnek össze; itt a „ból való“ viszonyító szók hallgattatnak el; péld. faház, borszesz, vasszeg, ezüstkanál; vagy a szernév az annak célját kifejező névvel tételnek össze; itt a „nek, re, be, hoz való“ viszonyító szók hagyatnak el, péld. épületfa, nyakkendő, zsebkendő, műszer; ezek helyett: épületnek való fa, nyakra való kendő stb.

2) *A résznevek*, midőn az egésznek jelentő név a részével tételnek össze; itt a birtokviszonyítók hagyatnak el; p. o. ajtószark, emberhús, dunavíz, életkor, világrész; ezek helyett: ajtó sarka, ember húsa stb.

3) *A származékjelentők*, hol szinte a birtokviszony lappang: úrfi, e helyett: úr fia.

4) *Az eredményjelentők*, hol vagy a birtok-, vagy a segédviszony hallgattatik el: péld. kézmű, agyszülemény, lábnyom, ujjhuzás.

5) *A nem- és fajnevek*, állatok, növények, ásványoknál: embernem, fűzfá, szegfű, mészkö.

6) *A hasonlatnevek*, hol a hasonlítás viszonzyszavai hallgattatnak el: nyúl szív, hatyúnyak, rózsaszín, öserő.

7) *A nyomosított nevek*: lángész, erőhatalom, csodaszépség.

8) A tárgyilag meghatározott, cselekvőt, v. *cselekvést jelentő nevek*: kömives, jogtudós, versszerző; házépítés, könyvirás, gyermeknevelés.

9) A *termőhelynevek*, illető termékeikkel határozva: buzaföld, szőlőhegy, virágágy.

10) A *célnevek*, mik a tárgyat rendeltetése, célja kifejezésével határozzák meg: férfiruha, nőcipő, táncterem, tűzhely, paplak, megyeház.

11) A *minőségnevek*: juhnyáj, huszárezred, méhraj.

II. Midőn *melléknév főnévvel* egyesül: hadnagy, szellemdús, esodaszép.

III. Midőn *főnév névmással* egyesül: önkény, önszeretet.

IV. Midőn *főnév igével* egyesül, s az ige, a helyett hogy részesülőben vagy határtalan módon való-val állana, a mutató mód jelen ideje harmadik személyében áll: fogház, laktanya, látkör, jármű. Az utóbbi rövidlet azonban néha részesülővel pótoltatik, s így összeolvadás áll elő: ivópohár, hálószoza.

V. Midőn *főnév névhatározóval* egyesül: előszó, felföld, átház, ellenfél.

VI. Midőn a *részesülő főnévvel* v. névmással egyesül: kérekgyártó, favágó, magahitt.

VII. Midőn *főnév igehatározóval* tétetik össze, például: ittlétem.

VIII. Midőn *melléknév melléknévvel*: kiskezü, jószivű, négylábu. De csak ha rövidék; nemes gondolkodásu, kegyetlen természetű s efélék nem iratnak össze.

IX. Midőn *névmás névmással* egyesül, enmagam, tenmagad.

X. Midőn *igehatározó névelővel* v. mutató névmással: péld. nagyváradi, marosvásárhelyi: Nagy-Várad, Maros-Vásárhely.

23. §. A *szók elválasztása* a sorok végén nem a szóeredet szerint történik (miszerint így kellene azokat elválasztani: óv-a-kodás-om-ért), hanem a szótagolás szabályai szerint. Ehez képest a) ha két hangzó közt egy mássalhangzó áll, ez mindig átvitetik a második sorba; péld. ha-lom. b) Ha két vagy több mássalhangzó szorúl két hangzó közé, csak az utolsó vitetik át; péld. kard-ról. c) Minden hangzó külön szótagot tevé, ha több jön össze, akárhol megszakaszthatatik a szó: péld. mieink. d) az összetételek úgy választatnak el, a mint összeálltak: el-ered, kard-él.

24. §. *Nagy kezdő betűk* csak tulajdonneveknél alkalmaztatnak (az *Isten* szóban is, hol ez saját névül vétetik). Ide számíttatnak a tulajdonnévvé váló köznevek, péld. a könyvcímek úgy nevezett cikkszavai, intézetek, házcímerok, utcák nevei stb.; s a tárgynevek mint személyesítvények, péld.: Szerelem, Halál, Enyészet stb.

25. §. Tudományos munkákban egyes főnevek, azok kiemelése végett, főnévül vett melléknevek világosság okáért, úgy díszcímek, személyes névmások, megszólítások levelekben s hivatalos iratokban illedelemből, nagy betűvel irathatnak. Továbbá tudományos előadásokban, szinte nagyobb világosság okáért, és ösztételekben kétértelműség elkerülése végett, *kötjelek* is alkalmazhatók, hol különben nem élünk velük. Végre hol célunk idegen nevek és szókban az eredeti kiejtést lehetőleg visszatükrözni, péld. görög archaeológiában vagy classikusok fordításaiban, azt lehetőleg az eredeti hang kitüntetésével tesszük. Ezek alkotják az úgy nevezhető *különszerű helyesírást*.

Ohajthatónak tartja a bizottmány, hogy ezen minden oldali megfontolás után megállapított, előterjesztés javaslatai, miután a tisztelt osztálytól elfogadtattak, az akademia minden tagjai által akademián belül és kívül követtessenek. A helyesírási különbözések nem baj valamely forrongásban lévő nyelv körül; de hol minden kérdések oly érdemleg meg vannak hányva mint a mienkben, a tétovázásnak sem célja, sem haszna nincsen.

Pest, april 13. 1856.

A nyelvtudományi bizottmány, TOLDY FERENCZ, mint jegyző.

CZUCZOR GERGELY. FOGARASI JÁNOS. BALLAGI MORIC.

HUNFALVY PÁL. BRASSAI SAMU.

Szerkesztő, mint a' bizottmány egyik tagja, részt vön a' javaslat készítésében, 's utóbb annak megvizsgálásában is a' nyelvtudományi osztály-ülésekben. Nézetei, ha eltérnek, csak is egyéni nézetek, 's a' többség határoza. De valamint egyes embernek sem joga sem hatalma nem lehet a' többséget a' maga nézetei elfogadására kényszeríteni: úgy viszontag van kötelessége mind folyvást nyomozni a'

valóságot, 's van joga előadni nyomozásainak eredményeit, bár mennyire különbözzenek is azok a' többség határozataitul vagy nézeteitül. Ezen joggal éltek többek közt *Szilágyi István* és *Nádas-kay Lajos* urak, kiknek észrevételeit most közzétetjük; ezen joggal fogok én is élni, midőn valamennyiről elmondom majd meggyőződésemet.

I.

Vélemény

a magyar akadémia nyelvtud. Bizottmányának a magyar helyesírás ügyében a Nyelvtudományi Osztályhoz intézett (1856. Apr. 13.) előterjesztésére.

Mielőtt azt tenném, hogy e munkálat gondos és teljes figyelemű átolvasása közben származott s az egyes részletekre vonatkozó észrevételeimet előadjam: előlegesen, az egésznek, mint olyannak, történelmi állásáról kívánom nézetemet kijelenteni; s ez által kimutatni azon szempontot, melyből én, valamint az egész helyesírási ügyet, úgy az ebben keletkezett jelen Bizottmányi Véleményt is tekintettem és tekintem.

A magyar helyesírás ügye, csaknem a legújabb időig, nagy részt, mondhatni, *hagyományos elvek* szerint tárgyalatott. Nem a *történeti* szempontot értem, mely a szóidom fejlődésének koronkénti mozzanatai után indul a tények megalapításában: de azon *tekintély*-hez ragaszkodást, mely emberek után megy, azok factumaira hivatkozik, többször még ott is, hol inkább a tudomány elveinek, kihozásainak kellene adni a zsinórmértéket.

E *kül* tekintélyre támaszkodó hagyományos elv kelletén tul uralkodását láttam én, hogy más egyebeket mellőzzek, magánál az Akademiánál, ez ügyben eleitől fogva; ennek némileg szentesítését találok a Magyar Nyelv Rendszerében, midőn a 9. §. egyik főelvül „a' szóknak a' szerint íratási elvét állítja fel, a' mint azok *gondosabb* íróknál 's a' *jobb* szókönyvekben írva találtatnak.“ Nem, mintha a tudományos vizsgálatok kihozásai is nem részesül-

tek volna kellő figyelemben, mert ezt föltenni sem lehet; nem, mintha a fontosb adatok megállapítása körül, a koronként világosb öntudatra fejlődött szófejtés, és több a helyesírással befolyással bíró tényezők követelményei mellőztettek volna, az ellenkezőre elég tanúság vagyon: de, mivel, a tudomány örök igazságai mellé, *főelv* gyanánt vétettek oly elvek és tekintélyek is, melyek már természetöknél fogva sem lehetnek azok és olyanok. Mert hát végre is, mi egyéb, rideg külsőségnél az, hogy a *gondosb* írók és szókönyvekhez tartsuk magunkat? mikor az, hogy valaki gondosb író, ismét csak a szabályok követésétől vagy nem követésétől föltételeztetik. Így az író, végre is *önmagában* találja tettei helyességének alapját; társához mérve pedig, az élet maga több oly következtetésekre visz, melyeket aztán aláírni bizonynyul nem lehet. Hogy példát is mondjak: a *Magyar Nyelv Szelleme* és a *Szózat* íróinak, kik sok tekintetben másmás felekezethez tartoztak a helyesírás dolgában, egyike vagy másika, e különbözésnél fogva csupán, kirekesztendő-e azon írók közül, kiket a *gondosabb* névvel illethetünk?

Ohajtom, hogy a mit mondek, benne félre ne értessem; s midőn a tulhajtást említem csupán: szavaimból a feltétlen roszalás ne vonassék ki következményül. Nem mondom ugyan is én, melyszerint nem lehet, mert van eset, midőn a tekintély hatalmával is szabad; sőt kell, több ok parancsolja, hogy kell élnünk, s gyakorlanunk ily tetszvényjogot a szók leírásában: csak azt a rangfokot látom általa meg nem érdemlettnek, hogy ő legyen ok, ő legyen hivatkozási példány, s a szabály általa nyerjen helyességet; s ezt mindaddig nem, mig csak találtatható, magokban a nyelv vagy nyelvek különleges vagy egyetemes törvényeiben gyökeredző oly okszerűség, melyhez támaszkodva, valamely kétes forma iránt tisztára jöhet a tudomány.

Ha, nem állítom is, hogy szülte, de minden bizonynyal elősegíté a terjedésben e körülmény az állapotot, melyszerint többen, nem csupán ki valóban az volt, hanem ki csak hívé is magát jogosítottnak, érezve kétségkívül a tekintélyi elv ingó alapon fektét egyfelől, másfelől valami biztosb, állandóbb nyugpontnak szükségét, kezdének több részben megválni az akademia helyesírási elveitől, szabályaitól, s a régiekhezképest, hol mellék, hol egészen is idegen utakat csapának magoknak; s néhány év mulva oda jutott a dolog, hogy egy színű s magához mind végig hív helyesírással az

akademiának is egyedül csak saját czime alatt kijött nyomtatványokban találkozónék az olvasó. — Tizennyolcz éve körülbelül, hogy a *Figyelmező* megkezdé az eltérések javaslatba hozatalát; s bár az akkori idő azokat csaknem nyomtalanul nyelte el: de az egyszer kiszórt magvak még sem estek sziklára; s ha évek multával is, de csakugyan kiköttek azok, magok az akademia tagai között, s tetteleg, bár vitatások felettök alig hallatának, mind nagyobb tért nyertek az irodalomban. Megszakadt így az egység, mely elmélet és gyakorlat között eddigelé létezett; bomladozásnak indult a magyar helyesírás egész tana, s előállott, mi nem is maradhatott el, az író-sereg közt, az elannyira nem kívánt, nem ohajtott-*tarkaság az írásban.*

Semmi sem volt ily állapotban kívánatosb, sürgetőbb, mint hozzá szólni immár az ügghöz az elmélet terén is; vizsgálat alá venni az eddigi fő- és vezérelveket; méltatni azok erejét, hatalmát, s a mennyiben gyengéknek fognának találatni, feladni rajtok, s mélyebb buvárlatok útján, az igazit, az erőst, azt földözni fel, azt alapítani meg, melyhez aztán, úgy az elmélet, mint a gyakorlat, egyenlően adhassák megegyezéseket. Így merült fel, így mondatott ki több oldalról az írányzó, melyszerint, a magyar helyesírás tana, valamint tagadhatatlanul az összes nyelvtudomány kifolyása tartozik lenni: úgy a merő külsőségnek, mely szerint valamely törvény, csupán a közegyezmény által nyerhessen megállapíttatást, a mennyiben azt ki nem rekeszthetni, a lehető legszűkebb tér engedhető csak.

Ez elmondottak adják szerintem kulcsát a legközelebbi évek e tekintetbeni mozgalmainak; Gyuriss, Lonkai, Hunfalvy vizsgálatainak; ez végre azon munkálatnak magának, mely a nyelvtudományi osztály Bizottmánya által készítve ím előttem fekszik, s melynek mikép kivitele iránt fogom immár gondolataimat előterjeszteni.

I.

Mindent összevevén, a magyarhelyesírástanra nézve, társai között, sor szerint, minden bizonynyal első helyen a *kütfő* kérdése áll: honnan meríti, honnan kell meritnie tanítmányait? Szükségnek e pontot megemlíteni nem azért tartottam és tartom, mintha

akár íróink, akár maga a bizottmányi munkálat, egyenesen kimondva, vagy mellékesen utalva csupán rá, mellőzték volna: de, mivel míg egyik fél, oly idegen természetű példányokra is hivatkozik, mint a nyugoti, több részt kevert nyelvek*), hogy elveinek támogatást nyerjen, addig a másik a tekintélyi elvet, minek pedig kellő korlátok között, csakugyan megvan saját érvénye, e kérdésre adott feleletében, teljesen hatályon kívül látszik helyheztenni. Kétségkívül nagyot segít az ügyön, szabatosságra, tisztaságra nézve egy formulázott felelet, mely aztán, mindazon tényezőket felölelje, melyeknek összehatásából szülemlik a magyar helyesírástan mint tudomány.

Tényezők összehatását említvén, ebben azon gondolatomat akarám kinyilatkoztatni, melyszerint, a helyesírás tana, származatát tekintve, nem külön magára álló független eredeti tan ugyan, hanem eredmény, mely szabályait nem önmagából fejleszti, de má-

*) Szeretünk nyugoti, kevert nyelveket emlegetni, 's azokkal szemközt' a mienket keletinek és kevertelennak tartani. Erre nézve kettőt ajánlok nyelvészeink figyelmébe:

1) Hogy a' nyelvfajok jellemében a' nyugotiság és keletiség fogalma egyáltalában hiú képzelet, tartalom nélküli szó. Magyarféle nyelvek (az altajiak) vannak keletön, nyugaton, éjszakon; német- latin- görög- szlávféle nyelvek (az indgermánok) szintén vannak keletön, nyugaton, de éjszakon is; héberféle nyelvek (a' sémieek) vannak a' két előbbi faj között, kivált éjszaki Áfrikában, és délnyugoti Ázsiában, tehát hozzánk keletön. Világosnál világosabb, hogy a' nyelvekre vonatkozva a' nyugotiság és keletiség igazán semmit sem jelent, sem földirati sem nyelvtulajdonsági fogalmat nem fejezhetvén ki.

2) A' kevertség fogalma nem kevesebbé zavart. Mert vajjon idomszerinti, vagy angagszerinti kevertséget értünk-e? Idomszerinti kevertség, olyan t. i. minél fogva két különböző grammatikai jellem volna kifejezve a' nyelvben, sehol nem mutatkozik, mennyire az én szemeim el bírnak látni. Azon indgermán nyelvekben, melyeket nyugotiaknak czímezünk, az olasz, francia, angol stb-ben, alig is lehetséges, mert egy fajnak külön nyelveiből (latinból és németből) alakultak, eltudva a' kelt nyelvidomot, ha ez nem volna indgermánféle. Sokkal lehetőbb az idomszerinti kévertség a' magyar nyelvben, mely hozzá; degen fajbéli nyelvek közzé jutott: de még ebben sem találjuk. — Az anyagszerinti kevertséget, azt t. i. mely idegen nyelvfajú szók belékeverődésével a' nyelvbe támad, nem lehet nem látnunk a' magyarban; ebbeli kevertelenséggel korántsem dicsekedtünk, vagy, ha még is dicseködnénk azzal, vajmi nem nagyon ajánlanók vele nyelvtudományunkat!

H. P.

sokból veszi át következetképen: de ha egyszer e származás megtörtént, ha az elvek megállapítvák, a szabályok kellőleg kifejtetvők, s az egész a codificationnak bizonyos fokára emelkedett, ekkor aztán, több más ilyes eredetű tanok példájára, nem kívánom tőle megtagadni az önállásnak némi jellemét, s bizton fogadom el a magyar nyelvtudomány egyik ágaul. Ily értelemmel levén, vallom én szükségét a helyesírástan kútfeje kijelöltetésének; ezért ohajtottam volna, hogy a Bizottmányi Munkálat, külön választván s egybegyűjtvén inkább az e pontra tartozó adatokat, a teljesen szétömlésztés helyett, — fejezte ki volna magát határozott kerekben, már csak azon nyilatkozatra való tekintetből is, melyek ezt illetőleg immár nem egy helyen, s mondhatni, egymástól eltérőleg tétettek.

Ha a formulázás iránt, föltéve, hogy annak szükségessége elismertetik, nyilatkozatot kellene adnom: azt ekképen tenném. Kétségtelen lévén, hogy a helyesírás, eredetében nem önálló valami, hanem a nyelvtudomány kifolyása, annak eredménye: egyenes következés, melyszerint annak ezen kell alapulnia. De avvagy nem szinte tapasztalt dolog-e, hogy szófejtetéseinkben a tudomány sokszor elhagy bennünket, (Bizott. Munk. 5. §. p.) vagy többször oly valamire vezet, minek az izlés ellene mond? (Biz. M. 6. §. 2. Jegyz.) Vagy nem adja-e magát elő eset, midőn mind a tudomány mind az izlés semleges állásba tevén magokat, oda jutunk, hogy a szabad tetszés határozzon, s mikor meg az az elv sem kerül elő, hogy két forma közül egyik a másiknál magyarosabb volna? (Biz. Munk. 22. §. XI. p. 24. §. 25. §.) Minden bizonynyal, mint erre a Bizottmányi Munkálat elég példával szolgál. Mi már itt az írásmód alapja? kétségkívül a kölcsönös egyesség, a conventió; miben ha aztán elvet keresünk: bizonynyal nem lesz az egyéb a kültekintélynél. Mikben, ha megnyugodhatunk, kész ime első kérdésünkre a formulázott felelet: *A magyar helyesírás kútfeje az összes nyelvtudomány; nem rekesztvén ki innen, illő helyen, kellő korlátai között az írói nyelvszokás tekintélyét sem.* Mikor legyen aztán egyik vagy másiknak érvénye: azt a tüzetes tárgyalás köteles kimutatni. Lehet talán, hogy magamat nem fejeztem ki eléggé szabatosan: de érzem azért s meg vagyok győződve, hogy e pont lényeges kiegészítője tartoznék lenni egy magyar helyesírástannak.

Sorban második, de fontosságra első helyen áll helyesírástanban az *elvek* kérdése; mit azok után, mit a bevezetésben elmondék,

mutogatnom fölösleges volna. Hozzáfogok inkább azonnal nézeteim előadásához e kérdés fölött.

A magyar helyesírási összes elvek kérdését helyesen felfogva, nem lehet több, de kevesebb sem e szám kettőnél: a) *mit írjunk?* b) *miképen írjunk?* Tudniillik a leírás tárgya a *szó teste* levén, ebben csak is kettő foglaltatik: *menyiség* (terjedelem) és *minőség* (mely hangok s betűk); de ezek aztán oly kevesbíthetetlenül, hogy a mely írás a szót nem mind a kettőre való tekintet teljes méltatásával adná: az, a helyes nevet semmi szín alatt meg nem érdemelheti. — E kettős szempont *együtt*-felfogása, nyelvészeink előtt, egész a legújabb ideig, kimaradt a figyelem alól; akár azért, mert az ügyet egyszerűbben kívánták tekinteni, kevés részlet alá szorítani, akár, mert arról valóban nem is gondolkoztak. Pedig, tekintve azon természetes kapcsot, mely őket egymáshoz csatolja, azon okszerűséget, mely őket a tisztán eligazodásra együtt teszi szükségessé, tekintve azon akadályokat, melyekkel, nyelvészeinknek ép e miatt kellett, tömérdék ellenmondás közt küzdeni: ez iránt kellett volna legelőször is eligazodni, hogy a sikert biztosítsák. E szempont helyett nyelvészeink, mindig csak a *„mikép“* (minőség) meghatározása körül fáradoztak, ebben akarták az egység, a központosítás gyúpontját feltalálni. Így keletkezett az „*Ugy írjunk mint beszélünk*“ elv, melynél bizony a Magyar Nyelv Rendszerének „*ugy írjunk, mint a gondosb írók írnak*“ fölvé is egy cseppel sem jobb. Én teljes meggyőződés után mondom: a *menyiség* (mit?) kérdése, nem kevésbbé fontos, sőt fő fontosságu, nemcsak a logikai teljesség szempontjából, hanem azért is, mivel a helyesírási ügy egyik nevezetes, most kivált előtérbe nyomult ágának (takarékoság) valódi megalapítása, a változékony, bármit mondjunk, önkényű külsőség alól felszabadítása, lényegében egyedül ettől föltételeztetik. Hunfalvy Pálé az érdem, hogy ezt megpendítette, s általa egy oly gyümölcsöző eszmével gazdagította helyesírásunk tanát, mely a szófejtés segédlete mellett, legfőbb mértékben bír azon képességgel, ott, hol ez még jövőre lehető lesz, okszerűen vinni azt egyszerűségére.

A Bizottmány Munkálata magának e kérdést föl nem teszi, mint nem a másikat sem; de, hogy ismeri, nemcsak, de elfogadja, erejét érzi: tanúsítja az egész 6. és 7. §. különösen pedig a 6-nak 2 pontja, mely, szabályát, épen ennek védelme alá helyhezteti. Csak azt vártam, hogy adatott volna meg a kiemelőleg tárgyalás által

ennek is illető rangja, úgy, mint társának, mely egy maga látszik birtokolni, elnyelni mintegy mindazon tényeket, melyek a Munkálatban foglaltatnak. Lentebb, saját helyén lesz még alkalmam vizszatérni e tárgyra, s kimutatni ott az érvényt, melynélfogva jogosulva hiszem, nem csupán mellékes, hanem igazán vezérelv gyanánt szerepelni a magyar helyesírás tudományában. Annyit egyébiránt itt is kimondok, hogy az ilyes osztályozások, vezér- és alapfogalmak kellő helyen behozatala által, egy majdan készülő rendszeres helyesírás tan, világosság- és alaposságban minden esetre sokat fogna nyerni.

E kettős kérdés ekkép felfogása egyenesen vezet az *elvek* méltatásához, ez segít azok erejének teljes ismeretére, egymáshoz viszonyaik élesen körvonalozott meghatározására. *Általános alapelv* minden kétségen felül az lesz, és csak az, mely magában e két tekintet mindenikét egyesíteni bírja; s a melyek vagy egyiknek, vagy másiknak, de egymást kirekesztőleg személyviselői: azok az *alárendeltek*. Szerencsésnek kell e tekintetből vallanom a Bizottmány munkálátát: ő megtalálta az *igazi alapelvet*, azt, melyhez, előzményeim után ítélve, bátran mondom, semmi kétség többé nem fér, nem férhet, s mely egyedül felel és felelhet meg azon kíváncsnak, hogy magában minden külön szálát egyesítsen. A milyen igaz, melyszerént a helyesírás nem egyéb, mint azon tan, mely az írásjelek helyes használatát adja elő az illető nyelv hangjai és szavai hű leábrázolására: ép oly természetes, hogy annak fő- vagy alapelve nem lehet egyéb a *kiejtésnél*. Formulázván azért az elvet, így lesz az: *csak azt írjuk le, a mit kiejtünk* (6. §. 2. p.), *s úgy írjuk le a szót és hangot, a mint kiejtjük*. Im a kétségtelen öszhangzat, mi eléggé bizonyítja egyetemeségét; kivált, ha még hozzá gondoljuk, mely szerint ezekkel, így, mást semmit egybeköttetésbe hozni sem lehet. — [Mellesleg hozom fel: mily közel járt az igazsághoz, ki azt állítá vala törvényül: Ugy írjunk, mint beszélünk? S e több mint félszázados tan, azért szenvedé hajótörést, mert a *mit*- vagy a *szótest* kérdése nála ismeretlen volt. Ez is egy erősség annak kiválóan fontos volta mellett].

Megállapítván ily módon az egyetemes főelvet, a többieket, melyek a kivitelre vonatkoznak, melyek az alkalmazást adják, s mik a 2. 3. 4. 5. 9. 7. §§-ban foglaltatnak, méltó joggal czimezhetem *vezérelveknek*, így nevezvén t. i. őket azért, mert ama főelvnek

egyetemes tanitmánya, ezek vezérlete mellett nyilatkoztatja ki magát a szóknak, a kiejtés különböző tekinteteihez mért leírásában, ezek viszik át az életbe, ezek vezetik az író, az eredeti formák követelményeinek, a hangmásulati kívánalmakkal, és, hol az lehet, a tetszvényjog összeegyestetésében. Szellemöket tekintve, a vezérelvek minden esetre, az említett két kérdésre adják a feleletet, még pedig azon felosztással, hogy egyik rovat a „*minőség*“, másik a „*minőség*“ szabályait foglalja magában, s azokra ad utasításokat.

A Bizottmány Munkálata nem e modorban tévé tárgyalásait: szabadságot veszek magamnak, hogy világosabb legyek, választott rendszerembe önteni előbb az adott elveket, s csak azután térni át azok, s a belőlök kifejtett szabályok erejének méltatására; megtartván egyébiránt előadásomban könnyebb alkalmazhatás végett, a Bizottmányi Munka fonalának egymásutánját.

I. *Minőségi vezérelv*, vagy: *miképen írjuk a szót*. E rovat alá jönnek azon szabályok, melyek a 2. 3. 4. 5. §§-ban foglaltatnak. Ezekhez képest

a) Ugy írjuk a szót, a mint azt az irodalmi nyelvszokás kiejti. (2. §.)

b) Ha valamely szóra nézve a tájszokás, két, a szófejtés által egyenlően jogosított formát nyújt: a körülményekhezképest, azok váltva jogosan használtathatnak. (3. §.)

c) A ragozott, származtatott és összetett szók többször hang- (betű) módosulatokat szenvedvedvén, az efféle módosulatok körül, az írásnak, a szófejtés ellenére történnie nem szabad. Eszerint

α) Ha nem lényeges a módosulat, az az, ha a kiejtés alá eső betű vagy annak hangja, bensőleg át nem módosul, hanem csak a beszédszervek, a simább vagy erősb beszélésközben ejtik azt áthasonítva: de az írás az eredeti hangoztatást követi. (4. §.) De

β) Ha a hangváltozás lényeges, azaz: egészen más hangot (betűt) ejtünk, mint a milyennel a képző vagy rag eredetileg birt: akkor szorosan a kiejtés szerint írunk. (5. §.)

Összevonva pedig az egymással rokon s öszrendezhető szabályokat, minőségi vezérelvül e kettő tűnik ki: a) *nyelvszokás*, b) *szófejtés*.

Az most a kérdés: *befoglal-e* e két vezérelv mindent, a mi csak a minőségi leírásnál tekintetbe jöhet? Minden bizonynyal. Vegyünk bár szemügyre mindent, a mit e tárgyban az irodalomtörté-

net, mint próbálatot felmutat: azok kétség nélkül alájok lesznek sorozhatók. „Ugy írjunk, mint beszélünk“, — „Ugy írjunk, mint a gondosabb írók“, — „Ugy írjuk a szót, mint azt a szófejtés előnkbe adja“, — „a hol a tudomány elhagy, úgy írjunk, a hogy az legmagyarosabb“, és még a mennyi elv csak eddig felállítatott, mind, de mind befoglalvák ama kettő által.

Másik kérdés: *helyesek-e* e vezérelvek? olyanok-e, hogy benők úgy a tudomány, mint az élet (elmélet és gyakorlat) megnyughassék? Azt kell mondanunk; mert világosan látszik a kivitelből, s a Bizottmányi munkálat folytán felhozott példák kétségtelenül tanusítják, nemcsak azt, hogy ez elvek a tudomány és élet követelményeit kellő figyelemben, tiszteletben tartják: de azt is, hogy a kivitel, szépség-, czélszerűségben minden kívátnak megfelel, a mi csak szabatos helyesírástól várható.

Utolsó kérdés a szabályok *formulázását* illeti: az lehető szabátosságban van tartva. Egyedül az 5. §. 2. pontjának utolsó sorait ohajtanám enyhíteni. Ott ez van: „De akadnak oly szók is, melyeknek gyökérhangjai iránt a *szótan tisztában nincs*.“ Oda tenném: „*még most*“, kijelentvén ez által lehetőségét annak, hogy a fejlődő tudomány azok ismeretére is eljuthat még, mint eljutott már oly sok, addig megfejtetlen szónak, csak ez utolsó 5 év alatt is. Így tenném azért: A mely szóknak valódi gyökérhangjai iránt a szótan még most tisztában nincs: azok a jelennen élő szokás kiejtése szerint (ha az az eset: kétképen is váltogatva) iratnak.

2) *Mennyiségi vezérelv*. E rovat alá, melynek kérdése, főttebbi elemzésem szerint ez: minő terjedelemben írjuk le a szót? tartoznak azok, melyek a bizottmányi munkálat 6, 7. §§-ban, s az aláírt jegyzetekben el vannak mondva. Ez érdemben következő általános és különleges szabályok adatnak.

a) Minden nélkülözhető betűk és jegyek mellőzhetők a leírásban, ha az, az országosan egyforma kiejtéssel és szófejtéssel nincs ellentétben. Ehhezképest

α) Ha a szóban, a tájszokás szerint majd egyedül majd kétőzve ejtetik valamely mássalhangzó: ez egyesén irassék (6. §. 1. pont).

β) A mi a szóban nem hallik, az sem kiírásra, sem pótlásra jogosulva nincs 6. §. 2. pont).

b) A szók véghehentésének kiíratását a szófejtés parancsolólag követeli (7. §.).

Megtekintvén a szabályok irányzatát, különösen pedig a b) alattit különleges állapotából kiemelvén, mennyiségi vezérelvekkül e kettő áll elé; a) *takarékosság* (igy nevezi a Biz. M.)

b) *szófejtés* (tehát ismét, mint fentebb).

Ide vonatkozó véleményeimet is kellő rendben akarván előterjeszteni, első kérdésül viszont azt teszem föl: *kimerítik-*, befoglalják-e ezek ketten a szó mennyiségnek minden *lehetőségeit*? Itt viszont azt hiszem: igen. Mik teszük ugyan is a szók terjedelmét? Minden bizonynyal a hangok, melyekből alakulvák. Lehetséges eset nincs több a szóidom körül, mint ezek: a) *egyetlen formát* (szó) használ a szokás valamely eszme megjelölésére. b) *két formát* is elfogad, de ugyanazon elemekből alkotva, hol toldott, hol toldatlanul (pl. eper, eper-j; any, any-a; alá, alá-ja; és a mondat kategóriában: elment favágni, elment fát vágni stb.). Hogy e két eset valóban tárgyai a kérdéses vezérelveknek: tisztán áll; de tisztán ennél fogva annak is, mit a föltett kérdésre, föntebb feleletül adtam, igazsága.

Második kérdésem itt is: *helyesek-e* az elvek? alapban, indokolásban és kivitelben nincs-e, mi ellenök szólhasson? A szófejtésről természetesen kétség sem lehet: de a takarékosagra vannak észrevételeim, melyek szükségessé teszik, hogy terjedelmesebben szóljak a dologhoz.

Mi czélból vette föl a Bizottmány e takarékosági elvet? Kétségkívül, hogy egyszerűsítsen. Ez egyszerűsítés pedig áll kihagyásban, egy vagy más tekintetü rövidítésben. Szabad-e ez? Mert helyesen volt észrevéve (Magyar Nyelvészet I. 152. lap), melyszerint az egyszerűsítés, magában véve, lehet pusztítás is, a mit aztán szertelenül, (értsd: benső alap nélkül) üzni nem szabad. A Bizottmányi Munkálat azt mondja: lehet, ha az országosan egyforma szokással és szófejtéssel ellentétben nincs. Mit mondhatunk a megállapítás ezen *okfejeire*? kétségkívül, hogy az etymologia, mint ilyen ellen, egészben véve, kifogás nem lehet: de lehet a dolog egyetemes elfogása ellen, mind a kiejtés egyformasága, mind magának a takarékoság eszméjének fogalmából. Mi a takarékoság? Minden bizonynyal kevesbnek vétele, a honnan többet is lehetne: e szerint válogatás, választás, több, legalább is kettő között. Tehát takaré-

kosan járunk el, ha nem használunk fel minden eszközt, a mit a szokás gazdagsága nyújt, írásunkban, s meglegészünk a kevesebbel is, ha az célra visz. Ez eddig jó, jó az, hogy az elválasztott eszköznek a szófejtéssel egyeznie kell; de mit jelent aztán, e mellett ez az elv: országosan *egyforma* kiejtés? Hiszen, ha így áll a dolog, akkor nem lehet, nincs mik közt *válogatni*: egy van csak, s ezt elfogadván, nem takarékosan, hanem épen csak azt tesszük, a mit szükségképen lehet csupán tenni. Azután a 6. §. 1. pontja rá azonnal azt írja, hogy, „a szóokban a mássalhangzók *hol egyesén, hol kettőzve* ejtetnek”: ez bizonyára nem az országosan *egyformaságot* bizonyítja. De ez ellenmondásokat még élesebben kitünteti az 1. jegyzet, mely világosan mondja, hogy a szófejtés egyedül csak az egyes mássalhangzókat helyeselheti, s a 2. pont jegyzete, mely a kettőztetés alapjául szolgált törzsmássalhangzó eredetiségét világosan kétség alá helyezteteti (bizonyos szóokban). Merő ellenmondások legalább is a kifejtés menetelében; oly valami, egyedül, kizárólagosan helyesség, s így egyetemesség tulajdonítván a takarékoság elvének, mely annak igen is szűk körre szabott fogalma alá egyáltalán fogva be nem fér. Ingadozásnak veszem azt is, melyszerint, miket a jegyzetek a szófejtés kategorikus parancsolatja gyanánt mutatnak ki, mégis, azok használatának alapja utoljára a tetszvény *külsőségi* jogában gyökeredztetik meg. Föl nem tehetem, hogy ezt ne érzette volna a Bizottmány, sőt minden oda mutat, oda névszerint az aláírt jegyzetek, hogy érzette e lazaságát az egybefüggésnek. De mi volt hát a gát, ha már egyszer van alap, van kutfő, nem ezt, nem ezeket venni induló pontul, s lehozólag járni el a szabály kimondásában, nem pedig csak oda vetni, s azt is csak utólagos jegyzetekben, melyszerint az etymologia is ide hajlik? Ily esetben, hol a rövid forma utáni vágygyal, a szófejtés oly szépen találkozik, végre is, többé kevesbé tetszvényelvet követni, legalább is gyengítése az alapnak, melyre kihozásainkat fektettük. Ehhez képest, hol van az eljárásnak sebzhető oldala? Minden bizonynyal a *menyiség vezérelv* szemmel nem tartásában; s a mi ezzel karöltve jár, azon valószínűségben, hogy a Bizottmány talán nem méltatta bővebb figyelemre a *szótest* kérdésének elhatározását . . . S im eljutottam oda, mit fontosabb csak megemlítek, hogy most már tüzetesen adjam elé: hogyan nézem én a menyiségi elvet a szótest tekintetéből.

Előrebocsátom, hogy én elfogadtam a takarékoság elvét, s

hogy én azt választási jelleműnek tartom, melynek t. i. ott nyílik meg köre, hol két forma között válogatni lehet, nem rekesztvén ki e mellett némely külön, de tisztán gazdálkodási esetet sem, 6. §. 1. p. 2. jegyzet); s így a mit mondandó vagyok, ennek nem gyengítése, de sőt bensőleg erős b alapra fektetése végett adom elő. Mert én az írásbeli (külső) takarékoságot, nyilván a nyelvszellembeli (belső) takarékoságtól függesztem fel.

A mely elemek a szótestet teszik, azokat ki kell mondanunk (kiejtés). A miket szótestrészek gyanánt, a nyelvszokás, a fejlődés processusán keresztül áthozva, megállapított, s a miket kiejtünk: azokat kötelessége az írásnak jegyeiben előterjeszteni. Kérdés: lehet-e valamely szónak két teste? Nyelvünk szókincese azt mutatja, hogy van: a *van*-ban pedig a *lehetség* bizonyosan befoglaltatik. Messze nem bocsátkozhatom itt a szótanba, s úgy hiszem, elég lesz felhozni az ilyes példákat: bék, bék-e; für, für-j; zuz, zuz-a (Igen: zuz-a, nem pedig zuz. E képző azonos a részesülő ó-val. Tehát: zuz-ó = a mi a lenyelt étket összezuzza), miá, miá-tt; alá, alá-ja; any, any-a; ap, ap-a; fő, fej; eper, eper-j; taraj, taré, s több. (A szó nálam *szótári* és *alaktani*, s mindenik idom érdemli a test nevezetet. Azért ide vehetem az ilyeket is: emberfia, háztűz nézni.) A felhozott mindkét forma, úgy hiszem, jogos, jogos pedig a nélkül, hogy az értelem, mely alattok van, bármí árnyalatát viselné is magán a különbségnek. Ezért én őket *egyenjogu idomoknak* mondom.

Állván már ezek: belőlök az írásra nézve így teszem lehozásomat. A hol a nyelvszellem (eredeti vagy későbbi szóalakulás után) maga bensőleg (alkotás), valamely fogalom kifejezésére, két, egyenlő jogosult, rövidebb és hosszabb idom által, akár a szó, akár a mondat kategóriában bővséget engedélyez: ott külsőleg, mindenik idom követelheti is, saját formájában leiratását. Jogosulva levén pedig, a két, egyértékű idom, egymásmellett, egyenlőleg: sem egyik sem másik nem követelheti, hogy társának leiratása, őtöle függesztessék fel, s hogy e kölcsönös tekintet nélkül a helyesség meg ne legyen: annyiival inkább, mivel az egymás iránti figyelem már csak azért sem volna lehetséges; mivel így az egyenjoguság elvesztével, alárendeltség állana elé.

A hol ezek szerint, a nyelvszellem, a hosszabb mellett, bensőleg a rövid formát is megadta: ezt azonnal jogosulva lehet, követelni, maga számára, a neki egyedül megfelelő írást; de egyszers-

mind azt, hogy a mi öbenne, mint elem, föl nem találtatik, s csak ikertársának tulajdona, annak megjegyzése őrá semmiképen ne erőszakoltassék, s maradjon ő rövid, formában, mint az, testében.

Ha a takarékosági elvnek böleseleti alapja van: úgy hiszem ez az; és ha az előzmények helyesek, ha a kihozások logikai következetességgel vannak eredeztetve: ime, azokon alapítva, így adom én a takarékosági vezérelv formulázását:

A mely szótestet a nyelv, alakulása közben kétképen is állapított meg jónak és helyesnek lenni, alkotván, elfogadván s egyenlően jogositván, két, rövidebb és hosszabb formát számára: ha más egyéb a hosszabb formát nem követelvén, alkalmilag a rövidebb szótestet használjuk *beszédben*, — ott az *írás is* ezt fejezze ki, tekintet nélkül arra, hogy ennek, vele egyértékű hosszabb formája is van. — A két forma t. i. immár e szempontból, nem egymásalattiak, úgy, hogy egyik fő, vagy eredeti, a másik al s a társának toldata vagy rövidlete: hanem egymásmellettek. — Volt ugyan idő, lehetett, föl kell tennünk, midőn egyik valamelyik elébb szülemlett, a másik ebből fejlődött, s a kettő, ugymondva, nem egyhasiak*); de miután, az egyenértelem által, megtörtént mindkét formára nézve az egyenjogosítás: a dolog immár bevégezetté lőn, s azt többé másítani nem lehet. Az effélék írásában az egymásalattiság elvéhez ragaszkodni mind végig, azt teszi: mindig csak a levés (werden) folyamában állani. Itt többé nem levés, itt megállapodott *tény* (sein) van immár, s ha az: úgy miért csak mindig visszafelé menni? A dolog természete egyebet követel.

Ha jól tudom, a *Figyelmező* volt *első*, (1838. 561. hasáb), mely az oeconomia ügyet, az elmélet terén, megpendítette, mint újítási ajánlatot, s attólfogva, csak a legközelebbi napokban, a Magyar Nyelvészet szólott hozzá (I. 157—164 l.) nyomosabban. Kutfejét mindenik a szófejtésben keresé: s különös, mindketten ellenkező meggyőződésre jutottak, igen sokban a gyakorlatba átvitelre nézve; világosan mutatják ezt a *névelő*, a *mutatónévmások* (ily, oly, mely stb.)

*) Mellesleg mondvá, *egyhasi* nagyon közel üt a' török *karindas*-hoz *karin* = has (hars), *das* = társ; *pajdas* = pajtás = lábtárs, együtt járó. — Egy hasi szülött emberről: *iker*, török. *ikir*; egy anyának szülöttei: (egy) *testvérek*, egy atyának fiai: *atyafiak*. *Atyafi és testeér gyermekek* = proles carnales et uterinae. — De so kat felejtünk, 's azt hisszük, jó felejtünk. H. P.

írása körül kifejtett nézeteik, a rövid és hosszú idom közül minde-
nik mást mást állítván eredetinek.

Véleményem szerint azok után, miket elmondék, ez többé kér-
dés nem lehet, nem, legalább a helyesírásra nézve. A szófejtés szerint,
mindenik egyiránt jogos forma; s a kérdés csak az a) mint önálló,
törzszót, mely formájában vesszük? b) származékait melyik formá-
tól eredeztetjük? Igen, de mondhatjuk rá, így mind a hosszabb,
mind a rövidebb formáját a származéknak jogosul kell elismerni!
Természetesen. De így a hosszú írástól meg nem menekszünk? —
Lehet! Itt áll elő a *tekintélyi* elv, az *oeconomia* elve: szóval a ta-
karékosság, mely bizvást vonulhat ama mondat védelme alá: quod
feri potest per pauca, non debet fieri per plura. —

S ezzel, úgy hiszem, megadtam a kellő világosítást a tárgy-
nak, melynél fogva a takarékoság elve a helyesírásban jogosítat-
ván, az érvényre juttatassék, s az illetőktől, mint ilyen fogadtat-
hassék el. A mi kötelességünk aztán, hogy alapos nyelvtudományi
fejtegetések eszközöltessenek szavaink körül e tekintetből, s e va-
lóban gyümölcsöző elv vezérlete alatt helyesírásunk külformájában
a lehető legszabatosabbá tetésék.

Utoljára: a szövegre nézve különleges megjegyzéseim, a meny-
nyiben nem a főelvet érdeklik, következők:

a) Az 1. pont 3. jegyzete így szól: Midőn két mássalhangzón
végződő szóban a végmássalhangzóhoz, ragozáskor, azonos mással-
hangzó járul. Nem szabatos. Jobb így: „Midőn két, *különböző* más-
salhangzón végződő szóhoz, a ragozáskor, az *utolsóval* azonos más-
salhangzó járul“... Legalább a példák azt mutatják, hogy így kell
állania.

b) A 2. pont első sorában, a betük után, zárjel közt oda ten-
ném „ragok, képzők, szótestettevő betük (gazdasszony). Világosabb
lenne.

c) *Favágni*, nemcsak a régiségben gyakori: az, *élő népmelv-*
szokás.

d) A mi ugyan e pont végén az iránytökéletlensége miatti ered-
ményt illeti: ezzel, mint ilyen, a tudománynak semmi köze. Az
azt nem érdemli.

e) A jegyzet 4. sorában ezt a kifejezést: „a z, a reá következő
szó mássalhangzóját kettőzteti“: pótlandónak látom ezzel: „*kezdő*“
t. i. mássalhangzóját. Mert ez így van.

f) Végre az „az, ez, a, e“, az egész §. folytán hol *névelő*, hol *mutató* névmás, hol *indulatszónak* neveztetik. Ez határozatlanság; azonban nem is ide, hanem a szófejtésbe tartozik.

II.

Végezvén az általános elvek iránt észrevételeimet, átmegyek a *különösek*re. Itt sem sok, sem nagyobb értékű mondanivalóim immár nem igen vannak, a szabályok jól levén mind gondolva, mind megalapítva, mind kellő példákkal megvilágosítva. A mik iránt különben érzek, mint a Bizottmány, azok következők.

a) Az *összetett betűk egyszerűsítése*(10. §.). Két elvet fejez ki ezek ügyében a Bizottmány; α) nehéz volna annyi kísérletek után (mennyeik már eddig történtek) jobb jegyeket, mint az Akademia által javasoltakat tervezni. β) a legezészerűbbek is, az irodalomnak ily előhaladt korában, szinte meggyőzhetlen külső nehézségekre akadnának, (a kivitelben) nem igen mutatkozván eddig sem hajlandóság a tetteges behozásra. Ezekből az a következmény: hagyassék abban a kérdés, *végleg*, mindenkorra.

Kezdem hátul. Annak, hogy az ajánlott új betűjegyek életbe nem mentek át, a bátortalanságon felül, minden esetre abban kell okát keresni, mert azok nem feleltek meg minden igénynek; s hogy nem: az eléggé sajnálandó. Hogy minden *lehetséges* jegyek között az Akademia által javasoltak legyenek a legjobbak: ez legföljebb is föltevés, mit a Bizottmány úgy gondol. Ugy hiszem, a combinációk még eddig nincsenek kimerítve, s akadhat oly ügyes kéz, mely az izlés segédkezése mellett, adhat még, mik jobbak lehetnek, minden eddig tervezetteknel. Ez tehát alig lehet oka a végkép letevésnek. Fontosb a másik: de úgy érzem, ez sem állhat utjában a legjobbnak. Mert hiszen mi a cél? Új jegyek. Bevágnak-e ezek oly mélyen a nyelvtan épületébe, hogy ott egész forradalmat idézzenek elő? Semmi esetre. Egy kis külsőség, mely, ha sikerülne, csak szépítené, correctebbé tenné írásunkat némely pontjaiban, de zavart semmi esetre nem szülne. És ha sikerül: akkor, úgy hiszem, csak vállalkozó szellem kell, s a jegyek az életbe át fognak menni. Nem ohajtom tehát bezárni a tért; hagynám nyitlnak: próbálkoznioik, kik rá hivatást éreznek, rajta továbbra is. Ez alkalmatlanságot sen-

kinek nem okoz ; aztán nyíltan hagyás mellett is, fenállhat a magyarhelyesírástan tökéletessége. Ezért nem hagyhatom helybe azt a nyilatkozatot is, mely a 10. lapon mingyárt az első sorban foglaltatik, melyszerint a *c-t* azért is lesz jó elfogadni, egyszerű alakjában, mivel ez megszabadít azon következtetlenségtől, mely általa az (egyszerüsítendő) összetett betűk *indokába* vegyül. Én ez indokot igen kis értékűnek tartom, s megvallom, ily csekélység miatt, nem szeretnék elejteni egy ügyet, melyről még csakugyan nincs megmutatva, hogy jövődjé nem volna, s egyáltalában nem is lehetne.

b) A 22. §. XI. pontjának védelme alatt látom használtatni szélteben a munka folytán e formákat: *eféle, aféle, ekép, akép*. Nem helyesellhetem. Akkor ezt is, „akkor“ így kell írunk: *akor*; s ennek formájára: *eként* stb. Messzehajtásnak veszem ezt az etymologia terén, mely aztán csonkítás nevet is érdemelhet. A két egyenlően jogosult alapídom (*a, az, e, ez*) közül, melyik szolgáljon e tekintetből származtatási induló pontul: azt döntse el az etymologia, de döntse el aztán az analogia útján, nem pedig az egyoldalú alapon, melyszerint ama kettő között egyedül a rövid forma eredeti. Én legalább azt hiszem, melyszerint a *kép, ként, kor*, bizonyos tekintetben *ragi* jellemmel bírván, nem pedig névutói- vagy igehatározóival: e két osztályt nem foglalhatom egy rovat alá, s a csak félig önállót nem tehetem át a teljesen önálló sorába. Azért írom, és irtam: *ekkép, ekkor*, mint *ebben, abban, ezzel* stb. Félzségségénél fogva önállóságának veszem ide az: *efféle-t* is*).

A többi részletre semmi megjegyezni valóm nincs, azokat örömetem én is aláírom. [De vallom azt is, hogy a 13. l. 14. sorában

származékain gyakorolgatja magát. De mert annak még csak némelly származékait tette tárgyává, a következőesség lassankint mindnyáját fogja érni:

*) A' híres *takarékosság* elve mostanig leginkább az *az ez* szón és annak származékain gyakorolgatja magát. De mert annak még csak némelly származékait tette tárgyává, a következőesség lassankint mindnyáját fogja érni: s ha itt véget ért, másutt keresni metélni valót. — Két egyenlően jogosult, rövidebb és hosszabb idom közzül választhatunk! Helyes. De hol van *a*, *az* helyett? Ragozzák hát, mert a' magyar nyelv terén a' ragok sütik ki a' szó voltaképi törzsét, p. o. lov-at, dolg-om stbibil látom, hogy *ló, dolg*-nak törzsei *lov, dolg*. Nosza mutassák ezt *a* szón is! Mondjuk-e: nevező *a*, bíró esetb. á-é, dativusban á-nak, accusativ. á-t? Nem, hanem mondjuk: *az, azé, annak, azt* stb. Pedig *bék* és *béke, máj* és *mája*, ha vannak, így ragozzák is ezeket a' merre magyar szó hangzik: *béké, béknek, békét, és békécé, békének, békét* stb. H P.

a „fogalmi esmétlést“ ízérzésem nem fogadhatja el. Ez esetben, hogy példát mondjak, Magyarországon nagyon kevés „István“ maradhatna].

Ezzel bezárom észrevételeimet; s teszem ezt azon méltányoló nyilatkozatommal, melyszerint én a Bizottmányi Munkálatot, minden eddigi észrevételek mellett is, mint *egészet*, oly józan szempontból, oly minden oldalú körültekintéssel, az e tárgyban eddig kifejlett vélemények teljes méltatásával, philosophiai alapra fektetés törekvéssel tartom készítettnek, mint csak azt, nyelvtudományunk jelen állásához képest követelni, jogosulva lehetünk; s így, hogy annak kihozásai, *ott a hol most állunk*, nagyon kevés kivétellel, méltán érdemlik a követtetést, elfogadtatást azoktól, kik magokat gondosb, mivelte nyelvü íróknak kívánják tartatni.

Mondván, „*ott a hol most vagyunk*“, az ügynek, a hozzászólhatatlanságig bevégeztségét akarám kétség alá vetni. Mert bár igaz, a zárszavak szerint, hogy a helyesírási különbözések, csak a forrongásban levő nyelvek körül nem baj; hogy a hol minden kérdés érdemleg meg van hányva, ott a tétovázásnak sem célja, sem haszna; hogy e javaslatok minden oldali megfontolás után állapítottak meg: de ki mondhatja azt, hogy a magyar nyelv immár minden forrongáson túl van (míránk, nem önmagára nézve), mikor a mélyebb buvárlatok ideje csak most indult meg újlag? ki mondhatja, hogy immár minden egyes nyelvadat ki van merítve ismeretében? ki mondhatja, hogy e javaslatban foglalt egyes adatok, s más még nem említettek, még más oldalról is tekintve, nem nyerhetnek világot, támogatót vagy ingatót? Szóval: hogy nyelvtudományunk azon részletei, melyekből kell a helyesírás tanának előttemnie, immár tökéletesen felbuvurolvák, kiaknázvák? Mondjuk bár, hogy e kihozások a legtökélyesebbek: de mondjuk azt is: *ma*; a többit bizzuk az időre, a tudományra. E két tényező el fogja majd dönteni, s rá üti a pecsétet, az egyedül helyesség jelvényét: de az utat, tovább buvárkodhatni, ne vágjuk be. Élünk velök, használjuk őket: de engedjünk szabad tért a lehető véleményeknek is, melyek e kihozások s azok elvei felett ezutánra is nyilatkozhatnak s nyilatkozni kívánnak.

Sziget, július 20. 1856.

SZILÁGYI ISTVÁN.

lev. tag.

A' magyar nemzeti versidom.

Harmadik tudósítvány a' Nagy-Kőrösi helv. hitvall. evang. főgymnasiumról 1856-ki tanévben.

Ne feledjük, hogy a' magyar költészet, a' művelt író, azt, mit a' néptől szabálytalan, hibáktól természetesen nem ment alakban veszen át, szabályozni, tisztogatni köteles. *Arany János.*

(Az 1854-ki uj M. Muzeum 242. lapján).

Illő, hogy az idei oskola-tudósítványok közül a' Nagy-Kőrösi gymnasiumérul szóljunk legelőször, mivel abban *Arany János* „a magyar nemzeti versidomról“ értéközik, olly tárgyrul, mellynek minden magyar tudós iskolában említettnie kell, hol a' magyar nyelvet és annak irodalmát tanítják. Igaz ugyan, eddigelé a' magyar nyelvtanításra, úgy tartják még sokan, nem kell egyéb, csak hogy az ember magyarnak születött légyen; de meg vagyok győződve, a' tudós iskolákban van elég magyar nyelv- és irodalom-tanító, kinek számára közlé *Arany János* kutatásainak nagybölcsü eredményeit. 'S ezek bizonyosan közönettel veszik *Erdélyi János*nak elmélködéseit és ítészeti észrevételeit is az idei Pesti Napló 383. 384. 385. 386. 388. 390. 391. számaiban, szerzőnk ez évben megjelent kisebb költeményeirül*). Meg fogják ők két kézzel ragadni, a' mi jót, 's az iskolákra nézve is jót, találnak mind *Arany* kisebb költeményeiben, mind *Erdélyinek* azokrul elmondott ítészeti és értelmező gondolatiban; mert ritka esztendő hoz ennyi jót; meg fogják ragadni, sőt kell is hogy megragadják a' magyar nemzeti versidom felöli ér-

*) *Arany János* kisebb költeményei, Pesten, 1856. Két kötet, 2. f. 30 kr.

teközést is. De hogy félre ne értessem. Bizonyára Arany nem azért írta ezt, hogy utána elmondjuk, ellökve a' gondolkodást és nyomozást, hanem szolgáljon az nekünk vezérfonalul a' magyar költészet régibb terményeinek idomi értelmezésére, azután főkép a' le-tett gondolatok megvizsgálására, részint a' magyar nyelven, részint a' művészet általános törvényein, mellyek a' magyar költészetnek is szólnak. 'S ebben látom én a' tudós iskolák magyarnyelv- és iro-dalom-tanítóji számára Arany értéközésének nagy hasznát. Ő el-kezde a' nyomozást, hiszem, folytatni is fogja: mi tegyük közkin-csé, a' mennyiben áll eredménye, de tegyük kétkedésünk tárgyává is, mennyiben talán akár a' művészet általános törvényeinek, akár a' magyar nyelven elérhető sajátságos tökélynek nem felelne meg. A' „Magyar Nyelvészet“ is szívesen fogad ebbéli figyelmeztetéseket, mire föl is kérem azokat, kik tudnak hozzá: én nem tehetök egye-bet, mint röviden előadom Arany gondolatait, megszakasztván egyikét helyen, hol némi mondani valóm lehet.

Mozam-nak nevezi Erdélyi a' rhythmus-t; Arany értéközése pedig a' rhythmus körül forog. Szükséges meggyőződünk minden előtt, vajjon az-e Aranynak mozama, mit annak szoktak nevezni? „Csalatkoznék, úgymond A. ki a' verset csupán a' lebegő mérték-ben, a' rím összehangzatában keresné. Folyó és kötött beszéd közt, a' tartalmat tekintve is, lényeges a' különbség“; az utóbbiban bi-zonyos módon sorakozik szó és mondat, mint az indulat parancsolja; ellemben az első nyugalmas folyékonyságban halad. A' kötött beszéd „lehány magáról minden fölösleget . . . feloldja a' prózai körmondatosságot; összeforgatja a' szörendet; a' gondolatokat nem egymásba fűzi, hanem egymásután sorozza, 's kényszeríti őket, hogy bizonyos kiszabott szűk tér határain kívül ne nyujtózzanak, de egyszersmind azt, minden fölös hézag pótló nélkül, be is töltsék.“ Szóval a' költészetnek idoma a' *mozam*, rhythmus, melly a' gondo-latot szabályosan kiméri, párhuzamos tagokra felosztja, 's a' beszé-det is, melly a' gondolat külső alakja, ehhez képest szabályozza, kiméri, tagokra osztja. — „A' rhythmus tehát nem egyes tagok, so-rok mértékszerű lebegése, mint valamelly félig kifejlett prozódiai alak; — nem is a' rím, mérték összesége: mert hogy ezek nélkül is van rhythmus, az összes héberköltészet bizonyítja; míg ellemben rhythmus nélkül a' folyóbeszéd rimelve is prózai természetű marad.“ „És így a' rhythmus az, mi a' versidom lényegét teszi, mi a' kötött

beszédet a' folyótul már elemeiben elválasztja 's a' kettőt éles el-
lentébe helyzi egymással; minek veleszületett érzése nélkül lehet
valaki igen jó prózaikus, de verselő nem."

Úgy látszik nekem, *Arany* mást nevez rhythmusnak, mint a'
mi az. Ő a' költői beszéd azon tagokra szakadtságát, mellyet, az ál-
tala idézett Chladniféle üveglapon sorakozó főveny-alakokhoz ha-
sonlóan némikép, az indulat, (mondjuk mi) a' költői lehellet hoz
elő, — nevezi rhythmusnak: pedig, ha nem csalatkozom, ez nem
az, hanem a' költői beszéd, mellyhez járul még a' rhythmus. Költői
előadás, úgymint azt *Arany* helyesen leírta, mindenesetre az első
az alap, mintegy az anyag, mellyben dolgozik majd a' művészet;
ilyen előadás megvan mindenütt, kell hogy meglegyen, hol költé-
szet fejlett; megvan tehát jelesen a' népköltészetben, melly, ha igaz,
itt ott be is érte azzal. De az ének, melly mindenütt kíséri az első
költészetet, mindjárt egyebet is ad az alaphoz, 's ezen *egyébben* van
a' *rhythmus* is. Én a' költői anyaghoz, mellyben dolgozik a' művé-
szet, a' parallellismust is veszem, jóllehet ez már átesap az idomra,
melly azontul jár az anyaghoz. Maga a' szorosan vett idom, p. o.
mérték, hangsúly, moza, minden nyelvnek saját tulajdonságain és
azok szerint fejlődik ki; jól és szépen, ha a' nemzetben a' műszellem
erős és finnyás; nem jól és féluton megállapodva, ha gyenge a' mű-
szellem, vagy darabos. Innen van, hogy idegen nyelvből fordítván,
baj nélkül fordíthatjuk a' költői anyag (előadás) tagoltságát, bokros
kifejezését (parallellismus); magát a' nyelv sajátásaival járó mű-
vészeties csínt (mozamot, mértéket, hangsúlyt) igen nehéz, vagy
néha szinte lehetetlen visszaadni. *Arany* is idézhetött példát a' héber
költészetből: de mit írhat ki? úgy-e csak a' héber előadás tagolt-
ságát és bokros kifejezését, nem az eredetinek mozamát, melly az
eredeti szók testéhez tapadt. Meggyőződhetünk erről. *Arany* Mózes
búcsúénekéből az első négy tagot, nem tudom, kinek fordítása sze-
rint, így írja:

Egek, halljátok meg beszédemet

És halld meg, oh föld szájam szózatát.

Csöppögjön tanításom, mint az eső

'S hulljon szelíden mint harmat szavam.

Ballagi fordításában*) így olvasom ezeket (Mózes V. 32. 1. rész).

*) Mózes öt könyve, magyarra fordította és jegyzetekkel felvilágosította
Bloch Móricz. Budán 1840.

Figyeljetez egek, én szólok,

Hallgasson a' föld szám beszédire ;

Hulljon mint az eső tanításom,

Szálljon le mint a' harmat beszédem.

Úgy-e, monnó fordítás visszaadja az eredetinek gondolatjárását, azaz, tagoltságát, parallellismusát : mégis annyira különböznek egymástul, hogy lehetetlen az eredetinek mozzamát egyaránt jól kifejezniök. Arany azt mondja : „Az ősrégi héberköltészet, mellyben sajátképi mértéket találni fel hiu kísérletnek bizonyult be, egyedül rhythmuson, a' *gondolat rhythmusán* alapszik.“ Mi meg a' felhozott példából meggyőződünk, hogy a' rhythmus, mint azt a' művészet veszi, más a' „*gondolat rhythmusánál*“, ez maga a' költői beszéd, mellyhez azután járul még rhythmus. E' két fordítás bizonyosan nem adja egyaránt jól vissza az eredeti héber mozzamot, hanem adja csak a' héber gondolat tagoltságát, egyarányuságát : hogy ezen kívül a' héberben is megvan még a' saját rhythmus, egy tekintet az eredeti szövegre megmondhatja nekünk ; azomban, miben áll ezen rhythmus, nincs-e abban mérték, mint Arany mondja, nincs-e más alkotó eleme a' mozzamnak ? azt legjobb lesz *Ewald*tul és másoktul megtudnunk, ha mi nem mehetünk reá.

Említöttem a' rhythmus elemeit : mellyek hát azok ? A' rhythmus nem lehet más, mint a' költőileg előadott gondolatok külső, tehát az előadó nyelvzvavai által kifejezett mértéség. Minthogy pedig a' nyelv zvavai vagy *menyiség*, vagy *hangsúly*, vagy *mind a' kettő* által meghatározvák : a' nyelvbeli előadás rhythmusa okvetlenül egyiken vagy mindeniken alapúl. Hogy mindjárt kiegészítsük a' fogalmat, hozzá tesszük még : minthogy a' költemény éneklésre is szolgálhat ('s az ősrégi költészet bizonyosan ének vala), a' zenehangok illető természetéhez képest újra *énekmozzam*, énekrhythmus, áll elő. A' dalban tehát kétféle mozzam van, szóbeli előadásé, melly szorosan a' költészet dolga, 's zenebeli előadásé, melly a' zenészet dolga. De e' két mozzam vagy rhythmus, kell hogy egymáshoz sımulva járjon, ha nem lehetnének azonosak, miről már épen nem tudok szólni.

Hogy felfoghatóbb legyen az általam kiemelt különbség, így is kimondom : Arany szerint rhythmus a' gondolat bizonyos törvény szerinti sorakozása, tagokra szakadása ; mit azért akármi nyelvre által is lehet tenni, mert a' gondolatok izesülése áttehető : szerintem

pedig az igen is a' költői anyag, de még nem rhythmus, hanem ezen költői anyagnak a' nyelv szavai által olyantén kifejezése, hogy a' szók mennyisége vagy hangsulya, vagy mind a' kettő is bizonyos törvény szerinti folyást, mértiséget állítson elő, melly a' zenei rhythmussal kezdet fogjon; — 's mondom, ezen rhythmust nehéz vagy lehetetlen fordításban visszaadni. A' görög és latin költészet mózama a' mennyiségen alapszik: azt tehát csak olyan nyelvek adhatják vissza, mellyek hasonlóképp mennyiségösek. Úgyde a' magyar nyelv annyira mennyiséges, mint akár a' görög, akár a' latin: azért a' magyar nyelv kitűnően adhatja vissza a' görög és római rhythmust.

Kinek van igaza, nekem-e vagy Aranynak? De vajjon nem nevetségös-e, Arany nézeteivel ellenköznöm? Azt hiszem, Arany maga nem úgy veszi a' dolgot, hanem nézi, mit mondok, 's ha találja, hogy igazam van, észreveszi, hogy csak a' szóban hibázott, 's hogy nem rhythmusnak kellett azt neveznie, a' miről ír; ha pedig úgy találja, hogy nincs igazam, tán bővebb előadásra szánja magát, mert mások is lehetnek, kik jobban nem értvén a' dolgot, úgy járnak vele, mint én. A' tárgy mindnyájunkra, még kik nem csinálunk is verseket, hanem csak élvezünk, nagyon időszerinti. — Folytassuk most előadását.

A' mondat, melly a' verssort képezi, a' *sormetszet* által bizonyos *ízekre* mintegy *ütemekre* oszlik fel. De e' külső feltagoltságnak megfelelően a' belső, mi a' gondolatban megyen véghez. Mindenik ütem egy hangsúlyos szó által emeltetik ki, melly az ütem vagy elejére vagy máshová esik. (Mintha itt és ezentul Arany is abban találná a' rhythmus, hol, szerintem, van egyedül). Az ó skandináv költészetben a' *böttürím* élesíti a' hangsúlyos tagot. A' mi költésztünk a' szabályos kifejlését a' *böttürim*nek nem mutatja ugyan: de hogy a' magyar fül sem idegen a' hangsúlyos szónak ekkénti erősítésétül, ime néhány, a' nép ajkáról vett példa:

Szegény ember szándékát

Boldog isten bírja stb. stb.

Ezen fölfedezés különös figyelemre méltó. Már azelőtt, úgy látszott nekem, elő előttűnt itt ott Arany versein a' *böttürím*: most megmondja meg is mutatja nekünk, hogy a' magyar költészetben még vannak nyomai. Kérdés: honnan vette azt a' magyar nép? Azt mondani: belső ösztön hozta elő, nem elég; kutatnunk kellene, hol nyilatko-

zék még így a' belső öztön, hogy reá mehessünk annak eredeti okára. Arany a' skandináv költészetet említi. Úgy-e abból nehezen jutott népünkhöz? Én meg azt hozhatom fel, *hogy a' gondolatok bokros kifejezése és a' bötürim a' finn népköltészetnek sajátága.* Megmutatom költeményen:

Noin sanoi minun emoni,
 varoitteli vanhempani :
 „Elä lapsi paljo laula,
 tytär tyhjiä sanele ;
 5 ikä kultainen kuluvi
 aika armas rientelevi,
 sinun lapsen laulaissasi,
 kurjan kukkumaisissasi.“
 Vaan ellös emoni surko,
 10 valitelko vanhempani,
 iän kultaisen kulusta,
 armahan ali menosta
 minun lapsen laulaissani
 pienen pilpatuksissani !
 15 Ikä kuitenkin kuluvi,
 aika armas rientelevi,
 jos en laula polvenani,
 hyrehdi sinä ikänä ;
 aika kultainen kuluvi,
 20 päivä kaunis kerkelevi
 ilman lintujen ilosta,
 varvuisten visertämistä.

Igy mondá nekem az anyám,
 integeté az én szülém :
 „Gyermek, ne danolj sokat,
 lány, hiúkat ne beszéljess ;
 az idő, az arany, elmulik,
 az idő, a' böcsös, elrohan
 néked gyermek-dallásidban (közben).
 szegénynek kakukolásidban.“
 De ne búsulj, oh én anyám
 ne panaszkodjál, én szülém
 arany időnek mulásán
 a' böcsösnek elmenésén
 nekem gyermek- dallásimban
 kicsinynek játékaiban !
 Elmulik úgyis az idő,
 a' böcsös idő elrohan,
 ha éltemben sem danolok,
 érte te soha sem szídasz ;
 elmulik az arany idő,
 elsiet a' gyönyörű nap
 ha nem örvend is a' madár,
 ha veréb nem csicsereg is.

Nehezen lehet kitalálni nyomát, hogy az iszland néptől a' Fehér tenger mellékein lakó finnekhez jutott volna a' költészet, miután ők annyira különböznek egymástul. De ha lehetséges a' kettő között a' szellemi közlekedés; a' magyar nép a' rokon finn néptől legalább 13 század óta teljesen el van választva: mégis nálunk is megvan nemcsak a' gondolatok parallellismusa, hanem a' bötürim is. A' tény tudomásul vévén, a' nyomozás azon időre marad, mikor közöttünk a' finn nyelv ismerete már meg lesz alapítva, mire még eszközöket kell teremtenünk. (Lásd a' 9 lapot). —

Ezen másodszori kitérés után visszamegyünk Arany előadására, ki így folytatja: A' sormetszet, versláb vagy ütemre nézve nem elég, hogy a' vers külsőleg tagoltassék fel, hanem kell, hogy a' mondat azon részei csoportuljanak ütembe, mellyek egymással szorosabb kapcsolatban vannak, 's mellyekön egy egy hangsúlyos

szó uralkodik. Ott van a' legjobb rhythmus, hol a' hangsúlyos szótagok kellő párhuzamossággal vannak elhelyezve. 'S ezen csoportulása a' gondolatnak és az azt kifejező szóknak egy *góc*, a' hangsúlyos szó, körül, a' magyar rhythmusnak egyik jellemvonása. Hogy ezen csoportulást annál jobban elérje a' rhythmus, összeforgatja a' szók rendét, miszerint azok kerüljenek egymáshoz, melyek egybe tartoznak, 's miszerint a' hangsúlyos szó előre szökkenhessen.

A' magyar rhythmus követeli, hogy a' verssor, hosszúsága, 's a' bennlevő hangsúlyos tagok száma szerint, bizonyos *ízekre* osztás-sék, miknek a' zenében az *ütem* felel meg. A' magyar rhythmus tehát sajátlag annyi sormetszetet kívánna, a' hány ütem van egy sorban; nem volna pedig szabad négy szótagnál hosszabbra nyúlnia; a' metszet eredetileg 4, 3, 2, 1 szótagbul álló *ízekre* szaggatná el a' sort. De a' nyelv nem bírja meg folyvást e' sűrű metszeteket, azért egy metszet alá gyakran két zenei ütem is befoglaltatik; annál több soha sem, miszerint héttagu metszet vagy versláb a' leghosszabb.

Ezen részét Arany értéközésének (V. és VI. alatt), melyben a' verslábak összerakásáról beszéll, kiváltkép szeretném *Erdélyi János, Greguss* és több hozzátudó emberek által megvitatva látni, hogy műelméletünk igazán öregbedne. Mert mi haszna, ha Arany állításait egyszerűen vagy magasztaljuk, vagy roszaljuk; ebből nem tanulunk semmit. — — Nékem úgy *látszik*, mintha Arany itt kelle-tén tul azonosítja a' zenei ütemet a' vers lábbal. Nem tudván a' dal-lamot, bé sem látom, miért kelljen így osztanom p. o. e' sort:

Pesten jártam | iskolába | kuk! 's miért ne
igy: Pesten | jártam | isko | lába | kuk!
Hasonlókép nem tudom, miért nevezi e' sort:

A' garad | a' garad | üresen | vár
egy szótagu ütemnek; a' következőt pedig:

Hortobágyi | pusztán | fú a' szél
két szótagu ütemnek? A' mennyire fülemben is van különösen az utolsónak dallama, sejtem az alapot: de én azt zenéinek gondol-nám, nem a' versben lappangónak. Úgy gondolnám, hogy e' sornak zenéje:

Ném anyától lettél | rózsáfan termettél
tökéletes jó lehet, de a' sor mint vers nem jó: vagy ha ez jó, a' zene nem felel meg neki. Mondja ugyan Arany: „Egyébiránt nem félek kimondani, hogy a' csak imént tárgyalt ütemzésére a' soroknak jó-

val többet tartok, mint arra, hogy minden ütem szigorú, határozott merev mértékkel bírjon. „... „mert egy az, hogy a' rim és gyakori metszet által megkötött nyelv nem is bírna már illy feszes nyűgöt; más az, hogy e' tul szabályos idom végre is egyhangu lenne, holott éppen a' változatosság teszi főjellemét a' magyar rhythmusnak.“ De hogyan boldogul a' zenész ilyen változatossággal irt költeménnyel? — mert mégis inkább versszakokrul van itt szó, mellyek azon egy dallam szerint énekelhetők legyenek, nem operaszövegrül. Ha pedig nem vagyunk tekintettel a' zenére, nem is kellene annak ütemei szerint felosztani a' vers sort. A' *pindarusi* szabadságot sem merném például felhíni, mivel, úgy látszik nekem, ha *Thiersch* jól járt el dolgában, hogy Pindarosz felette szoros szabályu mester volt. — Egyébiránt itt és mindenütt Aranynak teljes igaza lehet, azért kívánom, hogy megvitassák elméletét, 's ha áll, támogassák, egészítsék ki, tegyék legalább a' versolvasókra nézve bizonyossá; ha egyben másban nem állana, mondják meg, hogy miért nem állhat, hogy hiját és hibáját Arany is belássa; mert ezen *arany emberünk* megérdemli, hogy ilyen okosan tiszteljük.

Béfejezem általános észrevétellel, hogy minden művészet a' maga anyagát követve tartozik dolgozni, mert csak így lehet csinos, művészi az idom. A' magyar nyelvben, mint minden emberi nyelvben, megvan ugyan a' hangsúly — a' szó-hangsúly, nem az, mellyrül Arany beszéll, mert az mondat-hangsúly —: de a' magyar nyelv *mennyiséges* nyelv is. Azért a' magyar költészet rhythmusa nem mellőzheti a' mértéket, bármennyire nehezítse is az a' verselést. — De jut eszembe, hogy éppen ebben különbözik az én nézetem, ki nem vagyok költő, csak költemény-élvező, Aranyétul, ki meg jeles költőnk — isten éltesse sokáig! hogy ő magában a' költői gondolat feltagoltságában állítja lenni a' költői mozamot, én pedig azt emehez járuló valaminek, t. i. a' feltagolt költői gondolat költői előadásában levőnek tartom.

Az idézett finn költeményt nyelvtanilag elemeztem, hogy az első évfolyam birtokosai, kik meg akarják tanulni a' nyelvet, gyakorolhassák magokat, míg teljesebb eszközhöz jutnak.

1. *noin* így; *tuo* az, többese nuot, eszközl. *noin* a' 282 l. — *sanoi* monda; *sa-*
non *oa* mondani, a' 305, l. a) és 316. l. — *m'inun* enyém; *minä* én. 274—

275. l. — *emoni* anyám, emä vagy emo vagy emonen anya (em); 84. l. a' *ni* személyi raggal 216. stb. l.
2. *varoitteli* integeté; *varoit*an, *ttaa* inten; *varoittelen*, *tella* integetni, gyakorító ige, 389. l. ragoztatik mint *tulen* a' 317. l. — *vanha* vén, vanhempi vénebb, 112. l. a' személyi raggal: vanhempani vénebbem = szülőm.
3. *elä laula* ne énekölj, danolj; *elä* vagy *eläh* ne, 342. l. *laulan*, *laa* énekölni. — *lapsi*, *en* gyermek. — *paljo* sok; parancsoló után nevező áll tárgy-eset helyett.
4. *tytär*, *ttären* leány. Ezt sokan indgermán szónak veszik, szanszkr. *duhitr*. görög. *θυγάτηρ*, új perzsa *dochter*, német *tochter*, angol, *daughter*, svéd. *dotter*, többesben *döttrar*. De minthogy a' *tar* *tär* képző a' *tytär*-bül látszik credni, p. o. *ilmatar* levegő-leány, *päivätär* napleány, millyekkel teli van a' finn hitregészet; 's minthogy a' magyar *tündér*, nekem legalább, *tün-* és *dér*-bül összetettnek, 's a' finn *tar* képzős szókhoz rokonnak látszik: altaji szónak vélem a' finn *tytär*-t. — *tyhjä*, *än* hiú, *tyhjiä* a' többes határozatlanja, 103. l. — *sanele* mondogass, gyakorító ige a' sanonnak, 289; értsd hozzá: *elä*.
5. *ikä ijän* idő; *kulta*, *llan*. arany, *kultainen* aranyos, 107. l. d.) — *kuluvi* kölik, benhatója a' költ-igének; áthatója *kulutan* költök: az egyes 3. személy *kuluu* a' 309. l. de a' személyrag *vi*, *pi*, is, innen *kuluvi* —
6. *aika*, *aijan* idő = *ikä*; *armas*, *armaan* vagy *armahan* (mint áll a' 12. versben) becses, kedves. — *rientelevi* rohan, gyakorító igéje a' *riennän*, *ntää* rohanni; itt is *rientelee* helyett *rientelevi*.
7. *sinun* tied, *sinä*, birtoki eset, 274. l. — *lapsen*, *lapsi*-nak birtoki esete, 99. l. — *laulaissasi*, *laulan* dalok, első dolognévi mód benhagyója *laulaissa* (*laulaessa*) = éneklésben, *si* személyraggal = éneklésedben; értsd hozzá *sinun* = a' te éneklésedben.
8. *kurja*, *an* szegény. *kukkumaisiasi*; *si* személyrag = te; *kukkumaisissa* V. dolognévi mód benhagyója, 320. l. *kukun*, *kkua* kakukolni, énekölni = kakukolásodban.
9. *vaan*, *de*. — *ellös* ne, *ellös surko* ne búsúlj, szomorkodjál, óhajtó mód. 343. — *suren*, *surea* vagy *surra* szomorkodni, búsulni, ragoztatik mint *tulen*, 317. l. óhajtó mód. 346. l.
10. *valittel'en*, *tella* vádolgatni, panaszolni, gyakorítója *valitani*-nak, értsd: *ellös valitelko* ne vádolgass, panaszolkodj. —
11. *ikä*, *iän* vagy *ijän* idő; *kultainen*-*isen* arany; — *kulu*, *kulun*, kölés, fogyás, mellynek igéjét az 5-dik versben láttuk; itt a' *ki*ható áll, 103. l. — *valittelen* *kulusta*, *panaszolkodom* a' fogyásért.
12. *armahan*, az *iän*-ra vonatkozik; — *alimeno* = *ali* al, *meno* menés = alámenés, elmúlás, *ki*ható esetben; a' gyök *menen*, *mennä* megyek menni.
14. *pieni*, *en* *piczi*, kicsiny. — *pilpatus*, *tuksen* játszás, *pilpatuksissa*, a' többes benhagyója, *ni* személyraggal = játszásaimba, játékimba.
15. *kuitenki* még is; a' gyök *ku* (*ka*) *ki*, a' 284. l. Ennek többes mellékezője *kuiten*, hozzájárul *ki* = is hátrasimuló.
17. *jos* ha, gyök *jo* (*ka*), a' 283. l. mellynek benhagyója *jossa*, ennek csonkája

jos ha. — *En laula* nem dalok, 344. l. — *polvi*, *en* térd, hajlás, íz, kör, *polvena* állapoti eset = korban, *polvenani*, személyraggal, koromban, életben.

18. *hyrehdi* értsd : *jos et hyrehdi*, ha nem zörögsz, szídsz *hyrehdin*, *tää* zörögni, szidni. — *ikünü* áll *ikünüsi* helyett, idődben = soha.

20. *päivä*, *än* nap; — *kaunis*, *iin* csinos. szép; — *kerkelevi*, *kerkeen* sietni, gyakorító : *kerkelen*, 3. személy kerkelee vagy kerkelevi.

21. *ilman* nélkül; — *lintu*, *linnun* madár. *lintujen* a' többes birtokija; — *ilc*, *on* öröm.

22. *varvuiinen*, *isen* veréb, — *uisten* a' t. birtokija; — *visärrän*, *rtää* csicseregni, *visertämätä* III. dolognévi mód behatója; *ilman visertämätä* csicsérgés nélkül.

H. P.

S y n o n y m i c a.

Köztudomásu dolog, hogy az angolok életrevaló, gyakorlati emberek. Pedig köznevelési rendszerök alig lehetne elméletibb mint a' milyen valóban. Mind csupa régieskedés és holt-nyelvészkedés. A' magyar atya szitokra és a' magyar anya átokra fakadna, ha hallaná, hogy fiát olly hasztalan dolgokkal gyötrik, mint az angol fiukat. Halljunk néhány vizsgálati kérdelmet és feladványt: Thukydides történelmének IV, 8-ban szó van hajóhadról. A' felelő fiu megmondotta a' hellen szövegnek értelmét választékos angol nyelven, vagy ha úgy kívántatott, latinul; a' nyelvészeti kérdelmekre megfelelt, de a' kérdezés java még csak ezután jön: „Add elő az athenaji tengerészeti történetét, írd le egy homerosi hajót mindenestől, most egyet a' salaminiai csatából, most Alkibiadesz hajóját felszerelve, fellegényezve; jellemezd a' dórokat és az iónokat; rajzold a' táblára Pylos Sphakteriának térképét, a' platajai csatát, Pe-neios medrét, Ilissos folyását, a' Parthenon alap- és felrajzát.“

Demosthenes beszédében a' koszoruért, említetik Polykles archon, *βονδρομίων* hónap- stb. „Add elő az archonok történeti vázlatát, sorold elő a' hónapok attikai neveit, mondj néhány spártai, korinthusi, byzantioni hónapnevet.“ Hány álgyu van a' gibraltari várban, hány paixhans Málta szigetén, hány hajó fut be évenként a' liverpooli révbe, mennyi kamat fizettetik az állami adósságtól, hól főzik a' legjobb sört, ilyenekről az angol gymnasiumokban soha sem lehet valami közhasznút hallani, 's Oxfordban is igen keveset.

De a' dolgok iránti kérdelmek még megjárják, mert a' dolog mégis csak dolog, habár római, vagy épen görög, hanem a' *szókérdelmek*! igazi filigran munka! „Különböztessd meg πόλις és ἄστυ, ἐχθρός és πολέμιος, εὖ πράττειν és εὖ ποιεῖν, κάλως és καλῶς. Különböztessd meg animus, anima, mens, ingenium; servus, verna, libertus, libertinus; securus, incolumis és tutus; aedes, templum, fanum, delubrum; tribus, gens, familia.“ Az itt elősorolt szókérdelmek a' hellen és latin synonymikából vétetvék, de Angolországban angol synonymikát is tanulnak, csak hogy a' holt-régi nyelveken — és mégis jól tanulják meg — igen jól — látszólag, aliud agendo. Hány magyar író tesz különbséget *miatt* és *végett*, *okáért* és *kedvéért* között? alak, idom, forma, alkot, alakít, idomít, oktat, tanít, nevel, képez, képesít; fejt, fejteget, fejleszt bizonyosan különböznek. Miben? és hogyan? Megsúgná nyelvünk szelleme, ha tudnánk már rá hallgatni. A' nélkül is — ha nem akarjuk, hogy István öskirályunk soknyelvű áldása rajtunk átokká váljék, oly fegyverrel kell leküzdenünk a' ránk mért sok nyelvtanulásnak nehézségeit, hogy, ha bár folyvást okulunk és tanulunk, időnk és erőnk maradjon *tenni* is valamit, ki mit győz. Egyébiránt a' nyelvtanulás is *dologtanulás*, sőt sikerrel dolgozni tanulásnak merem nevezni. Ha igaz hogy: Felix qui potuit rerum cognoscere causas; miért nem lenne igaz: Felix qui didicit rebus distinguere verba, és megfordítva *verbis res*.

A' latin synonymikának Haase tanártól törni kezdett új irány-útját akarom itt lehető rövidséggel ismertetni. Minket magyarokul a' dolog közelebről azért érdekel, minthogy a' nyelvek olyan tulajdonságáról van szó, mellynek a' magyar nyelv híjával van, t. i. a' nyelvtani nemről 's annak használhatóságáról. De halljuk Haase tanárt: „Egy példán fogom mutatni, mikép lehet a' rokonértelmű szók különbségeit szemlélhetőleg párvonalozni, vagy a' szó-rokonokat úgy szembesíteni, hogy ne csak azoknak jelentése látható 's meghatározható legyen, hanem egyúttal a' megkülönböztetés szempontjai is találtathassanak. Például *levegő*, *víz* és *szellem* fogalmait vesszük. A' rómaiak mint anyagiak emberek a' *levegő* jelölésére külön római szót nem képeztek, hanem beérték a' hellen ἀήρ-rel. A' víz jóval anyagibb 's mintegy markolhatóbb mint a' *levegő*. Így a' víznek már adtak római nevet, *aqua*, nőneműt, mivel lágy, engedő, 's önálló erély nélküli. A' *levegőnek* módosulatai — eltekintve a' vihar-vész latin neveitől — a' *ventus* az erőteljesen mozgó és ható

szél, és az *aura* az enyhítő, puhán érintő, hizelgő, lengő szellő; innen átvitt értelemben *auram popularem captare*. A' viz részéről *aura*-nak megfelel *unda*, *ventus*-nak *fluctus*; az *unda* szendébb, egyenletesb, a' *fluctus* mozgóbb, hatóbb. Azonkívül *unda* és *fluctus* mindegyik magában befejezett alak, úgyszólván egyén; a' megfelelő légegyének: *anima* és *spiritus*. A' nőnemű *anima* az egyenletes nyugott lélekzés, önállás nélküli, testhez kötött, 's ennek anyagi életét föltétező; a' hímnemű *spiritus* ellenben az erőteljes, kifele ható lehellet. *Spiritus* még bizonyos irányu szélről is mondatik és képleg rátartó, gögös embernek felfuvalkodottságáról (millyen gyönyörű *quaternarius* ez az egy szó!). *Animus* az önálló, erélyesen mozgó életelv az emberben, *szellem*, de tevékenynek gondolva, bátorság 's elszánt *akarat*. A' nőnemű *mens* is szellem, de inkább fogékony-szenveteg, mint cselekvő-teremtő. *Ingenium* ifjabb római szó. E' szót azon észlelet teremttette, hogy az emberi szellemi tehetőség már természetnél fogva különféle. A velünk született tehetség olly bimbó, melyről még nem lehet határozottsággal mondani, mi virul ki belőle, fi-e vagy leány? Azért *neutrum*.

A' római nyelv synonymáinak ilyen összeállítása meglepő igazságu tanulságot adhatna a' rómaiak népjellemi gondolkodásáról, eszök-járásáról. Annyi alkalmasint kisülne, hogy a' rómaiak költészetre, bölcselkedésre nem termettek, de igen politikára és hadászatra. Magyar tanárok használatára legjobb: Ferd. Schultz lat. Synonymik, 3. Ausgabe Paderborn 1856. XVI és 391. l. n. 8. Jó és olcsó könyv!

Cremutius Cordus.

Herodotosz.

Közönséges a' vélemény, hogy Herodotosz a' 74-ik olümpiász 1-ső évében (484 Kr. e.) született és 408-, vagy 406- vagy 400-ban Kr. e. halt meg. Ez ellen intogatja Schöll A. Weimárból a' *Philologus* 9-ik évfolyamának 2-ik füzetében, hogy Herodotosz nem élhetett olly sokáig, mert történetében (VII, 170) mondja: „a' legnagyobb görög vérontás, mind azok közül, melyeket ismerünk, volt a' Tarentum- és Rhegiumbelieké“; miből kitetszik, hogy Herodotosz az athénei seregnek Siciliábani tönkrejutásakor, 413-ban Kr. e.

melly még nagyobb görög vérontással volt összekötve, már nem élt, különben megemlítette volna munkájában. Továbbá a' peloponnézi háboru azon eseményeit sem érinti, mellyek a' 425-iktől 413-ik évig Kr. e. fordultak elő, például: Kleon választatását hadvezérül 's hadi tetteit; az athéniek győzelmét a' thebának fölött Tanagránál; Alkibiadesz bevonulását Peloponnézbe, stb. Valószínű tehát, hogy Herodotosz csak 425-ig Kr. e. élt; 's így előbb is kellett születnie, mint 484-ben Kr. e. mert Eusebius krónikája szerint Herodotosz híressé lön Xerxes végnapjaiban (468—464 Kr. e.). Lett volna tehát legalább 16 és legfőlebb 20 éves. Már pedig nem hihető, hogy ilyen korban irhasson valaki remek történetet, mellynek adatszerzése hoszu és kiterjedt utazásokat föltételez. Azért azt gyanítja *Schöll*, hogy Herodotosz legalább öt évvel előbb született, körülbelől 489-ben Kr. e. — Ezen következtetés jó, ha Herodotos 425-ig Kr. e. élt. De a' védvek ezen utóbbi állítás mellett nem döntök; mert Herodotosz munkája már készen volt és közkinsül lett azon események előtt, mellyeket ő nem érint 's mellyek elsorolásával részint aggkora, részint a' belzavarok által hánytvetett élete miatt munkáját ki nem egészíthette. Ezt tartja körülbelől *Dahlman* is (Herodotus, aus seinen Buche seine Leben). T.

A' királyudvari kézirat. Költemények a' csehek őskorából. Magyarította *Riedl Szende*, kiadja *Hanka Venczel*.

Ezen, a' cseh nyelven készült rimetlen költemények, mellyeket *Hanka Venczel*, a' cseh nemzeti Muzeum könyvtárnoka, Kralove-dvör nevű cseh város temploma egyik kamrájában elvetett papirok, 's régi nyilak közt 1817-ben fölfedezett, — csak becses maradványai nagyobb gyűjteménynek, melly a' fennmaradt darabok írásmódbul ítélve 1290 és 1310-ik év közt szerkesztetött. Majd minden európai nyelvre át vannak már ezek fordítva: *Riedl* úr most a' magyar irodalomba is ülteté. Nemcsak a' költészet kedvellőji, hanem a' műveltség történeteinek kutatóji, sőt költészetünk újabb művelőji is, kell, hogy szívesen 's nagy köszönettel fogadják ezen ajándékot.

Magyar helyesírás.

Közölvén az akadémiai bizottmánynak a' magyar helyesírás ügyében készült *javaslatát* (37—50 l. II.) 's erről *Szilágyi István* urnak *véleményét* 51—67 l.), adjuk most ugyan ezen javaslat felül *Nádaskay Lajos* urnak véleményét is a' *Budapesti Hírlap* folyó évi 171. és 173. számaibul, melly így szól:

II.

Köszönettel tartozunk nyelvünk érdekében a tisztelt magyar akademia nyelvtudományi osztályának, hogy végre valahára alkalmat nyújtott határozott nézetét megtudhatnunk oly kérdésben, melyet nyelvünkben méltán nevezhetünk „égető kérdés“-nek. Az előtünk fekvő munkálatot ép oly feszült érdekekkel várta minden magyar irodalombarát, mint a' mily örömmel vette annak idején e kérdés megvitatására egy külön szakértő bizottmány kineveztetését.

A bizottmány munkálata végén azon ohajtását nyilvánítja, „hogy ezen minden oldali megfontolás(?) után megállapított, előterjesztés javaslatai az *akademia minden tagjai* (magyarul: tagja) által

Nyomtatási hibák:

lap.

6. felülről 10 sorb.	ildomi	helyett olv.	idomi
7. „ 6 „	Beller	„ „	Boller
14. „ 14 „	másodvég-tompa tagu	„ „	másodvég- vont tagu
16. alulról 20 „	vigor	„ „	rigor
38. felülről 9 sorb.	az	„ „	azt
53. alulról 8 „	Gyuriss	„ „	Gyurits
80. „ 12 „	seinen Buche seine	„ „	seinem Buche sein

akademián kívül és belül követtessenek.“ Már mi sem természetb, minthogy ily tekintélyes testület solidaris példaadása föltétlen követésre bírja az akademián kívüli írókat is. Sőt az lassankint ez utóbbiakra nézve egyenesen erkölcsi kötelességgé válik.

Ily hatást követelvén munkálatának a bizottmány, önkénytelenül tolakodik vizsgálat alá azon kérdés: igazol-e ily követelést maga a munkálat?

Szabadjon e kérdésre nekem is felelnem; nem hiu viszketegből, hanem mert a mit elmondandó vagyok, meggyőződése, s a kérdés oly fontos, mikép a nyilatkozás kötelesség, hogy nyelvünk consulai figyelmeztetve legyenek: ne quid res publica, scilicet lingua, detrimenti capiat. Kötelességnek tartom ezt annál inkább, mert én a bizottmány előterjesztésének nem csak egyes részeiben találok kifogást, hanem *fő alapelvének* helyességét is tagadom, azt *gyakorlatilag alkalmazhatatlannak*, s így az egész munkálatot czéltévesztettnek találom.

Taglalni fogom pedig a tisztelt bizottmány föelvének először *logikáját*, aztán *alkalmazását*.

Mit választott a tisztelt bizottmány a magyar helyesírás főelveül? — a *kiejtést*.

A munkálat 1. §-ban ezt olvassuk: „Mindenekelőtt a *helyesírás föelvét a magyar nyelvben* illetőleg, a bizottmány azt a *kiejtésben* találja fel. Mert a *helyesírás nem egyéb levén* azon tannál, mely az írásjelek helyes használatát adja elő az illető nyelv *hangjai és szavai hü leábrázolására*: eredeti nyelvben a hang és írás benső szükséges viszonyban áll egymáshoz.“

A bizottmány tehát azért állítja föl föelvül a *kiejtést*, mert a *helyesírás* feladatát a nyelv *hangjai és szavai hü leábrázolásában* találja.

Ez értelmezés *hibás*, mert az *írásnak* nem belső lényegi fogalmából, hanem csak külső, mellékes tulajdonságából van elvonva.

Hogy a helyesírásnak *valódi* értelmezését adhassuk, nem elég a beszédnél vagyis *hangoknál* megállapodni, hanem tovább kell mennünk azon közös forrásig, *melyből mind az írás mind a beszéd, egymástól függetlenül, belső szükségnél fogva eredett, s lassankint mai tökélyére fejlődött*. E forrás — az emberi lélek.

Az emberi léleknek saját lényegéből eredő törekvése a *nyilatkozás*, vagyis viszonyított fogalomban kifejezve: a *közlési törekvés*.

A *hang* a léleknek nem kizárólagos nyilatkozási eszköze. A legelső közlönyül az emberek közt a *tagmozdulatok* szolgáltak. A kinyújtott kar és mutatóujj, az ököltre szorított marok, az arcznak két tenyér közé rejtése, a fej különféle mozdulatai stb., sőt a sírás, a nevetés s maga a táncz a lélek nyilatkozásának legprimitivabb eszközei. Az első beszéd tehát a *jelbeszéd* volt, az egyetlen, melyet ma is az egész emberiség, nyelv és fajkülönbség nélkül, megért, az ember nem ösközlönye, melyhez mind e mai napig nem kell se grammatika se szótár. A jelek és a hangok általi beszéd tehát egymástól független közvetlen léleknyilatkozási eszközök, melyek egymást *kiegészítik*, de nem *közvetítik*.

A jelbeszéd napjainkban a tökély fokát érte el a *némák* beszédében, kik tiz ujjuk által szintoly vagy még nagyobb gyorsasággal beszélnek egymás közt, mint mások a beszédszervek által. Vajjon a némák jelbeszéde nem szintoly *közvetlen* eszköze a lélek nyilatkozásának? vajjon a jelekről a némánál, ki nem ismer hangot, nem ismer szót — csak benyomást, fogalmat és gondolatot — lehet-e azt mondani, hogy a *hang* vagy *szó* hü visszaadására szolgálnak? A tisztelt bizottmány kétségkívül mindkét kérdésre határozott *nemmel* fog felelni, s azt hiszem, bizvást tovább mehetnek fejtegetéssel.

A jel és hang mulékony, születése és halála azon egy pillanatra esik, s rövidebb vagy tartósab nyoma csak azon gyöngébb vagy erősebb *benyomás* által marad, melyet a lélekre, illetőleg annak *emlékező* tehetségére gyakorol. Ez által mindkettő korlátolva van az *időben*. Továbbá mind a jel, mind a hang általi nyilatkozás föltétele a *közvetlenség*, mi által korlátoltttá válik *térben*.

Az emberi lélek törekvésének: oly közlönnyel feltalálni, mely e kettős korláton diadalmaskodjék*), mely a' tér- és időtől független legyen, annál erősebbnek kellene lennie, minél inkább *idősbült* és *terjedt* az embercsalád a földszinén, vagy is minél inkább nőtt tagjai közt a távolság térben és időben.

*) Tévedünk-e, ha e törekvést magának a léleknek saját és lényeges tehetségéből — az *emlékező tehetségéből* eredeztetjük. Avvagy az emlékezet mi egyéb, mint a léleknek, hogy úgy mondjuk, saját élményei, benyomásai, tapasztalataival beírt táblája, s van-e az emlékezés és írás közt más különbség, minthogy amaz tisztán *subjectiv*, emez pedig *objectiv*?

E feltalálás titka abban állt: a mulékonyt, elröppenőt, minő a jel, a szó, érzelem, s általában a lélek subjectiv munkássága, *anyaghoz kötni* — fixirozni.

E törekvés vezetett az *írás* feltalálására.

Nem föladatom itt az *írás* mesterségének fejlődését, sem azt fürkészni, mennyire nyulhatik föl e törekvés az embernem őskorába. Célomra elég azt constatirozni, hogy az *írás* eredete és a betűk feltalálása közt egy hosszú korszak létezik; hogy az emberek előbb tudtak *írni*, mint az írásjegyeket a *hangokra alkalmazni*, hogy a betűk feltalálásával kezdődött phoneticus írást a *symbolicus* írás előzte meg, melynek historiailag eltagadhatlan példányai maradtak fenn a (szoros értelemben vett) *hieroglyphokban*, s melyben az írt, illetőleg rajzolt jelvények nem jelenthettek *hangot*, hanem jelentettek *fogalmakat*, vagy egész tételeket; mely írás ennél fogva nem függött a hangoktól, hanem a léleknek ép oly *közvetlen* nyilatkozási eszköze volt, mint a beszéd.

Régibb lévén tehát az *írás*, mint annak a betűk feltalálása által a *hangokra alkalmazása*, tudományilag el nem fogadható anachronismus az írásnak oly értelmezése, mely által az a beszéd-től tétetik függővé, mert külön a lélek szükségéből közvetlenül eredvén mindkettő, egymáshoz *mellérendelt* nem *alárendelt* viszonyban áll. A betűk feltalálása által a beszéd és írásnak szerencsés benső viszonyba hozatala az írást *tökélyesítette*, de annak eredeti célját s fogalmát meg nem változtatta, s e *tökélyesbítés*, a hang és betűk közti e viszony csak véletlen, külső tulajdonság lévén, azt *értelményzési* alapul venni a logika törvényei szerint nem szabad.

Ha kérdezzük, miben áll a *beszéd* és *írás* közti különbség lényege? azt felelhetjük, hogy az utóbbinak jelei anyaghoz kötvek, s így a) szem elé állíthatók, b) maradandók. Ellenben a szó, a hang, valamint a jelbeszéd elröppen.

Az *írás* eredeti belső lényegi fogalma szerint: az emberi lélek *alanyi működésének anyaghoz kötött jelek általi közlése*.

Birván ekkép az *írás* egyedül helyes fogalmát, könnyű lesz értelmeznünk a *helyesírást*.

A *helyesírás* általában csak az lehet, mely jelalakjaiban a maga tárgyát, például a gondolatot, a lehető leghűbben állítja szem elé. Véve már az írást, a beszédre oly szerencsésen viszonyló mai tökélyességében, mivel valamint a beszéd, úgy az írás is csak any-

nyiban a lélek közlönye, a mennyiben kimondott vagy leírt szóalakjaik s azok értelménye közt maga a nyelv törvényeiben alapuló viszonylat létezik: a helyesírás feladata az alak és értelmény közti e viszonylatot a lehető leghűbben, tehát legnagyobb szabatossággal szem elé állítani. Vagyis a helyesírás feladata: a *legtökélyesebb értelményszabatoságnak lehetőségig megfelelő alakszabatoság*. Hiányos tehát a tisztelt bizottmány azon állított tétele, miszerint a helyesírás nem egyéb azon tannál, mely az írásjelek helyes használatát adja elő, az illető nyelv *hangjai és szavai* hű leábrázolására. E tételt így szükség igazítani: az illető nyelv *hangjai s szavaiban létező értelmény* hű kifejezésére. E kettő közt lényeges a különbség.

Fölállítván ekkép a szempontot, melyből én a helyesírást tekintem és egyedül helyesen tekinthetőnek tartom, áttérhetek a tisztelt bizottmány előterjesztésének részletes bírálására, vagyis azon kérdés vizsgálására: *lehet-e nyelvünkben a helyesírás fölvélt a kiejtésben találni?*

Legelőször is lássuk, mit ért a tisztelt bizottmány a kiejtés alatt A 2. §-ban ezt találjuk: „A szó helyes hangoztatását az ugynevezett *mivelt nyelvszokás* adja, mely a nemzetben, esinosabb társalgás és *irodalmi alkalmazás által módosítva*, s hol a nyelvnek a *tudomány által elvont saját törvényei a gondatlan használás által elhanyagoltattak vagy elhomályosodtak is, ezek által szabályozva* fejlődik.”

Ez más szókkal ezt teszi: Kiejtés alatt nem az egyetemes népján élő általános, hanem csak a *mivelt nyelvszokást* értjük. S miért és mennyiben *mivelt* valamely nyelvszokás? A mennyiben a nyelv *saját törvényei által szabályozva, irodalmi alkalmazás által* nemesítve van. Kérem: ha a helyesírás alapelve a kiejtés, azaz ha az írónak a kiejtéshez *kell* alkalmazkodnia: hogyan nemesítheti a kiejtést az ennek alárendelt irodalmi alkalmazás? S ha viszont a kiejtést is *irodalmi alkalmazás nemesítette*, minő logika szerint válhatik ezen az *írás által tökélyesített kiejtés az írás tökélyesítőjévé?* Ámde lássuk: mennyiben *nemesítheti az irodalom a kiejtést?* felelet a mennyiben azt a szóeredet és szóelemzés törvényeivel összehangzóbbá teszi. Mi hát a *mivelt nyelvszokás*, felelet: a *kiejtéstől független nyelvtörvények által szabályozott s kalauzolt beszéd*. Következik ebből, hogy a *kiejtés helyesírási* alapelvül szolgál, a mennyiben a *szóeredet és szóelemzés* törvényeivel megegyezik; a meny-

nyiben pedig e törvényekbe ütközik, *nem* szolgál helyesírási alapelvül. Ha e kettőt kivonjuk: mi marad a tisztelt bizottmány defini-tiójából az alapelv számára? Felelet: *semmi*.

Csöpet sem szerencsésebb a motivatio, melylyel a tisztelt bi-zottmány a kiejtés alapelvül fogadását indokolja.

A 2. §-ban t. i. a tisztelt bizottmány *azért* találja a helyesírás főelvét a *kiejtésben*, mert nyelvünkben a hang és írás belső szüksé-ges viszonyban áll egymáshoz.

Első tekintetre úgy látszhatnék, mintha a bizottmánynak iga-za volna, mert praemissája csakugyan igaz, de következtetése hamis. Igaz, hogy nálunk a hang és betű közt belső viszony van, *de nem azért, mint a bizottmány állítja, mivel a mi nyelvünk primitiv anyaggal bír, hanem egyszerűen azért, mert mi nem hierogly-phicus, hanem phoneticus* írásmódot használunk, azaz a hangokra alkalmazott betűkkel írunk; ha tehát azt akarjuk, hogy írásunk érthető legyen, természetes, hogy a betűket a kiejtés szerint kell raknunk, például e szót: *kalap* csak a hangoknak megfelelő betűkkel írhat-juk le érthetően. Ez hát nem a magyarnak specificus, hanem mind-azon nemzetek közelönye, melyek betűírást használnak; a német, olasz, spanyol, sőt franczia és angol is a kiejtés szerint ír, a *meny-nyire grammatikája megengedi*, mint mi a kiejtés szerint írunk: a *mennyire grammatikánk megengedi*. A beszéd és írás közti ama vi-szony tehát, melyre a bizottmány hivatkozik, minden más nyelvben is kisebb nagyobb mértékben megvan. Hogy a magyar nyelv oly szerencsésen alakítá abc-jét, mikép minden külön hangot külön be-tűvel képes írni, s nyelvalkata olyan, mely megengedi, hogy se több, se kevesebb betűt ne írjon, mint kimond, tehát nálunk a han-gok és betűk közti viszony tökélyesebb, ez szép előny, de nem olyan, melyet minnyelvünk primitivitásából lehetne magyarázni, mert azzal a nem primitiv nyelvényü olasz és spanyol nyelvek is hasonló, ha nem nagyobb mértékben bírnak.

A bizottmány indoka, szóval: oly a betűírás fogalmából folyó általános jellegű következtetés, mikép az egy külön nyelvre viszonyít-va, vagyis általánosságából mintegy individualizálva, belső jelenté-sét teljesen elveszti. A bizottmány motivatiója olyat bizonyít, mi *minden* betűírásra nézve áll, s azért *egyedül* a magyar nyelvre nézve semmit sem bizonyít.

De lássuk a *kiejtés* föelvül vételét a gyakorlati alkalmazás próbakövén.

Két eset lehetséges.

Első eset: midőn a *kiejtés* az *írással tisztán egyezik*, mint például kakas, bogár, alma, kössön, hasson, egyék, vinne stb. Ez esetben nincs szükség helyesírási szabályra, tehát a bizottmány föelvére sem, mert az ily szókat, a ki magyarul beszélni tud, ugysem fogja más betűkkel írni, *magyar író* pedig még kevésbbé. Azért hasznatalannak tartom *helyesírási* szabályok közt az oly figyelmeztetést, plane tudós társaság és írói kar számára, mikép olvas-son, változ-zék, adas-s, kéz-zel, ab-ban, stb. irassék: olvas-jon, adasj, az-ban stb. helyett (l. a bizottm. előterjesztés 5. §. 1. pontját). Az ilyenek az iskolába, nyelvtanba valók.

Második eset: midőn az *írás a kiejtéstől eltér*. Hogy okszerűleg következtethessünk, tudnunk kell, miben áll az eltérés fogalma? mert mondhatná valaki: ha a *kiejtés* alapelvét fölállítjuk, ily eltérés már magában képtelenség. De nem úgy van. Azon eset, melyben a *kiejtés* az író kételyben hagyja az írandó betük iránt, vagyis midőn a *kiejtés* megszűnik az író világosan érthető kalauza lenni, mindenütt előfordul, hol a beszédszervek tökélytelensége (legyen az akár természettől, akár a kifejlesztés mulasztásából vagy a beszélő kényelméből eredett), a gondolt betűket kétértelműleg, nem tisztán kivehetőleg ejti ki; vagyis hol a *nyelv a szó elemeit nem hűn hangoztatja*, például adjon h. aggyont, menjen h. mennyent, kiálts h. kiácscs-t, aztán h. osztánt, százszor h. szászszort, igazság h. igasságot stb. stb. stb. ejt.

Már most kérдем, igazolható-e oly logika, melynél fogva oly szabályoknak, melyek czélja a *kiejtés* tökélytelensége által támadt kételyekben eligazítani, *maga e kiejtés tételik alapelvévé!* Hogyan igazítson el épen az a mi kételybe visz? Valóban a bizottmány feltalálta a nyelvészet homoeopathiáját: nesze semmi, fogd meg jól, s hasonlít azon törvényhozóhoz, ki a bűnöst saját bűnében bírói hatalommal ruházná föl.

Ha már kérdjük, mi lehet egyedüli alapos eligazító oly kételyekben, melyeket a *szó elemeinek a kiejtés általi hiányos visszaadása támaszt?* Mi egyéb, mint azon törvények, melyek szerint e szóelemek alakulvák, tehát a *szóelemzet, a szófejtés*.

Föelvének rendkívüli hiányosságát a bizottmány maga is

érezte, mert a 4. §-ban kimondja, hogy „a kiejtés elve, a mennyiben *ragozott, származtatott és összetett* szókat, *egészben tekintve* illet, *a szófejtés által* korlátoztatik.“ Más szókkal, minthogy *egészben véve* helyesírási kételyeket *csak is a ragozott, származtatott és összetett* szók támasztanak, ezekre nézve pedig a kiejtés csak annyiban dönt, *a mennyiben* azt a *szófejtés* megengedi, a fenebbi sorok értelme nem más, mint hogy a helyesírási *alapelvül* fölállított *kiejtést* helyesírási kételyekben a tisztelt bizottmány — ad majorem principii gloriam — *a szóelemzetnek* önmaga teljesen *alárendeli*.

Szóval: a bizottmány helyesírási főalapul állít föl oly elvet, mely, *a hol használható, nincs rá szükség; a hol pedig szükség volna rá, nem használható.*

Hogy erről példákban is meggyőződjunk, lássuk: hogyan alkalmazta saját főelvét maga a bizottmány?

Minden belső tartalom nélküli lévén a tisztelt bizottmány alapelve, nem is emelhetett arra megállható épületet. Munkálata hiányait a következő pontok alá ügyekszem szorítani:

A bizottmány maga sem volt képes saját alapelvét okszerűleg alkalmazni. Kitűnik ez a munkálat 5. §-ból, hol a bizottmány azon eseteket sorolja föl, melyekben a *kiejtést* a helyesírásra nézve *mértékadónak* nevezi. Minthogy e §. az egész elvnek mintegy gyakorlati próbaköve, ide iktatjuk azt részletesb taglalás végett.

„5. § *Mértékadó a kiejtés* a helyesírásra nézve ott, hol a szók részeiben eléálló hangváltozások lényegesek és bizonyos törvények szerint szabályozottak. Így:

1. *A ragozásban*: midőn a birtokos *ja je* rag sziszegő véghanggu, vagy sziszegő által megelőzött t-vel végződő, tőhöz járulván, maga is azon sziszegő véghangra változik át; vagy ha ugyanazon *ja je* rag a t-vel együtt s-sé változik; vagy végre mássalhangzó által megelőzött t-hez járulva szinte s-sé változik. Iratik tehát: öcs, szalaszt, vadász(ik), olvas, változ(ik), adat, bont, eképen: öcsce, szalaszs-son, vadász-szék, olvas-son, változ-zék, adas-s, bon-ts stb. Szinte így, midőn a *vel val* segítő s a *ja je, vá vé* fordító névrag az előtte álló végmássalhangzóval összehasonul; péld. kéz-vel, baj-val, hoz-já, köz-jé, ur-vá, férj-vé helyett iratik: kéz-zel, baj-jal, hoz-zá, köz-zé, ur-rá, férj-jé. Így viszont, midőn az *az ez* névelő és mutató névmások *z-je* a hozzájuk járuló rag első mássalhangzójával hasonul össze; péld. av-vá, av-val, ab-ban, ev-vel, eb-ben.

Szerencsétlenebb példákat elve életrevalóságának bebizonyítására a tisztelt bizottmány nem választhatott volna; mert ki a helyesírásról csak futólag gondolkodott is, első pillanatra meglátja, hogy az e pont alatti példák ép olyanok, melyekre nézve nemhogy a *kiejtés* volna *mértékadó*, hanem a mennyiben irántuk helyesírási kétely támad, azt épen a *kiejtés* támasztja, s helyesírásukra nézve a *kiejtéstől egészen független*, különböző szabályok és törvények igazítanak el. Vegyük rendre:

a) hol ragozásban a rag *j*-je elváltozik, mint péld. olvas-son, adas-s, változ-zék, a *kiejtés* oly világos, mikép írásuk iránt semmi kétség nem támad, s a bizottmányi elv mértékadására nincs szükség. Már említők, hogy az ily szabályok nem helyesírásba valóók. Ellenben:

b) Ezekben: öcsese, szalaszszon, vadászszyć, bonts, a helyesírási kétely nem az iránt támad, mint a bizottmány fölállítja, hogy valamikép cs és j, sz és j, ts és j ne irassék, mert azt magyar ember úgy sem teszi, hanem a három első példában arról van szó: a kettős cs egészen kiirassék-e, vagy rájok a takarékoság elve alkalmaztassék? S azon szabály, mely a két összetett betű teljes kiírását rendeli, hogy a gyökrontás elkerültessek, nem csak nem *kiejtési*, de a leggyökeresb *szófejtési* szabály. *Bonts* példában ismét jégre vinne a *kiejtés*, mert itt nem az a kérdés, hogy bontj irassék-e vagy bonts, hanem hogy az utolsó mássalhangzó, mely a *kiejtésben* kétértelmű, *egyszerű-e* vagy *összetett*, azaz cs-e vagy ts. Már a bizottmány elve szerint épen *boncs* volna helyes, s hogy ne *boncs* hanem *bonts* irassék, ismét a *szófejtés* törvénye parancsolja.

c) A bizottmány akkor is a *kiejtést* mondja mértékadónak, midőn a *val vel*, s a *já jé* (?) *vá vé*, fordító névrag az előtte álló végmássalhangzóval összehasonul. Hogy a hoz-já köz-jét hol vette a bizottmány, nem tudom, de e formák kilátást nyujtanak, hogy legközelebb ilyeket is olvasandunk az analogia törvénye szerint: al-já, mög-jé, föl-jé, stb. innen aztán allá, möggé, föllé, mint hozzá, közzé. Mert nem tehetjük fel, hogy a *já jé* csak a hoz és köz számára födöztetett legyen föl, Hunfalvy ur hangsúlytana iránti deferentiából. Kézzel, bajjal, urrá nem szorul helyesírási utasításra. Mi e szót: *férjjé* illeti, megint épen a *kiejtés* okoz zavart, melyben csak egy j hangzik, s hogy oda az *érteményszabatosság* a második j-t is kívánja, ismét a *szófejtés* magyarázza meg.

d) De a tisztelt bizottmány a kiejtés elvét nem csak ferdén, hanem hamisan is, a nyelv törvényeivel ellenkezőleg alkalmazza s eltéríti az írókat a helyes utról. Azt írja t. i. hogy a *kiejtés mértékadó*, midőn az ez névelő és mutató névmások z-je a hozzájuk járuló rag első mássalhangzójával hasonul össze, s például felhossa ezeket: *av-vá, av-val, ab-ban, ev-vel, eb-ben*. A tisztelt bizottmány nagy nyelvtani hibát követ el, midőn ez idézett példákat egy categoriába teszi s egy kalap alá hossa. Igaz hogy ezekben: *ab-ban, eb-ben, at-tól, er-ről an-nak* stb. a mutató névmás z-je a rag mássalhangzójára változik, a *széphangzat* végett, *azon okból, mert* az idézett ragok kezdő mássalhangzója *sohasem* változik, így mondjuk: házban, házra, jégnek stb. De *val vel* és *vá vé* nem tartozik ezek közé, sőt egészen ellenkező törvényt követ, t. i. kezdő mássalhangzója *mindig* a gyök utolsó mássalhangzójává változik, péld. viz-zé, hus-sá, törvény-nyel, stb. s így következetesen s *egyedül törvényesen az-zá, ez-zel*, nem pedig *av-vá, ev-vel*, mi egyenes törvényrontás, melyet a széphangzat nem kíván, a tisztelt bizottmány által alapelvül felállított művelt és irodalmilag nemesített nyelv szokás pedig rég kiküszöbölt.

2. A bizottmány elve kedveért önkényes szabályokat alkot, melyeket a nyelv törvényei által igazolni nem tud, s még ez önkényes szabályok alkalmazásában is következetlen. Az 5-ik §-ban ezt olvassuk: mértékadó a kiejtés ott, hol a szók részeiben előálló hangváltozások lényegesek és bizonyos törvények szerint szabályozottak, s ugyan e §. 1. pontja alatt fölhosza például, mikép adatj h. adass, bontj h. bonts iratik. Ugyan e §. 2. pontja alatt mértékadónak mondja a kiejtést ott, hol a szóképzésben találkozó mássalhangzók egyike a másikat *világosan* elváltoztatja, s a példák közt találjuk ezeket: aggat, faggat, iktat, ezek h. akgat, fakgat, igtat. A 4-dik §-ban pedig ezeknek: egészség, követség, fonja stb. nem kiejtés hanem etymologia szerinti írását azzal indokolja, miszerint a ragok, képzők és összetételi részek, *ha kiejtésük lényegesen nem változik*, eredeti hangoztatások (sic!) szerint iratnak. Egész halmaza az önkénynek és következetlenségnek!

Önkényesség az: miszerint a bizottmány valamely ragozott szónak kiejtés vagy szóelemzet szerinti írását a kiejtésbeni hangváltozás kisebb vagy nagyobb világosságától, inkább vagy kevesebb észrevehetőségétől föltételezi, mert ily megkülönböztetést a tisztelt

bizottmány semmiféle nyelvtörvénynyel indokolni nem képes. A bizottmány t. i. az általa felállított föelvből világ végeztéig nem lesz képes bebizonyítani azt, hogy ezekben: ad-jon, men-jen, melyeket így ejtünk: agygyon, menyinyen, a dj két gy-vé s az nj két ny-nyé nem ugyanazon törvény szerint változott, mint hasson-ban a tj két s-sé. E példák közt az analogia a tisztelt bizottmány elve szerint tökéletes, és a bizottmánynak a munkálata 4-ik §-ának elején idézett példákat az etymologia törvénye alá vetni saját föelve megtagadása nélkül nincs joga. Sőt megkülönböztetése gyakorlatilag is hamis; mert ezekben igaz-ság és igas-ság, száraz-ság és száras-ság; ravasz-ság és ravas-ság s így egész-ség és egésség, a kiejtésbeni hangváltozás oly világos, mikép e példáknak az 5. §. 1. pontja alá nem sorozása a bizottmány részéről saját elve iránti menthetlen következetlenség. Ellenben a bizottmány a hangváltozást világosnak találja ezekben: aggat, faggat, iktat, ezek h. akgat, fakgat, igtat. Fölhivom minden művelt és irodalmilag nemesített hallásu nyelvészt, kísértse meg, képes-e a fennebbi példákban megkülönböztetni, a nyelv k-t ejt-e vagy g-t. Bizonyára nem képes, ha csak a szóló minden betűt külön teljes hangnyomattal nem hangoztat. E példákban tehát a kiejtési hangváltozás a lehető leglényegtelenebb, s így azok (a bizottmány elve szerint) eminenter a 4. §. szabálya, azaz a szóelemzet hatálya alá tartoznának. És ime a bizottmány elve megtagadásával azokat mint *világos* hangváltoztatókat a *kiejtés* törvénye alá tereli.

3. *A bizottmány, elve kedvéért a szabatossságot, mely a helyesírás főczélja, fölálldozza másodkelléknek, minő a széphangzat.* Erre a 3-d §. nyújt példákat. Ott az ok, uk, ök, ük birtokragok idéztetvén, azoknak akképi változtatása ajánltatik, hogy a kelletlen monotonia szelidíttessék, vagy kétértelműségek mellőztessenek. A bizottmány szerint tehát jók ezek: kalapjuk, anyjuk, rabjuk, tükrök; a bizottmány pedig maga így ír a 4. §. utolsó sorában hangoztatások. A bizottmány tehát megerősíti s mintegy törvényesíti azon zürzavart, mi e ragok használatában mai napig uralkodik. Pedig a nyelv maga nyújtja e ragra nézve a legbiztosb szabályt, mely mind a széphangzat, mind a szabatosság kellékének tökéletesen megfelel. E szabály igen egyszerű s ennyiből áll: az egyes ja—je ragnak jok—jök; az a—e ragnak uk—ük felel meg, péld. kar-ja—kar-jok, ere-je—ere-jök; ház-a—ház-uk, öröm-e, öröm-ük. Kérдем, minek a zavart fenntartani, ha kéznél a jó szabály?

Ugyane ſ-ban tól, töl, ról, röl, túl, tül, rül, rül és tul, tül, rul, rül, egyformán ajánltatnak szép hangzat szerinti használatra. *Hunfalvy* ur pedig, hangsúlytanának a szabatosságot örömet martaléktul dobva, rendesen u-ü hangzót használ, akár kívánja a széphanzzat, akár nem. Én a helyesírásban mindig a szó értelményét tartván szem előtt, s az egyedül helyes írást a szó-alak és értelmény egymásra viszonylásának lehető legtörvényszerűbb szabatosságában találván, elvileg nem támogathatom azon tant, mely a hangzóktól az értelményrei minden viszonylást megtagad. Én, miután az élő nyelvben látom, hogy az ugyanazon mássalhangzóju szóknak azok magánhangzója különbsége szerint külön értelményt tulajdonít, midőn a nyelvben élni látom azon törvényt, miszerint e kérdésre, hol? u-t ü-t parancsol, mint *tul*, *hátul*, *alul*, *fölül*, sőt tapasztalom, hogy az u hangzó ul-ül képzőben világosan bizonyos megállapodást fejez ki, például: *határu*l jelöl; *szabályu*l tekint; *vitézu*l harczol; ellenben látom, hogy ezek: *tól*, *ból*, *alól*, *felől* világosan e kérdésre felelnek: *honnét?* s így *tul* és *tól*-ban az értelménynek a hangzó — s csak épen a hangzó — általi megkülönböztetését ismerni tanulom: sokkal inkább tisztetem a hang és értelmény viszonyábani e belső logikát, semhogy hiu külsőségnek (mert a széphanzzat az értelményszabatosság irányában nem egyéb) amugy „sujtásos nyelvész“ módjára fölálldoznám. Én az *elő* nyelvet, tehát annak az alak és értelmény közti benső viszony által a gondolkodásra vitetésében vizsgálom; mint legfőbbbet, minek mindent alárendelek, e viszony törvényeit tanulmányozom, s a nyelvben azon szabatosságra törekszem, melyet a gondolkodás valamint alanyilag követ, úgy nyilatkozásában elérni törekszik. Ez ut egyenes ellentéte, azon *nyelvész*ködési *materialismusnak*, melyet egy idő óta lábra kapni látok, mely fürkészeiben főleg sőt kizárólag az anyagot veszi tekintetbe, azt nem az értelmény-, illetőleg gondolkodásrai viszonylásában *elemezi*, hanem mint lélektelen tárgyat hullaként bonczolja. E materialismus kifolyása a *kiejtésnek* helyesírási alapelvvé tétele; e materialismus következése a hangzók értelményi viszonylatának tagadása, mely a bizottmány fennidézett állításaiban nyilatkozik. E materialismus az általában, mely a nyelvészt *anatomussá* teszi, holott annak *physiologusnak* kell lennie.

Helyesen látok s igazam van-e? ítélje meg a részrehajlatlan nyelvtudomány.

4. Soroljak-e föl még egy tuczat példát, a bizottmány elvhűtlenségének bebizonyítására? Idézzem-e, hogy *efélé-t, eképen-t* ír, holott mind a kimondás, mind a grammatika kettőzést parancsol, s a bizottmány *ebből* h. viszont nem ír *ebül-t*? Hogy *takarékosság elvéből ily, oly, melyet irat, a kiejtés ellenére* (egyébiránt helyesen) s mégis a takarékoság és kiejtés elvei daczára *ólta* mellett köt kardot, bizonyosan finn tanok iránti tiszteletből; hogy *különbözőleg-et* ír, *különbözőleg* h. mint elvénél fogva kellene stb. stb.

Miután már, ha helyesirási alapelvről van szó, választani csak a *kiejtés* és *szófejtés* közt lehet; miután továbbá a föntebbiekben — hitünk szerint czáfolhatlanul — bebizonyítottuk, mikép ily *alapelvül* a *kiejtés* se észtanilag se gyakorlatilag el nem fogadható: a következtetés világos. Helyesirási alapelvül *csak* a szófejtés, a szóelemzet törvényei szolgálhatnak. Nem azért — mint tán valaki vélhetné — hogy nyelvünket az őseredeti rideg fejletlen formákra visszavigyük: mert a szóeredet törvényeinek elvonásában az álláspontot a törvényhozónak az *élő nyelv* adja, a mint az századokon át fejlődve, az azt beszélő *eggetemes nép* ajkán fenn van, a nyelv alatt tehát nem annak ezerév előtti ősvázát, hanem a folytonos fejlődés és módosulás által nyert *mai idomát* lehet és kell érteni. Hanem azért, hogy a nyelvet ezen mitőlünk nem függő belső életfejlődésében kalauzoljuk, irányozzuk, hogy a törvények vezérszövétnekével világítsunk a nyelv tovább fejlődésének utára, hogy e fejlődést öntudatossá, idegen elemek ráhatásától lehetőségig függetlenné tegyük s így elkorcsulás ellen biztosítsuk.

Követelem helyesirásunknak a nyelvtörvények egyedül biztos és szilárd alapjára fektetését, mert e törvényeket, s azokban a nyelv belső egyéni jellemét *csak* az *írás* tartja fenn, minélfogva minnyelvünkről is csak azon korig bírunk tudomással, meddig nyelvm emlékeink terjednek. És mint azok világítanak nekünk most élőknek: úgy kell, hogy az általunk készített irodalom világítsa meg századról századra azon ősvényt, melyen nyelvünk fejlődése egyedül lehet okszerű.

Követelem végre helyesirásunk alapjául a nyelvtörvényeket, mert azokban látok egyedül pozitív garantiát nyelvünk hosszú életére nézve. A nyelvek egyéni élete, mint az emberé, a külviszonyok különböző ráhatásától függ. A magyar nyelv sok századon át szerencsésen fejlődött saját belső ereje s törvényei szerint, a nemzet

társadalmi szerkezete által védve külelemek korcsító hatása ellen; fejlődött szép tulajdonaiban öntudatlanul, miként a hősapa hatalmas hegyvárában virul föl észrevétlenül a deli szűz. És nyelvünk egy évezredet élt át, és ez évezreden keresztül maig megőrzé egyéni tiszta jellemét.

Ki áll jót egy második évezredről! Az ős időkben egy családot képezett, majd később elszigetelt nemzetekre oszlott emberiséget ma a civilisatio assimiláló befolyása alatt ismét egy egyetemes nemzet-családdá alakulás küszöbén látjuk. A társadalmi elvek s szerkezetek teljes átváltozása, egyesülve s részint előmozdítva a sajtó és vasutak által, mind ellenállhatlanabbul nyit utat mindenfelé az elemek vegyülésének, szóval hogy szorosan tárgyunknál maradjunk: nyelvünk többé nem csak nincs védve, de tárva nyitva áll a legkülönbélebb idegen elemek ráhatásának. Hajóhoz hasonlíthatjuk azt, mely nyílt tengeren hullámoknak, viharoknak és hajótörésnek kitéve uszik, vitetve homályos cél felé. Vajjon nem megérdemelné-e sorsát a hajónép, mely maga tengerbe dobna az iránytűt, mely egyedül vala képes örvények és sziklák között, napfényben és sötét éjviharban biztosan jelölni az utat, mely az *életnek* uta!

Ez iránytű a nyelvben: annak beltörvényei!

NÁDASKAY LAJOS.

Szeretném, ha szeme előtt tartaná az olvasó mind az akadémiai bizottmány javaslatát, (melyet az idei *Értesítő* II. számában már törvénynek látunk alkalmazva), mind *Szilágyi* és *Nádaskay* urak véleményeit arról, hogy lehető röviden, 's tölem telhetőleg, alaposan szólhassunk a' nyomos tárgyhoz.

Mi előtt belekezdünk, már figyelmünk a' külsőn akadhat fenn. Nagyobb ellentétet, mint van az akadémiai bizottmány javaslatának helyesírási elve 's Nádaskay úré között, alig lehet gondolni: hogyan egyezhetnek mégis a valóságban, t. i. a' használt helyesírásban? Mert látók, Nádaskay a' Budapesti Hirlapban épen úgy írja a' szokat (a' cz-t kivéve), mint a' bizottmány; az általa kiadott „*Magyar helyesírás és szóragozás szabályaiban*“ (Pest, 1855.) sem találunk egyéb különbséget annál, hogy ott a' *nak* helyett hiányjegyet hasz-

nál. — E' szerint kettőt gondolhatna az ember: vagy hogy nem érdemes az elvrül vitázni, mert attul nem függ semmi; vagy hogy a' bizottmány javasolt helyesírása csak ugyan *helyes*, miután erre a' legellenkezőbb elv is vezet. Lássuk azért, hogyan vagyunk a' dologgal; 's ha lehet, lássuk, hogyan van maga a' dolog?

III.

Ítéseti gondolatok, 's általános nézetek a' magyar helyesírásról.

A' magyar akad. bizottmány fő helyesírási elvnek az *ejtést*, másodrendü elvnek a' *takarékosságot* veszi. Erre Szilágyi István, kinek véleménye tudományos ruhába öltözteti a' bizottmány javaslatát, azt jegyzi meg: „Mindent összevevén, a' magyar helyesírás-tanra nézve, társai között, sor szerint, minden bizonynyal első helyen a' *kütfő* kérdése áll: honnan meríti, honnan kell merítnie tanítmányait?“ 'S ő kihozza, hogy: „a' magyar helyesírás *kütfője az öszves nyelvtudomány, nem rekesztvén ki innen, illő helyen, kellő korlátai között az írói nyelvszokás tekintélyét sem.*“ — Nádaskay úr, idézett munkájában (3. lapon) a' nyelvszabatoság és írásszabatoság szabályait a' nyelvtörvényekből meríti; az itt közlött véleményében pedig nagyon erőlyesen így nyilatkozik: „Követelem helyesírásunknak a' nyelvtörvények egyedül biztos és szilárd alapjára fektetését; mert e' törvényeket, 's azokban a' nyelv belső egyéni jellemét csak az írás tartja fenn, minélfogva minnyelvünkrül is csak azon korig bírunk tudomással, meddig nyelvméleink terjednek. És mint azok világítanak nekünk most élőknek: úgy kell, hogy az általunk készített irodalom világítsa meg századrul századra azon ösvényt, mellyen nyelvünk fejlődése egyedül lehet okszerű.“ — Némi engedélyt azomban ő is ad a' merev szófejtéstannak, — legalább úgy látszik, — midőn így nyilatkozik: Én (nem „sujtásos nyelvész“ módjára) az *élő nyelvet*, tehát annak az alak és értemény közti benső viszony által a' gondolkodásra vitetésében vizsgálom; mint legfőbbbet, minek mindent alárendelek, e' viszony törvényeit tanulmányozom, 's a' nyelvben azon szabatosságra törekszem, mellyet a' gondolkodás valamint alanyilag követ, úgy nyilatkozásában is el-

érni törekszik. Ez út egyenes ellentéte azon nyelvészködési materialismusnak, melyet egy idő óta lábra kapni látok, melly fürkészeteiben főleg sőt kizárólag az anyagot veszi tekintetbe, azt nem az értemény — illetőleg gondolkodásrai viszonylásában *elemezi*, hanem mint lélektelen tárgyat hullaként bonczolja, stb.“

En a' Magy. Nyelv. I. 152. és 153. lapjain így szóltam: „A' helyesírás nem önálló valami, hanem a' nyelvtudomány eredménye, minél fogva az egyedüli alapja a' helyesírásnak.“ — „Figyelmeztetni akarom a' közönséget a' nyelvtudomány és illetőleg a' nyelvtan azon részeire, mellyek különösen meghatározzák az ejtést vagy élő beszédet, 's az azt jegyekkel kifejezni törekvő helyesírást. Ama' részek pedig a' *szóisme* (etymologia, szófejtés), *hangsúly* (accentus) és a *széphangzat* (euphonia).“

De Szilágyi helyesen mondja, hogy a' kútfőt vagy alapot meg kell különböztetni az elvtől; 's úgy látjuk, az akadémiai bizottmány egy csöppet sem gondolt a' kútfővel: ellemben mí hárman, Szilágyi, Nádaskay és én kútfőnek a' nyelvtudományt vesszszük; jöllehet némi különbséggel. Szilágyi t. i. azt véli: „A' helyesírás tana, származatát tekintve, nem külön magára álló független tag ugyan, hanem eredmény, melly szabályait nem önmagából fejleszti, de másokból veszi át következetképen: de ha egyszer e' származás meg történt, ha az elvek alapítvák, a' szabályok kellőleg kifejtetvék, 's az egész a' codificationnak bizonyos fokára emelkedett, ekkor aztán több más illyes eredetű tanok példájára, nem kívánom tőle megtagadni az önállásnak némi jellemét, 's bizton fogadom el a' magyar nyelvtudomány egyik ágaul“ (55. l.). De hogy már ott voltánk a' dologgal, hol codificalni lehessen, Sz. úr sem gondolja, legalább ezt olvasom ki munkájából. — Én a' kútfőt három részre osztom: *szófejtés tanra*, *hangsúlyra* és *széphangzatra*. Ki meg akar érteni, bizonyosan tudja, hogy ezt tanítom: A' szófejtés tan segítségével meg tudjuk a' szók testét: úgyde a' képzők és ragok, mint megannyi szótestek, nem állanak többé ott anyagi egész voltukban, hanem többféle változatokat mutatnak. Ezeket egyfelül a' *hangsúly*, más felül a' *széphangzat* hozta elő, és hozza folyvást, mert élő nyelvünk van. — Szilágyi nem nyilatkozik ezekről; Nádaskay tagadni látszik, sőt haragszik rájuk. Ő materialismust lát az én nyelvészködésemben, mert a' hangzók viszonyulását a' gondolathoz nem bírom felfogni, azért „*sujtásos nyelvész vagyok*“ stb. — Nem baj, szerintem

nem csak a' hangzók, magukra véve, nem jelentenek semmit, hanem néha egész beszédek sincsenek semmi viszonyban a' gondolattal, vagy 'hegelül' mondva, a' valósággal. — Nádaskay, úgymond, az élő nyelvet tanulmányozza. Én is azt teszem, 's az élő nyelv által jutottam a' *hangsúly* és *széphangzat* elismerésére; 's további tapasztalásaim és tanulmányaim mind jobban jobban meggyőznek azok létéről, **mellyek minden élő emberi nyelvben okvetlen megvannak**, különben szóalakulás lehetetlen volna. Hogy mi nem látjuk, abból nem az foly, hogy nincsenek, hanem az, hogy bennünk nincsen meg az, mi a' nyelvtudományra megkívántatik. Hisz a' nyelvben lehető *spiritualismus* a' hangsúly és széphangzat által nyilatkozik.

Látjuk tehát, hogy az akadémiai bizottmány a' helyesírás kútfejét nem méltatta figyelmére, 's eleve gondolhatjuk, hogy munkálata ép azért nehezen elégti ki a' tudományos igényt.

Tovább akarván menni, a' szók különbségeit kell szemünk elé hozni, mellyeket az akad. bizottmány és mások e' dologrul használnak. A' bizottmány csak helyesírási *elvekről* beszél, 's azt lehetne gondolni, hogy ezek alatt a' helyesírás *kútfejét*, a' helyesírás *vezéreit* (szorosán véve: elveit), 's annak feladatát érti. Miután azonban a' kútfőt nem értette, — mert Szilágyi sem találá ezt, ki pedig gyönyörűen takargatja el a' bizottmány munkálatának gyöngéjét; — az *elv* szóval a' többi kettőt fejezi ki, úgy, hogy itt a' *helyesírás vezérét* és a' *helyesírás feladatát* körülbelül egynek vehetjük. Kell pedig azt azért tennünk, mivel Nádaskay úr inkább a' helyesírás feladatáról beszél, mikor a' bizottmány annak elvét emlegeti.

'S ennek munkálata szerint úgy láttuk, a' helyesírás föelve az *éjtés*; más szóval: a' helyesírás feladata, úgy írni le a' szókat, a' mint kiejtjük; másik elve a' *takarékosság*. Az olvasó tekintse meg újra a' bizottmány munkálatának 1—7 §§-ait (38—42. l.). Szilágyi úr segít a' gyenge elven, azt kiegészíti, 's mondja: arrul van itt szó: mit *írjunk?* 's *miképen írjunk?* 's ezt úgy formulázza: *Csak azt írjuk le, a' mit kiejtünk, 's úgy írjuk le a' szót és hangot, a' mint kiejtjük* (56. 57. l.). Ebben pedig ki van mondva 1) a' *minőségi vezérelv* (miképen írjuk a' szót), melly *nyelvszokásra* és *szófejtésre* vezet vissza (58. l.); 's 2) a' *menyiségi elv* (mit írjunk?), melly *takarékosságra* és *szófejtésre* vezet vissza (59. 60. l.).

A' helyesírási vezérelvek tehát: *szófejtés, nyelvszokás és takarékoság.*

Nádaskay úr ellemben azt kérdi: *lehet-e nyelvünkben a' helyesírás fölvét a' kiejtésben találni?* 'S úgy felel reá: A' kiejtés, úgy mint a' bizottmány előterjesztése 2. §-ban értelmezve van, helyesírási elvül használ, a' mennyiben a' szóeredet és szóelemzet törvényeivel megegyezik; a' mennyiben pedig a' törvényekbe ütközik, nem szolgál helyesírási elvül. Ha e' kettőt kivonjuk, mi marad a' tisztelt bizottmány definitiójából az alapelv számára? Felelet: *semmi?* — Az indok, mellyből az alapelvet elfogadta a' bizottmány, nem szerencsésebb, úgy folytatja N. úr. Mert a' hang és írás nem csak nálunk, hanem másutt is, p. o. olaszoknál, spanyoloknál, belső szükséges viszonyban áll egymáshoz: ennél fogva ez nem egyedül a' magyarra illik; azután vagy megegyezik a' kiejtés az írással, ekkor nincs szükség az alapelvre; vagy az írás a' kiejtéstől eltér, ekkor meg haszontalan. Szóval: *a' bizottmány helyesírási főalapul állít fel oly elvet, melly a' hol használható, nincs reá szükség; a' hol pedig szükség volna reá, nem használható.*

'S ebben Nádaskainak, ítéletem szerint, igaza van. Kevésbbé érthetem a' helyesírás feladatát, melly Nádaskay szerint: *a' legtekélyeseb értelményszabatoságnak lehetőségig megfelelő alakszabatoság.* Tudniillik, azt tanítja N. úr, hogy mind az írás mind a' beszéd egymástul függetlenül eredtek és fejlődtek; hogy az írás (legtágabban véve azt, nemcsak a' bötűírás) „*az emberi lélek alanyi működésének anyaghoz kötött jelek* (jobb: jegyek) *általi közlése*“; minél fogva „a' helyesírás általában csak az lehet, melly jegy alakjaiban a' maga tárgyát, például, *a' gondolatot leghűbben állítja szem elé.*“ — Ez igen fellengős böcsesség, vagy (ha a' bötűkben teszem az o-ban és i-ben és a-ban több tudomány rejlenék) *philosophia.* Lehet, hogy ilyen vagy hasonló Humboldt-nál, vagy egyéb tudósnál találtatik (mert magam igen keveset olvastam még abbul, mit mások a' nyelvekrül írtak; úntig beérném azzal, ha megtanúlhatnám azt magát, mirül annyian írtak; mit korántsem dicsekvésbül vallok meg, hanem kénytelen-ségbül, mert már én sokra nem érek rá), lehet, hogy ilyenféle találtatik valahol, de én képzelni sem tudom, nemhogy érthetném. Hogyan fejezhet ki gondolatot a' képirás? Kisértsük meg ezen gondolatot „*leghűbben szem elé állítani*“: Nádaskay tudós nyelvész. Micsoda képeket használjunk? fessünk-e embert és melléje köny-

veket? vagy melléje sokféle tátott száju embereket, mint kik sokféle nyelven beszélnek, 's Nádaskay érti őket? — Ha mi nem boldogulnánk e' gondolat hü leábrázolásával: nossza, vegyük elő az egyiptomi jegyeket (mellyekhez azomban szintén nem tudok), hogy csinálták ezt az egyiptomi philosophok? — Mig szememmel nem láthatom, mikép ábrázolják képek a' kategorikus, föltétes stb. viszonyt a' logikai alany és mondomány között (miben a' gondolat lényege áll): addig legyen szabad tamáskodnom a' dologban.

Mondja tovább N. úr: „a' bötüírás is csak annyiban a' lélek közlönye, mennyiben a' kimondott vagy leírt szóalakok 's azok érteménye közt a' nyelv törvényeiben alapuló viszonylat létezik.“ — Nem kevésbbé fellengős, csak való is volna! N. úr igen erélyesen ellöki az akad. bizottmány indokát, mellybül az ejtést fogadta el föelvül, mert az nem illenék egyedül a' magyarra. Ugyan, az isten szerelmeért, azon mély bölcsességü tény, hogy a' szók alakjai az érteményt ábrázolják, közös-e valamennyi nyelvvel? Jól értsük egymást: p. o. ez, hogy *hol?* kérdésre *u* áll, és „*honnét?*“ kérdésre *o* áll, közös-e valamennyi nyelvvel? Ha igen, hogyan van, hogy én és nálamnál sokkal „sujtásosabb“ nyelvészek, vagy *mutató névmásokat*, vagy *viszonyítókat* találunk ott, hol Nádaskay úrféle spirítualisták csak *u-t* és *o-t* látnak. — Ha pedig ezen alak-értemény-egyesség olyan *titulus nonus*féle volna, melly csak a' magyart boldogítja: akkor ennek hitelességére sokkal több kell, mint urias fittymálás. Mig ennek hitelességét az egész európai tudomány által elismertté nem teszi N. úr, addiglan, épen a' komoly tudomány kedvéért ehhez ragaszkodunk: A' hallható szó és annak érteménye között, az onomatópoeákat kivéve, alig sejtethjük a' viszonyt; de látjuk a' szók történeit, mellyeket a' nyelvtudomány összeszed, kifejt; 's a' helyesírás köteles úgy leírni azokat, mint a' nyelvtudomány követeli, melly az élöszokásnak is megadja a' magáét, jól ismervén a' *hangsúly* és *széphangzat* eredményeit. Ne szórjunk homokot magunk és mások szeméibe holmi „tökélyes értemény-szabatosággal megfelelő alakszabatoság“-féle maximákkal, mielőtt épen a' rokon nyelvek tudása által képesekké leszünk, fogalmat szerezni magunknak az „értemény“- és „alak“-rul. Avvagy p. o. *tár* szó miért teszen most házat, holott nem rég még kincset tett? mikor *könyvesház*-at írtak, nem könyvtár-t, mert ez *könyvkincs* lett volna. — Miért *jere* vagy *jer*, parancsoló, holott az értemenyszaba-

tosság *jerj*-et követelne? Miért van *harmincz*, holott *öt-ven*, *hat-ven*, *het-ven* stb. van? Miért egyenlő érteményü: *monnó* és mindkettő? ha az alaknak meg kell felelni az érteménynek? Miért *csend* *silentium*? és *csend*-ül az ellenkező? stb. stb. Tovább nem akarván fessegetni a' túlbölcselemi kérdést, a' nyelv tényeinél maradunk, melyeket N. úr a' bizottmányi elv helytelensége ellen felhoz a' lapon. 'S ezeket figyelmébe ajánlom annak, ki azt hiszi, hogy a' helyesírással túl vagyunk már minden bajon. N. úr csak abban csalatkozik, ha véli, hogy a' bizottmány némi deferentiával volt irántam; sőt bizonyossá tehetem, hogy ha benne talál lenni a' bizottmányban. igen sokban, 's a' főbben együtt szavaztunk volna. Bölcseleme, melyet külön lehetett és kellett volna megvitatni, nem gátolja vala egyezésünket; valamint az én eretnekségeim is megállják vala a' külön vitatást.

Nézzük most a' bizottmány másik elvét, a' *takarékosságot*. „E' szerint, úgymond a' bizottmány (40. l.) minden nélkülözhető betűk és jegyek mellőzhetők, ha az országosan egyforma kiejtéssel, 's a' szófejtéssel nincs ellentétben.“ — Szilágyi elfogadja ez elvet (6. l.) ott, *hol két forma között válogatni lehet*. Nádaskay meg, ha jól értem, nem helyez arra semmi súlyt; a' nyelv törvényei és széphangzat azt úgy is kellő helyre utasítják. Az akadémiái bizottmány, a' takarékoság elvét ott alkalmazza, *hol bizonyos szókban bizonyos mássalhangzók hol kettőzve, hol nem kettőzve ejtetnek*. — Erre nézve, világos, hogy az ejtés nem dönthet, hanem csak a' szófejtés; ebben pedig nem mutat nagy ügyességet a' bizottmány. Mert e' példák: *eme, ama, ehol, ihol, ahol*, (41. l.) nem így taglalhatók: *e*zme, *a*z-ma, *e*z-hol, *i*z-hol, *a*z-hol; hanem így: *em-ez*, *am-az*, *em-hol*, *im-hol*, *am-hol*, tehát ezen szók első feliben nincsen *z*. E' néhány példa is világossá teszi, hogy a' takarékoság elve vak, ha a' szófejtés nem vezeti. Csak ott lehetne helye, hol kettőnél több mássalhangzó jő össze, mint a' 4. lapon a' 2. és 3. jegyzet alatt, hol is aztán okos önkénnyel kell eldönteni a' kérdést. Ehhez azomban a' bizottmány nem szólhat; mert miután az 5. §. 1.) alatt lelkiösméretesen *szalaszson-t*, *vadász-szék*-et stb. ír, 's azt a' 13. §-ban (45. l.) azzal támogatja, nehogy a' törzsök csonkuljon: a' takarékoság elvét kizárja azon esetekből is, mint csepp-pel, tett-tel stb. melyeket alája vont (41. l. 2. jegyz.), mert általa ezekben is csonkulna a' törzs. — A' takarékoság másik alkalmazhatása (4. l. 2.), hol bötük hagyatnak

ki, 's hol azelőtt hiányjegyet raktak, — sokkal több különböztetést igényel, hogysem gondolja a' bizottmány. Előfordulnak itt ugyanis *szófüzetek*, p. o. ház ura, fa-vágni stb. mellyek rá nem szorulnak a' takarékoság elvére, mert *szófüzetek*; előfordulnak *kivetések*, p. o. gazdasszony, tudnillik, 's végre *hasonulások*, p. o. a' e', ama', eme', stb. Ha ezeket meg nem akarjuk különböztetni, ha ezen kívül a' *kivetést*, *összehúzást*, *rövidítést*, *hasonítást* mind egynek vesszük, bajos lesz bárminő elvnek alkalmazása. — 'S nékem úgy látszik, a' takarékoság elvét csak azért találták fel, hogy az *az ez* mutató névmásokat hiányjegy nélkül írassák. Mire azt mondom: tessék! De az okoskodásokra, mellyeket nem szabad helyeselni, ha hamisak, nem mondhatom azt, mert hamisak.

A' bizottmány (a' 42. l. jegyzet alatt) állítja, hogy az *a e*, a' teljes *az ez*-nek rövidlete. Nem jól tudjuk, mi a' *rövidlet*. Rövidítés hosszabb idomot húz össze, mi által aztán hosszú hangzó támad. Ez alá nem esik *az ez*, mert *a*, *e* rövid hangzók; úgy kellene tehát mondani: *a*, *e* csonka idoma *az ez*-nek. Lássuk tehát, igazán megcsonkul-e *az ez*? Ragozzuk, lesz: annak- ennek, azt, ezt. abbul, eb-bül, akkor, ekkor, stb. Nem csonkúl tehát, hanem a' *z* hasonul bizonyos bötükhöz; *t* előtt nem hasonul, p. o. *azt*, *ezt*; *v* előtt hasonulhat és nem is, p. o. *avval*, és *azzal*. Nádaskay erre nézve tulságos szigorral ítél, mellyet a' nyelvszokás nem igazol; mert szerte hallani: *kés-vel*, mi azt bizonyítja, hogy *vel*, *vá* *v*-je nem hasonul szükségképen, hanem csak széphangzatbul; hallani *ollybá*-t is, mi csak annyi, mint *ollyvá*, vagy *oly-lyá*. Széphangzatilag pedig mi különbség volna *azzal* és *avval* közt, nem érzem.

Ha már *az ez* szók nem csonkulnak, hanem *z*-jök bizonyos bötükhöz hasonul, mi következik? Nyilván az, mit a' bizottmány a' 7. §-ban (42. l.) mond: „ellemben vannak alig hallható vég hehen-tések, miknek kiíratását a' szófejtés parancsolólag követeli, miután azok mindannyiszor, valahányszor a' szó ragoztatik, előlépnek: így a' *cseh*, *keh* stb. miknek tárgyesete a' *h* nélkül *csét*, *két*, stb. volna.“ A' *z*, *az ez* szókban erősen hallható (néemly ember csak 10 év óta nem hallja), minek kiíratását a' szófejtés parancsolólag követeli, miután mindannyiszor, valahányszor a' szó ragoztatik, előlép; így *az ez*-nek tárgyesete a' *z* nélkül *át ét* volna. — 'S ezen szembeszökő követköztetést nem látta a' bizottmány! Miért nem? —

Mondók, Szilágyi a' takarékoság elvét a' válogathatásra szo-

ritja. — De szerinte is kell, hogy *az ez* ne essék válogatás alá, mert *egyedüliek*; kell, hogy rosszalja az önkényes csonkítást, mert a' 66. l. b) alatt, az *eféle, aféle, akép* stb. ellen kifogást teszen. Mondja ugyan: „A' két egyenlően jogosult alapidom: *a, az*; *e, ez* közzül, melyik szolgáljon származtatási induló pontul, azt döntse el az etymologia; de döntse el aztán az analogia útján, nem pedig az egyoldalu alapon, mellyszerint ama' kettő között egyedül a' rövid forma eredeti.“ De nem mutatja meg, hogy *a, e* csakugyan eredeti; 's úgy látom, meg sem fogja azt senki mutathatni, miután *annak ennek, azt ezt, azok ezek, attul ettiül, arrul errül* stb. soha más idomban nem fordulnak elő. —

A' mi a' *két jegyű bötűket* illeti, azok egyjegyűségét kívánnunk lehet; 's talán rá is juthatnánk egyszer, ha nem néznők olly igen nyomósnak. De valameddig kétjegyűek azok, nem látom által, miért nem akarjuk itt alkalmazni a' takarékoszást. A' bizottmány munkálatának 13. §-ban (45. l.) a' kétjegyű bötűk kettőzését szükségesnek tartja, mivel ha *vesszen, gonosszal* stb-it írnék, a' törzs ekkép csonkulna: *ves, gonos*. Vajjon nem lehetne arrul meggyőzni az embereket, hogy a' *vesszen* stb. kétjegyű bötűje annyit ér, mint a' vessző-é, melyet ha ketté osztok, ezen egyszerü (de kétjegyű) bötűket mutatja: *sz sz*. 'S továbbá *vesz-szük* (venni)-nek *vesz-e* a' törzse? Nem mondjuk-e: *vegyjük*? melyet így is kell írni, mit a' bizottmány nem sürget. De itt is, mint mindenütt a' szófejtéstanra utasittatunk, 's azért nem folytatjuk az itézködést. Annyi világos a' véleményekből, hogy a' magyar helyesírástan még magában, szófejtéstan nélkül, nem boldogulhat.

'S ezzel a' teendő észrevételek másik részére értünk, t. i. *hogyan van a' helyesírás?* A' helyesírás úgy van, 's másképp nem is lehet, mint a' nyelvtudomány. Ez pedig, most legalább, épen nem kielégítő, már mindenre bizonyos és határozott feleleteket adni tudó tudomány. Tájékozkodik, a' szokott itthonos körből ki kilép, 's kívülről is kezdi nézni tárgyát; 's már is észreveszi, hogy gönczöle nem ott áll (a' világtájakhoz mérten), hol azt állónak hittük. De midőn így külső vonatkozásait más nyelvekhöz biztosabban fölismeri, egyúttal belül is (azaz belülről) sokat veszen észre, minek más színe van, mintsem a' valóság szerint vall. Belátja a' történe. tek jogosultságát, 's kénytelen azon egyoldalu eljárás ellen kifogást tenni, melly mindent maga nézete szerint akar *meg* és *elítél*ni, mit

aztán *nyelvphilosophiának* neveznek. Mert mivelhogy a' magyar nyelvet csak *látszólag* magában, tényleg pedig az *indgermán* (hozánk közellevő német, latin, görög, szláv), vagy a' *sémi* (többek által ismert héber és arab) nyelvekhöz hasonlítva nézegették; vagy még ezen szemnyitó segéd nélkül is, igazán ablakbetéve setétben nyomozgatták: a' szófejtés tan, 's a' nyelvben működő hangsúly és széphangzat, nem juthattak az egyedül érvényes, mert a' dolgot igazán kifejtő alapokra. Innen ki kezdünk dobálni, mi nem eléggé egyszerűnek látszik; erőltetjük azt, minek többféle értelme az irodalmilag élő nyelv előtt homályos; szóval, *nem a' nyelvet tanuljuk megismerni, hanem tanítani akarjuk azt; alanyi dologra alacsonyítjuk, mi legszilárdabb tárgyiaság.* Ezen alanyi, önkényes eljárást a' történeti nyelvtudománykodás meg akarja tartóztatni, 's arra bírni, hogy előbb igazán kutassa a' tényeket; meg is mondogatja, miképen kell azokat kutatni, úgy t. i. hogy a' rokon nyelveket tanuljuk, 's azok segítségével megismerjük a' magyar nyelvnek tényeit. Például az úgynevezött igehatározók, utoljárók és kötszók (helyesben *igehatározók, szóviszonyítók, mondatviszonyítók*) nyelvtani kategóriái, 's azok különböző idomai nem lehetnek világossá, csak a' hasonlók egybevetése által. Nádaskay azt vitatja, hogy hol? kérdésre *túl* áll, honnan? kérdésre *tól*. De e' két viszonyító nem egy, hanem kettő, mit azok használata eléggé bizonyít, mert egyaránt mondjuk: „*Dunán túl és réven túl*“, ellemben *tőlem* vagy *tőlem* (a' nép *tüledre* jár és hajt), *attul, ettül*. A' többiekben, p. o. rólam, belőlem, arrul erről, abbul ebből, vagy arról erről, abból ebből, nem az *ó* vagy *u*, hanem *r*, *o* vagy *u* és *l*; *b*, *o* vagy *u* és *l* hordozzák a' jelentést. Végre vajjon (felett, felé), *felől* vagy *felül*, (megett, megé) *megől* vagy *megül* jobb-e? stb. talán meglehetne abbul tudni, hogy hol? kérdésre felelünk: fenn, fent, felett; megett: künn, kinn, künt, kint; alant, alatt stb. miszerint erre *felül*, *megül*, *kivül*, *alul* stb.-vel felelni vagy lehetetlen (hol van ő? a' kályha *megül*!), vagy zavart okoz (hol van ő? fenn, fent van, nem: felül van). *Felül* tehát vagy *felől* egyaránt: *honnan?* kérdésre áll, 's ezen füzéssel kapcsolatban van e' következő: *azon felül, városon kívül, házon belül* stb., melly okozá a' zavart, miszerint *felül*, *kivül*, *belül* stb. magokban is fent, kint, bent helyett állóknak gondolják. Ámde így van-e, mint én mondom, vagy úgy, mint Nádaskay tanítja, csak a' szófejtés tan, melly a' rokon tényeket összesorozza, mondhatja meg. De abban mind ketten

egyét értünk, hogy a' helyesírást a' szófejtésnél nélkül meghatározni nem lehet.

Forrongásban lévén a' nyelvtan (ennek pedig ha én volnék oka, ne haragudjatok reám, hanem czáfoljatok meg a' rokon nyelvekkel), mit senki sem tagadhat, az akademiának nem a' helyesírás, hanem a' derék dolgon kellett volna kezdeni.

Ellenembe veti tán valaki: hogyan lehetne azon kezdeni, melly épen miattam ingadozóban van? Úgy lehet és kell vala azon kezdeni, hogy ne vegyük eszünkbe, hamar decretálni valamit, hanem arrul gondoskodjunk, mikép az okvetlen szükséges segédtnokat mennél előbb tudományunkba beültessük. Ez hosszabb út: ámde tudományos út. — Még más ellenvetést is tehetnek nekem: miért nem adom hát elő az annyira hányt vetett tudományt? Elő elő adom apránként, csak tessék tanulni. Az első folyamban értékeztem a' magyar helyesírásról, 's még többről is: sok ember, ki határozni kíván és mer a' magyar helyesírás ügyében, azomban hírét sem hallotta a' *Magyar Nyelvészett*nek. Mit tegyünk tehát? — Folytasuk a' tanulást és tanítást.

De minthogy szavazni szoktunk, én tehát így szavazok a' helyesírásra nézve: *Révai és Kazinczyféle helyesírás, mellyet az akadémia eleinte magáévá tett, jobb, a' nyelv tényeit inkább biztosító, 's a' majd haladni tudó nyelvtudománynak is megfelelőbb, mint a' már törvénytényé lett új javaslat.*

HUNFALVY PÁL.

A' latin hangsulyozásról.

(Théorie générale de l' accentuation latine stb.).

(Második közlés*).

A' latin hangsuly története.

I.

Az ejtés a hangemeléssel adván lelket a' szódba, — minthogy ezek nem mindenkoron azon testüek valának, melyekben őket a' nyelv meglett korában és öregségében találjuk; — magátul világos, hogy a' nyelv különböző koraiban különbféle hangsulyozás jár szükségképen. Van tehát a' hangsulynak is története. —

A' latin nyelv az indgermán nyelvfajhoz tartozik; valamint maga, úgy hangsulyozása is bizonyos, különösen ötet illető, helyet foglal el ama' nyelvfajban. Ennek sorában a' szanszkrit (véda, zend) nyelv a' legrégiebb alaku, a' görög és latin nyelvek közép korbeli, a' mai germán, angol és német nyelvek legújabb korbeli alakukak. Ezt mutatja a' külön külön hangsulyozás is, mint látni fogjuk.

A' szanszkrit hangsulyozás rendösen azon tagot emeli ki, melly a' gyöknek értelményét módosítja, tehát az előragot, kettőzést; azaz, kevés kivétellel, az *utolsó tényező* (le dernier déterminant) határozza meg a' hangsuly helyit. A' személyi ragok még jobban megőrzik testöket, mint a' görög vagy latin nyelvben: mind

*) Lásd a' 11-ik lapot.

a' mellett az élet kivonult már belőlök, 's rendösen nem veszik magokra a' hangsulyt. — Továbbá azon nyelvben a' tagok száma és mennyisége semmi befolyást nem gyakorol a' hangemelésre; független tehát a' hangsuly a' mennyiségtől. Azért kell, hogy a' szanszkrit hangsuly kíváltkép zenei volt legyen: külömben az emelt hang tag nem uralkodhatnék egész sor hosszú tagokon, a' nélkül, hogy azokat megrövidítse, p. o. á b u b ô d h i s â m a h i, tudni kívánunk, szóban az első tag *a* tartja a' hangemelést, 's utána hat tag következik, mellyek közt *b ô* és *s â* hosszúak. (Tartsa meg az olvasó, hogy a' szanszkritában a' hangsulyt úgy jegyezzük, mint a' latinban, csak hogy a' *^* jegy a' szanszkrita szókön soha nem jelent hangsulyt, hanem hosszú mennyiséget; holott a' latin szókön vont hangsulyt fejez ki. 'S mert a' szanszkrita szók hangsulyait ezen (^) jegyen kívül mással nem jegyezzük, a' zavar, némi figyelem mellett, könnyen eltávozható).

A' szanszkrita nyelvtudósok az éles vagy emelt hang tagot *u d â t t a*-nak, szószerint *emeltnek* hívják; erről leszáll az ejtés a' *szvarita*-n (hang) által a' tompára, azaz közönséges hangra, melly nekik *a n u d â t t a* = nem emelt; az *u d â t t a*, vagy emelt hang előtti tag legtompább, legalantabb volt, *a n u d â t t a t a r a* = a' nem emeltnél is kevésbbé emelt. Az *u d â t t a* tehát a' görög *ὀξύς*, latin *acutus*, magyar éles; az *a n u d â t t a* a' görög *βαρύς*, latin *gravis*, magyar tompa; a' *szvarita* a' görög *τὸ μέσον*, mellyet a' latin *pudicitia* szóban, a' hangsulyos *ci* tag előtti *di* és utáni *ti* tagban láttunk, (a' 16. lapon), melly azonban a' szanszkritában csak utána következik az *u d â t t a*-nak, soha nincs előtte, sőt inkább ott van az *a n u d â t t a t a r a*, a' legalantabb, szinte néma, tag. Hangsuly-jeggyel csak az *u d â t t a*-t illetjük; nem okozhat tehát zavart a' hangjegyezés. — A' szanszkritában, mint látjuk, nincsen *vonthangu* ejtés, mint a' görögben és latinban; 's mivel az először a' görögben fordul elő, régisége nem ér az első korig föl, mellyben a' szanszkrit hangsuly megalapították.

Példa teszi legvilágosabbá a' hangsulyi különbséget, mellyet a' szanszkrit, görög és latin nyelvekben ki akarunk tüntetni*).

*) Vesszük e' példát Bopp munkájából: Vergleichendes Accentuations-system des Sanskrit u. Griechischen, Berlin 1854, — 66 stb. lap. hozzátevén a' latint... Bopp ezen munkája, és Weil és Benloewé között, mellyet ismértünk,

Praesens. Activum.

Szanszkrit.

Görög.

Latin.

Egyes szám:

1. bhár-â-mi*)	φέρ-ω	fēr-o
2. bhár-a-szi	φέρεις (φέρ-ε-σι)	fēr-s (fer-i-s)
3. bhár-a-ti	φέρει (φέρ-ε-τι)	fēr-t (fer-i-t)

Kettős szám:

1. bhár-â-vasz	· · · · ·	· · · · ·
2. bhár-a-thasz	φέρ-ε-τον	· · · · ·
3. bhár-a-tasz	φέρ-ε-τον	· · · · ·

Többes szám:

1. bhár-â-masz	φέρει-ο-μεν(μεν)	fēr-i-mus
2. bhár-a-tha	φέρει-ε-τε	fēr-(-)-tis
3. bhár-a-nti	φέρει-ο-ντι	fēr-u-nt.

Másik példa:

1. dá-dâ-mi	δί-δω-μι	dô
2. dá-dâ-szi	δί-δω-ς	dâ-s
3. dá-dâ-ti	δί-δω-σι	dâ-t

1. dá-dâ-vasz	· · · · ·	· · · · ·
2. dá-dâ-thasz	δί-δο-τον	· · · · ·
3. dá-dâ-tas	δί-δο-τον	· · · · ·

1. dá-dâ-masz	δί-δο-μεν	dâ-mus
2. dá-dâ-thasz	δί-δο-τε	dâ-tis
3. dá-dâ-nti	δί-δο-ντι	dâ-nt.

δίδουσι

Imperfectum:

1. ábhar-a-m	ἔφερ-ο-ν	ferébam**)
2. ábhar-a sz	ἔφερ-ε-ς	ferébas
3. ábhar-a-t	ἔφερ-ε-(τ)	ferébat

különbözés van a' szanszkrit hangsúly értelmezésében, minek előadását nem vélem ide tartozónak.

*) A' szanszkrit szón a vont hangsúly csak hosszú hangzót jelöl.

**) A' latin imperfectum : *ferébam* nem áll a' görög és szanszkrit idom-

1. ábhar-â-va
2. ábhar-a-tam	ἐφῆρ-ε-τον
3. ábhar-a-tâm	ἐφῆρ-έ-την
1. ábhar-â-ma	ἐφῆρ-ο-μεν	ferebâmus
2. ábhar-a-ta	ἐφῆρ-ε-τε	ferebâtis
3. ábhar-a-n	ἐφῆρ-ο-ν	ferêbant.

M e d i u m.

Praesens.

1. bhár-ê (=bhár-â-mê)	φῆρ-ο-μαι	fêror
2. bhár-a-szê	φῆρ-ε-σαι = φῆρ-η	fêreris
3. bhár-a-tê	φῆρ-ε-ται	fêrtur
1. bhár-â-vahê	φῆρ-ό-μεθον
2. bhár-ê-tê	φῆρ-ε-σθον
3. bhár-ê-tê	φῆρ-ε-σθον
1. bhár-â-mahê	φῆρ-ὀ-μεθα	fêrimur
2. bhár-a-dhvé	φῆρ-ε-σθε	ferimini
3. bhár-a-ntê	φῆρ-ο-νται	ferúntur

Ezen példát szem előtt tartva mondjuk, hogy a' szanszkritában a' hangsúly, mit sem hatván rája a' szótagok mennyisége és száma, bármennyi tagon is uralkodhatik; pedig a' görögben, mint tudjuk, soha hátrább nem eshetik a' harmadvégtagnál, 's ez is csak úgy lehet, ha a' végtag rövid. A' *μαι, σαι, ται* tagok már rövidek. Görögben tehát ilyen hangsúlyozás: bhárâvahê, bhârêtê stb. lehetetlen (a' szanszkrit szók leírásában â, ê stb. csak hosszu, nem emelt hangú szótagokat fejez ki); azért is ἐφῆρετον mellett ott van ἐφῆρέτην, mellynek a' szanszkrit ábharatâm felel meg. — Latinban a' másodvégtag mennyisége igazgatja a' hangsúlyt, a' kéttagu szókat

mal származási összeköttetésben, minthogy ebben az augmentumon kívül csak a' személyi végzetek vannak, 's a' latinban nincsen augmentum; más felül a' *bam, bas, bat* a' régi *fuo*-nak (miből: *fui, futurus* stb. származéka, szanszkr. *bhu*, 's augmentumos multban: *abhavam, abhavas, abhavat* = ἐφρον, ἐφρες, ἐφρε, mint utóbb ismételjük. *Ferebant* stb. tehát csak a' hangsúlyozás külömbségének kitüntetésére áll az ábharam és ἐφῆρπον-nal szemközt.

kivéve, mellyek hangsulya szükségkép az első tagon van, minél fogva az csak úgy ereszti a' hangsulyt a' harmadvég tagra, ha maga rövid. Így *féro*, *férimus*; de ferébam, ferebâmus stb. — A' görög nyelvben az *aiol* nyelvjárás megegyez annyiban a' latin hangsulyozással, hogy mint ez, végélest nem fogad el többtagu szókban: de viszontag különbözik a' latintul, 's hű marad a' görög jellemhöz, hogy benne a' hosszú másodvég-tag nem ragadja magára a' hangsulyt.

Ha meg a' leírt példákban a' szók testeit tekintjük, lehetetlen nem látnunk, hogy a' szanszkritában a' személyi ragok gyengülése még alig kezdődik, ámbár kiköltözött már belőlök a' lélek, a' hangsuly; a' görögben azok inkább gyengülvők, mind a' mellett, hogy néha fölvehetik még a' hangsulyt, példának okáért: *τυφθῶ*, *τυφθεῖς*, *τυπῶ*, *τυπεῖς*; a' latinban aránylag leggyöngébbek, és soha nem lehetnek hangsulyosak; *ferbam* idom nem mutatván az ellenkezőt, minthogy ez *fer* és *ba*-bul (bhu, fu, qu) összetett idom, 's a' személyi rag csak m, s, t; mus, tis, nt. A' végzetek vagy ragok mennyiségének fogyása és azok mind tompább tompább ejtése karöltve jár a' latinban, míg nem a' másodvégtag mennyisége, magára ragadván a' hangsulyt, teljesen győz a' végtagon, például a' franczia nyelvben, hol *habemus*-bul lett *avons*, *habêtis*-bül *avez*.

De a' végzetek tompa kiejtésétől messzi van még a' gyök uralkodásáig, melyet a' német nyelvben tapasztalunk. Hogy ebben is hajdan a' mennyiség hatott, bizonyítja a' *lebéndig* szónak mai ejtése, mellyben a' hangsuly nem a' gyöktagot illeti, hanem a' hosszú képzőt, mint a' latinban, hol, új példát mutatva, taléntum, Alexánder stb. van, mellyek görögben *τάλαντον*, *Ἀλέξανδρος* stb.

Az indgermán nyelvfajok sorának tehát, úgy látjuk, a' szanszkrita és a' német nyelvek foglalják el két ellenkező végét, mellyek között a' görög és latin van. A' szanszkritában a' tagok mennyisége és száma mit sem hat még a' hangsulyra; a' görögben és latinban az már korlátozza ezt, sőt a' latin ejtés sulyosítja is az emelt hangot; a' németben már az egész suly az emelt hanggal jár. — Az egység fogalmát is azonkép látjuk fejlődöttnek a' szókban. A' szanszkrit szók igen hosszúak lehetnek, 's azok végei és eleji egymásba olvadnak, miszerint inkább a' mondat tagjai, mintsem a' szók teszik az egységet. A' görög nyelv is szereti az összetételeket, 's meglehetősen hosszú szókat tűr el, még is elválasztja egymástul, nem

olvasztja egymásba. A' latin összeszorítja a' szókat, hogy mennél erősebb egységek legyenek; azért lesz *semicaput-bul sinciput, ob-audio-bul obedio*.

II. Vannak nyomai a' latin nyelvben olly hangsúlyozásnak is, melly a' későbbivel, a' nyelv aranykorában divatozottal, ellenközik. Ezen nyomok következők:

1) A' harmadvég-tag {birt hangsúlylyal, pedig a' másodvég-tag hosszú. Példák reá: *déjĕro, pĕjĕro, a' dejŭro, perjŭro* mellett, *cógnĭtum, ágñĭtum* (*cognosco, nosco*) a' nôtus, ignôtus mellett. Tudniillik ezen négy szó másodvég-tagja bizonyosan hosszú volt, mert az egyszerű alakokban most is az; de az is bizonyos, hogy ezen másodvég-tagon nem állt a' hangsúly, mert ha igen, soha meg nem rövidülhetett volna. Kell tehát, hogy hajdan így ejték: *dějŭro, pérjŭro, cónôtum, ágnôtum*, 's hogy a' hosszú, nem hangsúlyos másodvég-tag azért rövidült meg. Ezt Bopp*) abbul akarja megfejtteni, hogy a' szó, midőn új járulékot veszen föl, p. o. praepositíót, könnyebbíti a' gyökhangot. — De honnan van, hogy épen a' gyökhang gyengül, nem a' praepositio? Mert összehasonlítván a' szanszkrit *szam*, a' görög *σὺν*, a' latin *cum, con, co-t*, a' goth *ga-val*, melly az új német nyelvben *ge*; továbbá a' szanszkrit *parâ*, a' görög *παρά*, latin *per-t* a' német *ver-rel*, azt látjuk, hogy ezen nyelvekben a' praepositio gyengül az összetételekben: holott a' latinban megfordítva a' praepositio megáll, 's a' gyökhang gyengül, mit még több példa is bizonyít, p. o. *inficio* (*facio*), *obedio* (*audio*), *assideo* (*sedeo*), *explodo* (*plaudo*). Látjuk tehát, hogy a' latinban az utolsó tényező, azaz, a' járulék (*praepositio*) uralkodik, 's ép ezért magára ragadhatta a' hangsúlyt is; már ezen kettőnek következése lett azután a' gyöknek gyengülése. Illyen *inquĭno is*, melly hihetőleg *coenum-bul* lett; az *inquān, inquĭs, inquĭto*, mellyek gyöke nincsen meg a' latinban, hasonlók.

*) Bopp, Vergleichende Grammatik, 6. lapján: „Das lateinische wurzelhafte a ist einer doppelten Veränderung unterworfen, wenn die Wurzel durch vortretende Sylben oder Wörter belastet wird: es wird zu i in offenen Sylben, hingegen zu e, wenn der Vocal durch einen folgenden vocallosen Consonanten eingeengt ist; daher *tubĭcen, abjectus* im Gegensatz zu *tubĭcĭnis* (*tuba és cano*), *abjicio* (*ab és jacio*); und *inermis imberbĭs* (*in és arm, barba*), dagegen *inimicus, insipĭdus* (*in és amicus, sapidus*), lásd a' 20. 21. lapot.

A' hangsúlyos praepositionának hatása kitetszik következőkből is: *cogo, dego* (cónago, cóigo, déago, déigo), *démo* = *déimo, débeo* = *dehibeo*, *praémium* = *praeimium*, *prae-emo*, *solvo* = *se-luo*, *segnis* = *se-ignis*, *polleo* = *pot-valeo*, *súrgere, pórgere, súrpere* = *súrrigere, pórrigere, súrripere*; mert ha eleinté *súrrigere* stb. lett volna, nem állhat vala elő *súrgere*.

Ezen régi hangsúlyozás nyoma meglátszik az igeajtogatásban és ejtegetésben is. Hogy most *dedérimus, amavérimus* lehet a' *dederimus, amaverimus* mellett, mutatja, miszerint hajdan nem a' másodvég-tagon, hanem a' harmadvégen volt a' hangsúly, különben amaz meg nem rövidülhet vala. Így *Albāi, longāi, rosāi* régi genitivusok bizonyosan az első tagon bírták a' hangsúlyt, mert különben a' másodvégtag nem olvadt volna össze az utolsóval, *ai-bul* nem lesz vala *ae*. Így *terris, animis* stb. mellyek *terrais, terrabis, terrabus*-bul lettek, mutatják, hogy a' hangsúly így volt; *térrābis*. stb.

2) A' hangsúly befolyása elenyészte a' hosszú másodvég hangzót. — Előfordulnak közönségesen: *nósti, amásti, amássem, amárunt, novísti, amavísti, amavíssem, amavérunt* helyett. Ha ezekben a' hangsúly mindig eleitül fogva a' másodvégtagon volt volna, a' rövidítés nem történik vala; de mert hajdan így hangsúlyozák: *amávísti, nówísti, amávissem* stb. azért vált lehetségessé a' rövidítés. Ez okbul lehet megfejteti az erőszakosabb rövidítéseket is, mint *revixati, dixati* stb. *revixisti, dixisti* helyett. Külömben is megvolt a' nyelvben azon ügyeközet, a' perfectumokban lehető hátravonni a' hangsúlyt, mint a' *szanszkritában* és görögben, míg lassankint a' másodvég-tag mennyisége győzött.

A' névszóknál *trúlla* (*trúella, truilla*), *fēstra, fēnēstra*, később *fenēstra*, *quártus quártortus*-bul stb. mutatnak ilyen a' régi hangsúlyozás által lett rövidítéseket. — Sőt *Sámnium* alkalmasint *Sábīnium*-bul jő, mint *bálneum* lett *bálineum*-bul (*βαλανειον*).

3) Rövid másodvég-tag is bírt hangsúlylyal, melly azután vagy eltűnt, vagy meghosszabbult.

Az első, miszerint hangsúlyos rövid másodvég-tag eltűnt, bizonyítják a' *paulum, ala, mala, palus, qualus, talus, velum, tela, scala, pilum* szók, mellyek erőszakos megrövidítés által lettek: *pauillum, axilla, maxilla, paxillus, quasillus, taxillus, vexillum*, — *texela, scandela, pistillum*-bul. Hogy ezen változás lehetségessé vált, föl kell tenni a' másodvég-tag, melly rövid volt, hangsúlyozását; mi-

szerint *pauzilum*, *axila*, *maxila* stb. az eredeti alak, mit a' görög *ἰλος*, *ύλος* végzetű kicsinyítők is erősítenek. Rövidülés állván be, a' rövid hangsúlyos tag elenyészött. Mert ha *pauzillum* stb. a' kettős l-et eleitül fogva bírja, ez és a' hangsúly nem engedi vala meg a' szónak *paulum*-ra rövidülését.

A' másikat, hogy hangsúlyos rövid másodvég-tag meghosszabbult, emezek mutatják. Feliratokban találjuk: *dedro*=*dedrunt*, *dédérunt* helyett; viszontag a' nyelv most: *legēbam*, *lupōrum*-ot mond, holott eredetileg a' *legēre* szóban a' *gē* rövid, 's *lupōrum* *lupōsum* helyett van. A' perfectum többes harmadik személyét illetve, annak másodvég tagja rövid volt, 's *Virgilius*, ki néha *dédérunt*, *stétérunt*-ot használ, nem ujit, sőt a' régít veszi elő. A' latinban, mint a' szanszkritában és görögben, a' nehéz ragok*) bizonyosan befolyást gyakoroltak eleinte az előző tagokra és a' hangsúlyra; 's ezen tusa a' két hatás között, úgymint az utolsó tényező (végzet, előrag stb.) 's azon iparkodásé, miszerint a' szó teste a' ragokon uralkodjék, sokáig éreztetheté magát a' nyelvben. A' legrégibb időben alkalmasint mondák: *amavērant*, *collīgunt*, *venēres*, *portī cūs*, mint a' dórok ejték: *ἐλέγον*, *ἐλύσαν*, *ἀγγέλοι*, *λεγώμαι*, megemléközván a' régi *ἐλέγοντ*, *ἐλύσαντ* idomokra, 's az *οι*, *αι* végzetek hajdani hosszúságára. A' rómaiak, meg akarván jellemezni a' perfectumot, a' másodvégtagra tették a' hangsúlyt, 's utóbb azt meg is hosszíták. Igya' b ā m**) végzet eleinte mint hátrasimuló támaszkodott az előző e-re (*legēbam*), míg végre azt megnyújtá, maga pedig megrövidült (*legēbām*). Hasonlóan járt a' *runt* végzet; *dixerunt*-bul lett lassankint *dixērunt*, sőt *dixére*. *Lupōsum*-bul azonkép lett *lupōrum*. A' többes szám genitivusi ragja eredetileg hosszú, (görög. *ων*, szanszkr. *ām*), 's mert hosszú, az előző rövid tagra hatott, melly maga is lett azzá, 's reá kerülván a' hangsúly, viszontag a' volt hosszú ragot megrövidíté. A' görögben néha ellenkezőleg történt.

*) Szanszkritában az egyes szám: *mi*, *szi*, *ti* ragjai könnyűek, a' kettős és többes szám ragjai pedig nehezek; lásd a' felhozott példákat a' 107—108 lapon.

**) A' b ā m végzet a' szanszkrit *bhavam* = *abhavanī* valék rövidülése *bhu* = *fu* gyökből; miszerint *legē-bām* = *olvas-valék*. A' *runt* végzet pedig *ēsunt*-bul van: *dixerunt* tehát = *dic-s-ēsunt*. — A' magyar ige formáji hasonlólag alakultak, mert *olvas-a*-nak *a*-ja is létige, mit annak idejében ki fogok fejteni.

A' régi *λαός*, *ναός*-bul, mellyek első tagja hosszú, lett *λεώς*, *νεώς*.

4) A' latin nyelvben végtag-élesek is voltak hajdan. Mert *sum* (sumus, sunt), *dens*, *clam* nyilván lettek: esúm-bul (szanszkr. aszmi, görög. ἐσμί, εἰμι), edéns-bül (aiol nyelv. ἔδων, attik. ὀδούς) calám-bul (a' gyök *cal* = occulere); mivel pedig az első tag elesött, az jele, hogy nem ez, hanem a' végtag bírta a' hangsulyt. Ugy lát-szik, *eram* is végéles volt, külömben alig lehet megfejteti az első tag rövidülését, mert szanszkritában āśām a' megfelelője. Tán *vel*-nek második személye *vis* is úgy lett *volis* vagy *velis*-bül, hogy végéles hangsulyu vala; így *glos* lehetött *galós*, ha jól útasit a' görög γάλως. — (Enniusban *sos*, *sis* = suos, suis helyett áll mindig. Ezen szó a' szanszkritában *szva*, mint *tuus* ott *tva*.)

III. A' nagyobb egység miatt történt változások a' latin szóokban.

Valamint a' latin hangsúly régibb állapotnak mutatja nyomait, mellyek ezen nyelvet közelebb vitték a' göröghöz és a' szanszkritához: úgy viszontags sok jelenségét viseli annak is, hogy e' nyelv az újkori nyelvekhöz közeledik. Ugyan is összehúzza és rövidíti a' szókat, ez által megszorítja a' hosszú tagok számát, mit ha nem a' hangsúly okoz is, de okozza bizonyosan az egységre törekvés, melyet a' hangsúly is czéloz.

Rövidítés (contractio) azon változás a' szóban, melly néhány, több vagy kevesebb elemet elenyésztetvén, a' hosszabb testet rövidebbé teszi. A' félhangzók *v h j* nem igen akadályozzák két hangzók egybeolvadását. Erre találunk példákat a' nyelvnek minden időszakaiban, találunk a' régibb írókban különöseket, mellyeket a' későbbi nyelvtudat visszavete. Az elsőkhöz tartoznak p. o.

H. nīl = nihil; vēmens = vehemens, nēmo = nehemo (homo): mī = mihi stb.

V. nōram, nōsti, amārūnt = noveram stb.; dīs = divitis, nauta = navita; rursus = revorsus; Mārs = Mavors; sīs = si vis, sūltis = si vultis (mellyek összeolvadását a' *si* előresimulása mozdította elő); sīris = siveris; prūdens = providens stb.

I. G. bīgae, quadrīgae = bijugae, quadrijugae; maior = maior (gör. μέγ, szanszkr. mah); a' latin körön kívül aes = szanszkr. ājasz.

Utóbbiak példái:

G. I. magis a' régibb versekben vagy māgē, vagy māis; azért

Plautusnál *magistratus* három tagu; *huius, cuius, eius* egytaguak még Lucilius hexamétereiben.

V. *ju'ntum* = *juventum* (Catullusban *juerint, jurint* = *juverint*), *oblisci* = *oblivisci*, *caullatio* = *cavillatio*, *aunculus* = *avunculus*; így *navem, bovis, ovis, Jovem, breve, Davum* gyakran egytaguak Plautusban és Terentiusban. Sőt találunk *v'luptatem, v'luntate, v'nustatis-t* Plautusban (*Ritschl* Prolegg. ad Plautum p. 140), melyekben a' félhangzó *v* megmarad, támaszkodva *l* és *n*-höz. Ezen szók átmenetet képeznek az

Összehúzásra (*synaeresis*), mely két tagot egy tagra húz össze a' nélkül, hogy valamit elnyomjon.

Összehúzottak Plautusnál: *dein, deinde, dehinc, proin, proinde, deorsum, seorsum, prout, praecoptare, coire, anteit, antehac, introire quoniam*. Ezekben, és *fluvjorum* = *fluviûrum*, *genvua* = *génua*-ban, a' hangsúly helye nem változik; *de arjetat, abjetem, ten-ria*-ban (*arietat, abietem, tenûia*) a' hangsúly talán előremozdul, minek példái vannak a' görögben is (*πατρός, πατέρος*), de mit főképp a' mai olaszok ejtése támogat, kik *abéte, paréte-t* mondanak, mert a' mai olasz ejtés a' későbbi latin hangsúlyon alapszik. — A' régi, különösen vígjáték írójában, más összehúzások is vannak:

I: *dies, trium, diu* igen gyakran egytaguak, 's akkor, úgy látszik, a' hangsúly a' második hangzón van; *diutius* kéttagu; *otio, gaudium, filiûs*, Plautusnál; a' genitivus ii-nek egy i-re összehúzása mindenütt található. — Az igék közt *scio, sciunt, ais, ait* egytaguak; *aibam* kéttagu: viszontag *audiam, faciam* háromtagu, 's *Ritschl* mindig *a u d i b a m*, nem *a u d j e b a m*-ot, *pervenias, évenas* nem *pervenjas-t* stb. ír.

E: *deus, meus*, és *is*-nek idomai: *ei, ejus, eum* valamint az *eo*-nak egész hajtogatása egytagu. *Ritschl* szerint *abeo, adeo* stb. összetettei *eo*-nak, nem engedik meg az összehúzást, kivéve tán, ha *e* i két hosszú között van, mint *transeuntem, ambiunt*.

U: *tuus, suus, duo, quattuor, duellum, puer, puella* ban az első u v-re nyomatott; 's a' három első szóban, ha egytaguak lettek, a' hangsúly az utolsó hangzóra szálla, mint Enniusnál *sas, sis, sos*-ban súas, súis, súos helyett. Ebben talán a' költők elváltak a' közönséges ejtéstől, mert az olasz úgy ejti: *dúe, túo, súo*.

Van eset, hogy a' nyelv feláldozta a' rag hangzóját a' *sim, sis*,

sit-ben, e' helyett: *siem, sies, siet*, mely megfelel a' szanszkrit *s z j ā m, s z j ā s z, s z j ā t-nak*.

Összetételek. Az összetétel annál teljesebb, mennél inkább enyésznek az egyes részek; teljesebb az, ha az utórész végzetté válik, kevesbbé teljes, ha az előrész fogy.

1. Az utórész megcsonkult a' *ger* (gerere), *fer* (ferre), *cen* (canere), *ber* (a' gyök *b ā r, bri* vinni, szanszkr, *bīarmi* viszek), *ber* (szanszkr. *vāra* = idő), *fex* (facere), *ex* (agere) stbiben, p. o. *armiger, somnifer, tibicen, celeber, september**), *artifex, remex, stb.*; *particeps, usurpo* (usu rapio) stb. Illyféle összetettek korántsem fordulnak elő annyian a' görögben.

2. Az előrész csonka ezekben: *man-suetus* (manui suetus) *mantele* = *manutele*, *törülköző*, *veneficium* = *venenificium*, *homicida* = *homicida* stb. stb.

3. Monó rész megcsonkult: *princeps* = *qui primus capit*, *manceps* = *manucaptus*; *aúceps* = *avis, capere*, *ménceps* = *mente captus*; *nūncupo* = *nomen capio*; *mánsues* = *manuisuetus*; *sinciput* = *semis caput*, *pauper* = *pauca parta habens* (ellemben *opiparus*); *Jupiter* = *Jovispater*; *supellex* = *super, lectilis* stb.

IV. A' *gyökhangzó elváltozik olyan szókban, melyyek praepositívával vagy előraggal összetévék.* A' latin nyelv az összetett szók utórészét gyöngíteni szereti, kivált ha az előrész praepositio. Ezt, úgy látszik, nem azért teszi, mintha könnyíteni akarná a' hosszú szót, miután vannak elég számmal hosszú összetettek, melyyek változatlanok, p. o. *ahenobarbus* az *imberbis* mellett, *inaequalis* az *iniquus* mellett stb. — hanem szorosabb egységet akar, mi a' hangsulynak feladata.

A hangzó a' zárt tagokban *e-re*, nyílt tagokban *i-re* gyöngül, mint láttuk már; innen: *carpo, discerpo, fallo, refello, annus perennis* stb.; — *ago abigo*, de már *abactum, facio conficio, de confectum* stb.

*) Szanszkritában *vāra* időt, *iset* (egy ízben, két ízben) jelent; innen ott *ékavāra* = egyszer (éka egy). Ezen szó a' perzsában *bār*, p. o. *bār-i* = egyszer: latinban *ber*. Így tehát *september, october* stb. annyit jelent, mint: hét idő(szak), azaz hetedik időszak, *october* = nyolcz idő(szak). *Bopp. Vergleich. Grammat.* 436. lap. — Ebből is látjuk, hogy a' *hasonhangú szók* nem egygyökök, 's azért különböző jelentésűek; a' latin *ber* = *ferre* a' szanszkr. *bri-tül*, és *ber* = idő a' szanszkr. *vāra-tul* származik.

A, u-ra gyengül *l*, *b*, néha *q* előtt, mint: *calco conculco*, *salsus insulsus*, *taberna contubernium* stb. Hogy *hālo*-bul *anhēlo* lett, mondtuk a' 21. lapon.

E, melly már eredeti *a*-nak gyengülése (mint *pessulus* = *πασσαλός*, szanszkr. *aham* = *ἔγω(ν)*, *ego*; szanszkr. *aszva* = *equus*), továbbá *i*-re változik, melly még gyengébb mint *e*. P. o. *lego* (goth. lagjan) *diligo*, *egeo indigeo*, *teneo* (a' gyök: *tan*) *retineo*, *decem* (szanszkr. *dasza*), *δέξα, undecim*. — Hosszu *e* hosszú *i*-re lesz, mint *tela subtilis*, *lenio delinio*.

O, szinte *a*-nak változása, azután *u*-ra száll le, p. o. *occulo* (col, cal, lásd: *calam*, *clam*) *adhuc* = *ad hoc*? *exsul* = *ex solum*? Rövid *o* rövid *i* lesz, *illico* = *in loco*; hosszú *o* hosszú *i*-re változik, *conviciū* *vox*-bul; lesz rövid *i* is, *cognitus agnitus*-ban, mint láttuk.

U rövid *e*-vé lesz, p. o. *pējero*, *dejero*; *i*-vé az egyetlen *obstupi* ban, melly régi idom *obstupui* helyett.

Ae hosszú *i*-re száll le, p. o. *requiro* (*quaero*), *existimo* (*aestimo*), *iniquus* (*aequus*), *concedo* (*caedo*) *collido* (*laedo*).

Au *u*-vá lesz a' *causa*-bul összetettekben: *incusare*, *excusare* stb.: — *ō*-vá, p. o. *suffoco* (*fauces*) *explodo*, *complodo* (*plaudo*); — *ē*-vé: *obedio* (*audio*).

Mindezekben a' hangzónak gyöngülése a' helyes összetélt tanusítja, melly igen korán lett meg. Ha az összetétel csak egymásmellé rakás (*juxtapositio*), vagy újabb koru: a' hangzó nem gyengült el. Hasonlítsd egybe például a' *Januspater*-t a' *Juppiter*-rel. *satisfacio*, *calefacio*-t *conficio*-val. — *Ante*, *post*, *retro*, mint valóságos adverbiumok, nem gyöngítik a' gyök hangzóját (*posthabere*, *antecapere*, *retrolegere*); *circum* mintegy határán van a' praepositívóknak, 's a' nyelv szokás habozék a' *circumculcare* és *circumcalcere* közt; ilyenek még *circumjacere* és *circumjicere*, *circumspargere* és *circumspergere*. *Per*, mikor harmadfoki jelentésű, szintén nem illeti a' hangzót, azért: *perfacilis* (pedig *difficilis*), *peraeque* (pedig *inique*) stb.

Idejekorán használtak ilyeneket is: *distisum*, *pertisum*, *distaesum*, *pertaesum* helyett, de azokat *Cicero* szokás ellenieknek mondja (*Orat. cap. (VIII.)*; *Festus* szerint, *Lucilius* rosszállá *Scipio Africanus*-nak, hogy *redarguisse* helyett *rederguisse*-t irt.

V. A' *gyökhangzó elváltozik hasonulás* (*assimilatio*) útján is. Azt lehetne gondolni, hogy valamint *abigo*, *dejicio*, *percipio* 's ha-

sonlóokban, a' praepositio nyomása gyöngítette a' gyökhangzót: úgy az ismétlődő idomokban (reduplicatio) az ismételt tag okozta ugyan ezt, p. o. *cecini*, *tetigi*, *pepigi* (*can*, *tag*, *pag* gökökből) stb. De az ismétlődő tag igen korán maga gyengült el annyira, hogy később csak visszahatás által került elő néhány eredeti alak. A' régiek ugyan is *cecurri*, *peposci*, *memordi*, *pepugi*-t mondtak, mit utóbb a' szokás *curri*, *poposci*, *momordi*, *pupugi*-ra változtatott. Mi azt mutatja, hogy azon ismétlés, mely a' szanszkritában például még: *tutōpa*, *dadarsa*, a' görögben hamar gyengült el, így: *τέτυπα*, *δέδοξα*, 's a' latinban is korán a' görögnek idomulását követte; tehát az ismétlődő tag gyengült el legelőször, mit azon felül az oszk futurum passivum *fefacust* = *fecerit*, és az umbriai *pepurcurent* = *pepercerint* is bizonyítanak. Utóbb legtöbb latin perfectumban el is vesztett az ismétlés. Ezekből azt lehet kihozni, hogy az ismétlődő idomokban a' gyökhangzók gyengülése nem az ismétlőtől származott. Kérdés: mi okozta hát? A' perfectum végzete, mely hosszú *i*.

A' szanszkritában ugyan is a-ra végződik a' perfectum, mint: *tutōpa* = *τέτυπα*, *dadarsa* = *δέδοξα*, *mamāna* = *memini*. Ezen a' végzet, (mely az oszkban, úgy látszik, megmaradt, p. o. *fufans* = *fuverunt*, *deicans* = *dixerunt*), hamar hosszú *i*-re változott a' latinban, 's ez magához hasonlítá a' gyök *a*-t, az ismétlés másfelül gyengülvén el, 's lett *mamana*-ból előbb *mamani*, azután *memini*. De a' gyök *o* és *u* ellene állott ezen hasonításnak, sőt az ismétlődő tagnak hangzóját is helyrehozá, innen *spopondi*, *pupugi*, *tutudi*. A' gyök *a*-nak gyengülése azomban a' nyílt vagy zárt tag szerint hol *i*-re, hol *e*-re változott; azért van: *cecini*, *cecidi* *cecidi* stb. 's másfelül: *parco* *peperci*, *fallo* *fefelli*; — *pepuli*, *tetuli*-ban az *u* a' következő *l* miatt van ott, mely szereti az *u*-t, innen *vello* *vulsi* stb.

Mihelyt a' hasonulás megindul valamely nyelvben, az feláldozza az elemek idomait és értelményeit a' széphanagzatnak és egységnek; olyan nyelvben erősebben hat a' hangsúly, mint másban. Hasonulás tekintetéből kitűnik a' latin nyelv a' rokonai közzül. Előfordulhat a' hasonulás mindenféle szóban, P. o. *tibi* *tubi*, *mihi* *mahi* helyett, a' szanszkr. *tubj*-am, *mahj*-am; *nisi* = *ne si*; *nihil* = *ne hil*(um); *nimirum* = *ne mirum* stb. stb.

De a' hasonulás kiterjed a' mássalhangzókra is. Erre nézve általános megjegyzés az, hogy az *olvadó* böjtük (l m n r) könnyen győznek az erős mássalhangzók. p. o. *summus* = *supmus*; *gral*-

lae = *gradlae*; továbbá hogy a hasonulás legtöbbszörre *hátraható*, midőn az első mássalhangzó a' másodikhoz hasonul; gyéribben *előreható*, midőn az utóbbi mássalhangzó hasonul az elsőbikhez.

Előreható: *porro* = *porso* (πρόσω), *porrum* = *porsum*, *turris* = *tursis* (τύρσις), *terra* = *tersa* (száraz), *terreo*, *horreo*, *narro* = *terseo*, *horseo*, *gnarigo*; — *ossis* = *ostis* (ὀστέον); — *mellis* = *meltis* (μέλιτος), stb.

Hátraható, mely vagy *teljes*, p. o. *puellus*, *capella*, *rallus*, *pellicio*, *pelluceo*, *intelligo*, *supellex* = *puerlus* *puerulus*, *caperla* *caperula*, *rarlus*, *perlicio*, *interligo* stb. — *villum*, *bellus*, *ullus* = *vinlum* *vinulum*, *benlus*, *unlus* = *benulus*, *unulus*; — *sella* = *sedla*, *grallae* = *gradlae*; *pelluvium* = *pedluvium*; — *summus* = *supmus*; *flamma* = *flagma* (φλέγμα, φλέγω) stb. *officina* = *opificina*, *passus*, *missus* = *patsus*; *mitsus* stb. Vagy

Részbeli, midőn megférhetetlen mássalhangzók egyike férhetővé lesz, vagy *kiesik* (ecthlipis). Példák az elsőre: *dapnum*, *sopnus* (ὕπνος), *scabnum*, *abfero-bul* lesz; *damnum*, *somnus*, *scamnum*, *aufero* stb. a' másakra példák: *talus*, *palus*, *tela* = *taglus*. *paglus*, *texla*; *lana* *lacna* (λάχνη); *bini* = *bisni*, *quini* *quincni*, *seni* = *sexni* stb. Ezen *kivetés* leginkább elhomályosítja a' szók eredetét.

Lássuk a' praepositiók vagy előragok hasonulási példáit is:

Ab: *adpello*, *asporto*, *aufero*, *aufugio*, *abscondo*, *a-mitto*, *a-vertó*, sőt *a-perio*.

Sub: *succenseo*, *suspicio*, *suscito*, *suffigo*, *suggero* stb.

Per: *pellicio*, *pellucidus*, *pē-jero*.

Ad: *accumbo*, *affero*, *ascendo* (ad-scando) *aspiro*.

Ob: *ostendo*, *ōmitto*, *ōperio*

Post: *po-moerium*, *po-meridianus*.

Trans: *trado*, *trano* stb.

A' latin nyelvnek azon törekvése, hogy rövidítések, összehúzások, hasonítások, kivetések által összébb huzza a' szókat, előhozta nagy számmal a' hosszú tagokat, miért is a' költők, kik elsőik használák a' görög mértéket, nagy nehézséggel küzdöttek.

VI. A' *hangsúlytul* eredő változások a' szók beljében. Ezen változások eshetnek vagy magán a' hangsúlyos tagon, vagy a' hangsúlyos tagot előző, vagy azt követő tagon:

1) Az újabb román és a' német nyelvekben a' hangsúly megnyújtja a' szótagot, mellyen áll. Ez nem történt így a' latin nyelv-

ben, hol a' mennyiség és hangsúly külön jártak. Találjuk ugyan a' nyelvtanokban jegyzékét azon szóknak, melyek hossza szabálytalan, mint: hūmanus és hōmo, mācero és mācer, sēcīus és sēquor, sēdes és sēdeo, sēmen és sēro, tēgula és tēgo, lēgis lēgem és lēgo vagy ligo (colligo), rēgis rēgem és rēgo, vōcis vōcem és vōco, suspīcio és spīcio, dīco dīcere és dic gyök a' dico, dicavi, iudicis, causadicus-ban; dūco és duc gyök, dūcis stb. De ezen hosszak nem lehetnek a' hangsúly okozatai, mert az hol egy tagon van, mint lēgis, lēgem, lēgo, lēgis; hol különbözön is, mint hōmo és hūmanus, a' nélkül, hogy megérezze a' mennyiség. Hanem ezek belső származástul valók. *Mert minden eredeti gyöknek hangzója rövid; azért ha valamely törzs-hangzó hosszú, az származás által az, bár ezt nem látjuk is mindjárt.*

Mind a' mellett vannak esetek, ritkák ugyan a' latinban (gyakoribbak a' görögben és oszokban, mely utóbbiban igen hatós volt a' hangsúly), hol a' hangsúly megkettőzteti, különösen az olvadó, mássalhangzót. A' görögben, jelesen Homérosznál, sűrűen láthatók: ἔλλαβεν, τόσσον, ἄλληλῃτος; latinban némely példái: nummus (νόμος, numisma νόμισμα), Annius (Anius), stropus (στροφόος). Quattuor, quatuor, quater a' szófejtésből magyarázható meg. Szanszkritában: csatvara, melynek első a-ja torlattul hosszú; e' miatt a' t kettősnek hangozván, azt a' latin is vagy kettősnek ejtötte, a' midőn (úgy látszik nekem), a' v, u böttüt t-höz hasonítá, így quattor, vagy a' v-t u-nak hagyván, quatuor-t irt és ejte. Csatur már a' szanszkritában rövid, 's annak megfelel quater. A' hosszú hangzó kettőztetve a' mássalhangzót ezekben is: naro és narro, imo és immo (de ha infimo-bul rövidült szó, jobb mindig immo), milia és millia, litera és līttera, stupa és stuppa, Jupiter és Juppiter.

2) A' hangsúlyt előző tag bizonyosan megtartá mennyiségét: de vannak már jelenségei annak gyengülésének is. Névszerint:

Az előző tag hangzója gyengül, p. o. u gyengül e és i-re. A' régiek, Priscianus szerint, mondák: auger augeratus, augur auguratus helyett; fulgurator, fulgurator h., egy Senatus Consultumban áll tabelai, tabulai helyett. — Így Mithridates, a' görög Μιθραδάτης helyett.

Az előrag mennyisége változik. Például ob ezekben: ōmitto és ōmitto, ōperio ōperio helyett, ōportet ōportet helyett; āperio āperio helyett, bizonytalan, ab van-e vagy ad. Ne rövid nefarius,

nēfastus, nēcesse-ben; nēfas követi nēfastust, mint nēqueo követi nēque-t. Hosszu nēquam, nēquaquam, nēquidquam-ban. — *Pro* eredetileg *prod*, mint *re* eredetileg *red*; innen *prodeo*, *prodest*, *redeo* *redhibeo*) *reddo*, *redivivus*. De *pro* kétséges *propino*, *procuro*, *propago*, *propello*-ban; rövid a' legjobb koru költőknél *profanus*, *perfecto*, *proficiscor*-ban stb. *Re* is rövid *recludo*, *retraho*, *reflecto*, *regressus*-ban; hosszú volt *reccido*-ban és a' régi költőknél *reduco*-ban. *Reliquiae*, *religio*-ban a' kettős la' d hasonulásából lett; *repperit*, *reppulit*, *rettulit*-ban meg az ismételt *perfectum* idomainak elejtéséből letta' kettős bötü, így: *rep(e)perit*, *rep(e)pulit*, *ret(e)tulit*. *Se* (néha *so*, *sobrius*) csak későbbkoruaknál rövidült. — *Di-re* nézve a' nyelv megemlékőzék annak eredetiről, mely *dis* vagy *dir*, azért is csak hangzó előtt rövid, p. o. *dīr-imo*, *dīs-ertus*.

Az előző szótag mennyisége változik. Midőn szóképzés miatt a' hangsúly előbbre megyen, néha megszünteti a' bötü-kettőzést, p. o. *mamma-bul* (μάμη) lesz *mamilla*; *far farris-bul* *farina*, *offa-bul* *ofella*. Némelyekben az eredet homályos volta okozá ezen változást; így lett *casmena-bul* *camena*, *ūpilio-bul* *ōpilio*, melyek *ovis*, *ovs* és *πελ* gyökből lettek *αἰπολος*, *ἀμφίπολος* hasonlatosságára; így lett *nōtum-bul* *nōtare*, *mōles-bul* *mōlestus*, *pūsa pusio-bul* *pūsillus* stb.

Az előző szótag hangtorlata mellőztetik, különösen *Plautus*, *Terentius*nál; *ōcultus*, *occultus* helyett stb. kivált a' szó közepin, p. o. *perīstrōmata*, *ferentārius*, *senēctūtem*, *ministrēmus* stb., melyeket tán *p'ristromata*, vagy *per'strom*. *fer'ntarius* vagy *f'rentariust* stb. ejtének.

Az előző tagban. hangzó vagy szótag mellőztetik. Több példáját láttuk, mint *cal'facio*, *man'tele*, *man'svetus*; *semodius*, *sestertius*, *se-libra*, — *semimodius* stb. helyett. Illyenek *stipendium* = *stipi-pendium*; *trucido* = *truciter caedo*; *arcubii*, *Festus* szerint: *qui in arce excubant*; *salménta*, *impómenta* = *salsaménta*, *imponimenta*. Az *umbriai* nyelvben*) föltetszőbbek vannak, p. o. *treblaneir* = *tribulani*s (*tre* =

*) Az *umbriai* nyelvmélekek felvilágosításait következő munkában találjuk: „Die umbrischen Sprachdenkmäler. Ein Versuch zur Deutung derselben, von Dr. S. Th. Aufrecht u. A. Kirchhoff 1849—51 Zwei Theile in einem Bande. 4-o mit 10 lith. Tafeln. 10 Thaler“ Az *umbriai*, oszk és római (latin) nyelvek mintegy testvérek, s azutóbbinak sok jelensége csak az előb-

tri, bla = bula, neir = neis, nis); *uhtretie*, *questretie* = uhtüretie, *questüretie* (mintegy auctoritia, quaesturitia = auctoritas, quaestura), *uhtur* és *questur* törzsökből. Illyenek még a' latinbul: *coplata* = *copulata*, *speclator* = *speculator*, *nomenclator* = *nomenculator* stb.

Az *előzőhang elejtése* (aphaeresis) akkor tűnik elő, mikor azt, hibábul, semmit jelentőnek tartják, vagy mikor a' hangsúly a' következő tagot kiemeli. Így lettek: *sum*, *sumus*, *sunt* és *um-bul* (szan. aszmi, *ἔσμι*); így *dens* edénsből, *aiol* = *οἶός*. De a' legnevezetesebb előhang-elejtés fordul elő az ismételt perfectum-idomban: *fidi* *fifidi*, *scidi*, *tuli* *sciscidi*, *tétuli* helyett, melly utóbbiak még meg is vannak.

Illőnek látom itt együvé rakni, mit az írók a' latin perfectum-rul előadnak. Az ismételő perfectum-idomot a' görög *τέτυχα*-val és a' szanszkr. = *tutōpa*-val egyezőnek találtuk; 's a' régi latin és rokon emlékek bizonyítják, hogy ezen ismétlő a' latin nyelvben is közönséges volt. Azonban föltetszik a' latin végzet hosszú *-je* (felellī, felellīstī); hol vette ez magát? A' nyelvek történetében halatlán az, hogy rövid hangzó-bul (*τετυχα*, *tutōpa*-nak utolsó *a*-ja rövid) hosszú lenne p. o. tetulī. — A' titok le van leplezve.

Az *isti*, *istis*, *ērunt* végzetek a' létigével való összetételt árulnak el; *īm*, *īsz*, *īt* szanszkr. krita létigének idoma, melly a' latin ismételő multhoz járult. De az első személynek *m*-je elesött a' latinban (felellīm h. felellī), a' második személyhöz pedig *tu* járult (felellīstī h. felellīstī), mintha ezzel a' személyről világosabb tudást akart volna kifejezni; tehát a' harmadik személy *it* hosszúsága régibb költőknél, Plautusnál sőt néha Virgiliusnál is nem tetszhetik föl többé. E' szerint az ismétlő perfectum egy létigével alakult, mellynek hasonmása a' latin *sum*, (hajdan mintegy: *esum* többes harmadik személye *ēsunt*), 's azért *ērunt* = *ēsunt* szabályos, ebben: *dedērunt*.

biek által fejthető meg. A' nyelvérdekhöz csatlódik azután egyéb is, mennyiben az umbriai emlékekből p. o. a' római vallási szertartások megfejtést nyernek. — A' Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen u. Lateinischen, (herausgegeben v. Dr. Adalbert Kuhn, Berlin F. Dümmlers Verlagsbuchhandlung) az *oszk* emlékekről is közölt értéközéseket, p. o. Kirchhoff-tul „*Vocaleinfügung im Oskischen*“, *Corsen*-tül „*Oskische Beiträge*“, ez utóbbi az 5. köt. 81—134 l.

Azomban az ismétlő perfectum mindinkább gyértült, 's ha néz-
zük az egyszerű perfectum idomát, p. o. amavi, docui, dixi, látjuk,
hogy az *ama*, *doce*, *dic* gyökökhöz *vi*, *ui*, *si* járult, újra két létigének
összetettje, úgymint (a' szanszkr. *bhu*, görög *φύ-*, latin) *fu*-nak és
az előbbi *īm*, *istū*, *īt*-nek. Tehát *ama-v-i*, *doc(e)ui* = *ama-fu-im* stb.
doc(e)fu-im, mellyben *im* a' *sum*, *es*, *est* vagyis *īm*, *istū*, *īt*-nek
csonkája; a' *dic-s-i*-ben megvan az *s* is. Azt kell tehát állítani, hogy
az ismétlő perfectumok idomulása után a' nyelv szellem ez új kép-
zöt kezdé javallani, 's talán ideiglen erre vonni a' hangsulyt, mi az
ismétlő idomot elejteté.

De hova soroljuk azon perfectumokat, mellyekben sem is-
métlő, sem hátul kettős létige nincsen, p. o. *veni*, *legi*, *fodi*, *fugi*,
cepi, *feci*, *egi* stb? Ezekben az első szótag hosszúsága rendkívüli.
Mert az ismétlő perfectumok inkább rövidítik a' jelenidőnek telje-
sebb idomát, p. o. *tundo* *tūtūdi*, *pungo* *pūpūgi*, *pango* *pēpēgi*, *do*
dēdi, hogysem meghosszítsák. — Talán úgy áll a' dolog, hogy
ezekben az ismétlő mult idomnak rövidítésit bírjuk, miszerint pél-
dával *fufugi*-bul először az előhang kivetésével *fuigi*, azután *fūgi*
lett; így volna *fefici*-bül *feici* = *feci*, *cecipi*-bül *ceipi* = *cepi*, *egi*-
gi-bül (*ἡγαγον*) *egi* = *egi*, *pepigi*-bül *peigi* = *pegi*.

Hogy a' latin imperfectum *bam* és futurum *bo* hasonlókép a'
szanszkr. *bhu*, latin *fu* segéd igébül lettek, így *amabam*, *docebam*,
amabo, *docebo* stb. tudjuk.

3) Ha úgy találtuk, hogy az egység érzete a' hangsulyt előző
tagokat gyöngíti, rövidíti: annál inkább fogjuk ezt a' hangsulyt kö-
vető tagokon találni. Először

a' *hangsúly gyöngíti a' másodvég tag hangzóját*, *a*-bul *e*-t sőt *i*-t;
a-bul *u*-t; *u*-bul *i*-t csinálván, p. o. *Καμάρα* *cámara*, *φάλαρα* *phá-*
lerae, *τέσσαρα* *tessera*, (*do dare*) *perdo* *perdere*, *dedo* *dedere*, *per-*
ditum, *deditum*, (*stare*) *praestitum*; az aiol szók: *μαχάνα*, *πατάνα*,
ῥυζάνα, *βυζάνα*, *τρυτάνα* ellenében a' latin: *machina*, *patina*, *run-*
cina, *buccina*, *trutina*; — *πάσσαλος* *pessulus*, *σχυτάλη* *scutula*; —
maxumus és *maximus*, *lacruma* és *lacrima* stb.

Kiveti a' másodvég hangzót, rendösen vagy kivételkép, p. o.
faxo = *faceso*, *capso*, *capsim* = *capeso*, *capesim*; a' szokottabb
dextrī, *dextra* = *dexteri*, *dextera*; — *extra*, *infra* - *extera* *infera*
(*parte*); *audacter*, *lardum* = *audaciter*, *laridum*; — *assecla* = *asse-*

cula stb. manipulus, periculum, gubernaculum = manipulus, periculum, gubernaculum; a' régi nyelvben cante, cete = canite, cedite stb.

Az umbriai nyelvben gyakoriabbak ezen kivetések, úgy hogy azt lehet mondani, miszerint a' régi latinban is (melly az umbriai-nak rokona és testvére) inkább kezde hatni a' hangsúly összehúzó és rövidítő ereje: de késlelteté azt a' görög nyelv befolyása. Umbriai rövidítések p. o. subaltu = subagito, subigito; comoltu = commolito; covertu = convertito; hondra, lutra (goth hindar) ὕστερος, így postra, destru; muneclu = munusculum; pihaciu = piaculum; deitu = dicito, feitu = facito stb.

Gyöngíti a' hangsúly a' végtagokat. Itt különösen az ige-hajtogatás és ejtögetés*) tűnik föl, ha a' rokon nyelvekkel összehasonlítjuk. Különösen a' latin ige-hajtogatás a' göröggel szemközt nemcsak általában szegényebb, hanem végzetei is mind fogyottabbak, példának okáért:

λέγω	lego	τιμάω	amo
λέγεις	legis	τιμάεις	amas
λέγει	legit	τιμάει	amat
λέγουσι (λέγοντι)	legunt	τιμάουσι	amant stb.

Az ejtögetésben viszontag felülmúlja a' görögöt, mellynél több hoszsú végzetei is vannak. Mind a' mellett azokat is inkább inkább rövidíti a' hangsúly. Különösen a' nominativusban látszanak meg a' külömbféle rövidítések, p. o. mens = mentis, caro = caron carnis helyett, vomis vomer, vomeris helyett; trabs, plebs, trabes plebes helyett; socer, ager, puer stb. socerus, agerus, puerus helyett.

T o l d a l é k.

A' nyelvek úgynevezett particulájiban igen böcsös régiséget találunk, mivel azok névmások és névszók megmerevült idomait tüntetvén elő, annak tanúságai, millyen idomokkal bírt hajdan a' nyelv. Mutatványul közlök itt némelly latin particulát, *Corsen* „Osz-

*) Kérdést támasztottak, ha nem rossz-e a' latin és görög conjugatio-t és declinatio-t igeragozásnak és névragozásnak nevezni, mivelhogy itt többféle történik, nemcsak ragozás? — Mivel a' praefixumokat is előragznak hívjuk, 's mivel a' végzetek ragasztása legfőbb, az ige-hajtogatást is ragozásnak lehetne nevezni: még helyesebb a' névragozás. De engedhetünk is abban.

kische beiträge“ czimű értékezéséből (lásd a' jegyzetet a' 120 — 121 lapon).

A' latin nyelvnek is volt locativusa, mint a' szanszkritának (az altaji nyelvekben épen a' locativus fejtött ki legnagyobb bőséget, úgymint ba bol ban; hoz nál tol, ra n rol, tehát kilencz ragot). Ezen latin locativus végzete *im, in*, melly leginkább o utóhangu törzsokhöz járul, p. o. ill'-im, ist'-im, utr'-im-que = illo-im, isto-im, utro-imque. Ezen végzet a' szanszkritában *bhjam*, umbriaiban *fem* görögben *φiv*. Már ezen latin szókban: mihî, tibî, sibî, ibî, ubî, alicubi ugyanezen végzet lappang. A' szanszkr. *bhjam*-ban a' j hangzóvá lett; *bhjam* tehát olasz földön *fem*, umbriaiban *fem*, mellynek mje elesvén, lett *fe* ezekben: *i-fe* = *i-bi*, *te-fe* = *ti-bi*; viszontag *fi-em* a' latinban *bi*-vé vált, összeolvadván az *i* és *e*; *f*-bül pedig szokás szerint *b* lön az *m* elejtésével, mi az ó-latinban gyakran történik; láttuk azt a' perfectum első személyénél, külföldben is juthat eszünkbe az *m*-nek a' költők általi kivetése. Latinban tehát *ibi*, *tibi* így lett, mint umbriaiban *ifê*, *te fê*. Hogy *tibi*, *sibi*-ben locativus végzet van, mint *ibi*, *ubi*, *alicubi*-ban, ezen nem akadhat fenn az, ki tudja, hogy a' locativus és dativus általában váltakoznak, 's hogy ott, hol külön locativus nincsen, a' dativus szerepel locativus gyanánt is.

Mint egyfelül a' *bhjam*, *fem* *fê bi*-re változott, úgy másfelül ugyan ezen *bhjam*, *fem*, a' hangzók egygyé olvadása által lett *fim* *fê m*-mé és *im*, *in* locativ végzetté. A' hehentött lágy *bh*, melly olasz földön *f*, elveszté az ajakhangot (*b-t*), 's megtartá csak a' hehentést (*h-t*), úgy hogy ezen végzet a' latin *mi-hî*, *umbr. me-hê*-ben, *hi hê*-vé vált; mihi továbbá *mi*-re rövidülhet. Ha már a' föltehető *mifim* bül *mi-hî*, *mi* lett: ugyanezen gyöngülés folyhatott 's folyt is a' locativus *im in* végzetben. Tudniillik az eredeti *illo-fim*, *isto-fim*-bül, előbb *illo-him*, *isto-him*, azután *illo-im*, *isto-im*, 's a' törzs-utóhang kivetésével *ill'-im*, *ist'-im* lett. Azonkép *hinc*, *ho-fim*-ce, *ho-him*-ce, *ho-in-c* középlő idomulások útján lett. *Alio-qu'in*, *caetero-qu'in* quo törzsbül; *extr'-in-secus*, *intr'-in-secus*, *altr'-in-secus*, *utr'-im-que* *extero*, *intero*, *utero*, *altero* törzsokbül fejthetők meg. *Long'-in-cu-s* is föltételez *long'-im* locativust, melly messzirül-t jelent, 's mellyhez *co* járulván, 'messzirül-való' jelentéssel bír. — Továbbá *û-n-de* (*cû-n-de* h.), *alicunde*, *û-n-quam* (*cûnquam*) *n'û-n-quam*-ban is a' *cûn* locativus-

idom van. Valami cu-fim-bul lett egyfelül u-bi (cubi, mint alicu-bi), másfelül cu-him, cu-im, cū-m utján cū-n, mellyben az *i* úgy engedött az u-nak, mint senatu's, senatu'-ban, senatu-is, senatu-i h.

Valamint *ubi* visszavivő *cu* névmásbul lett, — mit nemesak *cu-i-us* bizonyít, hanem a' legközelebb járó *ali-cu-bi* is — : úgy i-bi *i* mutató névmási törzsből alakult. Ezen *i* törzsből tétettek össze: de-in, ex-im, pro-in, *de ex pro* viszonyítók és locativus végzet hozzájárultával, miszerint az eredeti i-fim (ez-ben) az i-him, i-im középlők utján im és in-re olvadt össze. Ex-im, de-in tehát elővetett viszonyítóval megerősítik az „innen“ jelentést, melly már az im, in-ben megvan, valamint ab-h'-in-c, de-h'-in-c, ex-h'-in-c azt az egyszerű h'-in-c, ellenében tették. Az in-de, de-in-de, per-in-de, pro-in-de, sub-in-de, űn-de, ali-cūn-de szókban a' *de* nem más, mint a' *dies* ablativus-a *die*, összehúzva *de*; 's a' tan-dem, i-dem, pri-dem-nek dem-je azon névszó accusativusa. Ennélfogva *inde* (i-fim-die) az-tul nap (tul) jelentésű; ali-cūn-de (ali-cu-fim-die) valamelly naptul fogva. Ezekben a' *die*, nap, jelentés lassankint elhomályosult, mint hasonlóan a' magyar nyelvben is történt, hol „*idő*“ szó az „*ez*“ jelentésű *ma*, mutató, és „*az*“ jelentésű *ha* visszavivő névmásokkal egyesülten *majdan*, *majd* (ma-időn = ez-időn) és *hajdan* (ha időn = az-időn) szókat alakít.

Végre *ē n* is *i* mutató névmás locativusa, mellynek e-je e-i-us, e-i, e-o-bul világos. — *Corsen* azután így állatja szem elé a' taglalt locativusokat:

fim űsitaliai idom

(szanszkr. bhjam, görög φη, umbriai fem)

az előhang elesésével lesz:

-im	-in, -in	-m	-n
		ex-i-m	ex-i-n
ill'-im	ill'-in-c		de-i-n
ist'-im	ist'-in-c		pro-i-n
ol'-im			i-n-de
	altr'-in-secus		de-i-n-de
utr'-im-que	ultr'-in-secus		ex-i-n-de
	extr'-in-secus		per-i-n-de
	intr'-in-secus		pro-i-n-de
	long-in-secus		subtinde
	h'-in-c		e-n

ab-h'-in-c	
de-h'in-c	
ex-h'-in-c	u-n-de
cetero-qu'-in	ali-cu-n-de
alio- qu'-in	u-n-quam
	n'-u-n-quam

Az utóhang elesésével lesz :

bî, fê,	hê	hî	f (oszk)
i-bi			oszk. i-f-ont
umbr. i-fe			
in-i--bi			
inter-i-bi			
post-i-bi			
i-bi-dem			
u-bi			
umbr. pu fe			
ali-cu-bi			oszk. pu-f
u-bi-que			
u-bi-cumque			
utro-bi-que			
ti-bi	mi-hi		
umbr. te-fe	umbr. me-he.		

VII. *A' hangsúly hatásáról a' latin versben.* A' latinok és görögök verselése a' szótagok hosszúságán, vagy időmértékén alapszik. Egységnek a' rövid szótag járt; tehát rövid szótag *egy időt*, a' hosszú szótag *két időt* tett. Egyedül hosszú és rövid szótagok bizonyos száma nem tett azomban még verset, ahhoz megkívántaték valami, mi fölfoghatóvá tette a' szótagok sorát. Például Seneca-nak ezen versében :

Nondum quisquam sidera nōrat

millyen mérték van? azt magok a' rövid és hosszú szótagok nem jelenthetik ki, csak a' *mozam* (rhythmus) mondja meg azt. Mert ha így ejtem :

nondum quisquam sidēra norat

a' vers *lebegő* (anapaesticus) mértékű; ha pedig így ejtem :

nondum quisquam sidera norat

a' vers *lengedi* (dactylicus) mértékü. Mi tehát a' mozamnak alapja? az *erős és gyenge idő*, mely más, mint a' rövid és hosszú idő, azaz, szótag. 'S így már három tényezőjét látjuk a' versnek, 1) rövid és hosszú szótagot, vagy idő-mértéket (mértéket); 2) *erős és gyenge időt*, vagy szótagot; 3) *mozamot*, 's mondhatjuk: *nincsen mérték mo-zam nélkül*, 's *nincsen mo-zam erős és gyenge idő nélkül*.

De hogyan különböztetjük meg az erős időt a' gyengétül? Arra nem kell oktatás, a' természet maga jelenti a' fülnek az *érlük-tetésben, óraperczegésben, csépelés, pörölyözés* csapásaiban, szóval minden mért és szabályos mozgásban; de zörgésben, zúgásban, dörömbölésben nincsen erős és gyenge idő, mert nincsen ott mérték.

A' régiek versei szabályosan kimért léptekkel haladnak, melyeket *lábaknak* nevezének; a' mo-zam azok lelke, mert lábaik vagy mértékeik tudománya az erős és gyenge időn alapult. Az erős időt *ütés*-nek (thesis), a' gyengét *emelés*nek (arsis) nevezék; *ütés és emelés-bül*, melyet láb vagy kéz mozgással, avvagy ej-téssel jelölének (mint szent Ágoston „de musica libr. IV. C. XXVII.” mondja: *nutus pronuntiantis atque plaudentis*) állott a' láb*). P. o.

O fortunatos nimium, sua si bona norint.

Fortunatus et ille deos, qui novit agrestes.

*) Aristides Quint. „Ποὺς μὲν οὖν ἐστὶ μέρος τοῦ πάντος ὀρθοῦ, δὲ οὐ τὸν ὅλον καταλαμβάνομεν. Τούτουδὲ μέρη δύο, ἄρσις καὶ θέσις.“ Ugyanezt mondja Mar. Victor. Putsche kiadásában: „Pes est certus modus syllabarum, quo cognoscimus totius metri speciem, compositus e sublatione (ἄρσις) et positione (θέσις)“

Ezen szókra nézve közöljük a' szerzők igazító észrevételét. — Tudva van, hogy Bentley öltá a' német és angol tudósok az erős időt *arsis*nak (eme-lésnek), a' gyöngye időt pedig *thesis*-nek (ütésnek) uevezik; de az is tudva van, hogy az igazság és a' jobb írók szerint az ellenkező áll. A' görög zené-szek az erős időt, melyet láb vagy kéz lehajtásával jelzének, τὸ κάτω vagy θέσις-nek, a' gyöngye időt pedig, melyet láb vagy kéz emelésével jel-zének, τὸ ἄνω vagy ἄρσις-nak nevezték. Már felosztván zenei vagy költé-szeti darabot, a' mértéket vagy lábat hol emeléssel hol lehajtással kezdék. De a' latin verstan-írók mindig *arsissal* kezdik a' lábat, p. o. *Diomedes* mondja: Pes est, qui incipit a sublatione et finitur positione. Alkalmasint olyan zenészek-től vevék azt, kik úgy osztották darabjaikat, hogy mindenik láb emelésről ment át ütésre vagy lehajtásra. De ezen zenészek bizonyosan nem mindig az első tagnál kezdék az osztást, hanem néha csonka mértéket hagy-

Itt a' *fortunatos* és *fortunatus* szók három első tagjai hosszúak, még sem ejtjük azokat ezen versekben egyképen, hanem az elsőben megnyomjuk kissé a' *tu*, másodikban a' *na* tagot. Tehát a' latin versben az erős idő nem azonos a' hangsúlyos taggal, mint a' franczia, angol, német versekben. Világos ennél fogva, hogy a' latin (és görög) versben meg kell különböztetni: a' *mértéket* (hosszu és rövid tag), az *erős és gyenge időt* (mozam) és *hangsúlyt*, melynek szabályait az előbbieken láttuk, 's itt befolyását keressük a' verselésre. Hasonlítás kedviért mondjuk, hogy a' magyar versben is *mozam*, *mennyiség* és *hangsúly* külön külön van meg.

A' német és franczia versben a' hangsúlyos tagok jelölik a' mozamot: mi jelölé azt a' latin és görög versben, melyet olvastak nem éneköltek? Rendszerint a' hosszn tagok voltak az erős idők. Tudjuk, a' hatlábu versben (hexameter) minden *lengedinek* (dactylus) első tagja, melly hosszú, tette az erős időt, két utóbbi rövid tagja pedig a' gyöngé időt; a' *lejtinek* is (trochaeus) első hosszú tagja volt az erős idő: ellemben a' *szökő* és *lebegő* lábokban (iambus, anapaestus) az erős idő az utolsó tagra jutott. Mind a' mellett

tak, mint tesznek az új zenészek is, kik viszontag erős idővel szokták kezdeni az osztást. A' latin írók elfogadván azon zenészek osztását, nem vétek tekintetbe az elül maradó csonka mértéket, 's így nem képesek bennünket oktatni a' lábak és versek mozamáról; szerintök a' lengedi és lebegő egyaránt kezdődnek arsissal, mi lehetetlen.

A' zavarnak másik oka ebben van. Arsis, emelés, a' kéz vagy láb-emelésről, a' gyöngé idő: azonban teheti az ejtésnek emelését is, 's akkor az éles hangot fejezi ki. De az éles hangot félreértésből az erős időre is vették, pedig a' kettő között nagy a' különbség. A' kettőnek összezavarása világosan kitetszik többek közt Marius Victorinusnál, ki előbb helyesen mondja: „Est enim arsis sublatio pedis sine sono, thesis positio pedis cum sono“, de azután folytatja: „Item arsis est elatio temporis, soni, vocis; thesis depositio et quaedam contractio syllabarum.“ Hogy ilyen zavaros eszméjű írók világosat nem taníthatnak, kiki látja. — De mi ne zavarjuk egybe a' hangsúlyos tagot, melly a' versben hol arsis, emelésbe, hol thesis, ütésbe juthat, az erős idővel; a' régiek nagyon jól megkülönböztették azokat, 's mi magyarok is megkülönböztethetjük: a' német és angol ejtés belécsik abba a' hibába, mivel az erős időt a' hangsúlyos tagtul nem különbözteti meg. P. o. ebben:

Régi di|csőse|günk hol | késel az | éji ho|mályban!

di és ho gyöngé időkbe jutnak, pedig hangsúlyosak; *günk és mály* erős időkbe jutnak, pedig nem hangsúlyosak.

különbözék a' hosszú szótag az erős időtül; mert sokszor a' hosszú tag nem esett erős idő alá, mint azt a' két felhozott versben már is láttuk, 's utóbb más más példákban ismét látni fogjuk. Innen van, hogy mikor hatlábu versben több hosszú tag következik egymás után, vagy másféle versben szökő láb helyett akár lebegő láb, akár szapora (tribrachys) van: csak a' versnek általános folyása mutat-hatja ki az erős időket.

A' hangsúly, értjük: a' szók hangsúlya, nem szerepölt tehát a' régi versekben. Azomban némelly írók állítják, hogy igenis szerepölt a' latin versekben. Igaz-e az, meglátjuk a' hatlábu versekből Augustus korában, továbbá a' szökő és lejti versekből Plautus és Terentius darabjaiban.

1) *A' hatlábu versek.* Enniusnál 's még Lucretiusnál is a' hatlábu versek gyakran piczihosszúba (ionicus minor) és vánszorgóba (molossus) végződtek; például Enniusbul:

Quom neque Musarum scopulos quisquam superarat*).

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis.

Lucretiusbul:

Propter egestatem linguae et rerum novitatem.

Discutiant, sed naturae species ratioque.

Efféle versvéget alig találhatni Virgiliusnál. Hogy jobban megért-sük a' vitatást, több verset idézünk Virgiliusbul, melyekben az erős időket dőlt hangzókkal, a' szók hangsúlyait pedig a' szokott hangjegyekkel mutatjuk ki.

Ést in | conspé|ctu Téne|dos notíssima | fámā

Insula, | díves ó|pum, Príá|mi dúm | régna ma|nébant;

Núnc tán|tum sínus | et státi|o mále | fí da ca|rínis:

Húc sé | prové|cti de|sértó in | lítore | cóndunt.

N ó s abi | ísse rá|ti et vén|to peti | ísse My|cénas.

Ergo óm|nis lón|go sól|vít sé | Teúcria | lúctu.

*) E' vers Ennius annales-ei prooemiumából van véve; az egész hely ez:

. Scripsere alii rem

versibu', quos olim Fauni vatesque canebant,

quom neque Musarum scopulos quisquam superarat,

nec dicti studiosus erat.

Ezen versek első négy lábaiban, úgy látjuk, a' hangsúlyos tagok szabály nélkül hol egyeznek az erős időekkel, hol nem: azomban a' versek végein a' hangsúlyos tag mindig találkozik az erős idővel. Ebből már azt következtetik. *Bentley* után különösen a' német tudósok, hogy *Virgilius* azért nem szereti az erős időt az ötödik láb végtagjára juttatni, mivel a' latin versben is a' hangsúly uralkodott, a' mennyiségen kívül vagy fölül. Támogatják ezen nézetet azzal, hogy *Virgilius* valahányszor görög szót alkalmaz a' vers végén, már nem keresi azon egyezést, a' görög szó nem esvén a' latin nyelv hangsúlya alá.

De ha áll is a' tény, hogy *Virgilius*nál a' két utolsó lábban az erős idő és hangsúly egy tagra esik, nem áll mégsem az ok, mellyből azt magyarázzák. Nem áll azért, mert, hol görög szót alkalmaz a' költő, az az előtte valónak latin hangsúlyát ('s erről van a' szó) éppen gyenge időbe helyezi, pedig ha állana a' fölvétel, az ellenkezőnek kellene történnie, p. o.

Tris An|tenori|des Cere|rique sa|crum Polyphoeten.

Itt az ötödik láb erős ideje nem jut hangsúlyos tagra. — Nem áll azért sem, mert *Virgilius*nál nem fordulnak elő olyan versvégek, mellyek *Lucretius*nál szokottak, mint: *natura animai, natura animantum, adjuta aliena* stb. jöllehet ezekben az erős idő találkozik a' hangsúlylyal: viszontag előfordulnak nála: *Lav|ináque | venit; Tibe|rínáque | longe; armáque | fixit; ab Jóve | summo; et bóna | Juno* stb. ámbár ezekben a' hátra- és előresimulók (lásd a' 26. lapot) lehetetlenné teszik az erős idő és hangsúly közötti egyezést. *Virgilius* tehát egyedül verseinek hangzatos eséseit, nem a' hangsúlyt nézte: de a' hangzatos esést olyan versvég, millyen nála van legsűrűbben, 's az idézett példában is láttunk, tüntetvén ki leginkább, azért egyezik abban az erős idő a' hangsúlylyal.

Illyen hangzatos és érezhető esést keresnek *Augustus* után más költők is, p. o. *Seneca*, kinek legtöbb versei így folynak:

At qui | favolris glolriam | veri | petit,

Animo | magis | quam voce lauldari | volet;
minélfogva a' két utolsó lábban az erős idő végtagra, tehát nem hangsúlyos tagra esik.

2) A' latin vígjáték-írók szökő és lejtő versei. A' már említett angol *Bentley* első vala, ki a' hangsúlyt *Plautus* és *Terentius* verseire alkalmazta, állítván, hogy ezen költőknél a' hangsúly a' meny-

nyiségen uralkodék. Ezen fölvételt elfogadják a' német írók, p. o. *Hermann Gottfried* (*Elementa doct. metr. és Epitome doct. metr.*). De arról, hogy a' hangsúly uralkodék a' régi költőknél, egy latin grammatikus sem tud semmit is: hol vették hát az angol és német tudósok? *Weil* és *Benloew* szerint két körülmény szolgáltatott okot ezen fölvételre, *első*: hogy könnyen magyarázható okbul a' szökő és lejtő versekben a' hangsúly gyakran esik azon egy szótagra; *másik*, hogy az angol és német tudósok, anyanyelveik által, melyekben az erős idő csak hangsúlyos tagon lehet, bírathattak arra, hogy azt a' latin versekben is lássák, *mert kiki a' maga szokását véli legtermészetösebbnek*. Vegyük például Plautusnak ezen verseit, melyek hibátlanok, az erős időt itt is dőlt hangzókkal, a' hangsúlyt pedig közönséges hangsúly-jegyekkel mutatván ki:

Graécis | bónis | latí|nas fê |cit n ô n | bónas.

Item ut | Menán|dri ph â s|ma núnc | núper | dédit.

Púrum | suppól|ni, fál|li per | sérvom | sénem.

Látjuk, hogy itt sem az első sem az utolsó lábokban nem egyez az erős idő a' hangsúlylyal; a' középsőkben a' sormetszet által válik lehetségössé az egyezés. — Hogy valamikép támogassák a' fölvételt, azt állítják, miszerint valahányszor a' szónak végtagja kivetés (elisio) miatt nem számláltatik, a' hangsúly hátra vonul; 's ezen versben:

Poe|ta cum | primum ani|num ad scri|bendum ap|pult
a' *scribendum* szónak első tagján volna a' hangsúly, kivetetvén a' végtag. De azzal sem megyünk sokra, mert ha ez állana, következő versben a' kivetés miatt rossz helyre jutna a' hangsúly:

Potius | quam isto|rum obscu|ram di|ligentiam.

Ebben az *istorum* szó középső tagján találkozunk az erős idő a' hangsúlylyal: de fölvevén, hogy a' kivetés miatt hátrább vonul a' hangsúly, az egyezés fölbomlik, nemhogy előállana.

Ritschl, ki legnagyobb szorgalommal megvizsgálta Plautus mértékeit (melyek azomban sokban különböznek Virgilius mértékeitől), kénytelen megvallani, hogy a' régi latin színdarab-írók versei a' mennyiségen alapulnak: mégis hozzáteszi, hogy lehetőleg engedtek a' hangsúlynak is. De ezen megszorítást sem lehet igazolni, miután Plautusnál és Terentiusnál gyakran két, sőt három szótag is gyöngé időbe jut. P. o.

Populo ut | place|rent quas | fecis|sent fa|bulas.

Habet. Ob|serva|bam ma|ne illo|rum ser|vulos.

Quoi me | custo|dem erus ad|didit | miles | meus.

Itt *populo, habet, erus* egész szók, tehát okvetetlen hangsúlylyal bíró szók, gyöngé időben állanak. Ezekkel 's még több példákkal bizonyítják könyvünk szerzője, hogy a' hangsúly a' latin versben még Plautus és Terentiusnál sem uralkodott.

3) A' *szaturnius vers*. A' sírok feliratai, azután *Livius Andronicus* és *Cn. Naevius**) versei általában *Szaturnius* név alatt ismértösek. Szabályos szaturnius gyanánt idézik a' latin grammatikusok ezt:

Dabunt | malum | Metel|li — Naevi|o po|etae

Ezen vers áll két részből; az elsőben van három szökő, egy fölös taggal, a' másikon három lejtő. Bár sok lépővel vegyesek is, e' mintára illenek következő sírversei Naeviusnak:

Immor|tales | mortal|les — si fo|ret fas | flere,

Flerent | divae | Camel|nae — Naevi|um po|etam.

Ita|que postquam est | Orçi|no—tradi|tus the|sauro,

Obli|ti sunt | Romae | lo — quier lin|qua la|tina.

Ezekben sem egyez az erős idő a' hangsúlyos taggal, mit különösen bizonyít a' Scipiók sírjain taláztatott legrégebb feliratok egy egy verse, mely majdnem egyenlően foly:

Consol | censor | aidi|lis — qu|ei fu|it a|pud vos.

Consol | censor | aidi|lis — hic fu|ē t a|pud vos.

Mert ha itt a' szokás a' hangsulynak akart volna engedni, meghagyja vala azon természetös rendet, mellyet találunk is a' folyó beszédű czimben: *aedilis, censor, consul*, mellynél fogva a' vers első része így lévén:

aed i|lis, c ē n|sor c ō n|sul —

a' hangsúly tökéletesen megegyezett volna az erős idővel. De nyilván nem kelle az; ezen versekben sem uralkodék hát a' hangsúly a' mennyiségen.

Azomban minden szaturnius nem illik azon előadott mérték-

*) Livius Andronicus 240-ben Kr. e. első adata elő színművet, 's írá az Odüsszeiát latinul. — Naevius mindjárt 234 körül Kr. e. követte példáját, több szerencsével.

re, 's a' latin grammatikusok állíták, hogy azoknak legnagyobb része kelletinél hol hosszabb hol rövidebb. Így szól *Atilius Fortunatianus*: Nostri autem antiqui — usi sunt eo, non observata lege, nec uno genere custodito inter se versus: sed praeterquam quos durissimos fecerunt, etiam alios breviores alios longiores inseruerunt, ut vix invenerim apud Naevium, quos pro exemplo ponerem*). Azért az újabb tudósok különbözökép magyarázzák és elemzik ezen verset, hol állítván, hogy abban a' hangsúly uralkodik a' mennyiségen — minek alaptalanságát láttuk; hol azt, hogy abban egyedül megszámlálvák a' szótagok, tekintet nélkül a' hangsúlyra és mennyiségre (*Diüntzer et Lersch* de versu quem vocant Saturnio, Bonn 1836); — hol azt, hogy abban a' gyöngye idők elnyomattak több helyen is, mit *Müller Ottfried* fogad el, vagy csak egy helyen, mi *Ritschl* véleménye. — A' mi szerzőink, *Hermannal* együtt, azt vélik, hogy ezen szaturnius versben az idom még küszködő félben látszik meg; de hozzá teszik, hogy benne a' hangsúly szintűgy nem uralkodék, mint a' későbbi versekben. A' részletekbe nem akarván követni a' szerzőket, a' Scipiók sírverseiből kettőt teszünk ide:

I. Hunc oino plourume consentiont Romanei

duonóro optimo fuisse viro,

Luciom Scipione, filiós Barbáti,

Consól, censor, aidilis hic fuét apud vos,

hec cepit Corsica Aleriaque urbe

dedet tempestatibus aide mereto

(Bernhardy, 175. l.) Az első két sor ez: hunc unum plurimi consentiunt romani bonorum optimum fuisse virum stb. Az *m* el van hagyva Scipione, Corsica, Aleria szók végén is.

II. Quei apice(m) insigne(m) dialis flaminis gesistei,

mors perfecit, tua ut essent omnia brevia,

honos fama virtusque gloria atque ingenium.

quibus sei in longa licuisset tibe utier vita,

facile facteis superases gloriam majorum,

quare lubens te in gremium, Scipio recipit

terra, Publi, prognatum Publio, Corneli.

*) Bernhardy, Grundriss der Römischen Literatur. Dritte Auflage. Braunschweig 1855. Erste Abtheilung 174. lapj. Itt az olvasó többet talál a' szaturnius vers irodalmáról.

(quare terra lubens recipit in gremium, Scipio, te Publium prognatum Publii Cornelii.)

VIII. A' hangsúly okozta változások az első költőktől fogva időszámításunk második századáig. Augustus korát kiindulásnak vévén tudjuk, hogy a' latin hangsúly szűkebb határok közzé volt szorítva, mint a' görög; hogy tompábban ejték a' latin végzeteket, majdnem úgy, mint a' görög hátrasimulókat, miszerint a' *faciles* szó hangsúlyra nézve azonos volt a' görög *δορε τω*-val; hogy még könnyebbek valának a' latin hátrasimulók; a' praepositíók pedig, még a' több taguak is, mind előresimulókká lettek. Menjünk most ezen állásponttról a' régibb időkbe, 's ott találunk: 1) szabálytalan rövidítéseket, 2) hosszú tagokat, melyeket a' régi költők megtartottak, 3) erőszakos összehúzásokat. Ezek által, úgy látszanék, veszni indul a' mennyiség.

1) Szabálytalan rövidítések. A' régiek nem csak a' szó közepében hanyagolák el a' hangtorlatot, 's vették rövidnek p. o. *attēte*, *occulto*, *ferēntārius* szókban a' hangsúly előtti tagot: hanem Plautus és Terentius megrövidíték az első tagot is, jóllehet hangsúlyos, ezekben: *ille*, *iste*, *esse*, *est*, *ipse*, *eccum*, *inde*, *unde*, *intus*, *inter*, *nempe*, *omnis*, *omnia*; továbbá nem gondoltak semmit a' két szó közötti hangtorlattal; sőt rövidnek vettek olyan hosszú végzeteket is, melyek soha nem szűntek meg hosszaknak lenni, p. o. *malōs*, *malī*, *domī*, *domō*, *virōs*, *manūs*, *forīs*, *forās*, *rogā*, *abī*, *jubē* stb. Hogyan lehet már felfogni ezen tulságos szabadságot?

Ámbár az olvadó bötük gyöngesége is hathatott, minélfogva illyenek: *color*, *soror* stb. így hangozhattak: *col'r*, *sor'r* miből aztán a' portugál *cor* lett = *color*, a' francia *soeur* = *soror*; ámbár az oszk és umbriai nyelv sajátsága is befolyt, melyekben *l* és *r* után elesett a' végzet (Aukil, Mutil = Aukilus, Mutilus), 's melyekben általában a' végzetek el eltűnnek*): még sem lehet azon szabadságot lábrakapott nyelvszokásból megfejtetni, mert arrul lehetetlen volt volna visszatérni; hanem azt az alakuló nyelv hirte-

*) Még azután is több példáját hozzuk fel az (oszk és) umbriai nyelv csonkításainak; itt legyen *manus*nak datív. *mano*, genitív. *manor* rövid *o*-val *manūs* helyett; acei plur. *manf*, *manuf* helyett, mint *buf*, *trif* = bubus, tribus, ezen casus végzete *f* lévén, melly megfelel a' latin datívus *ibus*-nak; innen a' localis *puf* = ubi (lásd a' 126 lapot).

lenkedő ejtésének kell tulajdonítani, melyet a' szokás kivétel gyanánt megszenvede.

Ennek kell tulajdonítani a' vég *m* elnyomását is a' régi költöknél, mint láttuk a' Scipioféle sírversben, hol *Corsica Aleriaque urbe*, *Corsicam Aleriamque urbem* helyett áll; *duonoru*, *bonorum* helyett. Az umbriai nyelvben is önkény szerint maradhatta el az *m*; az *accusat. singularis*ban mindenütt hibázik; a' *locativus singularis* egész végzete *mem*, melly, *me* és *m*-re csonkul, sőt ezen *m* el is vész; a' *pluralis locativus* végzete *f*, melly hasonlóképp *fe* és *f*-re csonkul, 's ezen *f* elmarad *t* után. Ebből megérthető, hogy Plautus, Terentius, Ennius megszoríthaták az *m*-et, 's torlat ellenére rövidnek veheték az előző hangot; meg azt is, miért ejték néha az *enim*, *enimvero*, *domum*, *senem*, *canem*, *erum* szokat így: *eni*, *enivero*, *domū*, *senē*, *cānē*, *erū* stb.

'S valamint *m*, úgy *s* is, tompa-gyöngén hangzott 's elmaradhata néha. Így feliratokban gyakran hibázik az *s*, p. o. Cornelios helyett áll Cornelio. Az umbriai nyelvben is sokszor elesik. Nem csuda tehát, ha a' régi költők a' *bonus*, *nimis*, *modus*, *canis* stb. szokat így ejték néha: *bonū*, *nimī*, *modū*, *canī*; láttuk példáját Ennius versében is, hol *versibū*, *versibus* helyett áll. Ezek szerint megfejtethetjük magunknak, mint lett *videsne*, *habesne*-bül *vidēn*, *habēn*. Még Luciliusnál is előfordulnak ilyenek: *serenu' fuit*, *dignu' loco*.

T is gyöngén hangzott a' szók végén, sőt *t* előtt *n* is. Különböző századbeli feliratokban fordulnak elő ilyenek: *dedicarun*, *exposuerun*, *dedicarunt*, *exposuerunt* helyett. Ezen az uton lett *erunt*-bül *ere*, p. o. *amaverunt* = *amavere*, *dederunt* = *dedere* stb. Az umbriai nyelv ennek is erős példáját mutatja, p. o. *venuso* = *veneerunt*, *covertuso* = *converterunt*; a' latin *veniet* ott *benest* és *benes*, *venerit* ott *benust* és *benus*; így *fus* = *fuerit* stb.

Nem csuda immár, ha több végzet, melly későbbi költöknél hosszú, a' régieknél rövid: de némelly rövidítések azután szabályosokká lőnek, p. o. *hōdie* = *hōc die*.

2) A régi költők által megtartott eredeti hosszak. Ha egybevetjük a' latin végzeteket a' görög és szanszkritákkal, észreveszszük, hogy azok itt hosszak; ha továbbá a' régi latin költőket az Augustus korabeliekhöz hasonlítjuk, észreveszszük, hogy sok végzet, mellyek ezeknél már rövidek — 's úgy gondoltuk — néha csak merészségből hosszak, amazoknál rendösen hosszak. P. o. Plautus-

nál a' harmadik ejtegetésü o többnyire hosszú, tán homö-t kivéve, teszem: pulmō = πνεύμων: de Augustus korában már rövidek. Ebbül azt lehet következtetni, hogy hajdan az eredeti hosszúságot érezték még. Névszerint Plautusnál, Naeviusnál és Enniusnál hosszú:

a) or a' dolognévben, p. o. sorör, uxör stb.; a' másodfokban, p. o. stultiör, longiör stb. Eredetileg a' végzet ō s volt, mely néha előfordul még hon ō s-ban, col ō s-ban, rendösen fl ō s, r ō s-ban.

b) ar és er a' conjunctivusban és futurumban, p. o. loquār, opprimār, amēr, sequerēr stb.

c) et, it, at a' conjunctivusban és futurumban, p. o. sīt = siet, velīt, mavelīt, dēt, quaerīt, audiēt, fiat, essēt.

d) at, et, it az 1. 2. és 4-dik conjugatióban, p. o. scīt, it, afflictāt, solēt, egēt, habēt stb. Mintha különösen ezekben a' nyelv megemlékezött volna még az eredeti alakulásra āt = a-it, ēt = e-it, it = i-it; vessd össze: amo, amas, amat ezzel: τιμάω, τιμάεις, τιμάει.

e) it, a' perfectumban gyakran hosszú, tudjuk, miből alakult az (lásd a' 121 lapot). Mind ezeknél fogva ha p. o. Virgiliusnál pater többször hosszú végzetű, p. o. Aen. V. 521; Aen. XII. 13-ban:

Ostentans artemque pater, arcumque sonantem.

Congredior, fer sacra pater, et concipe foedus,

azt nem csak az erős időből, hanem az eredeti hosszúságból is meg lehet magyarázni, lásd a' görög πατήρ-t.

3) A' nyelv küszködik magában, míg aranykorában mintegy egyensúlyra jut; de azontul mind jobban győz a' hangsúly, 's vész a' mennyiség. Föltetszik a' régi költőknél, hogy egyfelül az eredeti hosszú mennyiséget, mely Virgilius idejében már rendösen rövid vala, megtartották: másfelül pedig olyan rövidítéseket követtek el, melyek, úgy látszik, csak hangsúlyos, azaz, a' mennyiségből már kivetkőzött, nyelvben járhatnak, 's melyeket Virgilius kora el is lökött. Ámde, ha más nyelvek példájából is tanuljuk, hogy az alakulás korában a' nyelv hol többet hol kevesebbet mer annál. mit megállapodottságában megenged: nem csudálkozunk többé azon a' latin nyelvben. Az úgy nevezött augusztusi korban az megtalálta egyensúlyát; 's habár addig a' hangsúly mind több több erőt vett is a' nyelven (mert a' végzetek mindinkább rövidülnek): mégis a' mennyiség volt az alap, mellyen a' kötött és folyó beszéd mozga.

De hogy a' remekírók a' hangsulynak jogát is elismerék, kitetszik a' versek utórészeiből, különösen a' hatlábasakéiból, melyekben a' hangsuly lehetőleg egyez az erős idővel.

De a' nyelvek fejlődése nem állapodhatik meg; hajlik pedig az minden nyelvben arra, hogy a' hangsuly elnyomja a' mennyiséget. A' latin nyelvben ezen változás sokkal hamarabb esett meg, mint más nyelvben. A' rím állott elő, 's ha kiveszszük a' tudós költészetet, mely a' tanultak közt fennmaradt, de a' népnél, mióta a' forum elmúlt, többé nem hangzék vissza, a' többi mind a' hangsulyt vallá egyedüli vezérének. Már Aurelianus katonáji így énekelt:

Unus homo mille mille, mille decolavimus.

Tantum vini habet nemo, quantum fudit sanguinis.

Sőt tudós emberek, kik a' régi remek költészetet nem csak ismerték, hanem mivelék is, a' nép izlésében kezdenek írni, „*ne necessitas metrica ad aliqua verba, quae vulgo minus sunt usitata, compelleret*“, mint mondja Sz. Ágoston. Különösen a' keresztyén írók kapák fel a' népnyelvet, 's ha tekintjük a' *Beda* által Sz. Ambrusnak tulajdonított éneket, meglátjuk az új költészet kezdeteit:

O rex aeternae, dōmine,

Rerum creator omnium,

Qui éras ante saecula

Semper cum patre filius.

Qui mundi | in primordio

Adam plasmasti | hominem,

Cui tuae | imagini

Vultum dedisti similem.

Qui crucem propter hóminem

Suscipere dignatus es,

Dedisti túum sanguinem

Nostrae salutis précium.

Itt már a' hangsulyos tagok hosszúak gyanánt vétetnek, a' hiatus megmarad, 's a' rím bimbózik.

Ennyit a' munkából, melyet ismertetni akartam, reménylén, hogy a' nyelv fejlődésébe okos tekintet segít vetnünk, 's azon meggyőződésre bír, hogy sok tanulni valónk van még abban is, mit legjobban gondolunk tudni.

HUNFALVY PÁL.

Szócsaládrendszer. — Nyelvészeti egymás- után.

(Olvastatott a' m. akademia nyelvtudományi szakülésében,
jul. 14. 1856.)

Rég szívémen fekvő némelly igazságok elmondhatása végett:
szabad legyen kiindulási pontúl *fél* szavunkat választanom.

Ha e' szavunk iránt legjelesb' s' részint legujabb nyomozóink-
nál fölvilágosítást keresünk: oda vezettetünk, hogy a' magyarnak
legalább is *négy* egymástól eredetében 's' lényegében különböző,
bár teljesen egyenlő hangzatu*) *fél* szavának kellene lenni, u. m.
1) *fél* = testvér, rokon, barát (feleym a' temetési beszédben). 2) *fél*
= dimidium. 3) *fél* trabs (ajtófél). 4) *fél* = timet. Tekintsük meg:
mennyiben érdemlik illy elkülönözt rovatok alá soroztatásukat.

A' két első közt ovatosan von elválasztó mesgyét Révai: „*fe-
leim*, hujus radix est *fél*, Lapponibus (wälja, wäl, welli) hodieque
usitata, et nihil amplius significans, quam *fratrem*. Eam ego cum
nostro nomine *fél* quod *dimidium* valet, confundere non audeo.“ Fő
oka, mi öt ez elkülönítésben vezérli, a' *frater* és *dimidium*nak lapp és

*) Hogy nyelvjárásokban, mint a' göcsejiben (M. Nyelvész. I. 218. l.) a'
fél szó is külön jelentéseihez képest különböző é-vel ejtetik: e' különbséget
indokaiban nem tartom a' rokonnelvek határába benyulásig fölvihetőnek 's'
azok által szabályozott östénynek, annál kevésbbé, mivel ismét más szójárá-
sokban, mint a' tiszaháti, mindkét esetben *fél* hangzik. Tényező lehet itt a'
külömböztetésre törekvő ösztön (l. a.), valamint ugyanazon szóalaknak egyik
jelentésében élénkebb indulatok kinyomása körüli szófüzeti használata, péld.
ne *filj* pajtás! míg másik jelentése rendesen közönyösb és szenvedélytelen
előadásban fordul elő.

eszt nyelvben megfelelő szók közötti alakkülömbőség, miután e' nyelvekben az utóbbi amattól eltérőleg *pele* és *poolnak* mondatik (Antiquitt. Literat. Hungar. Pest. 1803. 8r. 63, 64. l.). — Révait követi Toldy (M. Nemz. Irod. tört. 1-ső kiad. 101. l.), még határozottabban fejezván ki magát; „Feleim törzsöke nem a' *fél* főnév, melly valamelly egésznek két egyenlő részét teszi, hanem mint Révai a' rokon északi nyelvekből is (?) bebizonyította, *külön gyökér.*“, Hunfalvy Pál Révai megkülömböztetése mellett vagy helyett újat állít föl a' szerinte *trabsot* jelentő *fél*-ben (M. Nyelvészet I. 156. l.): „A' magyar *fél* dimidium és *fél* trabs, p. o. ajtófél, (külsőleg) egészen azonos: de ha összevetjük a' szuomi vagy finn és szürjån hasonmásaival kitünik a' külömbőség . . . *fél* dimidium=puoli, pó,— *fél* trabs, ajtófél = pieli, pöv“ stb. — Fábíán István szerint „*vel* és *fel* fél gyökök kötés fogalmát látszanak magukban rejteni. *fel*, *fél*, am. barát, amicus, socius, saj. ki velünk némikép összekötve, szövethetve vagyon, qui nobis jure familiaritatis est conjunctus (v. ö. adjoint, collega), honnét *feleim* = amici, fratres! . . . származéka: feleség a. m. conjux, conjunx a conjugendo dicta = uxor; tehát nem fele — (dimidium = fél) — ség“ (Alapelv. Sopr. 1853. 8r. 80. l.) Ő tehát nemcsak egészen különállítja a' frater-t jelentő *féltől* hanem *feleséget* is, mellynek birtokában Révai az utolsót meg nem háborította, az elsőbbnek ítéli oda. — Végre *fél* = timet igének amazokhozi viszonyáról gondolkodni talán senkinek*) nem jutott eszébe, sőt az ellenkezőt úgy látszik (mint Döbrentei is RMNyelv-empl. I. 17. l.) bevégzett ténynek tekintették.

Illy eltérők 's ezért bizonyosság helyett kételyt támasztók lévén koryphaeusink nézetei: épen nem látom fölöslegesnek a' kérdés tisztába hozásához további szavazattal járulni 's belőle némelly fontos eredmények kihozására alkalmat venni; megjegyezvén előre: hogy semmi mélységest vagy meglepőt mondani nem fogok, sőt egyenesen a' szó-alkotó szellem minden magyar lélekben rokon rezgéssel találkozó egyszerű sugallatát igyekszem követni 's kife-

Az egy Ágoston Antal-on kívül, kinek remeklése nem csoda, ha további kísérléstől minden jámbort elriaszta: „hogya is ne *félne* az a' mi *fél* és *nem egész*? mert jaj az egyedülvalónak! . . . a' mi egésznek látszik, az is *fél* és *nem egész* ha egyszer nagyon *fél*“ stb. (Magyar Oskola Nvárad, 1805, 8r. 151. lap.).

jezni; hova Révait is, szavai után ítélve, vonta ösztöne, melyet azomban ezuttal tartózkodásának — mint látszik, nem örömet — föláldozott. — Vajha ez igénytelen kísérlet jelszóként hatna nyelvészetünkben is az egyedül igaz *népies elem* meghonosítására, mely vethető lenne nyelvtudományi magasb művelődésünk ingadhatlan alapjává!

Ismeretes szótönk *vál*, melynek értelme: az együttesből bizonyos részletnek önkénytes békés elszakaszkodása, elkülönlése, — főleg sima felületekhez lévén a' kép kötve. Legyen megengedve nem hágnom ezuttal, miután czélomon kívül esik, e' szótó fensőbb foku elemzéseig (*vá, vé* névrag és *el*. Révai Antiq. p. 107. Elab. Gr. I. p. 212. Kerekes Érték. és kitér. 299 kövv. ll.), sem átlejtenem más nyelvekbeni párhuzamok felé (Wahl, wählen, Wille, *βούλομαι*, fehlen stb.), sőt mellőznöm a' világos leszármazatok némelyikét is (*válu* és *fal*, — *valag*, megyer: *Veleg*, falunév Fehér várm. *völgy**) stb.), melyeknek azomban csak e' zárjegy közti érintése is elegendő arra, hogy lehozásukban helyettem maga a' jóakaratu olvasó járjon el 's analogiájok segélyét az alább előfordulandó nétán homályosaknak tetsző képzések megvilágítására önkényt fölhasználja.

1) *Válik* = *vál*, szorosb kihatlansággal. Teszi az alapeszme (fölválik, leválik, szétválik stb. részes: *váló* = *válu*) folyamában: a) különül hogy kiemelkedjék, kitünjék; *kiválik*, *kivált*, *kiválólag* 's az újabb *kiváltság*, *kiváltságos*. — b) közönyös együtteséből elszakaszkodik, két vagy több oldal, rovat, párt közöl egyik vagy másikhoz hajlik, határozottságra különül: ma *válik* el sorsa, majd *megválik*, *váltig* azaz *válatig*, bizonyos pontra fejlődésig, eléggé; 's az újabb *válság*, *válságos* stb. — c) különül hogy átmásuljon, az eddigitől eltérő alakot sőt lényegét cseréljen, fordítóval; kövé *válik*, párává *válik*, gazemberré *vált* stb. Mindezek az egy elszakaszkodás alapeszméjének idomulásai 's a' fölültüzött tulajdonképi válásra egyszerű tropusi egybefüggéssel (előzmény az utózmány helyett stb) 's eszmemeneti természetes továbbfűzéssel viszonylanak.

*) Im ez Fábán által is (Alapelv. 50. l.) eltalált genesise *völgy* szavunknak, melyről többek közt Ballagi Mór jegyzé meg: származékszavak, melyeknek alapértelmét többé nem ismerjük“ (M. akad. Értesítő 1855. 597. l.).

2) *Vált*, tetető a' váliknak különösen utóbbi jelentéséhez, eh. váltit vagy válat, mint kelt = kelit, ment = menit, azaz mehetést eszközöl, — am. válást, valamivé alakulást, másulást, cserét, helyettesítést hoz létre; közel synonymja: másít. Ide tartoznak: ki-váltja, elváltja, válts föl! Megváltó, váltság, váltó (levél, czédula, pénz, láz, műves), váltott gyermek, váltva, váltakozik stb. Hozzá járulnak változik, változtat igéink számos sarjaikkal, melyekben már a' mutatio fogalma jegeczesen kiképződött az ősjelentésnek szembetűnő háttérbetolásával. Sőt változatos Komjáthinál (1533) = viszonos, reciprocus.

3) *Válad* = válást szenved, lásd alább *feled*.

4) *Választ* = elszakaszkodást, különzést eszközöl, sejungere scheiden; áztán egy lendülettel tovább menve: az elkülönzéshez kiemelési czélt köt = discernere, eligere, wählen. Számos sarjai, köztük gyakorítója: válogat.

5) *Válasz*, mint dugasz, eresz, tapasz = a) discriminatio, péld. válaszfal, válaszfa, válaszköz, válaszut (bivium, falunév is Szathmár vgy.) — b) eszmelánczolati továbbfűzés által értelme azon fordulatot veszi, midőn képzerőnk az elváláson meg nem állapodván, azt visszahatásban vagyis a' képzelt eredeti tárgyra, melytől a' szükségkép megelőző elkülönlés történt, ismétli viszonzulásban fogja föl; honnan *válasz* alatt közönségesen replica, responsio értetik, midőn is párhuzamai: felelet, viszonzás. Hozzá tartoznak: válaszadozás, választétel, válaszlevél, válaszolni stb.

6) *Váll* = humerus, plasticai alapu kifejezés, teszi a' test azon felöltő kettős részét, hol az eddig egységes fej és nyak határozottan két külön régióra válik. Itt kezdődik tulajdonkép az embertest két *fele*, — egyéb állatnak népnyelvben nincs is sajátkép válla (de van az ágra való eszközöknek, mint löcsnek, ágasnak, ösztörűnek, *villá*-nak, — melly utóbbit, ha rendszerem első fölléptetésekor a' tul-özönléstől nem tartózkodnám, ezennel visszaiktatnék nyelvünk értelmes tökéjébe: villa, vella, *vélla* — főrangúlag két ágra való 's lényegét épen e' tulajdonába fektető kézi eszköz). — A' végbetű kettőztetésének semmi indokolásra nincs szüksége, miután ezt a' nyelvszokás értelmességre 's másoktól megkülömböztetésre törekvő ösztöne világosság kedvéért is eszközölhetette 's talán vele tetemesb alaki módosítást gazdálkodott meg; — mint külömböztetésül *szél*-től (ventus), *széll* (margo), holott származéka *széles* ennek is eredeti

egyszerűségét tanúsítja; de pusztán hangsúlyi mozzanatból is támadhata a' népajkon, mint hallunk illyeseket: sully, helyly, könny, бүкк, szakáll, ijj, ajjak, lehell, szóll, kedvell, tükell, stb., 's az állandóbb csöpp (holott csöpög), és a' testrészek közt áll (holott magashangu vagy megyer párja *él*), orr (holott *arcz*, *orcza*), *ujj* (holott *ív*, de *íjj* is), és *mell* (holott mélyhangu vagy magyar párja *mál*. Molnár szótárában egyébiránt (Hanov. 1611. 8r. 288, 289. l.) még a' kettőzetlen alak is külön izécsben hozatik föl „*vál*, *humerus*“ „*válköz* interscapilium.“ — Származéki: *vállas*, *vállal*, *vállalkozik* stb.

7) *Vél*, magashangu vagy megyer párja *vál* tönek, 's ezen hangárnyalatban átvive különösen az ítélőlehetség valamelly oldal felé válására, hajlására vagy működésére. Bellétegzeti kifejlésében közel áll hozzá a' német *entscheiden*, 's átalán a' lélek működései bélyegzésére érzéki szavak vitetnek át nyersen vagy kevés idomítással. Amaz esetre példa a' latin *putare* = metszeni és vélni, a' magyar indulat, keserűség, úgy tartom stb., — emerre: *gondolom* (= göngyölöm, volvo, voluto, cogito azaz coagito), *merem* (melly eredetileg érzéki merevséget, hajthatlanságot jegyez, annyi mint: maradok mellette, mert magyar *marad* és megyer *mered* azonegy) stb. *Vél* előfordul a' régiségben mélyhangulag is, az alábbi *vallal* egybefolyva, mi is szintén a' közös származat egyik jelensége: „nem *vallom* hogy mend e' világ foglalná el azokat“ nec ipsum arbitror mundum capere eos, — „*vallja* ő szolgálatát Istennek“ arbitretur obsequium se praestare Deo. Jászay-cod. 228, 241. Tudjuk, hogy a' közelebbi századokban atyáink többnyire *véllem*, *véllekedést* szerettek irni.

8) *Fél*, megyer alakja a' *válnak*, egyszersmind a' gyengébb ajakszellet helyett digammaszerű erősebb fuvallat. Azon különös esete a' *válásnak*, midőn az a' képzelet elé állított tárgynak mintegy közepén — *διὰ medietatem* — megy végbe, úgyhogy az elvált részek körülbelül egyenlők, 's ekkor egyike egyike lesz az egésznek fele (*dimidium*). Ezen *fél* bellétegzetében az eszmemenet igazolva van *hason*, *hasonló**) szavunkkal, melly szintén egy egésznek köze-

*) „Talán a' metszés, vágás, faragás által létrejött mintában vagyon alapja a' *hasonlítás* (*assimilatio*, *comparatio*) fogalmának“ (Fábián Alpelv. 94. l.). Távulról sem! hanem mint *fél*nél a' kettéválás és azon axióma nyomán: a' részek olyanok mint egészek. *Fél* kulcsa azon paradox tüneménynek

pett kétfelé *hasított* részeit teszi eredetileg, melyek egymástól minél kevésbé különbözni föltételezvék (v. ö. *rokon* = *rakon*, *külmöb* = *kivül-em-b* és *szakasztott* mása stb., megannyi érzéki képek az elvont eszme kifejezésére). A' héber nyelv felet kifejező mindkét szava: כָּרַע és יָצַח a' világosan vágást, hasítást jelentő כָּרַע és יָצַח törzsek származéki 's így a' nyelvünkbenivel egybehangzó ösztön sugallati. A' digammás küllétegzeti alakot *v* helyén szintén igazolva találjuk nyelvünkben *fürgencz* = *virgencz*, *ficzkan* = *viczkan*, *fon* = *von*, *farkocs(ka)* = *varkocs* (*Zopf*) stb. cserékben, bár épen a' szebb analógiákat hoszasb megmutogatást igénylésök miatt mellőzni kénytetünk; itt is azomban mint több más helyen Bugát Pál sokbecsü phonetikai fölolvasásaira bizton támaszkodhatunk. — Ezen félhez közvetlenül tartoznak: *félkör*, *Féltorony*, *Félegyháza*, *hasonfél*, *fél*, *másfél*, *félszer*, *félvéka*, *félcseber*, aztán *feles*, *felezni*, *félbenhagyni* stb.

Tenni fogja pedig *fél* nemcsak a' kettévált látható egésznek váladékát, hanem az anyagtalan vagy *fogalmi egészét* is, még pedig nem szükségkép egyenlő hanem *aránytalan felét* is, hova tartoznak aztán: *féleszü*, *félbolond*, *félkegyelmü*, *félszeg*, *félkedvüen*, *félholt*, *félsten*, *félnapos*, *félesztendős*, *éjfélskor*, *félfont*, *félíg meddig*, *félur* stb.; továbbá jelent kettő közül egyiket, *ha válás nem ment is végbe* 's ha nem is egésznek *részeiről*, hanem olly *hasonpárok*ról van szó, melyeket megszoktunk kettőnké*) tekinteni egy egésznek, péld. *félsemét* behunyta, *félkezü*, *félvállról* vette föl a' dolgot, *féllábra* állította, *félkesztyü*, *félcipő* stb. Sőt ha kevesebb létezik is a' pári viszonynál, vagy ha e' viszony épen ellentétesség is, és ha nem is egy áll szemközt egygyel, hanem határozatlan számú mik, 's nem két, hanem több oldalról. E' szerint:

is, miszerint *hasonló* eredetileg épen ellenségest (,rút meg hasonlás mérge köz tetek'), majd épen egyezőt tenni képes. Mert a' szellem az, mely korlátlan hatalommal ül kormányán a' szólámnak 's a' belerő teljesen urkodik a' külalakon; mi is nálam nyelvészeti alapelv, szemközt azon bármilly világtekin-télyekkel, kik a' szólam szervében, vagy hegelizálva az adott szólamalakokban stb. találnak szükségességet. 'S csodáljuk aztán, ha a' tudós külföld előtt nyelvünk mai napig emancipálatlan! Egy a' szükségesség csak, 's ez a' szellem önsége; caetera fluminis ritu feruntur! . . .

*) A' helytelen kettőnként helyett, lásd M. Nyelv. I. 166. lap.

a) Nemcsak a' test két oldalát nevezhetem én *félnek*, miután ezek egymásra viszonyulnak, péld. jobb*fele*men aludtam el, bal*fele*t szél érte, hanem azon testrészt is, melynek megfelelő párja hiányzik a' nyelvben, milyen *alfél* (nates), bár nem hiányzik a' nézleletben, miután itt a' test egész föltörzse képezi az ellentétes felet. Még nagyobb az ellipsis *félre* és a' régiesb *félen* alakokban, melyek sem az ellenfelet, sem az egészet, sem nem jelzővel sem tárgyképp ki nem fejezik, 's mégis minden magyarnak értelmesek: *félre* előlem! *félre* bánat bú! *félre* a' tréfával! *félre*beszél, *félre*verték a' harangot, *félre*tette ez emberséget, *félre*vágta süvegét, *félre*értette, *félre*magyarázta; *félen* vonult, *félen* állt, *félen* duzzogott magában stb.; ha tehát legalább a' kérdéses egészek iránymutatókul megjelelvék, mennyivel bizvástabb lesz az utnak egyik melléke *utfél*, a' kapu oszlopa *kapufél*, az ajtóé *ajtófél*, alul levén a' küszöb (közöp), fölül a' szemöld, két oldalról a' két *ajtófél*? 's nemdenem status in statu lenne-e, ha az egyszerű és igaz eszmemenet megrontásával Hunfalvy ajtóféleiben a' *félt* külön *trabs* értelemre magasztalnók, mit soha nem jelentett? Hatalomkézzel fordítsuk-e el a' nyelvalkotás természetes fogalmát 's megtiltsuk termékeny fogalommal terhes szép törzseinknek dúzs tenyészerejőket odáig érvényesíteniök, meddig a' józan és erőltetés nélküli nyelvlogika nemcsak engedi, hanem készíti, a' nyelvökonomia pedig parancsolja is? szükség sőt szabad-e egy világos törzsünk jogos hatáskörén belül más meg más törzsekhez folyamodnunk azon arany szabály megtapodásával, miszerint a' lényeket szükségfölött szaporítani tilos? 's mindezt csak azon okon, mert a' finn vagy szürjän nyelvben megfelelő szavak némi árnyéklatabni eltérést mutatnak. Nemde azon képtelen követelés fekszik az illy okoskodásban, hogy az említett nyelvek szavai a' nyelvünkbeni megfelelőekkel pontosan egyenlő kiképződési fokokon tartoztak legyen áthaladni? Megköthet-e rokonság ürügye alatt bármely más nyelv az enyimet, hogy a' *forgatagnak* lebköri különösb esetét *förgetegnek* ne nevezze? — 's megköthet-e viszont a' magyar nyelv a' szuomit, hogy ez az ő *féljének* azon különösb esetében, midőn ez az ajtóoldalt jegyzi, *puoliját pielivé* módosítsa 's fonetikai mozzanattal is kifejezze a' logikai mozzanatot, mellyel az értelem a' pusztá *féltől* az ajtó *feléig* odábbperczent? míg a' magyarnak ugyanez esetben a' maga *féljére* semmi illyes alaki módosítást nem tetszvéen alkalmaznia, azt nyersen használja. 'S hogyan

lehet ama' tényből illy következtetést vonni, hogy mert *puoli* és *pieli* némi árnyéklatban különböznek, a' magyar *fél* és *ajtófél* is külön rovat alá tartozandók 's az utóbbinak többé *dimidiumot* tennie nem szabad? Én részemről, ha már *fél* szavamhoz, mielőtt dolgát itthon saját bírái előtt intézném, a' szuomi stb. nyelv utasítását kérdém tanácsul: a' Hunfalvy által elmondott tényállásból az ő következtetésével merőben ellenkező eredményre jutok, — arra t. i. hogy a' magyar *félnek* az *ajtófélben* annnyival kevésbbé szabad külön törzshöz tartoznia, mivel im a' szuomiban is, ama' hangrendi élet és szabados mozgás hozzágondolásával, melyet a' forгатag és fürgetegben nyelvünk is föltüntet, a' *puoli* és *pieli* közötti egyazonságot tagadni nem lehet; — 's megfordítva: inkább a' magyar *fél* szilárd-sága segítsen nekem egy fogalom, egy törzs alá visszahelyezni az egymástól tovább sodródott *puolit* és *pielit* is, mintsem amazok eltérőségét saját nyelvem legvilágosb ujjmutatása ellenére szabályadóul fogadjam el. Több az, hogy ha a' magyar *fél* a' jelelt két esetben olly világos alaki azonságával nem hívná is föl meggyőződésünket, mikép itt egy és ugyanazon szóval van ügyünk, hanem *félünk* és *ajtófélünk* közt saját nyelvünkben is ollyforma külalaki eltérést találnánk, millyen *puoli* és *pieli* közt, vagy még nagyobb, millyen péld. *vál* és *völgy*, *ég* és *üveg*, *pazér* és *fecsérlő*, *gömölye* és *komló* stb. közt létezik: még ekkor sem a' szétkülönítésre, elszagatásra csalogató jeleken kellene kapva kapnunk 's a' rokonnyelvek példáit is e' romboló célra idézgetnünk, hanem inkább a' csoportosítás, rokonítás felé indicáló mozzanatokot megragadnunk 's kutatnunk azon rejtettebb bel- és küllétegzeti fonal után, mellyel szavainkat a' nyelvalkotó szellem **családonként** egybefűzve tartja; és ha e' fonalat megtaláltuk, ha szavunkat több társszavakhoz mint ugyanazon család tagjaihoz családtagúl köthettük: ezzel azon szavunk *első foku értelmezése* külső segély nélkül végre van hajtva, származatának lefolyata visszamenőleg előállítva, 's más szavakhozi viszonya elhatározva*). A' családi rokonságot pedig azonnal megalapíthatjuk 's ki is mondhatjuk, mihelyt a' nyomozás alá vett 's

*) „Alle Wörter, deren Begriffe sich nach ihrer Form und Art als besondere Gestaltungen *Eines* gemeinsamen Wurzelbegriffes darstellen, machen *Eine Wortfamilie* aus, und sind mit einander *verwandt* . . . Mann kann die Etymologie als *die Lehre von der Verwandtschaft* der Wörter bezeichnen.“
Becker Das Wort. Frankf. 1833. 8r.

itészeti elvek szerint constatirozott szavakban beltartalom és külalak egymáshoz derekasan közelítők; de jogosítva vagyunk ez összetartozást legalább elősejteni 's a' keresetet iránta megindítani, ha egyelőre csupán vagy beltartalom vagy külalak (= logikai és phonetikai elemek) közelítése nagy mértékben, vagy mindkettő gyengébb csillámban bár, mutatkozik, — melly esetben aztán a' czáf- és védvekkal fölkészített pörfolyam kimenete fog dönteni a' rokonság fölött. — Példaul *nyom* (vestigium) és *nyom* (premit), *fél* (dimidium) és *fél* (ajtófél) pörpatvar nélkül azon test és vér, mert a' külalak egyenlősége mellett a' beltartalmi egybeilleszthetőség világos; — már *vál* és *vél*, *év* és *ó* (eves, avas), *pehely* és *bajusz* (pehely=boholy bolyh stb.), *ég* és *jég* (mindkettő kristály), *hüvely* és *hólyag* (mindkettő fölfuvódott), *gatyá* és *köteny* stb. rokonságuk iránt több kevesb allegatáju pör foly le, melly a' vérrokonság odaitélésével végződik; míg ellemben *fal* (vorat) és *fal* (paries), meg *lesütötte* (demisit) szemét, és *lesütötte* (torruit, exussit) a' nap, — mint szintén ebül gyült *szérdéknek* stb. és macska jár a' *szérdékre*, egyik pontbani nagy hasonlóságuk söt azonosságuk daczára, a' másik 's fővebb pontnak, a' bellétegzetnek szeszeférkezhetlensége miatt, pörvesztésben maradnak, — 's nevezetesen a' szemlesítés a' *sülyeszt*, *suta* családhoz, az ebül gyült *szérdék* (helyesebben *szérdék*) = *széredék* a' *szer*, míg az utóbbi = *szüredék* a' *szür* családhoz csatlakozik. De valamint a' támokok úgy az ítélet is épen nem idegenből, hanem saját nyelvünk eszmemeneti és alakulási, tehát bel- és küllegetzeti törvényeiből (tizenkettőt ilylyet állíték eddig össze, mellyek jó része a' kézalatti család szerkesztésében gyakorlatba véve látható; egyiket az általam *megyer* törvénynek nevezettet közelebb tárgyalni fogom), merítendő, míg más nyelvek csak távolabbi, másod 's harmadrangu tájékozást nyújthatnak. Némi kivétellel, 's a' kölcsönzés és érülködés úgy a' *magasb foku szóelemzés* térét (hol gyökökkel és nem szavakkal van ügyünk) maga épségében hagyván, nem az idegenneli összesorozás teszi törzseinket értelmesekké, *mire már az egybehasonlító nyelvészkedés előtt szükségünk van*, hanem családtagjaiknak saját nyelvünkbeni fölismerése, — péld. *ég* (coelum) akkor lesz érthető ha *üveg*gel (éveg, ög), *ügy*, *ügyel* ha *egyenessel* családositom, miben a' finn 's egyéb rokonság közvetlen segélyt nem nyújthat; *sarkantyút* nem a' *sark* szóhoz toldott finn *kannus* (Magy. Nyelvészet I. 85. l.),

hanem *serkentő* fogja megfejteti (v. ö. csöngettyü, pattantyü, ferge-
tyü, leffentyü, csiptetyü, bezgentyü, billentyü, fogantyü, kellentyü,
szivattyü, zörgettyü, csörgettyü, szellentyü, kösöntyü, csikolytyü,
nyirettyü, lövetytyü, lappantyü, töpörtyü stb. = csöngető, pattantó,
forgató, lebbentő, csiptető, bizgató, billentő, fogató, kollantó, szí-
vató, zörgető, csörgető, szellentő, kösöntő — am. kötő, péld. kar-
kötő — csigolyodó, nyertő, lövető, lappanodó, töpörödő), — 's *fél*
és *ajtófél*, meg *fél* és *feleim* a' valótól eltérő eredményt adnak, ha
magyarázatukban *előbb* az altaji nyelvekből *mint* saját nyelvemből
indulok ki. A' családosítás köre minden egyes nyelvre más és más
terjedtséggel vág be a' szomszéd nyelvekbe; de ha magyar nyelv-
ünk száz és száz ízében hangosan bizonyítja, hogy az ő filiatiója
inkább saját kincsére 's onnan egyenesen magára az anyatermészetre
mint bármely bevégzett tényü nyelvre támaszkodik (mi azomban
szintén az anyatermészet kebelén 's az összemlem közös működési
térén, mint szintén történelem előző hajdanban vele gyökeikben ta-
lálkozó más nyelvek rokonságának lehetőségét semmikép ki nem
rekeszti): átalánvéve nem más nyelvek fölött kitünőbb joggal kö-
vetelhetjük-e részére az önértelmezési képességet 's az önbirásko-
dást szavai családosításában? A' mi *rokonnyelveink* nem *testvér-*
nyelvek a' magyarhoz, millyenekkel többek közt a' német nyelv
birni szerencsés; azért azokat — egyedül a' német nyelvtudósok után-
zása kedvéért — akkép kezelni, belőlük olyféle hasznót húzni akarni,
millyet a' német húz péld. angolszász vagy svéd stb. testvéرنyel-
veiből, nem csekélyb tévedés a' szónyomozásban, mint volt az alak-
tanban régibb nyelvészeink szolgai alkalmazkodása a' latin nyelv
donatusféle grammatikai normájához. — Mindezekre pedig azért
terjeszkedém bővebben, mert minden szónyomozási eljárás egyegy
műfogás, melly utóbb, ha nyelvünk szónyomozási 's elemzési rend-
szere meg leend irva, szabálylyá fog emelkedni, — a' hibás eljárás
elnézése, elfogadása tehát tévszabályt fogna adni. Így látjuk meg-
ujulni félszázad mulva Révai hibás eljárását feleim és fél körül a'
finn nyelvi különbözésre támaszkodva a' Magyar Nyelvészeten,
melly épen ez alapon akar bennünket egy új *fél* = trabs szóval
megajándékozni, melly analogiára aztán több hasonlók építése*) 's

*) „Jälki és jalo két gyök; egy volna-e a' jel, signum, és jeles?“ M.
Nyelvészeti I. 85. l. stb. —

szabályfölállítás félhető. Korántsem kecskegyapju fölötti vitály hát ilyesek helyreutasítása, 's a' nyereség nem *fél* szavunk kivivásában határozódik, 's a' czél tulajdonkép nem is oda, hanem szónyomozási törvények megállapítására van irányozva. 'S itt legyen szabad megkezdett csillagismeit tudományomat (Uj M. Muz. 1855. I. II. V. XI. füz.) mellesleg érintenem, mellyben Hiring, Phaethon 's az ezután következő czímek szintén csak alkalmúl szakasztvák ki igazságok elmondására, nevezetesen mythosfejtési elvek, olykor — odavetett példákban — szónyomozási szabályok rectificálására; 's csoda, hogy már az őskor megérté a' mesék, példázatok életbölcse-ségi 's erkölcsstanulsági vonatkozását: de ime nálunk le kell mon-dani a' reményről, hogy egy tudományos értekezésből többet olvas-sanak ki, mint mennyit a' czím öreg betűi (lupus et agnus) mutat-nak; hogy észrevevésre méltassák, mikép e' közlemény egyszers-mind a' criticismus megizleltetésére, honosítására van irányozva, 's hogy ama' nagy részletességű összeállítások bizony nem egyedül a' tejuti fogalmak tisztázása, hanem felsőbb czélok kedvéért keltek; bár köztünk mondva, ugyanazon tárgy, mellyeli foglalkozás 40 év előtt Hagen és Grimm nevének a' német közönségnél becsületet szerzett, most egyenesen nemzetiségünk szempontjából 's érdekében fogva föl 's ujjabb és eredeti világításba állítva, maga is némi figyel-met érdemelhete; jelesen a' sokat keresett, soha föl nem talált Eri-danosnak már a' megindított töredék cziméből látható szereplendé-se, ha ugyan nálunk a' humanismusnak bármilly gyenge mécse pislog, legalább némi kíváncsot kelthetett volna.

b) Nem csupán a' világos kettősségű fogalmak öltözködhetnek a' *fél* nevezetbe, hanem fölállíthatom énemet is, vagy bármelly más concret vagy abstract lényt egyik félként, 's ekkor a' másik fél lesz a' nem én, vagyis az egész kívülöttemi mindenség. És ezt mind a' térre viszonyítva, mind erkölcsi és társalmi értelemben te-hetem. —

α) Ha énemet vagy más egyénített tárgyat a' térben tettem féllé a' kivülemi vagy kívülöttei mindenség ellenében: e' nyelv-gazdálkodási fogással a' különböző irányok szabatos megjelölésére szolgáló rövid szép szavaink számát egygyel szaporítottam. E' sza-vaink — megannyi főnevek — : *al* (Bikal Kolozs vm.), *föl* (tejföl), *el* (Erdöl = Erdély), *mög* (Hegymög Borsod és Gömör vm. és vár-

megye), mell), bél* (e' négy utóbbi egyszersmind testrész), *kör, köz, hegy*, miután már önmagokban is helyet jelölnek meg, ha még hozzájuk ismét helyviszont jegyző névutók (irányuló *á, é*; helytálló *tt*; elirányuló *ól, öl*, — 's a' határozóféle *ul, ül*) járulnak; ekkor *összetett irányt*, azaz nemcsak a' holt helyet, hanem az ahhoz viszonyuló élő mozgást és nyugvást is olly tökélyvel fejezik ki, minőre az altaji nyelveken kívül nincs példa a' nyelvek világában¹⁾. Így állnak elő: alá, alatt, alól, — fölé, fölött, fölöl, — elé, előtt (szokottan *előtt*), elől, stb. teljes személyragozással: *alám, alád, alája*, — *mögöttem, mögötted, mögötte* stb. Ezek közé állítván immár *fél* szavunkat ellentétes oldal vagy táj jelentésében: szülemленek *felé* (felett mint belett logikai indokon nem létezik), *felől* és *felül* (péld. *üle atyjának jobbjá felül*), 's személyragozva: *felém, feléd, feléje* = versus *partem* *meam*, *tuam*, stb, így *felőlem, felőled* stb., — mellyeket hogy a' *fölém, föled, fölölem, fölöled* és *fölültől*, mint az egészen más rovatu *fölhöz* tartozóktól pontosan megkülömböztetnünk kellek, már legtiszteltebbjeink egyikétől a' „*lány fölé* menő hadnagy ur“ kedélyes megrovásában, ujlag pedig Nádaskay Lajos által több jó tanulságai között (Magy. helyesírás Pest 1855. 8r. 31. l.) helyesen figyelmeztettünk. Mi azon éleselmű külömböztetését (32. l.) illeti, miszerint *föl* és *fel* mint igehatározók sem volnának egymás közt összecserélhetők, péld. *fölmenni* és *felvágni*: ez valóban komoly fontolást érdemel; ha azomban a' vizsga, mint pár jelnél fogva hinnem kell, a' *fel* igehatározói minőségben léteztének hátrányára ütne is ki: csak testvérei többségének sorsát osztaná, mellyek közül e' minőségben csupán három: *föl, el* és *mög* szokott szerepelni.

β) Ha pedig *moralis, socialis* értelemben tettem magamat *féllé*: képzetemben a' másik vagy többi csoportulatot is *felekül*

*) Im itt a' néma felelet Hunfalvy egy kérdéstételére Akad. Értes. 1855. 243. l: miért erőlködünk *mellet* írni? — már t. i. a' ki erőlködik.

(A' kérdésben az *y* képzőrül van szó, mellyet nem méltatunk figyelemre). H. P.

1) Tanácsos-e nálunk illy népszónokilag osztzkodni? „*Mi, 's a' többi világ*“, *judicium divinum*-ba való, csakhogy nem eléggé ismerjük még azon kicsit, mi nyelvünkön és az altaji nyelvfajon kívül van a' világón.

fölállítom 's most mindenkit azon csoportlati *fél*nek nevezek, melyhez tartozik. Így jó létre rokon*fél*, keresztyén*fél*, házass*fél*, pörlekedő*fél*, vő*fél*, a' (völegény ügylartója), város*fél* (régli magyarsággal e' h. városi polgár), párt*fél* (párttartó, Tinódi), egyik *fél*, másik *fél*, ellenkező*fél*, mindnyájan *felek*. Látni, hogy megérkeztünk a' Temetési beszéd híres „*feleym*“-jéhez*), melyet Révai a' Magyar Nyelvészlet által fölélesztett nyelvhasználati eljárással különbözött el *fél* (dimidium) szavunktól, holott egy test és vér, 's valamint rövidségben szebb úgy tartalomban dúzsabb**) a' jelzős embertársaim vagy keresztyén atyámfiaimál 's a' halmozott és felemás *felebarátnál*, mely utóbbinak párhuzamai Molnár Alb. Zsolt. 2-ik kiad. (Oppenh. 161. Sr.) végéhez függesztett énekek egyikében 134. l. ugyszintén 1611-diki Szótárában 75. l. előforduló *feletárs* és *felemás*; mindhárom úgy látszik a' *javabor*, *lelke határ*, *alja buza*, *kora halál* stb. kifejezésekhez sorolandó. Ide csatlakozik az ellenség, istenség stb. mintája szerint nem elvontan, hanem concrete értett *feleség*, kit kiválólág *felemül* tekintek, mely hát nem „a' conjungendő“, hanem épen ellenkezőleg a' separando dicta, ki tudniilik *hozzám vált és felemen van*. „Veen **f e l e t** magának“ azaz feleséget (Sz. László kir. legendája).

„Mindön állatnak már társa vala,
Csak maga Ádám *f é l* nélkül vala,
Hozzá hasonló társa nem vala,
Akkor az Isten ezt mondja vala :

*) Ezen módon a' ref. halottas zsolnárbani Czeglédi Anna sirdalában „Krisztushoz készülök szerelmes szüleim . . . Halljátok beszédem kegyes jó FELFIM.“ E' kívül naponta forog ajkunkon : szomorú felek, alperes fél, kereső fél, vesztő fél, osztályos fél stb. 's mégis ez egyszerűen szép, önmagát értelmező, a' közajkon is élven élő szavunkat folyvást mint kiavultat felebaráttimmal, atyámfiaival stb. szoktuk, és pedig tökéletlenül (l. köv. jegyz.), világosítani. 'S miért is ne, ha inkább lapp mint magyar szó? Tudniillik szokásunk szerint a' fát erdő miatt nem láthatjuk.

(Ezen magam is csudálkoztam, hogy Révai és mások elavult szónak declarálták. H. P.)

**) Ellipsise a' szöveg folyamából mindig kitalálható, péld. Tinódinál: „Szolla Hegedős Istvan *feleynec*“, azaz a' maga pártjára vont árulóknak.

Nem jó embörnek egyedül lenni,
De szükség neki *f e l é n e k* lenni,
Hozzá hasonló társának lenni,
Azért teremtsünk segédöt neki.“

(Batizi Andr. Házass. ének 1546- Lugossy-cod. 88. 1).

Ide tartozik a' *felekezettel* és sarjaival együtt *felekezni* ige is = sich verbinden, rotten (Ballagi Mór. Szót.), melyly utóbbi Hallernél (Hármas Istór. II. 181. stb.) sajtáságos értelemben, t. i. a' nemi cselekvény euphemisticus kifejezéseként fordul elő, millyenben szótárainkban még nem találtatik: „a' nöstény oroszlány *felekezett* a' (him) leopárdal . . . érkezvén a' bakja, megérzi rajta a' *felekedésnek szagát*“ stb.

γ) A' főnebbiek önkényt érthetővé teszik melléknév-szerű *féle* szavunkat, melyet Révai a' frater-féle *fél*hez sorol. Ennek tartalmi párhuzamát — de nem Révaiként synonymját — neműben találjuk, így: soknemű, sok*féle*, különnemű, külön*féle*, minemű, mi*féle*? ollynemű, olly*féle* stb.; alakilag pedig igazolva van a' korlátolt használatu kora által, melyly szintén *koru* volna 's mélyhangon (magyarul) épen oda idomult, hova a' *fél*üből magashangon megyerül) *féle*. Élnek ugyanis ezek: akkora, ekkora, jókora (justae magnitudinis, Kreszner.), mekkora, mekkoraság, szintugy mint *afféle*, *efféle*, *jóféle*, *mi féle*, *mi féleség* és *mineműség*. Emezek hát tulajdonképp ennyit tesznek: az vagy emez *fél*hez, jó *fél*hez stb. tartozó, mi *fél*ű mi *fél*űség; amazoknak értelme pedig: azon koru, ezen koru, mi koru, milly koruság, 's a' köznyelvben szükségből alkalmazással, de melyly később az usus megpecsételt 's a' nyelvökonomia ügyesen fordított haszonra, vitettek át az időbeli mennyiségről a' nagyságbeli mennyiségre. „Akkora gyermek voltam, hogy már fölértem a' kilincset, — mekkora már a' fiad?“ stb., először az életkorra voltak értve, aztán az ezzel gyakran egynyomon növekvő nagyságra átvive, miután a' magyarnak ez utóbbira alkalmas kifejezése hiányzott. Mert a' quantitas discreta bélyegzésére van ugyan *hány* szavunk 's van együtt erre és a' continuára szintén alkalmas *mennyi*; de külön a' continuára nem létezik, 's némelyek a' mekkoraságot azért kezdték ide műszóként is alkalmazni, követve a' népi példadást, melyly szerint így szólunk: jókora darab gyémánt, akkora darab kenyér, kő stb. melylyek helyett más szavunk nincs, csupán a' körülíró jó nagy, olly nagy, olly tetemes. Kár hogy a' nyelv szokás

meg nem hagyta ezt az időbeli mennyiség számára, 's talán a' nagyságbeli mennyiség kifejezésére a' megyer pár: köre (=körü) jöhetett volna használatba, péld. ekköre, mekköre, jóköre, mekköreség stb., millyen fogások nyelvünkben fölötte gyakoriak.

δ) *Vala* — —, *hol* — —. Ki még egy lépéssel tovább akar menni, teheti ezt a' nyelv fonala vezérletén, ha ezen kifejezéseinkben: *valaki*, *valamelly*, *valahány*, *valahol*, *valami*, a' most tárgyalt *féle* szavunknak digammás kemény fuvallatról visszafelé ernyedő ikvesztett alakját hajlandó volna fölismerni, miben én, miután az illy *valákat* máskép okszerűen megfejtteni nem tudom, ok nélkül pedig semmi nem történik, neimcsak hogy nehézséget nem látok, sőt nyelvünk szép oekonomiáját csodálva ismerem el, melly szerény eszközeivel sok és nagyszerű eredményeket bir okos gazdaként előállítani. Rokon példa ezen *valához* a' *né* (*neki*, *némelly*, *néhány*, *néhol*, *némi* stb.), mellynek tehát *valánkkal* azonegy kategóriábólinak kell lennie, miután épen ugyanazon helyeken használtatik. Fogadjuk el ezen *né-t* — mint máskép nem is tehetünk — azon ma már *nyi* hangu névraggal azonosnak, melly *annyi*, *mennyi*, *anyányi*, *felényi*, stb. szólásformákban szerepel 's melly a' régiségben valóban tisztán így is hangzott: *né*: *anera*, *mennere* (ma is sok helyt *mennyére*), *kő* hageitasne, kétszáz köniökletne, nyomdekne, *singne* (Révai- és Jászay-codex, Erdösi és az egész régiség), habár a' mai átalakulás hajlama egyes példákban, részint mássalhangzója palóczos, részint hangzója tiszaias lágyítása által (Temet. besz.: *menyi*, sz. Adorján élete: *níkik*), korán mutatkozik; 's tekintsük a' mai *nyi* alakot úgy, mint a' melly ragi alkalmazásában Hunfalvy igen jeles utasításai szerint hangnyomatát a' gyökre térítvén íkét vesztette, *n-jét* pedig ugyancsak a' függedés miatt göcsejiesen *ny-re* ernyesztette, melly mindkét lágyulást szóvégről a' szó élére állítása közben kikerülte: ekkor készen vagyunk a' *né* értelmével, melly = mértékü, sokságu, illy vagy olly határozatlan mennyiségü (tulajdonkép *növésü*, *nagyságu*), — „*nominis valore est quantitas, magnitudo*“ mond Révai Elab. Gr. I. p. 436., mit kövv. ll. a rokon nyelvekből is megtámogat. Ezen *né* immár világot vet vissza a' mi *vala* alakunkra, ha ez a' hátuljáró *f-le* előljáró testvéreként fogatik föl, mellynek tehát nem egyebet lehet jelentenie, mint: *féleségü*, *felekezetü*, ez vagy amaz határozatlan félhez tartozó; — „*nominis valore fuit separatus, secretus, distinctus*“ mond nagy ösvénytörőnk

igen találóan, olly találóan mintha *váltól fele*n keresztül *vala*ig egész jelen fejtegetésünkben osztoznék (Elab. Gr. I. p. 424), csak hogy ő itt is e' mi családalkításunk helyett főleg a' rokon nyelvek utmutatásához, nev. az ősnyelvi (sémi) אלה-hoz — separavit, folyamik. Ezek szerint „*valahány ház annyi szokás*“ ezt teszi: a' *hánylefele ház*, olly *sokaságu* a' szokás; — „*néhány lelkesebbek, valamikor csak a' közadózási tárgy fölmerült*, arra mindannyiszor készeknek nyilatkoztak“, azt teszi: *határozatlan mennyiségű száma* a' lelkesebbeknek, *bármilly válogatásu* időben a' közadóz. tárgy fölmerült, arra mindazon *sokaságu* izben készeknek nyilatkoztak. *Valaki, valamelly, valami* = határozatlan *féleségű* (minőségű) ember, dolog, tárgy, Révainál: „*secretus quis, distinctus quis*“, — *néki, némelly és némi* = határozatlan *számu* ember, dolog, tárgy. *Néha* = bizonytalan vagy kérdéstelen mennyiségű, izü — *valaha* = kérdéstelen *féleségű, válogatásu* idő, időben. Révainak tehát ez állításában: „*voculam né eodem esse valore, quo est vala*“ a' *valor* szó alá nem jelentés, sem értelem, mellyekben *némi* különbség van, hanem csak a' grammatikai érték helyzendő, bár a' különbség árnyalatát sem a' régibb 's újabb nyelv szokás elég következetesen föl nem tüntette, sem a' nyelvtan föl nem fogta, 's családítás előtt föl sem foghatta. — Világos végre ezekből, hogy *valaminek* mint bölcséleti műszónak megfejtése sem lehet *való mi*, azaz meglevő mi, annál kevésbbé *létező tagadás* (Pesti Napló 1856. 251. sz. tárcza: „A' magyar bölcsészet jelene“ V.), 's nem is rejlik benne ama' mélyelmű philosophia, mollyet ott Erdélyi János társunk neki tulajdonít; mert *mi* nem is tagadása a' létnek, mit csak *semmeli* összetétele után (semmi) jelenthet, hanem inkább általánosságban állítása; a' *vala* (féle) járulék pedig ezen *minek* csak *féleségét* vagy minőségét hagyja szabadon, elhatározatlanul, — mintha mondaná: bármelly *mi*, mellynek *félesége, megválogatása* most semmi tekintetbe nem jő. — A' *féleség* fogalma még bélyegzetesebben lép előtérbe *holmi* szavunkban, melly szintén valamihez tartozik, 's mellyet az ellipszis kipótolásával így kell fordítanunk: *különféle mi*.

9) *Vel*. Már az akademia M. Ny. Rendszerében 85. l. helyesen hozatik rokonságba *féle*-vel 's Fábiánál is (bár a' *dimidium felet* hibásan kirekesztve) legalább a' *fratert* jelentő *féle*l; — mire szintén a' főnebbi szám alatti *vala* járulék is mind alakjában mind értelmezésében segít egyengetni az utat. Jelenti pedig a' valamelly

oldalra válás következtébeni pártféliségben, együttartásban, együttlétni állapotot, tehát együttséget, társaságot, de ezt szintugy csak átvitelesen mint válás jelenti az átalakulást; a' szellem melly az egész csoportot élteti nem más mint az elszakaszkodás fogalma. *Vel* eredeti lényegében hordja mind a' hangrendi alkalmazkodást (val), mind személyragoztatása esetében *fél* és *vál*kénti megikezhetőségét (vélem, véled stb.), mi egyébiránt hangsúlyi törekvésül is beszámítható. — Kell-e emlitenem, hogy mindezen ágazások nem a' számjaink szerinti időrendben (péld. *vel* 9-ik helyen) folytak le, hanem bizonyos együttséggel, legalább általunk nem minden esetben fölmutatható ösegymásutánisággal*) sarjztak elő? mit csakis azon szomorító tudat sajgásában jegyzek meg: mennyire homályosítja, korlátolja szónyomozási láthatárunkat nyelvemlékekbeni aránylag sajnos rövidségünk, melly a' fejlődés mind idő mind iz szerinti folyamának teljes szemlélhetésétől megfoszta.

10) *Hel, hely*, mélyhangulag *hol* (holott, hova-anomal-, honnan, honnét, azaz holnan, mint innen, onnan, hazulról, távulról, stb. népmesékben elrontva: egyszer volt hol nem volt, e' helyett holnan volt?). Bővebb kiereszkedés helyett legyen elég itt, ha e' szavainknak a' kézalatti családba iktatása végett röviden legrégibb, aránylag fájdalom! csak mai 's tegnapinak tekinthető nyelvemlékünkből amaz együttartást, párt- vagy felekezettfogalást jelentő *vel* névragunk három izben (kétszer *zumtuchel*, egyszer *kegilme-hel*) előforduló *hel* alakjára, 's nev. a' Temetési könyörgésben egymással szomszédos *kegilme-hel* és *helhez*ie szavakra mutatók, 's egyszersmind feledhetlen tanítóm és barátom Kerekes Ferencz eredeti nézetekkel gazdag Értekezés és Kitéréseinek 160 – 1 lapjára**) utasítok. Csupán azt jegyzem meg, hogy e rovat alá sorakoznak *halad*, *halaszt* és *halogat* (= *heled* stb. azaz helyet váltogat) igéink is illető sarjaikkal, a' tö mageszméjét a' térről időre is át-

*) Példaúl bizonyos, hogy *megyen*, *meny*, *mennyezet*, ismét *megyen*, *meny*, *menyegző* szavaink kifejlése tetemes időközök multával következett egymásután. Így *or* (nasus, onomatop.), *or*, *orom* (átalán minden kiálló, kiemelkedő mi), *ur* (kitünő, kiemelkedő egyén) *ország* (uruzag, egy ur birtoklata) szintén látható időrendi fejlődés lánczolatát mutatják.

**) Nem föltétlenül, hanem némi könnyen elgondolható módosításokkal értem. 'S mivel ott bizonyos tagjáratások is hozatnak be a' fölfogás

víve (péld. haladéktalanúl); 's hogy egyike az ide tartozó jelesb családtagoknak *hold*, *holdföld*, melynek jelentése: jugerum, értelme: egy haladásnyi föld, 's mely az azon alaku *hold* (luna)-tól családirag különbözik (v. ö. ném. Morgen = reg és holdföld).

11) *Ill*, *illik* = helel, helyén van. Innen illetlen megfelel körülbelül helytelennek, — illetlenkedni, illetlenség, helytelenkedni, helytelenségnek. Ugy látszik, innen fejtendők *ildom*, *ildomos* (majd az *l* kikoptáival *idom*, *idomos*), mint ér-től érdöm, érdömös, mindannyian *helyesség* fogalmával, de olly jelentési árnyéklattal, hogy míg *helyes* inkább a' jóra és valóra, *illemes* a' zépre, addig *ildomos* (=prudens Jászay cod. Komjáthi stb.) inkább az eszéyesre, belső vagy erkölcsi, — *idomos* (idomtalan) az arányszeresre, külső vagy érzéki symmetriára vitetnek.

12) *Val* = vagyon, birtok; honnan *valos* = vagyonos, jó birtoku, péld. „nemelly *valos* emberek meg eppitik hazokat“ annyi mint: „nemelly vagyonos, magokat jól bíró emberek“, kik t. i. a' debreczeni 1640-diki nagy tűzben ha kárt szenvedtek is, de végkép koldusokká nem lettek (Kismarjai Veszeli Pál XIX-diki predik. Debr. 1640. 8r. 312. l.). Azon ösfőnevek egyike, melyek mint nyom, kör, nyúl, les, fagy, fog, lak stb. egyszersmind tisztán igetői szerepben is fenmaradtak. Magyar párja a' megyer *velnek* 's hasonlóan helyfoglalást, együttséget, birtokban lételt, létezést, birtokot jelent; ujabban az anomal és kitoldott *vagyon* által leszorítva. Ige-kép *val* (valni, valvák, valvátok = birni, létezni, Jászay-cod. és az egész régiség; — ma csak *való* és *valékban*); *vall* (az egész codex-irodalom és a' mai szégyent, kárt *vallani* = fogni, birni); — *vol volov* = létező, Temet. besz.; — ma is: *volnék*, *volt*, mint *hal* mellett *holt* a' mult torlasztásában), eredeti jelentése bizonyos oldalra, földre, helyre, együttségre különülni, birtokban létele és birtokban tartásra válni, — aztán egyszerűen: ma esse, existere, régente habere is. Jelenidőben mint men-től megyek, mégy(s), mégy(en),

könnyebbitésére: hadd ajánljak én is egy effélét fölvelt szócsaládunk érzékítésére. Főlemelt jobbod kinyújtott kezének élet az előtted valóban vagy képzeletben álló asztalra vágó eszközként eresztvén, tégy azzal két hárintást, jobbra egyiket, másikat balra, — 's előtted fog állani a' *vál* család legnagyobb részének képe.

megyünk, ősrégi anomalismussal val-tól: vagyok, vagy(s), vagy(on) vagy van, vagyunk (vogmuc Tem. besz.) stb.

Ki volna az, ki nem érezné és nem reproducálná lelkében a' mindezen összavainkat összetartó bel- és külétegeti fonalat 's álmélva nem gyönyörködnék egyszerű szép nyelvünk csoda értelmességében, gazdálkodásában, családszerű egybefüggésében? mellynek körére szándékozván jelenben föladatomból korlátoltságánál fogva szorítkozni, el kell mellőznöm a' kézalatti szócsalád azon nevezetes tagját, mellyhez épen e' ponton érkezém meg, u. m. *el* (= *hel*, *fél*, *vál*) szavunkat, a' legdúzsabb tanulságot, de mellynek fejtegetése a' *fensőbb fokú szóelemzés* új világokat nyitó téreibe vágna, hova pedig főnebbi kijelentésem szerint ezuttal beereszkedni nem akarok; azért ezennel összevonva vitorláimat, Grimm J. szép szavaival lépek át következő számomhoz: „In der unendlichen Sprache wohnt nur *ein* unablässlich in einander greifendes Leben, so dasz jedes Wörtchen kettenweise zu dem höchsten führen musz; an sich sind alle und jede Wörter nur *eins*, — es kommt darauf an, die Kette nachzuweisen.“ (Irmenstrasse 28. l.).

13) *Felel*. Tökéletes kifejezése a' felek egymásrai viszonyulásának = a' fél úgy viseli magát mint egésznek elvált fele, a' fél féli minőségben nyilatkozik, még pedig különféle módon:

a) Mint *hasonfél* a' másikkal hozzá illik, péld. a' kettőtört gyűrű darabjai, felei egymásnak szorosán megfelelnek.

b) Mint *ellenfél* a' másikkal mérközik, péld. „e' vállalatnak megfelelő erőm hiányzik.“

c) Legszokottabb használata a' *felek* beszéd általi kölcsönös közlekedésének kifejezésében, mert a' társas embernél a' kimondott (vagy írott) szó csak fél, melly párját, viszonzását követeli 's e' viszonzás mondatik *felelésnek*. A' debreczeni nagy grammatika a' *föltől* származtatván, így fejt: *superaddit*!).

14) *Felesel*. Első tekintetre gyakoritónak látszik *feleltől* 's egy értékűnek ezzel: *felelget*. De miután *sal*, *sel* képző sokkal szokatlanabb (lebzsel, habzsol stb. nem ide tartozik), mintsem e' szavunkhoz illy uton analogiát találánánk: önkényt vezetettünk a' *válaszol* ige rokonságára mellynek emez digammázott 's ikvesztett megyer testvére volna selypegő (czangó) kiejtéssel. Ne feleselj! annyi mint: ne válaszolj! olly alakarányuak egymáshoz, mint *fél* a' *válhoz*, *féle* a' *valához*.

15) *Vall* (fatetur) = valal, mint forr, ell(ik), kell (foror, elel, kelel) stb. A' megyer *felelnek* megfelelő digammátlan magyar alak. Eredetileg tehát ez is azt teszi: viszonzoz, felel, s ki tagadná, hogy *vallban* épen ez eredeti fogalom rejlik: kérdésre, a' másik fél faggatására válaszol? Találkozólag végletben, bár külön ösvényen indulva, Fábiánnal 134. l. — Én hiszem és *vallom* ezt teszi: hiszem, és ha nyomozó kérdés tétetik valamely félről, *seleletül* is azt adom. *Vallás* nevezetes szavunk tehát eredetileg inkább csak confessio, 's a' religióra átvitelesen van alkalmazva. — Kárt, szégyent, kint, becsületet *vallani* helyesebben *valni* (bírní) tudvalevőleg a' 11-dik sz. alatt érintett *valni, volni, vallni* alá tartozik közvetlenül.

16) *Fél* = timet. Révai nem merte (non audeo ugymond) egy rovat alá vonni *fél* (dimidium) és *fél* (frater) szavakat. Én sokkal többet merészelttem a' főnebbiekben, 's ha ezt félszázaddal a' nagy mester hunyta után tehetém, az előhaladó kor érdeme 's övé, ki maga korában nyelvészetünk terén a' nem észszerűség hanem előítéletes szűkkeblűség állította merev határköveket maga is az öntudatos szabadelvűség olly nemes és neki egészen sajátos buzgal-mával döntögette. Nem minden tartózkodás nélkül hozom be én is szócsaládunkba a *fél* = timet igét; későbbiek előtt ez sem fog, reméllem, merényletnek tekintetni, csak szokjuk meg egyszer édes nyelvünk remeklő műhelyét szorgalommal 's elfogulatlanul látogatni 's működései titkait ellesni. Ugy érzem, ugy sejttem 's sejtelmemet kimondani sem átallok, hogy ez igénk szintén a *vál* családhoz tartozik 's logikai alapját az elválás, távolodás mageszmeje teszi. Valamint *íjed* szavunkban a' hirtelen megijedésnek föleg a' szépnemnél sajátos természeti *i* hangja (i-ed, annyi miut *i* hangot visszarántva ejt) van hangutánzólag megragadva, valamint *irtózás, borzadás* (horror) a' *fölberzedés*, szörszálak fölállása intuitióján, a' *rémülés* mint a' latin terror és német fürchten a' tagok rázkódása, *remegése* szemléletén, ugy a' szelídebb, tartós *félelem* azon összemléleten nyugszik, miszerint valamelly gyanus vagy bebizonyult ártalmu tárgytól ösztönleg *elvonulunk, eltávolodunk*, 's ezen ovakodó *félenvonulást* fejezi ki a' kezünk alatti ige. Ide mutatnak a' még enyhébb természetű *tartok tőle, tartózkodom*, mellyek ezt teszik: *nem közeledem hozzá, távolban tartom magamat tőle*, stb. sőt ama' rohamosb igék is némi illyes eltávolodási fogalmat adó szófüzeti szerkezettel egészítik ki ellipticus értelmöket, a' mennyiben ök is mint minden

félelmet jelentő igék *távolító ragot* vonzanak: nem ijed meg árnyékától, irtózom tőle, azaz borzadok, összerezenek *eltávolodva*. Sőt ha vizsgálódásim nem csálnak: az enyészítő képzés útján visszaörökített *iszony* szó 's ennek *iszonyu*, *iszonyatos*, *iszonyodom* régibb származéki is alkalmasint a' visszahökkenés, hátrálás és így nagyobb foku *félés*, *válás*, *távolodás* mageszméjét tartalmazzák; — régibb nyelvünkben így irattak 's mondattak ezek: *isszonyu*, *isszonyatos*, *isszonyodom* (Apáczai Csere 's mások), mi is ha ajakszelletöket visszaállítani bátorzkodnánk, egyenesen a' *visszára*, *visszavonulás*, önkénytelen *visszataszítódásra* vezet. Ugyanis *visz* = auferre tő, mint családá is (vesz, veszen, nyujtva: vész, vészen, sumere = eltávolít, különösen maga felé; — vész, elvész, kurtítva: vesz, hajdan: veszik: intransitiv. perire = eltávolodik, különösen ismeretlen helyre és végkép, tehát több mint téveledik, aztán romlásra jut stb; — üz, pellere, abigere = eltávolít, különösen psychicus kényszerrel stb.; — vezet, ducere = eltávolít maga nyomán stb.stb.) egyszerűen egy fölvelt ponttól eltávolítást látszik tartalmazni, de szemközt az ellenirányu *hoz*-zal = ferre (melly mint családá is: hoz, höz névrag, haza és ház, híz és ősz, közeledést, a' fölvelt pont felé irányulást jegyez), kifejti eredeti *viszássági* tartalmát is, és őszszevissza = őszveviszva, azaz hozvaviszve, szavunkban legelevednebb tolmácsolatát találja. E' vizátság, hátrahökkenés mageszméje korlátozatlanul lakhaték még ama' valahai *isz* névben, mellyből nyelvünk — mint Pesti Gábor *vizzos* = visszós, perversus-a sem mond ellent (Luk. 9. 1536) — az iszonyu, isszonyu melléknevet a' savanyu, szörnyü (szörönyü), porhanyós (poronyu), verhenyös (verenyü), vizenyös (vizenyü), galagonya (gyalogonyu), jegenye (igenyü) analogiák, mint sav-szuromfeketeség-por-vér-viz-gyalog-egyenesség-és teke-ként jelentkezőt tevő társalakok mintájára alakította, értvén alatta *viszás*, ijesztő benyomással járólág, *hátrahökkenetöleg jelenkező valamit*, mellyhez közel áll Sándor *isz* = monstrumja, kit itt is mint sok másban tapintata ugylátszik szerencsésen vezérlett (Sokf. XI. 134. l.). Elég, hogy én nem tudom iszonyu szavunkat máshoz kötni; mert az ijedés szisszenő hangjának utánzásával itt ugylátszik be nem érjük, — Dankovszky *לוֹוֶזוּ*-je tréfának is alig járja meg (Lexic. 483. l.), — Kassai származtatása az iv, ij-től csak gyermekijesztésre való (Szókönyv III. 53. l.), a' héber *אָשׁוּ* = gyűlölte inkább esetleges rimnek látszik, — Fábiánnál e' szó mel-

lözve van, 's tettek-e mások kísérletet fejtésében, nem emlékezem. Visszatérvén *fél*-hez, miután nem tarthatjuk kielégítőnek az angol *fear* 's német *Furcht* tali egybeállítását (Fábián), — és Dankovszky *φᾶλλον*-jában vigaszunkat még kevésbé kereshetjük, — de közelebb a' Czuczorféle elemzési kísérlet is (elme szó fölötti vita közben) szintén erőtlenül ütött ki: jobbra taníttatásunkig bizvást a' föllállítottam értelmezéshez ragaszkodhatunk.

16) *Feled*, felejt = obliviscitur és származéki. Függetlenül járuljon ide *feledés* szavunk, mellyet szintén nem lehet helyesebb forrásra vinni, mint ha *vál* = *fél* gazdag kútforrásból ömledtetjük. *Válad* ige = el-kiválik, föl van jegyezve Sándor I. Szótárában 431. l. úgy hiszem, hogy ennek digammás iktelen magyar párja a' *feled*. Az alak nem mond ellent; mi pedig a' fő dolgot, a' benső egybefüggést illeti, az elevenebben érezhető mint szavakkal kifejezhető; az elválás, eltávolodás képze, melly szerintem e' szép szavunknak létet adott, úgy hiszem, elég derűt vet arra, hogy e' figyelmeztetés nyomán kiki magának a' képet kiegészítse. Ha nem csatlakozom, a' magyar nép úgy fogja föl azt, mire emlékezete kitér, mint elméjében jelenlevőt 's ezért mondja: *eszemben, elmémben tartom*; mikor pedig így szól: *előttem rébzik* vagy *rémlík*, ezzel azt fejezi ki, hogy a' tárgy lelke előtt némi távolban lebeg, bár tiszta körrajzát föl nem foghatja; 's végre mikor ezt mondja: *eszembe jut*, azt akarja értésül adni, hogy a' kérdéses tárgy *eltávolodásából* már *megérkezett elméjébe*. Illyesmire mutatnak ezek is: volt eszemben, de kiütődött belőle, kiesett eszemből, emlékezetembe hozza stb.; — maga az ész, az elme csak azt teheti magáévá, mihez fölríhet (fölríni észszel, érteni, értelem), vagy a' mit épen megfoghat (meg nem tudom fogni, fölfogás stb.); — 's lám mikor az *akarat* távolodik vamtól, akkor *félünk, iszonyodunk*, azaz *válunk, visszahökkenünk*, mikor az *ismeret* tér el a' valótól, akkor *tévedünk 's tévelygünk*, azaz *távodunk és távoljunk*: 's miért ne mondhatnók azt *feledésnek*, azaz *feledésnek, váladásnak, távolodásnak*, mikor a' tárgy nincs *emlének* közelében? Elvont fogalmakat, többnyire kimutathatólag, csakis illy nézeties kifejezésekkel képes a' szólam festeni, mellyek hogy érthetők legyenek előttünk, ki kell nyomoznunk az oda tartozó, a' képeket kiegészítő ellipszist, mellyet a' nyelv rövidsége bölcsen kihagyott.

LUGOSSY JÓZSEF.

(Folytatása következik.)

Könyvjelentés.

A' héber nyelv elemi tankönyve. Irta Dr. Ballagi Mór, a' biblia-magyarázat tanára. Prágában 1856; Pesten Eggenberger Ferd. bizománya. 8-r. VIII és 196 l. Ára? „Ha a' tudós nyelveket kevésbbé tudós modorban és több gyakorlatossággal tárgyalnók, kétség kívül sokkal kisebb volna azoknak száma, kik a' latin, görög és héber nyelvek tanulására fordított idejüket merőben elvesztettnek mondják. Előbb a' csupa empirismus ölte el a' tudományt; most aligha a' külföldről kölcsönzendő nagy grammatikai tudományossággal végkép el nem törlendjük az ó világ irodalmainak ismertetét honunkban.“ Ezzel kezdi szerző az előszót, egyszerű világos és gyakorlati munkájához, melyben a' szabályt nyomon követi a' gyakorlat, hogy így a' tanuló a' formákkal együtt a' nyelvanyagot is sajátjává tehesse.

Nálunk ezen magyarul irt héber grammatika első a' maga nemében, 's megvagyunk győződve, hatalmasabban, fogja előmozdítani a' héber-tanulást, mint Gesenius nyelvtana és olvasókönyve, melyeket boldogult Somossy magyarra fordított. Bővebb ismertetését utóbbra halasztván, itt el akarjuk oszlatni szerzőnek aggodalmát, melyet az idézetben nyilatkoztat, azon nem tudásunkkal, hol mivel kölcsönözzük, (vagy még főjük kölcsönözni?) a' nagy grammatikai tudományosságot, mely eltalálja majd törteni nálunk az ó világ irodalmainak ismertetét? Hisz tudunkra, valamennyi görög és latin grammatika, melyekből a' mostani nemzedék tanul, mind hasonlít szerzőnek héber grammatikájához; 's úgy látszik nekünk, tudós grammatika nem is forog nálunk közkezen. Szinte ohajtunk az ellenkezőről meggyőződni.

Nyomtatási hibák :

lap.

- 98. felülről 10 sorb. semmi ? helyett olv. semmi!
- 98. alulról 11 sorb. böcsesség h. olv. bölcsesség
- 100. felülről 6 sorb. a' lapon. h. olv. a' 88. és 89. lapon.
- 103. alulról 11 sorb. meg lehetne abbul tudni, h. olv. abbul lehetne meg-
tudni,
- 107. alulról 7 sorb. ferébam h. ferébam
- 111. alulról 11 sorb. quartortus h. olv. quatortus

Szócsaládrendszer. — Nyelvészeti egymásután.

(Vége.)

Lépjünk most a' tanulságokhoz, melyek kedvéért az előrebo-
csátott szócsaládalakítási példa illy mérvbeni kifejlését szükséges-
nek véltem. — Tiltakoznom kell mindenek előtt, mintha értekezé-
sem párthoz volna csatlakozva 's hogy nevezetesen a' hasonlító
nyelvészkedés ellen kelne ki. Sőt ellenkezőleg épen ennek magas
érdekében, de nem divatszerű párthiveként szólalék föl. Nem lesz
nehéz megértetni magamat.

A' nyelvhasználatást minden nyelvészkedési törekvéseink ko-
ronájának tartom, és simeoni ohajtásaim érek teljesültöket, midőn
egy férfiú példátlan kitartással vitt buzdításaira, millyet csak az
ügy szentsége felőli legmélyebb meggyőződés adhat, kiszálltak el-
végre néhány jeleseink, hogy e' nyelv, örömünk, büszkeségünk,
kart fogva rokonaival, a' világnyelvek nagy szövetségébe léptettes-
sék. Le fogja ekkor vetni vélt rokontalan árvasága gyászruháját;
zughelyzetéből kiemelkedve hegyen épült városként fog messze le-
világlani, 's míg egyfelől tiszteletre méltó egyszerűségét, önszerű-
ségét, addig másfelől a' nyelvek nagy titkai kölcsönös földerítésé-
beni haszonvehetőségét, tanulságosságát fogja dicsőségesen kitün-
tetni,— nem is említve a' sokszoros előnyöket, melyek önmagára is
kétségtelenül visszaáradandók. — Vezéri jogar egy roppant nyelv-
törzsiület élén, egy új continens birtoka, ha földadatunkat becsület-
tel megoldandottuk, nem hiában van neki kilátásba téve; de e' kü-
lömben fényes vívmány is csekélység lesz ama' nagyszerű jövődőhöz
képest, melly reá a' nyelvek egyetemében, jelen türelmies helyzete
teljes fordulatot vallandtával várakozik, mellynek azomban meg-
beszélésében e' jószavak homályát föllebbenteni nem bátoroko-
dom. A' mellőztetés, mondhatnám, ellenszenv, mellyel eddigelé ta-
lálkozott, meleg részvétre, rokonszenvre fog átolvadni; az eddig
lenéztettnék, tudomásba is alig vettnek erkölcsi kényszerkelendőség

fog kivívni, 's díszhely jelöltetni ki azon nyelvek sorában, melyeket kegyelettel említ a' nyelvbuvár, 's mellyeknek megszerzését első teendői közé sorozza. Ős történetünk sem megy el üresen a' sokszerű remények közben, 's e' nemzet korábbi érülködéseit leleplező függöny kissé szellőztetni fog. Im ezek 's több illyesek megindított hasonlító nyelvészkedésünk kimaradhatlan eredményei.

Ez örvendetesen biztató remények közepette azomban, 's épen ezek érdekében kérdezek én mindenkit, 's kérem mindenki tegyen kérdést önmagánál: van e már nyelvünk előkészítve a' nyelvhasználat újdonkeresztségének fölvételére? van-e tanulmányozva, saját határin belül kellőleg rendezve — hogy ugy fejezzem ki magamat — más nyelvekkel való becsület és haszonhajtó üzlet megnyitására? Hogy nyelvünk egy csaknem bevégezett tökélyű, csodaszépségű tényként fekszik előttünk, abban semmi kétség; de „az égi testek — mond nagy igazán Hunfalvy — astronomia nélkül forognak, a' hegyek geologia nélkül nőttek ki, a' növények füvésztudomány nélkül teremnek“: nyelvünk is olyanná, millyennek megjelöltük, a' tudomány aránylagos hozzájárulta nélkül nőtte ki magát*); abból, hogy

*) E' tünemény minden nyelv történetében helyet foglal, mielőtt az öntudatos művelés alá fogatnék. Nálunk azomban a' tudományos nyelvészet ébredése után is soká fentartotta magát ez abnormitás: a' nyelvtudomány hátramaradása a' nyelv gyakorlati virágzása mögött, 's századunk első felén, épen újabb nyelvesimosulásunk szerencsés korszakán, szintén a' legújabb időkig — szabályt nem alkotó egyes kivételeket be nem tudva — átvonul, hol már örömet azt képzelné az ember, hogy a' nyelv nagy mérvekben haladó tettleges művelődésének csak a' tudomány vezérlobogója alatt lehetne tenni előnyomlásait. Sőt ellemben ez utóbbinak, — buzdító jutalomtételek, pár jeles pályamű, 's a' nyelvészetre is kiterjedő tudományos folyóiratok dacára, egész az akadémia hatályosb közreműködéseig, — olly tehetlensége mutatkozik, hogy a' nyelvművelődés csodálatosan még némi hátrányára is járhatta, tért, tehetségeket, lelkesedést lefoglalván előtte. A' dolog ekként történt. Öseitől a' magyar ritka képességekkel bíró, nagy jövőndő csiráit rejtő, habár mind tudományilag teljesen, mind kivált a' XVIII-dik századon át irodalmilag meglehetősen elhanyaglott nyelvet vett által örökségül. Révai és Kazinczy férfias erővel emelték föl a' theseusi követ, melly a' haladás talizmányát rejté; a' két férfi elindult saját ösvényén, ez a' kecsistennők, amaz a' komoly múza oltárára tevén le esküjüket. Kazinczy hosszú küzdelmes bár, de megáldott működése után elérte végre Ithakáját, 's haltával egy nemzetet látott maga körül csoportozva, melly tanítványának vallotta magát 's elveit, irányát, maiglani folytonos haladással, örök időkre biztosította. Nem így Révai. Neki a' természettől rögzöbbs pályához kevésbé tapintatos

nyelvünk a' tényé és gyakorlaté, következik-e, hogy egyszersmind a' tudományé is legyen? ha irodalmunk virágzását látjuk, befoglalja-e ez egyszersmind nyelvtudományunk virágzását? 's ha élvezük, ismerjük-e is azt egyszersmind? A' növényvilág virulata tény, 's az érzéki ember élvezi azt: de birja-e az oknyomozó, a' szellemi ember? nem, míg a' tudomány által meg nem hódította. Nyelvünk, ha szabad folytatólag sántító képben fejeznem ki magamat, tudományos tekintetben még az ebszölők, temondádfüvek, zsidócseresznyeék, földikutyák, kárbunkulus és római gáliczkövek természetrajzi zűrzavaros korát éli; nyelvkincsünkben a' fajok összevisszahányvák, a' nőmek constatirozva nincsenek, a' szócsaládok megalkotatlanok; e' drága vagyunknak sem mennyiségét, sem minőségét, annál kevésbbé egybefüggését, nem ismerjük 's körülbelül ott állunk nyelvtudományunkkal, hol a' magyar növénytan a' rendező magyar Linnék előtt Csapó és Veszelszki korában állott, kik közül egyik latin, másik magyar betürendben (!) vala kénytelen adni alkotmánytalan alkotmányát; — 's ott is fogunk veszteleni mindaddig, míg a' fajok és nőmek szabatos meghatározásával, szó-

eljárás, emésztő lánggal lobogó lélek, gyöngé, törekeny test 's rövid élet jutottak osztályrészü; ő ugyszólván csak kezeit vethette a' nagy munkára, melly tisztán fölismerve terült el szemei előtt a' szónyomozás és nyelvhasználat kettős föladatában; haltával legerélyesb tanítványát östörténelmi bolygatagok csalogaták le mestere ösvényéről; egyéb követőinél tehetség vagy ihlet, kitűrés vagy szorgalom, vagy legalább a' koszoru-osztogató szerencse hiányzottak a' nagy mester műve továbbvitelében, 's egymásután ejték el mindkét ágát a' fonálnak, mellyeket erős keze ariadnei vezédül párhuzamban fogott össze a' nyelv tömkelegébeni eligazodhatásra. Így lőn, hogy Révai törekvéseinek sikere leginkább csak arra szorítkozott, minek a' szerencsésb szépművészeti iskola is egyaránt szükségét érezte, 's mi ennél fogva az ő hagyatékából ennek is közvetlen támogatásában részesült: a' helyesírás, hajlítási szabályosság 's a' neologismus, mellyek, főleg az utóbbi, miután a' képzők és ragok tana nagyából föl volt derítve, minden komolyabb erőfeszítések nélkül, csak bizonyos kezelési ügyesség 's némi talentom mellett könnyeden és nem középszerű szerencsével üzhetők valának. Daczára a' nyelvtudomány csak fölületes alkalmazásának, egymásután mintegy magoktól fényes sikerrel látszattak megszülemleni a' költészeti, politikai és hírlapi nyelv, a' magyar vegyészeti, gyógytani és természetrajzműnyelve merész alkotóik műhelyében; a' nyelvgenius kalauzolólag járdalt e' jeleseink előtt 's ihletével pótolta a' folyvást késkedő tudomány utasításait. 'S hol a' teremtoi diadalröpkénnyel olly könnyűszerűleg párosítható a' legszentebb hazai ügy körüli sikeres szolgálat: ki vállalkoznék ott örömet hosszadalmas, hálátlan-

családink lehetően tökéletes csoportulati bírálattal meg nem alkottuk, 's így nyelvkincsünk tudományosan rendezett tárlatát föl nem állítottuk. Jelenben szavainknak pusztá *jelentésével* megelégszünk, *értelmét* még csak nem is szomjuhozzuk; ha forgalmi, ha külértéköket a' gyermek is tudja, belértéköket, tartalmukat bölcsesink sem ismerik; testöket igenis, de az éltető lelket bennök föl nem fogjuk. Értelmét, tartalmát, lelkét a' nyelv szavainak csak *családi egybefüggésükben*, 's ha helyöket a' rendszerben kimutatni képesek vagyunk, lehet fölsismerni; ellemben mindaddig, míg ekként nyelvanyagunk a' tudomány által meghódítva, 's a' mennyiben a' képzés és ragozás is sok részben önálló szavak segéd függeléküli ősalkalmazásában áll, tehát nyelvidomunk is saját becslésünk mértékével, mennyire az elér, fölmérve, míg egyszóval a' SZÓCSALÁDREND-SZER, mellynek nálunk nem léteztét im itt ünnepélyesen bepanaszolom, keresztülvive nincs: addig nyelvünk értelmes gazdái magunk sem vagyunk, nemhogy józan nyelvhasznításról illy helyzetünkben szó lehetne. Minden nyelvnek, mennyivel inkább okos szép nyelvünknek, van bizonyos önhatósági köre, mellyen belül a' nyelvge-

nek látszó taglalgatás, rendezgetés unalmaival bibelődésre? talál-e ott a' csillogás nélküli fárasztó tudományos buvázkodás elszánt munkásokat? Sőt nemde vágya, szükségének érzete is kell hogy apránként elhalaványodjék? És ha egyszer birtuk már például az, „üdv“ az „árny“ szót *enyésztő*, a' „kedély“t, „szerény“t *tenyésző* képzés, a' „terem“et, „csarnok“ot *föllesztés*, „hullám“ot, „vihar“t *országosítás* utján, 's elfogadásukkal a' folyó szükségét az ugynevezett korkiváratot kielégítettük: ezek további értelmezése, áttanulmányzása, rendszerezése, végokaik 's egybefüggéseik keresése kevésbbé sürgetőnek, majd közönyösnek is tűnt föl, mi több, némelyek illyest fölöslegesnek, mások a' nyelvre épen vészhozónak ítélték. Még a' nyelvemlékek is, mellyeknek fölkeresése különben e' kor egyik dísze, 's kiadásuk az akademiától nemzeti becsületünkhöz és a' tudomány szempontjához méltólag, szép gyümölcsözéssel biztatólag indíttatott meg, szintén inkább csak a' szépirodalom ékesítésére, gazdagítására lőnek megadóztatva; minden tehetség minden erőivel a' nyelvmívelés gyakorlati oldala felé fordult, 's az elméletinek fontossága mind alább alább szállott. A' nyelvnymozás kontár kezek közé süllyedt, henyék elme-futtatásának tárgyává lőn, 's általán gyanús mester-séggé kezde válni. Némelyek tréfából nevetségül, mások agygyengéségből üzték. Legjobbaink egyebekkel elfoglalva, az irodalmi, társadalmi, politikai stb. renaissance gyakorlati küzdterén izzadozva, tüzetesen neki nem fekdtek, 's a' szomszéd mivelt Europa nyelvtudományi roppant haladása előtt nem mondom épen szemet hunytak, hanem azt alig ránk tartozónak, legfőbb megszokott vékonypénzü nyelvészkedésünk mellett végkép nélkülözhe-

nus önállóság, a' ténynyé vált más nyelvek — rokonabbak vagy távolabbiak — avatkozásától függetlenül vitte keresztül alkotásait, 's bárhova nyuljék is be véglegesen gyökereivel, de törzseit azon gyököktől*) minden idegen befolyást visszautasítólag termelte, 's így ezeknek fölvilágosítását, értelmezését illetőleg is saját segéd-eszközei körén kívül hasztalanul folyamik. Bárhol találkozók is például világnyelvekbeni *szellést* jelentő elemekkel a' mi *fű* vagyis *p h^u*, *p h l* gyökünk, — a' minthogy találkozása csakugyan sokszoros tény, — 's im itt kezdődik a' közértelembeni nyelvhasznítás szép és fontos tére; — de ha e' gyökről számtalanok közt *fuv*(atag), *felh*(ő), *fűv*(ész), *pehely*, *bolyh*(os), *bajsz*, *hóly*(ag), *hály*(og) és *hüvely* törzseinket nem kirekesztőleg nyelvünk szelleme alkotta; ha *vas*, *vás*(ott), *fés*(ü), *ás*(vány), *ács*, *has*(onló), *fosz*(lány), *pusz*(ta) törzseinket nem ezen családi egybefüggések, hanem a' világ minden nyelveiből összekeresett egyes szavak magyarazzák; ha *gümő* és *csoma*, *vájog* és *bánya*, *has* és *fazék*, *czomb* és *csunya*, *banya* és *venyige*, *csepű* és *gyopár*, stb. páronkéd dúzs ágazatú családfával nem

tőnek tekintették, még a' professusok is különféle elfogultságok alatt kötve voltak; innen olykori kalászataik nyelvök értelmezése terén csekély szerencsének örvendenek. *Terem*—conclave— hol az ember terem (Guzmics); *ég*, az égéstől, lángbaborulástól (Vörösm.); *fölhő* = föl-hó, sic certe sensibus apparet, tamquam nix supra nos" (Kresznerics); *vakondok* = undok vak (Engel) stb. . . . De nem festem tovább a' képet, mely csak ismeretes derék tagtársunk amaz eléggé begyőzött állításának, mikép nyelvtudományunk *nincs, nem is volt* (Széchenyiként csak *lesz*), főleg azon szempontbóli fölvilágítására akart szolgálni, miszerint az, gyakorlati nyelvvelölésünk jelen század kezdete óta öröndetes haladásának tagadhatlan tényével látszik ellenmondásban állani.

*) A' legegyszerűbb szabásig tisztázható gyökök elemeknek, *szócsirák*-nak is nevezetethetnek; innen a' mennyiben a' nyelvnyomozás hazai térre szoritkozik, *nyelvelemzés* (alsóbb foku), *gyökerészet* (Kassai), *szófejtés* vagy *szóértelmezés* (első foku), *szócsaládrendszerezés* (előleges vagy előkészítő), és ha az időrendi fejles kimutatására is kiterjeszkedik, *historiai nyelvészet* (theoriailag vévők *észleti* vagy *bölcsészeti nyelvészet*), bár árnyalatban egymástól különbözök, de lényegileg 's tekintve végcéljokat, azonegyre menő kifejezések szemközt a' *hasonlító nyelvészettel*, mely velök a' *felsőbb foku nyelvelemzésben* érintkezik, — összesen pedig *egyetemes nyelvészet* osztályait teszik. A' hazai nyelvészet legtisztább 's legtökélyesb kinyomata, mely a' többit is mind magába foglalja 's a' hasonlító nyelvészetben csak folytatását találja, a' *szócsaládrendszerezés*.

igazolják sürgetésemet: úgy a' magyar nép észjárása tulajdon nemzeti nyelve telekén csak egy talpalatnyi tért maga emberségéből meg nem mivelt, — úgy nekem nincs többé hazai édes nyelvem 's vele e' perczben utószor foglalkoztam. Hogy a' legmindennapibb példával éljek, — mert czélom nem mindennapi részleteket meritni ki, hanem elveket állapítani meg: — bárhol érülközzék is verto, vortex latin szavak gyökével *for* vagy *phr* gyökünk*): annyi bizonyos, hogy e' gyökre autonomice képeztük ki következő törzssorozatunkat: *forog, fordul, fürgeteg, fürge, furkó, furcsa, forr, forrás, far* (pars aversa), *farol, ferde, förmed, fur, furdal, furakodik, furdancs, furánk* (ma fulánk), *farag, forgács, föröd* (ellipt. magát vízben megforgatja), *fürdő, Füred, förtő* (sárban magát megforgató hely), *förtözetes, fertelmes* (már átvitt értelemben), *setreng* (régén förtöng), *fér, férkezik, féreg* stb. stb., melyek egymást támogatják, értelmezik, életnek lehével éltetik, nemzetiségünk földéhez növe, gyökerezve tartják, hogy a' legelső szellő ingatag játéki ne legyenek. E' családi keblen csüggés egyedüli kútfeje virulásuknak; szakítsd le onnan, elhalaványodnak, érthetlenné, néma hullákká lésznek 's a' legsilányabb elmefuttató nyelvhasznítások könnyű zsákmányivá. Szabad-e ezek közül egyet családi solidaritásából külön kikapva tárgyalni, annyival inkább nyelvhasznítás terére álli-

*) A' gyökhangok vagyis inkább a' nyelvelemek kifejezésére nincs alphabetumunk 's maga ez nagy hátrány a' magasb nyelvnymozásban. Mai jegeczült 22—40, 50 betűink e' czélra hamis hangot adnak. Az őshangok, hova a' gyökök tartoznak, egyetemiségökben sokkal dúzsabb ('s épen azért olly csoda tenyészszerájüek), mintsem a' későbbi cultura szabatos, de annál korlátozottabb betűivel bélyegezhetők volnának. Tulajdonkép *for, fu* gyökről szólni nem lehet: ezek már törzsek az írásunkkal kifejezhetlen gyökről, mely nem is két vagy három különálló, hanem egyetlenegy ősi tövérségü, azaz magában egész hangzenét bensőleg egybeolvasztó, egyesítő betű. Töredékyomai ezen az ősvilági tenyészet nagyszerűségének bélyegét kétségkívül magán hordozott alphabetnak fenvannak még némelly nyelvekben 's világos bizonyítványa maiglan él beszédszervünkben. Már maga ez észrevétel a' nyelvelemek olly metaphysicájának, mely mai betűink szűk köréhez kötte megkísértetik, tökéletlenségét, valótlanágát sejteti. Az ugynevezett *egytemes írásra* is, ha a' létrehozásbani törekvések medre kizárólag e' vidék — az ős alphabet — felé vezetettnek, több üdv és siker várna, mint szokott fölfogása mellett. De elég itt e' nagy elméket is eredménytelenül foglalkoztatott tárgyat csak távulról érinteni.

tani? szabad-e péld. a' *forr* szót, mint legujabban tőnek, a' görög *πῦρ*-höz, *φῶτος* *φωτός*-hoz (Dank.) hasonlítgatni, 's a' *far*, *φῶτος* nates, *contaminatio jelentése* mellett feledni mindegyiknek *értelmét*, t. i. a' hígak forrponti hőség vagy földből elészökkenés közbeni göndör forgását, az aversiót és volutabrumot? — Ha *gyümölcs* szót csak mint *fructust* kapom ki nyelvünkbeni szép egybefüggéséből 's *gümbö*, *gumó*, *gömb* stb. családjával mint fegyveres hü dandárral nem támogatom, — mi egyszersmind értelmezéseül is szolgál, kimondván hogy *gyümölcs* ösnézetileg nem egyéb, mint a' virág helyén előállott *gümböcske*, *gombocska*: — ugyan mit fog ekkor a' nyelvhasznító e' szavakon árva betűjén kívül, mellyről meg vagyon írva hogy nem elevenít, hanem öl, hasonlítani tudni, 's ha ezt tenni csakugyan merészlendi, hogyan fog kiütni hasonlítása? És ha a' nyelvhasznító tudja *sarkantyúnak jelentését*, melly *Sporn*, de nem tudja *értelmét*, melly *serkentő* eszköz, és így ha családját vagy nem ismeri, vagy félreismeri, hibásan a' *sark* uszályhordozójának nevezvén őt: lehet-e akkor neki a' latin *calcaron* túl okoskodnia? vagy nem nyeli-e el szegény szót a' finn *kannus* szörnyetege? kettős nagy hibával pedig (ha ugyan a' valótlanság maga már nem minden hibák hibája), t. i. a' finn rokonság hitelének sebhetésével és nyelvünkbe a' magyar nyelvalkotmánytól idegen összetételeesség beerőszakolásával. — Elemi dolgok ezek, mondd. Vaj igen! de ez elemiségek elintézték-e hát? átvizsgálvák 's tanulságaik kimerítvük-e hát? kivonvák-e hát belőlük a' fontos és elvdöntő eredmények? 's azon mindenekfölötti tanulság: hogy szavaink értelme előbb nyelvünkön belül mint kívül keresendő, 's családéleti összeköttetésekben föltalálendő? Bajosan! más különben nem urkodnának olly zavart fogalmak egyrészt szöfjejtőink 's akadémiai nagy szótárunk, másrészt nyelvhasznítóink, közelebből altajistáink hivatása felől; nem képzelnők ezeket két ellenséges tábor vezéreiként állni szemközt egymással, a' helyett hogy bennök egyazon ügy külön munkatérü harczosait ismernők föl; nem látnók a' tömeget egyiktől másikhoz, divatkolomp után, elvtelenül hullámozani, 's ha egyiket ez órában mesternek vallá, ugyanannak első kakasszókori megtagadásában erőlködni. Állítám már másutt, hogy „ugyanazon célra, nyelvünk tudományos értelmezésére, törekvő szónyomozóink és nyelvhasznítóink működése távol attól hogy ki-rekesztené, sőt épen kölcsönös kiegészítőül szükségli egymást 's

versenygésők legfőlebb prioritásban lehet“, 's mivel elértetni szerencsés nem valék, most e' prioritás ezennel határozottan a' szónymozásnak adom, értvén ez alatt nyelvkincsünknek ugynevezett bölcséleti uton *családok szerinti* előleges rendezését azon fokig, meddig saját nyelvanalogiánknak, nyelvünk beltörvényei imezen drága codexének biráskodása terjed; hogy így okos szellem által sugallott, egybefüggésben alkotott 's egymást magyarázó, értelmező szavaink egymást bármelly más nyelvekbeni csalképek ellen támogassák, idegen tekintély 's önkény általi széttépés ellen kölcsönösen védelmezzék, 's összetartozásukból kiszakítva — *divide et vinces* — egyenként conjecturák martalékivá esni ne engedjék. Mihelyt e' rendezésen nyelvünk keresztülmegy, 's ezzel fensőbb foku szóelemzésünkre is az út megegyengetve lesz: azonnal üdvözölve legyenek a' *munkarendbeni egymásutániség**) szerint derék nyelvhasznítóink; sőt nem csalatkozom kimondván, hogy nekik magoknak áll legfőbb érdekekben sürgetni az észleleti nyelvészet bajnokit, mielőbb 's minél buzgóbban leróni munkarészöket: nyelvkincsünk értelmező rendezését, szócsaládink előleges megalkotását. Mert nem elég a' *körültekintés*, ezen olly pongyolán kéjszerű és határozatlan szabály, hogy szabály nevet sem érdemel; az úntaláni bajos és hiányos körültekintgelés helyett könnyű és biztos *áttekinthetés* kell, mit csak *rendszerzés* ad; még a' dohány, gyapjutermetsem vagy egyéb marhám sem kelletes lombjában, tiszta és gondos foksorozás nélkül. A' vagyoni állapot a' kezelhetőséggel kezdődik; addig nekünk sincs hasonlítható nyelvünk, hasonlítóinknak sincs mihez szorgalommal buvárlott nyelveiket hasonlítaniok; csak ekkor és nem előbb hordhatják ennek kincseit élénk hajóik ki a' nagy világtenger réveibe! Bizony ha illy rendezet feküdt volna korábbi nyelvhasznítóink előtt: pazar tudományukat üdvösebben foghaták fölhasználni; 's hogy az elsőt és utolsót emlitem csak: Otrókócsi és Mátyás Florián ennek segélyével egészen más eredményekhez fogtak volna jutni. De illy előzmény nélkül? Elveszett órák, betük, fáradsalmak, miket altaji, sémi, indoeuropai stb. párhuzamok fölállítására tékozolni nem szününk, balul bocsátkozván a' világpiacz forgalmába,

*) Tehát *nyelvészeti egymásután.* Van-e magyar, ki valaha feleldhetné amaz egykor fényes világlásu, most régtől „ciprus kódében“ borongó lángelme nagy tanát: a' *teendők egymásutánját*?

mielőtt saját árunknak nemhogy értékét tudnók, de gyakran csak milétét is ösmernők; adunk veszünk, építünk mielőtt legalább nagyából biztosítva volnánk, vajjon szavaink kezelése közben nem szeghez nyultunk-e kapocs helyett, nem szemöldnek néztük-e az ajtófelet, ajtónak az ablakot, balnak a' jobbot, fehérnek a' feketét, kigyónak a' menyhalat, 's így magunk csalódva másokat is tévelybe nem vezetünk-e? — Természetesen mindez nem azt teszi, hogy azok, kik közlünk nemzeti hálát érdemlő szorgalommal feküsznek a' világnyelvek 's közelebb a' rokon altajiak tanulmányzására, fölfüggesztvén munkálkodásukat, erejüket ezen másik munkatér művelésére szenteljék, mellynek valamint elhanyaglása nem az ő hibájok hanem édes mindnyájunké, úgy megművelése sem az ő elterhelt vállukra kell hogy sulyosodjék; de legnagyobb örömmel foghát velők kezét minden értelmes hazafi az új nemzedék odaserkentésében, hogy a' hazai nyelv alapos értéséhez a' rokonnyelvek idejébeni tanulmányzását kötvén, a' tudomány részszerintiségét, melly iránt Ballagi társunk nézetét, de élre nem állítva, osztom, lassanként összpontosítani, 's a' teendők jelen körülményeink szerinti egymásutániságát minél szorosabb együttetésbe hozni — mondjuk ki ke-
reken, a' jelen nemzedék egyoldalságain túlemelkedni — törekedjenek. *Jelenben* — és e' szóra különös nyomatékot kérek — tehát *jelenben* nem többet akarok, mint arra hívni föl nyelvünk értelmes művelésében gyönyörködő bár nem polyglott hazámfiat, hogy míg egy részünk a' rokonnyelvek buvárlatában fáradoz, addig a' másik ne engedje magát elhítni 's elcsüggesztetni azzal, hogy a' kitől a' világ- és rokonnyelvek tökéletes birtokába jutnia vagy azt remélhetnie sorsa bármikép megtagadta, annak okos szava sem lehet többé édes nyelvünk körül; sőt inkább amazoknak csak szőnyegre kerültét is nyelvünk körén belüli sok és nagy teendőknek kell megelőzniök, mellyeknek végrehajtásához minden képzett magyar tehetsége szerint járulhat. Tudom ugyan, hogy szeretünk nyelvanalógiánk keskeny revierjéről beszélni, de bizonyára olly dologról beszélünk, mellyet nem ismerünk, mert határait fölmérni, bejárni soha még istenigazában meg nem kísértettük. Ne rösteljük csak e' téren minden irányban kémszemléket teüni: bizony a' szokásostól nagyban eltérő meggyőződésre fogunk jutni 's elcsodálkozni az ott elterülő dúzs virányokon, mellyek kétségkívül még sok munkás kezét becsület és nyereséggel foglalkoztathatnak. Rendén van, ha

buzdításinkkal a' legmagasabb felé mutatunk 's azt kitől lehetséges minden áron odáig törni szorgalmazzuk: de hassunk buzdításunkban az alapteendők felé is, nehogy a' térek parlagban, jó és ép erők fölhasználatlanul hagyassanak. Vessünk *népies alapot* nyelvtudományunk épületének, tért nyitván magának a' nemesb értelemben vett népnek nyelve gyönyöreinek izlésére, hogy ne csak részvéttel kísérje munkálkodásinkat 's fölismerje bennünk ügyviselőit, hű irányadóit, hanem maga is járuljon meleg szívvvel, okos öntudattal közkincse műveléséhez, miből ekkorig jóformán kirekesztve érezte magát, 's kirekesztetését néma közönyt, elhidegüléssel viszonzta. Nyujtson közelebből segédkezet szócsaládink nagy fontosságu rendezéséhez, mi bár rég végrehajtandó lett volna, mindazáltal még most sem késett el végkép, jelesen nem késett el annyira, hogy mire arjaistáink 's főleg altajistáink korszerű és szükséges vállalatukkal ama' nyelvek elsajátításában készek lesznek, mi is el ne készülhessünk azzal, mi külömben is egyedül magunkra néz, miben nekünk segédkezet semmi idegen jóakarat, szorgalom és tudomány nem nyujthat, sőt másfelé vont irányuk miatt nevezett tudósaink sem: nyelvünk önmagábóli értelmezéséhez, széthányt törzseink gyökeik körüli csoportosításához, rendezéséhez, szócsaládink megalkotásához; hogy így ama' másik ösvényen előretörő férfaink készen találják nyelvünkünk tárlatát biztos és kényelmes használatukra. Míg ezt nem tettük: hasztalan dohogunk nyelvhasznítóink ilyen amollyan káros, ellenséges eljárása ellen, miután a' kárban mulasztásunkkal vagyunk vétkesek; sőt egyenesen magunknak köszönjük, ha a' nyelvhasznítás immár föltartóztathatlan buzgalma, mit velünk kelle vala tennie, nélkülünk is végrehajtani törekedvén, nemcsak sok jó erőt és akaratot olly irányban fog tékozolni, mellyben a' tudomány igaz nyereségnek elvégre sem örvendhet, hanem nyelvünk becsülete a' magasb nyelvészkedés mezejére első fölvezetésekor 's a' külföldi tudósoknál — kik fölteszik rólunk, hogy saját nyelvünkhöz mégis csak legjobban tartoznánk érteni, — nagybecsü kincsünk értéke felől alakulandó közvélemény ezuttal ismét soká helyre nem hozható csorbát vallhat.

Egy pár fölmerülhető kételyre, ellenvetésre legyen szabad még e' helyen megfelelnem. I. Mondhatná valaki: hisz untig meg

vannak téve a' kísérletek e' házi szófejtegetést és családfüzögetést illetőleg, 's ez épen az, mitől színvonalra törekvő nyelvtudományunk mint célhoz nem vezetőknek tényleg bebizonyodott hiu küzködéstől menekülni akar, vetvén reménye biztos horgonyát az összehasonlító nyelvészkedésben. Én pedig mondhatom, hogy akar e' téreni rendes munkálatokat, akar az eddigiek összes eredményét tekintve, a' sürgetett összeállítás kellőleg keresztülvive távulról sem létezik, mikép maga a' jelige: *szócsaládrendszer*, kimondva, lényege formulázva soha nem is volt; — 's ha tétettek, a' mint hogy tétettek is számos kísérletek, de úgy vélem: egészen különböző dolog valamely tárggyal *untig* foglalkozni, mint vele sikerrel és *kielégítőleg* foglalkozni, — 's az előző időkbeni szónyomozók a' tudomány jelen kívánalmaihoz mérve csak olly értelemben képviselhetnék a' bevégeztséget, mint Sajnovics vagy Gyarmathi a' nyelvhasználati félen. Egyes etymologizálások ha sűrűn üzettek 's itt ott sporadice némi haszonvehetőt tartalmaznak is: de azon kívül hogy a' nagy egészhez csak csekély töredék arányában állnak, egyszersmind elv-szerűség hiányában, hol pedig némi következetességgel látszanak viselkedni, többnyire tévelvűségben szenvednek*). És ezeket leszámítva, nem mondhatni, hogy e' téren valami *untig* való történt volna. A' debreczeni logotheták részint historizáló, részint vastagon materializáló etymologizálásba bonyolodtak; a' „Sokféle“ köteteknek derék szerzője, egyike legbuzgóbb hazafi-nyelvtudósinknak — kinek képét a' „Jeles magyar írók csarnokában“ nélkülözni fáj — tágas és valóban derűs láthatára 's nagyban szerencsés tapintata mellett is szavaink ösztétlenségének sarkalatos törvényét kellő mértékben föl nem ismerte. Kassaira, a' jó öregre, a' charisok csak hamiskodva, de nem kegygyel mosolyogtak, 's minden dicséretes buzgalma mellett a' gunyolóknak megannyit járt kezére, mennyit az

*) Egy némi jót birunk e' téren magától Hunfalvy Páltól is, péld. *bötü* (M. Nyelv. I. 169. l.), mely megyer alakot évek óta szintén a' magyar *bot* család igaz tagjaként ismernek tölem hallgatóim, — csak hogy nem a' fogalomzavaros *bacillusok* (rovásbotocskák mint irányag), hanem körülbelül az *íkirat*, *Keilschrift* (botidomu jegyek mint iralak) értelmében, miről talán máskor. Mellesleg mondva biztosíthatom altajistáinkat, hogy szintén évek óta, mielőtt a' finn *pesät* figyelembe venném, a' Temetési beszéd *fez* szavát *fészeknek*, vaczoknak lenni nemcsak fölismerem, de folyvást nyil-

ügynek használhata*) Kresznerics félszeg elven, a' szófőgyökösítésen vette álláspontját; az akademia pályázói (Engel és a' semitizáló Nagy J.) részint ferde ösvényen indultak, részint féluton állapodtak meg, 's az elsőnek becses táblázati commentár nélkül szinte haszonvehetlen tömeg. Némi kivető mellett igaz gyöngyöket tartalmaz Ke-rekes Ferencznek az akademia által megdicsért munkája, ki a' családok alkotásában csak kitérésszerűen járt el 's kevés számra is terjeszkedett; — legujabban pedig *Fábián István* szerzett nem csekély érdemet szócsaládink tüzetes egybeszedése körül; — hivatás- és tiszteletteljesen mindketten, de mivel egyszersmind szavainkat mindketten első fogásra a' nyelvek egyetemes solidaritásába**) törekvének foglalni: nem azon sikerrel, melyet genialitásuk tisztán nyelvünk körére szorítkozással kétségkívül eredményezhetett volna. Azomban e' most említett mindenesetre igen jelentékeny kísérletek találkoztak-e nem mondom a' nemzetnél, hanem bár irodalmunkban, őket megillető *részvétellel*? hol maradt illy közérdeketességű ügyben ugyszólván csak a' tudomásul vétel vigasza is, annyival inkább a' megvitatás forgalma, a' helyeslés vagy czáfolás életjelenséges viszhangja, az élénk megrovás vagy fölkarolás köszörülő, buzdító acclamatiói, 's végre a' közös megállapodás szentesítő pecsége? Nincsenek! 's így ne mondja senki, szócsaládink sürgetett rendszerezése hátunk mögé vethető befejezett tény volna.

II. Más ismét mondaná: Fölösleges az aggodalom e' hiányon, midőn ott áll a' nagy szótár szerkesztésének élén legmagyarabb nyelvtudósunk, kinek kezeiből némi türelem után nyelvkincsünket teljes combinációjában fogjuk venni. E' hitet teljesen osztom, nem-

vánosan tanítottam is; mit nem magamért, hanem az itthonias családalkító eljárás érdekében 's szóértelmesítő képessége kiemeléséül jegyzek meg.

*) Ohajtandó volna egyébiránt, hogy félbeszakadt nyomtatásu munkája a' benne lerakott sok tekintetben becses anyag kedvéért kiegészítenék. Ugyanezen kegyelet és kötelesség illetné Révai Grammatikájának kiadatlan részét is, mely utóbbit talán a' m. kir. Egyetemről remélhetnénk Valahányszor ennek hiányzására gondolok, tehetetlenségemben nemzetemért verdesem mellemet.

**) Sajátságos, hogy ők ez egyetemítésben éppen az odavezető legelső, legmellőzhetlenebb lépcsőt: a' rokon altaji nyelveket használták föl legkevesb mértékben, kétségkívül mivel azokkal legkevésbbé rendelkezhettek. Azóta *Fábiánban* legbugóbb fennomathosink egyikét tiszteljük. —

csak mert a' nagy szótár terve nem rekeszti ki az ovatos szónymozás eredményeinek beölelését, de mert derék szerkesztőjének személyisége e' józan engedmény határainak odáig terjesztése mellett kezeskedik, hogy e' nagy műben szavaink családi egybefüggését rendszerileg keresztülvive fogjuk találni. Meggondolva azomban a' nehézségeket, mellyek egy illy szótár befejezését évről évre hátráltathatják, 's hogy tovább egy ember, ha atlási vállakkal is, csak egy ember; látva ezenfölül a' hasonló nyelvészet sorompói megnyitásának is mindinkább sürgősségét, mellyekbe belépni immár elodázhatlan kénytelenségünk: lehetetlen elnyomni ohajtásomat, bár ama' szótár elkészülteig is, sőt épen köztiszteletű szerkesztője támogatása tekintetéből is — a' mennyiben több szem csakugyan többet lát, 's a' magyar nem hiában mondja áldottnak a' sok kezét ohajtom, mondom, hogy illető hazánkfiak, kiki a' maga elmélködése köréből, a' nyelvészetünk ügyében megindított ismeretes szakfüzetekben habár csak ollyforma összeállításokat is mint a' fentebbi, minél nagyobb számmal közölni, az összeállított családokat kölcsönös értekezés útján kellő világba állítani, 's a' biztosság lehető fokára tisztázni buzgolkodnának. A' „Magyar Nyelvészet“ emelkedett szellemű 's jellemű szerkesztője oktatni 's viszont okulást elfogadni ígérkezett: szabadjon remélnem, hogy becses lapjait efféle előkészítő nyomozásoknak készséggel fogja nyitva tartani, mert ha valaki, bizony ő tiszta tudatával bir a' magasb czéloknak, mellyekre törekednünk kell, 's végig lát a' nagyszerű lánczolatot, mellynek izeiben imezen most jelölt fontos részletnek is el kelletik helyét 's pedig időrendben egyebeket előzve, foglalnia.

Igaz, hogy bizonyosság helyett még közös megvitatás alá esendő hypothesisok fognak fölvezettetni, miként im a' fentebb közlött összeállítás se tekintessék egyébnek egyszerű vélelemnél; eltérések, véleménykülönbségek, sőt botlások itt is szintén elkerülhetlenek, hol kivált a' képzerőnek 's reproductiv tehetségnek is olly mértékben mint itt igénybe kell vétetnie, 's hol az adat elhagy, ihlet segélyére vagyunk utalva, — másutt sincs ez különben, hol pedig a' nyelvészet már rég lejárván előleges egymásutánját, fensőbb régióban is szabadon szállonghat, v. ö. *Hölle* = *pokol*, *hohl*? (gehöhlt), *hehl*? (verhehlt), *voll*? (gefüllt), *hell*? (erhell) stb.: — de ugyane' tévedések méhökben fogják hordani az orvoslát 's kiegyenkedés kilátását, a' népre hivatkozás hű ellenörként fog szolgálni, 's ez uton

fog, remélem, nemcsak a' biztos való elvégre is ködeiből kifejleni, kibontakozni, hanem egyszersmind az egyöntetőség czélja is bárkiben föltétlen compromissio nélkül elértni.

III. Sokkal fontosabbnak 's tárgyunk lényegébe vágónak látszik azon megjegyzés, miszerint szócsaládink illy kiválólag hazai téreni összeállításában igen kevésre boldogulhatunk minduntalani folyamodás nélkül egyéb nyelvek, főleg a' rokonok segélyéhez; és így ez illy összeállítás eszméye, a' mennyiben a' nyelvhasznításra előkészíteni czélozná nyelvünket, 's időrendben is tehát elébe sorozandó volna, nem egyéb egy ominosus circulus vitiosusnál. Ki az ellenvetést nyelvén forgatja, tartozék legalább világos fogalommal birni arról: *mi állást foglal a' hasonlító nyelvészkedés általán az egyetemes nyelvészet téren, tehát az ugynevezett bölceleti nyelvészet irányában?* és másodsor: *mi állást foglal mindkettő különösen a' magyar nyelvészet téren, tehát magyar szócsaládalakító nyelvészkedésünkhözi viszonyában?* Nem itt a' helye egyetemes nyelvtani tájékozásokba bocsátkozni 's a' most érintetteket kimerítőleg tárgyalni; de egy pár épen utközben eső fogalomzavart még sem lehet a' kitüzött ellenvetés becslése tekintetéből rendretüsitlanul mellőznöm.

Egyik tévely a' nyelvhasznítás esetei körül forog. Azt gondolják vajmi sokan, hogy mihelyest szónyomozásunkban más nyelvek példáit használjuk föl, már a' hasonlító nyelvészet aratásába vágtuk sarlónkat. Ők egyaránt nyelvhasznítási esetet látnak abban, ha *fő* (caput) emelkedési, *vél* választási, *ólom* megömlédesi, *fehér* fénylési értelméhez biznyságul *Haupt* és *heben*t, *putare* és *entscheident*, *plumbum*, *Blei* és *fluidum*ot 's a' görög *λευκος* és német *Lihst*, lat. *lux* közti egybefüggést vontuk; ha *fecsér*l és *pazér*l családazonosságának igazlására *Fell* és *Pelz*, *foetidus* és *putidus* stb. viszonyát idéztük; — mint abban, ha fél szavunkat az altaji *pieli*, *puoli*, *wül* és *pelkä*hez, *fészket* *pesä*hez, *volnit* olhoz társítottuk, ha a' német *eigent* a' szanszkr. *ích*, *ἔχω*-val, *nett*et szanszkr. *nad*, lat. *nitidussal*, *leicht*-ot *ἐλαχίς*sal, *Erb*et *haeress*el, *Hahnt* *cano*val (kurjantó madár), *Ledert* *late*oval (heborító, bőr) stb. jól rosziúl egybevetni megkísérltünk. Ám az elsőbb rendbeli példáknak a' nyelvbölcelet 's nem hasonlítás alá, míg az utóbbiaknak épen emez alá kell tartozniok. 'S mi az oka, hogy amazok épen nem, míg emezek valóban a' nyelvhasznítás téren forognak? Mi itta' választó criterium? Az, hogy nyelvhasznításra nem elég külön akar az eszmemenet fonalára akar az

alak változásaira hozni föl analogiákat, — amaz csak a' szólamban gondolkodó lélek, emez csak a' beszélő szólamszerv szabályait veszi igénybe, mindkettő pedig a' bölcséleti nyelvészet vidékeibe esik 's a' nyelvhasználással semmi köze; nyelvhasználásra ellemben megkívántatik, hogy a' szógyökök testestől lelkestől, tehát mindkét létezetükben vettessenek össze egymással. Midőn például annak hihetősbítésére, hogy *fok* (szirtfok) szavunk nem más mint *fog* = dens, hogy *kor* (korszak) nem más mint *kör* = circulus, földézem a' héber שן סלע *sén szela* = sziklafoga, szirtfok, és a' latin *annus* = esztendő, tuldk. (anulus) párhuzamokat: itt csak az értelmet combináltam, az alakot nem; midőn annak nyomosbítására hogy *komló* a' *gomoly* családhoz, *tompóra* a' *dombor*hoz tartozik, a' német *gleiten* és *klettern*re, vagy *Kehle* és *gulára*, *Banner* és *Panierra* meg *Tanne* és *dehnen*re utalok: itt viszont egyedül az alakban nem pedig egyzersmind az értelemben kerestem a' párhuzamot, 's egyik esetben sem nyelvhasználással hanem csak nyelvbölcsélettel éltem, az illető nyelvekben csak törvényt és nem rokonságot kerestem, a' példák nem czélomúl csak eszközeimúl szolgáltak. Tanusítja ezt azon körülmény, hogy példáimat fölcserélhetem bármely más nyelvbeli-ekkel is, péld. *szirtfokra* fölhozhatom ezt: *Erdzunge*, *korra* שנה *sanah* = egy fordulata, visszakerülése az időnek, esztendő; sőt fölcserélhetem magokkal az álláspontomat tevő nyelvbeli-ekkel is illy formán: *szirtor*, *orom*, és *örök* (szakadatlan körben járó), valamint az alaki példákat *göndör* és *kondorral*, *degesz* és *tegezzel* *Aba* és *apával* stb. stb. válthatom föl, hol már a' közértelemben vett nyelvhasználásnak árnyéka is elenyészik. Még világosb bizonyosság az, hogy mind ezen *példákat* teljesen mellőzni és egyetemes nyelvtani *szabályokkal* helyettesíteni szabad tetszéstől függ, így: testrészt neve átvihető hasonlaku élettelen tárgy nézetiesítésére, melly osztán néha csekély alaki módosítással külön szóvá jegeczül (*fog* = *fok*, *or* = *orom*); továbbá: elvont tárgyra, ha ennek rajzát a' képzelet megteremtheti, hasonrajzu érzéki tárgy neve — szintén némi alakmódosítással — ruháztathatik (*kör* = *kor*; *ör*, azaz *közbenjáró* = *örök*); — mint szintén phonetice mondhatom: a' szólammszerv szomszédos betűi alkalmazásával ugyanazon fogalomkörben új meg új értelmi árnyéklattal bíró szavak alkothatók (*gomoly* és *komló*, *dombor* és *tompor*) stb. Csak akkor állunk igazán a' közértelemben vett nyelvhasználás terrenumán, mikor szorosan szóegyént szóegyennel,

mégpedig gyökeikben (mert ha származékaikban, ugy kölcsönzés esete forog fen), azaz szóelemet szóelemmel egyszersmind bel és küllegetezőkben vethetünk össze, hol aztán nem szabálykeresés többé a' czél, hanem maga a' szógyökök közti rokonság, péld. levegő, lapu, láb, lepke összevetve altaji lehti, lipun, lepsi, ném. Lippe, Lefze, Luft, Lauffal, lat. labium, libra, libertassal, szanszkr. laippal (közös gyökalak: *lph*, közös gyökértelem: libegő mozgás), fordulat, ferde, virgонец, altaji pyörün, vöyras, väära. ném. Wirbel, Werg, Wurm, lat. verro, ferveo, verto, vortex, sémi bór, baar, baraval (közös gyökalak: *phr*, közös gyökértelem: forgó mozgás), — fél családunk altaji nagy rokonságán kívül wählen, Wille, billig, fehlen, falsch, voluntas, fallo, vallis, *βουλή, σφάλω*, szanszkr. val, pálas-választ, barát-tal (közös gyökalak *v-l*, közös gyökértelem: távozó mozgás), stb. stb. Nem elég ám ide a' lexicalis fölületes sze-degetés, mellynél mélyebben régibb nyelvhasznító hazánkfiak nem merítették; — a' nyelvek benső lényegébe hatolás szükségeltetik, mire ismét sok volna megjegyzendő, a' törzseknek gyökigleni le-hántása 's emezeknek biztos kezelhetése végett. Melly működés közben egyszersmind világosan tünteti elő magát a' különböző nyelvek különböző ösviszonya nyelvünkhöz, a' mennyiben leggyakoribb gyök hasonlatokra, legvilágosb vonatkozásuakra, tartalom és alakban a' mienkbeliekhez legközelebb járókra épen azon nyelvekben találunk, mellyek idomilag is a' mienkkel egyöntetűeknek mutatkoznak, 's az idomi találkozás mellett ezen gyöktalálkozás sűrűbb vagy gyérebbsége az, melly láttatja a' szorosb vagy tágabb gyűrűket, mellyekben nyelvünk körül a' többiek telepedvék, úgyhogy a' legközelebbi gyűrűbe esőkben a' rokonnabb nyelveket föl nem ismernünk nem lehet. A' nyelvalkotó szellem és szólamszervek világközösségénél fogva nincs ugyan nyelv, mellyben a' mienkkel több kevesb találkozási pontokat nem fődözhetnénk föl, de némeltyekben olly tulnyomósággal, melly pusztán a' szólamot föltételező képességek közösségéből kimagyarázható nem levén, tetteleges közösség, azaz történelemszerű, habár többnyire történelem előtti, ösközösség felől tanuskodik. Ezek a' *rokon nyelvek* (nekünk az ural-altajiak), mellyek mivel nagy számu szógyökeinket a' magokéival hasonlatba tenni (bel és külszervezetben egybevetni) engedik, látni való, hogy épen úgy nyujtanak tért a' gyökök családositására mint saját nyelvünk telke a' törzsekére, 's

így a' nyelvünkben megkezdendő törzscsaládításokat ezeknek kebelében kell majd folytatnunk *gyökcsaládításokkal* az egységes nagy nyelv közössége felé. Fájdalom! mint már érintém, testvéri közelségű nyelv a' magyarhoz — ha a' sors még a' *szangba* vetett reményünk csillámát is megghiusítja — nem létezik, 's mint fajunkra, úgy nyelvünkre is áll a' nagy költő sohaja: „testvértelen ága nemének!”

Ezeket így értvén, látnivaló, hogy a' fölhozott ellenvetés nagyrészt önmagától szünik meg. Mert ha szócsaládrendszerezés közben a' bel- vagy küllétegzeti fonal igazlására bárhonnan világosító példát hozunk, péld. ha *gondol* igének *göngyölleli* családositásának megfejtésére a' latin *cogito* = coagitot 's *gondéra* a' költő „ingentes *volvens* in pectore *curas*“ mondatát idézzük; ha *félnek* *válással*, *hasonlónak* *hasítással* egybefüggését a' héber *גָּבַל*-val 's *vél* szavunkét entscheidennel vagy decisioval igazlottuk; ha *idő, ötő, óta* (mióta)-ra Herde és Hürde, Hirt és Hortot találtuk fölhasználni stb.: senki nem fogja immár mondani, hogy a' közértelemben vett nyelvhasznításban járunk, 's tehát későbbre vetendőnek nyilvánítottra előzetesen reászorulván, hüsteron-proteronba estünk volna; hanem az elsőbb rendbeli példákban mindenki csak egyetemes nyelvlogikai, 's az utóbbiakban szólamszervi törvények körüli forgódásunkat fogja fölismerni.

Világos továbbá, mennyire igazunk volt, midőn hazai nyelven kívül más nyelvekben kevésbé jártas hazánkfiat is részvétre mertük fölhipni a' családalakítási munkálkodásban; a' mennyiben az előleges családrendezés csak a' gyökökig törekedvén föl, ez ösvényen idegen nyelvek anyagával, mint tulajdonképi hasonlítás tárgyaival nem találkozik, sőt a' rokonok telkén is innen marad; mint bölcselés tárgyait pedig szintén nem multhatlanul kénytelen azon idegen anyagot, mint saját nyelvéből is helyettesíthetőt 's csak egyetemes nem pedig különös érvényűt, kezelni; úgyhogy ez értelemben bátran mondható: te, ki hazai nyelveden kívül csak egy-kettőhöz értesz, sőt ha egyedül ennek észlelésére vagy is szorítva, birj csak ez egyben józan ítélet 's helyes tapintat, és a' mi legfőbb, nemzeti ép érzéked tiszta megőrzése mellett nyelvészeti buvárлатokkal 's némi egyetemes nyelvészeti ismeretekkel: hasznos munkát tehetsz szócsaládink előleges rendezésében, sokkal hasznosabbat, mint ki számos nyelvbirtokában van, de azokat bölcséletileg

áthatni vagy képessége, vagy buvárlati szorgalma 's általán ép nyelvérzéke hiányzik, annál kevésbbé, ha nyelvünket bármi okon nem az anyatej tisztasága, édessége és melegsége fokáig bírja hatalmában. Ezeket mondtomban elutasítok minden roszakaratu félremagyarázást vagy élreállítást, 's tiltakozom állításomnak a' tan nyugodt és szenvedélytelen téréről bármi más térekre zavartatása ellen.

De végre az sem világos, midőn nyelvtudományunkban a' népies alapok felé való minden közelgetésünk 's az ezekből kiindulás szükségének sürgetése mellett is távol vagyunk attól, hogy tagadnók, mikép nyelvünk értelmezési műtéte csakugyan derekasabban folyhat, egyebek egyenlősége mellett, olly tágabb horizonu nyelvészi capacitások keze alatt, kik a' domesticus eljárást minél több oldalú combinativussal párosítani, 's a' kezők alatti rendezési tért a' nyelvismeretek minél gazdagabb sugáraival előzőlni képességgel bírnak. Nemcsak példákban, analogiákban dúzsabbak, mesterfogásokban másoknál gyakorlottabbak lehetnek ők, mikép világlátott emberről örömet föltesszük a' mások fölötti ügyességet: hanem tárgyi tekintetből is előnyeik tagadhatlanok. Természettudós és mathematicus nem egyek, 's szakuk szép darab téreit egymástól teljes függetlenségben mivelhetik: mégis például az elsőnek jelentékessége azon mértékben növekedik, mellyben az utóbbit önmagában egyesíteni képes. Azonkívül hogy egymást mindenemű tudományosság alakilag is gyámolítja: anyagi nagy átfolyása is egyiknek a' másokra tagadhatlan, 's pedig olly fokozattal, minél szorosabb körökben közelít térők egymáshoz; 's így nyelvészettel bármikép foglalkozót ugyanannak mezején szélesb látköre hogyan ne támogatna? A' dolog világos, 's minden csak az elérteni akarás becsületességén sarkallik.

Másik nevezetes fogalomzavar a' körül uralkodik: nyelvünk kincsében mi a' *tárgya**) az összehasonlító nyelvészetnek? Melly kevesen méltatják nálunk figyelemre azt, mit már fentebb is más szavakkal bőven érdekettem 's itt tüzetesen ismétlek: hogy nem a'

*) A' nyelvvidomrai tekintet — holott ennek nyelvünkben nyelvhasznítás alá eső phonetici mozzanatai is vannak — ez egész értekezésben mellőzve van, azon részletén kívül, melly nálunk képzők és ragok által hordoztatván, magába a' nyelvényagba esik vissza.

szóegyének, nem egyes bevégzett szavak egyenként, tehát nem megállapodásra vergődött jelentésekben 's kifejtett származéki alakokban, hanem a' gyökökig fölvitt szólényegek, tehát gyökszerű értelmökben 's elemzett alakokban a' hasonlítandók, azaz a' szócsaládok végresultatumai, melyek egyedül tevén mind az ősertelemlenek mind az ősalaknak a' világnyelvekbe, közelebb a' rokonokba fölágazó gyökszálaít, fő tárgyaiul szolgálnak összehasonlító nyelvészetünknek. Ki erről világos fogalmat szerez, nem lehet annak nem látnia, mikép előbb föl kell hágni a' gyökökig, hogy nyelvünk azon vidékei érintessenek, melyeken annak a' szomszéd nyelvekkel organicus közössége kezdődik; ugyde a' gyökhöz fölhágni nem másként lehet mint a' törzsekkeli elbánás ösvényén, tehát a' szócsaládrendszerezésen keresztül. Nem érthető-e innen világosan hogy az az elsőbb teendő, minek végrehajtása a' másikhoz i juthatásra mulhatlan kellék, maga pedig nincs e' másiktól függésben? Ez pedig kétségkívül a' szócsaládok rendszerezése nyelvünk analogiájának körén belül; melly közben ha olykor egyes nyelvhasonsági alakok föltünetedeznek is a' rendszerezők lelkében — 's ki mondja hogy ezeket szándékosan eltaszitsuk? 's ki tiltja hasznukat is vennünk, midőn lám a' mathesis maga sem mentes olykori lemmáktól: — de tulajdonkép reájok, mint eljárási működésünk egyenes tényezői közé nem tartozókra lényeges szükségünk nincsen; — holott megfordítva, a' segélyre szorulás, és ha a' segély kéznél nincs, minden lépteni szerençsétlen bukdácsolás hasonlíthatatlanul többszörös mértékben esik sorsúl azon vállalatnak, melly nyelvünk másokkali egybevetetegetését annak családi benső egybefüggésének tudása vagy számbavétele előtt kísérténé meg. Ez igazán a' vétkes köröngés, a' sisypnosi munka, melly ha húszszor láttatnék is tetőre gördíteni kövét, péld. sarkantyú vagy hólyag szavunkkali elbánásban, ugyan mindannyiszor visszahengerednék az nyelvanalogiánk birói szava, a' rendezett családok előleges megkérdezése nélkül, 's nagyon természetesen, miután így tulajdonkép csak néma betűhalmazok vonatnának hasonlításba, melyeknek conventionalis jelentése ugyan tudva van, de valódi értelmök hiányzik; míg ellemben családalakítási eljárásunkban a' nyelvhasonlításnak illy közvetlen intézkedési szava nincsen. A' melly törzsek össze- és gyökök előállításával családredezésünk foglalkozik, azokat — csekély kivétellel — egymást magyarázó tolmáclatukból értjük is egyszersmind,

's e' szempont az, melyből a' hasonlító nyelvészet országának eljövendését örömmel üdvözljük; — az elő nem állítható gyökű törzsekkel pedig, melyeknek kulcsa nálunk nem találtatik, úgy sincs egyelőre más teendők, mint azokat csak külön szemelni 's értelmezésüket a' nyelvhasznításra hagyni fen, a' nélkül hogy ezek ama' többiekkel elbánásunkat lényegesen hátráltatnák. Mert hogy nyelvanalogiánk nem minden magyar szóra vet világot, hogy sok szavaink elszigetelten 's valóban vagy látszólag családtalanul állnak nyelvünkben, hogyan tagadnám? Álföltogáson alapszik hazai téren álló nyelvfejtésünk elleni ama' stereotyp vád, mikép ez minden szót egyaránt kárpád és hágsóval is egyedül saját nyelvünkből erőlködik kisajtolni 's így autonómiájával a' hasonlító nyelvészet tisztí körébe tolakodni. Világért sem! Meg kell ugyan családalkító nyelvértelmezésnek erélyesen kísérténie minden constatirozott szavunkra nézve a' maga modora szerinti megoldást: de az ezt el nem fogadókat, fentartva vétáni jogát, versengés nélkül bocsátja a' hasonlító nyelvészet eljárása alá, viszont tiltakozván emennek a' maga benső telkeire megkezdett jogtalan invasiói ellen. Vegyük a' dolgot gyakorlatilag, 's könnyen eligazodunk. Mondám, hogy családalkotásunk a' bár hova benyúló gyökökről már önfejlődésünk légében kihajtott törzseknek összeállításában határozódik. Mi következik ebből? az, hogy az elemző és hasonlító nyelvészet mindegyik saját korláti közé utasítatik, 's ez utóbbinak földadatát amaz elsőbbinek eljárása szerfölött megkönnyíti és egyszerűsíti az által, hogy nyelvkincsünk jó részével, mely az ösérülközéseken inneni öntermelésünket tartalmazza, azaz törzseink és származékink legióival nem is kell többé, mihelyt azok családokba szedvük, alkalmatlankodnunk a' hasonlító nyelvészethoz, 's nem hozzuk azt zavarba imezen reá nem tartozó, egyedül nyelvgeniusunk felelőssége alá eső részletekkel, 's megmentjük azon fonákságtól, hogy olyaknak hasonlítgatására övedezze derekát, mik fölött — ha káprázolatokat nem akar kergetni — nincs intézkedése; hanem a' több ezerre menő részlet helyett, melyeknek gondját a' családalkító nyelvészkedés emeli el, csak kevés számú gyökkel számolunk be az összehasonlító nyelvészethoz, mint örökségi hozományyal az ősidőkből. Ellemben másik nem olly tetemes felében nyelvkincsünknek azon szavak — önálló vagy szolgálattevők — fognak foglaltatni, melyek törzstársak nélkül állván nálunk pusztá jelentésökből sem értelmök, sem gyökük általunk ki

nem vonható, mellyeket tehát, ha szabad úgy szólnom, in natura szolgáltatunk be a' nyelvhasznítás fölvilágosító eljárása alá. — A' hasonlító nyelvészet kezelése alá e' szerint először családós törzseink gyökeit *megfejtve*, másodsor családtalan szavainkat *megfejtés végett* utasítjuk. Erdemes hogy ez utóbbi félékre is — nevezzük őket *rideg szavaknak* — egy futó pillanatot vessünk. Két rendbeliek ezek, bár e' két rend közöl mellyikhez tartozásuk világosan csak megoldatásuk után tűnik ki, u. m. vagy *tárgyilag ridegek*, olyanok, mellyeknek családtagjaik, törzstársaik emléket haladó időkben ki-
enyészték nyelvünkéből, — vagy csak *alanyilag*, reánk viszonyítva, *ridegek*, mellyeknek törzstársaik léteznek ugyan nálunk, de bel és külleltéteztükben ezektől annyira távol sodortattak, hogy egymáshoz tartozásukat, elütő jegyeik miatt, egykönnyen fölismerni képesek nem vagyunk. Ez utóbbi rendbeliekre nézve folyvást fenmarad a' lehetőség, hogy ezeknek családi egybefüggését, értelmezését egykor a' nyelvhasznítás közbejötté nélkül is magunk végrehajtathatjuk, szerencsés észlelés által pótolván ki a' közöttök 's törzstársaik között az idők folyamában nyílt hizagot, vagy fölfedezvén az alább majd érintendő segédforrásokból azon közbenső szavakat, mellyek a' kérdéses rideg szavak és még nálunk élő törzstársaik közötti mélységet áthidalják. Efféle nehezebb kutatásokbani boldogulhatásunk élő és irott nyelvemlékeink (tájszólás, codex- és könyvirodalom, helynevek stb.) szakadatlan buvárlata által elősegíthető 's képességünk az eszmemenet és alakok egybehasonlító szemléjébeni folyvásti gyakorlat által tökélyesbíthető, úgyhogy minél többet 's behatóbban foglalkozunk ezek alapján nyelvünk szócsaládival, azok szerkezetének minél több rejtélyeit lessük el, 's minél több tapasztalati szabályt vagyunk szerencsések elvonni belőlük, annál inkább apaszthatjuk, ridegeknek látszó szavaink számát. Így ambár *asszony*, *özvegy*, *boldog*, *Isten*, *ördög*, *nyereg*, *fészek*, *föld*, *tél*, *nyár*, *nap*, *szulák*, *nak-nek*, *talan-telen*, *nál-nél*, *hangya*, *vese*, *felhő* stb. rideg szavaknak látszanak nyelvünkben: nem egy van mindaz által csak tudomra is közöttük, mellynek családja biztosan kimutatható 's melly tehát önkényt visszatér nyelvünk értelmes tökéjéhez; — míg a' többiek csakugyan tárgyilagossáridegségüknek bizonyodván be, a' hasonlító nyelvészetnek maradnak fen. Nehogy pedig azt vélje valaki, hogy a' családalakító szónyomozás a' *vál* család 's még egy-kettőn kívül nyelvünk összes kincsére alig némi

sikerrel alkalmazható: tekintsen csak főnebb több helyen mintegy odavetőleg fölhozott, de ki nem fejtett, ittott a' nehezebbekből válogatott néhány példámra, mellyek már magok sejtethetik, hogy nyomozásimat az egész nyelv iránt keresztülvittem 's nyelvünk ez uton bizonyos fokig önmagábóli értelmezése korántsem ábrándkép, hanem a' sürgetett egyszerű rendszer segélyével valóban végrehajtható tény; minek nagyobb bizonyására a' nálam eddig fölszerelve készen álló magyar szócsaládokat közleni csakis azért nem sietek, mivel ez ezennel fölhívott közös erők hatályos közremunkálásától a' kimutatott ösvényen végetlenül jobbat, tökélyesebbet 's kimerítőbbet kell remélnem, mint egyes korlátolt tehetségemtől telhető. — Családtalan vagy rideg szavaink harmadik osztályát — hogy a' pusztá esetleg szülte kevés szavunkról most hallgassak — a' valódi *kölcsönzettek* tennék, mellyeknek kész eredetije idegen nyelvekben található, törzstársaik pedig nyelvünkben soha nem léteztek. Ezeknek, mint *karmazsin*, *király*, *porgolát*, *bölcső*, *pribék*, a' kölcsönadó és vevő két nyelvbeni egyszerű kimutatása elegendő, 's velök mint anorganicus tömeggel a' kölcsönvevő nyelv térén sem ez elemző sem a' hasonlító nyelvészet nem foglalkozik, mindkettőnek organicus nemzedékkel, amannak *törzstársakkal* egyazon nyelvben, emennek *gyöktársakkal* több nyelvekben levén természetes elfoglaltatása; melly ezen utóbbi különböztetés jelöli a' viszonyt is, melly van az elemző és hasonlító nyelvészet közt egyirányu de külön munkarészletű működésökben, 's láttatja hogy azok ellenségesen egymással szemközt nem állhatnak.

Nem, valóban nem ellenségesen állnak szemközt egymással, hanem szép következésben *jönek egymásután* a' családrendezés és nyelvhasonlítás; melly egymásutániség megtartandó a' gyakorlati végrehajtásban már azért is, mert mi csak részletes erőkkal törhetünk előre; sőt megtartandó volna még azon esetben is, ha dicsekedhetnénk pancratiastákkal, kik olly készültségökben, millyet talán a' legközelebbi nemzedék derék fiaitól lehetend követelnünk, mindkét műveletre egyenlő képességet hoznának; még ezeknek sem volna szabad, ha lehető volna is, a' korábbit és későbbit egymással vaktában fölcserélniök, vagy csak egy fogással ölelniök is fel azt*),

*) Nem lehet mindent minden módosulásban, kivételben, 's a' kivételek kivételeiben egy lehhel elmondani; sok van még itt további eszmecse-

mi természeténél fogva meghatározott rendű külön eljárást igényel, a' mennyiben kivitel közben egyiknek a' másikkai szabálytalan kapkodása chaosszerű bonyolatba sülyesztené az igen tiszta elbánást 's nyomról nyomra haladást követelő tárgyat; miben egyébiránt az okszerű fokozatossághozi ragaszkodásra a' munkarend eszméje 's a' föladat roppantsága egyformán intenek, jelen helyze-

rére, bővebb fölvilágosításokra 's az idők higgasztó hatalmának fentartva, mit minden kifejtetlenül hagyott vagy ellenmondást tartalmazni látszó tételünkre értetni kérünk. Azért átalán felelőssé sem tesszük még most magunkat egyes állítványink látszatos ellenmondásaért, és hahogy mégis valaki a' helyett, hogy a' könnyen fölfogható igazsághoz önként és szívesen csatlakozzék, efféle ellenmondási pontok fölfedeztetésében keresné diadalröpkényét: biztosítjuk, mikép azt vitatkozásba ereszkedéssel tőle elragadni nem kívánjuk, — magunk érezvén legjobban mit mindent 's milly tökélylyel kell vala jelen értekezésünkben elmondanunk, hogy Hermesnek békebotját méltóan kezelhettük legyen olly kényes helyzetünkben, midőn kétoldalú igazságkiszolgáltatást kelle sürgetnünk egyaránt szent ügyet képviselő 's mégis egymással éles ellentétbe helyezkedett, legalább olyanokul kikiáltott felek között, kik közül mégis bármellyik félnek azon merevségbeni föltétlen diadala vagy föltétlen legyőzetése, mellyben egymással szemközt állottak, alig serdülő nyelvtudományunkra okvetlenül tetemes romlást hozott volna; — magunk érezvén legjobban, milly súlyos föladat, jóhiszeműségökben kétségbe nem vont, ildom és mérsékletben az ügy méltóságához illeszkedő, ám tudományában fölöttünk magasan álló, de igazaik fölismerésében buzgalmuk közepette talán ittott rövidebblátó felek elé eligazodásra, kiegyenkedésre, 's méltányos igényeik korláti közé visszavonulásra intő igazságokat terjesztetni 's láttatni, mi fokokon hivatvák üdvtelen viszály helyett egymást fölváltó közremunkálással haladni a' kitűzött cél felé. Jelen értekezés a' nyelvészeti teendők mérlegét igen egyenetlen állásba sülyedve találja: eszközölhető-e máskép annak libegőbe hozása, mint a' hazai téren álló nyelvészkedés aránytalanul fölbiczcent szelenczéjébe vetett túlsúlylyal? mint ezt a' közelebbi multban viszont Hunfalvy tevé — hiszem szintén öntudatos számításból — a' nyelvhasznoltságával. Az ő epochalis föllépései meghozták az akkoriban vétkesen mellőzött hasonlító nyelvészetnek az élénk lendületet, miközben szintén elkerülhetlen vala részéről némi igazságtalanság a' hazai téren állónak irányában; most ismét rajtunk a' sor emezt méltatlan és káros hátrányba hanyatlani nem engednünk: egyszóval szerény feladatunk nem több, mint a' kettő között üdvös és igazságos egyensúlyba helyezkedést eszközölni, 's így az egész ügy folyamát természetes medrébe vezetni vissza. Im kulcsa némi ellenmondatosságunknak; a' helyzet kényszerét előidézve találtuk, 's ki ebben nem részes, vessen követ fejünkre. Megért minket a' jóakarat 's kivüle nincs kinek megértésére vágyakodnánk.

tünk 's a' rendelkezhető erők közötti körültekintés pedig komolyan figyelmeztetnek is. De midőn ekkép sorozván a' teendőket, első lépcsőül az itthoni szócsaládrendezést, utolsóül a' nyelvhasznolítást tűztük ki: érhet-e méltányosan olly szemrehányás, mintha bármelyiket a' másik rovására hátrányba tenni 's nevezetesen a' nyelvhasznolítás magas becséből legkevesebet is levonni törekednénk? Rajzoljunk csak magunk elé egy magaslatra — dicső nyelvünk világszempontbóli birhatására — vezető lépcsőzetet: azon lépcsőfog, melyet hozzánk időrendben *elsőnek* nevezünk, nemde egyszersmind *legelső-e*, és a' vágyott magaslattól legtávolabb eső, míg az, mely hozzánk időrendben *utolsó* nevet visel, nemde egyszersmind *legfelső-e* és a' célponthoz legközelebb fekvő? és hiányozzék bármelyik, nemde egyaránt elesünk-e az oda följuthatástól? Ime ezen szellemben sürgetem én a' családrendezés prioritását a' nyelvhasznolítás előtt, 's ki nem látja, bogy ez amannak fokozatban *föléje* inkább, nem pedig *alárendelve*, habár a' teendők egymásutánjában *utána rendelve* va is. Sőt maga ez nem azt teszi-e, hogy magasb fokú, távolabbi, nehezebb, fölségesb eljárásnak tekintem a' hasonlító nyelvészkedést, mintsem fontos előkészület 's nevezetesen nyelvünk czikkeinek értelmes rendezése előtt vaktában neki eredhetnénk? Nem azt teszi-e, mit ezennel vallok, hogy nemzeti terrenumon előlegesen fölállítandó családalkotmányink is egy fensőbb egységes nyelvtudományi szempont superrevisiója alá terjesztendők 's ugyanazért eleve megkészítendők? — Minden főnebb mondottak lényegét egybevetve: ki nem látja, hogy a' szócsaládrendezés és nyelvhasznolítás tulajdonkép *egyfajú munkálat*, mindkettőben egyaránt a' szóegyen lelke és teste, a' logikai és phonetikai alkrész *együttvéve* vettetik egybe a' másik szóegyenével; 's e' különbség csak az, hogy amott a' szóegyenek törzseikben, itt gyökeikben, amott egy és azon nyelvnek térén 's emettől függetlenebbül, itt két vagy több 's pedig előbb a' rokon nyelvekén- 's munkarendben amaz után, kombináltatnak egymással? ugyhogy valamint a' szócsaládalakítást *nemzeti* vagy kebelbeli vagy *első lépcsőjü nyelvhasznolításnak*, úgy a' közértelemben vett nyelvhasznolítást viszont *nemzetközi* vagy *fensőbb foku szócsaládalakításnak*, egészen fölcserélt nevekkal, igen találóan lehetne neveznünk. És ezzel ki van mondva a' hasonlító nyelvészet legfényesb encomiuma; ki ezt ekként fogta föl, annál a' hasonlító nyelvészet és ennek hazánkban —

hiszem és vallom, immár kialudhatlan lobogásu — oltárának lelkes instauratora, nem vak rajongásu mellettes vagy ellenes pártoskodás tárgya lesz többé, hanem tisztán látó őszinte meggyőződés szülte csatlakozás és tiszteleté. Semmi nem kelthet igazabb és állandóbb ingert a' rokon és világnyelvek tanulmányzására nyelvünk családi rendezésénél, miután ez nyelvtudományi tetőpontozásunk feleútját teszi, mellynek a' hasonlító nyelvészet csak folytatása a' czél felé; ki volna az, ki a' feleútról, — kivált ha az Nébolátpontokat is nyújt az ígélet földébe, — ide eljutni nem gerjedeznék 's az út hátralévő részének fáradalmait semminek nem itélné? — Eljő az idő és immár közel vagy, mellyben nem a' mester szava, hanem az igazság győző tekintélye gyűjtendi amaz oltár köré a' nemzeti nyelvérzettel tudományos nyelvértést párosítani kívánó áldozókat, 's emelkedni fog nyelvünk szép alkotmánya az egyedül igaz, egyedül örök népies elem alapjain, de ez alapokon, büszke oszlopsorozatával a' tudomány pallérkezei alatt a' világnyelvek szomszéd alkotmányaival csatlakozásig lesz kiépítve. Közel az idő, mellyben — ha szabad nyelvtudományunk helyzetének bélyegzésére rövidség végetta' képességben nem, deszerencsében hasonlíthatlanul dúzsabb német nyelv pár nagy nevét használnom, — a' magyar nyelv virányaait is Grimm, Bopp 's Humboldt Vilmosai fogják illusztrálni, — csak ne feledjük, mikép ezeket nálunk is még Wachter és Adelungoknak szűkség megelőzni.

Azon vád alá eséstől sincs oka tartani a' szócsaládrendezőnek, melly a' hazai téren álló nyelvészkedés ellen egy oldalról szintén emeltetni szokott, hogy t. i. szavai gyökeinek a' nyelvhasználat elvei alkalmazása nélküli nyomozása közben talapot vesztve tapasztalatontúli vidékekbe, az elemek aprioristicus jelentőségének ábrándvilágáig találandja magát csalogatva. Igenis, gyakran már az előleges szócsaládalakítás végelemekig, péld. egyes betűkig vezet föl bennünket: de avagy nem lehet-e egyes betűknek is, főleg ősvilági gazdag zengzetökben fogva föl, tapasztalati értelmök, fölismerhető 's elfogadható a' nélkül, hogy azok tanához folyamodnánk, kik minden szót a' *priori* jelentéssel általok fölruházott modern betűk parányaiból raknak össze? A' metaphysicus nyelvész előleges értelmességű szóelemek fölöli visiójától a' mi természetileg értelmes végelemekbeni megnyugvásunk végetlenül különbözik, 's azért amazzal méltatlanság nélkül össze sem téveszthető, — miután

ez sem több sem kevesebb, mint a' gyökfejtés közben gyakorta fölmerülő azon elutasíthatlan ténynek megfigyellése 's megragadása, miszerint ez vagy amaz véggyök közvetlenül az anyatermészet emlőjéről csügg, mint például midőn *ijedelem* szavunkban szükségkép az *i* hangzóig (visszaszíva ejtessék), *ájtatos* szóban szükségkép a' *h* desiderativus hangig, *fertelmes* szavunkban szükségkép a' *phr* egyetemes természeti hangig, a' minden pörgések és forgások összhangjáig, *sütésben*, *halálban* a' közel tűz hatásának kitett kismű sistergését utánzó *s*-ig és a' véghörgés obliquus *h*-jáig (Uj M. Múz. 1855. 552. l.) kell fölhatolnunk, — mellyeket tehát gyököknek, mégpedig tisztán empiricus és nem metaphysicai elemeknek ismervén föl, ez által nemhogy transcendental világba lépnénk, sőt az egyesületben működő ideologiai és phonetikai elemeknek szigoru nyomonkövetésével egyenesen a' természeti okföire vezettetünk föl, 's az illy elemeknek más nyelvekkel közösségét nemhogy megtagadni, sőt ezeknek nyelvünkben kimutatásával legjobb alkalmat adunk más nyelveknek is azokat magokban fölkereshetniök, miben csak palástunkon méltatlanul megosztozkodni kívánók találhatnak sérelmet, 's költhetnek separatisticus vádat ellenünk. Arról mi nem tehetünk, ha egyes esetekben, mint *ijedelem* szavunk véggyökével a' természetanya kebelén egyedüliségben találunk is maradni, kénytelenek mindannyiszor elhunyt koszorusunk pár sorát nemes nyelvünkre alkalmazni:

„Ugy termél, mint égi virág kórótalan ágon,

Csendes ohajtásból és szübeli gondolatokból.“

IV. A' mi végezetre azon ellenvetést illeti, hogy nyelvemlékeink, honi alapokra szorítkozó nyelvnyomozásunknak eme' leg-hathatósbb támaszai, és sikerének fő emelcsői nagyrészből elpusztulván, 's a' meglevők is csak közel korba nyulván föl, a' melly arányban csökkenti e' sajnos körülmény és historiai nyelvészetünk utjáni boldogulhatásunk reményét, azon arányban emelkedik ki a' hasonlító nyelvészethez, főleg a' rokonnyelvekkel foglalkozónak fontos szolgálata, miután emezek nyelvünk ösnyelvünk elvesztett részleteinek mintegy folytatásaul 's ekként alkalmas pótlékaul tekinthető: kénytelen vagyok állítani, hogy előleges szócsalárendezésünknek a' rokon nyelvekkel elbánást e' tekintetből sem szükség, ha mindjárt lehetne is, saját nagy hátráltatásával bevárnia, 's a' fölállítottuk munkarendi egymásutánban kimutatott

első helyéről továbbtűttenie. Megtartva azokat, miket főnebb a' törzsnnyomozó és gyöknyomozó nyelvészet viszonyairól, úgy családos és rideg szavainkról említünk, 's tudva ekként, melly kör- és karbeli segélyek azok, miket a' rokon nyelvek nyujthatnak: könnyű átlátni mennyiben tekinthetők ezek nyelvemlékeink pótszereinek? A' nyelvemlékeinkkel kihalt törzseket ezek föl nem támaszthatják, ugyancsak törzseink alakulásának idő és iz szerinti lefolyatát nem tükrözhetik; gyökföltüntetői hasznukat, fontosságukat már illően méltattuk. Én tehát e' részben is sokkal távolabbi segédeszköznek vélem a' rokon nyelveket, mintsem a' közelebb fekvőket kimutatni, lehető utilitását ajánlani fölszelegesnek tartanám. Tagadom, hogy XV. és XVI. századi literaturánk (első virágzásunk, *Toldy*) nyelvrégiségi 's nyelvemlékbecsü gyöngyei szükségünk 's eresztősségök mértékeig kibuvárolva volnának; tetemes *codex-irodalmunk* maga, melly némi részben még hozzá sem férhető, korántsem egészen meddő, teljesen kibányászva pedig semmi esetre nincs szótörzseink tisztába hozatala érdekében; 's még nem hagyott el a' remény, hogy nyelvemlékeink tekintetében számunkra a' gondviselés valahol megbecsülhetlen kincset tartogat, melly öröm megérhetésének ki volna, ki áhitattal nem nézne elébe? Mert egyedül saját nyelvemlékeink azok, mellyek nyelvünk multját egyenes sugárban képviselhetik, habár Temetési beszédünk korát századokkal előznék is; — míg ellemben a' rokon nyelvek (Hunfalvy szerint *multunk multja*) vele *nem egyenes hanem villaágu* vonalban függnek össze, mellynek válpontjánáli tetemes megszegődés veti őket értelmesb hazánkfiak között is sokaknak szemében az igazinál jóval messzibb távolba nyelvüinktől. — Továbbá milly dúzs kincse fekszik nyelvünknek csaknem illetlenül *helyneveinkben*, telepedő, uj éghajlat alatt honosuló, uj életkörbe lépő őseink eszmejáratának 's az ezt kifejező ősrégiségű nyelvezetnek olly nagy fontosságu, terjelemre is tekintélyes maradványiban! mellyek amaz ősokelet elemekkel megküzdésekben, hosszú költözködések között edzett, mégis friss fölfogásu, éles pillantásu öntájékozásukban, majd az uj hazai földnek, hegy, völgy, halom, róna, rét, bereknek, patak, ér, folyam, gázló, sziget, fok, lápvídeknek megülésében, lakhatóvá, gyümölcsözővé tételében, sokképi fölhasználásában olly élethűven bélyegzik. Ezek ám ítészetes kezelés mellett elenyészett nyelvemlékeinknek gazdag tar-

talmu pótszerei, ezek „a’ nyelv folytonosan fejlődő életfájának megannyi elhullott ugyan, de el nem enyészett, sőt mintegy petrificálva megmaradt levelei.” (Révész I.), mellyek nélkül szócsaládrendszerünk csak érzékeny hiánynyal kivihető. — ’S mindezekon kívül ime’ még egy hatályos pótszer befejezésül. Nemde nyelvünk a’ magyar népelet csodaszép teremtménye-e? Csalatkozunk-e ha állítjuk, mikép e’ nyelv rég bevégzett ösztönszerű eredeti alakulásai is ugyanazon nép lelkes utódai által *visszaészlelés* útján még egyszer reproducálhatók? nem tabula rasa ujonnan beírásáról, nem elenyészett egész alkotmány támpontok nélkül még egyszer leendő megteremtéséről, hanem csak ittott elhalványodott eltörölt betűknek fölfrisítéséről, kiegészítéséről, elhulladozott kapcsoknak helyreállításáról, a’ hizagoknak, az idők mostohasága, feledése által ütött omladványoknak és pedig nem pusztá képzeletből, hanem bő és hű vezéradatok nyománi kipótolgatásáról, egy belvedéri szoboregykorrongálta fölséges dóm kiépítéséről van szó. Miért ne lehetne a’ reánk utódokra örökségül szállott nemzeti nyelvöszöntől, mellynek ösfriseségét nyelvünk szervezetének beható tanulmányozása, ösrügékonyosságát gyakorlat által szerzendő ügyesség sokrészben pótolhatja, helyes irányban járdalást remélnünk hátramenőleg is az őseink által egyszer megtaposott ösvényen? Hogy csak egy példát hozzak föl: *menny* (coelum) szavunk értelmezésében, családísága nyomozásában kifogyunk nyelvemlékeink tanuságából, miután a’ Temetési beszédbeni előfordulta — munhi*) — sem önt reá bővebb világosságot; — tehát nem volna-e közelebbi menedékünk, mint Révaival egyenesen a’ lapp *muenje*-hez szökkenni át? a’ mi által különben annak ohajtott értelmezésében egy lépést sem haladtunk. Ime’ visszaészlelés útján, a’ *lebegő égnek* párhuzamául kétségtelenül reátalálunk a’ *menő égre*, melly teszi a’ minden sergeivel 24 óránként

*) Mind ekkorig hibásan olvasva Révai, Döbrentei ’s mások után *mennyei*-nek. Van a’ magyarnak *mennyei jusa* és *boldogsága* (és ezen *e* betű világosan kezeskedik a’ participialis eredetről, mint: szülei szeretet, csökmői sárkány), de soha nem volt *mennyei országa*, hanem a’ kereszténység fölvételeivel a’ *regnum coeleste* és *coelorum* kifejezésére *mennyországot* és *mennyeknek országát* alkalmazott. A’ Temetési beszéd *munhi urusagja* világosan *mennyországnak* olvasandó, lévén az *i* nem melléknévi rag, hanem az *n*-nek lágyítása, és a’ *h* a’ már mutatkozni kezdő kettőztetést képviselő torlaszjegy.

köröttünk megforduló kristályboltozatot, azon ellipsissel, mely mező (föld), kaszáló (rét), levegő (ég), 's száz másokban szokásos, és azon alakulással, melyet *könny* (könő, gönyő) 's *meny* (menyecske, menyasszony = menő) stb. stb. szavaink minden kifogáson fölülemelnek. Alig ismertem mívelt hazánkfiat sorában lelkesb egyént, kinek gondolati az ihletés óráiban visszazáblongani ne szerettek volna az első nyelvalkotás kiesletei felé; ki távul a' fentebb meg-rótt frivolitas vagy bárgyuságtól, gyönyörét nem lelte volna vissza-észlelés általi megkisérlelésében: milly ösvényen jutott el a' nyelv-alkotó szellem ez vagy amaz jelesb szavunk megalakításához? 's mondhatom, e' lucubratioik között a' milly meglepő szépségűeket, olly találó igazságukat nem egyet jegyezheték meg. Föl tehát e' nemes ösztönünkkel is, föl minden ösztöneinkkel szócsaládink ösz-szeállítására, nyelvünk csarnokának szerteheverő köveiből fölépítésére! Ha ezt egyszer megindítottuk, ha szent hagyatékunk meg-takarítása, összehordogatása, egybeillesztgetése közben nyelvünk jövődjének, mikor az már nemcsak zengzetes, de csodaszép ze-néjében értelmes is leend, előörömet megízleltük: csak akkor fog-juk teljesen méltányolni tudni a' törekvésinket végcélhoz vezér-lendő nyelvhasznítás hivatását is egész fontosságában, 's önbi-za-lommal fogunk kiszállni a' világérdekű pályára, érezvén hogy a' biztos iránytűvel kezünkben nem félhetünk többé annak végtelen téréni áldástalan elkalandozásoktól. — Csak azon esdeklem, hogy családalkotási munkálatinkban mindenek fölött a' BENSŐ EGY-BEFÜGGÉS legyen vezérelvünk a' külalak tündéres színcsillámi fölött, miután a' nyelv, habár inkább ösztön — mint tervszerű, de mindenesetre *okos* és természetű alkotmány 's a' józan népies ész-járás kinyomata levén, eszmelánczolati törvényeknek *kell* benne uralkodóknak lenni, 's az eszmelánczolat fonalának *kell* rajta rend-szeresen áthuzódni, miként erre ama' fentebbi család összeállításá-ban némi gyenge ujmutatást adni törekedtem. Egyedül e' benső egybefüggés előttünk tartásával fogunk eligazodni a' tulhajlékony külalak ezer változatos játéka, álarczos káprázolati között, — 's emberi méltóságunkhoz illően biztosítani fogjuk e' téren is a' szel-lem uralmát a' neki mindig alárendelt 's mindörökre alárendelendő anyag fölött!

LUGOSSY JÓZSEF.

V á l a s z

a' szócsaládrendszerre és nyelvészeti egymásutánra.

Ügyeközvén felfogni és átérteni Lugossy ügyfelünk duskálkodó értéközését a' szócsaládrendszer és nyelvészeti egymásutánról, válaszzal részint számolok, vajjon jól fogtam-e föl azt, részint elő akarom adni a' nézetek különbségét, mely korántsem ellentételező, hanem, úgy reménylem, megegyezhető; ha pedig rosszul értöttem volna a' szerzőt, annak ellenére is hogy „világos a' dolog, 's minden csak az elérteni akarás becsületességén sarkallik“; mégsem fog ő érteni-akarásom becsületességéről kétködni, hanem azt inkább felszólításnak venni újabb felvilágosítások közlésére.

Egész nyugalommal kezdhethünk a' vitatkozáshoz, mert veszedelem sehonnan sem fenyeget. Azt mondja Lugossy, hogy a' családositásban „bizonyosság helyett még közös megvitatás alá esendő hypothezisek fognak fölvezettetni, miként a' fentebb (általa) közlött összeállítás se tekintessék egyébnek egyszerű vélelemnél; eltérések, véleménykülönbségek, sőt botlások itt is elkerülhetetlenek. másutt sincs ez különben. : de ugyan e' tévedések méhökben fogják hordani az orvoslat és kiegyenködés kilátását, a' népre hivatkozás hű ellenörként fog szolgálni, 's ez uton fog a' biztos való elvégre is ködeiből kifejlteni.“ Az eshető hiba nem árt a' rendszernek, annál kevésbbé a' tárgynak, melyről alkotjuk azt. — Ezt 's ugyanazon joggal állítom én is, hogy a' hasonlító nyelvészeti által ejtött hiba nem árt a' rendszernek, annál kevésbbé magának a' nyelvnek, és az ő szócsaládainak. Azért ha p. o. *pieli* csak ugyan *puoli* és *veli* és *pelj*, 's a' magyar ajtóféla azonos törzsű a' *fél*, timet, szóval: az összehasonlító nyelvészeti, mely egybehasonlítóván ezeket különbséget gondolt találni közöttök, világért sem akarja „divide et vincet-féle fogással conjecturák mar-

talékaivá tenni az összetartozásból kiszakasztottakat, 's idegen tekintély és önkény által széttépni azokat, melyek kölcsönösen védelmezik egymást.“ Nem is folyhat a' hibás összehasonlításból az, mit Lugossy ezen szavaiban sejtet: Hatalom kézzel fordítsuk-e el a' nyelvalkotás természetes folyamát*); 's megtiltsuk termékeny fogalommal terhes szép törzseinknek dúzs tenyészerszejöket odáig érvényesíteniök, meddig a' józan és erőltetés nélküli nyelvlogika nemcsak 'engedi, hanem készíti, a' nyelvoekonomia pedig parancsolja is?“ Az egybehasonlító nyelvészet a' nyelvet tudomány tárgyaul vevén, csak szemléleteti vizsgálgatja a' meglettet, ki akarván találni a' levés fonalait; 's ha úgy gondolván hogy meglegelte, másoknak is megmutatja, kik vagy csak nézik a' vizsgálgatást, vagy magok is vizsgálgatnak: ezzel nem tévelybe taszítani, hanem ítéletre felszólítani 's hasonló vizsgálatok általi igazolásra vagy czáfolatra kíván ösztönözni másokat. De az összehasonlító nyelvészet se nem alkot se nem ront a' tárgyon, mint a' fűvészet, melly hasonlókép csalatkozott 's tán csalatkozik még ma is; azomban csalatkozásai közben is folyvást elő előmozdítja a' növények tudományát. Lehet, hogy a' hasonlító nyelvészet eleinte „szemöldnek nézi az ajtófelet, ajtónak az ablakot, balnak a' jobbat, fehérnek a' feketét, kigyónak a' menyhalat, 's így maga csalódva másokat is vezet tévelybe“, — azokat t. i. kik nem magok vizsgálgatnak: de miután folyvást szemléletet és vizsgálgat, és sok tényről több több tényekre haladva, mind befelé mind kifelé jobban látni tanul, szintén eljárásában találja meg a' kellő orvosságot, 's kiket ma tévelybe vitt, azokat holnap kiviheti a' tisztás helyre, hol világosság terül mindenfelé. A' tévedhetésre nézve tehát tökéletes egyenlőségben van a' szócsaládrendszert kutató és az egybehasonlító nyelvészet; egyenlők-e az igazodhatásra nézve is, arról ítéljen majd az olvasó.

A' nyelvtudomány, bármilyen uton jár is, köteles elutasítani minden szabályt vagy vezérelvet, melly nem magából a' vizsgálat alatti tárgybul foly ki; mert olyan szabály és vezérelv megárt a' szemnek's megzavarja az elméletet. Illyennek kell tartani azt, hogy a' szónyomozásban ,entia praeter necessitatem non sunt mul-

*) Ezen szót kell olvasni a' 144. lapon a' 19-dik sorban ,fogalmát' helyett.

tiplicanda.' — Ne szaporítsuk a' szótörzseket, praeter necessitatem! Leghelyesebb szabály. De micsoda 'necessitas'-ul van itt szó? olyanrul-e, melyet magunkban képzelünk, vagy olyanrul, mely a' nyelv természetében bennvan? A' képzelt 'necessitas' hiú szó a' nyelvtudományban; a' való 'necessitas' a' nyelvben gyökeredzik, 's abban annyi szógyök és szótörzs van, a' hány megvan. A' tudomány kétfelé csatlakozhatik azok előszámlálásában, vagy egybefoglalván a' külön egyeket, vagy elkülönítvén az egy alá tartozókat. De ezen szabály: „entia praeter necessitatem non sunt multiplicanda“ nem mondja meg, hány szógyök van a' magyar nyelvben: a' történeti nyelvtudomány, mely kutatja ezeket, mellőzi tehát az alkalmatlan bölcseséget. Vala egykor haszna, mikor definitión kezdtek a' tudományt, 's demonstratiókön keresztül vonszolták az okoskodást, nem nézve, vajjon úgy van-e a' dolog is; mikor a' természettudós négy elemből alkotá a' világot, és két bujdosót ismert. Most annyi elem és bujdosó van, a' hányat fölfedeztek, 's lesz talán még több is. Mi és hol itt a' 'necessitas' határa? Kérdözi-e azt a' természet Empe-doklesztül és a' középkori tudománytul? A' mai természettudósok nem tanulják a' régi logikának hiú szabályait, hanem a' természetet. — A' nyelvtudomány igen hasonlít eljárásában a' természettudományhoz; tanulja és kutatja a' nyelveket, nem gondolva azzal, mit mondanak az emberek itt vagy ott, hanem annál többet gondolva, mit mond maga a' nyelv. Azután a' történeti nyelvészet nem hajhász rendszert: minthogy annak, mit még meg akarok ismerni, nem is tudom tárgyas rendszerét; de nagyon keresi a' helyes tanulási utat, jól tudván, hogy ettül van föltételezve a' tanulás sikere.

Ezen előzmények után lássuk Lugossynak alapját, mellyen eljárása feneklik. Ő népies alagra kívánja helyezni a' magyar nyelvnyomozást, „tért nyitván magának a' nemesb értelemben vett népnek nyelve gyönyöreinek izlelésére, hogy ne csak részvéttel kísérje munkálkodásinkat, 's fölismerje bennünk ügyviselőjít, hű irányadójít, hanem maga is járuljon meleg szívvvel, okos öntudattal közkincese műveléséhez, miből ekkorig jóformán kirekesztve érezte magát, 's kirekesztetését némi közönynyel viszonzta.“ — „Te, ki hazai nyelveden kívül csak egykettőhöz értesz, sőt ha egyedül ennek észlelésére vagy is szorítva, birj csak ez egyben józan ítélet 's helyes tapintat, és a' mi legfőbb, *nemzeti ép érzéked tiszta megörzése mellett nyelvészeti buvárlatokkal, 's némi egyetemes nyelvészeti ismer-*

retekkel: hasznos munkát tehetsz szócsaládink előleges rendezésében, sokkal hasznosabbat, mint ki számos nyelv birtokában van, de azokat bölcséletileg áthatni vagy képessége vagy buvárlati szorgalma 's általán ép *nyelvérzékeny hiányzik, annál kevesebb, ha nyelvünket bármi okon nem az anyatej tisztasága édessége és melegsége fokáig bírja hatalmában.*" 'S hogy lehetőleg teljesen felmutassuk az alapot, melyet Lugossy elfoglal, felhozzuk még értéközésének elején álló ezen mondatát: „Egyenesen a' szóalkotó szellem minden magyar lélekben rokon rezgéssel találkozó egyszerű sugallatát igyekszem követni és kifejezni.“ — „Vajha ez igénytelen kísérlet jelszóként hatna, *nyelvészetünkben is az egyedül igaz népies elem meghonosítására, mely vethető lenne nyelvtudományi magasb művelődésünk ingadhatlan alapjává!*“ — Lugossy szerint „az egyedül igaz népies elemet“ kell meghonosítani a' magyar nyelvészetben, mely aztán ingadhatlan alapjává lesz nyelvtudományi magasb művelődésünknek, úgymint az összehasonlító nyelvészetnek. — 'S mi „az egyedül igaz népies elem?“ Az ép nyelvérzék, melyet az anyatejjel szívunk magunkba, 's az ép nemzeti érzék, mely a' nyelvérzékből foly; mert a' magyar emberben az anyatejjel beszített nyelvérzék és nemzeti érzék felfogja a' szóalkotó szellem sugallatát. A' magyar nyelvtudomány *népies alapja* tehát: a' nemzeti érzékkel tetőzött nyelvérzék, melyet a' magyar anyatej és a' szóalkotó szellem elővégzeti találkozása erősít.

Szó van itt a' nyelvérzék és szóalkotó szellemről, 's ha különböznék én és Lugossy, ezen kettő okozza a' különbözést; miért is azok világos értelmezése a' legszükségesebb dolog.

A' gyermek egyszerre kezd gondolkodni és beszélni, mert az első szók ejtésével kezdi felfogni az általuk jelölt dolgokat, 's tanulja megkülömböztetni azokat mind önmagától, mind egymástul. Az eszmélet ébredése és a' megszólalás egyszerre történik tehát, 's utóbb is az összes és elvont dolgok képzelete 's mind világosb fogalma együtt jár a' nyelv helyesb helyesb használatával. Innen a' szók és az általuk jelölt dolgok *látszó* eredeti kapcsolata, minél fogva a' szó a' dolgot, 's ez a' szót idézi föl az elmében. 'S az anyatejjel táplált ember csöppet sem kételkedik azon, hogy van szükséges külső viszony p. o. a' *fa* szó és az általa jelölt dolog közt; valamint hogy a' *fa* és *fej* azért viszonylanak így egymáshoz, mivel magosat, emeltet jelölnek. 'S

neki úgy látszik, hogy minden emberben a' *fa* és *fej* szók szükségkép ugyanazon dolgok képzezeit költik föl; 's viszontag, hogy ezen dolgokat meglátván minden ember a' világon *fa* és *fej* szóval nevezi meg. Ezen látszatnak pedig lehetetlen nem lenni meg a' finnben, *puu* és *pää*, az esztben *puu* és *pea*, a' szürjänben *pu* és *jur*, a' jakutban *masz* és *basz* szókra nézve, melyek mind fát és fejet tesznek. Azt sem lehet tagadni, hogy az anyatejjel táplált német, angol, svéd ember hasonlóképp hiheti, hogy a' *haupt*, *head*, *hufvud*, a' *baum*, *tree*, *träd* szók és a' jelölt dolgok közt létezik olyantén eredeti, külsőleg szükséges viszony. De hogy ezen viszony igazán csak *látszó*, nem valóságos, kitetszik a' felhozott példákból is.

A' megszólaló gyermek továbbá, értelme hajnalában inkább utánozva hogysem öntudatosan tanulván meg a' szók használatát, ezen használat törvényei az ő eszejárásának módját idomítja némileg, 's ez által a' nyelv folyása egyezővé látszik lenni a' gondolkodással vagy inkább a' gondolat nyilatkozásával. Így megalakul a' gyermek elméjében a' nyelv folyásának érzelme, melyet azután a' látszat szintén olyannak veszen, mintha az ész általános törvényeivel volna azonos. Ezen kettő együtt, t. i. a' szók és dolgok látszó eredeti kapcsolata, 's a' nyelv használatának látszó megegyezése a' gondolkodás nyilatkozásával, teszi azt, mi az anyatejjel beszitt szellemi és nyelvbeli tulajdonság, mit akár nyelvérzéknek, akár nemzeti eszejárásnak nevezhetünk.

De mit foglalhat magában az anyatejjel beszitt 's tudatunkkal együtt fejlett nyelvérzék? A' nyelv nem születvén az emberrel, hanem nékie azt, értelme hajnalában meg kellvén tanulnia, a' nyelvérzékbe nem juthat egyéb vagy több annál, mit a' gyermek, környezetétől hall. Ennél fogva semmi sem fonódhatik a' gyermek nyelvérzékébe, a' mit nem hall vagy nem tanul: viszontag mind az beléfonódik, bár rossz is, a' mit hall vagy tanul. Világos ebből, hogy az egész anyanyelv a' maga teljes ép romlatban voltában csak úgy kerülne a' gyermek nyelvérzékébe, ha értelme hajnalában a' nyelvnek egész anyagi és idomi mivoltát tökéletesen megtanulhatná. Ez pedig sehol sem történhetik meg: mert alig van ember, ki az egész *élő* nyelvet isméri, 's kitül azt gyermek megtanulhatná; mert ha volna is ilyen ember, a' gyermek nem képes annyinak megtanulására. De lássuk még tovább.

A' régi nyelvmlékek hangosan tanusítják, mit a' nélkül a' do-

log természete 's más nyelvek példája is sejtetne velünk, hogy igen sok magyar szó és szólás kiesett a' szokásbul, helyet adván idegen szónak és szólásoknak. Ekkép váltak nélkülözhetlenekké p. o. barát, sógor, ablak, asztal, veder, bodnár, kasznár stb. sereg. Mások élösködnek a' honiak mellett, ezeket mind keskenyebb használatra szorítván, mint p. o. róna a' síkság mellett, pár a' bokor stb. mellett. Mindezeket az anyatejjel szíjja be a' gyermek, nyelvérzéke tehát megtisztátlanul velök, 's nem bírja idegeneknek fölismerni. — Másfelül megszegényült a' nyelv, elveszítvén sok szót, a' nélkül, hogy idegenekkel pótolta volna, p. o. *monnó* 's több egyéb. *Tár*, *alítom* vagy *alajtom* 's egyebek mást jelentenek most, mint kellene; *kéd* helyett *ként* szót használunk, alkalmasint helytelenül; a' *mű*, *tű* vagy *mív*, *tív* harmadik társa *ű* vagy *ív* annyira föltetszik, hogy a' Temetési beszédben, hol megvan, sem olvasták annak; hogy *té*, *tó*, *ma* mutató névmások, az élő nyelv nem is sejtí, melly a' számnéveket hasonlóképen nem bírja értelmezni; a' *benniünket*, *benneteket* szók botránkoztatni kezdék az anyatejjel büszkélkedő magyar nyelvészeket; mert a' nyelvérzék nem ítélhet az ilyenekről, mellyek száma bizony nem kicsi. Már a' nyelv nem állván csak az élő nyelvnek valamelly kis körébül, sőt az *egész élő* nyelven kívül annak *történeti változatai is* tartozván a' nyelv teljes mivoltához: bizonyos, hogy az anyatejjel beszitt nyelvérzék az anyanyelvnek aránylag igen csekély részét foglalja magában.

'S a' nyelvérzék foglalata hiányos még azért is, mivel az élő nyelv leggyakorlottak részének tényezői is elhomályosultak már. A' képzők és ragok legnagyobb része nem önálló jelentésű többé, azok értelmét ki nem sütheti a' nyelvérzék. Így például senki sem tudta, hogy az úgynevezött határozott igeragozásban kettős rag, tárgyi és személyi, egyesült.

Ezekbül is már eléggé kitetszik a' népies elemnek, melly az anyatejjel beszitt nyelvérzék, mint nyelvtudományi alapnak, gyöngesége. De még inkább ki fog tetszeni, ha bővebben előadjuk, miért igazán *csak látszó* a' nyelvérzékben lévő kapcsolat a' szók és azok által jelölt dolgok, valamint a' nyelv folyása és a' gondolat nyilatkozása között.

A' velünk születött ismeretek nagyon különböznek a' tanulás utján szerzett ismeretektől. Amazok köztudomás szerint: az igaz, jó és szép, tehát a' jog és erény alapítomai; továbbá a' gondolat

alakulásainak és az okoskodásnak törvényei; végre a' mennyiség és szám törvényei. Az első, ha szabad úgy mondanom, az emberi szellemnek *dereka*, a' két utóbbiak pedig annak *keze lába szeme*, mellyek által lehetségessé válik minden emberi ismeret, még a' szellem általán úgy nevezött derekának ismerete is; ezek hát minden tudásunknak alapidomai. Minthogy velünk születnek, vagyis az emberi lélek sajátjai: azért minden ember föl is lelheti azokat magában 's kifejtheti magából. A' bölcselmi szolás *előleges* ismereteknek hívja, mert okvetlen megvannak bennünk képesség szerint, ha nem tehetség szerint, mielőtt valamit tanulunk, tehát mielőtt értelmünk hajnalodni kezd; mert az eszmélet, értelmesedés, tanulás mind föltételezik azokat. — Minden egyéb, a' mi bennünk nincsen, hanem tanulás tapasztalás útján kerül eszméletünkbe, amaz alapidomok segítségével válik igazán magunkévá és való tudásunkká. Ismereteink tehát vagy velünk születtek, vagy tanulás által kívülről szerezhetők.

De a' tanulás tárgyai is különbözök mind magokban, mind ismeretünké válásban. Magokban különböznek, mert más a' természet, más az emberiség történeteinek foglalatja. Eszméletünkhöz képest annyiban egyenlők ugyan, hogy mindnyája idegen hozzá, kívüllőtte való, nem velünk születött: de annyiban, hogy nem egyaránt lesznek magunkévá, különböznek egymástul; mert az emberiség történetei rokonabbak elménkhöz, mint a' természet tárgyai. Azért a' tanulhatók is ismeretünké válásban különböznek egymástul. Hová tartozik a' nyelv, az előleges vagy a' tanulható ismeretekhez-e? Ha az előlegesekhez tartoznék, velünk születnék, 's akkor egy nyelv lehetne csak. Mert az emberek, bármilyen színűek, 's bármely tájak alatt, egyenlők az előleges ismeretekre nézve, mellyek, úgy mondtam, az emberi szellem dereka, 's keze lába szeme; például a' sinai ember azon törvények szerint okoskodik és számol, mint az amerikai vagy európai. Úgyde nyelvre különböznek egymástul a' népek, miután nem egy hanem sokféle nyelven szólnak. Lehetetlen tehát hogy velünk születessék a' nyelv; azért az nem tartozik az előleges, hanem tartozik a' tanulható ismeretekhez. Idegen lévén az emberhöz a' nyelv, azt nem is találhatja föl magában úgy, mint a' gondolkodás, a' mennyiség és szám törvényeit; annál kevesebb bírja magából kifejteni a' magyar, vagy egyéb

nyelvet, ha tíz ilyen vagy olyan nyelvű anyának emlőjit szopta volna is.

Azomban a' nyelv az emberi történetek egyike, nem olly idegen hát mihozzánk mint a' természet bármelly tárgya; ezenkívül a' gyermekben az eszmélet a' nyelvtanulással együtt és arányosan nyilatkozván, a' nyelv utólag legmagunkévá válik minden ismértek között, úgy hogy a' belesült ember, eszejárását a' nyelv járásául meg sem bírja különböztetni. 'S ebből a' forrásból keletkeznek a' legtöbb hamis felfogások a' nyelv körül, 's azon balítéletek, mellyek szerint a' belésült emberek kiki a' maga nyelvit tartja legelső jelenségének az emberi szellemnek. Mert hogy minden nyelvön ki tudják fejezni az emberi szellemnek derekát, 's anak kezit lábát szemit; ollyan ember, ki a' szellemet csak is nyelve járása szerint isméri, azt véli, hogy ez utóbbi az előbbivel azonos. Mekkora csalatkozás van ebben, a' mondattak után világos.

Lássuk immár magát a' nyelvet is, hogy kitalálhassuk azt, mit *nyelv* vagy *szóalkotó szellemnek* szoktunk nevezni. A' nyelvben, mint most van, anyagot és idomot, vagyis szótári és nyelvtani foglalatot találunk. Az anyagot illetve, némelly állati (természeti) hang után lett szót kivéve, az mind idegen mihozzánk; azaz, épenséggel nem tudjuk, miért az, mi a' latinban *arbor* és *caput*, magyarban *fa* és *fej*, finnben *puu* és *pää*, törökben *agacs* és *bej*, *beg*, *bas* stb. miért a' latin *bos* nálunk *ökör*, a' finneknél *härkä*, az eszteknel *härg*, a' törökben *öküz* stb. Azon szók pedig, mellyek a' nyelvvidomot szolgáltatják, mint a' személyi és mutató névmások, a' viszonyítók stb. azután a' számnevek annyira elvont természetűek, hogy azok mi-kép-levését és honnan-származását még csak nem is sejthetjük.

Ha már a' nyelvaryagrul is azt kell állítani, hogy idegen hozzánk, vagyis hogy belőlünk nem fejtett ki: még inkább kell azt a' nyelvvidomrul állítani. Nem is hiszem, hogy valaki valaha csak akarhatná is vitatni, hogy p. o. a' névszók és igeszók ilyen vagy ollyan ragozása az emberi elmének egyenes követeléséből származik: mert ha igen, valamennyi nyelv egyenlően ragozná azokat. Azonképen lehetetlen bárkinek is okosan vitatnia, hogy a' szónem az emberi szellem kifolyása, mert már a' mi nyelvünkben nincsen meg; holott nem hibáznak embereink, kik a' magyar nyelvet állítják leghűbbnek az ember szelleméhez.

Ha igaz, hogy a' nyelvnek mind anyaga mind idoma idegen

mihozzánk, úgy értvén azt, hogy nem lettek az emberi szellem egyenes és ösztönszerű kíváncsiságai: következik, hogy a' nyelv tárgyi kényszerűséggel áll szemközt velünk. Tárgyi kényszerűségnek azt nevezem a' nyelvben, minél fogva az akaratunk nélkül, sőt, ha úgy tetszik, akaratunk ellenére is, olyan a' millyen. Hogy mélységbe veszni ne láttassam, 's túlságig ne fárasztssam az olvasót, szembetűnő külső jelenségeket hozok fel azon kényszerűség példázására. Bizonyára nem kedves a' magyar *k* végzet a' viszony-ragokban (p. o. a' *nak*, *nek*, többes *k*) és személyi ragok egyeseiben (p. o. *tudok*, *eszik*), többeseiben (p. o. *halunk*, *haltok*, *halok*; *halaink*, *halaitok*, *halaik*; és *halunk morimur*, *haltok*, *halnak*) meg sok képzőben (p. o. *nok*, *gondnok*, *k*, *titok*, miből azután lesz: *titoknak*, *titkoknak* stb.): de nem tehetünk arrul, jöllehet egyszer *Vajda Péter* azt javasolá, hogy tennénk róla. — Más szembetűnő jelenség a' már említett szóbeli nem-hiány. Még más az önhangzók igényelt következőzése, miszerint egy egy szóban csak a, o, u, másban csak ä (e), ö, ü hangzó fordulhatnak elő, 's egyedül é és i férhetnek meg egyaránt a' két előbbi sorral. Tárgyi kényszerűség mutatkozik tehát mind a' nyelvanyagban, mind a' nyelvidombban; az uralkodik a' beszéllő emberen, nem megfordítva. Igaz, változik a' nyelv, akár úgy, hogy fejlődésnek nevezhetjük a' változást, akár úgy, hogy azt ernyedésnek is lehet hini, de a' nyelvváltozás is tárgyas szükséggyel foly, 's ki-mutathatjuk annak törvényeit. Felkapunk új (honi) és idegen szokat: de nem tehetjük kényünk kedvünk szerint, hanem csak bizonyos szabályhoz kötötten; felkapunk új és magyartalan szólásokat is: de okvetlen bizonyos hasonlatokat (analogia) által vezérelten, 's még úgy sem bírjuk sok időre az idegenség szagát elverni róluk. Bármennyi önkényt akarjunk is engedni az embernek a' nyelven: annyi kétségtelen áll, hogy ez uralkodik az egész nemzet, annál inkább egyes ember fölött. Hisz a' nyelv a' nemzetek fentartója, nem a' vérségi származás! Említsem-e a' német népek ellatinosodását Francia-, Spanyol- és Olaszországban (frankok, góthok, lombardok, burgundok)-, vagy a' szláv népek elnémetősödését az Elba mellékein és kelet-éjszaki Németországon (polábok, szorbok), hogy kézzelfoghatóvá tegyem a' nyelvnek uralkodását nemcsak az egyesökön, hanem egész népségeken és nemzeteken is; mi a' nyelv tárgyi kényszerűségét nem kevésbé bizonyítja, mint idegenségét az ember szelleméhez, azon értelemben, melyet előadtunk.

A' nyelv tárgyi kényszerűségét, 's így a' magyarét is tagadni nem lehetvén, az utóbbit, mellyről van szó itt, a' magyar nyelven túl is követhetjük, tapasztalván, hogy messze földek által elszakasztott némely nyelvek hasonlók a' mienkhöz. Van más nyelvekben is szó-nem hiánya; van ezekben a' hangzók azon összeférhetése, melly a' mienkben uralkodik; van ezekben a' számnevek azon összetételi módja, melly nálunk megvan; a' személyi névmások azon ragozása igeszókhöz és névszókhöz, melly a' magyar nyelvet jellemzi; a' viszonyítóknak is azon szereplése, melly nálunk otthonos; sőt ezen nyelvek között találunk olyat is, melly az igeszót tárgyi és személyi ragokkal egészíti ki, mint azt a' magyar teszi. 'S a' melly nyelvekben az említett jelenségeket találjuk, azok a' szóanyagban is, nem csak affélében, melly hang után készült, hanem a' legelvontakban is, egyeznek a' mienkkel. Az olvasó látja, hogy a' magyarhoz rokon nyelvekről beszéllek, 's kérdem ötet: mondja meg, mi okon lett és maradt meg az egyezés az egymástul annyira elszakadt nyelvekben? Nem kell-e állítani, hogy ezekben ugyan azon tárgyi kényszerűség nyilatkozott eredetben és mostanság?

Mi távol vagyunk attul, hogy meg akarjuk fejteni ezen tárgyi kényszerűséget; kimutathatjuk, és csodáljuk, — legfőlebb nevet adunk neki, mondván, hogy ezen tárgyi kényszerűség a' *nyelvalkotó* vagy *szóalkotó szellem*. Azomban értelmesen csodálhatjuk erejét hatalmát, ha a' rokon nyelveket tanuljuk, 's ezek összevetegése által mintegy titkos műhelyébe pillantunk. 'S ott vagyunk immár, hol megkérdőzhetjük az olvasót: vajjon a' teremő erőnek mivoltát, szándékát és miképi hatását jobban ítélnélhetjük-e meg valamelly körből kiszakasztott egyénnek vizsgálgatása után? vagy úgy, ha ezen körnek vagy fajnak lehető sok egyénét vizsgálgatjuk? Bizonyosan a' teremő erőnek egész hatását valamennyi teremtetttje mutatja meg csak; miután lehet, hogy egyike egyik, másika másik tulajdonsággal bír, 's az összes tulajdonságok, mellyek együtt teszik a' teremő erőnek egész hatását, csak valamennyiek összeadott birtokában vannak.

Vajjon a' nyelvalkotó vagy szóalkotó szellemnek mivoltát miképi hatását nem fogjuk-e legeredetiben az egész nyelvfajon tapasztalni, melly sajátosságai által minden egyéb fajtul különbözik? 'S vajjon nem kell-e a' nyelvalkotó szellem hatásából megfejtteni azon másod rendű hatását is, melly a' faj egyeseinél alkotta az

egyedi különbségeket? 'S végre *van-e, lehet-e tudomásunk az egyedi különbségekről, ha rokon egyénekekkel nem akarjuk összevetni?* vagy *lehet-e biztos tudomásunk az egész fajnak lényegéről, ha csak valamelyik egyénének vizsgálatára szorítkozunk?*

Ezen hosszabb előadás után, melyet vitatásunk elejévé kellett tenni, bizton felelhetünk a' rég támadt kérdésekre: Vajjon lehet-e a' nyelvérzék nyelvtudományi alap? 's vajjon a' nyelvérzék találkozik-e a' szóalkotó szellemmel?

Általánosítván az első kérdést, azt így tehetjük: Lehet-e az érzék valamiben alap? Lehet. A' külső érzék alá esőkben az után ítélünk, mert savanyúnak mondjuk, mit annak ízlelünk; nehéz szagúnak, mi orrunkat megüti; durvának, mit olyannak érzünk stb. De csak jelenségeiről a' dolgoknak, nem azok belső tulajdonairól ítélhetünk a' külső érzék után. Itélhetünk a' belső érzék után minden bényomásról, indulatról, melyet kedélyünkben tapasztalunk, szintén csak a' bényomást tevő és indulatot gerjesztő jelenségekről, nem a' jelenségek okairól. Legjobban ítélhetünk a' belső érzék után az előleges ismértekről, mivel azok, mint láttuk, velünk születtek. De a' mi velünk nem születik, hanem mit tanulnunk kell, 's mi tárgyi kényszerűséggel áll szemközt velünk: arról az érzék nem szolgáltathat teljes tudomást, tehát biztos alapja sem lehet a' teendő ítéletnek. Úgyde a' nyelv tanulható, velünk szemközt tárgyi kényszerűséggel álló: azért a' nyelvérzék nem lehet nyelvtudományi alap. Mi jól tudjuk, hogy az, mit a' nyelvérzék magában foglal, nem egyéb látszó eredeti kapcsolatnál a' szók és az általok jelölt dolgok közt, 's látszó egyezésnél a' nyelvhasználat törvényei és a' gondolkodás között; tudjuk azon kívül, hogy ezen foglalhatja magának az élő nyelvnek is igen csekély részét teszi. Már ha valaki a' nyelvérzékben azon önleges, mondhatnám kedélyes nyelvtudatot keresi, mely ama' látszó eredeti kapcsolatból a' szók és dolgok közt, 's ama' látszó egyezésből a' nyelvhasználat és a' gondolatjárás közt ered, 's mellynek a' költők olly kitűnő hasznát veszik ('s itt van az anyatétjjel beszített nyelvtudásnak előnye a' későbbi tanulás útján szerzett nyelvtudás fölött): az ellen a' tudománynak nem lehet kifogása; valamint az ellen sincs, ki a' szók mai jelentését és használatát, 's a' mai szólásokat a' nyelvérzékéből is magyarázni akarja. De mihelyt valaki a' szók történeteit kutatja; mihelyt a' nyelv tárgyi kényszerűségét akarja felfogni; szóval, mihelyt szoro-

san vett tudományt keres: legott fogyatékos a' nyelvérzék, 's tévedésbe vezető. A' nyelvérzék sem a' hasonló nyelvészetben, sem a' szók családosításában nem lehet alap, vezér, bíró; mert azt, miről ebbeli tudománykodásban szó van, nem foglalhatja magában, mint a' mai nap nem foglalja magában az idő sorát, 's a' mai esetek nem a' világ összes történeteit.

Hát a' szóalkotó szellem nem találkozik-e a' nyelvérzékkel? Igen, találkozik egyes vég szálaiban, 's ha velünk születnék a' nyelv, ezen szálain menten okoskodva, az egész nyelvet keríthetnők tudatunkba. De minthogy kívülöttünk való a' nyelv 's tárgyi kényszerűséggel áll szemközt velünk: a' szóalkotó szellem működése és eredménye tudatunkon kívül esik, 's egyedül a' nyelv valamennyi történeteiben nyilatkozik teljesen. A' nyelvérzék tehát, mint legkorlátoltabb egyéni önlegesség, 's a' nyelvalkotó szellem, mint a' nyelv külső tárgyiségében működő történetek foglalatja, összemérhetetlen dolgok.

A' szócsaládosítás a' nyelvtörténetbe nyúlik, mert a' szócsaládok épen annak eredményei. Nagy csalatkozást kell tehát abban látnom, hogy Lugossy eme' szócsaládosítást a' nyelvtörténet tudását mellőzve, sőt tanulását szándékosan megelőzve akarja végbevinni. Csalatkozást kell abban látnom nemcsak azért, mivel szántszándékkal lehetetlent akar, hanem azért is, mivel maga sem szorítkozik alapjára, t. i. anyatejjel beszítt nyelvérzékire. Mert a' ki Lugossy munkájában csak az anyatejjel beszítt nyelvérzék mezején gyűjtött aratást látja, 's nem inkább a' latin, görög, héber, arab, német stb. nyelvismérettel és irodalmi tudással egyesült magyar nyelvtörténeti kutatások és elmélkedések tudós gyümölcseit ismeri föl abban: az azt is elhiheti, hogy Humboldt Sándor 'emtetőjéből' szopta ki tudományát. Inkább azt kell minden okos olvasónak látnia, hogy Lugossy maga lerontja az alapot, melyre, úgy mondja nekünk, hogy épít. Mert midőn a' *nemzeti tiszta érzék és nyelvérzék mellett nyelvészeti buvárlatokat, és némi egyetemes nyelvészeti ismereteket követel a' szócsaládosításra*: bizvást elhagyhatta a' nemzeti és nyelvi érzéket, melly mindenkiben megvan, a' nélkül hogy nyelvtudós, 's követelhetette volna egyedül a' *nyelvészeti buvárlatokat, 's az egyetemes nyelvészeti ismereteket*. De Lugossy tetsző szokat (nemzeti ép érzék, nyelvérzék, anyatej melegsége!) bigyesztvén annak tetejébe, mi egyedül ér itt: hadd tesse-

nek azoknak, kiknek tetszenek, csak ne akarjon senki bennök nyelv-történeteket találni; mi pedig ezentúl csak az érőhöz ragaszkodunk, a' *nyelvészeti buvárlatokhoz*, és az *egyetemes nyelvészeti ismeretekhez*.

Tehát Lugossy szerint is ezek okvetlen szükségesek a' szócsaládosításra. Kérdjük immár: mire valók az *egyetemes nyelvészeti ismeretek*? Nyilván azok *egyetemes nyelvészeti ismeretek*, melyek több nyelvek tudományos egybevetése által lesznek; mert azok nem olly félszegesek mint az egy nyelv tudásából elvonattak. Kellenek pedig az *egyetemes nyelvészeti ismeretek* arra, hogy világosabban lássunk, 's az önleges elfogultságtul szabadulhassunk, mivel a' nélkül homályosan látunk és ferdén ítélünk. Ha már *egy* nyelvnek tudása *több* nyelv tudásához képest félszeg nyelvészeti ismeretet szolgáltat: bizonyosan *több* nyelvek tudása is, ha ezek *egy fajhoz valók*, félszeg ismeretet nyújt még a' különböző fajbeli nyelvek tudásából elvonthoz képest. Lugossy nincs ezen kétféle félszégben, mert ő nemcsak *több* nyelvet, hanem *több fajbeli* nyelveket tud, úgymint egy altajit, a' magyart, több indgermánt, és több sémit. De tovább menve 's azzal közelebb érve tárgyunkhoz, vajjon az *egy* magyar nyelvnek tudásából meritott nyelvészeti ismeret, bár egyébiránt többféle nyelvek tudásával egyesül is, nem fog-e félszeg lenni azon egyetemes nyelvészeti ismerethöz képest, melly a' magyarféle fajhoz tartozó *több* nyelvek tudásából foly, 's azonkép egyesül más egyéb nyelvek tudásával? Vagy a' logika örökké csak odáig ér, hol magunk ügyei kezdődnek, nemcsak a' gyakorlati életben, hanem a' tudományban is? — Nem, alája esünk a' logikának mindenestül. — Ha tehát Lugossy szerint egyetemes nyelvészeti ismeretek kellenek: okvetlen a' félszégset szántszándékkal kerülő azon egyetemes nyelvészeti ismeretek, melyek a' magyarhoz rokon nyelvek tudásából kiegészítvék, legszükségesebbek a' *magyar* nyelvtudományban.

Miért kellenek a' *nyelvészeti buvárlatok*? Azt hiszem, felelet sem kell arra; inkább szóljunk azok mezejéről. A' nyelvészeti buvárlatok bizonyosan azon nyelvekben teendők, a' melyek tárgyiségét akarjuk földeríteni. Már a' magyar szócsaládosítás a' magyar nyelv történeteibe vág, ezek pedig a' rokon nyelvek történeteiben teljesülnek, (minthogy a' szóalkotó szellem valódi eredeti hatása és iránya csak az egész nyelvfaj történeteiben nyilatkozik teljesen): az erre kívántató nyelvészeti buvárlatok tehát nem szorítkoz-

hatnak egyedül a' magyar nyelvre, hanem ki köll terjeszködniök a' rokon nyelvekre is. Minden ismért nyelv, melly eddigelé tudományos művelés alá került, a' fajabeli rokon nyelvek tanulmányozása által nyerte meg tudományát. Csak a' magyar nyelv volna hát az, melly rokon nyelveink tanulmányozása nélkül, a' pusztá nyelvérzék útmutatása szerint, biztosabban és helyesebben műveltethetnék! A' logika megint odáig érne ugyan, hol ügyünk kezdődik, de tovább nem, mert mi és nyelvüük nem e' világba valók vagyunk-e?

Azt mondja Lugossy, hogy nincs testvér nyelve a' magyarnak, ha csak a' *szang* (!) nem az, mint van p. o. a' németnek holland, dán, svéd, angol testvére. — A' rokonság izeinek megszámlását későbbre halasztván, ismerjük el magát a' rokonságot és használjuk fel, a' nélkül hogy a' *szangra* vessük reményünket, talán ép azért, mert csak álmodni lehet még felőle. Hála istennek, vannak rokonaink, 's igen közel rokonaink. Aztán a' szóalkotó szellem nem tegnap és tegnapelőtt teremte a' szógyökeket és szótörzseket, hanem azon történelem előtti időben, mellyben a' magyar, finn, eszt, török, jakut stb. stb. nyelvek vagy közel egymáshoz egy fészekben éltek, vagy épen egy nyelv voltak; 's mindenik rokon nyelv a' közösből vette sajátját, mellyet azért a' többiek sajátjával lehet és köll értelmezni. 'S a' távolabb eső rokon nyelv nagyobb történeti világosságot terjeszt rokon társaira, mint a' nyelvjárások egymásra. Így a' szanszkrit, a' goth stb. jobban felvilágosítja a' németet, mint az angol, holland, dán, svéd, mivel ezek inkább egyfelűek, hogysen kiegészítők. — Ha nem volna is a' magyarral egyfelű, az az egyedül az ő sajátjában osztozó nyelv: de vannak rokonai, mellyek nagyon közel járnak hozzá, 's néha szinte szinte egyfelűek vele. Hogy némi mutatványt is terjeszszek elő a' finn és magyarnak egymáshoz viszonyárul, álljanak itt a' *püti* fej, és *puoli* fél szók származékai, minthogy Lugossy ezek körül forog sokat. Nem tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a' magyar *f* a' szómiben (finnben) gyakran *p*; de hadd legyenek példái: *pakahd* *) fakad, *pak* fak (a' törzs); *pal* falat, *palo* falatra osztani; *peit* fed; *pelt* föld, *pes* fész, *pilv* felhő; *puh* fű, *puhall* fuvall; *pun* fon; *puut* fogy stb. ezek szerint tehát *pää* fe, fej, *puoli* fél. A' hangzóra nézve tartsa meg az olvasó, hogy a' magyar *e*, melly a' birtoki ragok előtt nem rövidül meg, a' szómiban

*) Az utóhangzókat elhagytam ezen példákban.

hol *e*, p. o. *mehi* és *mesi* méz, és mézetcsináló = méh (*mehiläis*, *mesiläis*); *pely* vagy *pelj* fél; *el* él, mint *elän* élek, *elämme* élünk, *elo* élet stb. hol *uu*, p. o. *luul* vél (putat, mint magyarban (*lép* és *vép*), hol *yö* p. o. *yö* éj stb.; azon magyar *é* pedig, mely megrövidül ragok előtt, a' szómiban többféle hangzónak felel meg, p. o. *puol* fél, *käs* kéz, *talv* tél, *tuul* szél stb.

Pää *fej.* *Puoli* *fél.*

1) A' törzs maga, némelly összetételben, akár egy szókká lettek, akár mellék-szók (appositumok);

<i>pää</i>	<i>fej</i>		<i>puol</i>	<i>fél</i>
<i>pään</i>	<i>alais</i>	<i>fö-al</i> , (<i>fö alos</i>)	<i>puoli toista</i>	<i>másfél</i>
<i>terävä</i>	<i>pää</i>	<i>éles fej</i> , <i>jó fej</i>	<i>puoli työ</i>	<i>fél tett</i>
<i>kova</i>	<i>pää</i>	<i>kova fej</i> , <i>tompá f.</i>	<i>puoli tie</i>	<i>fél út</i>
<i>ohran</i>	<i>pää</i>	<i>árpa fej</i>	<i>puoli ikä</i>	<i>fél idő</i>
<i>kauran</i>	<i>pää</i>	<i>zab fej</i> stb.	<i>puoli päivä</i>	<i>napfél</i> (<i>dél</i>)
<i>pää</i>	<i>asia</i>	<i>fö dolog</i>	<i>puoli yö</i>	<i>éjfél</i>
<i>pää</i>	<i>mies</i>	<i>fö ember</i>	<i>isä puol</i>	<i>félatya</i> = <i>mos-</i> <i>toha</i>
<i>pää</i>	<i>kirj</i>	<i>fö ír(at) könyv</i>	<i>äiti puol</i>	<i>félanya</i> = „
<i>pää</i>	<i>linna</i>	<i>fö város</i>	<i>poika puol</i>	<i>fél fiú</i> = „
<i>menee</i>	<i>päähän</i>	<i>megyen fejbe</i>	<i>veli puol</i>	<i>féltestv.</i> = „
<i>omasta</i>	<i>päästä</i>	<i>maga fejébül</i> stb.	<i>mieli puol</i>	<i>félelméjü</i>
			<i>jalka puol</i>	<i>féllábu</i>
			<i>käsi puol</i>	<i>félkezü</i>
			<i>silmä puol</i>	<i>félszemü</i>
			<i>mies puol</i>	<i>férfi fél</i> (<i>nem</i>)
			<i>nais - puol</i>	<i>nő fél</i> (<i>nem</i>)
			<i>leivän puol</i>	<i>kenyér féle</i>
			<i>juoman puol</i>	<i>italféle</i>

2) A' törzs némelly ragokkal viszonyítókat szolgáltat, ugymint *hol?* kérdésre *lla* és *ssa*, *hova?* kérdésre *lle* és *han*, *honnán?* kérdésre *lta* és *sta* ragokkal, melyekhez a' személyi ragok is járnak, p. o.

päällä *fel*, *felett*, *puolella* összehuzva *puolla*
(*felett*, szokatlan)

päälläni *felettem* *puollani*
päälläsi *feletted* *puollasi*
päällänsä *felette* *puollansa*

	päällämme	felettünk	puollamme	
	päällänne	felettetök	puollanne	
	päällänsä	felettök	puollansa	
päälle	felé	puolelle (puolle)	felé	
	päälleni	felém	puollesi	felém
	päällesi	feléd	puolleni	feléd
	päällensä	feléje	puollensa	feléje
	päällemme	felénk	puollemme	felénk
	päällenme	felétök	puollenne	felétök
	päällensä	feléjök	puollensa	feléjök.
päältä	felől	puolelta, összh. puolta	felől	
	päältäni	felölem	puoltani	felölem
	päältäsi	felöled	puoltasi	felöled
	päältänsä	felöle	puoltansa	felöle
	päältämme	felölünk	puoltamme	felölünk
	päältänne	felöletek	puoltanne	felöletek
	päältänsä	felölök	puoltansa	felölök.
päässä	fejében	puolessa (magyarban lehetetlen).		
	päässäni	fejemben	puolessani	felemben
	päässäsi	fejedben stb.	puolessasi	feledben
	päässänsä		puolessansa	stb.
	päässäimme		puolessamme	
	päässäanne		puolessanne	
	päässänsä		puolessansa	
päähän	fejbe	puolehen összh. puoleen félbe		
	päähäni	fejembe	puoleeni	felembé
	päähäsi	fejedbe stb.	puoleesi	feledbe stb.
	päähäsä		puoleensa	
	päähämme		puoleemme	
	päähänne		puoleenne	
	päähäsä		puoleensa	
päästä	fejbül	puolesta félbül		
	päästäni	fejembül	puolestani	felembül
	päästäsi	fejedbül	puolestasi	feledbül
	päästänsä	stb.	puolestansa	stb.
	päästäimme		puolestamme	
	päästäanne		puolestanne	
	päästänsä		puolestansa	

3) A' törzs igemelléki (adverbialis) raggal igemelléket szolgáltatók:

päin felé	puolen felé
sinne päin ide felé	sinne puolen ide felé
tuonna päin oda felé	tuonna puolen oda felé
stb.	

4) A' törzsek származékai, mellyek képzők által lesznek:

päis (päinen)	fejes	puolis (puolinen)	feles
päällis (päällinen)	felső, tejfel		
päällimmäis (päällimmäinen)		puolimais (puolimmainen)	leg-
legfelsőbb		félebb	
päätön	fejetlen	puoleton	feletlen
päähis (-hinen) és		puolikas	feles (gazda)
päitsi	fék	puolikko	féltonna
pääkkö	(bunko) fejes	puoliso	feleség
pääkkä	fejsze	puolika	fél
päällys	felső rész, tejfél		
päätet	feje, csatja vala-		
	minek		
pääty	héjazat teteje (fe-		
	je)		
päädyn	fejeződöm	puollun	félé oszlom
pääteyn	bevegződöm	—	—
päällistän	fölteszek	puollustan	felére állok, védelmezek
päätän	befejezek,	puollan	felelek
	végzek,		
päättelen	fejezgetek	puoltelen	felelgetek
päättös	végzet, fejezet	puollus	félen levő, el-
			lenfél, vé-
			delmező.
päällimitten	felületesen	puollustus	védelmezés
päällitsen	felülrajta	puolikoitsen	felezek
päällistyksen	egymásfelett	puolittain	felenkéd
päistikkaan	nyakrafőre	puolikottain	féltonnánkéd
pääsén	fes(l)em, oldódom		
pääsémys	feslés		
pääsín	feslés, oldódás		

päästän

fejtök, oldok

päästö

fejtés, oldás

päästin

fejtő eszköz.

Ennél több megfélelést mutasson nekem valaki p. o. a' német és holland stb. nyelvek közt.

Ezt látván és tudván, nem hihetjük, hogy a' magyarban a' szóalkotó szellem külön járt el a' törzsek alkotásában, melyeket azért a' magyar nyelven belül kell előbb családosítani, 's azután a' kitalált gyököket oda szolgáltatni a' nyelvhasználatra. Lugossy gondolja, hogy a' *hal* moritur törzs a' *h* hangnak azon különös kiejtéséből lett, melyet a' kimuló ember hallat, 's úgy hiszi, ebben a' magyar nyelv szóalkotó szelleme sajátágosan működik, mit felfogván, értelmezi egy úttal a' *hal* szót is. Én elemben látszatnak nevezem ezen összeköttetést a' szó és a' dolog között; mert a' haló emberek alkalmasint mindenütt egyféle hangot ejtenek, mégsem fejezik azonkép ki a' *hal*ni dolgot; mert föltéve, hogy ezen fogással értelmeztem is a' *hal* szót, mit csánáljak a' *hav* (hó, nix és luna), *háj*, *hall*, *hal* (piscis); *hajt*, *haj*, *hajó* stb. stb. szókkal? Ezeket is önkényes fogással értelmezve családosítsam? Tekintettel lévén a' rokon finnre, nem is juthat eszembe hasonló eljárás; hisz ott *hal* (moritur) *kuol*, 's íme már látom, hogy a' magyar *a* is közel járhat az *o*-hoz, 's azért van *holt*, mint *vala*-bul van *volt*, mivel már a' szómiban *ol*; — továbbá halál a' szómiban *kuolo*, *hav* és *háj* ott *kuu*; *hall* ott *kuul* ('s ebben az *uu*-ban bennvan egyik magyar *l*, melly nem eredeti, hanem hasonulás által lett, miután a' Temetési beszédben is még *hadlava*, 's a' hallom-nak az osztyák *chudlem* felel meg); *hal* (piscis) ott *kala*: elemben *hajt* ott *heit*, *haj* ott *hiuks*, *hajó* ott *haaks* stb. Nemde világos a' szóalkotó szellemnek azonossága a' rokonokban? 's nem kell-e utmutatását a' szócsaládosításban is használni?

Pedig Lugossy azt tartván, hogy nyelvünk nem ért még meg a' rokon nyelvekkel való egybeazonosításra (mi csakugyan különös állítás) legeslegelőször családokba szedés által meg akarja erősíteni a' törzseket, hogy azután kiállhassák az összeütközést. — Ez, úgy látszik nekem, hamis képzeletből származik a' szótörzsek- és szógyökekről, de foly abból, mit Lugossy a' törzsek értelmezése alatt ért 's minek egyik példáját az előhozott családban látjuk. E' szerint *vál* (válik), *vált*, *válad*, *válasz*; *vél* (putat), *fél* (dimidium, valahol 's

többekkel), *vel* (cum) *hel* (hely, *hol*- honnan honnét), *ill*, *illik*; *vall* (birtok), *felel*, *felesel*, *vall* (fatetur), *fél* timet, *feled* (obliviscitur) egy családba tartozó törzsek, melyeket ezen családosítás útján értelmezni lehet. De hol van a' *kriterium*, mely biztosít engem arról, hogy ez összeállítás a' szóalkotó szellem értelmében készült? A' rokon nyelvekre vigyázás biztosabban vezet, mint önkényes magyarázás, minél fogva legelőbb is kihagyom e' családbul: *vel* (cum) és *hely*, *hol*. A' viszonyító *vel*, ha *ve* törzsből és *l* ragbul áll, mint *fel* = *fe* + *l*, rokon lehet az eszt *ga*-val, p. o. *käega* = *kéz-ve*(l), mely megint a' finn *kans*, *kansa-val* (nép, társaság) függ össze. A' *kansa*-nak legkopottabb idoma volna így a' magyar *ve*, mely magához legközelebbnek vallaná az eszt *ga*-t; 's az előhang *k*, *g*-n keresztül *v*-re gyengült volna. A' Temet. beszédben *hel*-t találunk, melynek *h*-ja is ide mutatna, ha nem egyszerű felváltása a' *v*-nek. De az említett *hel*-nek összezavarása a' *hely* locus, és *hol* szóval, igen gyanúsítja a' családosítás helyességét. Hisz a' *hol* szó eredete világosabb mindennél. Egy szájjal hirdetik az altaji nyelvek, mit az indgermán nyelvekből elvont egyetemes nyelvészeti ismeretek támogatnak, hogy *ho* névmási törzs, finnül *ku*, esztül *ku* 's a' többi; törökül *ka*, 's társa a' *ki*-nek. Ahhoz járulnak *l*, *nnan* stb. ragok, 's lesz *hol* (finnül *kulla*, eszt. *kul*), *honnán* (finnül *kulta* eszt. *kult*), *hova* (finn. *kunne*. est. *kunni*); járulnak képzők, 's lesz *hollyan*, *hollyik* (finn. *kullais*, *kumpi*). A' *ho* névmási törzsnek tehát legkisebb köze, a' szóalkotó szellem értelmében, a' *hely*, *vel*, 's a' többi társasághoz. — Vál vált (mit, úgy látom eddig, nem lehet *vált*-bul kihozni, mivel az *it* cselekedtető *ajt*, *éjt*, *ojt*-bül lett, 's *ít*-ben állapodott meg; de van *t* cselekedtető is, mind kettőt mutatván a' rokon nyelvek), *választ* együvé tartozhatnak, 's megfelelnek nekik a' szómiban *valio* (vál, kiváló, p. o. *valio mies* kiváló ember); *vaih* (vál, vaihet = vaiet = vált, a' magyar *l* többször hangzóvá olvad a' rokon szómiban, p. o. *kel* = *käy*, *lel* = *lőy*, *tel* = *täy*, így *vai* = *val*, *vaihet* vagy *vaiet* összehúzva *vál*; *valits* választ. De csak a' szóalkotó szellem értelmének nagy erőszakolásával családosíthatnám őket a' *fél* timet pely vagy pelj, a' *fél* dimidium *puoli* stb. szókkal. Mert a' magyar hosszu *á* és rövid *e* között nem tölthetem ki az üreget a' magyar *megyer* fogással, mely, ha természeti hang után készült szókon kívül is alkalmazni akarnám, leginkább szűkölködik a' rokon nyelvek igazolása nélkül. A' felmutatott család-

ban természetösen összehányvák olyanok, melyeket a' rokon szómi nélkül meg nem lehet különböztetni. Például, így írva e' szót: *feles*, a' magyarbul nem lehet meghatározni, vajjon *pää* = fe, fej, *päällä* esztül *püül*, fel-nek, vagy *puoli*-nak, fél, fele, feles, — vagy *yli*-nek föl származéka-e? kivált hogy a' szóalkotó szellem ellenére az ö-t e-nek írjuk, jóllehet a' népnek nagy, talán nagyobb része, hiven megörzi az ö-t, 's ejt: embör, könyér, eszöm, eszöl, kéretött stb. De használván a' szómi világítást belátom, hogy fe, fel (*päällä*)-bül nem származik *feles*, hanem igen is fél (*puoli*)-bul, így írva és ejtve a' szóalkotó szellem szerint: *felös* dimidius, aequalis; de hogy *fölös*, abundans, superus az *yli*-nek felel meg. Továbbá hogy a' *feled*, feledközik, vagy *felejt* is akár a' *fél* timet, akár a' *fél* dimidium-mal hozatik származási viszonyba, az a' magyar nyelvön belüli szöszármazással is ellenközik.

Fogjuk egybe a' fő különbségeket. Lugossy a' nyelvérzékét akarja nyelvészködési alapnak venni. — Én kénytelen vagyok tagadni a' nyelvérzék annak-valóságát, 's úgy hiszem a' dolog természetébül megmutattam, hogy a' nyelvérzék nem lehet nyelvészeti alap.

Lugossy azért is támaszkodik a' nyelvérzékre, mivel azt tanítja, hogy ha van is elég rokon nyelve a' magyarnak, *mégsincs testvére*, melly osztoznék saját szóalkotásában, tehát családrendezésében. — Ezen tanítás alaptalanságába régtül fogva vesz a' „hazai“ a' „magyar“ nyelvészködés. Mutassátok meg a' rokon nyelvek tanulásával, hogy a' magyarnak nincs testvére. Igen, arra, hogy némi tárgyi bizonyossággal üzhessétek a' „magyar“ nyelvészködést 's joggal kimondhassátok a' távolságot, melly van a' magyar és a' finn, eszt, török, jakut stb. között, ezen nyelveket tanulnotok kell; ez vagy megelőzi az alaptételt, vagy tárgyi tudományrul nem lehet szó. — Lugossy így nyilatkozik a' 165. lapon. „Bárhol találkozók is például világnyelvekbeni szellest jelentő elemekkel a' mi *fu* vagy is *phu*, *phl* gyökünk, — a' minthogy találkozásá csak ugyan sok. szoros tény, — 's im itt kezdődik a' közertelembeni nyelvhasznítás szép és fontos tére; — de ha e' gyökről számtalanok közt *fuv*-(atag), *felh*(ö), *füv*(ész), *pehely*, *bolyh*(os), *bajsz*, *hóly*(ag), *hály*(og) és *hüvely* törzseinket nem kirekesztőleg nyelvünk szelleme alkotta; ha *vas*, *vás*(ott), *fés*(ü), *ás*(vány), *ács*, *has*(onló), *fosz*(lány), *pusz*-(ta) törzseinket nem ezen családi egybefüggések, *hanem a' világ*

minden nyelveiből összekeresett egyes szavak magyarázzák; ha stb.: úgy a' magyar nép észjárása tulajdon nemzeti nyelve telekén csak egy talpalatnyi tért maga emberségéből meg nem mívelt; úgy nekem nincs többé hazai édes nyelvem, 's vele e' perczben utolszor foglalkoztam.“ Ez a' magyar subjectivismus, tehát tudománytalanság, leg-erősebb kifejezése. Vagy túl tehetjük magunkat ezen, vagy ! Oda az érzelem, a' hová való; itt kárt csinál. Az alá vont szók ezer kebelben találkoznának rokon rezgéssel (ha olvassák): de mind ez ezer kebel nem tud a' nyelvészethöz, melly száraz, hideg tárgyi, nem anyatejü meleg dolog.

Mi örökké az egy és a' világ között hányatunk: hogy a' *ἐν* és *παρ* között *τὰ πόλλα* van, 's a' tudományos valóság ebben a' *τὰ πόλλα*-ban foglaltatik, nem akarjuk tudni. Mit jelent ez: a' világ nyelveivel hasonlítani össze a' magyart? Jelenti Horvát István, Dankovszky, Gyarmathy eljárását követni, akár mint különböz-
zék is egymástul. Ezt én több év óta ostromozom. Ne hozogassunk fel hasonlatokat az indgerman nyelvkörből — mert csak kérgen rágó-
dunk. Ne hozogassunk fel hasonlatokat a' sémi nyelvkörből a' ma-
gyar nyelvészködésben — mert csak kérgen rágódunk. Már egy
nyelvkörnek önmagávali egybehasonlítása igen sokat teszen föl, de
lehető, kisebb tudománnyal is, és használ: ámde két nyelvkörnek
nemzetközi összevetőgetése a' két körnek egész tudalmát követeli. A'
szók külseje nagyon csal, ha épen a' rokon nyelvek megfelelő sza-
vai segítségével nem hánthatom le azt. Tehát vagy semmi hasonlí-
tás, vagy csak a' rokonnal való hasonlítás mind addig, míg kime-
rítjük fajunkat. De nyelvemet a' világ nyelveivel, nem rokonaival
állítani szemközt, a' leglogikátlanabb eljárás. Pedig ezt tartják
magyar eljárásnak! De hagyjuk!

Subjectivismus szól Lugossybul, mikor a' főlebb idézöttet
mondja. Vajjon „*hazai édes nyelvem*“ alkalmazkodjék-e rendszerem-
höz? tárgyi kényszerűsége, melly által bír történeti nagy nyomós-
ságával, ne létezzék-e reám nézve? 'S ha ezen tárgyisága, kiegé-
szítő része a' rokonai tárgyiságának, 's viszontag: ne gondoljak-e
véle, sőt tagadjam-e? — A' magyar *fú*-nak megfelel a' finn *puh*,
mellytől lesz: *puhuta* fuvat, *puhalla* fuvall, *puhellu* fuvalkodik, da-
gad, *puhista* felfű, — mind számos származékkal; *puhuri* fuvó
(éjszaki szél) stb. megfelel továbbá *pull*, gömbölyűre felfűt valami,
mellytől van *pullista* gömbölyűre fű, *pullistu* gömbölyűre fuvódik,

dagad, szintén sok származékkal. — A' magyar *felhő*-nek megfelel a' finn *pilvi*, mellytül lesz *pilvis* felhős, *pilves* (pilvesk) felhő-árnyék, *pilveil* felhöllik, fellegzik, *pilvittel* gyakran fellegzik. — A' magyar *pehely*-nek megfelel a' finn *pehu*, *pehku*, *pelu*. — A' magyar *hólyag*-nak megfelel a' finn *kuula*, p. o. *kalan kuula* = hal hólyaga; 's a' magyar *hályog*-nak megfelel a' finn *kalvo*, így: *silmän kalvo* szem-hályog. 'S ime a' finnbül megtanúlom, miért jár hólyag képzője *a*-val — mert *kuula* = hólya(g), — ellemben *hályog*-é *o*-val — mert *kalvo* = hályo(g). — Mi tanácsos, mi tudományos: felhagyni-e a' nyelvvel, nem tartani *édesem*nek, ha nem alkalmazkodik nézetemre? vagy inkább tanuljam-e minden előtt a' rokon nyelveket, 's azután családósítsak, később ugyan, de biztosabban, átlátván hogy *fú*, *felhő*, *pehely*, *hólyag*, *hályog* nem tartoznak egy családba, ha e' szónak okos értelmet akarok tulajdonítani. — A' *bajsz* meg másunn (a' török nyelvbül) világosodik meg. — Lehetetlen nem csalatkoznom, ha a' magyar családositást a' rokon nyelvek nélkül teszem meg. Könnyű ide oda forgatni a' szók érteményét, ha ezek anyagi származását és összetartozását történetileg, a' rokon nyelvek által, nem határozom meg.

Illyetén eljárás már a' szóegyedekön meglátszó különbséget, melly néha talán legnyomósabb, sem vevén számba, még kevesbbé gondolhat a' hasonhangu szók megfejtésére. Az összehasonlító nyelvészet a' *fél*-ben, melly a' rokon (finn-eszt) nyelvekben *veli*, *vüli*, *vend*, *veik* (barát), *vera* (féle, p. kahhe- és katte-vera kétféle), *puoli pool* (dimidium, mellynek egyik származéka *puolla* felel), *pely* = *pelü*, *pelj* (timet) és *pieli*, *piid* (ajtófél) szóknak felel meg, — példáját mutatja a' hasonhanguságnak (homonyma), melly megett anyagi különbség is rejthetik, mint jár vele különbféle értemény. Hadd álljon ebbül is több példa, csak a' finnet tevén szemközt a' magyarral:

1) *eli*, melly megvan *híd-elv* locus trans pontem, *Erdő-elv*, most Erdély, regio trans silvam, *Halvas-elv*, regio trans alpes, Moldavia transalpina, összetétekben, 's azután számtalanszor igeösszetétekben, p. o. *elvenni*. Ennek megfelel az esztben *är* (ära) szintén igeösszetétekben, p. ära-and el-ad, ära-el, el-él, äraheit elhajt, ärapeet el-fed 's számtalanokban. Finnben nincs megfelelője.

elő, mibül: előtt, (előve) elé, elől, ante. Finnben *es*, esztben is *es*.

2) *túl*, elavult mutató névmásnak *l* ragos származéka, mint *tél*, p. o. tél- túl; esztben *tool* vagy *tol*, p. o. *tole poole* túlfelé; megvan még té-tova-ban, vagy té-tó-ban, e' helyett *teve*, *tova* (előve = elé, *teve* = té, *tova* = tó, mint hozzája hozzá és számtalanokban). Egyéb ragosai: *túlnan*, *túlnanrul*, *túlrul* stb. Finnben a' törzs *tü*, *tuo* = ez az. Tehát nálunk is valaha meg kellett lennie a' *te*, *to* vagy *tu* mutató névmásnak, minthogy ragosai maig megvannak.

tul, közönséges viszonyító, p. o. ettül, attul; ragosa *tölem* stb.; finnben *lta*, *ltä*, p. o. päältä feltül, kalalta haltul. Hogy különbözik az előbbitül, mutatja éppen a' hangzó változása, és abban annak nem változása, mivel úgy mondjuk: *fejtül*, *haltul*, és *fejen túl*, *halon túl*.

3) *tölgy* vagy *tögy* uber, finnül *tuummi*: *tölgy* vagy *tögy* *quercus* finnül *tammi*.

4) *költeni* consumere, finnül *kuluta*, a' *kulu* kölik-tül, melly szokatlan törzsnek csak *költ* = *kuluta* származéka van meg nálunk.

költeni producere, excitare, finnül *käyt*. Ez származéka *kel*, *käy* törzsnek, mellynek áthatója *kelt* = *käyt*, 's minthogy az *l* rokonnabb *v*-höz mint *j*-hez, az előző hangzót *ö*-re változtatja, így: *költ*, melly azonos a' *kelt*-tel. A' szokás azután értelmi különbséget ruházott mindenikre.

5) *csend* quies, finnül *hellä*, *hilja*, *csend-ül* *sonat*, finnül *helu*.

6) *lak(ik)* habitat, finnül *kylä*, esztül *kül*; de

lak(ik) satiatur, finnül *kyllä*, esztül *küll*. Nevezetös találkozás. A' finn és eszt *kylä*, *kül* lakhelyet, falut jelent, mellynek több származéka van meg; esztben *kül-ase* szószerint: *lakhely*. A' mi „*hol lakik kend?*“ szólásunk igen is azt kérdezi, melly faluba való. — A' finn és eszt *kyllä*, *küll* meg jóllakást, elégséget teszen; innen *kylläys* jóllakás = abundantia és fastidium, *kyllyn* kielégedem, jóllakom; *kyllytän* elégiték, jóllakatok.

7) nő (növ) *crescit*, finnül *kasu*,

nyő (nyövik) *rumpitur*, *teritur*, finn. *katk*,

nő femina, finnül *nais*.

Valamint nő és nyő, úgy *kasu* (*kasv*) és *katk* különösen viszonylanak egymáshoz. Egyébiránt a' finn *k* gyakran megfelel a' magyar *n*-nek, p. o. *kieli* = *nieli* = nyelv *lingua*, mellyben *k* = *n*, *ki* = *ny*. Tehát a' nőv (*crescit*) *kasv*, nyöv (*teritur*) *katk* különben is megfelelnek egymásnak; 's hozzájuk sorozható még *néz* és *kats*,

jöllehet a' finnben *näh* is *néz*. — A' nő (femina) *nais* (nainen) viszonya egymáshoz szembetünik; származékaik, p. o. *nösz* = *nai*, *nös* = *nais*, *naitan* házasítok, és férjhez adok stb. Még a' távolabb eső *nöstény* és *naaras* is idevág.

8) *húgy* csillag, finnül *kuum(et)*; mint *tölgy* = *tuummi*,

húgy *urina*, finnül *kusi*. Az előbbi finn szónak származéka: *kuumettaa*, vagy *kuumottaa* csillog, az utóbbinak: *kusen* *hugyom*, *kusetan* *hugyatok*, *hugyoztatok*. Viszontag a' finn

9) *kusi* *urina*, *húgy*, és

kusiais *formica* *hangya*,

10) *hül* (hüyes) finn. *kylmä*

hő (heves) finn. *kuum*.

11) *hal* *moritur* finn. *kuol*

hal *piscis* finn. *kal* (kala)

hall *audit* finn. *kuul*.

12) *hó* *nix* finn. *kuu*, törökül *kar*

hó *luna* finn. *kuu*, törökül *aj*

's viszontag finnül:

13) *kuu*, *hó* *nix*, *kar*

kuu, *hó* *luna*, *aj*

kuu, *háj* *adepts*, *jag*.

14. *tár*, *hajdan*, vagy inkább még szinte tegnap volt: *opes*, *divitiae*, *thesaurus*, most már *locus*, *ubi conditur aliquid*. Finnül *tavara* *kincs*, *gazdagság*, *áru*, például *kauppa-tavara* (kereskedői) *áru*. Innen *tavara-huonet* magyarul: *tárház* *aerarium*, *gazophylacium*, *fiscus*; *tavara-aitta* magyarul: *tár-pajta*. Hogy *tár* nálunk is eleinte csak *kincset*, *gazdagságot* tett, 's *tavar*-nak íratott, minek összehúzása *tár*, mutatja a' magyar *tavarnok*-bul lett *tavernicus* szó.

tár *aperit*, finnül *tarjoa*, mi *tarjo*-nak (a' mi *tárul*, kéznél van), származéka.

tár *locus conseptus*, finnül *tarha*, mellynek szintén vannak származékai.

15. *Tud* szónak többféle jelentése van, mellyek megfelelnek a' finn

a) *tunt*-nak. Ebben a' gyök *n*-nel szaporodott, mint *ant*-ban = *ad*. Első személye *tunnen*, második sz. *tunnet*, harm. *tunttee*; 's jelent érezni-t, azután tudni-t. Innen *tunto* érzés; *tunnustan* éreztetni,

de megvallani, megtapogatni is, mind sok származékkal. *Tunteminen* érzés, eszmélet.

b) *tiedä*-nek. Ebben az *ie*, *u* helyett van, mint *tie* útban; *tied* tehát tud, 's jelent scire-t. Innen *tieto* tudás, *tiedustan* tudakolok stb.

c) *taid*-nak, mellyben *a* felel meg *u*-nak 's *i* azonkép hosszítja ezt, mint b)-ben az *e*-t; minélfogva *a'* finn törzshangzó mind három példában *n* olvadó bötüvel, 's *i* hangzóval van megerősítve. Fordítva is megfelel *a*, *u*-nak p. o. *fa* finnül *puu*. Ezen *taid* jelent már *tehetni*-t, p. o. nem tudok fúni = *en taida puhua*, de, nem tudom *a'* dolgot = *en tiedä asian*.

Ennyi, és ezenkívül itt föl nem hozható számtalan tanúság után lássuk

a' második fő különbséget. Lugossy *a'* magyar törzsek alkotását *a'* magyar egyediségnek tulajdonítván, azt állítja, hogy ehhez nincs köze semmi rokon nyelvnek, hogy tehát nem is *a'* törzsek eshetnek nyelvhasznítás alá, hanem *a'* szógyökök, azon értelemben, mellyben ő veszi, különösen *a'* 166. lap jegyzetében. — Én váltig, nem okoskodva, hanem példákkal, bizonyítgatom, hogy *a'* rokon nyelvek rokonsága, *a'* *nyelvidomon kívül leginkább a'* *szótörzsek közösségében áll.* Ezért, *a'* rokon nyelveknél fogva, mennyire már tudom, erős kifogásom van *a'* *vas*, *vásott*, *fésű*, *ács*, *hasonló*, *foszlány*, (nem altaji) *pusztá* szók egybeállatása ellen is. *A'* nélkül, hogy mindeniket kellő helyére utaljam, figyelmeztetni akarok az *ács* (álcs)-ra, melly *a'* törökkel rokon *cs* (participialis) igenévi képzőt mutat, millyen van *bölcs*, *bilincs*, *kalapács*, *tanács* stbbiben, 's mellynek semmi viszonya sincs *a'* *vas*, *has*(onló), *fésű* *s*-jével. — Igy többek közt *a'* *sarkantyú* is csak akkor lesz *serkentő*, ha *a'* *keztyű* is igenév: de miután *keztyű* nem az, *a'* *tyű*, *tyű*-ben látok képzőt, 's megtalálom *a'* *kattuin* (kattuis)-ban is, melly szinte *keztyű*; *a'* *kattuin* szó úgy viszonylván *a'* *käsi kätt*-höz, mint *a'* *kacsó* *a'* *kéz*-höz. — 'S miután én *a'* szótörzseket hasonlítgatom, *a'* Lugossyféle szógyökökkel nincs dolgom. Ezek tapasztaláson túliak, sőt *valótlanok*. Mert az unalomig emlőgetött *pää* fe, *fej*-nek, miből *päällä* fel, és *a'* *puoli fél*-nek, mi lehet gyöke? *p*-e vagy *f*? Ugyan ezt kérdezem *a'* *suu* száj; *silmä* szem; *sydä*(m) szű, szív; *hius*, havi haj; *käsi* kéz; *jalka* (jalg) gyal(og); *kohta* has; *tykö* tüg; *perä* far; *veri* vér; *vesi* víz; *kusi* húgy; *kieli* nyelv; *szana* szó; *voi* vaj; *vai* vagy, vajjon; *tüvi* tö; *kivi* kő; *tuli* tűz; *talvi*, esztül *tali* tél; *tuuli*

szél; mesi méz; yö éj; puu fa; muu más; niska nyak; nila nyál; niele nyel; men-nä men-ni; lien- len-ni; liemi lév; vie-vi (vei-n vivék); syö- ev (söin evék); juo- iv (join ivék); 's több átvetések, mint vyö öv; mieli elme; taha hát; tie út; stb. jää jég; ikeen (ijes) iga; kielo kila; vaka véka; anta ád, ad; anoppi napa; appi ipa, ehto öst, est; emä em-, innen emlő, emtet, csecsemő; isä is, atya; kyynö könyü; kyynärä könyök; kyy kigyó; kupo kéve; kuva kép; tyni és tynys (tynysk) disznó; tukkii dug; täi tetü; uuhi juh; muna mony; ota vesz (sumit, esztül vöta, vota); osta vesz (emit esztül osta); szaru, szarv sarvi; luku lak(at), innen lakkii zár, mert lakatol már másodíz-származék; kuko kakas; pata faz(ék), paise főz; lykä lök; akkuna akna; salva ál-cs, mellyben salv = ált a' cs már képző; sala ál-nok; vuote ágy; suo sár; miniä meny, vävy vő; ui úsz (uin uszám); löy lel; täy tel(ik); köytä köt, köyte kötél; yhte egy; kahte ket(tő); kolme harm; neljä négy; viite öt; kuute hat; teh- te- (tein tevék); näh- néz (näin nézék); elä él; kuole hal; kuule hall; puhu fü; oik ig jog; tunte, tietä, taita tud; synty szül-(etik); ali al; yli föl; keski köz(z); vitsa és veso vessző; taula tápló; vanha vén; kummi koma; stb. stbire nézve is, mellyekhez képest a' hang után lett szók, bármi nagy számmal legyenek is, valóban kevés értékűek. Vagy az emberi szólás létegeivel kihozható hangok volnának gyökök? A' ki ezt állítja, összezavarja a' nyelv *anyagi* lehetőségét a' nyelvvel. Kétségkívül megszámálhatjuk az emberi szóhangok elemeit, mint megszámáljuk a' természeti élő és élettelen állatok test-elemeit: de valamint ezek nem az élő fajok elvei, hanem csak természeti lehetőségei, úgy az egyszerű szóhangok nem nyelvek elvei, nem szók. Épületi anyag nélkül nem lehet építeni, mint festék nélkül nem lehet festeni: de azért a' kő és mész, festék és vászon nem elvei a' gondolatnak, azaz: nem művészetnek vagy czélszerűségnek. Tehát megkülönböztetvén a' nyelv anyagi lehetőségét a' nyelvtől, a' szellemnek, melly megalkotta a' nyelvet, tárgyságot kell tulajdonítanom, mellyet a' szók történeti teljes élete tükröz vissza. Én a' szellemet a' szók történeti jelenségei által foghatom csak fel: nem pedig fordítva származtatom ezeket a' szellemből. Annál fogva nem látom át azon képzelt gyököket a' nyelvben. A' természeti hang után készült szóknak kiösmérem ugyan én is anyagi magvaikat: de a' többi szókéit, mellyek nagyát, méltóságossát, értelmössét teszik a' nyelvnek, gyanítani sem bírom. Ér-

nek-e mások hozzájuk föl vagy nem, ám lássák; én azomban csudálkozom, hogy e' világtalan útra a' rokon nyelvek nélkül merészelnék, mellyek legbiztosabb út- és ajánló levelek volnának; 's legujabban még inkább kezdem féltetni, mint valaha *).

Kevesebbre bátorkodik azon nyelvészködés, melly a' rokon nyelvek tanulása útján is ki akarja tudni a' magyar nyelv mivoltát. Összerak ő is tényeket, de várván, míg azokat lehető teljesen bírhatta, fölötte tartózkodik kitalálgatni a' végső gyököt. Utamba esik a' *fog* szó, mellyet Lugossy is említ. A' finn nyelvek körében maradván, sőt ebből is csak a' legközelebbet kapván ki, lássunk némelly találkozó tényt.

Fog capit, incipit, például: hozzáfog. Legközelebb áll hozzá a' szűrjén *pond fog*, *pondni* fogni, mellyben a' magy. *f*, *p*-nek, a' magy. *g* pedig *nd*-nek hangzik, melly *nd* utóhangbul azután hol csak *d* (a' finn-esztben) hol csak *n* (votjákban. stb.) tűnik elő. A' magyar *fog*

*) A' Magyar Sajtó 1856. november 22-kei számában Dózsa Dániel urtul, Dr. Engel József magyar nyelvészetéről olvastuk: „Dr. Engel a' magyar nyelv alkatja nyomán felfedezi azon szót, mellynek nyelvünk fogalmai szerint elsőnek kell lenni, mert minden többi szónak, ámbár ezer alaku, képzője ez, mellyet minden szónak magában kell foglalnia, rejtenie a' gondolkozat legszorosabb szabályai szerint is. — Ezen Istentől nyert első ige, ez első értelmes magyar hang azon „ő“, melly eredetileg általánosan tárgymutató 's figyelmeztető „ötét“ (üvöltés sat.), fejlettebb értelmében pedig mint harmadik személy isméretes. A' betűk természetes rokonságának járszalagán elvezérel Dr. Engel ezen első szótól, mint nyelvünk kapujától, az egész magyar nyelv tömkelegén végig Megmutatja továbbá Dr. Engel, hogyan sorakoznak a' magyar szavak rendszeres családokba, bámulandóan kevés és egyszerűn tiszta alapeszmék alá, mellyek elődeink első fogalomzsengéji voltak, 's most az összes nyelvészet tisztos ősei gyanánt tűnnek fel. Nyelvünk ezen tiszta szabatoságával egy idegen nyelv sem mérkőzhetik, ámbár Dr. Engel azon véleményen van, hogy az ő módja hasonló eredményre vezetne más nyelvekben is, minthogy mindannyian csakugyan az emberi észnek szüleményei, 's így egymással közelebb vagy távolabb rokonságban is állanak. — De véleményem szerint nyelvünk nagy előnye épen abban áll, hogy más nyelvek módjára nincs ezer idegen elem által koresosítva, 's így eredeti tisztaságában a' rendszernek logikájá biztosabban vált kinyomozhatóvá.“ — Dózsa, „ki ugymond professionatus nyelvész nem vagyok, Engel ellenére, ki nyelvész, olyan ítéletet hoz a' magyar nyelvről, millyet Engel nem mer hozni. — Én, ha szerencsém lehetne Engelhez, kérve kérném őt, hogy tanulja meg a' rokon nyelveket, legalább a' finnet, hogy ezzel eljárását ellenőrizhesse; 's világért se hallgasson Dózsára.

segédige is, mely régenten multat is jelölt, most egyedül jövőt fejez ki. Mindkét szerepben találjuk a' szürjān *pond*-ot is, lásd a' M. Nyelv. I, 223 lapj. jegyzetit, mellybül ismétöljük a' példákat: *voisz i pondüsz onnū* "jövē 's foga (ol-ni, volni) lakni, azaz kezde lakni; Pesti Gábornál Uj M. Muz. 1853. 346 l. „az oroszlan *üvölteni foga*“ = *üvölteni kezde*. Sz. Katalin verses legend. 68. versében: *Azért foga tudakozni* (kezde tudakozni) stb. Tovább: „*szüja pondasz pürtnü tijanösz*“ az fog fürösztēni = keresztölēni, titeket. — Van tehát lehető nagy egyezés a' magyar *fog* 's a' szürjān *pond* között.

Finnül *pyyt* (olvasd *püt*) fog, capit; esztül *pyyd* ugyan az; e' kettő nem jár azért segédigēül, mint a' fog és *pond*, az illető nyelvek *tul jö*, *pitü* (ismét fog = *pit*) tart, tartozik stb. igēket használván erre. *Fog*, *pond*, *pyyt*, *püüd*, sőt *pit*, eszt. *pid* azonos gyökök, vagy ha inkább tetszik, törzsek. Származékaikat, mellyek a' magyar, finn és eszt nyelvben számosak, mellözzük, nem kellvén családositani az atyafiakat és testvéreket.

De a' magyar *fog* dens is; szürjānben a' dens *pīn*. Itt tehát a' *capere* és dens *pond* és *pīn*; megszűnt az azonosság, de megmarad az érdekös rokonság. A' finnben és esztben megszűnik a' rokonságis, mert azokban *hampa*, és *hamma* az emberi fog, mellyek talán az elöztünkannyira becsült természeti hang és mozgás után lettszók. Szürjānban csak Máté evangelioma van meg, azért idézem ebbül a' huszonötöd fejezet (szürj. *küsz' vitöd jur*; *jur* = fej, *pää*) 30-dik szakát:

Magyarul: És a' haszontalan szolgát vessétek a' külső sebégre; ott leszen sírás és *fogaknak csikorgatások**).

Szürjānül: I tujtöm szlugaösz sübitő ordoö pemüdinö; szen loasz bördöm i *pīn jürüm**).

Finnül: Ja heittäkätse kelvotoin palvelia ulkonaiseen pimeyteen; siellä pitää oleman itku ja *hammasten kiristys**).

Esztül: Ja seda kõlbmatta sulast heitke välja keigesügavama pimeduse sise; seäl peab olema ulumine ja *hammaste kiristamine**).

*) Haszontalan szolga *szürj.* tujtöm szluga; tuj út (finn. *tie*, eszt. *tee*), *töm* = talan, tujtöm út-talan = hasztalan; szolgát = szluga-ösz. — finn. *kelvotoin* palvelia; *kelpo*, *kelvon* = kellő, *toin* = *töm* = talan, *kelvotoin* szó szerint: *kelletlen*; *kelpo*-büil lesz *kelpaan* kellek; *palvella* szolgálni, palvelia szolgáló, szolga. — eszt. *kõlbmatta* sulast; a' magyar és finn kelleni, *kelvata* esztben *kõlbama*, ehhez a' *uta* = *toin*, *töm*, talan járulván, lesz *kõlbmatta* kellek; *sulas* szolga, tulajdonkép: kéré legény, ki finnül *sulha*. Végre a' ma-

A' magyar *fog*-nak egyik származéka *fogas clavus*; ez a' finnben *pii*, melly azomban *fokot* is jelent, azaz kiálló részt, szöget; innen *pü-kivi* fok köve, azaz szögelet-kő.

A' magyar *fogó* (harapó fogó) finnben *pihti*, esztben *pihi*.

Végre a' magyar *fogoly* (madár) finnben *pyy*, esztben *piüü*.

Tehát *fog* capit, incipit, szürjänül *pond*, finnül *pyyt*, esztül *püüd*; azután finn. *pit*, eszt. *pid*;

fog dens, szürjänül *pin*; *fogas clavus*, finnül *pii*, esztül *püi*; *fok* is finnül *püi*;

fogó (harapó fogó) finnül *pihti*; esztül *pihi*;

fogoly (madár) finnül *pyy*, esztül *piüü*.

Még folytatható e' szembeállítás *puuta* összefog, *puutu* fogódzik; meg *puutu* fogy törzsek és azok származékai között, de legyen már elég.

Efféle tényekből folyó tanulság természetösen nagyobb lesz, ha

gyar *t* rag, melly a' szürjänben *sz* (ösz), az esztben is *t*, innen *sulast* = szolgát. Finnben a' parancsoló után nevező áll a' tárgyi helyett.

2) vessétek; vetni *szürj*. sübitni, finn. *heittä* azaz hajtani, *eszt* *heittä* szinte hajtani: e' két szóban *ei* = aj, mint a' magyarban is a' *háj* = haj. A' parancsoló mód képzője magyarban *j* (vetjétek = vessétek), finnben és esztben *k*; szürjänben a' törzs egyszersmind parancsoló.

3) külső setétségre; *kül-ső szürj*. ordo; finnben *ulko*, *ulkonais* külső. *ulkonaiseen* külsővé = külsőre; *esztben* *välja* = ki, melly itt igemellékül áll. *setétség szürj*. *pemüü*. finn. *pimeyt*, *eszt*. *pimedus*, mindeniknél a' beható rag.

4) az, mint névhatározó nem fordul elő a' szürjänben, mint mutató *sze*, mellyet találunk a' finn *se*, 's az *eszt* *se*-ben is. Ragosai: az-nak *ott*, *sze*-nek *szen* = ott, a' finn *se*-nek *siellä* (se-llä, mint h-ol); az *eszt* *se*-nek először *seda* = azt, azután *seäl* = siellä a' ragosai.

5) ott. Lásd e' 4.) alatt: az.

6) lészen; *szürj*. *lonü* lenni, *loasz* lesz; a' finn *segédigével* fejezi ki: *pitää* *oleman* lesz; *oleman*, *ole* = val-tul jó, mert a' finn *lien* *len-ni* még defectivumabb a' mienknél. Az *eszt* hasonlóan fejezi ki: *peab* = *pitää*, a' *b* 3. személyi rag, melly a' finn utóhangzóban rejlik.

7) sírás; *szürj*. *bördöm*; finn. *itku*, *eszt*. *ulumis* (ulumine = jajgatás).

8) fog-csikorgatás; *szürj*. *pín* *járöm*, finn. *hammasten* (többes birtokija) *kiristys*; *eszt*. ugyanaz; — *kirise* csikor(og), *kiristä* csikorít, esztül *kirista*; mellynek származékai a' finn *kiristys* csikorítás, 's az *eszt* *kiristamis* (kiristamine). A' szók rendében rejlő tanúságot vonja ki maga az olvasó, kit figyelmessé teszünk arra, hogy az *s* bötü a' finnben és esztben *sz*-nek, az *y* bötü *ü*-nek, *yy* pedig *ü*-nek hangzik.

felhozzuk a' többi rokon nyelvekből is az ide tartozókat; de vajjon azokkal is ki lehet-e majd sütni a' véggyököt, azt legalább én most nem merem állítani. — 'S hogy mindaz, mit ezen válaszbomban is, a' magyar és finn közös törzsek- és csudálatosan találkozó söt egyező nyelvtényekből felhoztam (pedig csak mutatóványul, nem kimerítő tudósítással), „káprázolatok“ volna; vagy ha ennek nem mondható, nem az összehasonlító, azaz a' rokon nyelveket tanuló nyelvész alá tartoznék, azt bajos lesz elhinni. 'S a' hasonlító nyelvész alatt ne akarjunk egyelőre mást érteni, mint az általi nyelvek tanulását. Ezek rokonok a' mi nyelvünkhez, ezeket kell tehát tanulni, 's ezekkel vetni egybe a' mi nyelvünket!!

Egyébiránt nyelvtudományunk érdeke a' minél hamarábbi kivívást sürgetőleg követelvé, Lugossy ügyfelünket 's mindenkit kérve kérek, bocsássák közre a' már összeállított szócsaládokat, hogy azokat a' rokon nyelvek tényeivel egybevetessük. Ha ezúttal elveket vitattunk, jövődében a' tényekre szorítkozhatunk kizárólag. E' füzetek pedig nem csak kötelességből, de örömmel is közlőnyűl szolgálnak a' tények és vélemények megvitatására.

A' harmadik hülműség Lugossy és én közöttem hamar kiegyenlítettik annyi előadás után. Lugossy t. i. azt akarja, hogy a' rokon nyelvek tanulása előtt családósítsunk: én meg a' rokon nyelvek tanulását legelsőnek, legsürgetőbbnek tartom. 'S miután nem lehet tagadni, hogy a' Lugossy értelmében vett szótörzseket kell egybevetni, a' rokon nyelvek tanulása elmellőzhetetlen. — Azt veti föl valaki: de hát a' többiek, kik nem akarják, vagy nem tudják tanulni a' rokon nyelveket, ne nyelvészködjenek? — Az igazat megvallva, inkább szeretném, ha tanulnának, mielőtt bölcselekődnek: de szavam nem érhet hozzájuk, 's így nem is tanácsolhatok nekik. Ámde ki professus nyelvész, ki tudós iskoláinkban a' magyar nyelv tanára akar lenni: azoktól nem én, de a' kötelesség, 's a' magyar tudomány iránti tisztelet parancsolólag követeli, hogy tanulják a' rokon nyelveket. 'S az így követelt munkát nem szabad elhalogatni. Ne gondolja senki, hogy a' külföldet utánozván kiabálók: finnet! finnet! sőt miután több évig már kiáltoztam vala így, értem rá nézni, mit csinálnak a' németek a' magok nyelve tudományával, mit általában a' nyelvtudománynyal. — Azt se gondolja senki, hogy Révai hamis utját újra akarom taposni! Révainak a' maga korában teljes igaza volt, de utódainak megbocsáthatlan bűne az, hogy

nem folytatták, 's nem egészítették ki Révai tanulását. Ha teszik vala, hol állana most nyelvészetünk! hol nyelvészeti irodalmunk! — Már ezentul nem szabad többé késni; még ha Lugossy okoskodása egész mivoltában állana is, miszerint előbb kell családosítani, azután fordulni a' rokon nyelvek felé (mi pedig sem nálunk sem sehol a' világon nem áll), még akkor sem szabad többé halasztani a' rokon nyelvek tanulását, kiváltkép hogy csak ez által szabadulhatunk meg előítéleteinktől, mellyek nyelv-és östörténeti kutatásainkat elferditik!

Jelen válaszbomban egyéb rokon nyelveket a' finnen kívül alig említöttem; pedig azok között ott van a' török is. Ha a' finnek (szóval az altaji nyelvek finn csoportjának) tanulását egyedül a' magyar nyelvtudomány és magyar östörténetek látszanak követölni: a' töröknek megtanulását ezekön kívül a' napi és jövő anyagi, meg az általános szellemi érdekek sürgetik. Ázsia megnyílik az európai nemzetek előtt: ha Ázsiának nyugati részeire valamely birodalom kíván hatni, bizonyosan a' mi birodalmunk nem maradhat el. A' török nyelv, 's az ezzel járó egyéb tudomány legszükségesebb az austriai birodalomban. Úgy de az austriai birodalomnak mellyik része áll közelebb a' kelethöz Magyarországnál? 's az austriai birodalom nyelvei közzül mellyik rokon is egyszersmind a' török nyelvvel? Nem-e a' magyar nyelv? Kinek áll tehát kettős, tudományos, és hogy úgy mondjam, üzleti kötelességben a' török nyelv és irodalom megismerése? nem nekünk-e? 'S ezen világállás parancsolta kötelességet elhárítsuk-e magunktul? másokra bizzuk-e, míg elcsaládosítsuk a' magyar törzseket? Sőt a' nyelvek tanulása egyetemben, 's a' rokon nyelvek kutatása különösen, bárminők és bárhol legyenek is azok (mert urias válogatást nem enged a' világ ura, mit némelly magyaraink igényölnek), a' nyelvészek feladata lévén, míg a' műkedvellők kényők kedvök szerint bölcseelködhetnek: a' magyar nyelvésznek nincs előbbvaló, nincs szebb kötelessége a' rokon nyelvek tanulásánál, mivel ez által felel meg tudománya 's a' körülmények kívánatának.

HUNFALVY PÁL.

A' keleti tanulmányok előmozdítására nálunk és az egész birodalomban.

(Ezen felszólalást Bécsből küldék be, hogy magyarul a' M. Nyelvészetben közöljük. Adjuk semmi toldás nélkül, azt gondolván, hogy az írónak birodalmi álláspontja nekünk, tanácsa elfogadásában, nemzeti álláspontunk. Mert a' magyar nyelvészet, mely a' törököt ('s közvetve a' török miatt a' perzsát és arabot is) mintegy háztartásába fogadja, egyenösen oda törekszik, hová a' felszólaló vezetni akar. A' magyar nyelvészet a' tudalom érdekein felül bizony a' leghathatósabb cselekvési érdeket is előmozdítja; azért senki nálunknál inkább nem ohajthatja lehető nagy sikerit e' felszólalásnak.)

Keletnek nagy jelentősége az összes népek anyagi érdekeire nézve — mely tekintetből az ausztriai birodalomnak nem kis része van a' nagy jövőndőben — mind nyomósabbá lesz, 's azt mind jobban elősmérik, mint legujabban Stein Lipót, „a' jövő béke föladatai“ czímű szellemdús iratában. Európa fegyver nélkül készül elfoglalni keletet; csatornák és vasutak az új foglalók hadi-utjai, 's vásárok a' csatahelyek, mellyekön az európai és ázsiai szellem ütközik. Lehet hogy fegyverek háborúja is vegyül közbe még: de a' már megkezdött békés foglalás mind tovább halad majd, míg a' kelet megsibbadt tettereje a' nyugati befolyás által fölébresztve, új életre támad. 'S mennél korábbi és jövedelmezőbb aratás nyílik az anyagi érdek előtt: annál gyorsabban érik 's nagyobb lesz a' tudományé is, mely — azt nem lehet tagadni — első fogta fel a' különböző nyugati népeknél, ha nem is egyszerre 's nem egyenlő gyorsasággal mindenütt, ezen gondolatot: tudomány által foglalni el új tartományokat; 's azt valószínű is már részben. Mennél inkább fordult kelet felé valamely ország kereskedő vagy politikai figyelme, annál bujábban virágzott, sokképen gyámolítva, a' keleti tudomány is. Ezentúl még több alkalma lesz érvényesíteni a' hosz-

szu tanulás eredményeit; 's habár a' kézzelfogható haszon nem lehet is végeczélja, mindazonáltal legkevesbbé vonakodik használni. A' kereskedés vagy hadjáratok kíséretében neki jut közvetlenül a' feladat, vezetni a' viszonyok készülő szellemi átváltoztatását. Nem könnyen felelhet ugyan meg ezen föladatának: ámde ha azelőtt csak egyes férfiak föllépései világoltak mint átfutó villámok a' téres homályban, most, mintegy félszázada, társulatok keblébe veszi magát a' tudomány, 's azokban folytonosabb és mind nagyobbodó működése nem retten vissza semmi föladattul. A' keleti tudomány társulatai megannyi intézetek arra, hogy a' kölesönös értesülés kelet és nyugat közt valósuljon. Miután tudniillik a' társulás ereje általában, melly egyedül bír tartós és bizonyos színezetű hatásokat előidézni, úgy a' gyakorlati élet legtöbb köreiben mint a' tudományban el vala ismerve: a' keleti tudományok mezején is egymásután keletköztek társulatok; 's az azolta nyilatkozó nagyobb buzgalom és jelentékenyebb működés legvilágosabban bizonyítja a' társulatok czélszerűségét olyan országok ellenében, melyekben a' keleti tudomány még csak néhány egyesek különvált iparkodásaitul függ. Mert miolta Németországon is társulat egyesíti az orientalistákat, mennyire fokozódtak ott a' gyors eredmények! A' résztvevők száma egyre szaporodik, a' munkálkodások mind jelesebbekké lesznek; mert a' verseny ösztönöz, 's mert sok olyan válik lehetségessé, mi különben a' szétoszaltságban legyőzhetetlen mostoha körülmények miatt kivihetetlen vala. Társulat leginkább az ifjú erőkre hat jól, melyek abban segítséget nemcsak, hanem lehetőséget is találnak olyan művek kiadására, melyek különben, könyv-árusi vagy egyéb nehézségek mellett talán el sem készültek volna.

Elismérik már a' mi birodalmunkban is annak szükségét: társulás által segíteni a' tudományos igyeközetet, hogy nagyobb feladatokat is lehessen megoldani. Jelesen tanusítja ezt a' cs. k. tudományos akadémia Bécsben, mellyel lépést tartva emelkedik a' birodalomban a' tudományos míveltség; 's megfogynak lassankint ezen és hasonló intézetek rosszakaróji és rágalmazóji, kik ellen a' lelkes Wolf Ferdinánd nem rég kénytelen volt még a' keserűtség szavát hallatni.

Az előadottak helyességét elfogadván, semmi sem gátolhatja azon eszme nyilvánítását: *bár a' keleti tudományok olly közel fekvő mezején is összetársulnának az erők az egész birodalombul, különösen*

a' kelettel annyira rokon magyarok közzül! — Austriában a' keleti akademia megalapításátul fogva a' híres „*Kelet bányái*” (Fundgruben des Orients) megkezdéseig, 's azután is mind nagyobb mértékben sok jelest termett ugyan a' keleti tudomány egyes férfiak által, kik egyikének *) a' tudós világ — mint azt több ízben megvallotta — nagy részeit köszöni a' keleti ösméreteknak. Ámde a' *keleti bányák* után folyóirat sem vala többé, melly a' különállokat legalább külsőleg összekötötte volna. Efféle tudósok úgy állottak itt mint nemes fák, mellyek külön külön nem használhatnak annyit a' földművelésnek, mint ha együttlétezvén erdőt képeznek: 's úgy lön, hogy más országok, pedig hasonló körülmények alatt, elnyerték az elsőség koszoruját. Azért hiányzik nálunk inkább mint egyebütt a' keleti tanulmányok és irodalom közönsége is; hisz egyes férfiak nem bírnak úgy gerjeszteni érdeket, mint társulat hathatósabb köre; nálunk a' keleti nyelvek, történelem, irodalom egyesek megbámult kiváltságai maradnak, mellyek után kevesen vágyakoznak. Használatlanul hevernek tehát tárházainkban a' kéziratok; a' kelettel előállott könnyebb és nagyobb közlekedés nem hajtott tetemes gyümölcsöt a' tudománynak; 's a' cs. k. keleti nyomda még ezután várja erősebb elfoglaltatását. Ez vajjon ne változzék-e? nincsen-e annyi ereje a' birodalomban szerte megmozdult tudományos életnek, hogy ezen a' mezőn is uj csirákat hajtson, 's a' meglevőket érlelje?

Azt vetheti ellene valaki: Hát a' cs. k. tudományos akademia Bécsben, melly bölcselmi- történeti osztályába befoglalja a' nyelvészetet, nem karolja-e föl a' keleti tudományt is? sőt nem mutat-e eddig is, ezen a' mezőn is sok jelest kiadott munkájiban? — Nem felejtkezünk az akademia működéséről ezen körben is; örömmel és hálával elismérjük. Mind azon által eleve viszonzozhatjuk,

*) A' Magyar Sajtó 1856. nov. 29. számában így kezdődik a' Tárca: „Néhány nap előtt, folyó hó 23-kán egy férfi halt meg, ki Austria hívatását: a' művelődést terjeszteni kelet felé, sok évvel ezelőtt, még midőn a' politika nem fogadá azt jelszavul, mint tudós és költő fölismeré, és mint tevékenysége fő czélját, mindig és ernyedetlenül szeme előtt tartotta. E' férfi báró *Hammer Purgstall József* vala.” Ezt érti a' szöveg, mellyel a' Sajtó idézett szavai a' tárgyban is egyeznek, pedig a' felszólalás írója nem ismeri a' magyar lapot.

hogy mind ez nem elég azon czélra nézve, melyre törekedni kell. Igen tág köre van a' keleti tudománynak, melly sokféle nyelv alapján a' tudalomnak legtöbb ágát kénytelen tárgyzani. Már a' keleti nyelvészet magában külön vidékit teszi annak, mellyhöz tartoznak a' történelem, a' természettudomány, különösen a' földírat, mennyiben a' keleti országokra vonatkoznak: 's az e' körökben teendő vizsgálatok mind föltételezik az illető nyelvek isméretit. Ennyi tudomány-tömeggel a' legjobban rendözött egyetömös akademia sem bír meg, mit a' tapasztalás is bizonyít; mert ép azon országokban, mellyekben a' keleti tudomány viszonylag legjobban virágzik, támadtak az egyetömös akademiák mellett különös keleti társulatok, akademiák vagy szakok. Mert ezen munkaosztásnál fogva mind a' két fél nyer; az egyetömös akademia megszabadul egy ötet sok tekintetben gátló költséges feladattul; a' keleti akademia, vagy társulat, vagy szak pedig az önállással együtt nagyobb erélyre jut. — Ellene vethetik még azt is: Hisz ott van a' német keleti társaság, melly a' keleti tudomány számára a' német nyelv határain túl is egybegyűjti az erőket. — Igen is, fennáll dicséretösen ezen társaság, 's már három német fejdelem részesíti kitüntetésben és gyámo litásban. Ámde ép az, hogy az ausztriai birodalombul igen kevesen álltak hozzá, bizonyítja az itt létező ellenszenvet a' keleti tudomány ellen (mirül épen a' javasolt társulat által akarunk tenni), ha egyéb oka nincs az említett körülménynek. Egyébiránt nem tekintve is a' mondottak alaposságát, vajjon új keleti társulat árthat-e a' czélnek, vagy inkább nem segít-e azt hamarább elérhetni? Efféle okoskodással a' bécsi egyetömös akadémiát is fölösnek bizonyíthatták volna, miután ilyen akademiák már létöztek Berlinben, Münchenben stb. Azomban mi nem akarjuk mentegetni azt, hogy innen olly kevesen csatlakoztak a' német keleti társasághoz: csak azt hisszük, hogy a' birodalmi erőket egyesítő társulatnak hozzáállása is csatlakozás volna, még pedig hathatós.

Igen kívánatos tehát a' keleti társulat vagy egyesület a' birodalomban. Az, saját feladatán kívül jól hatna más tudományokra is; a' hirlap-írodalom, melly eddig, kelet irányában, vagy isméret nélkül szűkölködött, 's azért közönyös maradt, vagy felületösen okoskodott, — új míveletlen földet találna, mellyről a' készülő közönség számára bizonyosan gazdag aratást szedne. — A' feltámadó társulat működésének példányul szolgálhatna a' franczia ,Revue de

l' Orient', némi alkalmas változtatás mellett. — 'S mennyi még eddigelé nem használt eszközt, a' kelet és nyugat közvetítésére, nyújthatna Magyarország, melly régi időtől fogva hívatva van, hogy kelet-ről sokat hozzon és adjon nyugatnak! —

Hogy ilyen társulat önállása az egyetemekre is jól hatna, melyekben a' keleti tudomány befogadása, 's uj tanítók és tanárok kinevezése kikerülhetetlen szükségké válnék, magától világos.

Béfejezzük szavainkat ezen ohajtással, bár minden megtörténék, mi a' keleti tudomány javára szolgál.

Könyvismertetés.

Teubnernek *magyarázatos* kiadásait elismért jelességű és gazdag tapasztalásu, szakértő férfiak szerkesztik. Hazánk jó akaratban dús de pénzben és könyvekben szegény tanárainak alkalmasabb kézi könyveket nem igen tudnék ajánlani. A' Weidmannféléknek méltó vetélytársai, tanulóknak talán még hasznosabbak amazoknál; mert a' tudományi haladásnak mértékét szintűgy megütik és tanodaszerű, talpraesett jegyzeteket, dologmagyarázatot stb. nagyobbára többet tartalmaznak. Ügyszeretből jó kedvvel dolgoztatnak, 's ezért jó szívvel ajánlhatók. A' német tudósoknak egyik házi fő boldogságuk abban áll, hogy idejük és módjuk van benne valami kedvencz tudománytárgyat egész otthoniassággal kényők kedvők szerint tanulmányozni. Az illy tanulmánykertecske néha igen kicsi, denagy szorgalommal művelt. Földjét annyi gonddal szitálják mint nálunk a' lisztlángot. Kis térecskén sok kedves illatú, bájoló szépségű virágot 's még több nemes gyümölcsöt akarnak termesztetni; 's meg is terem nekik. Ismérttem egy tanárt, ki szünóráiban csak Propertiussal foglalkozott, pedig *nulla dies sine Propertio*. Egy másik Lykurgosnak egyetlen ránk maradt beszédének magyarázatain 's németítésén több évig dolgozott kifogyhatatlan jó kedvvel. Már p. o. Horatius satiráinak irodalma akkora terjedelmű tanulmányának tartatik, hogy 40 éves ember alig kezd bele a' sok bevágó kiadásnak, magyarázatnak, programmának stb. gyűjtésébe, ha nincs reménye, hogy fija tovább viendi a' megkezdettet. Ki olyan írónak tanulmányába németies aprólékosság- 's alapossággal mélyed, mint a' minő Aristophanes vagy Plautus, azt még a' tudományban hőslélkü németek is bátornak tartják mondván: *spem inchoavit vitā longiorem*. Nagyobb terjű írói tevékenységet, mint a' szerény körü gymnasiumi tanárok, az egyetemi szaktudósok szok-

tak kifejtteni. De ezeknél is sokkal több az előmunkálat, mint a' napvilágot látó mű. P. o. a' königsbergi Lobecknek tanulmányozásai és kivonat-, idézet-gyűjteményei úgy aránylanak eddig kiadott nem kis terjedelmű munkáihoz, mint ha az építész 10 öl magasságra építendő toronynak 40 öl mélységű alapot ásna, vájna, reszesztene és rakna. A' tudománynak is vannak mátyrjai, hangyaszigalommal mint volt *Repiczky* hazánkfia, és pacsirtavidámságuak mint *Ameis* prorektor, az Odysseiának legújabb magyarázója, kit ezennel van szerencsém magyar tisztársaimnak bemutatni. Ajánlani őt nem fogom, hadd tegye munkája; dicsérni nem akarom, hiszen ő, a' dicső, ellehet egy *πρόνοια*-nak szegény dicsérete nélkül. Könyvének czíme:

Homers Odyssee. Für den Schulgebrauch erklärt von Dr Karl Friedrich Ameis, Professor und Prorektor am Gymnasium zu Mühlhausen. I. Band. I. Heft. Gesang I—IV. Leipzig, Teubner, 1856. XXXII 186 lap n8r. fűzve ára 12 új garas vagy 36 kr. ezüstben.

Szövegének alapjául Bekker ítészi kiadását választotta, hozzá használván Dindorf Vilmos legújabb vizsgálódásainak tisztába hozott eredményeit. De bevallja, hogy ezen a' téren még sok a' teendő. A' dolog- és szómagyarázatban Ameis a' régi jót használta ildommal, de azonfölül meglepőleg sok újat hoz. *Faesi* ugyan derekasan egyengette az utat a' hol már törve volt, 's a' hol nem volt és kellett, maga törte; azomban Ameis is bizható kalauz mind a' régi, mind pedig az eddig nem járt de általa járhatókká tett utakon. Magyarázó jegyzeteinek nagyobb részét a' tanulóknak szánta, a' rekesztbe [] zárt kisebbet a' tanítóknak. Ezen különítés *Krüger* és mások nyelvtanainak példája szerint történt. Az áll, hogy két külön kiadás még jobb szolgálatot tenne: a' tanulóké csak a' tanulóknak szóló figyeltetéseket, utmutatást tartalmazná, míg a' tanároknak szánt a' többi hozzá tartozó tananyagot nyujtaná. Amaz kifizeti magát, emez az eddigi tapasztalás szerint nem; 's ez okból egyhamar nem fog létesülni. Ameis magyarázónknak rekeszbe zárt jegyzetei három félék: 1) indokolók vagy igazolók szöveg vagy értelem tekintetében megtámadható helyeknél. P. o. ha valamelly általa jobbnak vélt olvasat (*varians lectio*) már közönségesen elfogadott olvasatnak helyébe ajánltatik, vagy a' szokott értelmezés helyett már találobb magyarázat javasoltatik; világos hogy az olvasó az illy újítást be-

bizonyítás nélkül nem köteles jogosítotttnak elismérni. 2) ismételtnélkül a' szók és a' dolgok magyarázatát illetőleg. Ameisnak Homeros-bani olvasottsága ha nem is bámulatos (mert most már a' jóra való tanuló is derekasan tudja, mi hol fordul vagy hol fordulhat elő), de legalább becslésre méltó. Ő nem mondja: „ezen meg ezen szó, ezen meg ezen fordulat *kevésszer* vagy *gyakran* fordul elő, hanem határozottan oda teszi, hogy p. o. ἤμος 38-szor, καὶ λίην Homerosnál tizenegyszer kezdi a' verset; οἱ δ' ἐπ' ὀνείαθ' ἑτοῖμα προκείμενα χεῖρας ἰαλλόν vers 14-szer áll; αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητίος ἔξ ἔρον ἐντο 22-szer; τίς πόθεν εἰς ἀνδρῶν; πόθι τοι πόλις ἦδ' ἐτοκῆς; 8-szor; ἡγεμόνευε imperf. 20-szor; ἡγεμόνευσε aor. egyszer sem. Ezeknél kárhozatosbak — de csak első látszatra — a' harmadik osztályu *hasonidézetes* jegyzetek. A' hasonidézetek többnyire a' szentírásból vétetvék, néha újabb írókból is p. o. a' 15. l. áll: εὐχομαι εἶναι, naiver Ausdruck des Selbstgefühl ohne Selbstüberhebung wie Schiller im Tell 1, 2: „Des edeln Ibers Tochter rühm' ich mich.“ (εὐχομαι εἶναι 14-szer; εὐχεται εἶναι 3-szor; εὐχεται εἶναι 10-szer: εὐχόμεθ' εἶναι 6-szor áll a' vers végén stb.). ζ, 154. τρίς-μακαρ Lukács 11, 27-re emlékeztet; ζ, 28. Nausikaa nászruhái Sámsonnak ünnepi köntöseit (Birák 14, 12) juttatják eszünkbe, α, 279. a' völegényi ajándokok az aráért 1 Mós. 34, 12 és 2 Mór. 22, 16. Illynemü hasonidézés csak az angol irodalomban és közoktatásban gyakorlatos. Keble, volt oxfordi tanár, szigoru egyházas szellemü ember, *Christian year* címü, minden egyes vasárnapra és ünnepre szóló költeményeket tartalmazó közkedvességü könyvében a' szentírás mellé sürün idézi Homerost, Aischylost, Herodotost; viszont latin előadásaiiban a' költészetnek *lényegéről* és *hatásáról* Homeros, Pindaros, Sophokles- és Lucretiusból szedett példahelyek mellett gyakoriak a' keresztény iratokból elősoroltak. *Et conjurant amice*. A' vallásosságot ne féltsék a' hitbuzgók e' miatt.

A' tanulóknak szánt jegyzetek mindenek fölött kedvet, tudvágyat ébresztők; gondolkodtató, jellemképző intelmek sem hiányzanak: p. o. midőn kiemeli szerzőnk, hogy Homeros embereinek gondolkozásmódja szerint a' legbölcsebb ember egyszersmind legjámborabb és legerényesebb (α, 66); vagy midőn emlékmondatul 's jelszóul illyent ajánl:

τολμήεις μοι θυμός, ἐπεὶ κακὰ πολλὰ πέπονθας.
τέτλαθι δὴ, κραδίη καὶ κύντερον ἄλλο ποτ' ἔτλης.

Sok tanulságost nyújtanak a' szótári jegyzetek. Ezek között nem kevés a' meglepőleg mérész de tetsző új magyarázat, észrevétel és származtatási kísérlet.

Lássunk néhányat, a' mint jön, válogatás és alosztályozás nélkül: δαίφρων, gyújtó lelkű, bátor mint a' tűz, világos és világító eszü. Ugyan e' tőhöz tartozik δαίεται ἦτορ ég a' szív szeretetteljes gondtól, mint 1 Mós. 43, 30. 1 Kir. 3, 26. ἔρκος ὁδόντων nem a' fogsor, hanem az ajak. Zárt foggal szólhat az ember, de zárt ajakkal nem. διάκτορος (διάγω--tól) διάκτωρ-hoz úgy áll mint χρυσάορος χρυσάωρ-hoz, φύλακος φύλαξ-hoz = kalauzoló, czélhoz vezető. Ezért van Hermesnek úti varázsbotja. Elősoroltatnak többi jelzői: χρυσόρραπις, ἐριούνιος vagy ἐριούνης, ἀκάκητα, σῶκος, δῶτωρ ἐάων. ἀργειφόντης nem Argosölő (az Argosölési mythos Homeros utáni), hanem ἀργός és φαίνω-tól = villámgyorsan megjelenő, rögtön ott termő futár. εὐπλόκαμος nem szépsűrtű hanem széphaifjonatú. θαλπωρή vigasz, öröm-ok, mint ἐλπωρή reményok. κλισμός kényelmes, támlás szék; ἰθρόνος magas lábu támlás karszék lábzsámolylyal (θρηῆνυς); δίφρος támla nélküli szék, alacsony padka. ὑπερφιάλος (φιάλλω dörzsöl, simít, innen φιάλη simított fényes csésze) túlfényes, túlées, uracs, hegyke, kevély. βλέπω (eredetileg μαλάσσω, innen βλακεία = μαλακία, mint μορτός μορτος-ból lesz βροτός, zsibbaszt, gátol. εἰλαπίνη, a' későbbi συμπόσιον, lakoma borozással, mértékletes étkezés, ünnepiesség és vendéglő gazda nélkül, coena collatitia, későbbben δεῖπνον ἀπὸ συμβολῶν vagy ἀπὸ σπυρίδων. Κτέρας rokon γέρας-szal, ἄλαστον (λάξομαι-tól) megfoghatlan, elviselhetlen. ἀμφιπέλομαι a, 352 egyetlen példa. Homerosnál 25 ἀμφί ösztételű ige van (ἀμφί golyó körül; περί köröskörül). πείθομαι engedelmeskedem, engedek; πέποιθα bízom. ἱερός ἱεσθαι-tól (mint διερός δέεσθαι-tól) tulajdonkép törekvő. ἔζμενος εἶκε-hez látszik tartozni: engedő, kedvező (t. i. szél). οἶρος (ὄρνυμι igétől) támadt szél. ὀμφή (ἐννέπω igétől) isteni szózat, jóslat. οὐλος gyökben egy a' ὄλος-szal i n t e g e r, ép, teljes, tökélyes. A' helyek minősége szerint: sűrű, derekas, erőteljes, hatalmas. λοχάωρα már nem újkedvellő, hanem nyílszóró, χέω-tól? τηλύγετος nagygyá lett, felnőtt, felserdült (elavult τηλὺς = μέγας gyöke τα = tendo de h n n, tágit). ἄστυ város mint erősség; πόλις (rokona πολὺς) mint népsokaságnak lakhelye. τρισμαχαρ háromszorosan boldog állandó boldogsággal; τρεῖς μάχαρ, ki csak háromszor boldog egész

életében, hol a' mulékony három boldog percz között sok ezer kínos napéj lehet.

A' szószármaztatásban Ameis bátor ugyan, de nem olly genialitásig csapongó mint p. Döderlein, ki szállongásai között gyakran megtéved. — Korszakaiakító etymologiai munkán Curtius György, most kielii tanár, dolgozik. Az majd lendít az üggyen. Most lássuk még, hogyan tud Ameis prorektor *dolgokat* magyarázni. α*) 117 verséhez jegyzetekben előadja, mi tette a' fejedelmi τιμή-t: a' τέμενος = fejedelmi telek vagy koronajószág (Z 194*), a' minden napi élelelem (szarvasmarha, bor stb. P 249 sköv.); rendkívüli ajándokok, I 155. Ezekhez járul λ, 185-8 a' lakomáikrai meghívás.

α 155. vershez: a' homerosi dálnok a' 4 húrú hangszert csak előzenére, nyitányra; szünetek betöltésére és a' főbb énekrészek kiemelésére használta; tulajdonképi zenekiséretre nem. α 184-hez: Homeros csak cserevásárt ismer.

α 241-hez: ἄρπυιαι a' magokkal elragadó viharok személyesítvényei. Ha valamelly ember nyom nélkül eltűnt, (a' hellen nép hiedelme szerint), a' harpyják ragadták el. Csak a' későbbi mythos képzelte őket szörnyalakban.

α 267.-hez: θεῶν ἐν γούνασι κεῖται az istenek tanácsa és elhatározásáról mondatik. Későbbkori példabeszéd volt ἐν πέντε χοιρῶν γούνασι κεῖται. Valamint t. i. a' nemzeti játékoknál a' viadalbírák térdeiken tarták a' győzteseknek kiosztandó jutalmakat, akként képzelék Homeros emberei az emberi végzelmet, jót és roszt az ülő istenek ölében vagy térdeiken.

α 292.-höz: a' parancsolónak használt infinitivus ne magyaráztassék kihagyásnak segélyével, az őskori gyermeteg szólásmód erekljének sem kell tartani, hanem inkább erélyes rövidség jelének, mint a' német: aufgeschaut! vorgesehen!

β 1. verséhez: a' Hajnal rózsásujjú, azon 5 halványpiros, a' láthatáron függőlegesen feltűnő fényszalagtól, melly Kisázsiaiban és Hellasban a' nap fölkelte előtt látható.

β 14-hez: γέγοντες a' nép vénei, előkelői, tanácsbeliek, kik fiatalok is lehetnek. Romában *senatus*, Velenczében *signorie*, Franciaországban *seigneur***).

*) α β γ stb. kis betűk az Odysseia énekeit, a' nagyok A B Γ stb. az Iliaséit jelölik.

**) Az altaji népeknél is azt teszik a' *vének*, finnül *vanhat*.

§ 244-dikéről azt mondja a' prorektor, hogy az Nausikának gyöngéd replikája Odysseusnek ζ, 160-bani actio-jára stb. stb.

Mint más dologhozértők úgy magyarázónk is Homerost *felgymnasiumi* olvasmánynak tartja (Ahrens és felekezete ellen, kik Homeroszszal kezdik a' hellen nyelvtanítást), 's illy előkészültségü*) tanulók használatára szánta könyvét. A' figyeltetések között gyakoriak a' kérdelmek**), 's köztök sok a' kemény dió. Nem mind olly vékony héju mint: hogy különbözik *δύω*ν és *δυῶν*, miből vonatott össze *ἐπιβώσσομαι*? különbözik-e *ἐπιόψομαι* *ἐπόψομαι*-tól? igen, amaz = kinézend, kiszemelend; emez = utána nézend, hozzá látand. — A' jóraivaló könnyen tehet szert jó diótörőre. Szerfölött könnyíteni a' dolgot nem tanácsos. A' melly tanuló az 5—6 osztályban pehelyvánkoston kényelmeskedett, magának tulajdonítsa, ha a' 7—8-ban bogáncson, tövisen ül.

Alkalmas helyeken magyarázónk latin értelmezéssel is élt 3 okból: 1) rövidség okáért, 2) a' hasonlónak kitüntetésére, és végre 3) a' különbözésnek kimutatására.

Tanító és tanuló hontársaim érdekében ohajtanom kellene, vajha inkább az Iliasszal kezdette volna a' derék Ameis kiadását. Mert mi magyarok alig érünk rá az Iliasnak javát ifjainkkal elolvasni, az Odysseiára nem marad idő. Igaz, úgy kényelmesebb lenne a' készülés, de így tanulságosabb. Hát csak használjuk!

*) Az előkészültség álljon az attikai nyelvnek derekas tudásában.

L. P.

Vajjon ismértető nem akarna-e tüzetösen értéközni arról, millyen egymásutánban folyjon a' hellén nyelvtanítás? Úgy látszik nekem, e' kérdés leginkább nálunk, hol a' görög tanulást nem nagyon dicsérik, nyomós; mert a' dolog természete és tanulók elméjéhez mért tanítás-menet sok elszenzvet győzne le. Tan-kedvellő létemre Ameis-szel tartok. Szerkeszt.

**) Ha kérelem, értelem, forgalom, hatalom stb. helyesen alakított szók; úgy kérelem is az.

LIChNER PÁL.

Bennünket, benneteket.

E' két szó felül pör folyt le mult nyáron 's ez ősszel. A' pörben azok nem nyilatkoztak, kiktől leginkább vártak nyilatkozatot, (értem az akademia tagjait, 's köztük magamat is) alkalmasint azért nem, mert okleveles bizonyságokkal nem léphettek elő; legalább én azért éltem halasztással. Mindnyájunkért megfelele ugyan a' *Pesti Napló* egyik számában igen gyönyörű kedélyösszeggel írt czikk, melly meghódította az olvasót: mégis hadd nyilatkozzék már a' nyelvészet is, mennyiben hatalmamban áll.

Az 1851-diki *Értesítő* 194-dik lapján ezt íram: „Az első névmási személyben a' finn *min* (mert az *ä*—*minä*— csak zárhang, utóhang, melly a' ragozásban el is tűnik) és tatár *min* azonosak, a' török *ben*-nel tö-rokonak. Magyarban elveszött az *én* előtt az ajakbetű (kis-ázsiai törökben *ben* helyett *ven* fordul elő, melly legközelebb áll a' magyar *én*-höz): de előkerül a' többesben *mí* vagy *mü* alakban. Azért is (a' magyar *én*) legrendhagyóbb, 's a' többesben a' török-tatár szót adja vissza, innen *minket* és *bennünket* a' tatár *min* és török *ben*-tül.“— Úgy vevém észre, hogy ezen tényállatás birt némellyeket arra, hogy ne mondják hibásnak és a' nyelvből kivethetőnek a' *bennünket* és *benneteket* használatát.

1851 olta némi haladást tettem nyelveink tanulásában, 's most helyrehozhatom az akkor még nem láthatott hibát. Amaz alításomnak (alajtásom) gyöngéje legelőbb a' *benneteket* által tűnt ki. Mert ha a' *bennünket* a' külső látszat a' török *ben*-nel hozhatja is össze: de a' *benneteket* szót nem lehet ám a' török második személyből a' *szen*-bül származtatni. Gyanús tehát az 1851 diki egybeállításom; mert hogy helyesnek fogadhassam el, a' nyelvre szélszélyes eljárást kell költenem, azt, hogy ő a' *benneteket* szót az első személy hasontekintete után, 's nem a' második személyből alkotta

légyen. — Kiéreztem azt nem sokára, 's új vizsgálat alá vettem a' dolgot.

Hát ha a' *bennünket benneteket* kapcsolatban áll a' *ban ben* viszonyítóval? A' régibb nyelvszokás a' *ben* viszonyítót osztó jelen-tésben is használta, p. o. igyunk a' *borban*, míg *benne* tart. Ebben a' mondatban osztó értelem van, mellyet francziául így adhatnánk vissza: *buvons du vin à ce qu'il y en aura*; a' magyar *ban* és *benne* azt jelenti itt, mit a' franczia *du* és *en*. — Hozzá járul, hogy egyszer figyelmessé tett valaki, hogy az ő vidékin külömbséget látszanak tenni a' *minket* és *bennünket*, 's a' *titeket* és *benneteket* között, olyfélét, miszerint *minket titeket* inkább mindnyájunkat, mindnyájatokat: *bennünket benneteket* pedig csak mindnyájunk, mindnyájatok egy részit jelentené; vagyis, úgymondott, mintha *bennünket, benneteket* valamivel kevesebbet jelentene, mint a' *minket, titeket*. — Gondolni lehet azért, hogy a' '*bennünket, benneteket*' csakugyan osztó értelményű. De hogyan süthetem ki nyelvtani okát? A' *ben* viszonyítótul származtassam-e azokat? De az ellenközik az egész nyelvfajjal, mennyiben arrul ítélnék! *Bennem* in me, *bennünk* in nobis, soha sem lehet: mei aliqua pars; nostrum aliqui. Mert p. o. *bennünket lát* ha osztó jelentésű is, így: némellyünket lát, még is, magunkat egészeket, nem, magunkban valamit' értünk rajta. — Ez áll az értelményről: a' nyelvvidom más nehézséget gördít elő. A' magyar viszonyítók, mint ilyenek már, névszói esetek, minélfogva p. c. *emberben* és *ember-t* egy kategoriába valók, mert *ben* csak úgy casus mint *t*. Midőn a' *ben* casust személyi ragokkal használom, a' casus kategoriát nem változtatom meg, hanem meghagyván azt, mit meg is kell hagynom, a' személyi ragokkal a' már meglevő casusnak személyi viszonyait fejezem ki. Világosban mondva: a' *ben* helybeli (tárgyi) viszonyt, a' személyi rag alanyi viszonyt jelöl; egyesítvén a' kettőt, az alany helyiessé azaz tárgyiassá lett, így: *bennem*, ehhez tehát új tárgyi rag nem járulhat. Casus-t casus sal nem lehet tetézni, 's valamint *házbanban* vagy *ház-ban-ot* képtelenség: úgy *bennünk* (in nobis)-et is az. Követközik, hogy az: „iszmom a' *borban*“ 's a' '*bennünket, benneteket*' osztó jelentése nem bírhat arra, hogy a' kérdés alatti szókat közvetlen vesse össze a' *ben* viszonyítóval, 's azokat ebből hozzam ki.

Még is a' *bennünket benneteket* szók azon gyanított értelménye, hogy nem *minket titeket*, hanem inkább *magunkat, magatokat* jelen-

tenek, a' valóság nyomába vezet. T. i. itt magátul fölmerült a' kérdés: vajjon nem lappang-e ezen szók alatt olyan törzs, mely azonos jelentésű a' *mag* törzsszel, 's úgy mint ez, személyrevivő névmást szolgáltat? A' nyelvek általános szokása olyan szókat, melyek belsőt, belet, magot, lelket, testet stb. jelentenek, magára vivő vagy személyrevivő névmásokul használ, példa rá a' *mag* szónk. Ha tehát rokon nyelveink valamelyikében olyan értelmű és használatú szót találánk, mely hasonlít a' *bennünket benneteket* gyanítható törzséhez, az kezünkbe szolgáltatná a' fonalat, mely nélkül most szükkölködünk. Lássuk hát.

Először akadunk a' török *bele* szóra, mely Kis-Ázsiában és Aderbidsánban (lásd Kasembeg Allg. Gramm. der Türkisch-Tatarischen Sprache, a' 196. szám alatt) személyrevivő névmásul jár, így: *belem* magam, *beleñ* magad, *beleszi* maga, *belemiz* magunk, *beleñiz* magatok, *beleleri* maguk; mellynek a' többes szám tárgyija: *belemizi* = *bennünket*, *beleñizi* = *benneteket*. 'S ezen *bele* szó külömbözik az *ics* szótul, mely helybeli viszonyító létére megfelel a' mi *ben ban* viszonyítónknak. De mit jelent a' *bele* szó magára? A' törökből nem bírom megérteni (t. i. az én török tudásommal; mert ha még nálunk sem ismertetős az egész élő nyelv, még kevesbbé az a' török); tovább megyek tehát, 's találok a' jakut *bäjä*-t, mely testet jelent nemcsak, hanem *maga*-t is, p. o. *bäjä küllim* magam jöttem = keltem, azaz minden más nélkül, finnül *itseni käyn*; — sőt személyi ragokkal ugyan azt jelenti, mit a' magam, magad stb. p. o. *bäjäm aszabim* magam ajtok = nyitok. Ezen beje (*bäjä*) megvan a' mandsuban szintén testet, személyt jelentvén, meg a' mongolban, hol azonkép személyre vivő névmásul jár, mint a' török-aderbidsáni *bele* 's a' jakut *bäjä*. 'S ezeknél fogva bizonyossággal állíthatjuk, hogy a' magyar nyelvünkben is *bej*, *beh* vagy *ben* szó élt egyszer magára, mint máig él a' *mag* szó, 's azon jelentéssel, mellyel ez. A' nyelv azután mind a' *bej*, *beh*, vagy *ben*, mind a' *mag* szót személyre vivő névmásul kezdte használni, millyenül jár az aderbidsáni *bele*, a' jakut *bäjä*, 's a' mongol *beje* (azaz *bäjä*); de a' szokás, elfelejtvén az önálló szót, 's gyakrabban élvén a' *ben* viszonyítóval, ennek hasontekintete után kettős *n*-nel fejezte ki azt, 's az által, hogy csak a' többesben tartotta meg, így: *bennünket*, *benneteket* még inkább tette homályossá.

A' magyar nyelvnek tehát két személyre vivő névmása van,

a' *mag* és *beh*, *bej* törzsoökbül, de csak az előbbit használja mind két számban 's mind három személyben: *magam*, *magad*, *maga*, *magunk*, *magatok*, *maguk* valamennyi viszonyító raggal; az utóbbiból egyedül a' többes szám első és második személye jár így a' tárgyi esetben: *bennünket*, *benneteket*. A' török nyelvben is két személyre vivő névmást találunk: *öz* = *mag*, és *bele* = *beh*, *bej* törzsoökbül. Azomban mindkettő egyaránt mindenik számban, minden személyben és viszonyító raggal jár, így: *özüim* *magam*, *özüñ* *magad*, *özü* *maga*, *özüümüiz* *magunk*, *özününüz* *magatok*, *özleri* *maguk*, — 's *belem*, *beleñ*, *beleszi*, *belemiz*, *beleñiz*, *beleleri*; mibül a' többes tárgyi *belemizi* = *bennünket*, *beleñizi* = *benneteket*. Vajjon nem maradt-e meg nálunk is a' *bennünket* *benneteket* valamely kiválóbb nyelvjárásból, mint a' török *bele* a' kis-ázsiai nyelvjárásnak tulajdona? azt eddigelé meg nem mondhatjuk.

Az előadott vizsgálat többre is vet világosságot. Miután a' nyelv a' *mag* törzsbül személyrevivő névmást korlátozó, vagy kivételező értékenynyel (így: *magam voltam*, azaz egyedül én voltam, *magamat*, *magunkat látott*, azaz csak engemet, csak némellyünket, nem mindnyájokat) alkotott, annak harmadik személyi ragosát egész mondat megszorítására, kivételére is használhatta. Mert a' mondat-viszonyítók (conjunctiók) ezen az uton keletkeztek névszókból. 'S így megértjük a' *maga* szónak *de*, *ámbar* jelentését. p. o. a' Nádor codexben: *Maga* gyakorta prédikállotta vala meg nekik, azaz: *noha* gyakorta stb. *maga* éjjel és nappal imádkozom vala érötte; — *Sz. Katalin legendája* 184. st. verseiben: Királ semmit nem használá — mert magzat nélkül marada — *maga* sok időt vára; 1650 st. verseiben: Egy bálványt felemeltettél — és őt istennek vallatod — — — *maga* bálvány jól látod — mert rút állat, nem tagadhatod. *Kresznerics* is Baróti Szabóból ezt idézi: Rám fogták, *maga* ártatlan voltam. Még gyakrabban együtt találjuk a' *de maga* szókat, p. o. a' Régi Magy. nyelvemlékek harmad kötetének 37. lapján: „Mert ha Sodomában löttek volna e' jószágok, mellyek te benned löttek, talántál ménd e' napiglan ugyan maradtak volna, *de maga* (verum tamen) valóbizony mondom tünektek, hogy könnyebb leszen Sodomaiaiak földöknek ítélet napján, hogy nem tenéked.“ — 151. lapján: „Mondjátok, lábainknak porát 's ki mireánk ragadott tívárostokból, letörljük türeátok azt: *de maga* tudjátok, mert elközelejt istennek országa.“ stb. stb. Gyakran úgy teszi a' nyelv,

hogy azonos jelentésű szókat egyesít, mikor egyik vagy másik erejét felejtani kezdi, vagy mikor hatályosan akar valamit kifejezni.

Hát egy volna-e *de* és *maga*? Igen is, értelemre, jóllehet nem anyagra nézve; 's erre vezet másodszor a' vizsgálat. A' *de* szó hihetőleg *beh* volt, s talán él is még így valahol a' nép szájában; ezen *beh* pedig a' *bennünket*, *benneteket*-nek megtalált törzse, melly azonkép szolgált mondat- kivételező- vagy kiemelőnek, mint a' *maga*. Máig is: *beh* nagy ember! féle mondasban a' *beh* szót *de* pótolhatja, így: *de* nagy ember! *Beh*-bül úgy lett *deh*, most *de*, mint *mevet*-bül lett *nevet*, *vép*-bül lett *lép*, azaz ajakbötü nyelvbötüre változott. 'S mert *deh* (*de*) és *beh* azonosak, 's *de* mondat-szorító, kiemelő mint *maga*, azért jártak együtt sokáig. 'S a' *de*-nek ezen használatából is bizonyossággal következtethetjük visszafelé, hogy *bennünket*, *benneteket* szók igazán *magunkat*, *magatokat* értelmével jártak, de nem *minket*, *titeket*-ével.

Ha *bennünket*, *benneteket* személyrevivő névmássá lett 's a *mag*-hoz hasonértelményü törzsbül származik, mellyet *beh*, *bej*, *benn*-nek gyaníthatunk, nem rokon-e ezen törzs a' *ba*, *be*, *ban*, *ben* viszonyítóval?

Lehet, ámbár nem nagyon támogatják e' fölvételt a' rokon nyelvek. De ha rokonok is azok, sőt ha testvérek is, még is megosztozott testvérek, külön külön hivatalbeliek, mellyek egymást nem pótolhatják.

A' nyomozás eredménye pedig ez:

1) '*Bennünket* *benneteket*' nem csak jó magyar szók, sőt olyanok, mellyek a' török *bele* társával a' régiségbe pillantatnak velünk. Alapjelentésük nem *bél* medium, hanem *beh*, *bej* test, személy, 's azért ha rokon törzsűek is a' *ba* *be* viszonyítóval (mi azomban kétséges): még sem azonosak ezzel. A' hasonhangúság egyebütt is megvan a' belső különbség mellett, p. o. *húgy* csillag, és *húgy* urina.

2) '*Bennünket* és *benneteket*' személyrevivő névmások, mellyek az érteményre nézve nem a' *minket* *titeket*, hanem a' *magunkat*, *magatokat* szókkal egyeznek.

3) A' *bennünket*, *benneteket* szók törzse él a' *de* (*deh*, *beh*) mondatkivételező, kiemelő szóban, melly azért érteményre meg egyez a' *mag* törzsbül lett *maga* mondatkivételezővel.

Néptalányok.

Az első évfolyamban szerencsések voltunk *Philophennus* derék gyűjteményéből száz magyar néptalányt közölni (lásd Magyar Nyelvészet I. 362—375 l.), melyek tanulságát a' gyűjtő megannyi megfelelő finn néptalánnyal és jeles bevezetéssel nagyobbítá. A' közlés nem kis érdeket költött; *Philophennus* is megígérte, hogy az első százat több százzal toldani fogja. Addig is vegye az olvasó a' következőket, melyek gyűjtésére az első közlés indította a' szíves beküldöt. Némelyek előfordulnak az első százban, de másként lévén kifejezve, mert más nép között gyűjtettek, méltán igényelnek új helyet.

-
- 101) Sír, de nincs könnye,
érezni hat lelkedre ?
- 102) Hátralátorgatják, elöl ránczигálják ?
- 103) Egy személy kettő, még is egy a' való ?
- 104) Mi a' háznak a' füle ?
- 105) Az anyját most készítik, a' fia már oda ki jár ?
- 106) Uton megy a' modika, magát modikálja
fekete bársony szakála, hetvenhét kapczája ?
- 107) Hegyen hó, völgyön tó,
harmincz kettő, egy se jó ?
- 108) Uton megy nincs lába, tűz ég a' gyomrában ?
- 109) Repül, de nincs szárnya, tollát szél nem hánnya, ha elfárad le-
száll magában ?
- 110) Színes, de festék nem éri,
hosszu, a' végit nem lelni ?
- 111) Foga van, de nem eszik, lába van még is úgy viszik ?
- 112) Hamis a' szeme, hazug a' nyelve ?
- 113) Lik, lik végig lik, végestelen végig lik ; csomó, csomó, végig
csomó, végestelen végig csomó ?

101) hegedű. — 102) tü. — 103) árnyék. — 104) kutya. 105) füst. —
106) méh. — 107) agg(ember). — 108) gőzös. — 109) léghajó. — 110) szí-
várvány. — 111) létra. — 112) czigány. — 113) nádszál. —

- 114) Gáton belül fekete disznó, sőt kíván?
 115) Ollyan mint a' disznó, még se disznó?
 116) Erdőn vágják haza viszik, okos lelket tartanak benne?
 117) Míg él, mindig fut,
 holta után mindig lop?
 118) Se nem eszik se nem iszik,
 kötelen áll még is húzik?
 119) Sem ajtaja sem ablaka,
 még is négy barátnak laka?
 120) Miért varják föl a' zsákra a' földet?
 121) Van egy lovacskám, mely maga alul kitakarítja a' ganét?
 122) Akár erre, akár arra
 indul: ütik jobbra balra?
 123) Van egy kis hordóm, mely a' padlásról leesvén nincs olly
 pintér, ki többé megcsinálhatná?
 124) Nádnál vékonyabb, toronynál magasabb?
 125) Szárból kivesznek két szárát, nevét megváltóztatják, árát
 megjobbítják?
 126) Kívül szőrös, belől nedves,
 férfiaknak igen kedves?
 127) Erdőn vágják, otthon szól?
 128) Mi születik csak azért, hogy tüstént meghalhasson?
 129) Dombon ülő Demeternek, künn a' lödörgője?
 130) Éjfélben hajnalban, meredten áll az ágyban?
 131) Mellyik galuska föl meg legelőször a' fazékban?
 132) E' világot átaléri,
 még is egy tyúk átalépi?
 133) Hegyen völgyön tánczot jár.
 haza viszik szegen áll?
 134) Fán felül víz, vízen felül kő, köven felül vas, vason felül hús?
 135) Egy lába egy feje van neki, sok szeme?

114) retek. — 115) malacz. — 116) bölcső. — 117) lopótök. — 118)
 tök. — 119) dió. — 120) hogy le ne essék. — 121) fúró. — 122) szita. —
 123) tojás. — 124) eső. — 125) kappan. — 126) kulacs, mely a' Szilágy-
 ságban többnyire borju bőrrel huzatik be. — 127) borstörő, mely fából van. —
 128) a' most, azaz a' jelen pillanat. — 129) harang. — 130) párna (vankos)
 csucsa. — 131) mellyet utoljára vetnek a' fazékba. — 132) kerékvágás (sze-
 kért). — 133) kasza. — 134) köszörűkő. — 135) mák.

SZÉNÁSSI SÁNDOR.

Magyar nyelvelékek

a' XVI. századbul.

(Közli Riedl Szende).

I.

Ez lewel adassek az Bakabanyay biraknak és polgaroknak,
és mind az egez varassnak kezében

Nos Saban Begh hagyom es parancsolom thy nektek, Baka-
banyay byrak es polgarok s mind az egez varas, hogy ez lewel lat-
wan az hatalmas chassarnak holdolyatok meg, es legyetek jobagy
es joyetek be hozam, miken az tobi faluk es warasok meghodul-
tanak az hatalmas chassarnak, mert ha meg nem hodultok, meg
higyetek azt, hogy beneteket mind felesegestől, gyermekestől raban
tezlek, varastokat mind porra tezem, es joh anie kart fogtok valny
azal, a my Idebefizetnetek es bizonial meg hygyetek, hogy soha
bekewel meg nem maradhattok előtem. Erre hamar választot várok
toletek, mert ha meg nem holdultok az hatalmas Chassarnak es be
nem jötek hozam, en is hamar ra gondolok. Ez lewel költ Nogradon
hetfőn. az nagysagos Saban Begh.

II.

Ez lewel adassek az Bakabanaj Byraknak és Polgároknak
cito cito cito —

En ki waghjok Ferhatt Bek Az hatalmas Teörök Chjazarnak
Nogradban few Zanchakh Beg

Tjk byrak ki wattok Bakajak es Polgarok Azert ezt wgh
thwghjatos es Irchjatos hogh a' mj hatalmas Török Chjazzarwnk
a thj kiraltokal fridet zerzet e fejben hogh a' kjk waghjnak a' Chja-
zar Legystromba megh Irwa akar warasok akar falwk, hoghj azok
mjnd be Iwianek es a mj hatalmas chjazarwnknak be zolgaljanak,
es a mel be zolgal es a Chjazarnak megh adhjok hogh azokat senkj
meg ne rabolja. Igh waghjon a zerzet frigh, Azert ezt wghjan bj-
zonnyal megh erthjatos, hogh a hatalmas chjazzarwnk benneteket

ennekem aghjot es a hatalmas chjazzartwl lewelem waghjon rola, Azert az en levelemet latwan mjnden ok nekwł be Iaviatek, Es en fogadok nektek az en hjtemre, hogh senkjtwl semmj bantastok nem esik hanem Iwiatek be es en welem cherwljatok megh es be hozzatok chazzarjet es az enyimit, es azutan semmj ne feljatok, es walaky a mj hjtwnkre be Iw es walamjnt be Iw megh Int azonkipin bjekewel kj meghjen, ha keghjg be nem Iwtek es ha valamj Niomorwsaktok fejetökre Iw, mj twlwnk azt ne tughjatok hanem tj magatokrrol Kewlt Nogradbwl die Pjnteken Anno 1574.

Régi magyar imaemlék.

Ewrewk mendenhatho wr ysten, ki mynden setehtsegnek waghj Keges meg wylagositythoya wylagossech meg Az en zywenek setethsegeth, hogh az te zenth ygedeth halgassam, Az te zenth felsséged newe dyccheretyre, Atthyám. menthyrhe, thowaba nekem üdvesseghemrhe, ygh tegyd erek . . . en, Ky engemeth A te artatlan halaloddal megh walthothal Az mi wrwk rps iesws erth An.

= Örök mindenható úr isten, ki minden sötétségnek vagy kegyes megvilágosítója, világosítsd meg az én szívemnek sötétségét, hogy a' te szent ígédet hallgathassam stb.

Ezen, nézetem szerint reformatio-korabeli, ima írva van Komjáti Benedek 1533-ban Krakóban nyomtatott Pál apostol leveleinek előtáblájának belső oldalán. Közlöm itt két okból, 1) az elején kifejezett gondolat miatt, melyet jól esnék ismételnünk; 2) hogy p. o. Lugossy vagy Révész lelket hontársaink nyomozzák ki valahol (de hol? nem kell a' farkasnak berket mutatni) ép szövegét.

TIHANYI BÉLA.

Nyomatási hibák:

lap.

132 felülről 20 sorb. fratert jelentő *féltől* helyett olv. fratert jelentő *fél* szót a' dimidiumot jelentő *féltől*.

148 „ 5 „ tudományomat h. olv. mutatványomat

158 alulr. 12 „ (igenyű) analogiák h. olv. (igenyű) teknő (tökenyű) analogiák.

174 „ 13 „ Lihst h. olv. Licht.

218 „ 17 „ ntán: keigesügavam legmélyebb, — vama birtoki eset.

lap.			
142 felülről	6	„	mál h. olv. <i>mál</i> és <i>mal</i>).
144 „	7	„	sem nem h. olv. sem
„ „	19	„	fogalmát h. olv. folyamát
150 alulról	10	„	FELFIM h. olv. FELEIM
155 felülről	18	„	XIX-diki h. olv. XIX-dik
159 „	7	„	távolyunk h. olv. távolygunk
161 felülről	2	„	kifejlését h. olv. kifejtését
„ „	16	„	önszerüségét h. olv. önszervüségét
„ „	26	„	föllebbenteni h. olv. fölebbblebbenteni
162 „	5	„	leleplező h. olv. leplező
165 alulról	22	„	nyelvök h. olv. nyelvünk
166 felülről	5	„	nem mindennapi részleteket h. olv. nem részleteket
„ alulról	15	„	dúzsabb h. olv. dúzsabb hangok
„ „	5	„	sejtheti h. olv. sejthetheti.
168 felülről	22	„	a' dohány h. olv. dohány
„ „	23	„	lombjában h. olv. lomjában
170 felülről	3	„	a' térek h. olv. legfontosb térek
„ alulról	5	„	nagybecsü h. olv. e' nagybecsü
171 felülről	6	„	eredményét után kimaradt: a' nagy szótári munkálatok ide nem értésével,
172 „	10	„	tiszteletteljesen h. olv. ihletteljesen
„ „	21	„	szócsaládink h. olv. hogy szócsaládink
173 „	7	„	tovább h. olv. továbbá
174 „	8	„	eszméye h. eszméje
„ „	10	„	az h. olv. ez
„ „	19	„	rendretúsítlanul h. olv. rendreutasítlanul
175 „	10	„	tldk. (anulus) h. olv. tldk. karika (annulus)
„ alulról	6	„	közbenjáró h. olv. körbenjáró
178 felülről	8	„	az sem világos, midőn h. olv. az sem kevésbé világos, hogy
180 „	1	„	's e' szempont az h. olv. 's nem e' szempont az,
182 „	4	„	nyelv iránt h. olv. nyelven
„ „	9	„	ez h. az
„ „	18	„	ez h. az
183 „	24	„	tudományában h. olv. tudományban
184 „	27,28	„	szóegyén h. olv. szóegyn
„ „	32	„	? h. olv. ;
186 „	8	„	kisnemü h. olv. hűsnemü
„ alulról	9	„	és historiai h. olv. bölceleti és historiai
187 felülről	4	„	kör- és karbeli h. olv. kor- és karbeli
„ alulról	10	„	illetlenül h. olv. illetetlenül
189 felülről	13	„	ösztoneinkkel h. olv. eszközeinkkel
199 „	1	„	dúskálkodó h. olv. eszmékben dúslakodó

Semmi sem lehet boszantóbb az olvasóra, de kivált a' szerzőre nézve, ki természet szerint szavainak azon értelmet ohajtja olvastatni, melyben azokat írta, mint az értelmet elhomályosító, elferdítő nyomtatási hibák, melyekről azomban a' szerkesztő felelős. Csakhogy ez jóvá nem teszi a' hibát ilyen elismeréssel; mert kései az utánjavítás, mivel az olvasó többnyire restelli a' szöveg kiigazítását. Ez egyszer még is nagyon kérem őt, ne terheltelessék az

utánjavításokkal olvasni Lugossy ur értéközését. — Végre ne gondolják azok, kik Lugossy urat személyesen nem ismerik, hogy ő ellene van a' rokon nyelvek tanulásának: sőt ő leginkább sürgeti azt mind tanítványinál mind másoknál. Bármiben különbözzenek is Lugossy ur értéközése és Válaszom: abban egyek vagyunk, hogy haladék nélkül tanulni kell a' rokon nyelveket.

A' román nyelv ismertetése.

(Kötelessége a' magyar nyelvtudományi irodalomnak minden nyelvet felkarolni, a' melyeken Magyar- és Erdélyország lakosai beszélnek. A' M. Nyelvészet isméri, 's magáénak vallá ezen kötelességet, midőn föllépett a' közönség előtt: de megvallá szűk tehetségit is a' nagy feladathoz képest. Nem is érheti gáncs, ha a' lehetségnél tovább nem terjeszködik. Most n. tiszt. Fekete János g. e. esperes úr szívességéből megkezdi a' román nyelv ismertetését, melly nyelvnek mind történeti, mind nyelvészeti nyomosságát át fogják látni az olvasók, kiknek eddiglen nem volt módjok azt megismérni).

I.

A' román nyelv történeti változásairól.

A' tudósoknak közvéleménye, hogy Rómában a' tudósok nyelvén kívül volt több más ettől nagyobb vagy kisebb mértékben különböző szójárás (dialectus), a' melyet földművelői, gyalog, katonai, köz (rustica, pedestris, militaris, vulgaris) nyelvnek mondtak.

Hogy a' római birodalom napról napra növekedésével, és annak határai minél tovább terjedésével különféle — nem annyira nemzetiségök, mint erkölcs, szokás és kormányzási formára nézve különböző nemzetek oda csödülte alkalmával, több egymástól nagyobb, vagy kisebb mértékben elágazó szójárások keletkeztek légyen, nem csak állítható, hanem legnyomatékosabb okokkal be is bizonyítható. Mellyre nézve (minden egyebet mellőzve, és elhallgatva) a' mostan Európát lakó nemzetek állapotjának hasonlítása legigazabb erősítési okot szolgáltatathat.

Vegyük csak komoly fontolóra Németországot (nem szólván semmit a' batavokról, dánok, svédek, annál kevésbé az angolokról, kik szójárásukra nézve nagyon különböznek, ámbár egy szár-

mazatuak) 's hasonlítsuk egymás közt a' Rhenus mellékiet az osztrákokkal, a' helvétakat a' poroszokkal, — a' százszokat a' thüringekkel, kik között nagy beszédbeni különözés létezik: mindazonáltal a' tudósok szorgalma által oda jutottak, hogy ugyanazon egy modorban írnak. Ugyan ez történik Olaszországban, a' hol majd minden város némileg különbözík szójárásra nézve, még is az olasz nép csak egy irodalmi nyelvet ösmér és használ. Ez eset van Spanyol- és Franciaországban. Ezen különbözö szójárások, miután a' római birodalom Olaszország határain túl terjedett, lassanként mindinkább fejlödni, és saját önálló nyelvrangra vergödni kezdettek.

Igy keletkezett Spanyolországban saját tartománya nevéreül neveztetett nyelv; így lön Franciaországban; így a' classica tudósnyelv elhalta után Olaszországban, helvét Nováliában, Portugáliában; ugyan ez történt a' többi római birodalom alatti tartományokban is, mint például: Trajanus, és Aurelianus Daciáiban, a' hol Trajanus római császár által Krisztus születése utáni 105-ik évben azokba hozatott és telepítetett római gyarmatok, kik magokat mai napig románinak nevezik magok nyelvén, a' valódi római nép köznyelvének egyik dialectusát beszélík, a' mellyet ök Limba romana, az idegen írök pedig latinul Linba Daco-valachica, vagyis Daco-románának nevezík.

Mivel tehát a' most elősorolt szójárások ugyanegy forrásból erednek, minden kétség kívül következtetni lehet, hogy elveikben megegyeznek, és ugyan azon alapjok van; de minthogy különféle egymástól egészen elzárt, és elszigetelt helyeken fejlöttek, és némi körülményekben, mellyek rájök nagyobb vagy kevesebb hatást gyakorolának, mívelöttek, nem lehet csodálkozni, ha a' nem lényegesekre nézve némileg különböznek.

Hogy ezen szójárások, az egymástól lett elszigetelésök után következő századokban miképen fejlöttek, azt történeti adatokkal bebizonyítani nem lehet, mellynek okai mind az akkori idök kaján-sága, mind pedig majd minden nemzeteknél azon közönségesen fölvetett szokás, melly szerint a' köz és privát okmányokat, és írományokat tudós latin és hellen nyelven szerkezték, a' saját nyelvök mívelését pedig elhanyagolák. Tudjuk, hogy némelly nemzetek magok nyelve kiképzéséhez csak a' mult században fogtak komolyabban.

Minden kétség nélkül a' románok ősei, midön Trajanus római

császár által Eutropius szerint az egész római birodalomból Daciába hoztattak, és itten állandó lakókul elhelyeztettek, magokkal hozták Rómából és ennek birodalmából a' régi rómaiaknak nem csak szokásaikat, a' mellyeket mai napig tartanak (melly okot szolgáltató némellyeknek, hogy őket babonásoknak nevezzék), mint például: az elhaltak nyelve alá egy fillért szoktak tenni — ez a' Charont illető batka (obolus); — az elhalt feje vagy koporsója fölé egy fekete tyúkot adnak — a' rómaiaknál Plutónak szokott adatni; — a' Coluserek táncza (saltus Colisaliorum) Romulus királytól azon alkalommal, a' mellyel a' rómaiak a' sabinusok leányait elragadták, később Mars hadistenének tiszteletére rendeltetett; — a' férfiak halottjaikat hajadonfővel, a' fejr népek pedig kibontott hajjal gyászolják; — bizonyos ünnepnapokat (nedeae), mellyek a' rómaiaknál különféle istenasszonyok tiszteletére tartattak, a' románok is ünnepelnek bizonyos időkben, főképen Hátszeg vidékén; — első májusban házaik előtt egy hosszú zöldfát szoktak fölemelni, mellynek neve: armindenu, 's jelenti a' rómaiak májusi árnyékos ünnepnapjaikat; — husvétől kezdve pünköstig tartják, és ünneplik a' csőtörtőki napokat a' jégeső ellen (feriae sementinae); — pünköst napjain felékesítenek virágokkal és zöldlevelekkel egy marhát, és azt házról házra vezetik énekelések és musika-hang közt; — holdfogyatkozásakor ütik a' vaskalánt a' ros sz lelkek (románul vércolaci) elűzésére, minthogy azt hiszik, hogy ezek eszik a' holdat; — a' fejr népek a' pénteki napot (diva Vinerii) Venus szépség istenasszonya tiszteletére mai napig is tartják és ünneplik, stb.; úgyszintén az életmódjuk, fegyvereik, butoraik és öltöztetjük modorára nézve a' rómaiak szokásait máig megtartják; Dacorum a provincia quam incolunt sic dicti, lingua similis est Italarum lingvae, nihil differunt ab Italis, caetera etiam victus ratione armorumque et supellectilis apparatu eodem Romanorum utentes. Chalcocondylas libro II.; — hanem elhozták magokkal az őseiknek szerte híres irodalmát is, és ugyan azon betűkkel éltek, mellyek a' Rómában és Olaszországban maradt atyafiaiknál közhasználatban voltak. — Ezen utóbbi állításnak igazvolta megerősítésére elégséges okmányt nyújtanak a' régi rómaiak számos emlékoszlopai és momentumaira latin betűkkel metszett föliratok, a' mellyek mai napig is találtatnak és kiásatnak a' földből, kiváltképen Erdélyben és a' Bánátban.

A' tudós latin nyelv a' kaján időknek minden változásain és

viszontagságain át a' tudósok könyveiben maga épségében tartatott meg; de hogy a' latin köznyelv, azaz a' román és olasz nyelv annyi századok lefolyta alatt mostanig az idegen nyelvek befolyásától ment maradott légyen, azt nem csak nem lehet erősíteni, sőt állítani lehet, hogy minden nemzetek nyelveinek, mellyekkel vegyülve együtt éltek és élnek századok óta, vagy velök némi kereskedési viszonyban állottak, megmaradtak nyomai abban. Például a' román nyelvben közönségesen használtatnak 1-ször görög szók: drumu, δρόμος, út — spudia σποδιά parázs — folosu, ὄφελος haszon, prisosu, περισσός, elégséges, bőség — agonisescu, ἀγωνισis keresek, megszerzek — elátescu, κλωθῆναι, mozzatok, csónálók; 2-or szláv szók, mint: slava (románul mărire) dicsőség — resboiu (batalia) — miluesce (indurate) irgalmaz stb.; 3-or magyar szók: fagădou (ospetăria) fogadó — tăgăduescu (negu) tagadok — îngăduescu (lassu a laxo) engedek stb.; 4-er német szók, mint: grópa, németül grab, verem, sír — plugu, Pflug, eke stb.; 5-ör török szók: neframa, mehrama, kezkenyő — diván, itélőszék vagy országgyűlés stb. de mind e' mellett a' román nyelv belső szerkezete maga épségében hagyatott; — az olasz nyelvben pedig nagyobb idomulási változás történt mind külső, mind belső szerkezetére nézve az által, hogy a' mint Laurentius Topeltinus erdélyi szász észrevételéből, a' ki a' román nyelvet az olaszszal összehasonlította*), kitetszik, az olasz írók kiváltképen a' poeták annyira tökéletesítették, és arra a' modorra, a' mellyben mostan nálók virágzik, képezték nyelvöket, hogy jelenleg csaknem mondható, hogy a' régít uj nyelvvé formálták

Például:

olaszul	románul	latinul	magyarul.
Testa	capu	caput	fő.
Milza	splina	splen	lép.
Tavola	mésa	mensa	asztal.
Rubare	furare	furari	lopni.
Andare	âmbulare	ambulare	járni.
Intendere	intielegere	intelligere	érteni.
Cacciare	venare	venari	vadászni.
Fango	lutu	lutum	agyag.
Guscio	legume	legumen	zöldség.
Freddo	frigu	frigus	hideg.

stb.

(Existimo antequam Dantes, Boccatus et Petrarcha ex barbarismis Longobardorum, Gallorumve et familiaris latini sermonis reliquiis novam hanc Italarum elegantem, et pene divinam composuissent, Valachicam Italicae lingvae per omnia similem fuisse.“ Laurentius Topeltinus. Origines et occasus Transilvanorum capite 9); a' honnan Kovácsról állítja, hogy mondotta légyen, miszerint jelenleg a' románok nyelvében több van a' régi romaiak és latinok nyelvéből, mint az olasz nyelvben (Covacius quoque in Dial. De administratione Regni Transilvaniae, observavit vernaculum istorum Valachorum sermonem plus fere in se habere Romani, et Latini sermonis quam praesens Italarum lingva). A' románok miután Dacia a' rómaiak hatalma alól kiesett, más idegen nemzetek uralkodása alatt is megtartották köznyelvöket (Coloniae, legionesque romanae inter barbaros obrutae Romanam tandem lingvam redolere videntur, ut non tantum pro vitae, quantum pro lingvae incolumitate certasse videantur. Bonfinius Decad. II-a libro 5-o) irodalmi és templomi használatban pedig a' tudós latin nyelv volt; a' mi onnan is tisztán kiviláglik, hogy az ötödik század közepe táján a' dunántuli Mesiában lakó románok püspökei, megöletett sz. Proterius ügyében, valamint a' chalcedoniai zsinatról latin nyelven írtak Leo Byzanti császárhoz, és ottan, hogy a' császár és a' többiek megérthessék, görög nyelvre fordíttatott, a' honnan Michael Le Quien, Oriens Christianus nevezett könyvében I. kötet 1217-dik lapján írja, hogy alsó Mesiának több helyein inkább használatban van a' latin román nyelv, mintsem a' görög. Ha tehát a' dunántuli görögök közt lakó, és a' bizantiumi császárok hatalma alatt lévő románoknak megvolt azon szokásuk: mennyivel hihetőbb, hogy a' Dunán inneni románok, azaz azok, kik Erdélyt, a' Bánátot, Oláhországot, Moldovát, Bukovinát, Mármorost stb. lakták, a' hol abban az időben egy görög sem volt, és kik nem is voltak a' görög császárok hatalma alatt, megtartották nem csak a' latin betűket, sőt az egyházi könyvekben és irodalomban a' latin nyelvet is használták.

Történetileg bizonyos, hogy a' Daciában lakó rómaiak már a' negyedik században közszójárással beszéltek, lásd Priscus Rhetor a' maga Atillához lett követtségéről — Legatio ad Atillam cap. II. §. 14 et 19. — A' hatodik századra nézve ugyanazt állítja Theophanes, Chronica de anno 579; nem is olvasható a' 105-ik Krisztus utáni évtől 1439-ig az egész történetben egy eset sem, mely

készítette volna a' románokat, hogy a' tudós latin nyelvet az irodalmi használatból kihagyják, éshelyébe mást vegyenek fel. Merta' 274-ik évig Krisztus után a' románok a' római császár hatalma alatt voltak; 274-dik évtől fogva 372-ik évig a' gothusok alatt, de ezekről is történetileg tudatik, hogy irodalmi használatba fölvetették a' tudós latin nyelvet, és csak későn azután kezdték a' latin betűket saját nyelvök írásmodorára alakítani. — Hasonlót tettek a' hunnok, a' gepidák, avarok is, kik Daciában a' 9-ik század végéig következtek egyik a' másik után; úgyszintén a' magyarok is, kik 896-ban Krisztus születése után jövének Daciába, az oskoláikba, törvénykezésbe, irodalmukba és egyházaikba fölvették a' tudós latin nyelvet; egy szóval a' 15-dik századig majd minden nemzetek oskoláiban, törvénykezésiben, irodalmaiban, és egyházaiban a' tudós latin vagy hellen nyelv uralkodott, mert egyedül ezek voltak kifejlődve, és képesek a' tudomány előadására.

Mikor kezdték a' románok magok köznyelvén irodalmilag írni, történeti adatokkal is lehetne bebizonyítani, ha a' 11-ik században az Achrida városnak a' byzantiak által lett ostromlása alkalmával, úgy a' 14-ik században Ternovium városának a' törökök által lett bevételével minden köziriományok és okmányok el nem pusztítottak volna; és ha azokban a' fanaticus időkben a' dunántúli Photianum szakadás (schisma) által felkésztetett, és az ephesusi metropolita Márk tulságos buzgósága által terjesztetett hitvallási dühöngés, azután a' barbarok dúlásai, az első századok minden irományait, okmányait és adatait, mellyek a' nyomda feltalálásaig kevés példányban íratlak le, föl nem dúlták volna, — lásd Cante-mirus Princeps Moldaviae in descriptione eiusdem, parte III-a cap. 5.

A' román nyelvben nyomatott könyvek csak a' 16-dik századból találhatók, melly századig a' románoknak nyelvökre nézve még egy sajnós és hátráltató csapáson kellett keresztül menniök. — Tudva van, hogy 857-dik évben Krisztus születése után Photius byzanti patriarcha cselszövése által a' keleti és nyugati keresztény catholica anyaszentegyház között felzúdult meghasonlás, a' 11-dik század közepe táján Michael Cerularius byzanti patriarcha buzgó ellenségeskedése által nyilvános szakadássá vált; mellynek következtében a' dunántúli románok Leon Achridai bolgár metropolita mint Michael Cerularius buzgó segédje unszolására a' latin nyelvet egyházi irodalmukból kiküszöbölték, helyébe a' görög nyelvet vévén föl.

Ezen századtól kezdve a' 15-dik századig a' keleti és nyugati keresztény anyaszentegyház között a' hitvallási vita napról napra nagyobb versengéssel folytatott; de a' 15-dik században a' törökök mindinkább közeledvén Konstantinápoly felé, azt végpusztulással fenyegették. Ezen nyomasztó körülmények közt Palaeologus János byzanti császár és annak testvére Jósef görög patriarcha elhatározták magokban, hogy egyesüljenek a' nyugati római catholica egyházzal, remélvén hogy az által a' római pápától és a' többi nyugati hatalmasságoktól a' törökök ellen segítséget fognak nyerni. Ebbéli elhatározott kívánságukat a' római pápának értésére adván, az azt helyeslette, Florenczben egyházi zsinatot rendelvén; a' görög császár és a' patriarcha követeket küldöttek a' jeruzsálemi, antiochiai és alexandriai patriarchákhoz, valamint a' moldvai fejedelem, és az odaváló metropolitához, felszólítván őket, hogy a' florenczi zsinatra személyesen, vagy követjeik által jelenjenek meg; kik meg is jelentek, némelyek személyesen, némelyek követjeik által. — Julius 6-án (1439-ben) Metrophán moldovai metropolita aláírta a' többiekkel együtt az unio pontjait, csak az ephesusi metropolita Márk nem írta alá, hanem onnét eltávozott. — De a' görögek hiában vártak segédelmet a' nyugatiaktól a' törökök ellen, melly oknál fogva azonnal el is állottak a' florenczi zsinatban aláírt római anyaszentegyházzal való egyesüléstől, és Jósef patriarcha utódját Genadiust, minthogy ez azután is meg akarta tartani a' florenczi unio pontjait, és e' szerint a' római catholica anyaszentegyházzal való egyesülést elismérni, a' patriarchatusból kitették. — A' moldovai metropolita Metrophán megtudván, hogy az ország fejedelme a' florenczi zsinat unio pontjainak általa történt aláírását nem csak rosszalja, de sőt fenyegetőleg is ellene nyilatkozott, nem mert hazájába visszatérni; melly alkalmat a' maga részére használván az ephesusi metropolita Márk, a' ki legbuzgóbb terjesztője volt a' görög egyháznak, maga archidiaconusát Theotixust, a' ki bolgár-szláv származású volt, Moldovába küldötte az uralkodó fejedelemhez, és a' néphez intézett ajánló levél mellett, mellyben megkérte őket, hogy őt válasszák meg metropolitának, a' mi meg is történt. Ez a' római catholica anyaszentegyház ellen legnagyobb ellenszenvvel viseltetvén, hogy hivat a' latinokkal való bárminő közelebbi érintkezéstől megóvhassa, és, nehogy a' moldvai ifjak, ha továbbá is megmaradna a' latin nyelv egyházi és irodalmi használatban, azt jól értve olvassák a' római

katholika anyaszentegyház híveit, és ezek által a' keleti anyaszentegyházról elcsábíttassanak: az ország fejedelmét Sándor herceget cselszövénnyel felkészítette, hogy azt az egyházi, törvénykezési és irodalmi használatból egészen kiküszöbölje, és annak helyébe a' szlávnyelvet és ciril betűket hozza bé, mi meg is történt. A' nép a' keresztény római catholica anyaszentegyház ellen szétosztó rágalmazásokkal a' latinoktól elidegenítve, és felette fanatizálva lévén, minden latin nyelven készült köz és privát irodalmi könyveket elégete, gondolván, hogy az által ki tudja micsoda nagy áldozatot hoz az Istennek; melly szerencsétlen elhatározása által a' fejedelem maga lett szerzője és előidézője azon barbar állapotnak, mellyben az ország maiglan feneklik, — lásd Cantemirus Princeps in descriptione Moldaviae pag. 337.

A' moldovai metropolita látván cselszövényes tervének sikerültét, felszólítá az oláhországi és erdélyi metropolitákat is, hogy ők is küszöböljék ki az egyházi és irodalmi használatból a' latin nyelvet, és helyébe a' szláv nyelvet hozzák be. Meg is történt minden nehézség és ellenállás nélkül, mert az oláhországi és erdélyi románok azon időben épen olly nagy ellenszenvvel viseltettek a' nyugati anyaszentegyház irányában, a' millyennel a' moldovaiak. Történeti adatokból bizonyos, hogy a' latin szertartású katolikusok az 1234-ik évtől kezdve ezen időszakig a' keleti anyaszentegyházhoz tartozó erdélyi, oláh- és magyarországi románokat, mint anyaszentegyházról elágazókat, némileg nyomni láttattak; ezt bizonyítja IX. Gergely római pápának első Béla magyar királyhoz*) írt levele, úgy ennek a' pápa követje előtt letett esküformája, — továbbá Clemens római pápa és Nagy Lajos Magyarország királya közt lett azon egyezmény, hogy ez a' schismaticusok tartományait elfoglalhassa, és őket a' katholika hitre térítse; — továbbá ugyanazt bizonyítja azon közülmény is, hogy Lépes György erdélyi római katolikus püspök a' schismaticusokat felette terhelte dézmával, melly miatt az országban lázadás történt, stb.**). Egy szóval az 1440-dik

*) Itt szerző úr vagy a' nevekben vagy az időben csalatkozik. IX. Gergely pápa 1227—1241-ben pápáskodék, tehát II. András és IV. Béla idejében.

**) A' kolosmonostori convent által 1437 jul. 6-kán kiadott egyezködés az erdélyi birtokos nemesség és felzúdult jobbágysai között másképp adja elő az idézett történetet. Abban az „Universitas Hungarorum et Valachorum“ együtt terjeszti elő *Vajdaházai* mester, *vexillifer Universitatis regnicolarum*

évben a' Dunán innen lakó románok bevették az egyházi és irodalmi használatba a' cziril betűket és a' szláv nyelvet, mely 204 évig, azaz 1439-től 1643-dik évig uralkodott a' Dunán innen lakó románok egyházaikban és irodalmukban, mi alkalmat adott némelly íróknak azon helytelen állításra, hogy a' Dáciát lakó románok nem római, hanem szláv ivadék volnának, nem tekintvén azt, hogy a' szlávoknak sem nyelvök, sem nevék nem is hallatszott a' 6-dik század előtt a' római tartományokban — „neque lingvam, neque nomen Slavorum sive in Dalmatia et Illyrico, sive in aliis Romanorum provinciis ante sextum saeculum audiri coepit,” Daniel Farlatus in Illyrico sacro tomo III. pag. 90-a; — azt sem tekintvén, hogy a' szláv betűk csak a' 9-dik században Cziril nagy Morva — most Horvátország — metropolitája által formáltattak a' szlávok számára a' görög alfabetből, mellyek a' pán-szlávoknak hid gyanánt szolgáltak a' görög hitre való átmenésre.

De az Isten gondviselésének csodálatos munkája által a' románok egyházaikból és irodalmukból ismét kiküszöbölték örökre a' szláv nyelvet, és helyébe saját anyanyelvöket hozták vissza. — A' 17-dik században a' calvinismus és unitaria vallás behatván Erdélybe is, az ország fejedelmei, kiváltképen Szapolya Zsigmond János, Hunyady Demeter unitaria vallás superintendense unszolására, hogy az unitaria vallásra, a' kalvinisták pedig hogy a' reformáta vallásra térítsék a' románokat, mindent megpróbáltak, de látván, hogy ebbéli törekvésök hasztalan és sikertelen, minek okát azon körülménynek tulajdonították, hogy tán azért nem térnek át a' reformáta hitvallásra, mert nem értik az isteni szolgálatot, valamint a' szentirási leczkéket és tanításokat, minthogy szláv nyelven vitettek végbe, megparancsolák a' fejevári román érseknek, hagyja meg papjainak, hogy jövendőre minden isteni szolgálatot 's egyházi tanításokat román nyelven adjanak elő a' népnek, — lásd Rákóczy

Hungarorum et Valachorum hujus principatus Transilvaniae, képviselőjük által, hogy „Georgius Lepes E. T. suas Decimas ex parte ejusdem Universitatis Hungarorum sibi debendas currente moneta exigere nolens“ stb. zsarolásokat tett; 's a' megkötött föltételek közt olvassuk: „Item decimam seu alium censum porcorum seu apum, sicuti in aliquibus tantum temporibus, signanter sub castris tam ab Hungaris quam a Valachis hoc usque exigebantur“ stb. Lásd Teleki József Hunyadiak kora X. köt. 3—10 l. Nem zsarolták a' románokat, hanem a' nem-nemeseket, magyarokat és románokat egyaránt. Sz.

György országfejedelmének a' fejevári román metropolitához bocsátott rendeletét „Quod sacrosanctum Dei verbum iuxta sacros bibliorum codices tam dominicis, quam aliis diebus festivis, tum in Ecclesiis, tum *ad funera*, tum *vero* alibi utrobique locorum desiderabitur, vernacula sua lingua praedicabit, praedicarique per quosvis alios quoque pastores procurabit, ac faciet. Confirmationales neoelecto Archi-Episcopo Valachorum Transilvaniae Simeoni Stephano anno 1643-o die 10-a Octobris a Principe Transilvaniae Georgio I-o Rákóczy elargitae, numero I-o.

Ugyanezen időtájban, azaz 1642-dik évben tartatott nagy zsinat Jásziban Moldvaország fővárosában, a' mellyben elhatároztatott, hogy a' szláv nyelv az egyházi használatból kivetessék, és helyébe a' román nyelv hozassék be, és így 1643-dik évben hozatott be a' Dunán innen lakó románoknál az anyanyelv egyházaikba és irodalmukba; — ezen időtől fogva minden egyházi könyvek román nyelven de cziril betűkkel nyomattak. A' milly dicséretes azon férfiaknak buzgósága, kik az egyházi könyvek hellen vagy szláv nyelvből román nyelvre való fordításában fáradtak, épen illy bámulatra méltó az ő nyelvészeti ismeretségük és tudományuk, kiváltképen a' román, hellén és szláv nyelvekben: csak kár és fájdalom, hogy a' szláv nyelvből a' románrai fordítások alkalmával igen sok szláv szavakat engedtek a' román könyvekbe bécsusztatni. Egyébiránt a' szláv nyelvben is találatnak számos román szavak, mellyeket nyelvekből tán soha sem vethetnek ki. — Egyáltaljában egy európai nyelv sem tiszta az idegen szavaktól. Inkább kárhozatos a' román irodalomra nézve az, hogy az alkalommal a' cziril betűket is ki nem küszöbölték. Azomban a' Dunán innen lakó románok több év óta használják már a' latin betűket, kiváltképen a' görög szertartásu egyesült római katolikusok; a' görög nem egyesültek is csak egyházi előjáróiktól vett abbéli rendelés nyomán tartják meg a' cziril betűket.

II.

A' román betűkről és azoknak kimondásáról általánosan.

A' román betűk, hozzájok adván némelly ékezeteket és jeleket, hogy annál könnyebben kimondathassanak, épen azok, a' mellyeket a' latinok használtak:

a, b, c, d, e, f, g, h, j, i, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, z.

Ezen betűk: K, W, X, Y, nincsenek a' román nyelvben; hanem a' *k* c, a' *w* v, az *x* s, az *y* i által pótoltnak, mint az olasz nyelvben.

A' *q* betűt is, mellyhez ragasztatni szokott az *u*, nélkülözhetik, helyette használván a' *c* betűt, melly *a*, *o*, *u* előtt hangzik mint a' magyar *k*; nyílt hang *e* és *i* előtt pedig mint a' magyar *cs*, így: *quādu*, *quando*, *mikor*; *quātu*, *quantum*, *mennyi*; *queru*, *quaero*, *kérek*; *coquu*, *coquo*, *sütök*; *torquu*, *torqueo*, *fonok*; *lānquedu*, *languidus*, *lankadt*; *que*, *quid*, *mi?* stb. írathatnak *c*-vel, mint: *cādu*, *cātu*, *ceru*, *cocu*, *torcu*, *lancedu*, *ce* stb. A' *c*-nek épen olly ereje van, mint a' *q*-nak, másként a' latinok sem változtatták volna né-melly határozatlan módban, vagy kérdező nevek elején *c*-vé, p. o. *quis* ki, *cuius* a' kié, *cui* kinek, *sequor* *secutus*, *loquor* *locutus*, *coquo* *coctus* stb. lásd Priscianus de littera *q* libro I-o „De *q* quoque sufficienter supra tractatum est, quae nisi eandem vim haberet, quam *c*, nunquam in principiis infinitorum, vel interrogativorum quorundam nominum posita per obliquos casus in illam transiret, ut *quis*, *cuius*, *cui*. Similiter a verbis *q* habentibus in quibusdam participiis in *c* transfertur, ut: *sequor* *secutus*, *loquor* *locutus*. Transit etiam in *x*, ut *coquo*, *coxi*; *duco*, *duxi*; apud antiquos frequentissime loco *cu* sillaba *quu* ponebatur et e contrario, ut *arquus*, *coquus*, *oquulus*, *pro arcus*, *cocus*, *oculus*, *quum pro*, *cum*, *quur*, *pro cur*.“

A' román nyelvben a' latinokkal és olaszokkal közös szavakban a' *qu* *a* előtt *p*-re változtatik, mint: *aqua*, *apa*, *viz*; *equa*, *épa*, *kancza*; *quatuor*, *patru*, *négy*; *quadragesima*, *parasime*, *nagy böjt*; ezen szokás Festus bizonyítása szerint az olaszoknál Olaszthonban is megvolt, mint: „*Quid quid*, *oscul pitpit* — *quis*, *oskul pis*.“ stb.*).

A' betűk felosztása.

Felosztatnak a' betűk: magánhangzókra, mássalhangzókra és kettős hangzókra. Magánhangzó 5 van: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*; tulajdonképp-kettős hangzók: *au*, *ai*, *eo*, *eu*, *oi*; a' következők pedig nem tulajdonképpiek: *ia*, *io*, *iu*, *ie*, *ii*, *ua*, *uo*, *uu*, *ue*, *ui*. Mássalhangzók: *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *h*, *j*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *t*, *v*, *z*.

*) Lásd M. Nyelv. II- 126. lapján a' latin *ubi* = *cubi* helyett az *umbr. pufe-t*, az *oszk. puf-ot*. Szerk.

Az *a*, *e*, *i*, *o*, *u* magánhangzók nyílt hangon ejtetnek ki, mint *a'* latin nyelvben, de ejtetnek más homályos hangon is, mint *a'* francia nyelvben, és különféle ékezettel jelöltetnek, melly ötféle: ket-tős (^); tompa (˘); éles (˙); rövid (ˇ) és hiány- (˚) ékezet.

Minden magánhangzónak, főképen az *a* és *e*-nek vagyon szótagi helyzetétől függő két tompa hangzása, és pedig az egyik *e* és *o* között, *a'* másik *i* és *u* között áll. Az első megfelel valamennyiben *a'* francia vagy inkább genevai *ai* hangjának, mint: *raison*, *maison*, *saison*, vagy *e* hangjának ezen szóban *Verstand* — valamint ebben is „spectacl“ *e* és *l* betük között. Az *a*-nak ezen tompa hangját eredetinek lehet mondani, mert bizonyos, hogy *a'* latinoknál is minden magánhangzónak több hangja volt, lásd Priscianus grammaticus libro I-o „Sunt igitur, inquit, figurae litterarum, quibus nos utimur 23, ipsae vero pronuntiationes earum multo ampliores. Quippe cum singulae denos denos inveniantur habere sonos v. plures“ etc. továbbá: Quintilianus Institutionum oratoriarum libro I-o cap. IV-o mondja: „An cuiuslibet auris est exigere litterarum sonos? Non Hercule magis, quam nervorum. — At grammatici saltem omnes in hanc descendunt rerum tenuitatem, desintne aliquae nobis necessariae litterae, non quum Graeca scribimus . . . sed proprie in Latinis . . . Et medius est quidam *u* et *i* litterae sonus . . . Et . . . neque *e* plane, neque *i* auditur.“ És capite VII-o „Quid inquit, quae scribuntur aliter quam enuntiantur? . . . Nam illa vetustissima trans eo tempora, quibus et pauciores litterae, nec similes his nostris earum formae fuerunt, et vis quoque diversa.

Mindezeket valamint azt is megfontolva, hogy *a'* Dáciában Trajanus és Aurelianus által telepített románoknál, habár nyelvök több dialectusra ágazik el, és egymástól elszigetelve némileg különböző körülmények közt mivelődött, az *a*-nak ezen tompa hangja mai napig megvan közhasználatban: bátran lehet állítani, hogy ezen tompa hangot magokkal hozták Dáciába.

A' második hang pedig hasonlít valamennyiben *a'* francia *ai* hanghoz ezen orrhanguakban: *pain*, *main*, *romain*; — hallatszik ezen hang *a'* szerbeknél is, ha bár nagyon röviden, ezen szavakban: grk, Graecus, görög; vmrt, mors, halál; mert midőn *a'* mássalhangzókat minden magánhangzó nélkül törekednek kiejteni, illy nemű hangzás keletkezik. Az Aurelianus alatt Dáciába települt románoknál nincsen meg ezen hang, hanem csak az első, *a'* melly az

e és o között áll, — a' honnét következtetni lehet, hogy mivel amazok a' szlávokkal irodalmi érintkezésben soha sem voltak, a' hogy voltak a' Trajánus Daciájában lakó románok, kik a' szlávnyelvet és betűiket egyházaikban és irodalmukban bevették, ezen utóbbiak azt a' hangot ezektől vagy inkább az oroszoktól vették át nyelvökbe. A' 18-dik század előtt nem is jön elő román egyházi könyvekben, lásd a' Károlyfehérvárt 1651-ben nyomtatott Psalteriumot, a' hol olvasható Coperementu, strambu, lărgămentu stb.; — az 1648-ban nyomtatott újtestamentomban, mint: Vëntulu, cuvëntulumăna — sũnt stb. Ezen hangnak legelső nyoma találtatik, egy 1733-ban nyomtatott száz esztendősz. kalendariumban, a' melly Kioviában orosz nyelven adatott ki, és azután egy orosz orvos által román nyelvre fordítottatott. Ezen hangot nélkülözhetik a' románok, használván helyette mindenütt az első tompa hangot, a' nélkül hogy a' szép hangzás ez által megsértetnék, de minthogy most közhasználatban van, mindenütt a' hol a' bevett szokás kívánni fogja, meg fog tartatni.

A' betűkről egyenként.

A.

I. Az a megtartja nyílt hangját:

1) A' szók elején, mint:

románul:	latinul:	magyarul:	románul:	latinul:	magyarul:
acu	acus	tő	armu	armo	fegyverzek
acru	acer	savanyu	adducu	adduco	hozok
auru	aurum	arany	albu	albus	fehér
aru	aro	szántok	aspru	asper	darabos
audiu	audio	hallok	asinu	asinus	számár
arcu	arcus	ív	ardu	ardeo	égek
austru	auster	dél	altru	alter	más

2) A' közepén felhangu szótagnak, mint:

calcu	calco	tapodok	capu	caput	fő
saltu	saltus	táncz	lacu	lacus	tó
facu	facio	csinállok	vadu	vadum	gázlőhely
dau	do	adok	mutatu	mutatus	változott
raru	rarus	ritka	lasu	laxo	engedek
statu	status	állam	tacu	taceo	hallgatok
saccu	saccus	zsák	argintariu	argentarius	ezüstmíves
passu	passus	lépés	aurariu	aurarius	ar.-míves.

3) *A' felhangu szótagban, ha a' reá következő szótag e-be végződik, mint:*

románul:	latinul:	magyarul:	románul:	latinul:	magyarul
parte	pars	rész	dare	dare	adás v. adni
carte	charta	kártya	cade	cadit	esik
calle	callis	ösvény, út	case	casa	ház
pare	paret	tetszik	rade	radit	vakar
vasà	vasa	edények	valle	vallis	völgy
bate	batuit	ver	stare	stare	állás v. állni
mare	mare	tenger	capre	caprae	kecskék

stb.

4) *A felhangu szótagban, ha a' reá következő szótag tompa a-ban végződik:*

sapa	olaszul	zappa	kapa	satura	saturat	laktat
lauda	laus	dicseret	latra	latrat	ugat	
casa	casa	ház	nasca	nascatur	szüljön	
larga	larga	bő	lata	lata	széles	
mappa	mappa	földabrosz	tata	pater	atya	
inalta	alta	magas	mamma	mamma	anya	
vacca	vacca	tehén	lunatica	lunatica	holdjárása	

stb.

szerint bolondoskodó

II. *A tompa a, melly megfelel a' z cziril betűnek, előjön:*

1) *Az alhangu szótagok mind a' közepén, mind pedig a' végén, mint:*

barba	barba	szakáll	barbatu	barbatus - férfi	
marit	marito	férjhez	maritáta	maritáta	férjhez -
		dok			ment
calda	calida	meleg	caldaria	caldarium	üst
vacca	vacca	tehén	vacariu	vaccarius	tehén pász-
calca	calcat	tapod			tor
fuga	fuga	futás	calcatúra	calcatura	nyomás
			caldura	calor	melegség

stb.

2) *A' felhangu szótagokban a' többes számban, ha a' reájok következő szótagban i van, mint:*

parti	partes	részek	valli	valles	völgyek
salci	salices	fűzfák	calli	calles	utak
carti	chartae	kártyák	palmi	palmae	tenyerék
dàri	tributa	adózasok	nari	nares	orrlyukak
judecàti	iudicia	törvényke-	bonetâti	bonitates	jóságok
		zések			

stb.

3) Az *igéknek amu-val végzésében, 's minthogy reá esik a' hang, tompa ékezettel jeleltetik, mint:*

románul:	latinul:	magyarul:	románul:	latinul:	magyarul:
frecămu	fricamus	keverünk	seminămu	seminamus	vetünk
numerămu	numera-	számlálunk	mesurămu	mensura-	mérünk
	mus			mus	
mirămu	miramur	csodálko-	serbămu	servamus	ünnepe-
		zunk			lünk

stb.

4) Az *igék végén, kivéve a' jelentő mód aligmúlt időjét, és az első hajtogatásban a' határtalan mód jelenidejét, mint:*

dă	dat	ád	lega	ligavit	megkötött
stă	stat	áll	întra	intravit	bément
fă	fac	csinálj	gustă	gustavit	megkóstolt
tacă	taceat	hallgasson	âmbălă	ambulavit	járt

stb.

III. Az **a** orrhangulag hangzik, azaz **i** és **u** közti hangon, melly **X** czirıl betű hangot térszen:

1) Orrhangu **n** betű előtt, mint:

cane	canis	kutya	septemana	septimana	hét
pane	panis	kenyér	languore	lanquor	ínláz
mana	manus	kéz	canepa	canabis	kender
lana	lana	gyapju	cantu	canto	éneklek
paganu	paganus	pogány	quando	quando	mikor
angustu	angustus	keskeny	lancedu	lanquidus	lankadt
angeru	angelus	angyal	anellu	anullus	gyűrű
mancare	manducare	evés	scandura	scandula	deszka
pantece	pantex	has	remaniu	remaneo	maradék
anima	anima	szív	granu	granum	buza
Romanu	Romanus	Román	calcandu	calcando	tapodván

stb.

2) Orrhangu **m** betű előtt, ha ez után **b** vagy **p** következik, mint:

campu	campus	mező	lambire	lambire	nyalni
scambare	excambiare	felcserélés	ambi	ambo	mindakettő
amblare	ambulare	járás	bambacu	bambacum	gyapot

stb.

E.

I. Zárt **e**, melly úgy ejtetik ki mint **a'** magyarban az **é** ezen szóban „térj“:

1) *A' felhangu szókban, ha a' következő szókban i vagyon, mint:*

románul:	latinul:	magyarul:	románul:	latinul:	magyarul:
peri	peris	elveszel	pesci	pisces	halak
temi	times	félsz	greci	graeci	görögök
legi	ligas	kötsz	cresci	crescis	nősz
perdi	perdis	vesztesz	peri	piri	körtefák
pleci	moves	indulsz	versi	fundis	kiöntesz
mergi	pergis	mész	verdi	virides	zöldek
freci	fricas	dörgölsz	feri	ferae	vadak

stb.

2) *Az alhangu szókban, ha a' következő szótagban e vagy i vagyon, mint:*

númeri	numeras	számlálsz	comperi	emis	vásárolsz
currere	currere	folyni	punere	ponere	tevés, tenni
pérdere	perdere	veszteni	ardere	ardere	égés, égni
radere	radere	vakarás	sufferi	perfers	tűrsz
stèmpéri	temperas	mérsékelsz	supperi	offendis	megbán-
ducere	ducere	elmenni			tasz

stb.

3) *Az etu felhangu végső szótagban, mint:*

pometu	pometum	gyümölcsös	fagetu	fagorum	szilva-bükkös
prunetu	prunetum	szilvás	nucetu	nucetum	dióshely

stb.

4) *A' szók végén, mint:*

mare	mare	tenger	fire	fieri	természet
pute	putet	bűzöl			v. lenni
parte	pars	rész	dulce	dulcis	édes
			verde	viridis	zöld

stb.

Kivéve ezen szótagban *me-me* magamat, *se-se* őt, *ve-vos* titeket; mert ezekben tompán hangzik.

II. Nyílt e, melly hangzik mint a' magyarban az e, ezen szóban „szebb“:

1) *A' felhangu szókban, mellyeknek következő szótagában e vagyon, mint:*

crede	credit	hiszen	vede	videt	lát
potere	posse	erő v. hatni,	tacere	tacere	hallgatás,
		hetni			hallgatni
parere	parere	vélemény	pelle	pellis	bőr
degete	digiti	ujak	verme	vermis	nyű

románul :	latinul :	magyarul :	románul :	latinul :	magyarul :
sesse	sex	hat	muliere	mulier	feleség v.
septe	septem	hét			asszony
dece	decem	tíz	stelle	stellae	csillagok
			fere	fel	epe
			stb.		

III. Az **e**, melly felől és ékezettel szokott jeletetni, **ea**-vá válik a' felhangú szóban a' szó közepén, midőn a' szó **a**-val végződik, mint :

crēsta	crista	taré	dēsa	densa	sűrű
crēscā	crescat	nőjjön	vēdia	videat	lássá
crēpa	erepat	hasad	sēdia	sedeat	üljön,
fēra	fera	vad	ēscā	escafomes	tapló
canēscā	canina	kutyás	cēra	cera	viasz
pēra	pirum	körtve	sēra	zera	estve
imperatēsa	imperatrix	császárné		stb.	

Jegyzés. Olvasd creasta, creasca, creapa stb.

IV. Tompa hangú **é**, melly megfelel a' ciril **z**-nek, eljön

1) A' felhangú szótagban, ha a' reá következőben **u** vagy on,

mint :

vediu	video	látok	seccu	siccus	száraz
peru	pirus	körtefa	versu	fundo	öntök
ospetiu	hospitium	lakoma	invetiu	doceo	tanítok
sediū	sedeo	ülök,	appesu	deprimo	nyomok
seru	serumlac	savó		stb.	

Ezen szabály nem épen mindenütt alkalmazható.

2) A' legtöbb alhangú szók közepén is, mint :

nūmeru	numerus	szám	seccātu	siccatus	száraz
ūmeru	humerus	vál	respūde	respondit	felel
peccatu	peccatum	vétek	repūne	reponit	visszatesz
piperatu	piperatum	borsózott	fetātu	faetatus	nemzett
litterātu	litteratus	tanult, tu-			
		dós		stb.	

3) Ezen egytagu összekötő névmásokban *ne-se-re*.

V. Az orrhangu **e**, melly az **i** és **u** közt állván, megfelel a' ciril

ѣ-nek, eljön

1) Orrhangú **n** betű előtt, mint :

vena	vena	ér	sementia	sementis	vetni való
fenu	foenum	széna			mag
juramentu	iuramen-	eskü	ventu	ventus	szél
	tum		frenu	frenum	kantár
vestmentu	vestimen-	öltöny	documentu	documen-	tanúság
	tum			tum	

pamentu, pavementum, föld, — sentiementu, sentimentum, érzékenység, — legementu, ligamentum, kötelék, stb.

2) *Orrhangu m* előtt *b* vagy *p* betű melléragasztásával, mint: tempu, tempus, idő, — semplu, simplex, egyszerű, — stemperu, tempero, mérséklek, templa, templum, imaház, — temple, tempora, vakszem, — essemplu, exemplum, példa, — restempu, intervallum, időköz stb.

I.

I. Nyílt teljes hangu i eléjön a' félhangyakban, mint:

miru, miror, csodálkozom, — perire, perire, elveszni, — petire, petere, kérés, kérni, — viu, vivus, eleven, — vecinu, vicinus, szomszéd, — vinu, vinum, bor, — ninge, ningit, havazik, — fugitu, fugitus, megfutott, — incingu, cingo, övedzek, — Domineca, Domnica, vasárnap, stb.

II. Félhangu vagy rövid i eléjön az alhangu szótagokban.

1) A' szók végén, mint:

anni, anni, esztendő, — pomi, pomi, gyümölcsfák, — faci, facis, csinálsz, — plangi, plangis, sirsz, — vedi, vides, látsz, — furi, fures, tolvajok, — multi, multi, sokan, — pasci, pascis, legeltetsz, — moli, molles, lágyítasz, — gusti, gustas, kostolsz stb.

2) *A' szók közepén magánhangzók előtt, a' mellyekkel nem tulajdonos kettős hangzót tesznek, mint:*

aria, area, szérű, — vinia, vinea, szőlő, — dulcétia, dulcedo, édeség, — sociu, socius, társ, — paia, palea, szalma, — facia, facies, szín, ábrázat, — sciëntia, scientia, tudomány, — potintia, potentia, tehetség, — societate, societas, társaság, — natione, natio, nemzet st.

III. Orrhangu i, melly i és u közt áll, megfelel a' ciril X-nek, eléjön

1) m és n betűk előtt a' szók elején, vagy ha az első szótagba is esik, mint:

infrangu, frango, török, — inputu, imputo, okul vetek, — intindu, intendo, feszítek, — inpingu, inpingo, taszítok, — inpertu, divido, osztok, — implú, impleo, teli töltöm, — immultiescu, multiplico, szorozom, — inverdescu, viridesco, zöldülök, — imbracaminte, vestimenta, öltönyök, imperatu, imperator, kormányzó, — invingu, vinco, győzök, — invertu, verto, forgatok, — rima, rima, féreg, —

stringu, stringo, szorítok, — sinu, sinus, kebel, — stingu exstinguo, oltok stb.

2) A' szók közepén vagy végén, midőn az **i** hosszú, jelöltetik kettős ékezzettel, és hangzik mint a' ciril **Ѣ**, mint:

ride, ridet, nevet, — subtire, subtilis, vékony, — a audire, audire, hallani, — a impartire, dividere, osztani, — a inverdî, viridescere, zöldülni, — a amarire, amarescere, keseríteni, — dicu, dico, mondok, — virtute, virtus, erény stb.

①.

I. Az **o** megtartja hangját

1) A' felhangu szótagban, ha a' reá következőben **i** legyen, mint: dormi, dormis, alszol, — sorti, sortes, sorsak, — porci, porci, disznók, — orbi, caeci, vakok, — toti, omnes, mindnyájan, — sudori, sudores, izzadságok, — noduri, nodi, csomók, — sorbi, sorbes, hörpölsz, — pastori, pastores, pásztorok, — noti, natas, uszol, — rogi, rogas, esdekelsz, — mortî, mortui, holtak, — porti, portae, kapuk, — pondi, pondera, fontok, stb.

2) A' felhangu szótagban, ha a' reá következőben **u** legyen, mint: locu, locus, hely, — floccu, floccus, pihe, — somnu, somnus, álom, — moriu, morior, halok, — focu, focus v. ignis, tűz, — jocu, jocus v. lusus, játék, — adjutoriu, adjutorium, segítség, — nostru, noster, miénk, — vostru, vester, tiétek, — rostru, rostrum, madár-orr stb.

II. Az **o** válik kettős hangzó **oa**-vá, és valamennyiben úgy hangzik mint ebben a' magyar szóban „határ“; jelöltetik pedig az **o** éles ékezzettel

1) A' felhangu szótagban, ha a' reá következőben **e** legyen mint:

mórte, mors, halál, — fülle, follis, has v. fuvó, — óste, hostis, se-reg, — putöre, putor, putor, büz, — óssu, ossa, csontok, — cöste, costa, oldalak, — fôrte, fortiter, erősen, — mölle, mollis, lágy, — róde, rodit, rág, — póte, potest, hat, het, — róte, rotae, kerekek, — sudöre, sudor, izzadság stb.

2) A' felhangu szótagban, ha a' reá következőben **a** legyen, mint:

pórta, porta, kapu, — cóma, coma, serény, — sócra, socrus, anyós, — jóca, jocat v. ludit, játszik, — córdá, chorda, húr, — scóla, schola,

iskola, — móra, mola, malom. — pórtá, portat, hordoz, — róga, ro-gat, esdekel, — sóciá, socia, társnő, stb.

Jegyzés. Hogy az *o*-nak ezen kettős hangzói hangja megvolt a' régi latinoknál is, semmi kétséget sem szenved, minthogy Ca-tullusnál előjön *oarion* *orion* helyett; valamint mind a' két Dacia románjainál, úgy az olaszoknál és spanyoloknál is használatban van, ha bár kiejtésre nézve kevésbé különbözik. például: *coquere* olaszul *cuocere*, románul *cócere*; — *schola*, olaszul *scuola*, román. *scóla*; — *nova*, ol. *nuova*, rom. *nóua*, spanyolul *nueva*; — *sors*, rom. *sorte*, spany. *suerte*; — *chorda*, rom. *corda*, spany. *cuerda*; — *domina*, rom. *domna*, spany. *duenna*; — *mors*, rom. *morte*, spanyolul *muerte* etc.

III. *Tompa o*, melly az *e* és *o* közt állván, megfelel a' *z* czirű betűnek; ritkán jön elő és kiváltképen a' következő szavakban: *rotundu*, *rotundus*, *kerék*, — *loturi*, *loturae faeces*, *moslék*, — *dupo*, *post*, *után*, — *locusta*, *locusta*, *sáska*, — *fóra*, *sine*, *nélkül* stb.

IV. *Orrhangu o* előjön *orrhangu n* előtt, mint: *fõntana*, *foás kut*, — *plumõni*, *pulmones*, *tüdõk*, — *rõndu*, *ordo*, — *rend*, *ingõnfatu*, *olaszul ingonfiato*, *felvuvalkodott* stb.

Az *o* úgy ejtetik mint *u*.

1) Az *one*, *oni*, *ome*, *omi*, *onte*, *onti*, *onde*, *ondi* végzetű és latin eredetű szókban, mint:

carbone, *carbo*, *szén*, — *nome*, *nomen*, *név*, — *monte*, *mõns*, *ha-vas*, — *monti*, *montes*, *havasok*, — *longu*, *longus*, *hosszu*, — *carboni*, *carbones*, *szenek*, — *tonde*, *tondet*, *nyír*, — *responde*, *re-spondet*, *felel*, — *bonu*, *bonus*, *jó*, — *fronte*, *frons*, *homlok*, stb.

2) Minden *alhangu* nevek *hol* elő- *hol* végszótagjaiban, mint: *rogare*, *rogare*, *kérés* v. *kérni*, — *morire*, *moriri*, *meghalás*, — *Domineca*, *Dominica*, *vásárnap*, — *liepori*, *lepores*, *nyulak*, — *tem-pori*, *tempora*, *idõk*, — *coprindu*, *comprehendo*, *felfogok*, — *colegu*, *colligo*, *szedek*, — *porcellu*, *porcellus*, *malacz*, — *jocatu*, *jocatus* v. *lusus*, *megtánczolt*, — *ocidu*, *occido*, *ölök*, — *ordimu*, *ordimur*, *elkezdünk*, — *olicelle*, *olicellae*, *csuprok*, — *orescu*, *horesco*, *utá-lom*, — *oritu*, *horridus*, *utálatos*, stb.

Jegyzés. Az olaszoknál is nagy hasonlóság lévén az *o* és *u* közt, több szókban felcserélve használják, pl. *cultivare* és *cultivare*; *fosse* és *fusse*; *instrumento* és *instrumento*; úgyszintén a' latinok is felcserélik az *o* t *u*-val, mint: *robigo* és *rubigo*, románul *rugine*; —

opilio és upilio; — nomisma és numisma. — Az olaszoknál mint a' románoknál az *o u*-vá lesz, midőn a' felhang átmegyén a' következő szótagra, mint: olaszul *odo*, lat. *audio* hallok; — *udito*, *auditus* hallatszott; — *uccisore occiso*, stb.; e' szerént a' román nyelvben is többnyire *u*-val iratnak, mint: *carbune*, *nume*, *munte*, *lungu*, *tunde*, *respunde*.

1) *Jegyz.* Az *o* a' román nyelvben némellykor *a*-ra is változik, mint: *astupare obturare* bedugni; *adormire obdormire* elalvás v. elaludni; *asedie obsidio* ostromlás; *afora fora*, künn stb.

2) *Jegyz.* Az *o* kihagyatik ezen szókban: *consoeru*, *consocer*, *consócra*, *consocrus*; *vollere*, *velle volutu*, és a' *volo* igében mindenütt, 's így mondja a' nép: *cuseru cusera*; *vrere vrutu*; itten az *l* két magánhangzó közt *r*-ré változván, erről bővebben, midőn az *l* fog tárgyaltatni.

U.

Nyílt teljes hang u előjön

1) A' felhangú szótagokban, mint: *fuga*, *fuga*, szaladás, — *pruna*, *pruna*, szilva, — *luna*, *luna*, hold, — *funie*, *funis*, kötél, — *multe*, *multae*, sok, — *lupta*, *lucta*, küzdés, — *pumnu*, *pugnus*, ököl, — *sula*, *subula*, árr, stb.

2) Az alhangú szótagok közepén, mint: *vultur*, *vultur*, sas, — *mascuru*, *masculus* v. *veres*, ártány, — *tremura*, *tremut*, reszket, — *scandura*, *scandula*, deszka, stb.

II. Felhangú vagy rövid *u* előjön az alhangú szók végén, mint: *somnu*, *somnus*, álom, — *lucru*, *labor*, dolog, — *vescu*, *viscum*, lép v. fagyöngy, — *olariu*, *figulus*, fazekas, — *aspru*, *asper*, darabos, — *capestru*, *capistrum*, kötőfék, — *selbaticu*, *silvaticus*, vad, — *lutu*, *lutum*, agyag, stb.

Az *u* két magánhangzó közt nem hangoztatik, mint:

noua, *nova*, új, — *ouu*, *ovum*, tojás, — *oua*, *ova*, tojások, — *boui*, *boves*, ökrök, — *araiui*, *aravi*, szántottam, — *dormiui*, *dormivi*, aludtam, — *sciui*, *scivi*, tudtam; de az utóbbiban az *u* is hangzik ezekben az *u* latin *v* helyett van. Olvasd: *nóa*, *óa*, *boi*, *arai*, stb.

III. Orrhangú *u* ritkán jön elő, és főképen ezen szók első szótagában: *rundune*, *hirundo*, fecske; *gut*, *gutur*, torok.

Jegyzés. Az *u* valamint az olaszoknál is *o* helyett tétetik. Mint: *agricultura* és *agricultura*; *sorge* és *surge*; *sostanza* és *sustanza*; —

úgy a' román nyelvben is az *u* némellykor átmegyén felhangu *o*-ba, és akkor úgy is kell írni, mint:

scotiu, excutio, kihúdom, — tónna, autumus, ősz, — nora, nurus, meny, — ploua, pluit, eső esik, — copillu, pupillus, gyermek, — cotu, cubitus, öl stb.

Általános jegyzés. Az ékezet nélküli iratokban nem kevésbbé segítették az olvasó az által, hogy

a) Az *a m* ajakbetű előtt, ha utána *b* vagy *p* és *n* nyelvbetű következik, orrhangulag ejtetik ki, például: campu, campus, mező; amblu, ambulo, járok; bambacu, bambaceum, gyapot; pantele, pantex, has; canepa, canabis, kender, stb.

1) *Kivétel.* Az *a m* előtt megtartja nyílt hangját ezen szóban: lampa, lampas, szövétnek.

2) *Kivétel.* Két *n* előtt: p. o. annu esztendő, annotare megjegyzés, annulare megsemmisítés, manna mennyei kenyér, canna kancsó.

3) *Kivétel.* A' tartományok vagy vidékek lakói nevezésében, p. o. murasianu marosvidéki, banatianu bánátvidéki, blasianu balásfalvi, clusianu kolosvári, sibianu szebeni; úgy a' tulajdon nevekben is, példának okáért: Antoniu Antal, Alessandru Sándor, Andreiu, András stb.

b) Az *e* orrhangulag ejtetik ki *m* előtt, ha utána *p* és *n* következik, például: tempu tempus idő; templa imaház; stemperu mérséklek; ventu szél; vena ér; fenu széna stb.

c) Az *i a'* szavak elején *m* és *n* előtt, vagy ha az első szótagba esik, orrhangulag ejtetik ki, mint: infrangu török, imputu okul vetek, intru bémegyek, impingu taszítok, invingu győzők, rima féreg, sinu kebel, stringu szorítok, stingu oltok stb.

I. Jegyzés. Az *a* betű a' fenn érintett a) pontban foglalt eseten kívül tompa hangulag ejtetik ki:

a) A' szó közepén a' másodvég (penultima) szótag előtt, mint: maretiu büszke, laudatoriu dicsérő stb.

b) Az utolsó szótagban az első ejtegetésre tartozó névmutató nélküli nevekben, mint: apa víz, longa hosszú, alba fehér stb.

c) Az első hajtogatásra tartozó igék jelentő és foglalo módjai többes számu első személyeiben a' másodvég szótagban, úgy szinte a' jelentő módnak harmadik személye utolsó szótagjaiban, mind az egyes, mind a' többes számban; valamint az egyszerű mult idők-

ben, *ra* vagy *ramu* végszótagokban, 's minden igék hajtogatásaiban: noi laudamu, mí dicsérünk, noi se laudamu hogy mí dicsérjünk, 'ellu lauda ő dicsér, 'ei lauda ök dicsérnek, 'ei laudara ök dicsérének, io laudaseramu én dicsértem vala, tu laudaserasi te dicsértél vala, 'ellu laudasera ő dicsért vala, noi laudaseramu mí dicsértünk vala, voi laudaserati, ti dicsértetek vala, 'ei laudasera, ök dicsértetek vala stb.

c) A' többi három hajtogatásban a' parancsoló és foglaló mód jelen idő egyes és többes számu harmadik személyében, mint: véda lássa, faca tegye, audia halljon, se véda hogy lásson stb.

f) Azon nevekben, melyek az egyes számban *a* vagy *e*-vel végződnek, és a' többes számot *i*-vel képzik, mint: calle ut, calli utak; bonetate jóság, bonetati jóságok; valle völgy, valli völgyek; parte rész, parti részek stb.

II. Jegyzés. Az *e* tompa hangulag ejtetik ki:

a) A' felhangu szótagban, ha a' reá következőben *u* vagy *o*, mint: vediu látok, siediu ülök, peru körtvefa stb. Ezen szabály nem mindenütt alkalmazható.

b) A' legtöbb alhangu szók közepén, mint: numeru szám, umeru váll, peccatu vétek stb.

c) Ezen egytagu összekötő névmásokban: *me, ve, se*.

III. Jegyzés. Az *u* a' szók végén csak akkor ejtetik teljes hanggal, midőn éles ékezzettel jeleltetik, máskor mindig röviden, mint: avú néki vala; perdú elveszté; fú volt stb.

A' mássalhangzók kimondásáról.

B.

A' *b* úgy hangzik mint a' latin nyelvben, például:

batare, batuere, verés v. verni, — bonu, bonus, jó, — batiu, balteus, bot, — bucea, bucca, pofa, arbore, arbor, élő fa, — orbu, orbis v. coecus, vak, — blandu, blandus, nyájas, — braci, brachium, kar, — bruma, bruma, hó harmat, — bucinu, buccina, kürt, — barba, barba, szakáll, — plumbu, plumbum, ón stb.

1) Jegyzet. A' *b* két magánhangzó közt lágyítás végett kihagyatik a' román nyelvben, mint:

scriere, scribere, írás v. írni, — suire, subire v. ascendere, felhá-

gás, — iérna, hibernum, tél, — suula, subula, ár, — daam, dabam, adék, — caalu, cabalus, ló, — biere, bibere, ivás v. inni, — seu, sebum, faggyu, — nóe, nobis, nekünk, — tie, tibi, néked, — sie, sibi, magának, — liertare, libertare, bocsánat.

2) *Jegyzet.* A' *b-t* a' románok lágyítás végett átváltoztatják *d-re*, mint: *desagi*, *bisaccium*, átalvető; *f-re*, mint az olaszok és spanyolok, például: *bolfosu*, *bulbosus*, csomós; *corfa*, *corbis*, kosár, *g-re*, mint: *negura*, *nebula*, köd; *ugeru*, *uber*, tögy; *rugu*, *rubus*, csipkebokor; *h-ra*, mint a' spanyoloknál, így: *buha*, *bubo*, bagoly, spanyolul *buho*; *i-re*, mint: *haiduci**), *rhabduchi*, hajduk; *m-re*, mint: *amu habeo van* nekem; *p-re*, mint: *apasare*, olaszul *abbasare* nyomás; *opecescu*, a' latin *cohibettől* tartóztatom; *canepa canabis* kender; ez történt a' latinoknál is, lásd *Quintilianus Inst. orat. libro I-o cap. VII-o*: „*Quaeri solet in scribendo praepositiones sonum quem iunctae efficiunt, an quem separatae observare conveniat: ut cum dico obtinuit; secundum enim b litteram ratio poscit, aures magis audiunt „p“.* Épen ez történik a' románoknál, a' kik írnak *subt* és ejtenek *supt*, mint: *subtire* *subtile* vékony, mondják *suptire*; átváltoztatják továbbá *r-re*, mint: *aire*, *alibi*, másutt; *are* *habet*, neki van; *nuoru* *nubes* felhő; *rié* *scabies* (kihagyatik a' szótag *sca*) rüh; *u-ra*, mint *fauru*, *faber*, mester, *faurire* *fabrica* gyár; *stauru* *stabulum* akol; *utoljára v-re*, mint: *varvaru* *barbarus* barbar.

A' *b-nek* más betűkkel való felcserélése a' latinoktól veszi eredetét, lásd e' felől *Priscianus de mutatione litterae b*, *libro I-o* és *Quintilianus Inst. Orat. libro I-o, cap. IV-o*.

C.

1) A' *c — a, o, u, h, l, r* előtt úgy hangzik mint a' magyarban a' *k*:

carne, *caro*, *hus*, — *carpinu*, *carpinus*, cserfa, — *curte*, *cors* v. *aula*, udvar, — *cassiu*, *caseus*, sajt, — *cornu*, *cornu*, szarv, — *cucurbita*, *cucurbita*, koponya, — *mucosu*, *mucosus*, taknyos, — *musca*, *musca*, légy, — *saccu*, *saccus*, zsák, — *cupa*, *cupa*, kupa', — *comparu*, *comparo*, emo, veszek, — *inchiere*, *conclusio*, befejezés, — *chiaru*, *clarus*, tiszta, — *secretu*, *secretum*, titok, stb.

*) *Haiduci* *rhabduchos*-tul, 's nem hajdu-tul volna?

Szerk.

2) *Nyílthangu c, i előtt olaszosan hangzik mint a' magyar cs* : ceriu, coelum, ég, — cercu, circus, kör, — céra, cera, viasz, — cépa, coepa, hagyma, — ceresiu, cerasus, cseresznyefa, — nuci, nuces, diók, — vecinu, vicinus, szomszéd, — sarcina, sarcina, teher, — cingu, cingo, övedzek, főrfeci, forfices, ollók stb.

3) *Kettős hangzó ia, iu, ie és ü előtt úgy hangzik mint a' magyar cz* :

facia, facies, szin, — sociu, socius, társ, — ghiacia, glacies, jég, — acia, acia, filum, fonal, — braci, brachium, kar, — micia, felis, macska, — iicia, licia, nyüst fonal, — carnaci, carnaceum, kolbász stb. — Olvasd : fáczá, soczu, ghiáczá, áczá stb.

Jegyzés. A' c betűt lágyítás végett f-re változtatják a' románok, mint : doftor medicus orvos : g-vé, mint : sgura scoria salak ; gaura caula v. foramen, lyuk ; muguru, oculus v. germen, bimbó ; stanga (olaszul stanca), bal, továbbá a' c-t t előtt p-re változtatják, mint : lapte lac, tej ; peptu pectus, melly ; nópte nox éj ; lupta lucta, küzdés stb.

D.

1) *A' d mássalhangzó r, valamint a o u magánhangzók és zárt vagy alhangu e és i előtt megtartja saját hangját, mint* :

datu, datus, adott, — dosu, dorsum, hát, — fundu, fundus, fenék, — dormu, dormio, alszom, — cada, cadus, kád, — sudore, sudor, izzadság, — nodus, nodus, csomó, — dracu, draco, ördög, — chedru, cedrus, cedrusfa, — dauna, damnum, kár, — dulce, dulcis, édes, — judecu, iudico, ítélek, — vindecu, vindico, gyógyítok, — dinte, dens, fog, — medicu, medicus, orvos, — diregu, dirigo, igazítok, — codru, codrus, lucus, liget, — direptu, directus, egyenes stb.

2) *A' d kettős avagy hosszan ejtett i előtt úgy hangzik mint a' magyar z, azért az i kettős ékezzettel jeleltetik, mint* :

dicu, dico, mondok, — orditu, ortus, elkezdett, — di, dies, nap, — audire, audire, hallás, hallani, — prandimu, prandemus, ebédelünk, — tardiu, tardus, késő, — inverditu, viridicatus, megzöldült, — incaldimu, calefacimus, melegítünk stb.

3) *Félhangu avagy rövid i előtt a' szó végén, vagy ha az i után még egy magánhangzó következik, a' melylyel nem tulajdonképi kettős hangzót képez, mint* :

vedi, vides, látod, — audi, audis, hallod, — verdi, virides, zöldek, — surdi, surdi, siketek, — nētedi, nitidi, simák, — audiu, audio, hallok, — spūdia, spōdium, parázs, — médiadi, media dies, dél, — mediānópte, media nox, éjfél, — midilocu, medium, eszköz. stb.

4) **Ess, esc, est, err, ell** szótagok előtt, mint :

ordescu, ordior, elkezek, — prandescu, prandeo, ebédelek, — as-surdescu, obsurdesco, siketülök, — inverdescu, viridesco, zöldülök, — mucedescu, mucesco, megpenészedem stb.

F.

Az **f** úgy hangzik mint a' latin nyelvben, p. o. :

facu, facio, csinállok, — feru, ferrum, vas, — focu, focus, ignis, tűz, — fusu, fusus, orsó, — fēra, fera, vad, — frate, frater, testvér, — flacara, flamma, láng, — flóre, flos, virág, — affare, g. αλφανω, spany. hallare, lelés v. lelni, — frange, frangit, tör, — inflare, inflammatio, dagadás, — scrófa, scrofa, kocza stb.

Jegyzés. Az **f** *b*-re is változik, mint: bobu, faba, bab; *h*-ra: hamisitu (fames) megéhezett; hornu, a' latin fornaxtól v. furnus, kürtő; prihana, a' latin profana-tul, mocsok, szenny stb.

G.

1) **A' g — a, o, u, h, l, r** előtt úgy hangzik mint a' latin nyelvben, p. o.

galbinu, flavus, sárga, — gustu, gustus, ízlés, — mulgu, mulgeo, fejek, — angustu, angustus, keskeny, — vérga, virga, vessző, — grasu, pinguis, kövér, — grosu, crassus, vastag, — negru, niger, fekete, — vighiara, vigilare, vigyázni, — ghiacia, glacies, jég, — unghie, unguis, köröm, — ghinde, glans, mak, — greu, gravis, nehéz, — grānu, granum, buza, — glia, gleba, hant, — globu, globus, gölyő stb.

2) Nyílt hangu **e** és **i** előtt úgy hangzik mint a' magyar **zs. pl.** gemu, gemo, nyögök, — geru, gelu, fagy, — genunchiu, genu, térd, — lege, lex, törvény, — gena, gena, szemöldök, — ginere, genus, vő, — giuru, gyrus, körül, — sänge, sanguis, vér, — margine, margo, széle valaminek, — funingine, fuligo, korom stb.

3) A' **g-t n** előtt *lágýtás végett m-re változtatják, mint:*
 semnu, signum, jegy, — lemnu, lignum, fa, — demnu, dignus, méltó, — pumnu, pugnus, ököl, — comnatu, cognatus, rokon, — 'mnellu, agnellus, bárány, stb.

Jegyzés. A' **g** átváltozik *c-vé*, mint: clocescu glocio kotlok; innét mondatik: cloca kotlótyúk; cleiu glutinum enyv; némelly szavakban kihagyatik, mint: limba, lingua, nyelv; mai, magis, inkább; parasime, quadragesima, nagy böjt; mäestru, magister, tanító stb.

H.

A' **h a'** latinoknál nem betűnek, hanem csak lehelési jegynek tekintetett, lásd Priscianus libro I-o „*H litteram non esse ostendimus, sed notam aspirationis, quam graecorum antiquissimi similiter ut latini in versu scribebant, nunc autem dimiserunt etc.*“ Összeköttetik minden magánhangzóval, valamint *c, p, r* és *t* mássalhangzóval, p. o. Chremes, Philippus, Pyrrhus, Thomas. — De a' Cicero ideje előtt nem tartozott a' mássalhangzók sorába; lásd: Cicero in libro de Oratore, a' hol ezt bizonyítja: Quin ego ipse, cum scirem ita maiores locutos esse, ut nusquam nisi in vocali, aspiratione uterentur, loquabar sic: puleros, Cetegos, Triumpos, et Cartaginem dicerem: aliquando, idque sero convicio aurium, cum mihi exorta veritas esset, usum loquendi populo concessi, scientiam mihi reservavi.“ A' román nyelvben is, kivéve az idegen szavakat, és midőn *c* vagy *g*-höz ragasztatik, csak lehelési jegynek tekintetik, mint: hamu, helcium v. camus, hám, — hırescu, hirio, boszantok, — hırcăescu, hirquitalio, hortyogok, — hemeiu, humulus, komló, — haru, *χαρις* kegy v. kellem, — harnicu, dexter, alkalmas stb.

I.

A' **j i** magánhangzóból mássalhangzóvá lett, *c' szerint más mássalhangzókat maga mellett nem szenved, és a' szavak elején jön elő magánhangzók előtt, ide értve az összetetteket is; mind a' két esetben pedig a' latin eredetű román szavakban úgy hangzik, mint a' magyar zs:* jocu, jocus, lusus, játék, — juramentu, iuramentum, eskü, — jude, iudex, bíró, — Joue, Jupiter, Jupiter, — judeciu, iudicium, ítélet, — june, juvenis, fiatal, — jugu, iugum, járom, — prejudeciu, praeiudicium, előítélet, — ajutare, adiuvere, segítség, segíteni, — conjuga-

tiune, coniugatio, hajtogatás, — ajungere, adiungere, utolérés vagy utolérni, stb.

L.

Az I megtartja nyílt hangját

1) *a' szavak elején, mint:*

largo, largus, bő, — locu, locus, hely, — lucru, labor, dolog, — lemnu, lignum, fa, — lacrima, lacrima, könny, — legu, ligo, kötök, — limpede, limpidus, tiszta, — lumina, lumen, gyertya, v. világ, — lege, lex, törvény, — linge, lingit, nyal, — locusta, locusta, sáska, — linba, lingva, nyelv, stb.

2) *A' szavak közepén mássalhangzók előtt, mint:*

albu, albus, fehér, — vulpe, vulpes, róka, — rotilla, rotula, kerék, — molle, mollis, lágy, — pelle, pellis, bőr, — satullu, satullus, jóllakott, — copillu, pupillus, fiugyermek, — copilla, pupilla, leánygyermek, — multu, multus, sok, — stelle, stellae, csillagok, — ólle, ollae, fazakak, — ulmu, ulmus, szilfa, — limbricu, umbricus, geszta, stb.

3) *b, f, p és r mássalhangzók után, mint:*

flöre, flos, virág, — blandu, blandus, nyájas, — place, placet, tesz, — urlare, ululare, ordítás, ordítani, — merla, merula, rigó, — floccu, floccus, pihe stb.

II. Az I vagy meglágyítottik, vagy egészen elhallgattatik, ha épen kettős I lenne is a' latinból származott szavakban.

1) *A' szavak közepén két magánhangzó közt, ha red i következik, mint:*

filia, filia, leány, — palia, palia, szalma, — saliu, salio, ugrok, — batalia, pugna, ütközet, — teliu, tilia, hársfa, — molli, molles, lágyak, — satulli, saturi, jóllaktak, — gallina, gallina, tyúk, — valli, valles, völgyek, — miselli, miselli, nyomorultak, — filiu, filius, fiu, — folia, folium, lap, — maliu, maleus, sulyok, — taliare, scindere, vágni, vágás, — muliere, mulier, asszony, — calli, calles, utak, — alliu, allium, foghagyma, — pulliu, pullus, csirke, — elli, illi, ök, stb. Olvasd: fia, paia, saiu, bataia, teiu, maiu, satui, gaina, vái, misei, fiu, föia, maiu, stb.

2) *Elhallgattatik az I ella szótagban, mint:*

porcella, porcella, nöstény malacz, — stella, stella, csillag, — masella, maxila, zápfog, — margella, margarita, gyöngy, — fe-

mella, foemella, asszony, — siella, sella, nyereg, Olv. porcea, stea, másea, margia, femea, siea.

Jegyz. Az *l* az egyes sajátító és tulajdonítóban, a' többesben pedig mindenütt megmarad.

3) *Ezen szavakban a' szó kezdetén is az l fél i-nek hangzik:* linu, linum, len; licia, licia, nyüstfonal; liepore, lepus, nyul; liertare, libertare, megbocsátás. — Olv. iinu, iicia, iepore, iertare.

III. Az l-et lágyítás végett r-re is változtatják, mint: paru, palus, karó, — peru, pilus, haj, — sarutu, a saluto, csókolok, — gura, gula, os, száj, — móra, mola, malom, — scara, scala, lajtórja, — petioru, petiolus, láb. — fetioru, fetiolus, férfi gyermek, — borete, boletus, gomba, — venturare, ventilare, szórás, — secara, secale, rozs, — sare, sal, só, — dorere, dolere, fájdalom, vagy fájni, — geru, gelu, fagy, — singuru, singulus, egyedül, — scandura, scandula, deszka, — ferice, felix, szerencsés, — purece, pulex, bolha, — urcioru, urceolus, korsó, — firu, filum, fonal, szál, — curu, culus, alfel, — angeri, angeli, angyalok, stb.

1) *Jegyzet.* Az *l* a' szavak elején mint az olasz nyelvben *i*-re változtatik *k* és *g* mássalhangzók után, például: chiama latinul clamat, olaszul chiama, hí; chiaru latinul clarus, olaszul chiaro, tiszta; chiaie latinul clavis, olaszul chiave, kulcs; ghiacia latinul glacies, olaszul ghiaccio; ghiânda latinul glaus, ol. ghianda; ochiu lat. oculus, ol. occhio, szem; — urechia, lat. auricula, ol. orecchio, fül; unghie lat. ungula, ol. unghia, köröm stb.

2) *Jegyzet.* Az *l* felcseréltetik *n*-nel is, mint: asemînara, similare, hasonlítás v. hasonlítani; assemine, similis, hasonló stb.

M.

Az m úgy hangzik mint a' latin nyelvben, pl. mare, mare, tenger, — margine, margo, szél, — monte, mons, havas, — forma, forma, idom, — temu, timeo, félek, — commatre, commater, komaasszony, — mutu, mutus, néma, — micu, parvus, kicsi, — mâneacă, manica, öltöny-uj, — umbra, umbra, árnyék, — summa, summa, összeg, — imputu, imputo, szemrehányok stb.

N.

Az n megtartja nyílt hangját, mint: nasu, nasus, orr, — nodu, nodus, göcs, — nuca, nux, dió, — no-

me, nomen, név, — nópte, nox, éjszaka, — unge, ungit, ken, — numeru, numerus, szám, — nime, nemo, senki, — nepotu, nepos, unoka, — cornu, szarv, — tómná, autumnus, ősz, — cantecu, canticum, éneklés stb.

Jegyzés. Nem hallatszik vagy egészen elhallgattatik

a) Ezen szótagokban: *ania, anie, aniu, onia, unia, unie, uniu, unii, inia, inie, iniu, inii*; mint:

calcaniu, calcanium, sark, — remaniu, remaneo, maradok, — tienu, teneo, tartok, — viniu, venio, jövök, — vinia, vinea, szőlő, — strigoniu, magus, varázsló, — strigonia, sztriga, boszorkány, — cuniu, cuneus, ék, szeg, — cimponia, fistula, síp, — capetaniu, cervical, váncos, — antaniu, anticus, első, stb.

Olvasd: calcâiu, remâiu, tiêiu, viiu, viia, strigoiu, strigóia, cuiu, cimpóia, copetâiu, ântâiu stb.

b) Ezen szavakban: frenu, frenum, zabola; branu braneum, granu granum vagy triticum, buza; câtu, quantum mennyi; atâtu tantum annyi.

Olv. frêu, brâu, grâu, stb.

c) *con* előjáróban, mint: costare, constare stb.

P.

A' **p** úgy hangzik mint a' latin nyelvben, pl.

palma, tenyér, — putiu, puteus, kút, — pesce, piscis, hal, — putere, vis, erő, — popa, popa, pap, — sierpe, serpens, kigyó, — pulpa, pulpa, husos ín, — napu, napus, karórépa, — pipa, pipa v. faica, pipa, — saponu, sapo, szappany, — spica, spica, kalász, — lepra, lepra, lépra, — ripa, ripa, mart, — vespe, vespa, darázs, — pétra, petra, kö, — scriptum, scriptura, írás stb.

Jegyzés. Ezen igében: pergere, úgy ejtetik ki mint *m*, például mergere; mint *n* például: nupta vagy nuptiae; nunta, lakadalom, — popillu (pupillus) *c*-vel ejtetik ki, mint: copillu, gyermek

R.

Az **r** az, mi a' latin nyelvben, p. o.

ramu, ramus, ág, — raru, rarus, ritka, — reu, reus, ros, — veru, verres, kan, — fôrfeci, forfices, ollók, — scartu, curtus, rövid, — ruptura, ruptura, szakadás, — róta, rota, kerék, — risu,

risus, kaczagás, nevetés, — prandiu, prandium, ebéd, — surdu, surdus, siket, — trei, tres, három, stb.

Jegyzés. Nem hallatszik ezen szavakban: periu, pereu, elveszek; róre, ros, harmat; morsicare, morderé, harapni.

S.

I. Az s a' szó kezdetén és közepén ezen magánhangzók a, e, o, u, valamint a' homályos hangu i előtt közönségesen hangzik mint a' latin nyelvben, és a' magyarban az sz; p. o.

saccu, saccus, zsák, — serinu, serenus, derült, — somnu, somnus, álom, — sugu, sugo, szopom, — misura, mensura, mérték, — storcu, extorqueo, kifacsarok, v. erősen kínozom, — sinu, sinus, kebel, — sélbaticus, silvaticus, vad, — lassare, a laxo, engedés, — tusse, tussis, köhögés, — formosu, formosus, szép, — resipire, dissipatio, elhányás st.

Az s úgy hangzik mint a' magyar s, és a' németben sch:

1) Nyílthangu i előtt, vagy ha utána még egy magánhangzó következik, p. o.:

resina, resina, szurok, — besica, vesica, hólyag, — essire, exitus, kimenetel, — sie, sibi, magának, — lessia, lexivia, lug, — russine, pudor, szégyen, — passire, gradi, lépés, lépni, — casiu, caseus, sajt. stb.

2) A' végső rövid i előtt, és a' nevek ejtögetésében mindenütt a' többes számban, mint:

ursi, ursi, medvék, — depusi, depositi, letétettek, — rusi, russi, oroszok, — grasi, pingues, kövérek, stb.

3) C és t előtt, valamint ezen szótagok: ess, ese, est, err, ell előtt, mint:

pesce, piscis, hal, — crescere, crescere, növés, nőni, — sciëntia, scientia, tudomány, — gusti, gustas, ízlelsz, — tristi, tristes, szomoruk, — tussescu, tusito, köhögök, — nascere, nasci, születni, — vescedu, viscidus, fonyadt, — stergu, sterga, törölöm, — misellu, misellus, nyomorult, — siessu, planities, térség; úgy a' következő szavakban is: sediu, sedeo, ülök, — septe, septem, hét, — sierpe, serpens, kigyó, — desiertu, üres, — siorece, sores, egér stb.

Jegyzés. Az s felcseréltetik t-vel is, mint: pociu, possum, hatok; cimilitura, aenigma (a similitudine) találós mese; továbbá f fel, mint: feria (a latino seria, quod est vas vinarium) veder; — némellykor kihagyatik, mint: pita (a latino pista) kenyér stb.

T.

I. A' **t** a' szók elején és mikor **s** előzi meg, úgy hangzik mint a' latin **t**, pl.

tacu, taceo, hallgatok, — tauru, taurus, bika, — totu, totu, egész, — turma, grex, nyáj, — patru, quatuor, négy, — tussa, tussis, köhögés, — tundu, tondeo, nyirok, — eucharistia, eucharistia, urvacsora, — putredu, putridus, rothadt, — peptinare, pectinare, fésülés stb.

II. T ezen szótagokban: **tia, tie, tia, tiu**, valamint a' többes számban végső **i** előtt a' névek ejtőgetésében mindenütt: úgy a' kettős vagy hosszú **i** előtt, a' melly kettős ékezzettel is jelöltetik, úgy hangzik mint a' magyar **cz**, pl.

nutretia, nutrimentum, táplálék, — inventiu, disco, tanulok, — catiellu, catellus, kutyakölyök, — vitiellu, vitulus, bornyu, — subtire, subtile, vékony, — dinti, dentes, fogak, — a inmulti, multiplicare, sokszoroz, — atitiu, accendo, ingerlek, — sēntiu, sentio, érzek, — credintia, fides, hit, — matiu, matium bél, — vitia, vitis, szőlőtő, — muti, muti, némák, — petitu, petitus, megkért, stb.

V.

V úgy hangzik mint a' latin **v**, pl.

vacca, vacca, tehén, — vasà, vasa, edények, — vulpa, vulpes, róka, — visu, visus v. somnium, álom, — veninu, venenum, méreg, — vulture, vultur, sas, — vendu, vendo, eladok, — verme, vermis, féreg, nyü stb.

1) Jegyzet. A' **v** hasonló lévén a' **b**-hez, ezzel a' román nyelvben felcseréltetik, mint:

corbu, corvus, holló, — cerbice, cervis. nyakszirt, — sierbi, servi, szolgák, — betranu, veteranus, vén, — berbece, vervex, berbéc, — eerbi, cervi, szarvasok, — selbaticu, silvaticus, vad, — ferbere, fervere, főzés, főzni, — sburare, volare, repülés, repülni, — besica, hólyag stb.

2) Jegyzés. Elváltozik **g**-re is mint: faguru, favus, méh-sejt; struguru, uva, v. uvula, szőlő stb.

Z.

A' **z** idegen szavakban használtatik, valamint az *ezu* végzetű igékben is, mint: zalogu, pignus, zálog; záru, pessulus, zár; formezu, formo, képezek; serbesu, servo, tartok v. ünnepelek stb.

(Folytatása következik.) FEKETE JÁNOS.

Könyvismértetés.

A' magyar nyelv sajátosságairól. — Irta Gyergyai Ferencz. Kolosvártt, 1856. 8-r. X és 116 lap. Ára 50 p. kr.

A' Magyar Nyelvészet már I. 411. lapján jelenté röviden Gyergyai úr munkáját, bővebb ismértetést utóbbra halasztván. Szinte sajnáljuk, hogy csak most érkezőnk rája: mert jó mennél hamarább megismérködni ezen könyvvel. Úgy mutatjuk be tehát olvasóinknak, kiváltkép a' középiskolák tanítójinak, kik kötelesek alaposan tanítani a' magyar nyelvet, hogy annak el- és megolvasására kérve kérjük őket.

„Rég olta kísérem figyelemmel irodalmunk fejlődését, úgy-mond sz. az előszóban, 's lelki örömmel szemlélttem haladását. Azomban gyakran olvastam olyan kitételeket, fordulatokat, a' melyekről nyelvérzetem súgta, hogy azok nem magyarosak. Sokat gondolkoztam: vajjon mi igazítna helyes útbá; mi a' biztos alap, a' mellyen meg lehetne állani; mellyik a' kútfő, a' mellyből tisztán lehessen meríteni? Végre is arra a' meggyőződésre jöttem*), hogy az élőbeszéd a' valódi kútfő; mert hiszen az élőbeszédből kell elvonni a' nyelvtani szabályokat, nem pedig megfordítva, előbb nyelvtant írni, és a' szerint beszélleni. A' mívelt írók is az élő beszédet szokták alapul venni. Figyelni kezdtem tehát az élőbeszédre, még pedig a' tiszta magyarok beszédére, a' millyenek a' jászok, kunok, székelyek és a' vegyületlen magyar helységbeliek; ezek közt leginkább figyeltem a' csak magyarul tudó hölgyek beszédére; ellestem tőlök, mikép-ejtik a' szókat, ho-

*) Minthogy e' könyv az idegenszerűséget ki akarja mutatni, nem árt azt is meggondolni, vajjon nem németes-e, így használni a' *jóni* szót, *jutni* helyett? Sokat megszokott a' nyelvérzet, a' mi nem magyaros.

gyan rendezik, fűzik a' mondatot. És mindig gondosabb figyelésem után úgy találtam, hogy a' nyelv sajátságait, szabályait leginkább az élő beszédből lehet kiösmérni“ — A' nyelv sajátságainak megörzésit pedig azért is sürgeti szerző, mert „már ma a' mennyire kifejlődött nyelven növelik a' gyermeket, *olyan lesz értelmi köre, következőleg jelleme*. Ez okból úgy folytatja, mulaszthatlan kötelességünknek vélem, hogy a' magyar nyelvet, mint jellemünk fő tényezőjét, sajátsága szerint fejtsük ki, miveljük tovább, 's lelkiösméretesen örökzedjünk, nehogy nyelvünk természetével meg nem férő idegenszerűeket vegyünk fel; mert az ilyenek átültetésével lassanként megváltoztatnók nyelvünk és magunk jellemét.“ — Így szól sz. a' 111. lapon is: „Nyelvünk egyik a' legmívelhetőbbek közzül. Érzelmünk, gondolataink, eszméink kifejezésre képezhetünk ugyan új szokat, és még nem használt fordulatokat: de azokat csak nyelvünk saját természete szerint és idomában lehet és kell előállítanunk. Ez a' határ, a' korlát, a' mellyen túl csapongani nem lehet; különben kivetkőztetjük eredeti sajátságából, és akaratlanul is korusulásnak indítjuk.“

Nem fogunk azon gáncoskodni, hogy sz. tán többet állít keltinél, midőn a' *jellemet* függővé teszi a' nyelv sajátságaitul: de azt mindnyájunknak el kell ismernünk, hogy a' tiszta nyelv igen sokat teszen az értelem művelésire, az ítéltehetség gyakorlására, és az ízlés józanítására. Azomban elvonatkozván minden bölcséleti vagy növelési végtől, a' nyelv tisztaságát, saját természete szerinti kifejtését és alkalmazását már azért kell minden felett kívánnunk, mert az az irodalom közege, a' nemzetiség biztosítója, de kívált a' bölcsélet és a' költészet, tehát a' nemzeti tudomány és művészet hordozója. Tisztelnünk kellene tehát Gyergyai úr iparkodását, még ha kevesbbé sikerült volna is, nemcsak, de éljünk is kitalált eredményivel, hol az helyes.

Sz. a' nyelvérzetet kalauznak, az élő beszédet pedig azon térnek fogadja el, a' mellyen követi kalauzát. Biztos vezér a' nyelvérzet a' szók használata és rendezése, 's a' mondatok fűzése megítélésire; támogatja őt a' beleélés által idomult nyelvanalogia is, a' melly gyakran felsőbb bíró. De az élő nyelv nem teszi az egész nyomozási tért; megvallja ezt sz. is, midőn mondja: „a' mívelt írók is az élőbeszédet szokták alapul venni.“ Úgyde Pázmány is míveltebb író volt; a' kik a' bibliát fordították, szintén nem lehettek koruk

míveletlenjei; mind Pázmány mind ezek bizonyosan követték az élő beszédet, legalább nagy részben. Az irodalom története, helyesbben mondva, a' mult évszázak irodalma kiegészíti tehát az élőbeszédet.

Másik kiegészítője a' szók eredete, a' mint azt a' szófejtés után a' rokon nyelvek segítségével ki tudjuk sütni. Föl lehet tenni, hogy azon évszázak, mellyek közelebb álltak a' nyelv fejlődéséhez, 's a' mellyek a' képzőket és ragokat még önállóságukban ismérheték, világosabban tudták a' gyökszók jelentését. A' rokon nyelvek tudása és a' józan szófejtés megújíthatják előttünk az elmúlt évszázak ismertetit, 's ha nem mindent, legalább némit, vagy épen sokat is deríthetnek föl, a' nyelvérzet és élő beszéd útbaigazítására. *Mert e' kettő egymást szüli mintegy; együtt tisztulhat de együtt romolhat is:* azért mennél több századokra támaszkodhatik a' nyelvtudomány, annál teljesebb és állandóbb lesz.

Szerző előbb a' *névviszonyítók vonzatáról és külömbségiről* értekezik; azután beszéll a' *szóvonzat* némelly sajátjairól; továbbá némelly *képzőkről* és *ragokról*; végre a' *szórend- és mondatrendről*.

I. A' *névviszonyítókat* illetőleg helyesen mondja, hogy a' nyelvtanok inkább tartoznak azok külömbégeit fölfejtteni, hogysem azzal beérni, hogy mondják: ezeket meg ezeket egymás helyett is lehet használni. A' nyelv dússága nem a' sokak egyet jelentésiben áll, hanem inkább azok külömböztetésiben. — Sz. a' *névviszonyítók* sajátosságai—tehát külömbégei, kimutatásában a' „*magyar nyelv Rendszerét*“ használja; hallgatva fejezven ki a' követelést, hogy az, mint a' m. akademia által előnkbe tett minta, tartoznék leginkább kitenni a' külömbégeket; egyszersmind elismérvén hatását, menyiben az iskolákban használt nyelvtanok a' magyar nyelv Rendszere után készültek, 's az ő tévedései sokáig fognak hatni. — Lásuk, mit emel ki sz. 's mit jegyez meg rája.

A' magyar nyelv Rendszere azt tanítja a' 310. lapon 2) alatt, hogy a' hasonlító igék azon névhez, mellyre nézve a' tárgyak összehasonlítottatnak, *ban ben* ragot kívánnak, p. o. egyik ember észben *felülmulja* a' másikat; melly esetben a' *ban ben* rag *vel* és *ra* raggal is felváltható, p. o. észszel vagy észre. — A' 311. lapon: „*ban ben* rag használtatik sokszor a) *között* és *közöl* névutó, úgy *ból böl* rag helyett, p. o. a' gombákban vagy gombák *között* vagy gombák *közöl* több a' mérges mint a' jó; — a' 312. lapon b) *miatt* és *ért* he-

lyett, p. o. *bújában* meghalt, azaz *búja miatt*, — a' haza érdekében sokat fáradott, azaz *érdekeért*.“ E' szerint *ban ben* rag felváltható lenne egyszer *vel* és *ra* raggal is, másszor használható lenne *között* és *közül* névutó, úgy *bólból* rag helyett, másszor meg *miatt* és *ért* helyett. Ezt nem találja helyesnek sz. 's megmutatja, hogy *ban*, *ba*, *ból* belviszonyt, — *n*, *ra*, *ról* pedig külviszonyt jelent; *val* meg a' *mivel* kérdésnek felel meg; továbbá ezen három megfelelő viszonyító rag sem váltható fel egymással, mert hol? kérdésre úgy kell felelnem: *ban* vagy *n* vagy *között*, — hová? kérdésre: *ba* vagy *ra* vagy *közzé*, — honnan? kérdésre: *ból*, *ról* vagy *közül*. Mind ezt példákkal világosítja fel, miszerint ha mondom: *észben* felülmúlja, ekkor az ész *tulajdonság*; *észszel* felülmúlja, ekkor az ész *eszköz*; *észre* (nézve) felülmúlja, ekkor az ész *írány*. „Ha azt mondom, hogy egyik ember többet tart az *eszire*, mint a' másik, ennek más értelme lesz (jobb: van), mint ha úgy mondom: egyik ember többet tart az *esziben* mint a' másik; megint más értelme, ha úgy mondom: egyik ember többet tart az *eszivel* mint a' másik.“

„*Bújában* vagy *búja miatt* meghalt“ nem egy értelmű. *Ban* közvetlen mibenvalóságot, *miatt* közvetett okot jelent. Ha mondom: megbotlott a' *kőben*, ekkor a' *kőben* közvetlenül akadt meg a' lába; megbotlott a' *kő miatt* (közvetve), ekkor már nem a' *kőben* botlott meg közvetlenül, hanem a' *kő* volt az ok, a' melly közvetőleg okozta, hogy megbotlott más valamiben.“ Így, „*bújában* meghalt“ annyit teszen, hogy a' *bú* állapot, mellyben közvetlenül meghalt; „*búja miatt* meghalt“ ellemben annyit teszen, hogy a' *bú* volt az ok, mellybül fejlődött valami baj, mellyben, p. o. *tüdővészben*, meghalt.

„A' haza érdekében vagy *érdekeért* sokat fáradozott“ sem mindegy, mert fáradozhat valaki látszólag a' haza érdekében, de lehet, hogy nem a' haza *érdekeért*, hanem a' *magáért*.

A' m. ny. Rendszere azt tanítja a' 313 és 314. lapján, hogy: *bólból* ragot vesznek föl: 1) az okot adó nevek, p. o. tiszteletből hallgatja el neheztelését: ilyenkor e' rag többnyire *miatt*-tal is felváltható, p. o. tisztelet *miatt*; — 2) parancsot, rendelést, meghagyást jelentő nevek, p. o. az ország rendeléséből tartozunk adózni: ilyenkor a' *szerint* is állhat helyette, vagy *nál fogva*, p. o. ország rendelése *szerint*, rendelésénél *fogva*; — fel lehet a' *bolból* ragot cserélni a' *közül* névhatározóval következő mondatokban: *sokból* választott; — a' *méneseiből* kifogott négy lovat.“ Erre azt viszonozza

szerző: „ézeket a magyar ember nem szokta fölvaltani;” ’s így külömbözteti meg (példákban fejezzük ki hosszabb előadását): „A’ gazda fősvénységből böjtöl (önként), de a’ cseléd a’ gazda fősvénysége miatt (közvetve) böjtöl (kénytelenségből)”; — tréfából lopott a’ cigány, hanem e’ tréfa miatt szinte pórul járt”; — „gazdája meghagyásából érti meg a’ legény, mit tegyen; gazdája meghagyása szerint járt el a’ dologban; gazdája meghagyásánál fogva köteles azt teljesíteni. Lehet azomban, hogy gazdája meghagyásából ugyan, de nem meghagyása szerint járt el a’ dologban, ’s ezért gazdája meghagyásánál fogva meg is büntették.” A’ *bol* és *közzöl* külömbségét pedig világosan mutatja ez: „a’ buzából, a’ buza csomóbul (a’ buzaszemeket együtt véve) ki lehet választani a’ konkolyt, a’ melly a’ csomóban van; ki lehet választani azt a’ buza-szemek közzül is (a’ szemeket külön véve), minthogy azok között van; de már a’ buzaszemekből nem, mert a’ konkoly nem a’ buzaszemekben van, hanem a’ buzaszemek között.” — Egy ménes közzül sehogy se lehet kifogni lovakat, hanem lehet ménesből és lovak közzül.

A’ m. ny. Rendszere a’ 316. 317. 318. lapon az *en*, *on*, *ön*, *n* ragot felválthatónak tanítja *ról* raggal, p. o. az ország dolgain és dolgairul tanácskoznak; továbbá *felett* névhatározóval, p. o. anyja halálán és halála *felett* kesereg; végre *nál* és *ül* ragokkal, p. o. lopáson és lopásnál kapták, rossz néven vette, azaz rossz névül. Mind ezeket nem lehet fölvaltva egy értelemben használni. „Mig kérdés alatt áll valamelly tárgy, a’ *felett* (tájékozálag t. i. mellyiké legyen) czivakodnak; — ha pedig határoztak a’ kérdésben, eldölt a’ dolog, akkor tünődnek azon (a’ tárgyon), vagy megnyugszanak rajta (de nem *felette*).” *On*, *n* rajta-lételt és szorosabb viszonyt jelent; *nál* pedig a’ tárgy körében lételt és tágosabb viszonyt jelent. A’ ki az udvaron van, rajta, az udvar felületén, van; a’ ki az udvarnál van, az az udvar körében van. — A’ magyar ha feleségül vette a’ leányt, nem mondja, hogy feleségen vette, mert ez azt tenné, hogy feleséget adott a’ leányért.

A’ 300. lapon azt tanítja a’ m. ny. Rendszere, hogy *ért* rag helyett és *miatt* gyanánt is jár. — „Eszik *érted* vagy *helyetted*” nem mindegy; mert eszik *érted* azt jelenti, az evést a’ te érdekedben teszi, — eszik *helyetted* ellemben azt jelenti, hogy az evésben képvisel téged. — Így *érted* búsulok, mikor azt a’ te érdekedben önként teszem; *miattad* búsulok, mikor te vetsz reám okot, te kényszeri-

tesz engem búsulni. — *Ért, miatt és végett* se mindegy. Tanulásért jutalmat nyer az ember; tanulás *miatt* megbetegszik; tanulás *végett* Pestre utazik.

A' 315. lapon a' m. ny. Rendszere a' *hoz* *hez* és *iránt* szókat is felválthatóknak tartja. Pedig az első közelséget, vonzódást jelent a' tárgyhoz, az utóbbi rá mutat a' tárgyra. Például: barátságos *hozzám*, közelebbet jelent, mint: barátságot érez *irántam*.

A' m. ny. Rendszere a' 297. lapon így tanít: Tulajdonító *nak* *nek* használtatik még a) *ül* helyett, p. o. katonának szántam; b) *gyanánt* értelmében, p. o. lónak néztem; c) *felé* helyett, p. o. falunak ment; d) *hoz* helyett, p. o. nem illik az leánynak; e) *rá* helyett, p. o. ivásnak adta magát; f) *vá vé* helyett, p. o. birónak tették; g) *ellen* értelmében, p. o. mellemnek szegezte a' puskát; h) *helyedben, helyében* stb. helyett, p. o. ha én neki volnék. Mind ezek helyett *nak* *nek* nem használható. — Úgy tapasztaljuk, ezen ragok és viszonyítók körül annyira tévedezünk, hogy szinte már nem is érezzük a' helytelen használatot. Sz. intései nagy figyelemre méltók; mi itt is csak példákön mutatjuk meg azokat.

Nak és *ül*. Katonának állott, de nem cselekszik katonául; inasnak fogadtam őt, de már legényül viseli magát. A' *nak* állapotot, az *ul* az állapotnak megfelelő belső tulajdonságot jelent.

Nek és *gyanánt*. Ha valaminek nézek valamit, azt hiszem, valósággal az a' mi: ha pedig azt valami *gyanánt* nézem, úgy nézem, mintha az volna (pedig tudom, hogy nem az).

Nak és *felé*. Valaki mehet a' falu *felé*, a' nélkül hogy a' falunak menjen, mert azt kikerüli.

Nak és *hoz*. Nem illik a' leánynak a' férfiaság (belviszonyilag); nem illik a' leányhoz a' férfi viselet (külviszonyilag).

Nak és *rá*. Valaki ivásra adta magát, azért még nem adta magát az ivásnak. — Amaz kül és távolabbi, ez bel és közelebbi viszonyt jelöl.

Nak és *vá*. Ha valakit gazdának teszek, azzal még nem tekezem gazdává. Más az: semmivé tenni az ellenséget, más: semminek nézni az ellenséget.

Nak és *ellen*. A' kik egymás *ellen* (távolról) harcolnak, azok nem harcolnak egymásnak; akkor esnek egymásnak, ha olly közel jutnak, hogy egymást megfoghassák.

Nak és *helyében* Ha én (belviszonyítól) *neki* volnék, azaz:

ha én testestül lelkestül ő volnék, akkor az ő eszével nem úgy ten-
nék; ha (külviszonyítólag) helyében volnék, azaz, ha magam sze-
mélyére megmaradva volnék az ő helyében, akkor az én eszemmel
másképen tennék.

A' m. ny. Rendszere 326. lapja szerint *nál nél-t* föl lehet cse-
rélni a' *mellett*, *között* és *közben* névutókkal, leginkább a' hely és
térneveknél. — Nem áll. Mert p. o. valaki jelen volt a' *vívásnál*
(nem: a' *vívás* közben), hanem a' *vívás* közben (nem a' *vívásnál*)
eltávozván, nem volt jelen, mikor az egyik fél megsebesült. — Az
egyik mondja: a' magyaroknál volt a' veszekedés; a' másik pedig
részletezőleg mondja: igen, de nem a' magyarok között, hanem a'
magyaroknál levő idegenek között. Mohácsnál vagy Mohács mellett
volt-e a' nagy ütközet? Mohácsnál azt teszi: Mohács körében, ha-
tárán; Mohács mellett pedig: Mohács körén kívül épen szomszéd-
jában, a' szomszéd határán. — De figyelmébe ajánlom az olvasónak
ezen mondatot: „Péter tanító, Pál urnál ennek két gyermeke mel-
lett.“ Mintha itt a' közelség vagy távolság nem mondaná meg, mi-
ért „urnál“, és „gyermeke mellett“?

A' m. ny. Rendszere 320. lapja szerint *ra re* használtatik ár-
értelemben, p. o. tíz forintba tartja párját juhainak; *hoz* és *be* érte-
lemben következő kifejezésekben: kútra megyen vízért, erdőre in-
dult fáért, vízre hajtja marháit; *felé* helyett, p. o. jobbra, balra; —
ellen értelemben, p. o. Hunyadi a' törökre mént; *szerint* értelemben,
p. o. kényére éli világát. — Hogy ezeket bizony nem lehet egy ér-
telemben vagy egymás helyett használni, megmutatja sz., kinek
példájibul im: A' magyar tíz forintba tartja párját; felcsapta volt
ugyan az árát tíz forintba, hanem aztán lealkudta, lehagyta kilencz
forintba, 's éányi forintba oda is adta. — A' szolgáló kútra szokott
menni vízért (nem kúthoz vagy kútba); a' kúthoz megyen beszáll-
getni, 's a' kútba bocsátja a' vedret. — Ha a' béres csak az erdőhöz
indul, úgy csak az erdőnél lesz, és csak az erdőtől jő, 's így nem
hoz fát. — *Ra* közelebb, a' tájékozó *felé* távolabb viszonyt fejez ki;
ha valaki a' cél *felé* lö, nem találja el, hacsak nem lö a' célra.
Ellen is távolabbi viszony mint *ra*. Hunyadi hijába ment és vágott
volna a' török *ellen*, ha *rá* nem megy 's *rá* nem vág. — Kényére
éli világát, más szókkal annyit tesz: *kényét leli* abban, hogy élheti
világát; kénye *szerint* pedig annyit tesz: úgy éli világát, a' mint
kénye tartja.

A' m. ny. Rendszere a' 322. lapon azt tanítja, hogy *rólról* használtatik *felől* helyett is, p. o. azt hallottam öcsémről, hogy katonának állott; — *ből* értelmében, p. o. faluról jött, erdőről hoz fát. — Pedig *ról* közelebb, *felől* távolabb viszonyt jelent. Ha kérdik tőlem, mit hallottam öcsémről, megkülömböztetve felelhetem: még öcsém *felől* sem hallottam, nemhogy öcsémről hallottam volna valamit. — Erdőről hoz, annyi mint az erdőt valami összerűnek tartva, melyre ment; erdőből hoz, akkor bément az erdőbe a' fák közé, 's úgy hoz ki abbul valamit. A' Tiszáról viszi haza a' Tiszából fogott halat.

A' m. ny. Rendszere azt tanítja a' 326. lapon, hogy a' *tól* *től* használtatik *miatt* helyett, p. o. nem lát a' füsttől; továbbá *által* h. p. o. magától értetődik. — *Től* a' közvetlen tárgyat teszi, melytől nem látok, p. o. felhőtől nem látom a' napot; *miatt* a' közvetett okot teszi, mely szememre hat, p. o. szórakozottsága *miatt* nem látja fátul az erdőt. — Így *tól* közvetlenséget, *által* közvetíttséget, mintegy eszközt jelent. Tehát: *maga által* értetődik, nem is jó. Ha valaki legényétől izen, akkor legénye elmondja nekem közvetlen az üzenetet; ha pedig legénye *által* izen, akkor ez nem mondja meg a' közvetlen üzenetet, hanem az izenő *általa* tudatja velem akaratját, teszem levélben.

Végre a' m. ny. Rendszere 306. lapja szerint *ül* fölcserélhető volna *nak*, *vá* raggal, 's helyette állhatnának *gyanánt*, *kép*, *képében*, *ként*, *fejében*, *nevében* és *helyett*. Sz. mondja: „a' magyar ember gazdál is fogadhat valakit, hanem ezen azt érti, hogy ő mint gazda, úgy fogad el valakit; — gazdává is tehet valakit, ha azzá képezi, 's azután fogadja gazdának.“ — Így: „házastársul vagy házastársnak választotta“ ezt se lehet magyarul felcserélni így: házastársul v. házastárssá választotta, hanem azt igen, hogy házastársul vette 's azután jó házastárssá *képezte*.“ — Barátomnak ismertem, mivel barátomul mutatkozott: azomban mégsem vált barátommá. — Eszközült használta, azt teszi: mint eszközt, úgy használta; — eszköz *gyanánt* használta, azt teszi: mintha eszköz lett volna, úgy h. — eszköz *képen* használta, azt teszi: eszköz alakjában. — *Ként* hasonlító, p. o. csigaként mász, mint csiga; ha mondanók: eszközként használta, azt tenné: az eszközt mint eszközt használta. *Helyett* képviselő, ha nincs jelen a' tárgy, p. o. eszköz *helyett* használta, azt teszi: nem volt jelen az eszköz, 's a' helyett használta. — De eszköznek hasz-

nálta, azt teszi: arra használta, hogy eszköz legyen. — *Fejében*, örököségi vagy anyagi *tartozásra* vonatkozó; *képében* alakra mutató, *nevében* személyre illő. Így „kapta jutalomul (mint jutalmat), jutalom gyanánt (mintha a' volna), jutalomképen (olylan alakban), jutalomként (ollyant), jutalom fejében (ha mivel tartoztak volna), jutalom helyett (ha nem volt jelen), jutalomnak (a' mi); — de jutalom képében, nevében nem illik a' jutalomra.“ —

A' névviszonyítók felhozott példái, úgy hisszük eléggé meggyőzhetik az olvasót Gyergyai úr éles felfogásáról, 's arról, hogy könyvét bizony legnagyobb hasznunkra lehet tanulmányoznunk. Adunk most némelly kiegészítést, ha talán ezzel is előmozdíthatnók nyelvünk tudományát.

A' névviszonyítókat (a' névragokat és önálló viszonyítókat értve ide) úgy fogjuk fel talán legteljesben, ha 1) megkülömböztetjük a' névszók fajait; 2) nézzük, melyik fajhoz mely ragok ille- nek; 3) az illető fajak illető ragjai alanyi vagy tárgyi értelműek-e; 4) a' tárgyi értelmű ragokat millyen szók (különösen igék) vonzzák.

1) A' magyar névszó hat fajt foglal magában: *dolognévet* (substantivum), *tulajdonságnévet* (adjectivum), *idomnévet*, *számnévet*, *névmást*, *igésnévet* (participium). A' fő- és melléknév szokott elnevezéseit nem használjuk; mert főnévül járhat minden névszó, ez hát nem jelöl fajt, *melléknév* pedig nekünk appositum, p. o. *András király* két dolognév, de *András* főnév, *király* melléknév, appositum. A' nyelvtan kénytelen szoros műnyelvre vergődni, ezért nem használhatja a' helytelen nevezéseket. Mit csináljon p. o. a' *felmúlt* idővel, mely annyi zavart okoz? — *Idomnéven* értjük a' viszonyítókat, melyek a' ragokat és a' viszonyítókat szolgáltatják, *Igés* név a' participium: *igénév* pedig nomen verbale; *látó* igés név, *látás*, *látomás* igenevek. Az igenevek a' dolognevek fájához tartoznak.

2) Megkülömböztetvén a' névszók fajait, mindjárt példákon mutatjuk meg, mely fajhoz mely ragok járnak.

Dolognév.	Névmás.	Idomnév.	Tulajdon- ság név.	Igés név. jelen.	mult.
1. fa, fáé	az, azé,	fel	fehér	látó	látott
2. fát	azt	—	fehéret	látót	látottat
3. fává	azzá, avvá	—	fehérré	látóvá	látottá
4. fául	azul	—	fehéren	látóul	látottul
		(előleg, fe- lesleg)		látóan	látottan
5. fának	annak	—	fehérnek	látónak	látottnak
6. fába	abba	}	fehérbe	látóba	látottba
7. fában	abban		fehérben	látóban	látottban
8. fából	abbul		fehérből	látóból	látottból
9. fára	arra		fehérre	látóra	látottra
10. fán	azon	felé, ide	fehérön	látón	látotton
11. fáról	arról	felett, itt	fehérről	látóról	látottrol
12. fához	ahhoz	felül, innen	fehérhöz	látóhoz	látotthoz
13. fánál	annál		fehérnél	látónál	látottnál
14. fátul	attul		fehértől	látótul	látottul
15. fával	azzalavval	—	fehérrel	látóval	látottal
19. faért	azért	—	fehéért	látóért	látottért
17. faig	addig	—	fehérig	látóig	látottig
18. faként	akként	— (mint	fehérent	látóként	látottként
	azént?)	— gyan.			
19. fakép	akkép	—	fehérkép	látókép	látottkép
20. —	akkor	—	—	látókor	látottkor
Összetett ragok.					
21. fástul	mast, most	—	fehérestül	látóstul	látottostul
22. fánkéd	—	—	fehéren-	látónkéd	látotton-
23. —	—	fent, fen-	— kéd	—	kéd
24. fán innen,	azon in-	nen, fenten	fehéren	látón in-	látotton
tul stb	nen, tul		inen tul	nen, tul	innen, tul
Hozzájáruló (parasogicus) rag.					
25. faiglan	addiglan	—		látóiglan	látottiglan

A. a) E' huszonöt rag közzül a' 18-diknak (*faként, azént*) ősidoma kitetszik ugyan a' *gyanánt, mint* vagy *mént* szóból, de még úgy is homályos. Ha a' *mént* törzse *mi*, akkor gondolni lehet, hogy *ként* is azonkép*) lett: *ki* és a' kérdés alatti ragból; 's ha így van, *faként*-

*) Az azon ezen szó ragos-e? On nem lehet rag, mert maga veszen föl ragokat, p. o. *azonnal*, ugyan *ezentül* kaptam stb. Vajjon nem *ön-e*? miszerint *az-ön, ez-ön* (azon ezen) annyi volna: *az maga*. Ha igen, *azonkép, ezenkép*=*az-maga-kép, ez-maga-kép* = *eodem ipso modo*.

ban összetett rag van. Ezen *ként*-et megkülönbözteti a' nyelv a' 22-ik ragtul, a' melly tulajdonképen *kéd* (lásd M. Nyelv. I. 166. l.), 's melly csak ragos törzshöz járul. Más a' *fejként* vagy *fejént*(?) = mint fej, 's más a' *fejenként* vagy *fejenkéd* = nach köpfen (gezählt). De korán egybe zavarta a' feledékony nyelvérzet, mint Erdössy Uj Testamentoma is hirdeti, p. o. Máté 20, 9 és 10 v., a' mellyeket a' Károlyi fordításával együtt ide írok:

Erdössy.

Károlyi

— — — Fejenkéd egy egy napi müet adának ü nékiek.

— — — Azok is fejenként tíz tíz pénzt vőnek.

Mikoron eljüttenek volna azok is, a' kik elsőik valának, azt *alíták* (putabant), hogy többet adnának ü nékiek, és ü nékiek és *fejenkint* egy egy napi müet adának.

Eljövén pedig az elsőik, *állítják* vala, hogy ők többet vennének, de azok is fejenként tíz tíz pénzt vőnek.

Íme Erdössynél *fejenkéd* és *fejenkint* vegyest fordul elő; Károlyi már mindenütt *fejenként*-et ír.

De azt akarván idézgetéssimmel bebizonyítani, hogy a' régi nyelvet okvetlen kell tanulnunk, mert az bővebb a' mainál, 's azért sokszor nyitja a' mainak, légyen szabad kitéréssel is arra törekedni. Olvasók Erdössynél: „A' kik elsőik valának, azt *alíták*“; a' Tatrosi másolatban is így áll: „Az előlsőc kedig jövén, azt *alajtác* vala, hogy többet volnánac veendőc.“ Károlynak 1842 ki Kőszegen nyomtatott kiadásában így áll ez: Eljövén pedig az elsőik, *állítják* vala, hogy ők többet vennének stb. Jeles példája, mint homályosodhatik el a' nyelvtudat, 's utána mint tévedhet a' nyelvérzet. Károlyi eredeti (Vizsolyban nyomtatott) kiadásában így olvasható e' hely: „Eljövén pedig az elsőc, *alítják* vala, hogy stb. Miért változtatták meg e' szót az utóbbi kiadók? — Nyilván mert nem tudták a' szó jelentését. *Alajtani*, *alítani* annyi mint vélni, *állítani* pedig affirmare volna. Ide pedig *állítani* nem illik, hanem csak *alajtani* jó. Vegyjünk még más helyet. A' Tatrosi másolat szerint Máté 18, 1. és 2. verseiben olvassuk: „Az időben vépénec (lépénec) Jezushoz ő tanítványi mondván: Kit *alaitasz* (alajtasz, aléjtasz, alítasz=putas), hogy nagyobb mennyecnec országában? Es hiuván Jezus egy apródot, *állaptatá* őtet ő közepettec: — Károlyi eredeti kiadásában így van ez: „Azon órában menénec ő hozzá az tanítványok ezt

mondván: Kicsoda nagyobb az mennyeknek országában? És mikor egy gyermeket szólított volna elő Jezus, *állatá* azt ő eleikben.“ Így olvassuk ezt az említett Kőszegi kiadásban is. — Világos a' külömbség az *alítani* és *állani* származéka között. *Alítani* annyi mint *vél*ni, *putare*; az *állani*-nak származéka, melly *sistere*, *ponere*-t jelent, egész Pázmányig és idebb: *állatni*, más törzsből *állaptatni*. 'S *állatni* helyes származéka *állani*-nak, mert *élni* *ülni* *járni* *alunni* *varrni* *enni* *inni* *mulni* 's valamennyi eredeti igetörzs *életni* (*éltetni*) *ületni* (*ültetni*) *járatni* *altatni* *varratni* *étetni* *ítatni* *mulatni* átható jelentésű idomot eresztenek, nem pedig *élíteni* *ülíteni* *járitani* stb. Ezen *ít* (ojt ajt éjt) képző névszókbul, jelesen tulajdonságnevekből alkot igéket, mellyek a' törzs tulajdonságát fölveszik vagy közlik, p. o. jó *javul* *javít* és *gyógyul* *gyógyít*; pír *pirül* *pirít*; sárga *sárgul* *sárgít*; alap *alapúl* *alapít*; minélfogva a' *szólít* (szó), *szállít*, *segít*, *fenyít* 's hasonlókat névszók származékainak kell vennünk, ha szinte még ki nem találhatjuk is törzeiket, például a' *száll*, *szállít*, *fenyít* igék törzse még homályos előttem. A' *stellen*, *sistere*, *ponere* értelmű ige tehát igazán *állatni*, *állaptatni*; a' *putare* értelmű *alítani*. — De megvan már *állítani*! Légyen ez hát *affirmare*, mert úgy *alítom*, csak nyelvünk alkotó szellemét követjük, ha azt *állítjuk*, hogy okoskodásom helyes. Ne zavarjuk egybe az *alapítani* és *állapítani* szokat is. *Fundare* *alapítani*; *sistere* *facere* *állapítani*, ha helyes származéka *állapodni*-nak, mint *melegedni*-ből lett *melegíteni*. Visszatérhetünk meggyőződve, hogy régi nyelvünket tanulni kell.

A' huszadik rag csak olyan szóhoz járulhat, melly időfogalmat fejezhet ki.

b) Az összetett ragok elseje *stül*. Áll ez *st* és *ül* *ul*-bul. Az *st* rag elég gyakran fordul elő, p. o. egyik elavult mutató névmáson (ma = ez) így: *mast*, *most*; igés nevekön, p. o. villámní, villámavillámást, Kőlesey: villámást gyors lába szikrákat hány futtába; folyva *folyvást*, tudva *tudvást*, bizva *bízvást* stb.; ilyen a' *mindjárást* is, például a' régi (Dévaiféle) kátéban: „de hogy meglássa, ha ah hitben megmaradone, ammeghalgatást nem *mindjárást* jelent meg.“ — Ezen *st* rag többfélével megbővül: *an*-el, mint *mastan*, *mostan*, azután *mostanában*; *ul*-val, mi közönséges, p. o. feleségstül gyermekestül, *fástul* stb.; *ént*-vel, mi már csak néhányszor, vagy épen egyszer fordul elő, ebben *tüstént*, a' melly így taglalható: *tül* (tő, valaminek töve), *st* és *ént*.

A' *fánkéd* (fánként) ragrul beszéllettünk már. Végre az *ig* raghoz járuló *lan* figyelmet érdemöl azért, hogy *határvetővé* teszi az *ig*-et, mint látni fogjuk.

c) A' ragok táblájában nincsenek meg a' számnevek. Ezek a' ragozásra nézve alig különböznek másban a' dolognevektől, mint abban, hogy a' rendes többes *k* ragon kívül még *an* raggal is bírnak, melly a' kimondott számnak magára vonatkozó teljességet jelent, p. o. *sokan*, *kevesen* voltunk; *százan* voltatok, *ezeren* költöztek ki. Vajjon *százanként*, *ezerenként* (kéd) stb. ragosa-e ezen *an* többesnek? vagy a' 22-ik rag. Én inkább a' 22-dik raghoz vetem.

B. a) A' névszók közül leginkább kiválnak az idomnevek, úgymint a' ragok: *nek*, *től*, *ből* stb. azután az önálló viszonzyszók, úgymint: *al*, *köz*, *meg*, *mell* stb., mellyeket a' *fel* képvisel a' táblában. Mindnyája abban különbözik a' többi névszóktól, hogy a' személyragokat utol veszik föl, tehát a' viszonyi ragok után is, p. o. *nekem*, *tőled*, stb. *felé* = házra, *felém*, *feléd*, *feléje* stb. mi annyi mint: házra-m, házra-d, házra-ja, e' helyett: házamra, házadra, házára. Különösen az önálló viszonzyszók csak helyi viszonyokat fejezván ki, külrányzólag, egyszerűen: a' 6—14 ragok helyett csak az *é*, *tt*, *ül* ragokat veszik és vehetik fel. Sajátjuk még a' 23-dik rag, mellyet összetettnek tartok a' közönségös névszó 10-dik, és az idomnevek (viszonzyszók) saját *t*, *nen* ragjából. — Ezen *é*, *tt*, *ül* ragok legösibb ragjaihoz tartoznak a' nyelvnek, mivel megvannak a' rokon nyelvekben is (mit másutt megmutattam, 's majdan még bővebben fogok előadni), 's mivel az idomneveken és azokon fordulnak elő, a' mellyek helyi viszonyt jelölnek, p. o.

felé haza hová tova Györé — —

felett haza hol túl Györött arczul —

felül hazul honnan tulnan Györül, együl, hátul stb.

Régiségök abból is kitetszik, hogy erejük vész már a' nyelvtudatból, a' melly azokat csak egyes mondásokban őrzi még, p. o. *együl egyiglen*, *együl végiglen*. A' helységneveknél is általánosabbak valának hajdan, p. o. Verancznál: „Az táborbul Pesty (= Pesté) kewltezyne” Székelyi István is Szegedé-t stb. mond. Ma is azon helyneveknél kellene jól alkalmaznunk, a' mellyekhez *tt* járul, p. o. Kolosvárt, Fejérvárt stb. tehát: *Kolosvárad*, *Kolosvárul*: nem pedig *Kolosvár-ra*, *Kolosvár-rul*. Némelyleket a' homályosodó nyelvérzet másképp is pótol, p. o. *hazunnan*; *hazulrul* jött, ellemben: *onnan* ha-

zul; *hátulról* fú a' szél stb. Ez „arczul ütötte“ hol kérdésre felelő sajátoságos rag.

b) A' dolognevek és szorosan vett tulajdonság nevek közötti különbséget, úgy látszik nekem, a' 4-ik alatti *ul*-nak megfelelő *n* és *lag* ragok teszik. A' melly névhöz *ul* járul, az dolognévi jellemű (ha névmás vagy egyéb volna is), p. o. az *azul*, olyan *ollyanul*, jó (jaul) *jól*, rossz *rosszul* stb. A' melly nevekhez *n* járul hogyan? kérdésre, azok tulajdonságnevek, p. o. *feketén*, *fehéren*, *sárgán*, stb. annyira, hogy *ül* rag dolognévvé, *n* pedig tulajdonságnévvé teheti ugyanazon szót, mint *részegül* és *részegen*. Ide tartoznak az *igésnevek*, mert ezek valóban dolognevek és tulajdonságnevek egyszersemind; innen *lától* és *látóan*. E' kettősséget világosan mutatja a' szómi (finn), a' mellyben p. o. *tuntaja* = tudó, dolognév, nomen agentis; *tuntava* = tudó, pedig participium adjectivum. Így *elä* = él igének nomen agentis-a *eläjä* = élő, participium adjectivuma *elävä* vivus. Nálunk igen korán folyhatott egybe a' két idom, mert már a' *Temetési beszédben* fordul elő: *eleve*, melly bötüre nézve meg egyez a' szómi *elävä*-vel, de értelemre az *eläjä*-t adja vissza; az *eleven* (eleven állat), *mereven* tudtomra egyetlen maradványai ezen nálunk is valaha létezött különbségnek. Tehát *ül* és *n* ragok tüntetik ki az igésnevet. De van ennek még egy saját ragja: *lag*. Hogy ez leginkább igés nevekhez járul, bizonyítja legalább az írói szokás; hogy más névszóhoz nem igen járulhat, kivéve *i* képző által dolognévből lett tulajdonságnévhez, ezt aligha nem lehet állítani, p. o. király, királyi, királyilag; minélfogva rosszul élnének vele, ha egyébhöz ragasztanák. Járul ugyan viszonyítokhoz is, akár közvetlenül, mint *előleg utólag*, akár közvetve, mint *felesleg, mellesleg*: de tán inkább képző erejével, hogysen ragképen.

3) Még nyomósabb kérdés az: melly ragok *független*, mellyek *függő jelentésűek* (casus directi et obliqui)? 'S miután itt csak né-mellyek okoznak nehézséget, röviden megemlítjük, hogy a' 4. 18. és 19. alatti ragok követölnek eldöntést. Például Gyergyai a' 24. lapon azt mondja: „Kocsisnak állott be, (nem kocsisul) és ugyan-csak kocsisul bánik az emberekkel.“ 'S a' 39. lapon: „A' magyar ember gazdával is fogadhat valakit, hanem ezen azt érti, hogy ő mint gazda, úgy fogad el valakit.“ Ezen példákbul azt lehet sőt kell gondolnunk, hogy Gyergyai az *ul* ragot *alanyinak* veszi. De olvasván a' 39. lapon, hogy *házastársul* vette a' leányt, itt megint az ellen-

kezőt látjuk, t. i. hogy *ul* rag *tárgyinak* van véve. — Igazán a' 4. 18. 19. alatti ragok követölnek tehát eldöntést, alanyiak vagy tárgyiak-e? Ha mondom: *részezen láttam a' fiút*, — melyikünk volt részeg? én-e vagy a' fiú? Nyiltnak hagyom a' kérdést, hogy *ul*, *n*, *lag*, azután *ként kép* ragok között melyik alanyi, melyik tárgyi? vagy melyik alanyi és tárgyi egyszersmind?

4) Gyergyai a' ragok és viszonzszók helyes használatát kérdések szerint ügyeközött meghatározni. Ez, úgy hiszem, nem eléggé biztos, minthogy a' hova? hol? honnan? kérdések nem alkalmazhatók mindenütt sem a' ragok és viszonyítók eredeti jelentése kísütésére, sem az általok megjelölhető viszonyok kiszabására. A' latin és német nyelv sajátsága minden iparkodásunk ellenére, igazságtalanokká teszen nyelvünk düssága iránt, 's mind inkább képtelenít a' viszonzszók és ragok eredeti felfogására, ha nyelvünk történeteitől elvonatkozunk. P. o. Gyergyai ur azt hiszi, hogy az *ig* ragnál a' *lan len* fölös. Azomban gondoljuk meg e' mondást: *két óráig tánczolt*. Ez azt jelentheti: két óra-hosszig, és: *usque ad horam secundam*. A' régi kátéban olvasom: „Isten a' Sidócnac hat innepet parancsolt vala esztendeig“, *per annum*; ellemben: „Senki nincs több büntelen Christusnál; egyiglen mindnyájan bünösöc“ *usque ad unum*. Több példával igazolhatnám az *ig*-höz járuló *lan*, *len* szerepít, ha kellene, azért fölvettem a' ragok sorába. — Gyergyai úr nem bírja elhinni, hogy a' magyar a' *ban ben* ragot *bólból* helyett is használta. De ezer meg ezer példa bizonyítja, hogy igen. „Am mannába, ac ki többet szedett, nem lütt több mint ac ki kevesebbet szedett.“ Vajjon az író, ki ezt írta, idegen nyelvet utánozott-e? Alig: mert a' latinban, görögben, németben nem igen van erre példa. De érvük be a' mondottal. — Nyelvünk mai állásában a' ragok és viszonzszók meghatározására nem elegek a' hol? hova? honnan? kérdések, hanem hozzájuk kell fogadni a' *vonzó igék vagy más szók* csoportjait is, melyek ilyen vagy olyan ragot követelnek. Mert ha p. o. rossz ez: *feleségül választotta*; 's jó ez: *feleségül vette*, a' külömbség bizonyosan a' vonzó igékben rejlik. — Hogyan itélhessünk a' kérdések után p. o. erről: a' könyvet magyarra fordította? Azt kellene kérdeznünk Gy. szerint: *miről* fordította? — Ítéletem szerint, *magyarrá fordítani* kellene mondani; mert a' mi németül van írva, azt magyarrá teszi a' fordító. De így sem áll a' kérdés viszonyzása, mert németbül fordítunk magyarrá.

(Folytatása köv.).

A' mordvin nyelvről.

A' magyar történeti nyelvészet mindjárt első jobb tájékozása-kor észre veszi, hogy a' magyar nyelv középső helyet foglal a' finn nyelvcsoport és a' török-tatár-nyelvcsoport között. A' finn csoport legnyugati-éjszakiabb ága a' *lapp*; a' török-tatár csoport legkeleti-éjszakiabb ága a' *jakut* a' Léna mellékein: hol találkozik befelé a' két csoport? Az Ural hegység nyugati vízmedre, a' *Volga*, 's annak keleti vízmedrei az *Ób* és *Ural* folyók úgy tűnnek föl most, mintha valaha közvetítő határai lettek volna a' finn és török csoportnak. A' Volga mellékein virágzott hajdan *Bolgár* ország; ettől délre a' *kazárok* uralkodtak; Bolgárországtul meg éjszakra *Biármia* volt híres. E' három különböző ország vitte a' kereskedelmet éjszaki Európa és déli Ázsia között, mely a' Volga és Káspi tenger útján 's Perzsián keresztül folyt. Létezött hát békés és művelő viszony is a' Volga tartományai és Perzsia között, mely kétségen kívül a' nyelvre is hatással volt. Kevesebbet tudunk az Ural keleti oldalain, 's ezeken túl lakott népekrül: de a' dolog természetinél fogva hasonló közlekedést lehet föltennünk közöttök és a' déli tartományok között. Hogy hadjáratok sem hiányoztak az Ural hegységen innen és túl, azt bizvást állíthatnók, ha legkisebb nyoma se maradt volna is a' történetekben. Ámde telvék ezek táborozási hírekkel; az *árjái* (perzsa) népek örökké küzdenek az Aral tó mellékeirül leleszáguldozó lovas ellenséggel; *Turán* (altaji népek) elátkozott föld volt *Irán* (Perzsia) előtt. Már a' sémiek idejében is, kik a' perzsák előtt uralkodtanak vala az Eufrat és Tigris mellékein, félelmesek voltak az éjszakiabb népek.

Ámde a' történetek hullámai sokat sepertek el vagy hordtak szét; azért nyelvészetünk nem kezdhet Dáriusnál vagy épen Noénál. Kénytelen előbb a' mai állapotokat és nyelveket tanulmányozni,

's egybefogván ezek szálaít úgy haladni a' tisztes régiség felé. Mit találunk hát most az Ural hegység nyugati és keleti oldalain, azaz a' Volga meg az Ób és Ural folyó mellékein?

Az Uralon innen éjszak felé a' Dvina és Káma mellékein szürjének, permiek, votjákok laknak, maradványai a' régi *Biarmiának*. A' hajdani Bolgárország területén *cseremiszek*, *mordvinok*, *csuvaszok* laknak; a' volt kazár birodalomban (oroszokon kívül) *tatórok* és *mongolok* (kalmukok) tanyáznak. A' régi Bolgárság és Kazárság helyein *Dsingishám* utódjai birodalmat alkotának, melynek fővárosa *Kazan* volt. Vajjon a' cseremiszek, mordvinok, csuvaszok maradványai-e a' bolgároknak, nem tudjuk; a' kalmukok újabb időben költöztek a' Volga mellé.

Az Uralon túl éjszak felé *ostyákok* és *vogulok* laknak; ezektől délre tatár nyelvű népek vannak.

Az előszámlált népek közül a' szürjének, permiek, votjákok a' finn csoport éjszak-keleti ágát teszik; a' cseremiszek, mordvinok, 's a' már félig tatáros csuvaszok egyrészt annak délkeleti ágát képezik, másrészt átmenetet hidalnak a' török-tatárság felé; — az ostyákok, vogulok stb. az Uralon túl kapcsolják egybe a' nyugatiakat és keletieket. Tehát most ezen népek vannak a' szorosan vett nyugati finnség 's a' török-tatárság között.

Mit tudunk eddiglen ezek nyelveiről? Az orosz bibliai társaság, míg élt, szorgalmasan fordíttatá nem-orosz nyelvekre a' bibliát. legalább az Ujtestamentomot vagy egyes részeit. Magam ismérem a' szürjén *Mátét*, a' cseremisz és mordvin egész Ujtestamentomot. A' votják fordítás nincs kinyomatva tudtomra. Ezen fordításokból készített *Gabelentz* szürjén és mordvin, *Wiedemann**) szürjén, cseremisz és votják nyelvtanokat. Sokat ismértettek utazók is, kivált az altaji nyelvtudományra nézve korán elhalt *Castrén*, ki többek közt rövid szürjén, cseremisz és ostyák nyelvtanokat is adott ki, melyeket még teljesíteni akart. *Regulynt*kül pedig várvavárjuk a' vogu-

*) *Wiedemann* a' görög nyelv tanára a' revali gymnasiumnál. A' revali kikötőben az orosz hajóhad legénységei között találkoznak olykor emberek az urali különböző népekből is. *Wiedeman* megragadja az ilyen alkalmat, 's tanulmányozván a' biblia fordításokat, összeveti azokat az élő beszéddel 's ez úton kiegészíti a' nyelvtudást. — Nyelvtanai fényes tanúságot tesznek jelösségéről.

lok nyelvit, melly nagyon érezhető hézagot fog kitölteni tudományunkban. — A' meglevő korántsem meríti ki a' tárgyat: mégis elég arra, hogy biztosan ítélhessünk a' nyelvek mivoltáról, 's kitűnő hasznát vehessük nyelvészetünkben. A' ki most ezen 's a' nyugati finn és a' török-tatár nyelvekről közkézen forgó eszközök tanulása nélkül indul kutatni magyar nyelv- vagy történeti multat és emléket, annak igen rossz tanácsadói voltak.

Ha a' magyar nyelv középső helyet foglal a' finn és török-tatár nyelvcsoportok közt; 's ha mostanában a' szürjän- perm- votják, a' cseremis- mordvin- csuvasz, az osztyák- vogul nyelvek vannak ott, hol a' török-tatárság a' finn nyelvekkel találkozik: kérdés támad, mellyikhez áll azok közzül legközelebb a' magyar?

E' kérdésre mindenik rokon nyelv felel ugyan, de csak felszegen, ha többek tanúságát nem vethetjük egybe. Midőn *Sajnovics* a' lappok nyelvit hallgatá, 's *Leem* lapp (norvégül írt) nyelvtanában és szótárában eligazodhaték, azt állította: idioma Laponum et Hungarorum idem esse. Nem azt mondá ő, hogy a' debreczeni vagy komáromi ember beszéllgethetne a' szegény lappal, hanem azt, hogy száma-nem tudott évszázak előtt a' lapp és magyar nyelv egy törzsű volt; 's hogy ezek mai különbségei a' külön vált fejlődések közben támadtak. Valóban is ha látjuk, hogy a' lapp névszó, p. o. *accsa* atya, így veszi föl a' személyi ragokat:

<i>Egyes szám:</i>	<i>accsam</i>	<i>accsad</i>	<i>accsesz</i>
	<i>atyám</i>	<i>atyád</i>	<i>atyja</i>
<i>Kettős szám:</i>	<i>accseme</i>	<i>accsede</i>	<i>accseszga</i>
	<i>kettőnk</i>	<i>atyja kettőtök a.</i>	<i>kettőjük atyja</i>
<i>Többes szám:</i>	<i>accsemek</i>	<i>accsedek</i>	<i>accseszek</i>
	<i>atyánk</i>	<i>atyátok</i>	<i>atyjok;</i>

's ha tudjuk a' Temetési beszédből, hogy ennek íratásakor még nálunk is *atyamuk* (isemüe) volt *atyánk* helyett; ha látjuk, hogy a' lapp igező is, p. o. *bizzot* erősen, tartósan lenni, így ragoztatik:

<i>Egyes szám:</i>	<i>bizom</i>	<i>bizok</i>	<i>bizzo</i>
<i>Kettős szám:</i>	<i>bizzo</i>	<i>bizzobete</i>	<i>bizzoba</i>
<i>Többes szám:</i>	<i>bizzop</i>	<i>bizzobetet</i>	<i>bizzok;</i>

's ha végre tekintjük az igék képzőjének nagy hasonlatosságát a' magyarékhöz: felfogjuk *Sajnovics* alítását, mellyet hijába tépdestek azok, kik ötet meg akarták czáfolni, de a' nyelvet tanulni restellették.

Midön Ballagi, Gabelentz kis szürjän nyelvtanát forgatá, nyelvészetiileg gyakorlott szeme mindjárt észrevette a' kitünő hasonlatosságot a' szürjän és magyar közt (1844-ben). A' szürjän ige dolognév módja *ni*-re végződik, p. o. *töd-ni* tudni, *velöd-ni* tanítani, *szov-ni* szólni stb. 'S olvasván a' szürjän Mátét, nem egyszer vagyunk hajlandók felkiáltani: a' szürjän a' magyarnak testvére, p. o. Máté 5, 13. Ti emösz szov mulön: kor szov dubalö, mien szólaszász? ti vagytok só (sava) földnek (*mu* föld, *lön* nál): mikor só (a' só) dohosodik, mivel sózatik?

Midön én először olvasám Castrén rövid osztyák nyelvtanát, szint' azt gondoltam: Árpádék tán értették a' *khandát* (így nevezi magát az osztyák). Ez is így ragozza a' névszót, p. o. *kedse* kés:

<i>Egyes szám:</i>	<i>kedsem</i>	<i>kedsen</i>	<i>kedset</i>
	<i>késem</i>	<i>késed</i>	<i>kése</i>
<i>Kettős szám:</i>	<i>kedsemen</i>	<i>kedseden</i>	<i>kedseden</i>
	<i>kettönk kése,</i>	<i>kettötök kése</i>	<i>kettejök kése</i>
<i>Többes szám:</i>	<i>kedseü</i>	<i>kedseden</i>	<i>kedset</i>
	<i>késünk</i>	<i>késétök</i>	<i>késük.</i>

Hasónlókép ragozza az igeszót is, p. o. *men*, *megy*, a' *multban*:

<i>Egyes szám:</i>	<i>menem</i>	<i>menen</i>	<i>menöt</i>
	<i>menék</i>	<i>menél</i>	<i>mene</i>
<i>Kettős szám:</i>	<i>menmen</i>	<i>menden</i>	<i>mengen</i>
	<i>ketten menénk</i>	<i>menétek</i>	<i>menének</i>
<i>Többes szám:</i>	<i>meneü</i>	<i>menda</i>	<i>menet</i>
	<i>többen menénk</i>	<i>menétek</i>	<i>menének</i>

Jövö időben:

<i>Egyes szám:</i>	<i>mendam</i>	<i>mendan</i>	<i>mend</i>
	<i>men(én)dek*)</i>	<i>men(én)dsz</i>	<i>men(én)d</i>
<i>Kettős szám:</i>	<i>mendem</i>	<i>mendeden</i>	<i>mendegen</i>
	<i>ketten men(én)dünk</i>	<i>men(én)detök</i>	<i>men(én)denek</i>
<i>Többes szám:</i>	<i>mendeü</i>	<i>mendeda</i>	<i>menet</i>
	<i>többen men(én)dünk</i>	<i>men(én)detök</i>	<i>menéndenek.</i>

*) A' *menéndek* összetett idő, *mene*, *tuda*, *láta* *multbulés d* jövöt jelentő képzőből, melly előtt az *n*, úgy látszik nekem, a' *d*-nek erősítője, *menénd*, *tudánd*, *látánd* tehát: *iverit*, *sciverit*, *viderit*. — Emlitém ezt már egyszer, 's közelebb bővebben fogom tárgyalni.

Igy járhat más ember más rokon nyelvvel. Külön és egyenként, úgy látszik, mindenike legközelebb akar lenni a' magyarhoz; egybetartva kiegészítik egymást, 's a' vizsgáló előtt mint annyi történeti állomások tűnnek fel, melyek azomban új új ösvényt nyitnak. A' lapp és osztyák p. o. a' kettős számu idom által is nevezetes rokonaink. Annyira mennyire egybetartva ezeket és a' többi finn és török-tatár nyelveket, alaposabban kérdehetjük: látván 's elismervén a' rokonságot, miben különbözik a' magyar nyelv a' nyugati finnektől, 's a' török-tatártól? 'S azt felelik többek közt a' nyelvek: a) A' magyar nyelv kettős igeragozást fejtött ki, minek sem a' nyugati finnenben, sem a' törökben nincs nyoma. b) A' magysr ige nem fejezi ki a' tagadást képző által, mint a' török, sem személyi raggal járó tagadó szó által, mint a' finn, mely azon tagadó szóhoz a' csupasz igitörzsöt teszi. A' magyar mondja: szerettem, szeretnél, szeretőt,

mint a' török:	szev- <i>dím</i> ,	szev- <i>din</i> ,	szev- <i>di</i> ,
's mint a' finn:	rakast- <i>in</i> ,	rakast- <i>it</i> ,	rakaszt- <i>i</i>

De tagadólag így mondja a' magyar:

	nem szerettem,	nem szeretnél,	nem szeretőt,
a' török pedig:	szev- <i>me-dím</i> ,	szev- <i>me-din</i> ,	szev- <i>me-di</i>
's a' finn:	<i>en</i> rakasta,	<i>et</i> rakasta,	<i>ei</i> rakasta.

Mit mondanak ezen különbségre az Uralon inneni és tuli nyelvek? A' mordvin hangosan dicsekszik, hogy ő úgy ragozza az igét, mint a' magyar; némi nyoma a' tárgyias igeragozásnak előfordul a' szürjānben és osztyákban is. Az igitagadásra nézve pedig a' mordvin közepett áll a' nyugati finn meg a' török, 's a' magyar közt. Ennél fogva, 's földirati viszonyainál fogva is, kettős érdeklél bír előttünk a' mordvin.

Szóidomok.

E l s ő s z a k a s z.

I. A' névszó legtagabb jelentésben.

1. §. A' névszó vagy *dolognév* (substantivum), vagy *tulajdon-ságnév* (adjectivum), vagy *számnév*, vagy *viszonynév* (praepositio, postpositio), vagy *névmás*, vagy *igésnév* (participium, nomen infinitivi). Ezek ragozása különböző némileg, legalább a' mennyiben a'

viszonynev nem minden viszony-ragot veszen föl, 's a' névmás mindenütt el szokott térni a' közönséges névszótul. A' viszonyragokon kívül személyi (birtoki) ragok is járulnak a' mordvin névszóhoz, úgy mint a' finn, magyar, törökhöz. Jegyzés gyanánt álljon itt, hogy a' mordvin valamint a' török 's más rokon nyelvű szokat a' magyar helyesírás szerint írom le; de a' finn szokat a' finn helyesírás szerint írom.

Viszonyi ragozás.

2. §. A' mordvin névszó ragozásában kitetszik ugyan a' fel- és alszólóju*) szók különbsége, de nem olly teljesen, mint a' finnben, magyarban, törökben. Ezen különbség talán az idegen nyelvek befolyása által tűnt el több rokon nyelvekből; talán ki sem fejlett mindenikben. Ez utóbbi véleményt a' lapp nyelv támogatja. Ez a' mostan élő altaji nyelvek között alkalmasint első jutott nyugot-éjszakra; mert a' skandináv történetbuvárok, bár mennyire pillanthatnak is visszafelé a' multba, ott találják már elterjedve a' lappokat; ők tehát Odin mesés beköltözése előtt már birták Skandináviát, legalább éjszaki felét. A' lapp nyelv mindenesetre nagyon régies állapotu, 's benne sincsen meg a' különbség az al- és felszólóju szók között. — Mondhatná valaki, hogy ezen különbséget letörölte róla a' norveg-svéd nyelv. Alig, mert a' szegény lappok nem fogadták el a' skandináv némettség befolyását; nem mívelődtek, hanem költözködő életmódjuk mellett maradván, vissza-visszavonultak, 's inkább enyésztek, hogysem hajlottak volna. Aztán a' mit a' norvég-svéd nyelv egyfelül ronthatott, azt rajta más felül a' finn nyelvnek meg kellett volna őriznie, melly kelet felül nyomta és nyomja a' lappot: még is azt látjuk, hogy a' finn nyelvben megvan a' fel- és alszólók különbsége, 's a' vele határos és rokon lapp nyelvben nincsen meg az. De a' mordvin nyelvben úgy szólván félig

*) Nem örömet hagyom el a' szokott műnyelvet: de a' *hang* szó igen alkalmatlan a' bötük nevezetiben, annál inkább, hogy az accentet is azzal fejezzük ki. Már *Erdesi* szótévőnek, a' krakkói *Abc* pedig *szólónak* nevezték a' vocalist. Nyelvtani beszédünk szabatossága visszaköveteli a' régi 300 éves szót.

lévén meg az, hihető hogy ebben az idegen nyelvek befolyása csonkította és csonkítja folyvást ezen altaji sajátságot. — Ragozási min-

Egyes

1. Nevez.	kal	kala*)
2. Birtok.	kalon,	kalan,
3. Tulajd.	kalönen,	—
4. Benh.	kaloszo,	kalassa,
5. Kihat.	kaloszto,	kalasta,
6. Behat.	kalosz,	kalahan,
7. Vesztegl.	kalova,	kalalla,
8. Távol.	kalodo,	kalalta,
9. Közlít.	kalov,	kalalle,
10. Változt.	kaloksz,	kalaksi,
11. Nélkül.	kalovtoma,	kalatta,
12. Rajth.	kalonä	—

Többes

1. Nevez.	kalot,	kalat,
2. Birtok.	kalotnen,	kalojen,
3. Tulajd.	kalotnenen,	—
4. Benhat.	kaloszot,	kaloissa,
5. Kihat.	(kalosztot, (kalotszto,	kaloista,
6. Behat.	kaloszt,	kaloihin,
7. Vesztegl.	kalovat,	kaloilla.
8. Távolít.	kalotdo,	kaloilta,
9. Közelít.	(kalotov, / kalovt	kaloille,
10. Változt.	kalokszot,	kaloiksi.

Jegyzet.

1) A' mordvin viszonyragok az egyesben: n; nen; szo sze; szto szte; sz; va ve; do de; v(ov, ev) vagy m; ksz; toma teme; nä. Ugyan ezek megmaradnak a' többesben is, mellynek nevezője t ragu, csakhogy a' nélkülöző és rajthagyo rag nem igen fordulnak elő a' többesben.

2) Az egyes szám 2. 4. 5. 6. 10. 11. ragjai, mellyek a' többes számban is megvannak, 's ezekön kívül a' többes szám 1. ragja tel-

(tívi). *) A' finn ragozásra nézve lásd M. Nyelv. I. 97. lapját

tául szolgáljon a' *kal*, finnül *kala*, magyarul *hal*; és *mänel*, magyarul *menny*.

szám.

hal	mänel,	menny
—	mänelen,	—
halnak	mänelnen,	mennynek
halban	mänelsze,	mennyben
halbul	mänelszte,	mennybül
halba	mänelsz,	mennybe
halnál	mäneleve,	mennynél
haltul	mänelde,	mennytül
halhoz	mänelev,	menyhez
hallá	mänelksz,	mennyé
—	mänelteme,	—
halon	mänelne,	mennyen

szám.

halak	mänelt,	mennyek.
—	mäneltnen,	—
halaknak	mäneltnenen,	mennyeknek
halakban	mänelszet,	mennyekben
halakbul	(mänelsztet,	menyekbül
	(mäneltszte,	
halakba	mänelszet,	menyekbe
halaknál	mänelevat,	mennyeknél
halaktul	mänelde,	mennyektül
halakhoz	(mäneltev,	mennyekhez
	(mänelyt,	
halakká	mänelkszt,	mennyekké.

jesen hasonlitanak a' megfelelő finn (szómi) ragokhoz. Ellemben az egyes és többes 3. 7. és 9. meg az egyes szám 12-ike magyarosak; az egyes és többes szám 8-dika félig magyaros, félig szómiás. Jelesen a' 7. és 9-ik rag megfelel a' magyar régies *va ve* ragnak, p. o. *hova*, *tova*, feleve = felé stb. lásd alább a' 9. §. A' 7. rag más-salhangzó után *ga*, nem *va*.

3) A' 12-dik vagy rajthagyó rag időrag is mint a' magyar, pl. ezekben: midön = mi-idön, hajdon, hajdan = ha-idön, télen, nyáron stb. Innen *telnä*, télen, *väne* éjjel, *csíne* nappal. Más rag, úgy-mint *t*, hasonlókép időbeli rag, p. o. *csít* nappal, *vät* éjjel.

4) A' magyar, finn és mordvin többes ragjai külömbséget mutatnak, melly abban áll, hogy magyarban a' töbes *k* rag marad a' viszonyragok előtt; finnben pedig a' többes *t* rag *i*-re változik a' viszonyragok előtt, mint azt a' *kala* szón látjuk; ellemben a' mordvinban megmarad ugyan a' többes *t* rag, de néha utána következhetik a' viszonyragnak. Névszerint a' birtokiban, tulajdonítóban és távolítóban a' *t* rag előtte van a' viszonyragnak; a' behatóban, veszteglőben és változtatóban utána áll neki; a' kihatóban és közelítőben hol előtte, hol utána állhat.

5) Némi rendhagyások is tűnnek elő:

a) az *n*-nel végződő szók elvetik azt a' többes *t* előtt, p. o. *loman* ember, *berün* rossz, *lomat* emberek, *berüt* rosszak. — Ellemben *r* előtt elvetik a' végszólót, p. o. *inüzoro* király, *inüzort* királyok; *paro* jó, *part* javak.

b) a' nyelv nem kerüli a' mássalszólók halmozását, innen *lüm* név, *val* szó, *ked* kéz, *ejkaks* gyermek; többesben: *lämt*, *vált*, *kedt*, *ejkakst*; — innen továbbá az is, hogy némelly más viszonyragok előtt is kiesik a' végszóló, p. o. *pando* hegy, behatóban: *pandsz*, *pandosz* helyett; *szälm* szem, behatóban: *szälmusz*; de *latko* gödör is behatóban: *latksz* és *os* város *os-sz*, sőt többesben; *os-szt* városokba.

c) Fordulnak elő olyanok is, hogy együtt több viszonyrag van; p. o. veszteglő és beható: *kíavaszo* uton, Mát. 8, 28. kijak ez szmejük molmeksz sze *kíavaszo* kisem mert járni ez *uton*. Itt az *a* is fölösnek látszik a' ragok előtt, mer *kí* (finnül *tie*) az *út*; könnyen lehetne: *kíavaszo*. — Veszteglő és beható: *masztorgava* országba stb. Néha *n* járul a' viszonyraghoz, p. o. *tandavtomodon* félelemtül, *tar-kavan* helyen, *skaszon* időben, mellyekben a' viszonyragok *do*, *va*, *szo*-hoz járult *n*.

3. §. De kitünik a' mordvin nyelv a' tárgyias névragozás által is, mellynek sem magyarban sem finnben nincs nyoma. Tudniillik a' viszonyragok egyesülnek a' mutató névmással, úgy hogy ezen összeforrott rag mind a' magyar *az ez* szónak, mind a' viszonyragnak megfelel. Tehát *kalosz* annyi mint *kalo* és *sze* hal és az. Ilyen egybeforrását a' mutatónévmásnak a' viszonyraggal találjuk az indgermán nyelvekben is, tudtomra a' svédben és az oláhban. A' mordvin tárgyias ragozás így megyen:

	<i>Egyes szám kudo ház,</i>	<i>többes szám kudot házak</i>
Nevez.	kudosz a' ház	kudotne
Birt.	kudont, kudoszt	kudotszten
Tulajd.	kudonten, — oszten	kudonszten
Benh.	kudosszo	kudotnesza
Kihat.	kudosztoszt	kudosztoszt, — dotneszta
Behat.	kudozosz	kudotnesz
Veszt.	kudovasz	kudotneva
Távol.	kudodont	kudodoszt — dotneda
Közel.	kudovsz	kudovaszt
Változt.	kudokszosz	kudokszoszt.

Látjuk e' példán, hogy a' *sze* mutató névmás, melynek többese *ne*, hol épen, hol elváltozva, 's hol a' viszonyrag előtt, hol utána fordul elő.

Személyi ragozás.

4. §. A' mordvin nyelv a' személyi névmást azonkép ragozza a' névszóhoz, mint a' magyar és finn.

Mordvin :

Egy. sz. mon	ton	szon. — ragok : m	t	zo, ze
Több.sz. min	tin	szin — „	{mok nok	nk szt

Finn :

Egy. sz. minä	sinä	hän — „	ni	si nsa, nsä
T. sz. {me myö	te työ	he hyö — „	mme	nne nsa, nsä

Magyar :

Egy. sz. én	te	ö — „	m	d a, ja; e, je
T. sz. mi	ti	i*)		
miv	tiv	iv — „	nk	t-k ok, ök.
mü	tü	ü — „	mük	tük ük, ik.
mük	tük	ük(ök.		

*) Hogy a' magyarban a' harmadik személy előszámlált idomai megvannak és megvoltak, mutatja az erdélyi és más vidékek tájbeszéde ; mutatja a' Temetési beszéd, melyből ím a' példák : „kic ozuc *miv* vogmuc . . . hog es *tiv* latjatuc szumtuchel (szumtucvel) . . . es vimagguc mend sentucut, hug le-
genek neki seged uromc szine eleut, hug isten *iv* vimádságuc mia bulsassa w
bünet.“

Ragozzuk e' szókat: kudo koti ház, és ked käsi kéz.

Egy. sz.	{	kudom	kudot	kudozo	kedem	kedet	kedeze
		kudon	kudot	kudonzo	kedon	kedet	kenenze
T. sz.	{	kudomok	kudonk	kudoszt	kedemek	kenenk	kedeszt
		kudonok	kudonk	kudoszt	kenenek	kenenk	kedeszt

Finn.

Egy. sz.	kotini	kotisi	kotinsa	käteni	kätesi	kätensä
T. sz.	kotimme	kotinne	kotinsa	kätemme	kätenne	kätensä

Magyar.

Egy. sz.	{	házam	házad	háza	kezem	kezed	keze
		házaim	házaid	házai	kezeim	kezeid	kezei
T. sz.	{	házunk	házotok	házuk	kezünk	kezetök	kezők
		házaink	házaitok	házaik	kezeink	kezeitök	kezeik.

E' példából látjuk, hogy a' mordvin, *k* végzetű ragjaival sokkal inkább közelít a' magyarhoz, a' személyi ragozásra nézve, mint a' finn.

A' finn a' birtok többes voltát a' függő esetekben a' névszó többesével fejezi ki. Válasszuk példának a' *pata*, fazék szót, — mert a' *koti* a' törzs ütőhangu *i*-je miatt nem bírja külön kitenni a' többest — 's lesz *padassa-ni* fazékomban, *padoissani* fazékaimban; *padassamme* fazékunkban, *padoissamme* fazékainkban. Ennek okát pedig a' következő §-ban találjuk.

5. §. A' személyi ragok találkoznak a' viszonyragokkal is. Ebben a' magyar és finn ellenkező uton járnak. A' magyar t. i. a' személyi ragok után veszi föl a' viszonyragokat: ellemben a' finn a' személyi ragok eleibe teszi azokat. Innen: *padassa-ni* = fazékban-om, e' helyett: fazékomban; így *padassa-mme*, *padoissa-ni*, *padoissa-mme* = fazékban-im, fazékokban-om, fazékokban-unk. Ezért kellett a' finnek a' birtok többesét a' birtokot jelentő szón fejezni ki, holott a' magyar látszólag a' személyi raggal fejezi ki a' többest. Azomban valóban csak látszat ez. A' magyar is a' névszóhoz teszi a' többes ragot, nem *k*-t ugyan, hanem *i*-t. Mert a' *pada-ssa* = fazékban; *padoi-ssa* = fazékokban; ragosan: *pada-ssa-ni* = fazékban-om; *padoi-ssa-ni* = fazékai-m-ban. Ebben az *i* a' *k* helyett van, mint *padoi-ssa*-ban az *i* a' *t* helyett. — A' különbség tehát a' magyar és finn között csak az, hogy az első a' viszonyragokat a' személyi ragok után, a' másik pedig azokat a' személyi ragok elé fogadja.

A' mordvin a' finn módot követi. P. o. *ver*, vér, finnül *veri*, ver-sze, finnül *verissä*, magy. vérben; *versze-n* finnül *verissä-ni*, magyarul *veremben*. 'S hogy különösen hozzánk tartó szót vegyjünk, lássuk *tonav* törzsnek származékait. *Tonav* magyarul *tanu*; *tonavl* = *tanúl*, *tonavt* = *tanojt*, *tanéjt*, *tanít*; az elsőbbül lesz *tonavlicza* *tanuló*, *tanítvány*; a' másikkul lesz *tonavtomo* *tanítmány*, *tanítás*. *Tonavliczäm*, *tonavliczät*, *tonavliczäzo* = *tanítmányom*, -od, -ja; — *tonavliczän* *tanítványaim*; *tonavliczänzö* *tanítványai*; de már *tonavtomon* *tanítmány(nak)*, *tonavtomonzo* *tanítmányá-nak*. Jegyezzük meg azomban, hogy az első személyi *m* rag, a' függő esetekben *n*-re változik, 's így ezzel is a' finnhöz közelít; azért láttuk ezt: *verszen* (*verszem* helyett), finnül *verissäni*, magyarul *véremben*. — *Pile* *fül*, *pilenk* *füleid*, *füleitek*, *pilesztenk* *füleitekbül*; *ni* *nő*, *nim* *nöm*, *nit* *nöd*, *nize* *neje*; *nink* *nejeid* stb. Egyébiránt sokszor a' névszó után a' személyi névmást teszi ennek ragja helyett.

Tulajdonságnév.

6. §. A' tulajdonságnevet akképp ragozza, mint a' dolognevet. De a' tárgyas raggal bíró tulajdonságnév dolognévül áll. Mikor tulajdonítvány, néha ragoztatik, néha nem, p. o. *szovado tojnesze ortaszo* *menjetek bé szükbe kapuba*; 's *mastado paro* (*nem paron*) *makszmon ejkakstnen tink makszmoksz* *adhattok jó adományt gyermekeiteknek*.

A' fokozatok kifejezésére nincsenek külön képzők a' mordvinban.

Számnév.

7. §. Az alap-számneveket felmutatandók, szélesebbre fogjuk a' dolgot, 's közöljük a' votják, szürjän, cseremisz és osztyák főbb alap-számneveket, egy-két sorozó számmal együtt.

*Mordvin:**Finn:**Magyar:*

1. väjke, vä	yhte (yksi)	egy
2. kavto, kavton	kahte (kaksi)	két, kettő
3. kolmo	kolme	három
4. nile, nilen	neljä	négy
5. väte, väten	viite (viisi)	öt
6. koto	kuute (kuusi)	hat
7. szizem	seitsemän	hét
8. kavkszo, kavkszon	kahdeksan	nyolcz
9. väjksze	yhdeksän	kilencz
10. kämen	kymmenen	tíz
11. kämväjke, kävijke	yksitoista	tizenegy
12. kämgavto	kaksitoista	tizenkettő
kämgavto		
kämkavtovo		
13. kämkolmovo	kolmetoista	tizenhárom
14. kämnilée	neljätoista	tizennégy
15. kävätee, kävitee	viisitoista	tizenöt
16. kämkotovo	kuusitoista	tizenhat
17. kämsziszeme	seitsemän toista	tizenhét
18. kämgavkszovo	kahdeksan toista	tizennyolcz
19. kämväjkszee	yhdeksän toista	tizenkilencz
20. komsz	kaksikymmentä	húsz
30. kolmogämen	kolme kymmentä	harmincz
40. nilekämen	neljä kymmentä	negyven
nilegämen		
50. vätkämen	viisi kymmentä	ötven
vätgämen		
60. kotokämen	kuusi kymmentä	hatvan
kotgämen		
70. sziszgämen	seitsemän kymmentä	hetven
80. kavkszonkämen	kahdeksan kymmentä	nyolczvan
90. väjkszekämen	yhdeksän kymmentä	kilenczven
100. szádo, száda	sata	szász
200. kavto szádo	kaksi sataa	hétsszáz
300. kolmo szádo	kolme sataa	háromsszáz
1000. tüzsom vagy	tuhannen vagy	ezer
tüzsov	tuhát	

<i>Votják :</i>	<i>Szürjän</i>	<i>Cseremisz</i>	<i>Osztják :</i>
og , odig	öt , ötik	ikta, ik	it , ei , ij
kük	kük	kokta, kok	kāt , kādñ
küjn	kujm	kumut, kum	chüdem , kōdlem
nily	nyoly	nilit, nily	nyeda , nyedla
vity	vit	vizit, víz	vēt
kvajty	kvajt	kudut, kud	chūt , kūt
szizim	szizim	simut, sim	tābet
tyamüsz	kökjamisz	kandaks	nyīl , nīda , nit,
ukmüsz	ökmisz	indeks	ār jong
dasz	dasz	lu	jong
dasz odig	dasz ötik	luat ik	ja chat jong
dasz kik	dasz kik	luat kok	kāt chat jong

dasz küjn	dasz kujm	luat kum	chüdem chat j.
dasz nily	dasz nyoly	luat nily	nyeda chat jong
dasz vity	dasz vit	luat viz	vēt chat jong
dasz kvaty	dasz kvajt	luat kud	chūt chat jong
dasz szizim	dasz szizim	luat sim	tābet chat j.
dasz tyamüsz	dasz kökjamisz	luat kandaks	nīt chūs
dasz ukmüsz	dasz okmisz	luat indeks	ār chūs
küjz	küjz	koklu	chūs , kōsz
kvamīn	komün	kumlu	chüdem jong
nilydon	nyelyamün	nilylu	nyeda jong
vitydon	vitümün	vizlu	vēt jong
kvatydon	kvajtümün	kutlu	chūt jong
szizimdon	szizimdasz	simlu	tābet jong
tyamüszdon	kökjamüszdasz	kandakslu	nīt szöt
ukmüszdon	ökmisz dasz	indekslu	ār szöt
szju	szjo	südä	szöt , szāt
kik szju	kükszjo	koksüda	kāt szöt
küjn szju	kujmszjo	kumsüda	chüdem szöt
szjursz	szjursz	tízsem	tyārasz , tyōresz.

mordvin :	finn :	magyar :
1-ső } väszencze, väszen ensimainen vaszincze		első,
2-dik ombotsze (másik)	toinen (tois)	másod,-ik
3-dik kolmotsze	kolmas (kolmant)	harmad,-ik
4-dik nilitsze	neljäs (neljänt)	negyed,-ik
10-dik kämentsze	-kymmenes (nent)	tized-ik

Ezen egybevetés által szemléteessé tesszük számneveink alkotását. Azok, mint azt már egyebütt is megmutattam, egytől hétig *egyszerűek*, azontul *összetettek*. Az összetételek nagy bőséget tüntetnek föl a' tizes, egyes és kettős számokban. Vegyjük a' mordvin 8. és 9. *kavkszo-t* és *väjksze-t*, mindjárt meglátjuk rajtuk az összetételt *kav* és *väj-bül* meg *kszo*, *ksze-bül*. Ugyan ezt mutatják a' finn 8. *kahdeksa(n)*, és 9. *yhdeksä(n)*, mellyek *n-je* birtoki rag; a' cseremis *kanda-ks* és *inde-ks*; a' szürjän *kokja* misz *ok-misz*. Világos pedig, hogy a' mordvin *kav* és *väj*, a' finn *kahde* és *yhde*, a' cseremis *kanda* és *inde*, a' szürjän *kokja* és *ok* kettőt és egyet tesznek; miért kell, hogy az összetételek másik része tizet jelentsen. *Ks*, *ksz* tehát tiz; azaz *ks*, *ksz* azt teszi, a' mit a' magyar nyolcz és kilencz szókban a' *cz*, melly rövidítése a' tiz-nek (a' votják és szürjän *dasz-nak*), 's mellyet szófejtéstanilag *tz*-nek kellene írni. Hogy a' felhozott összetételek utóbbik része valóban tizet jelent, bizonyítják a' votják *misz* és szürjän *misz*, a' mellyek p. o. a' törökben tizet jelentenek, mint: *alt-mis* = hat-van, *jet-mis* = het-ven; sőt a' mellyek kis változéka már a' szürjänben is tizet teszen, úgymint: *ko-mün* = harmincz, *nelja-mün* = negyven; *vitü-mün* = ötven stb. Miután pedig az említett nyolczas és kilenczes számnevek utóbbik része tizet, elsőbbike pedig világosan kettőt jelent a' mordvin, finn, votják és szürjän nyelvekben, bizonyosan a' magyar *nyol-cz* és *kilen-cz* szók első része *nyol* és *kilen* is kettőt és egyet jelent. A' *nyal* 'kettő' jelentésit támogatja a' votják *tya*, melly közel jár *nya*, *nyol-hoz*, 's bizonyítja az osztyák *nyıl*, *nıda*, *nıt* = 8; melly után a' tizes *jong* hiányzik, alkalmasint olyan közönséges kihagyásbul, millyenbül a' finn nyelv 1-19-ig hagyatja el a' tizest; mert *yksitoista* stb. csak annyit jelent: *egy a' másik* (tizesbül), 's áll *yksitoista kymmentä* stb. helyett. Az osztyák egyszerű kettő-je: *kāt*, *kādn*, a' nyolczasban rejlő kettője: *nyıl*, melly után *jong* következhetnék: úgyde a' ma-

<i>vo,ják :</i>	<i>szürjän :</i>	<i>cseremisiz :</i>	<i>osztják :</i>
odigäti, vaszne-medvodzä		pertari	ödeng, ädleng
risz,			
kiktäti	möd	vesa	kīmet
kūjnäti	kojmöd	kumsa	chütmet
nilyäti	nyolyed	nilimsa	nyetmet
daszäti	daszöd	lusa	jongmet

gyar *kettö* és *nyol-cz* nem más, mint az osztják *kädn, kät* és *nyil*. — Nem úgy sikerül még az itt adott példákbul a' *kilen* 'egy' jelentésit bizonyítani, de bátran lehet állitanunk, hogy a' *kilen* szó egyet jelent. Az osztják ár *jóngban* is homályos még előttem az ár.

Vegyjük elő a' tizes számot: *tíz*, votj. szürj. *dasz*, finn *kymmene*, mordvin *kämen* és *gämen*, osztják *jong*, cseremisiz *lu*. Ezek három különböző törzsre vihetők: *t-z* vagy *d-sz-re*: azután *k-m* vagy *g-m* (*j-ng*)-re; végre *lu-ra*. Tegyük ezekhez az összetett tizekben előfordulókat, úgy találjuk, hogy 20 a' mordvinban *kom-sz*, a' votjában *küzj*, a' szürjänben *küzj*, az osztjában *chūs* és *kōsz*, a' magyarban *hūs*. Minthogy a' finn kifejtve mondja: *kaksi kymmentä* azaz: két tíz (hús), 's a' cseremisiz is: *kok-lu*, azaz: két tíz (hús): látnunk lehet, hogy *komsz*, *küzj*, *chūs* vagy *kōsz* és *hūs* szintén összetételek, ebbül: *kom- kü- chū- vagy kō- hú-* 's *sz, zj-* bül. Úgyde az utóbbi nyilván a' megtalált *t-z d-sz*, azaz *tíz*: követközőkép az előbbik nem lehet más mint *kettö*, mit a' szemlätomás is bizonyít. *Hūs* és társai tehát kifejtve annyi mint *kaksi kymmentä*, *kok-lu*, azaz két tíz.

A' 30. *kolmogämen*, *kolme-kymmentä*, *kvaimin*, *ko-män*, *kum-lu*, *chüdem jong*, harm-cz, tehát mindenütt = három-tíz.

A' 40-tül fogva 90-ig a' magyar *ven van* tizest, a' votják *dou* tizest használnak, mellyhez az osztják *jong* is járul. Előfordul az a' törökben *on*, a' csuvaszban *von* képiben. — A' mordvin minden összetett tizest *kämen*, *gämen*, a' finn *kymmentä*, a' cseremisiz *lu* szóval fejez ki. De a' szürjän *mün* és *dasz-t* használ; az osztják pedig elmésen a' *nīt* és ár elibetételével a' *szöt* szónak, fejezi ki a' nyolczvan-t és kilenczven-t; hasonlóan teszen a' *nīt chūs* = 18, és ár *chūs* = 19-vel, csakhogy a' *szöt* előtt is úgy hallgatja el a' *jong* (tíz) szót, mint *nīt* után hallgatta el.

Végre a' sokszorozott tizeseket és egyeseket, azaz 21—19 31—39, 41—49, stb. úgy alkotja a' mordvin, mint a' magyar, p. o.

huszonöt *komsz-väty*. Igy teszik a' többiek is, a' finnek kivételével, lásd M. Nyelv. I. 119. lap.

A' 100 mindenütt azon egy törzsü.

Az 1000 különböző. A' magyar *ezer* szó az ujperzsa *hezár*-ra, ez pedig a' szanszkrit *szahaszra* szóra útast. Vajjon a' votják és szürjän *szjursz*, 's az osztyák *tyārasz*, *tyōresz* ide tartozik-e? Kár, hogy a' mordvin saját szava nem fordul elő, mert *tűzsom*, *tűzsov* és a' cseremis *tizsem* a' szláv felé látszik vonzani, melly meg a' finn *tuhannen* vagy *tuhat*-tal, a' svéd *tusen*-nel 's a' német *tausend*-del tartozik össze. Másfelül azt is meg kell jegyezni, hogy a' finn *tuhat*, *tuhannen* szó szerint tíz száz (tu-hat) 's egyaránt húz a' szanszkrita *daszan* (=tíz, szürjänül *dasz*) és *çata*, *kata* = százhoz, mint az altaji nyelvekbeli *dasz* - száz-hoz. Vessd egybe M. Nyelv. I. 243. 244. lapj. Ámde nem is vontuk még ki a' számnevekből az egész tanúságot, mellyet azok az indgermán és altaji nyelvekre vetnek.

A' sorozó számok elseje többnyire nem számnév. A' finn *ensimäinen* szószertint *előlső*, mert *ensi* = elő. Ugyan ezt teszi a' szürjän *medvodzä*, melly áll *med* = leg, és *vodzä* = elő-bül. Gyanítom, hogy az osztyák *öd* vagy *ödl* ugyan azt jelenti, a' mit a' finn *ensi*, a' magyar *elő*, a' szürjän *vodz*; az *eng* képző, hasonlít a' magyar *ső*-höz. A' cseremis *pertari* már a' török *bir* és csuvas *pir* = egy szóval függ össze.

A' sorozó számok második sem mindenütt számnév. *Ombo*, *toise*, *más*, *mö*, *ves* egyaránt 'alter, alius' jelentéstiek.

A' többi sorozó számnevek 's képzőjik eléggé szembetűnnék.

S. §. A' számnevek fölveszik mind a' viszonyragokat, mind az azokkal egyesülő mutató névmást. De van nekik, mint a' magyar számneveknek, külön *neszk*, *neszt* ragu többesök is, annak kifejezésére, hogy bizonyos számu egyedek összetartoznak. Például a' közönséges többes *t* mint *kavto* kettő, *kavtot* kettők; *kolmo* három, *kolmot* hárma; e ezen többes: *kavtoneszt* ketten, *kolmoneszt* hárman. — Mutassa egy két példa is a' számnevek ragozását: Luk. 12, 52. Te skaszto *vätineszt* vä kudoszto karmit javmodo, *kolmotne* *kavton* karcso, i *kavtotne* *kolmotnen* karcso, ezen időtül (fogva) öten egy házbul fognak oszlani (meghasonlani), a' három kettő ellen, 's a' kettő a' három ellen. — Itt *vätineszt* többes = *öten*, *kolmotne*, *kavtotne*, a' közönséges többes határozó *ne* raggal, *kavton* a' birtoki eset egyesben, *kolmotnen* ugyan az a' többesben. Mát. 11, 1, Zárdo

prädize Jiszus tonavtomon *kämgarvotvotninen* tonavliczätninen szonze; mikor Jézus béfejezte tanítani tizenkét tanítványainak. A' szám-név a' többes tulajdonítóban áll, mint a' dolognév. Mát. 15, 14. Szokor vedi szenäk szokoron, szászte *kavtoneszk* prit jamasz; vak vezet ha vakot, akkor ketten esnek verembe.

9. §. A' sorozó számok képzőjét láttuk már; itt hozzá tesszük még, hogy némelly más névszó is fölveszi azt, p. o. *ikelcze* első, *mäjlce* (megülső) utolsó, *inencze* legidősebb, *vezsencze* legifjabb.

Osztóképen mondván, ismételni kell a' számokat, p. o. *kavto kavto* kettő kettő, *vätgämen vätgämen* ötven ötven.

Részreoslást a' veszteglő vagy közelítő rag fejez ki. Ezeket a' régies magyar ragokhoz hasonlítottuk a' 2. §. 2. jegyzetiben, itt újra ilyen szereplésben találjuk, p. o. *kavtov* ketté (osztani); *nileva* négygyé, négy részre.

A' *pel* fél szó a' hányadrészt is jelenti; *pel* inäzorokirdimam fél országom; *kämencze pel* tized fél, azaz tized rész.

A' sokszorozó és arányzó számokat képezi az *sz* rag, vagy *sznärt*, *kirda* (finnül *kerta*) szó, *kolmogämensz* harmincz-szoros; *szädo sznärt*, *szädo kirda* százszoros.

Ismétlő számneveket *szt* rag, vagy *raszt* többes (raz = szer, orosz szó) képez, p. o. *kavszt* kétszer, *kolmo raszt* háromszor,

Idő-számokat képez a' szorozó szám, melyhez *de* rag vagy *raz* szó járul, p. o. *ombocze* másik, *omboczede* vagy *ombocze raz* másik ízben. Azomban: *vasznä* először, első ízben.

Viszonynevek.

10. §. Az altaji nyelvtan, az illető nyelveknél fogva, helyesen teszi, úgy látszik nekem, ha *viszonyszók* neve alatt mind azt előadja, mit a' latin- görög nyelvtan, melly anyja a' közönséges nyelvtannak, az *indeclinabilis* szók osztályához vet, 's adverbium, praepositio és conjunctio czímei alatt tárgyal. Nyelvünkben az *adverbium* 1) tulajdonságnév, illő ragjával, p. o. jól, rosszul, igazán, derekasan stb. vagy 2) szorosan véve viszonynév, p. o. fent, fennen, alatt, bent stb. vagy 3) ragozatlan névmás és dolognév, p. o. ma, tegnap. — A' *praepositio*, rég tudjuk azt, dolognév nálunk, melyet úgy is ragozunk. A' *conjunctio* pedig onnan kerül ki, honnan az adverbium. Mi tehát nem tehetjük külön szó-kategoriakká az adverbiumot, praepositiót és conjunctio-t: hanem mindenütt előadjuk

az adverbiumot, hol az illető rag előfordul; 's ezzel tárgyaljuk a' conjunctiót is; a' praepositio pedig *viszonynev* czíme alatt a' névszó osztályai közzé jut. A' mondat-tanban úgy is a' praepositio nekünk *szó-viszonyító*, a' conjunctio pedig *mondat-viszonyító*.

A' mordvin viszonynevekhöz azon névszók tartoznak, melyek a' dolgok tér- és időbeli viszonyai kifejezésére szolgálnak. A' finn viszonyítókra nézve útasítom az olvasót a' M. Nyelv. I. 392—398 lap. —

Azon mordvin viszonynevek, melyek a' magyarban és finnben is megvannak, im ezek:

alo, magyarban *al*, finnben *ali*.

ej, *ek* megfelel a' magyar *el*, *elő*, 's a' finn *en* (esi) viszonyítónak, még inkább a' török *önk*-nek.

karcso előfordul ezen magyar összetételben: *keresztül kasul* = (karsul), Kresznericsben, Molnár A. után, *keresztül kosul*, jobb *keresztül kassul*, mert az *r* s-sé hasonult. Törökben *karsi* = ellemben, tatárul *kas*, p. o. *karsije gicsmek* eleibe menni. Illyen értelmű a' mordvin *karcso* is.

ked, kéz, finnül *kät* (käsi). Az esztben a' *kéz* szó *be*, magyarban *nál* viszonyítóul jár, p. o. kezemnél van, azaz nálam van.

korä, *gorä*, finn. *kera*, magyarul *szer-int*.

kuvalmo, *guvalmo*, mellynek törzse *kuv*, *guv*, megfelel a' finn *kaut* vagy *kauk*, 's a' magyar *hosz* törzsnek a' *hosszu* szóban.

lan finnül *luo*, nál.

mal és *mar*-nak megfelelnek a' magyar *mal*, *mál* p. o. *partmal* *torokmál*, és *melly* *pectus*.

mäjl, *mälg* magyarban *meg*, *mög*, finnben *mäki* hát, hegy.

pär (pärt *pärk*) körül, felé, finnül *ym-päri*.

pel, magyarul *fel*, finnül *puoli* dimidium, *pars* és *versus* értelmében. *Pars* értelmében fordul elő a' számnevek közt is, p. o. *kämencze pel* tized rész (lásd a' 307. lapot).

pot ben, be. A' mordvin szó *testet* jelent, 's *ben* *be* viszonyítóul is jár. Tartozik tehát a' *bäja*, *beje* *bej* szókhöz, a' mellyekbül a' magyar *bennünket*, *benneteket* fejtögettem, nem használhatván még akkor a' mordvin tanuságot, melly azt megerősíti. Vesd össze a' M. Nyelv. II, 233—236. l.

prä nevezetős alakot mutat. A' magyar *fē*, *fej*, fő finnben *pää*. E' *hosszu* szóló már a' finn nyelvjárásokban ikerszólóvá lesz,

így *pea piä* ; e' piä pjä-re hajlik, 's ebbül a' mordvin *prä* fej. A' v, j, r, z, zs egymással felváltását nyelveinkben, igen sok példa tanítja.

ud-al finnül *yli*, föl.

väl kétséges, ha a' finn *väli*-vel rokon, melly *köz*-öt jelent, vagy tartozik-e a' *fel*-höz, mint *prä*-nek társa? Jelentése *fel* és *köz*. Egyébiránt van *vält* fed, *vältämo* fedél szó is.

Van még olyan szóviszonyító is, melly a' törökben találja megfelelőjét. Az *ej ek* és *karcso-n* kívül ilyen:

baska kívül, törökül *baska*.

ikel, *ikele* el — törökül *ileri*, tatárul *ilkari*, előtt. Összefügg az *ej*, *ek* szóval is.

jon mell, törökül *jan*, tatárul *jak*.

jozs ugyan ehhez tartozik, 's jelent, mellett.

12. §. Már bötüsorban ezek a' mordvin viszonyítók:

alo és *alom*, *alov* alá és alatt; járul a' nevező után, p. o. *szu-leen alo* árnyék alatt, és alá; *sztol alom* asztal alá.

baska kívül, járul a' távolító után, p. o. *kijak a-szodi*, *ki uli czüra*, *tätädo baska* ki sem tudja, ki (van) a' fiú, atyátul *kül* = az atyán kívül.

ejsze nál, a' birtoki után, p. o. *üleze szal ejszenk* legyen só nálatok.

eks és *eksne* nál, hoz, előtt, miatt, nevező után; *szak ozak sztol eks jöjj*, ülj asztalhoz; *mäjleze pelev esztänszt kävijke tonavliczätne-nen ascsemszto sztol eksne nevtsz pränzo utoljára* (mäjleze pelev utolsó felé) magoknak tizenegy tanítványoknak, ültében asztal mellett, nézeté (nevtsz mutatá) fejét = magát.

ikel, *ikele* előtt, nevező és távolító után; *ikelev*, *ikelen*, *ikelej* elé, *ikelde* elől, előtt, nevező után; *mon kucsan angelan-mon tont csamat ikel* én küldöm angyalommat te képed előtt; *szon ulnesz monden ikele* ő vala előttem; — *vedäszst szonze ikelej gluchoj vezeték* ő eléje siketet; — *ki ajgszazo minänen kävszt kandolaz ikelde* ki veszi el nekünk a' követ a' koporsó elől. Ebben *käv* kev, kö, *kävsz* a' kö, *kävszt* birtoki, melly tárgyi is, a' követ lásd a' 3. §.

jonov, *jonom*, *jonon*, nál, felé; *jonga* nál, mellett; *jonda* felül; *ujdänok tona jonov* menjünk túl felé; *vä jonon tärdinze kämgartovo tonavliczätne* egy felé (külön) hívá a' tizenkét tanítványt; — *kujsz mänel lanksz i ozasz pazon vid ked jonga kúsza* (szálla) az égbe és

üle az isten jobb keze felül; — *znärdo nejdädo tin päl molez esi valgomo jondo, kortlitädo: pizeme uli*, mikor néztök (láttok) ti felhőt jövőt nap szállta felül, mondjátok: eső lesz.

jozsosz, jozsoszo közel hozzá, közel nála.

jotk-bul lett: *jotkova* között, *jotksz* közzé, *jotkszo* között, *jotkszo* közzül; *poks porok sztasz* minék *jotkovanok* nagy próféta áll a föl mi közöttünk; *te jotkova tonavliczät-szonze inäldszt szonänze* a' közben tanítványai kérék ötet; — *mon kucsan tink, koda revelärkszt, värgizen jotksz* én küldlek titeket mint báránykákat, farkasok közé; = *kolmo cside mäjle mujz szonze czerkvaszo ozadozen tonavliczät jotkszo* három nap mulva találák ötöt a' templomban ülöt a' tanítók között.

karcso ellen, birtoki után: *varmasz ulnesz szinszt karcsooszt aparo* a' szél (varma) vala nekik ellenök nem jó; — *ki avol tink karcso, sze tink kiszenk* ki nincs ti ellenetök, az ti veletök.

kedsza, kedsze, gedsze, kedszte (kézben) benn, nál, től, a' birtoki után; *vasznä ulnesz val, i val ulnesz pazon kedsze* kezdetben vala a' szó, 's a' szó istennél (keziben); — *minek kedszenek tesze szede lamo väten csit araszt* minálunk (kezünknel) itt attul sok (= több) öt kenyér nincsen; — *väsät szimeksz mon kedszte* kérsz inni tölem.

kisz, gisz miatt, végett, rá nézve, birtoki után; *mutävszt szonze kisz* boszankodának ő rajta; — *mon oznin kismet* én imátkozám éretted; — *avol mon kiszén ulsz te vajgelsz, no narodon kisz* (vajgel szózat, narod nép) nem miattam vala a' szözat, hanem a' nép miatt.

kondämo, gondämo mint, birtoki után; = *znärdo-jak ezinek nejt mın ten gondämo* mikor sem (soha) nem látánk mi ahhoz hasonlót.

koräsz, goräsz szerint, birtoki után; — *szenkoräsz videz kävt tarkazot nevtili nonat* a' szerint a' vetetött a' köves helyre mutatja (jelenti) azokat.

kuvalmo, guvalmo mentében, hosszán, által, keresztül, birtoki után; *kämszt langozonzo avan valont kuvalmo* hívének henne az aszszony szavai szerint (által); — *tuszt csiez berük kuvalmo moräsz* menének futva a' part hosszában a' tengerbe; *tusz väszemen Judean kuvalmo* ment egész Judean keresztül.

ladszo mint; *lov ladszo* mint hó, finnül: *nün-kuin lumi* = úgy mint hó.

lan-bul lett langa föl, rá, benn ; lanksz fölé, felül ; lankszo fel, rajta : lankszto felül, le ; vacskodiczänen tont csoka langa, váltvt tánze i omboczen ütőnek téged pofára, fordítsd neki és másikat ; nilicze vanomoszto vñ szaksni színänszt morä langa negyed részekor (örizetekor) az éjnek méne hozzájok a' tengeren ; — arczez mäksz szon moli kalmo lanksz, avarde ma toszo vélvén hogy ő megyen a' sirra, hogy sirjon ott ; znärdo narigaszt lankszonzo midön nevettek róla.

maro nál, tól, vel, marto vel, tól, fogva ; lamoneszt mitart asceszt maronzo sokan fukarok ülének véle ; szon molsz maroszt ő méne velek ; ki javi ez nñnze maro ki elválík maga nejétül ; — zárdsz martonk ulän meddig nálotok vagyok ; sze marto stob szin neevel tink annál fogva, hogy ök lássanak benneteket.

malav, malan, malam nál, hoz ; malava közel hozzá, malaszhoz ; malazo nál, malasztó mellöl, tól ; kide malam út mellett ; szon malavanzo molsz ő hozzája méne ; Joan isztä-zse lämdsz Enonszo, Szalíman malava János szinte keresztöle Enonban, Szalima mellett ; Szusz malazanszo szotnik jöve (méne) hozzájok százados ; orgodt mon malasztó Szatana eredj én tölem, sátán.

mäjle, mälga után, megett ; kolmo csíde mäjle három nap mulva ; tusz (tüisz) kíava Jíszusz mälga kiméne az útra Jézus után.

pacsk keresztül ; vällksen pacsk noldiz szonze a' tetön keresztül lebocsátá ötet.

pärka, pärk, pärt, bärt körül, felé ; nejze Jíszusz szontsz pärka lamo narodot láta Jézus maga körül sok népet ; väikszeczen csaszon szárgedize Jíszusz poks vajgelsze tizenegyed órakor kiálta Jézus nagy hangon.

pelev, pelen, pelej felé, hozzá ; pelde felül ; vällvusz narod pelev fordula a' nép felé ; ujsz ombocze pelev viteték (mene) másik felé, oldalra ; lämdima Joanon mänelszte li ulnesz, ili loman pelde János keresztisége az égbül vala-e ; vagy embertül.

potsz belé, potszo benn, potszto belül ; tink potszo arasz vecskima paznen ti bennetek nincsen szeretet isten iránt ; kucsamiszk min tuvotnen potsz küldj minket a' disznókba.

prász fölé, prászö föl, prásztö felül. Jíszusz kujsz pando prász Jézus fölméne (kúsza) egy hegy fölé-re.

udalo, udalom előtt, elv ; mäksz i kenks udalo araszal tarka

hogy az ajtó előtt nem volt hely; *Jiszus molsz csudevksz udalo Kédron* Jézus méne Kédron patak elvé = tulra.

usov ki, usoszo kinn; vedinze szonze vülen usov vezeté ötet a' falu kívül = a' falubul; *ulnesz ossz usoza vala a'* városon kívül.

vaksz, vakszka, vakszna, vakszto nál, rajta, tól, us uzere jak korzen vaksz csuvton ascsi már a' fejsze is a' gyökerén a' fának fekszik; *te ulnesz Vifa varszo Jordan vakszna* az vala Bethabarában a' Jordán mellett; *mujz kävent ajgezen kandolaz vakszto találák a'* követ elemelve a' koporsótul.

välkszne, välkszka felül rajta, felül rajta el: ulülsziürmacsumondomán szonze välksznenze szürmadoz vala írás vádnak (vádírás) ő fölötte; ki jak a szaksnë tütäsztén, koda anczak mon välkszkan ki sem jut az atyához, hanem csak én általam.

velga benn, általa; erväjken taraton a kandiczäszt mon velga rastamon, szon karczizaszó minden egy ágat nem hordozót én általam gyümölcsöt, azt el fogja vágni.

A' felhozott példákban előfordult *ejszenk* nálatok, *jotkovanak* köztünk, *karceszt* ellenök, *kedszenek* nálunk, kezünknel; *kiszen, kisset, kisenk* értem, érted, éretted; *lankszonzo* róla, fölöle; *maronzo véle, maroszt velök, martonk* veletök stb. mutatják, hogy ezen viszonyítók fölveszik a' személyi ragokat is, mint a' magyarok és finnek. Azonkívül állhatnak a' többesben személyi rag nélkül, mint a' közönséges dolognevek, p. o. *szajzen játszamonzo i lész väsze ikelet* (vässet ikele helyett) *vevé* ágát 's *kimeneminden* előttük = *mindenek* előtt; *narigaszt színszt lankszot* nevetének azok felül-ek, e' helyett: *színszt lankszo* azok felül; *jarczamoszt araszt színszt kedszt* enni valók nincsenek ök kézbenök = kezeikben.

(Folytatása következik).

HUNFALVY PÁL.

Az ékirás és altaji nyelvészet.

Az ékirás rég olta foglalatostkodtatja az európai tudósságot; nálunk is követeltek már osztályrészt az új fölfedezésekből. Hadd lássuk tehát, mennyire látnunk lehet ezen nagy és homályos dologban, mit találtak abban mások, 's mit kereshetnénk mi abban?

Midőn *Westergaard* az ugynevezött második akhämén ékirást fejtögeté 1844-ben*), az ékiratok öt fajtát különböztették. Egyiket, minthogy babülóni téglakon és hengereken fordul elő, *babülóninak*, másodikat, melly az Eufrát jobb partjain Wanban, ujabban Ninivében került elő, *asszürüinak* nevezé *Westergaard*; a' többi három faj a' perzsa akhämén (*Darius*, *Xerxes*, *Artaxerxes*) királyok föliratain, mellyek három nyelvűek, találhatók. Ezek a' három nyelvűek első fajtát leginkább *Rawlinson* és *Lassen* (*Zeitschrift zur Kunde des Morgenlandes*) fejték meg, azt a' zend nyelvhez közel járó nyelvbelinek, — ó-perzsa nyelvbelinek — találván. A' második nyelvű ékiratokat (vagy inkább a' negyedik nyelvűeket, mert a' babülóni, asszürüi, és ó-perzsa után következének) *Westergaard* kísérlé megolvasni a' jegyzetben idézett könyvben, használván erretizenöt föliratot, mellyeket ő maga helyben másolt le, vagy összevetött az eredetiekkal. Ezen használt feliratok közt legnagyobb I. Dárius sír-fölirata, Naks-i-Rusztámban. 'S *Westergaard* ezen feliratok nyelvét különböztönek az ó-perzsa nyelvtől, ellemben hasonlónak találá török-mongol féle nyelvhez.

Később *Rawlinson* az úgy nevezött *biszutuni* feliratot is lemásolta, melly nagysága által kitűnik. Ennek második faju írását *Norris* kísérlé megolvasni 1852-ben, használván *Westergaard* eljárá-

*) On the deciphering of the second Achaemenian or Median species of arrow-headed writing — a' második akhämén, vagy méd nyílfejű (ék) írásmódnak megfejtéséről, a' *Memoires de la Société royale des Antiquaires du Nord*, *Copenhagen*, 1844-ben.

sát, 's azt ő egyenösen *urali* vagy *ural-altaji* nyelvnek találá. Közlé is munkáját, melyre Podhorszky a' Magy. Nyelv. II. 36. lapján hivatkozott. E' szerint az akhāmen királyok feliratai nyelvészetünknek is nem várt anyagot hoznának. Az ötféle ékíratok között, melyeket Westergaard *babüloniai, asszüriai* és három *akhāmeni*-nek nevez, legbajosabb olvasásu volt a' két első; mert a' három utóbbi ugyan azt fejezvé ki, lassankint egymást segíték megfejteni,

Azomban folytak *Rawlinson, Layard, Loftus, Taylor, Place* 's mások intézkedései szerint az ásatások Babülonban, Ninivében, Szuszában egész 1855-ig, leginkább az angol kormány költségén; 's Londonban a' brit muzeum alig foglalhatá be a' számos küldeményeket, melyek utolsóját 1856 június havában várták. Most Londonban lehet és kell tanulmányozni Babüloniát és Asszüriát. A' brit muzeum ki is fogja adni a' feliratokat, Rawlinson és Norris felügyelete alatt; egyelőre 400 táblát terveznek két kötetben. 'S immár derül világosság az asszüriai és babüloni feliratokra is, miután a' *Layard* által Kojundsikban 1850-ben földalatti szobában talált 10,000 cseréptábla között, melyeket eleinte asszüriai országos levéltárnak tartottak, *van száz tábla nyelvtani és szótári tartalommal*. Az aláírássokbul kitetszik, hogy Kr. előtt 650 körül III. Szardanapál készítette azon gyűjteményt, a' vallás könnyebb tanítása végett. Ezen találmány nagyon elősegíti a' nyomozást, 's hátrább nyomja a' történetek homályát. Rawlinson hazatérvén, 1855 decemb. 1. előadást tartá a' royal asiatic societyben, már előbbi állításait fejtegetvén, hogy Asszüriában és Babüloniában a' sémi nepek uralkodása előtt *szküth* népség uralkodott, melly Nebukadnezar-ig tulnyomó volt; hogy az előbb *képírást* (hieroglyph) talált föl, 's ebből utóbb *ékírást* idomított, mellyel 1600 évig élt vala, míg az asszüriai sémiak a' magok nyelvire alkalmazták, megtartván a' *sküth jegyeket* (idiographot), melyek magyarázatára a' Szardanapál cseréptáblái szolgáltak volna.

Ezen asszüriai emlékek tanulmányozására a' francia kormány *Oppert* Gyulát küldé Londonba, ki Fortoul francia iskola- és egyházügyi országolóhoz intézett emlékiratában 1855-ben, a' párizsi akademia előtt olvasott értekezésében, végre a' németországi keleti társaságnak küldött leveleiben (*Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft* X. köt. 288—292., 802—806 lapjain) közlé tanulásának eredményeit, melyek sokban találkoznak Raw-

linsonéval. Oppert is, használván és kiegészítvén *Botta*, *Hinks*, de *Longpérier*, *Löwenstern*, *Rawlinson*, de *Sauley* stb. kísérleteit, azt hozá ki, hogy az eddiglen napvilágra került emlékökön és felíratokon talált sokféle írás egy nép találmányából fejtett ki, mellytül azt a' többi népek elfogadták. Azon nép ó-urali (alt uralisch) nép, mellytül Ázsiának és Médiának neve is származott. Ezen ó-urali néppel rokon a' *méd-szküth* és a' *kasdim-szküth* nép, az a' Káspi tenger délnyugotján, ez az Eufrát és Tigris közén. Amaz ó-urali népek első írása *képirás* volt, mellyre következött *papi írás* (hieraticus), 's mellybül azután fejtett ki az *ékírás*. Jelen tudomás szerint tehát kétféle ékírást különböztet meg Oppert, *nem-árjait*; és *árjait* vagy az ó-perzsát, melly az előbbi után lett. Oppert be tudja bizonyítani, hogy a' régi, *nem-árjai* ékírással legalább ötféle nép élt ugyan annyi nyelvön, mert annyinak emlékei jutottak már napfényre, úgymint: a' *méd-szküth* nyelvü, mellyben az akhämén királyok második írásfaja van foglalva; a' *kasdim-szküth* nyelvü, a' *ni-nivei* romokon; a' *szuszai*, *ó-örmény* és *asszúriai* nyelvüek. Ezek közt leghomályosabb még a' szuszai. Hogy az eredeti képirásnak valóban *urali*, vagy *turáni* nép volt a' feltalálója, igen nagy számú tény bizonyítja, úgymond Opperrt. Például, az *atyát* jelentő írásjegy ugyan az mind az öt nyelvben, minthogy az első, vagy ó-turáni nyelvben, melly a' *méd-szküth*-nek anyja, úgy mint ebben, *adda* teszen atyát. Ama' turáni nyelvben *tur**) fiat jelent, tehát minden öt nyelvben a' *tur* jegy fiút jelöl, de az illető nyelv szavát jelentve. — *Bilga* a' médszküthben év (a' mai törökben is *bil-dür*, vagy *bol-dur* év mult = taval): tehát a' *bal* írásjegy az asszúriában is évet jelöl, mellyet *sánat*-nak 𐎶𐎵 ejtenek. — A' *bib* és *pap* szótag az asszúriában egyaránt jelöl *nachar*-t föllázadni, és *danah*-t teremteni; azért az ó-perzsa szó: *hamithria-abava* = lázad vala, médszküth fordításban *bibda*; 's az ó-perzsa

*) Igen korai dolgot tennénk, ha a' magyar nyelvészet már is építeni akarna Rawlinson és Oppert találásain; de minthogy szóhasonlatosságrul van szó, hadd segítsünk nekik. Az ó-turáni nyelvben *tur* volna fi, fiú: megtatálnók a' finn hitregékben a' nap-fi, hold-fi, csillag-fi nevezetekben is, mellyek: *päivä-tär*, *kuu-tar*, *tähti-tär* stb. meg a' magyar *tün-dér*-ben. Hogy a' *fi*, *tur*, *tar* hím- és nőnemü volna, ez csak inkább bizonyítaná az altaji jellemet. Mordvinban *csüra* a' fiu.

szó *adâ* = teremtet, médszküth fordításban *bibtusda**). — *Mada a'* kasdim-szküthben ország, föld**): tehát *a'* *mat* írásjegy az asszúriaiban is jelent földet, de *irczit* ארצית szót képvisel. — *A'* *hal* képjegybül lett írásjegy *ha*-nak volt ejtve az asszúriaiban, de *nun*-t jelentött, „weil Fisch im Assyrischen *nun* lautete; es überkam aber den Niniviten mit dem Sylbenlaute *ha*, weil die tatarische Begriffsbezeichnung mit *ha* anfangt, vergl. madjarisch *hal* u. s. w.“ Hozzá teszem: finnül *kala* mordv. *kal*, hal. *Vali a'* médszküthben lakás: tehát annak írásjegye az asszúriaiban *házat* jelent, de *bit*-nek vagy *bet*-nek olvastatott***).

Oppert szerint *a'* *nem-árjai* írások voltak összesen: 1.) *képirás* (hieroglyphák) és *papírás* (hieraticus), melly még nem ék-írás. 2.) *ó-szküth* ék-írás és *új-szküth* ék-írás; 3.) *ó-és új-szusai* ék-írás; 4.) *ó-és új örmény* ék-írás; 5.) *ó-és új babülóni* ék-írás; 6.) *babülóni közirás* (demoticus). *A'* Westergaard és Norris által megolvasott emlékek az új-szküth ék-írással írvák, melly nagyon egyez az új babülónival. Ennek szótagos jegyeit Oppert *a'* Zeitschrift d. d. morgenl. Gesell. X. 290. lapja után közli.

Összefoglalván *a'* tudósítást, azt tanuljuk belőle, hogy *a'* Káspi tenger déli tartományaiban és az Eufrat-Tigris közén először *turáni* vagy *altaji* nép uralkodott, melly, Oppert szerint, még kimutatható *képirással* élt. *A'* *képirás*ból *papírás*, 's azután *ék-írás* fejlődött azon *turáni* nép között, mellynek utódjai *a'* *méd-szküth* és *kasdim-szküth* népek. *A'* *kasdim* szó *a'* sémi fordításban: *naharaim*, azaz két folyó (később *a'* görögöknél *Mesopotamia*), tehát Tigris és Eufrát köze. *Kas*, Oppert szerint, kettőt teszen (lásd *a'* Magyar Nyelv. II. 302. l.); *dim*-folyó.

A' *turáni* vagy *altaji* népek után az uralkodás sémi nyelvű népekre jutott, mellyek amazok írását elfogadták előbb Ninivében, az

*) *A'* Westergaard olvasott fölíratokban az *adâ* mindig *tusda*-val van kifejezve, p. o. *hja imâm bumim adâ*, *hja avam aszmânam adâ qui istam teram creavit*, *qui hoc coelum creavit*, *medszküthül*: *kha sza kuru tusta*, *kha akhokh jutu tusta* = ki az szárazat (törökül *kuru* száraz, szárazföld) teremttötte (török. *tug* lenni, születni), ki ég-azt (török. *gök*, magy. *ég*) teremttötte. Tehát: *bibda*, *tusda*-ban *da* igeképző és rag volna.

**) Finben *maa*, mordvinban *moda* = föld, ország.

***) Ha *a'* magyar *hal* *a'* médszküthben *ha-l* volt: *vali*-nak is megfelelné *a'* magyar *fal*u, 's *a'* mordvin *väle*.

asszűriai birodalomban, utóbb Babüloniában is. Az asszűriai és babüloni ékírás tehát sémi nyelvet fejez ki, többnyire szótagos jegyekkel. — Asszűria, Babülonia, Média a' perzsa hatalom alá kerültek, 's most a' turáni ék-írás, melly már, idomítva bár, a' sémi nyelvre alkalmaztatott, az *ó-perzsa* nyelvnek is szolgált, 's ebben bötűírassá fejlődött. 'S Dárius és utódjai három nyelven szerkeztették felírataikat, *ó-perzsán*, *szküth* és *sémi* nyelven. — Hogy az első képirástul kezdve az Artaxerxeszekig, körülbelül 2000 év alatt mindenben, tehát a' nyelvekben is, nagy változások estek, 's hogy ennél fogva az ottani altaji nyelv vagy nyelvek sem maradtak meg változatlanul, kiki elgondolhatja.

Mi már nekünk kötelességünk ezen föltünedező régiségre nézve? Az nemleges kötelességünk, hogy ne tartsunk vaktában mindent, *ó-perzsát*, zendet, szanszkritát stb. magyarnak, ne is képzeljük, hogy, ha csak ugyan nyelvünkhöz tartozó nyelv maradt meg az ékiratokban, annak vagy székelynek, vagy palócznak kell lenni, miszerint Szardanapál kenyérsütőjével komázhatnánk, ha ez feltámadna a' ninivei romokból; azután igenleges kötelességünk, hogy mindenek előtt az altaji nyelveket tanuljuk, különben Dárius kincsét nem ejthetjük birtokunkba. Hogy az ékiratok nehéz és bonyolódott tanulásához is kell majd fogni, magától értetik.

HUNFALVY PAL.

A' magyar nép talányai.

(Lásd a' 237. lap).

- 136) Mig az anya nevelkedik, a' leányának hasznát veszik?
- 137) Mikor kel föl legelsőben az ökör?
- 138) Nincsen apám, az anyám pedig férjem?
- 139) Micsoda út nem porzik?
- 140) Micsoda vízben nincsen fővény?
- 141) Miért nyúl a' nyul?
- 142) Miért esik az esső?
- 143) Micsoda királynak nincs országa?
- 144) Hány ötés kell egy jól megvarrott ümöghöz?
- 145) Mi nem nyugszik soha az ágyában?
- 146) Mit kell tenni, mi előtt föl kel az ember?
- 147) Hány bolha megy egy latra?
- 148) Ki vágott az anyján fát?
- 149) Mi megy át a' vízen árnyék nélkül?
- 150) Erdőn terem, réten hizik, asszonyok közt dombérozik?
- 151) Mit csinál a' leány mikor tizenöt éves?
- 152) Hat ár több-é, vagy kád ár?
- 153) Két szélit megfogom, a' magamét beledugom?
- 154) Alattam is esznek, hegyettem is esznek, én is eszem, engem is esznek?
- 155) Meddig lehet egy lovon menni?

136) petrezselem. — 137) mikor kiherélik. — 138) Éva. — 139) a' téj-út. — 140) a' könyűben, mely a' szemből jö. — 141) azért a' mit megeszik. — 142) mert létrán nem jöhet le. — 143) a' kártya királynak. — 144) egy sem, mert már meg van varva. — 145) a' folyóvíz. — 146) le kell feküdni. — 147) egy sem, mert mind ugrik. — 148) Ádám a' földanyán. — 149) a' hang, harangszó. — 150) szita. — 151) a' tizenhatodikba megy. — 152) kád-ár. — 153) csizma. — 154) malaczos diáknő 's fölötte a' varju. — 155) farátul a' lefeléig. —

- 156) Mi legjobb a' bolhában?
- 157) Miért vesz a' molnár fejére süveget?
- 158) Mire ég a' gyertya?
- 159) Kinek hívják a' Beledi bábát?
- 160) Hol áll a' falu köble?
- 161) Mellyik agártul fél legjobban a' nyul?
- 162) Micsoda tököt nem lehet megenni?
- 163) Miért néz az ember a' pohárba mikor iszik?
- 164) Hány szemet vesz föl a' kakas, mikor buzát eszik?
- 165) Fejjel alá, lábbal föl, a' kis ágyon úgy áll föl?
- 166) Hol szent Péter vág, ott sebes?
- 167) Ha egy arany sarkantyú akkora volna, mint az egész világ, mi volna nagyobb annál?
- 168) Kő kalapja, fa nadrágja?
- 169) Mi az: kívül piros, belül szőrös, fején a' koronája, hátul vagy alatta a' pálczája?
- 170) Micsoda mag nem kel ki?
- 171) Mellyik legnehezebb súlyok a' világon?
- 172) Virágzik, nem magzik, nem virágzik, magzik?
- 173) Éjjel nappal fürdik, még is fekete?
- 174) Miért mondja az éjjeli őr: „hallod-e háznak ura,“ az asszonyhoz meg nem szól?
- 175) Mikor fél a' pap?
- 176) Elmentem a' vörösért, hoztam vöröset, bele tettem a' fazékba, oda jött a' szőrös, megütöttem a' letye lótyáival?
- 177) Folt hátán folt, abban tű soha sem volt?
- 178) Dunán innen két kutya ugat, Dunán túl egy kutya ugat, melyik ugat többet?

156) hogy nincs megpatkolva. — 157) mert ingyen nem adják? — 158) a' végére. — 159) a' szülő asszonynak. — 160) az abroncsa közt. — 161) a' fejtől, mert azt gondolja, hogy pörére van vetkőzve 's könnyebben elfogja. — 162) a' csőtörtököt. — 163) mert ha benn volna, kínézne. — 164) három, kettőt a' magáét, 's egy buza-szemet. — 165) hagyma. — 166) Sz. Péter Vas- Vág 's Sebes faluk nevei Sopron megyében egymás szomszédságában. — 167) a' műhely, melyben csináltatott volna. — 168) káposztás hordó. — 169) a' csipke gyümölcse. — 170) a' pacsmag. — 171) a' bú-sulok. — 172) kender, virágos 's magos. — 173) malomkerék. — 174) mert az asszony önfejj. — 175) a' szőszéken, hol csak fele látszik. — 176) hus, macska 's fakanál. — 177) káposztafej. vö: finn 60. — 178) az egy kettőt ugat. —

- 179) Két vége hosszikás, a' közepe karikás, bele tolták elállja, ha kihuzzák nem bánja.
- 180) Miért szűrük meg a' tejet?
- 181) Sűrű mint az erdő, de nem erdő, piros mint az alma, de nem alma, a' farka olyan mint az egéré, de nem egér?
- 182) Micsoda jóság van a' szekérben?
- 183) Egy ketten vagyunk, de ha mi összeülelkezőnk, mindent szétbontunk?
- 184) Réz az istállója, hús a' lova, nagyobb a' ló az istálónál?
- 185) Meg is főzik, meg is sütik, még sem eszik meg?
- 186) Miért haragszik az ördög a' tobákos emberre inkább' mint a' pipásra?
- 187) Asszonyoknak nem kellet, nem is kapnak meg; a férfiak szeretnek 's még is ha megkapnak, késsel hajtanak el; de minél többször üznek el, annál inkább jövök?
- 188) Ha betolom csöpög, ha kihúdom gőzölög?
- 189) Hatvan ács, hetven kőműves egy garas ára pálinkát iszik, mennyi jut egyre?
- 190) Kicsi 's gyenge állat, keveset eszik, még is az emberek méreggel vassal üldözik, sőt egy más állatot tartanak vesztére, mellynek tartása sokkal többbe kerül?
- 191) Az ember sarkára irányoztatik, még is az orrát üti meg?
- 192) Mi nagyobb az istennél? Mi rosszabb az ördögnél? a' holtak eszik, ha az élők is ennék, mind meghalának tőle?
- 193) Magas Miklós mennybe néz, mindig pipál, még sem pök?
- 194) Miért ég a' gyertya?
- 195) Mi nélkül nem lehet szántani?
- 196) Három nyulon, két barátón láttál-e' már szántani?
- 197) Tálba tétetlen, késsel metszetlen, minden állat avval él?
- 198) Hogyan lehet tízből huszat elvenni?

179) vonyogó. — 180) mert nem lehet megmosni. — 181) répa. — 182) hogy meg lehet vele fordulni. — 183) olló. 184) gyűszű. — 185) kolbász vagy hurka madzagja. — 186) mert a' tobákos gyakran tüsszenvén, Jézus Máriát kiált, a' pipás pedig káromkodik. — 187) szakál. — 188) nedves pemét, ha betolják 's kihuzzák a' kemenczéből. — 189) másfél krajczár az ácsra, ki Hatvan nevet visel, annyi a' Hetven nevű kőművesre. — 190) egér. — 191) szél a' hasból. — 192) semmi. — 293) kémény. — 194) pénzért. — 195) fordulás nélkül. — 196) kis, nagy, káptalan Nyul; kis nagy Barát falukban Győr-megyében láthatsz. — 197) anya téj. — 198) kappan-herélés által.

- 199) Mikor fáradt el az út?
- 200) Mi nélkül nem lehet örleni?
- 201) Mi nagyobb a' kis kosban, mint a' nagy kosban?
- 202) Négy leáll, kettő föláll, kettő szélyel áll, négyet huznak?
- 203) A' ki Sárvárt látni akarja, Fejérvárt át kell vágnia?
- 204) Állva kéri, guggon adják, tövét tolják, csavarintják?
- 205) Kívül piros, belől sárga, olyan mint a' papsipkája?
- 206) Micsoda vadász az: a' mit megfog eldobja, a' mit meg nem fog, magánál tartja?
- 207) Mellyik a' leglustább szent?
- 208) a) Várj virág, b) hadd alugyék el a' világ, c) két szál fának ledüléseig, d) ezer szál kendernek fölszedéseig, e) megtalálás ott, hol a' száraz a' nyerszet tartja?
- 209) Piros mint az alma, kerekkes mind a' répa, rétje mind a' rétesnek, farka van mint a' cziczusnak?
- 210) Folyik a' sirja, sir benn a' halott?
- 211) Kinek voltam leánya, annak lettem anyja, szeret engem az én fiam, anyámnak az ura?
- 212) Térden felül cipőn alul, szem reszket, likat keres?
- 213) Micsoda állat röpül harmad magával tizenkét szárnyon?
- 214) Mellyik a' legveszélyesb kas?
- 215) Hogyan esik az esső?
- 216) Mikor van a' tyuknak ünnepe?
- 217) Mellyik felére fekszik az ökör?
- 218) Soha sem volt leány, még is asszony?
- 219) Uton megy a' módika, magát modikálja, fekete bársony cipője, piros a' harisnyája?

199) mikor Krisztus a' keresztjét vitte, ki azt mondotta: én vagyok az út, igazság 's élet. — 200) zörgés nélkül. — 201) a' szarva köze. — 202) tehén fejéskor. — 203) a' tojás sárgáját a' ki látni akarja, annak a' fejejét át kell vágnia. — 204) bor 's a' csap. — 205) Kecske rágitó magja. — 206) bolha-vadász. 207) Sz. Márton, mert 11-dik napra jön minden szentek napja után, és pedig lóháton. — 208) a' leány mondja a' legénynek, ki estve hozzá jő a) várj virágom! b) gyertya-világ; c) apa, anya; d) dunyha; e) ágyon. — 209) vöröshagyma. — 210) a' tenger, ezethal, mellyben Jónás próféta sirt. — 211) egy nő, ki börtönbe zárt apját titkon tejével táplálta. — 212) rosta. — 213) pille. 214) farkas (far-kas). — 215) vizesen. — 216) mikor eső esik, mert akkor nem kaparhat. — 217) a' szőrösre — 218) menyét-asszony, — 219) récze.

- 220) Mikor éhezett meg a' kenyér?
 221) Hogyan lehet rostában vinni a' vizet, hogy ki ne folyjon
 222) Hová teszi le a' kőmives a' téglát először mikor házat épít?
 223) Mikor megy a' víz a' hegynek?
 224) Mellyik tyuk mellé ül a' kakas?
 225) Micsoda fához nem illik a' héjja?
 226) Láb nélkül járok, se kerék se lóra nincs szükségem, barmokat embereket mértföldnyire hordok, de földre soha sem jövök?
 227) Az anya soha sem megy, a' leánya minden nap megy a' mi-sére?
 228) Döglött az elevent húzza?
 229) Miért nem esik az esső soha két nap egymás után?
 230) Mi édesebb a' méznél?
 231) Szennyos tuskó kormos fa, csonka tehén nincs szarva, szőke tehén nem barna?
 232) Nappal semmi dolga, szegletbe hentereg, alig nyugszik le a' nap, tüzet lángot faldos?
 233) Tíz húzza, tíz tolja föl a' fingó dombra?
 234) Mi a' háznak a' füle?
 235) Micsoda szeggel lehet egyszerre három lyukat bedugni?

220) mikor negyven napig bűjtölt Krisztus, ki azt mondá: én vagyok az élő kenyér. — 221) megfagyva. — 222) maga elejbe. — 223) ha issza az ökör, ló stb. — 224) a' tollas mellé. — 225) a' tréfához. — 226) hajó. — 227) a' szőlőtő — bor anyja — soha sem megy, a' bor — leány — mindig megy. — 228) fészű's tetű. — 229) mert közben éjjel van. — 230) a' bolha-fogdozó újja, mert ezt nedvesítés végett mindegyre szájához kapdossa. — 231) tuskó, fa, tehén. — 232) koppantó. — 233) nadrág. — 234) a' kutya. — 235) a' nyak-szeggel a' tézslán kettőt, az ígán egy lyukat dugnak be.

Philofennus.

A' mordvin nyelvről.

(Lásd a' 290. l.)

II. Névmások.

13. §. A' személyi névmások ragozása a' közönséges névszókéhoz hasonlít, kivéve, hogy a' viszony-ragokon felül a' személyi ragok is hozzájárulnak. Egymás mellett tekintvén a' mordvin és finn személyi névmásokat, világosan meglátjuk a' különbséget. *)

*) Az altaji nyelvekben, a' szólóbötük nagy kifejlöttségénél fogva, az a o u, ä ö ü között lebegő szólók is vannak, melyeket a' magyar nyelv-tanban *közlőknek* nevezünk; valóban pedig van azokban kétféle i, kétféle e, sőt kétféle ö is, jóllehet nem mindenikben van meg mind a' három; például a' magyar nyelvben nem találtam még nyomát a' kétféle ö-nek. (En itt a' rövid szólókrul beszélek.) Ha figyelmeztünk a' *hid, inas, sár* és hasonló alhangu szók ejtésire, 's összevetjük azokat a' *visz, hisz, íz, víz* stb. fölhangu szók i-jével: világosan észre vesszük, hogy amazok i-je alantabbi, inkább torokbeli, mint ezeké. Azon alantabbi i-t a' latin y-nal jegyzik a' török és urali finn szókban. A' magyar írás nem alkalmazhatja erre az y-t, minthogy ebben más szerep jutott neki; azért kénytelenek vagyunk más jegyet keresni; 's legjobb arra a' kettős pontu *i*. Ezen *i* tehát alantabbi, torokbeli i-t jelöl. A' szómi (finn) nyelv nem különbözteti meg a' kétféle i-t, de megkülönbözteti a' kétféle e-t, a' fölhangut *ä*-nek, az alhangut vagy közlöt e-nek írván. Azt teszi a' viro (esztó) írás is, melly azonfelül a' kettős ö-t is megkülönbözteti, ö-nek írván a' fölhangut, *ö*-nek az alhangut. A' török írás, az arab bötükkel nem fejezheti ki alkalmasan a' szólókat: de a' kétféle mássalszólók által megkülönböztetheti a' föl- és alhanguakat. A' lebegő szólók kifejezésiben legügyetlenebb a' magyar írás. Híjába beszélünk p. o. a' *szeretett* szóban lévő különbözö e-rül, ha ki nem fejezzük. Hogy miért nem akarjuk az alhangu szók o-jának megfelelő ö-t így: ö-nek írni, mi, kik annyira büszkélkedünk a' tökéletes írással, miszerint azt reményljük, hogy ha még egy két jegyet eldobunk, a' világon párja nem lesz helyesírásunknak? azt én nem bírom felfogni. Vagy ellenkőzik-e az élő nyelvvel? Dehogy, a' magyarul beszélők fele tartja még; 's a' hol kiveszött a' szokásbul, ott igen is e-nek tudják ejteni. Csak az oláh nyelv befolyása, úgy látszik nekem, szorította ki ezt és azt Erdélyben, ha igaz, hogy ott az *ö*-t sem ejtik.

*Mordvin.**Egyes szám.**Finn.*

Nev.	mon	ton	szon	minä	sinä	hän
Birt.	mon	tont, (tonk)	szonze	minun	sinun	hänen
			szonzo			
Tul.	monän	tonät, tonent	szonänze	—	—	—
		tonän, tänt	szonänzo			
Benh.	monäjszen			minussa	sinussa	hänessä
Kih.	monszte	tonszte	szonszte	minusta	sinusta	hänestä
Beh.	monzen	tonezet	szonäze	minuun	sinuun	häneen
	monezen					
Veszt.	mongan			minulla	sinulla	hänellä
Táv.	mondeden	tondet	szonde-			
			denze	minulta	sinulta	häneltä
	monden					
	monde	tonde	szondenze			
Nélk.	montemen			minutta	sinutta	hänettä

Többes szám.

Nev.	min	tin, tīn	szīn	me	te	he
Birt.	minek	tink, tīnk	szīnszt	meidän	teidän	heidän
Tulaj.	minänek	tinānk	szīnānszt	—	—	—
	(minänen)	tinānk, tānk	szīnān			
		tinān, tänt				
Benh.				meissä	teissä	heissä
Kihat.		tinszte	szīnteszt	meistä	teistä	heistä
Behat.	minzānek	tīnzīnk		meihin	teihin	seihin
Veszt.				meillä	teillä	seillä
Táv.	mindedenek	tīndedenk	szīndedeszt	meiltä	teiltä	seiltä
		tīndenenk,	szīndeden			
		tīndīnk, tīn-	szīndeszt		stb.	
		denk tīnde,	szīndenszt			
		(tīnden)	szīnde			

Jegyzet.

1. A mordvin személyi névmások azon ragosai vannak itt csak, melyek az evangéliumban előfordulnak; lehet, hogy az élő nyelv-a' többiekét is használja.

2. A' mordvin, finn és magyar személyi névmások közt az a' fő különbség, hogy a' magyar csak három esetben fordul elő, így: 1) én te ő; mi ti ők; — 2) enyim tied övé; mienk titek övék; — 3) engem téged őt; minket titeket őket; a' többi esetet a' viszony-
szók pótolják, p. o. nekem neked neki; nekünk nektek stb. Ellem-
ben a' mordvin és finn személyi névmások végig ragoztatnak, mint
más névszók. Erre nézve különbözik a' magyar nyelv minden más
altaji nyelvtől, melyről idáig tudomásom van.

Másik különbség az, hogy a' mordvin személyi névmás a'
viszonyragokon kívül a' maga személyi ragját is fölveszi, mit nem
teszen a' finn, de teszen a' magyar. Így monzen, tonezet, szonäze —
belém, beléd, beléje- ben ott van a' személyi névmás: mon ton
szon, továbbá a' viszonyrag z, melly itt s helyett áll, végre a' sze-
mélyi névmás ragja en, et, csak a' harmadik személy nem teszi ki
a' z ragot, minthogy a' z viszonyraggal összefolyt. Vegyük még a'
többes szám távolítóját: mindedenek, tindedenk, szindedeszt —
tőlünk tőletek tőlük. Ebben a' személyi névmás: min tin szín; a'
viszonyi rag: de; a' személyirag: denek denk deszt. A' magyar
ezen ragozást követi, mert: enyim tied övé=övéje; mienk titek
övék=övéjek szók elején a' személyi névmás, utóján pedig a' sze-
mélyi rag van; középsben hiányzik a' viszonyi rag, mivel azt nem
veszi föl a' magyar én te ő, mi ti ők, kivéve az engemet, tégedet
őt, minket titeket őket, melyekben hátul van a' viszonyrag. El-
lemben a' finn névmás csak a' viszonyragokat veszi magához, ám-
de olly rendesen, mint közönséges névszó.

14. §. Nevezetős, hogy a' mordvin személyi névmások a' mu-
tató névmással is egyesülnek, mint a' névszók (3. §. a' 298 és 299
l.). Némelly példái ezek:

Egyes szám.

Nevező.	montsz	tontsz	szontsz
Birtoki.	montszen	tontszet, tonszet	szontszenzeno
	monszen	tontszin	szontszenzeno
Tulajd.	montszten	—	—
	monsztén	—	—
Nélkül.	—	—	szontszemenze

Többes szám.

Nevező.	mintsz	tintsz, tintsz	szintsz
Birtok.	—	tintszánk	szintszet szintszt

Ezekben a' t a' mutató sz (sze) névmás előtt az ejtés miatt van ott, mivel *n* és *sz* nehezebben ejthetők. Hasonló nálunk a' *korán sem*, mellyet így ejtünk : *korántsem*. A' görögben az *ἀνὴρ ἀνδρός* helyett *ἀνδρός*-t írunk és ejtünk. — A' mi már ezen mutatós személyi névmás jelentésit illeti, az : magam, magad, maga stb. A' birtoki azonkívül igazán birtokos névmás, így : montszen az enyim, tontszet a' tied, szontszenze az övé. Hogy a' névszóhoz járuló személyi ragok fejezik ki a' birtoklást, a' 4. §. a' 299—301. lapokon láttuk.

15. §. *Magára vivő névmásokul* szolgál még ez, továbbá némely dolognevek is, mint *potmo* test, *prä* fej, (l. a' 10. §. a' 308. l.), mellyek hát a' magyar *magam*, *magad* *maga* stb. *bennünket*, *benneket* (M. Nyelv. II. 232—236. l.), és *ön* helyett járnak; mint a' török *belem*, *belen*, *belezi* és *öz*; 's mint a' finn *itse*. A' megfelelők ezek : 1) a' mordvin *ez*, a' török *öz*, a' finn *itse*, a' magyar *ön*; 2) a' mordvin *potmo*, a' magyar *ben*-(nünket), a' török *bel* (em); 3) a' mordvin *prä* fej és a' magyar *mag* (magam magad maga stb) megfelelő nélkül magán állanak.

1) A' mordvin *ez*, a' nevezőben, mind a' három személynek magára hatója. P. ó *mon szín avol mon ez pelden* én jöttem nem én magam felül=magamtul, mellyben *pel*=fel, *pelde* felül, *pelden* felülem (311. lapot). *Kandik ez vantszkamot kisz koda Mojszej mersz vagy mertsz hordd* (vidd) ön tisztításodért, mint Mózes parancsolta. *Vásze ez paronzo jotavtize* minden ön javát elvesztögeté. A' függő esetekben megkülömbözteti a' személyeket, p. o.

<i>birtok.</i>	<i>ezin</i>	<i>ezit</i>	<i>ezinze</i>	magamé stb.
<i>tulajd.</i>	<i>esztän</i>	—	<i>esztänze</i>	magamnak stb.
<i>távolít.</i>	<i>esztiden</i>	<i>esztidet</i>	<i>esztidezne</i>	magamtul stb.
	<i>eszteden</i>	<i>ezidet</i>		
<i>T. tul.</i>	—	<i>esztänk</i>	<i>esztänszt</i>	magunknak stb.
<i>távolít.</i>	—	<i>esztidenk</i>	<i>esztideszt</i>	magunktul stb.
			<i>esztedeszt</i>	

Vüszemen puraszin esztän mindnyáját gyűjtöm magamhoz. Azdo mon eszteden menjetök én tölem. Ulin deräj ton inäzoro Judejan, vanok ezit vagy ha (ha vagy) te királya Judeának, mentsd meg magadat.

2) *Potmo test. Jiszusz szen csaszto szodize ez ojsze, mäksz szin isztä arczit ez potmovaszt Jézus az időben (azonnal) tudá ön lelkében, hogy ök így vélekednek ön magokban. Jovtize szinäns.t: mäjsz isztä ez szüdeenk-potszo arczitüdo mondá nekik: miért így ön szivetek-ben véltök? Jiszusz tago riznez potmovanzo, szaksni kalmanzo lanksz Jézus megint búsulván magában, megyen sirjához.*

3) *Prä fej. Bude mon ez prän snan ha én ön fejet (= ön magamat) dicsérem. Nevt k prät popnen nézese (mutasd) magadat a' papnak. Vanodo pränk örizzétek magatokat.*

16. §. *A' mutató névmások: sze ő, az, te és tevatesz ez, tona és tovasz az. Következő idomok fordulnak elő:*

Egyes szám.

	Mordvin:			Finn:		
<i>Nev.</i>	sze	te	tona	se	tämä	tuo
		tevatesz	tovasesz			
<i>Birt.</i>	szen	ten	tonan	sen	tämän	tuon
			tovaton			
<i>Tulajd.</i>	szenen	tänze		—	—	—
		tänzo				
		tenen				
<i>Benh.</i>	szenesze	tenesze	toszo	siinä	tässä	tuossa
	szeszo	tesza				
	szesze	tesze				
<i>Kihat.</i>	szeneszte	teneszta	toszto	siitä	tästä	tuosta
	szeszte	teszta				
	szeszto					
<i>Behat.</i>	szezen	tenesz	tozon	siihen	tähän	tuohon
	szenezen	teneszen	tozi			
	szenesz	tenesz				
<i>Veszt.</i>	szeb		toz	sillä	tällä	tuolla
			tom			
<i>Távol.</i>	szede	tede	todo	siltä	tältä	tuolta
<i>Nélk.</i>	szevteme			sittä	tättä	tuotta

Többes szám.

<i>Nev.</i>	net ne	te	tonat tovatat	ne	nämät nuot
			nonat, novatat		
			nona		
<i>Birt.</i>	nen		tovatatnen	niiden	näiden noiden
<i>Tulajd.</i>	nenen	tänszt	tovatnen	—	— —
			tonatnen		
			nonatnenen		
<i>Benh.</i>		teneszet		niissa	näissä noissa
<i>Kihat.</i>	neneszte			niistä	näistä noista
<i>Távolít.</i>	nede	nonado		niiltä	näiltä noilta
				stb.	

A' *ke* által megerősül a' mutató, p. o. *szeke* ez az, *teke* az az, *neke* ezek azok stb.

A' magyar *ez az* megfelel a' mordvin és finn *sze se-nek*; a' magyar *te to*, melly csak némelly ragokkal él még, mint *té-tova*, *tél-tól* vagy *túl*, stb. megfelel a' mordvin *te*, *tona* 's a' finn *tä* (mä) *tuo-nak*.

A' mordvin *tevetesz*, *tovatasz* áll: *te tona* és *sze-bül*; ezekben tehát tetézőtt mutató név más van, annak kifejezésére, mit a' magyar *azon*, *ezön* (ezen) az az: *az ön*, *ez ön* jelent. Lásd M. Nyelv. II. 284. lapja jegyzetét.

Végre a' mordvin *te*, *tona* különbözik a' megfelelő finn *tä*(mä) *tuon-tul*, hogy többese ingadoz a' *te to* és *ne no* között.

17. §. A' *kérdő névmások*: *ki?* és *mäze*, a' *visszavivő névmások*: *kona*, *konasz*, *konata*, *kovata*. A' finn kérdők: *ku*, *mi*, *ken*; a' visszavivők ugyan ezek és *jo*; a' magyar kérdők és visszavivők: *ki*, *mi*, *melly*. Ezek találkozása világos.

A' *ki* és *mäze* következő ragosait mutathatjuk fel, a' megfelelő finnekkel:

	Mordvin:	Egyes szám.	Finn:
<i>Nev.</i>	<i>ki ki?</i>	<i>mäze mi, melly?</i>	<i>ku(ka) mi(kä)</i>
<i>Birt.</i>	<i>kin, kinze</i>	<i>mäzen</i>	<i>kun(ka) min(kä)</i>
<i>Tulajd.</i>	<i>kinen</i>	<i>mäznen</i>	— —
<i>Benh.</i>		<i>mäzne, mäznesze, kussa</i>	<i>missä</i>
		<i>mäjszo</i>	

<i>Kihat.</i>	mäsztne	kusta	mistä
<i>Behat.</i>	mäzesz	kuhun	mihin
<i>Távolít. kide, kinde</i>	mäzede,	kulta	miltä
	mäzde		
<i>Változt.</i>	mäzeksz	kuksi	miksi
<i>Nélkül.</i>	mäszteme	kutta	mittä

Többes szám.

Mordvin.

Finn.

Nevez. kit kik? mäst mik? kut(ka) mit(kä)

Visszavivő, — csak a' mordvin:

Nev. kona, konasz, konata, kovata a' ki

Birt. konan, konatan, kovatan

Tulajd. konanen, konatanen, hovatanen

Benh. konaszo, koszo, konataszo, kovataszo

Kihat. konaszto, koszto

Behat. kozon

Távolít. konado, konatado

Közel. kov, kom

Többes szám.

Nev. konat, konatat, kovatat

Birt. konatnen, konatatnen, kovatatnen

Tulajd. konatszten

Benh. konatnesze

Távolít. konatnende

Közlít. konataszt.

Ezen *kona*-nak megfelel a' finn *ku(ka)*, melly visszavivő értelemben is áll, 's a' magyar *ho*, mellynek csak ragosai vannak meg, p. o. *hol, hova*, mordvinül *kov kom*; *honnán*, mordvinul *kovolda* stb. A mordvin *ki* megfelel a' magyar *ki*-nek és a' finn *ken*-(kä)nek. A finn *jo(ka)* nem fordul elő önállóan a' mordvinben, de igen is ragosan, mint igemellék.

18. §. Az egymásravivő névmások (pronom. reciproca): *kodamo* millyen, többesben: *kodamot* és *kodat*, — *isztämo* ilyen, többesben: *isztät*. Fölveszik rendösen a' ragokat.

19. §. A' *határozatlan névmások* vagy olyanok, mellyek visszavivő névmásokbul, bizonyos elő- vagy utó-tétel által lesznek, vagy nemis szorosan véve névmások.

Az előbbieket *gak*, *jak* utótétellel, és *ta* előtétellel lesznek p. o. *kijak* valaki, *májzejak* valami; *konajak* valaki, *kodamojak* valamilyen; — *taki* egy, valaki, *takodamo* valamilyen, *takona* némelly. Ezek csak igenlő mondatban fordulnak elő; de amazok tagadók is, ha *a* van a' mondatban, különösen az ige előtt, p. o. *ki välksz lankszo*, *iläzo valgono kudosz*, *i iläzo szova*, *szajme mázejak ez kudosztongo*, ki a' fedélen (van), ne szálljon a' házba, 's ne menjen bé venni valamit ön házábul. — *Kijak a tej mázejak szalava* senki sem (valaki nem) tesz semmit (valamit) titokban. — *Min nejnek takodamo loman tont lämszet kravliczän sajtät*, mí látánk valami embert, te nevedben kihajtót ördögöt.

Az utóbbiak: *erva*, *erväjke* mindenki, *szkam* egyedül, melly a' személyi ragokat is fölveszi, így: *szkaman* magam, *szkamonzo* maga, *szkamonk* magatok, *szkamoszt* maguk stb. de áll ezen ragok nélkül is. P. o. *tätäm ezimem kad mon* *szkaman* atyám nem hagyta en magamat. Az olvasót *ezimem kad* szókra nézve a' 22. §. és 30. §-ra utasítom. *Kad* = hagy, akadan nem hagyok, *ezin kad* nem hagyék; *ezimem* (ezi tagadó mult, *m* első tárgyiszemély, engemet, *em* harmadik alanyi személy ő) *kad* nem hagyta engemet. — *Kusztinze szárej pando lanksz baska s:kamnet*, fölvezeté (*kusz* fölmenni, kúszni, kuszt = kuszatni, menetni) magas hegyre külön magokat.

III. Igemellékek.

20 §. Az igemellékekről legalkalmasban itt lehet szó, (10. §. a' 307 l.). Nem határozzák meg az igét, hisz az ige meghatározására tartozó képzők és ragok magával az igével járnak; hanem megmondják a' módot, mellyel, 's a' helyet és időt, hol és mikor esik meg a' meghatározott igének cselekvése vagy léte. Úgyde a' módot, helyet, időt jelentő szók mind névszók: azért az igemellékek vagy ilyen csupasz szók, vagy ezek ragosai. Némelly igemellékek *mondat-viszonyítók* egyszersmind, azaz, nemcsak a' meghatározott ige-cselekvésnek modját, helyét, idejét fejezik ki, hanem a' mondatok egymásközi viszonyait is.

A módbeli igemellékek lehetnek:

a) *tulajdonságiak*, mellyek névszókból *szo* *szte* rag által lesznek, p. o. *tombak* mély, *tombakas.to* mélyen, *paro* jó, *parszte* jól, *viev* erős, *vievste* erősen, *vi* erő, *viszte* erővel, *vanksz* tiszta, *vank-*

szto tisztán, *vít* ig, igaz, *vitszte* igazán. — A' finn nyelvben a' *sti* rag képez igemellékeket, p. o. *hyvä* jó *hyvästi* jól, *paremmasti* legjobban stb. Különösen az igék névmódjai eresztének a' *sti* raggal igemellékeket, p. o. *nähtävä* nézve, *nähtävästi* nevést, *tunteava* tudva, *tunteavasti* tudvást, stb. Ebből azt is látjuk, hogy nálunk is megvan ezen igemelléki rag; hasonlítsd a' M. Nyelv. II. 286 l. Más ilyen rag az *an en*, *lag leg* stb., u. o. a' 284. l.

b) *igenlök*, mint *alkuksz* igazán, *eno* igen stb. *Alkuksz* változtató ragot sejtet, *alku* törzsön, mellyet azomban nem bírok értelmezni.

c) *tagadók*. Ezek: *a*, *avol* nem, *arazek* *arazdo*, *arasz* nem e? *ni ni* se se, orosz lehet. Egyébiránt lásd a' tagadókat a' 34. §-ban, 's *jak a-t* a' 19. §-ben.

d) *kérdők*: *li*, melly a' szók után jár, mint a' magyar *e* 's a' finn *ko*, *kö*, p. o. *avoli* *vitszte* kortlitänök, *mäksz* *ton* *szamarjani* nat? nem-*e* igazán mondók, hogy te *szamarjai* vagy, = nem *mondók-e* igazán; finnül: *engö* (enkö = *avol-li*, nem-*e*) *me oikein sano* stb. — *Mäjsz*, *mäksz* miért?

e) *hasonlítók*: *kodamo* mint, *isztä* így, *lijaksz* különben, más-ként, *znärdo* úgy mint.

f) *kifogók*: *kos* ámbár, legalább, *khot* habár, *de**), *odnak*, *odnako* mind a' mellett, *anczak*, *anczak* csak.*)

Az időbeli igemellékek

a) *Névmások*bul lettek: *teska* most, *teskasz* mostanig (te); *mik* mig, sőt; *nen*, *nej* most, tehát (ne); *szeetszte* gyakran, *szüszke* legott (sze, szá); *neak* *nejak* már, még;

b) *viszonyító*kbul lettek: *vasznä* előbb, *májle* után, *kuvat*, *kuvatszo* hosszan, sokáig, *tago* megint, a' finn *takaa*;

c) *egyebek*: *zärdo* mikor, *zärdojak* valaha, *zärdojak a* soha (19. §.), *zärtsz* meddig, *znärtsz* addig; — *jula* mindég, *todej* gyakran, *umok*, *umon* régen, *kurok*, *kurokszo* majd, mindjárt, *asto-asto* majd majd, *zäroska* *raz* valamikor, *ikele* előbb, *vasznä* *avol* előbb

*) A' mordvin *khot* teljesen egyez az uj perza *khoddal*, melly *maga t* jelent, 's *de* *kifogó*-értelmű igemellék és mondat-viszonyító, l. M. Nyelv. II, 235. és 236 l. — Az *anczak* = *csak*, a' török-tatárban és jakutban elterjedt szó; *csak*, *szak* mértéket, mennyiséget jelent, *an* = *az*, *anczak* szószerint *annyi*, *tantum*, 's azután *csak*.

hogy nem, mäjlsz utoljára, csecsede (csi nap, szecside h.) ma, vandö, vandí, hólnap stb.

A' helybeli igemellékek

a) *nev másokbul*: *sze-* szesze itt, szeszto ott; *te-* tesza itt. tezen, tezi ide, teszto innen; — *to-* toszo ott, to ott, tom, tov, toszoj, tozon, tozom, tozov, tozi oda, toszto, toolda, tovoldo onnan, túl; — *ko-* koszo hol, kozo, kom, kov, kozon, kozov hová, koszto, koszton, kovoldó, kovoldon honnan, koszójak valahol; *ku-* kuva hol, kuvabí, akárhol, ervakuva mindenhol. A' *ke* rag is alkot helybeli igemellékeket: teszke itt, teszken innen, toszko ott, nejke épen most, lásd a' 16. §.

b) *viszonyszókbul*: *al-* alo alatt, alov, alom alá, aldo alul; *ikel-* ikelev elé, ikelde elől, *mal-* malan, malam, malav hozzá, malaszo közel; — *mäk-* mäkev, mäken hátra, vissza; *udal-* udalov vissza, udalga vissza, hátra felé, udaldo hátulról; *us-* usoszo künn, usov, usom ki, usosza kívül stb.

12. §. *Mondatviszonyítók.* Előszámlálunk némellyeket: *gak*, *jak* és, *neszak* mert, *szászto* ott, *tehat*, *szeksz* azért, *mäksz* hogy, *mivel*, *mäze* hogy, *koda mint*, *koli mint*, *koda jak* hogy, *zärdsz* ha, *míg*, *zärdö* midőn, ha, *znärdö* midőn; *szenak* ha (az ige után áll), *avol* koda hogysen, a' fokozat után; *nek-nek* mind, mind.

M á s o d i k s z a k á s z.

Az igeszó. Jelentő mód.

22. §. A' mordvin igeszót is több rokon nyelvű igeszóval egybehasonlítva mutatjuk fel, hogy mind a' találató egyezést, mind a' különbséget megláthassuk. Fogjuk pedig a' *tudni* szót ragozni, melly finnben *tuntea*, szürjänben *tödnä*, votjákban *todni*, mordvinben *szodmo*; 's mellyek törzsei *tud*, *tunt*, *töd*, *tod*, *szod*. Ezen törzs alhangu, mellyhez a' finnben közlő hangu *e* járul. Az alhangu és felhangu szók különbségeit csak a' finn és magyar tartják meg teljesen; nagy részt a' mordvin is; a' szürjän és votják alig veszik már észre.

A' *jelentő mód jelen és mult időj* azok, mellyek az itt felhozott nyelvekben megegyeznek, 's mellyeket általában a' finn nyelvek

sarkalatos időjinek lehet nevezni. A' török-tatár nyelveknek van ezekön kívül még egy sarkalatos multjok, 's ez a' magyarban is megvan; ezen nyelv tehát erre nézve is közepett áll a finn és török-tatár nyelvcsoportok közt. Hasonlításunk kirekeszti azomban a' török igét, melly legdúsabb az időkben. A' finn nyelvek, mint már említöttem (a' 294 lapon), a' tagadó kifejezést külön fejezik ki, mit a' török-tatár nyelvek az igében képző által tesznek; a' magyar erre nézve is különbözik monnó nyelvcsoporttól. Felmutatásunk az *igenlő igeidom* után a' *tagadót* is magában foglalja.

Jelentő mód.

Jelen idő igenlő idomban.

<i>Finn.</i>	<i>Szürjän.</i>	<i>Votják.</i>	<i>Mordvin.</i>	<i>Magyar.</i>
<i>Egy. sz.</i> tunnen	töda	todo	szodan	tudok
tunnet	tödan	todod	szodat	tudsz
tuntee	tödö	todoz	szodi	tud
	—asz			
<i>T. sz.</i> tunnemme	tödam	todomı	szodatanok	tudunk
tunnette	tödännıd	tododı	szodatado	tudtok
tuntevat	tödöni	todozi	szodıt	tudnak
	—aszni			

Mult idő igenlő idomban.

<i>Egy. sz.</i> tunsin	tödi	todi	szodin	tudék
tunsit	tödin	todid	szodıt	tudál
tunsi	tödi	todiz	szodasz	tuda
	—isz			
<i>T. sz.</i> tunsimme	tödım	todımı	szodınek	tudánk
tunsitte	tödınnıd	todıdı	szodıde	tudátok
tunsivat	tödini	todizi	szodaszt	tudának
	—iszni			

Jelen idő tagadó idomban.

<i>Egy. sz.</i> en	og töd	ug tod	aszodan	nem tudok stb.
et	on töd	ud tod	aszodat	—
ei	oz töd	uz	aszodı	—
		ug	töda	

<i>T. sz. emme</i>	{	og tödö	um todä	aszodatanok	nem tudunk stb.
ette		on tödö	ud todä	aszodatado	—
eivät		oz tödö	uz } todä	aszodit	—
			ug }		

Mult idő tagadó idomban.

<i>Egy. sz.</i>	—	egtöd	öjtod	ezin szodak	nem tudék stb.
—	—	entöd	ödtod	ezit szodak	—
—	—	eztöd	öztod	ezi szodak	—

<i>Több. sz.</i>	—	egtödö	ömtodö	ezinek szodak	nemtudánk stb.
—	—	entödö	ödtodö	ezide szodak	—
—	—	eztödö	öztodö	ezt szodak	—

A' fel- és alhangu igék ragozási külömbségeit felmutatjuk következő szökon: finnül *tappaa* ölni, csapni, csépölni, *tehdä* tenni; mordvinül *csav* öl, *tej* tesz; magyarul *csap*, *tesz*.

Jelen idő.

	<i>Finn.</i>		<i>Mordvin.</i>		<i>Magyar.</i>
Egy. sz.	tapan	te'en	csavan	tejän	csapok teszek
	tapat	te'et	csavat	tejät	csapsz teszel
	tappaa	tekee	csavi	tej	csap tészen
T. szám.	tapamme	te'eme	csavatanok	tejdänok	csapunk teszünk
	tapatte	te'ette	csavatado	tejdädo	csaptok tesztök
	tappavat	tekevät	csavit	tejt	csapnak tesznek

Mult idő.

<i>Egy. sz.</i>	tapoin	te'in	csavän	tejin	csapék	tevék
	tapoit	te'it	csavit	tejit	csapál	tevék
	tappoi	teki	csavas	tejsz	csapa	teve
<i>T. szám.</i>	tapoimme	te'imme	csavänek	tejinek	csapánk	tevének
	tapoitte	te'itte	csavide	tejide	csapátok	tevétek
	tappoivat	tekivät	csavaszt	tejszt	csapának	tevének

Az előnkbe adott példák következő külömbséget és egyezést mutatnak:

1) *A tagadó idomra nézve.* A' magyar nem ismeri a' tagadó idomot, ő tehát az ige általi tagadást nem bírja kifejezni, hanem teszi azt szöfüzés által, így: nem tudok, stb. Ellemben a' finn, szürjän, votják és mordvin nyelvek tagadó idommal bírnak, melly

tagadó igébül, 's az ige-törzsbül áll. A' tagadó ige föl veszi a' rago-
kat, sőt még a' mult időnek képzőjét is a' szürjänben, votjákban és
mordvinban. Külömbőség mutatkozik azonban erre nézve már a'
négy nyelv között is. A' finn nem használja a' tagadó igét az egy-
szerü mult idomban, hanem csak a' segédigével összetettben, p. o.
en ole tunnutt, et ole tunnutt, ei ole tunnutt; emme ole tunneet stb.
nem tudtam, nem tudtál, nem tudott; nem tudtunk stb. (azaz: nem
én van tudott stb.) Továbbá a' mordvin nyelv a' jelen időben nem
ragozza a' tagadó igét, hanem a' főigét; közelodik tehát a' magyar
igéhez, mert *aszodan* stb. *aszodatanok* stb. szószerint is: nem-tudok,
nem-tudunk stb. A' mult időben ragozza a' tagadó igét, mellyhez
a' főigét ragozatlan, vagyinkább parancsoló jellemű raggal járul-
tatja; így *ezin szodak* nem valék tud = nem tudék stb. — Ha
még tovább is nézünk a' tagadó idom után, azt találjuk, hogy
a' töröktatár nyelvek a' tagadást képző gyanánt teszik az ige-
törzshöz, 's azután ragozzák azt, p. o. a' török *et* tenni és *al*
vennibül lesz tagadó idom, ha *me mez*, *ma maz* képzőt tesszük a'
törzshöz, 's ezt ragozzuk, így: *et-me-m* nem teszek, *et-mez-szin* nem
teszel, *et-mez* nem teszen; *et-mez-iz* nem teszünk, *et-mez-sziz* nem
tesztök, *et-mez-ler* nem tesznek; hasonlóan megyen *al*, így: *almam*,
almaz-szin, *almaz*; *almaziz*, *almaz-sziz*, *almazlar* nem veszek stb. A'
jakutban nem különben történik ez; abban a' tagadás *pa*, *pä*, melly
a' törzshöz, a' személyi ragok elibe, tétetik, p. o. *bisz* vág, arat
(a' magyar *bicskia*, igésnév), igenlő mult idomban:

Egy. sz.	bisztim	vésztem	török: bicsdim
	bisztin	véstél	bicsdin
	bisza	vésött	bicsdi
Több. sz.	bisztibit	véstünk	bicsdik
	bisztigít	véstetök	bicsdiniz
	bisztilara	vésztenek	bicsdiler.

Tagadó idomban:

jakut.	biszpaticim	nem vés-	török. bicsmedim
	biszpaticin	tem stb.	bicsmedin
	biszpata		bicsmedi
	biszpaticibit		bicsmedik
	biszpaticigít		bicsmediniz
	biszpaticilara		bicsmediler.

A' cseremisz nagyon érdekösen köti össze a' finn csoportot a' török-tatár csoporttal. A' jelen időben t. i. a' tagadó igét, melyet így ragoz : *am at ag* ; *ana ada ag* vagy *ak* , (finn. en et ei ; emme ette eivät), teszi a' törzs elibe ; a' mult időben pedig a' tagadást a' törzs és a' személyi rag közzé fogadja , mint a' török, p. o. *ist* tesz,

a' jelen idő		a' mult idő	
<i>igenlő idom.</i>	<i>tagadó idomában</i>	<i>igenlő idom.</i>	<i>tagadó idomában :</i>
istem	am-ista	istenam	istedelam
istet	at-ista	istenat	istedelat
ista	ak-ista	istena	istede
istena	ana-ista	istenna	istedelna
isteda	ada-ista	istenda	istedelda
istat v. istebes	ak-isteb	istenet	istedelet.

Áll tehát a' mult tagadó idoma *istede* igésnévből, mellynek *de* képzője fosztó , mint a' finn *ti* , a' mordvin *to-ma*, *te-me*, a' magyar *ta-lan*, *te-len* ; 's mellyhez a' segéd *il* (ol, val) jár ragostul.

Az osztyákban, Castrén szerint, a' tagadó ige *ent*, melly magára lévén az egyesben *endam* vagy *endem*, a' kettősben *endemgen*, a' többesben *endemet* ; megfelel hát a' magyar *nincs* , *nincsen-nek*, p. o. *tav ló*, *tavem endam* lovam *nincsen* ; *mín endemgen* ketten nem vagyunk, *meng endemet* (=mink *nincsenek*) nem vagyunk. Ezen tagadó igéből az *ent* vagy *en* idomot veszi maga elé az ige, melly ragoztatik, p. o.

egy. sz. ent menem, ent menen, ent menöt, nem menék, nem menél, stb.

ket. sz. ent menmen, ent menden, ent mengen, ketten nem menénk, stb.

töb. sz. ent meneü, ent menda, ent menet, nem menénk, stb.

A' vogul nyelv tanuságát nem ismérjük még.

Azomban az eddig látott tagadó igen kívül van a' finnben (esztben lappban) mordvinban a' parancsoló és óhajtó mód részére *äl*, *el*, *il*, az osztyákban *ät* törzs is ; mellyeket itt csak megemlítettünk.

Egyébiránt a' magyar *nincs*, *nincsen* is töredékei ilyen tagadó igének, mellynek többese *nincsenek*. Valamikor, úgy reménylem, teljesebb tudósítást fogok adni a' nyelveinkben meglevő összes létigékről, a' mellyekhez a' tagadók is tartoznak.

2) Az *ígetörzs változására nézve*. A' magyar, mordvin, votják és szürjän nyelvek ígetörzsei a' képzők és ragok előtt nem változnak el általában. Mégis vannak a' magyarban igék, p. o. val-, lenni, tenni, venni, hinni, vinni, azután az *udni edni* végzetűek, melyek törzsi utóhangja változik a' képzők és személyek előtt, p. o. aludni, al-sz-om, al-v-ék; tenni, tesz-em, tev-ék stb. A' finn nyelvben az ígetörzs utóhangja rendesen vagy erősödik vagy gyengül, bizonyos törvények szerint, úgy hogy a' névszók és igezők két nagy osztályra oszlanak: olyanra, mellyben a' törzs utóhangja erősödik, 's olyanra, mellyben az gyengül. Az itt felhozott igék *tuntea* és *tehdä* az első osztályba valók, innen azok harmadik személyei az első és második *tunnen tunnet, teen teet* után *tunt- tek*. Emlében például *tapaan* elérek, törtémem (a' magyar *tapa*-sztalom rokon törzsű), gyöngíti a' törzs *p*-jét bizonyos módban; így:

tapaan érek stb.

de: *tavannen* hogy érjek, *tapasz-*
taljak stb.

tapaat

tavannet

tapaa

tavannee

tapaamme

tavannemme

tapaatte

tavannette

tapaavat

tavannevat

Ezen sajátosága a' finn nyelvnek igen nyomós; itt be kell annak említésével érnünk. — A' felhozott példában ezenkívül a' múlt idő a' törzs *t-t* sz-re is változtatja, innen *tunnen*-bul *tunsin* stb.

3) A' *személyi ragokra nézve*. Hogy a' személyi ragok a' személyi névmások elkopott idomai, azt a' nyelvek általánosan egyező ténye bizonyítja. Idézott öt nyelveink

első egyesszámu személyragja finnben *n*, mordvinban *n*, magyarban *k* mindenütt előző kötszólóval, melly a' szürjänben és votjában egyedül van meg, elkopván már a' személyi rag. A' finn *min*(ä), a' mordvin *mon* 's a' magyar *én*-bül tehát lassankint *n* és *k* lett a' ragadás által elvesztött hangsúly miatt. Hogy *én*-bül *k* lehetett, azt némileg megfejtí az *eng*-emet szó, mellyben az *én*-nek *n*-je már *ng* alakban látszik. Támogatja ezt a' szürjän és votják tagadó igeének első személyi *g*-je is az *og*-töd, *ug*-tod-ban. Valamint ezekben a' tagadó *ei*, oi-bül *og* *ug* lett: úgy lett nálunk *én*-bül (o)*k* (e)*k* a' *tudok*, *teszek*-ben. — A' szürjän *me* és votják *mon*-bul ugyan azon hangsúly-vesztésnél fogva az előbb bizonyosan meglevő *n*-is elko-

pott. A' görög *λέγω* és *τίθημι* hasonlót mutatnak; előbbiben a' *μ*-bül lett személyi rag elkopott, az utóbbiban megmaradt épen.

A' második egyes számu személyrag úgy eredt, hogy a' finn *sin*(ä)-bül *t*, a' szürjän *te*-bül *n*, a' votják *ton*-bul *d*, a' mordvin *ton*-bul *t*, végre a' magyar *te*-bül *sz* (l) lett. A' tagadó igében *t*, *n*, *d* a' második személy ragja.

A' harmadik egy. sz. személyrag mindenütt, a' hol van, képviseli a' finn *hän*, a' szürjän *szi*a, a' votják *szo* harmadik személyi névmást. A' mordvin és magyar kivételt tesznek. Magyarban a' *tud* személyrag nélkül van; a' *teszen*-ben nyilván rejlik rag (lásd Magy. Nyelv. I. 209. l.); azért a' magyar igének fajait a' harmadik személy után kell osztályozni. A' mordvin *i* a' *szo*d-i-ban, szintén alig eredött a' *szo*-tul hanem talán most már ismételten más személyi névmástul. A' szürjänban is van az *sz* ragon kívül ilyen féle rag.

A' többes szám személyi ragjai azonkép lettek a' többes számu névmásoktul. A' magyar *tudunk* hajdan *tud-muk* volt, lásd a' 292 lapot. Szinte csudálatos, hogy a' mordvin *min tin*: tanok tado ragokat hozott elő, mellyek nagyon közelitenek a' magyar *k* végzetű ragokhoz. Ezek pedig, t. i. a' magyar többes számu személyi ragok, elkopthatlanokká ép a' *k* végzet által lettenek.

4) Az időképzőre nézve. A' felhozott mult idő mind az öt nyelvben képzőt mutat, melly magyarban *a e* (*tud-a*, *kér-e*), a' többi négy nyelvben inkább *i*; 's mellyhöz járulnak a' személyi ragok. Minthogy a' magyar *hangsúlyruli* előadásom szerint (Magy. Nyelvész. I. 189. l.) a' szó hangsulya elveszi a' képző és rag hangsulyát, mellyel ez önálló szó képiben bírt, 's helyette a' törzs utószólóját erősíti: azért lett nálunk *tuda*-bul: *tudék*, *tudál*, *tudánk*, *tudátok*, *tudának*. A' személyi ragok *tuda* törzshöz járulván, ennek utószólóját *a-t* megerősítik. Hogy miért van *tudék* (*tudák* helyett) világosan nem tudom; sejtem azomban okát, melly nagy érzékony-ségit tanúsítja nyelvünknek, 's melly ez volna: *Ék* sok esetben annyi mint *ok* vagy *ak*, p. o. *fazék* és *fazok*, *szándék* és *szándok*, *ajándék* és *ajándok*; tehát nyilván kevesebb sulyu mint *ók*, mellyel egy erejű az *ák*. Ha már a' nyelv *tuda*-(o)*k*-bul a' hángvétel szabálya szerint, mellyet immost idézék, *tudók*-, vagy *tudák*-ot csinált volna, annyit fejezett volna ki, mennyit ér *tudánk* vagy *tudók*. Ezt el akarván kerülni, a' könnyebb *tudék*-ot választotta. — Az idézett rokon nyelvekben a' hangsúlyvétel nem okoz illyentén szó-

ló-erősítést; de igen is változást a' tagadó igékben, melyek *o u-j*a, a' mult időben, *i* képző által *e*-re és *ö*-re változik, így *og* *töd*, *ön* *töd*, — *ug* *tod*, *ud* *tod* stb. a' multban *eg* *töd*, *en* *töd*, — *öj* *töd*, *öd* *tod* stb.

A' mi már ezen idő-képzőt illeti, az nyilván létige, mely a' török-tatárban *i*-törzs képiben divatozik, melyből az *im* *íz*, *i*-dim = vagyok, vagyunk, voltam stb. lettek. Rejlik ez a' szürjän *em*-ben 's a' magyar *ám*-ban is; mert *e'* szó *ámbár* két létigét foglal magában, *ám* és *bár* ígét, 's annyit jelent mint: légyen, légyen.

A' *bár* ige megvan a' törökben, hol *vár*, 's a' jakutban, hol *bár* létőt jelent; a' jakut *bár* átható idomot is ereszt: *bárat*, mi létesíteni-t teszen. A' mondottaknál fogva tehát *tuns-i*, *töd-i*, *tod-i*-z, *szod-a-sz*, *tud-a* annyi, mint *tud*-vala. Így alakult a' latin *amabam* is, lásd M. Nyelv. II. 112. l. a' jegyzetet.

A' mordvin mult időnek személyi ragjai annyiban különböznek a' jelen idő ragjaitul, hogy a' harmadik személy *sz* és *szt*, a' többes első és második személyei pedig *nek*, *de* tanok tänok, tado tado helyett. A' harmadik egyesszámu személyben *l* is van p. o. *ulil* *vala*, *udil* *alvék*, *szodel* *tuda* stb. Ez kivált akkor fordul elő, mikor más szóból lesz ige a' személyi rag által, lásd a' 37. §. a.

A' mordvin ige többi módjai.

23. §. A' mordvin ige többi módjait nem fogjuk a' finn, szürjän és votják igével összehasonlítani, mert most kelletnél hosszabbra nyulnék az előadás; hanem beérjük, ha a' magyarban mutatjuk ki a' megfelelő idomokat.

A' *foglaló mód* két időből áll, mert két képző alkotja, egyik: *sza*, *szak*, *szazo*; *színek*, *színek*, *sziz*, a' másik *volin*, *volit*, *vol*; *vlinek* (*volinek*), *vlide* (*volide*), *volt*. A' ragozás ez:

Igenlő idom.		Tagadó idom.	
Egy. sz.	szodasza	szodavolin	aszodasza avolin szoda
	szodaszak	szodavolit	aszodaszat avolit szoda
	szodaszazo	szodavol	aszodaszazo avol szoda
Több.sz.	szodaszínek	szodavlinek	aszodaszínek avolinek szoda
	szodaszínek	szodavlide	aszodaszínek avolde szoda
	szodaszíz	szodavolt	aszodaszíz avolt szoda.

Hogy a' másik képző *volnék* féle segédige, a' szemlátomás mutatja, 's hogy értelme is *tudnék* féle lehet, gyaníthatni. Az első képző homályosabb eredetű, de megvan a' törökben is, p. o. *ol=* val igének a' foglalo jelen és jövője : *ol-szam*, *ol-szañ*, *ol-sza* legy-jek vagy leéndek, légy, légyen; *ol-szak*, *olszañiz*, *ol-szaler* legy-jünk vagy leéndünk stb. Tatárban : *ul-szam*, *ul-szang*, *ul-sza*; *ul-szak*, *ul szangiz*, *ul-szalar*. A' mordvin és török-tatár közös képző majdnem egyképen ragoztatik. A' foglalo mód ezen két idomának jelentését példákból süthetjük ki. Mát. 5, 19 Ístá ki májle *kalavt-szazo* vejken (vájken) ne apoksen zapovedet, i *tonavtszazo* isztá lo-matnen : te velt viskire lovnovi inázorokirdimaszo mánelen. No ki *tejszazo* i *tonavtszazo* : to poks lovnovi inázorokirdimaszo mánelen. (Szószerint.) Így ki azért *megrontánd* (λύση) egyet is a' legkisebb parancsolatokból, 's *tanítándja* (διδάξη) így az embereknek : az legkisebb lesz (neveztetik) királytartásban (országában) a' menny-nek. De ki *teënd* és *tanítánd* (ποιήση, καὶ διδάξη) : az nagy lesz országában a' mennynek. — E' tanulságos példában *lovnovi* jelen időben áll, és jelent futurum indicativit, a' *kálavtszazo*, *tonavtszazo* és *tejszazo* ellemben megfelelnek a' görög aoristus modi subjunctivi-nek, 's a' magyar *ánd*, *énd* képzőnek. Néha egyszerű jövőt is jelent, kivált kérdő mondatban, p. o. kosztoton szajszak zsivoj vedent? honnan te veszed az élő vizet? — A' másik idom jelentésit mutassa következő példa : M. 6, 1. 2. Pelede javnomo milosztinát tink lo-mat ikelde sze marto, stobi szin *neevel* tink. Szószerint : féljetek (örizködjetek) osztani alamizsnátokat emberek előtt, hogy ők *lássanak* titeket. — Ilä trubak tont ikele, koda csama-onkszliczat tejt, . . . stobi szlavaszt *noldavol* színszt lo-mat. Szósze-rint : ne trombitálj előtted (tied előtt), mint a' képmutatók tesz-nek, hogy hirt bocsássanak nekik az emberek. — Itt a' *neevel* (nej=néz, lát, és vel, vol) és *noldavol* hibásan egyesben állanak, többes helyett, de a' *vel*, *vol* képző jelentése világos. Tehát az első foglalo *ha*, 's a' másik foglalo *hogy* mondatviszonyítót igényelne a' magyarban. Személyi ragjaik, külömbségök mellett is, inkább a' mult idomhoz, mint a' jelenhöz tartoznak.

24. §. A' *föltételező mód* derän vagy deräj által lesz, úgy, hogy először vagy a' mult időt ragozatlan veszi maga elé, vagy a' jelen idő ragoztatik, 's deräj járul hozzá ragozatlanul; hogy másodszor a' másik foglalo-hoz járul. Ennélfogva ezek a' föltételező mód idomai :

I. Egy. sz. szodin derän
szodin derät
szodin deräj

vagy szodan deräj
szodat deräj
szodi deräj
szodatanok deräj
szodatado deräj
szodit deräj.

Több. sz. szodin derätanok
szodin derätado
szodin deräj
szodit deräj

II. Egy. sz. szodavolin
szodavolit } deräj
szodavol }

T. sz. szodavlinek
szodavlink } deräj
szodavolt }

Ennek nem fordul elő tagadó idoma, mert ez :

egyes sz. avolevlin szoda többes sz. avolevlinek szoda
avolevlet szoda avolevlide szoda
avolevel szoda avolevelt szodak

a' foglaló módhoz tartozik, ismételvén a' segédigét, minek példáját az *ámbarban* láttuk, a' melly : légyen légyen.

A' föltételező mód értelmét mutatják e' példák : Mát. 7, 9. Uli-li tink jotkova isztámo loman, konan kedszte *vesni-deräj* czürrasz szonze kse, *makszovol* tänze kev? Van-e ti köztetek olyan ember, kinek kezébül *kér-ha* a' fia kenyeret, *adna* neki követ? A' következő : i *zärdo vesi* kal, *makszovol* tänze jüzne, 's ha kér halat, adna neki kígyót, — azt tanusítja, hogy a' *deräj* a' föltételező szó, 's mint ilyen áll az ige után, fölvevén a' személyi ragoakat is. *Zärdo vesi*, ha kér, már utóbbi fejlemény; a' korábbi a' mondatviszonyítókat is ragképen tartotta, mit az altaji nyelvek mutatnak.

25. §. Az *óhajtó mód szkel* képző által lesz, melly dolognévmódbeli törzshöz járul, és ragoztatik, így :

Egy. sz. szodikszkelin Több. sz. szodikszkelinek
szodikszkelit szodikszkelink
szodikszkelin szodikszkelt

tudhatnék, tudhatnál, tudhatna stb. Ennek nincs tagadó idoma.

26. §. A *tehető mód* csak a' tagadó idomban fordul elő, így :

1) a szodavan nem tudhatok a szodavdanok nem tudhatunk stb.
a szodavat nem tudhatsz a szodavdado
a szodavi nem tudhat a szodavit

2) ezin szodavt	nem tudhaték	ezeinek szodavt
ezit szodavt	" — tál	ezide szodavt
ez szodavt	" — ta	ezt szodavt.

27. §. Parancsoló mód.

	<i>Igenlő idom</i>	<i>Tagadó idom</i>
Egy. sz.	—	—
	szodak tudj	ilä szoda ne tudj
	szodazo tudjon	iläzo szoda ne tudjon
Több. sz.	szodatanok tudjunk	—
	szodado tudjatok	ilädo szodak ne tudjatok
	szodaszt tudjanak	iläszt szodak ne tudjanak.

28. §. Névi módok. Az altaji nyelvekben az úgy nevezött infinitivus, participium, gerundium, supinum *névi módok* neve alá foglalhatók, annál inkább, mert névszók gyanánt állanak a' mondatban. A' különbség köztök csak az, hogy dolognevek-e vagy tulajdonságnevek, melly utóbbiakbul azután az illető ragok segítségével az igemellékek lesznek. A' dolognévi módok vagy közvetlen az ige törzsbül, vagy már származott igenévbül állanak, p. o. a' finn *tuntea*, az eszt *tunda*, a' magyar *tudni*, a' szürjän *tödni*, a' votják *todini*-ben látható az ige törzs, egy képzővel, melly a' finn nyelv felvilágosítása szerint, mind alanyt mind tárgyat jelentő, osztó vagy határozatlan név-rag, 's a' finnben tulajdonkép *tunte-ta*. A' magyar, szürjän és votják megint a' *ni*, vagy *nyi* névrágbul nyer világosságot, melly a' tatárban és törökben accusativusi rag, 's melly azonos a' magyar *ni*, vagy *nyi* raggal, p. o. megyek a' *papni* azaz a' *paphoz*. Ugyde a' hová kérdésre felelő ragok dativus és accusativus értelműek szoktak lenni; miért a' három nyelvbeli *ni*, olyan jelentésű, millyen a' finn és eszt *ta*, azaz osztó és határozatlan névrág, melly az alanyt és tárgyat egyaránt kifejezi. A' magyar *ni* hajdan *na* volt, mi az *l* képzővel *näl*, melly azért hová kérdésre is áll némelly vidéken így: *jer nálunk*, hozzánk helyett. — A' mordvin nyelvben, mellyet az Újtestamentombul tanulhatunk, nem fordul elő ehhez hasonló névmód: az ige törzshöz *do*, *de* járuló rag által lesz *szodado*, *tejde*, melly azt jelenti: tud-ban, tevben, mintegy tudván, tévén. — Az egyik dologi névmód, mellynek hát a' mordvinban nincsen megfelelője.

A' másik dologi névmód *m*, *ma*, *mo* képző által lesz, p. o. *fin-nül tuntema*, esztül *tunt-ma*, törökül *ol-ma* lenni, *szev-me* szeretni, vagy *olmak*, *szevmek*, mordvinül *szodam* és *szodamo* tudni, magyarul is *tudoma*. A' magyar így magában szokatlan: *s* és *ny* képzővel lesz *tudomás* és *tudomány*; ilyen a' régi *áldomás*, *áld*, *áldoma-bul*. A' nyelvek ezen másik dologi névmódja magában is, de többnyire viszonyragokkal áll, s így teljesen igenévvé lesz. A' mordvin nyelvben ez a' legdivatosabb névmód, 's áll magában vagy ragosan, a' viszonyragokon kívül a' személyi ragokat is fölvévén. Találni tehát: *szodam* és *szodamo* tudni, *szodamon* tudásnak (birtoki), *szodamova*, vagy *szodamva* tudásra, *szodamsz* tudásba, *szodamoszo* tudásban, *szodamoksz* tudássá stb. — Gabelentz, talán nem sejtván akkor azt, a' mit itt a' névmódrul előadok, azt mondja a' *szodamsz-rul*: „Dieses kann als der bestimmte Nominativ des Infinitivs angesehen werden; in unbestimmter Form setzt er *o* oder *e* an die Stelle des *sz*,” tehát *szamsz* helyett: *szamo*, *nejmsz* helyett *nejme*. De *szam szamo*, *szamon*, *szamsz* jönni, 's *nejm*, *nejme*, *nejmen*, *nejmsz* stb. azon névmód, ragosan, vagy rag nélkül, mellyet kifejtöttem. Hogy *szodamsz*, *nejmsz*, *ulemsz* lenni stb. szóló nélkül vannak az *sz* rag előtt, az igen gyakori eset a' mordvinban, melly nem kerüli a' mássalszólók összehalmazását (298. l. b.).

A' mordvin tulajdonsági névmód a' törzsbül lesz, hozzájáruló *z* által, melly a' harmadik személyi névmás. Ezen névmás segítségével lesz a' finnben is a' megfelelő névmód, de kettősen: *tunteja* és *tunte-va*, amaz dolognév, nomen actoris, ez tulajdonság-név; magyarul először is másodszor is: *tudó*, melly hajdan *tudava* volt, mint *éleve* = *élő*. Ezen névimód: *szodaz*, *tunteja* és *tunteva*, *tudó* mind a' három nyelvben úgy ragoztatik, mind közönségös névszó; a' mordvin azonfelül, úgy mint a' magyar, szenvedő és cselekvő jelentésű, p. o. *író víz*.

De a' mordvin ige a' mult időt jelentő képzős törzsbül is alkot névmódot, *ksz* változtató rag segítségével, így: *szod-i-ksz*. A' magyar igenevet képez így; p. o. *tud-a*, *kér-e* fölvévén az *s* képzőt lesz: *tudás*, *kérés*, mint lett a' szokatlan másik dologi névmódbul: *tudomás*.

A' névmódok tagadó idomai: *apak szodak*, *aszodamsz*, *aszodiksz* nem tudni. — Összesen a' mordvin igenlő névmódok, a' megfelelő magyar és finnekkel, ezek:

1. szod(a)-do	tudván	tunt(e)-in
2. szod-(a)-mo	tud(o)-ma	tunte(ma)
3. szod(a)-z	tudó	tunt(e)ja, tunt(e)-va
4. szod-ï-ksz	tud-á-s	—

Lássunk példákat is az előadott tanra. Ján. 12, 2. Lazar ulnesz szkamonzo *ozado* (ülve) *ascsi*ksz maronzo. Lazar vala maga ülvén maradónak nála. Itt *ozado* és *ascsi*ksz az 1. és 4. névmód, *oz* ül és *ascsi*(i) áll, marad, tartózkodik igébül. — Mát. 12, 10. i *líz*szmeszte toszto, szovasz *promon*-tarkasz-szinszt. Joszo ulnesz loman koszke keden; i kevtlisz Jíszuszan: erávi-li *lecsam*ksz szubbotasztó? ulevel mázesze *csumondom*ksz szonze. És kimente után onnan, bémene gyülés-helyre-nekik. Ott vala ember száraz kezü; 's kérdék Jézust: kell-e (szabad-e) gyógyítani szombaton? lenne miben vádolni, ötet. Itt *líz* kimenni, *pro* gyűlni, *lecsa* gyógyítani, *csumond* okolni vádolni ígék névmódjai vannak: *lízme* a' kiható raggal, *promo* a' birtoki raggal, *lecsam* és *csumondom* a' változtató raggal — Apost. cselek. 1, 1 és 2. I isztá mon szürmadin vaszin knígan, Theofilem, vászemedé szen, máze usodize Jíszusz i *tejmek*sz i *tonavtomo*. Szen szamoj csisz, konaszó szon, *makszoz tonavtomotnen* szvatoj ojszte aposztoltnenen, szontsz pelde *purnazetnen* kuzsz. És így én irtam előbb könyvet, Theofilom, minden(é)rül annak, a' mit kezde Jézusz mind tenni mind tanítani. Azon (szen-szamoj) napig (csi nap, sz raggal), mellyben ő, adván tanításokat szent lélekben (az) apostoloknak, maga felül (által) választottaknak, felment (felkuszott). — Itt meg a' *tej* tenni, *tonavt* tanít, *maksz* fizet, ad, *purna* választ ígék névmódjai vannak: *tejme* változtató raggal, *tonavtomo* a' többes birtoki ragjával, melly egyszersmind tárgyi rag, mint a' fínnben; azután *makszoz* és *purnaz* harmadik névmód, az egyik az egyes számban, a' másik a' többes tulajdonítójában. — János 18, 25. Avol-li ton-gak *tonavliczätnen* jotkoszto szonze? Szon *aszodíksz* tejze, i jovtize: avol. Nem vagy-e te-is tanítványoknak-közzüle-övé? Ő nemtudása tevé (tagadá), s' mondá: nem. Itt *aszodíksz* a' negyedik névidom tagadója.

Szenvedő ige.

29. §. A' mordvin szenvedő idom a képző által lesz, különben úgy veszi föl a' személyragokat, mint a' cselekvő idom.

*Igenlő idom.**Tagadó idom.**Jelen idő.*

Egy. sz. szodavan	tudatom	aszodavan
szodavat	tudatol	aszodavat
szodavi	tudatik	aszodavi

Több.sz. szodavdanok	tudatunk	aszodavdanok
szodavdado	stb.	aszodavdado
szodavit		aszodavit.

Mult idő.

Egy. sz. szodavin	tudatam	ezin szodavt
szodavit	stb.	ezit szodavt
szodavi		ez szodavt

Több.sz. szodavinek		ezinek szodavt
szodavide		ezide szodavt
szodavszt		ezt szodavt

Foglaló mód.

Egy. sz.	—	avolin szodavt
	—	avolit szodavt
	—	avol szodavt

Több. sz.	—	avolinek szodavt
	—	avolde szodavt
	—	avolt szodavt.

Névi módok.

szodavomsz tudatni, szodavoz tudató, többesben szodavozet tudatók.

Mint látjuk, a' szenvedő tagadó idom egészen azonos a' lehető tagadó idommal, lásd a' 26. §-ot

Tárgyi ragozás.

30. §. Eddigi nyelvtudásom szerint az altaji nyelvek között a' mordvin osztozik leginkább a' magyarral azon különösségben, minél fogva az ige nemcsak *alanyi* (mondamányi) hanem *tárgyi* ragozat is veszen magához. 1855-ki ősszel olvasám először az akadémia előtt a' magyar ige tárgyi ragozásának taglalását, mely azután a' Magyar Nyelvészetben közre ment (M. Ny. I. 190. és 191. l.). A' tárgy ujsága okozá, hogy nem úgy vették azt, mint szófejtésünk legnagyobb része követelte, minél fogva vizsgálat alá vetni,

's azt vagy igazolni, vagy megkellett volna czáfolni. Most tehát a' már kitalált eredményhöz, a' mordvin nyelv tanuságát sorozom, melly fényes világot vet a' dologra.

Az idézett helyen a' magyar tárgyi ragozás így van előadva, hogy az ige kétféle tárgyi személyt vehet föl, a' második és harmadik személyt. A' második tárgyi személyt világosan mutatja a' tud-l-ak, tud-á-l-ak, mellyben az *l* rag a' második személyt mint tárgyat, az *ak* rag pedig az első személyt mint alanyt fejezi ki. 'S ez szemmelátható. A' harmadik tárgyi személyt nem kevésbbé világosan mutatja

a' tud mellett a' tud-ja,
a' tud-unk mellett a' tud-j-uk
a' tud-tok mellett a' tud-já-tok
a' tud-nak mellett a' tud-já-k.

Ezekben a' *ja* vagy *j* rag nyilván a' harmadik személyt jelöli, 's miután *tud*-ban nincsen alanyi rág, *tud-j-uk*, *tud-já-tok*, *tud-já-k*-ban pedig az alanyi ragok *uk*, *tok*, *k*: kell hogy az ezeket előző *ja*, *j* tárgyi rag legyen. Ha pedig *tudlak*, *tudálak* szókban az *l*, *tudja*, *tudjuk*, *tudjátok*, *tudjuk* szókban pedig a' *ja* és *j* tárgyi ragok: bizonyosan a' *tudom*, *tudod*-ban is lappang tárgyi rag, melly nincsen meg a' *tudok*, *tudsz*-ban. 'S azt állítám, hogy a' *j ja*, vagy *v va* (hadlava) tárgyi rag összeolvadván a' *k* alanyi raggal, *m-et*, 's az *sz* vagy *d* alanyi raggal *d-t* hozott elő. Rakjuk most ezek mellé a' mordvin nyelv néhány tényeit.

Tárgyi rag nélkül:

tudok szodan
tudsz szodat

Tárgyi raggal:

tud-l-ak szoda(a)-t-an
tud-á-l-ak szod-i-t-an.

Íme a' mordvin *szoda-t-an*, *szodi-t-an*-ban a' *t* a' második személyt jelentő tárgyi rag, megfelelő a' magyar *l* tárgyi ragnak; a' mordvin *an* pedig az első alanyi személy, megfelelő a' magyar *ak* személyi ragnak.

Tárgyi rag nélkül:

tudék szodin
tuda szodasz
tudátok szod ide
tudának szodasz

Tárgyi raggal:

tudám szodi-ja
tudá-(va) szodi-ze
tudátok szodink
tudák szodiz.

Itt a' *tuda*-ban a' törzsen kívül időképző van, mellyet a' 22. §. 4.)-ben árgyaltunk; ennek megfelel a' mordvin *szodasz*: de a' *tudá*-ban,

hajdan *tudáva* iratott, az időképzőn kívül *va* is van, melly meghosszítja az *a*-t, 's azután megcsonkul, mint *hoz*-zája, közzéje, eléje stb. helyett ma többnyire: *hozzá, közzé, elé*-t irunk és ejtünk. Ezen *va* a' tárgyi rag, melly a' harmadik személyt jelöli. A' mordvin *szodize*-ben az *i* az időképző, 's a' *ze* a' tárgyi rag, melly itt épen marad. — A' *tudék*-ban, mint előadtuk a' 22. §. 4.)-ben, az *é* szóló fejezi ki az időképzőt, és a' *k* alanyi ragtul nekijutott hangsúlyt: a' *tudám*-ban az *á* már többet visel magán, mert az *m*-ben nemcsak alanyi rag hanem tárgyi rag is van; mert *tuda-v-k*-bul lett *tudám*. A' mordvin *szodija* szó épen birja a' tárgyi ragot, de az alanyi *n* rag elkopott, minek példáját a' 22. §. 3.) alatt láttuk. — A' tárgyi rag nélküli *tudátok* és a' tárgyragos *tudátok* nem is különböznek egymástul, mivel amabban az *á*-t már a' *tok* miatt kellett sulyosbítani (M. Nyelv. I. 189. l. 4. alatt); 's mivel a' sulyosbított *á*-nál nincsen sulyosabb hang nyelvünkben: ez tehát a' tárgyragos *tuda-va-tok*-at csak *tudátok*-ra birta összehúzni, s' nem tarthatta fen a' külömbséget a' két idom között. A' mordvin tárgyi rag nélküli *szodide*, és a' tárgyragos *szodink* jól különböznek egymástul. Az előadott kifejtés után föl lehet fogni a' *tudának tudák* és *szodaszt szodiz*-t is.

Lássunk most olyan idomot is a' mordvinbül, mellynek megfelelőjét nem találjuk a' magyar nyelvben. A' mordvin az első személyt is kifejezheti tárgyi rágban, így:

szod(a)-sza-m-ak	tudándasz engem
szod(a)-sza-m-am	tudánd engem
szod(a)-sza-misz-k	tudándasz minket
szod(a)sza-miz(-z)	tudánd minket

Ezekben mint tudjuk, *szodasza* a' foglaló mód (23. §.), *tudánd*, mellyhöz járul *m* első tárgyi személy, engem, és *miz, misz* minket; azután az első alanyi személy *ak, k*, 's a' harmadik alanyi személy. Ez a' harmadik alanyi személy a' *szodaszamam*-ban *m*, hollott *z* vagy *sz* kellene: de ez az előző tárgyi személy miatt *m*-mé hasonult, hogy annál erősebben kifejezze az első tárgyi személy egyesszámbeliségit, 's ne engedje összezavartatni a' *szodaszamiz*-vel, mellyben az első tárgyi személy többese van. Az *am* a' hasonulásra nézve meg egyez a' magyar *m*-mel; amaz tulajdonkép *n* (első személy) és *z* harmadik személybül, ez *v* tárgyi és *k* alanyi személybül alakult. — A' *szodaszamiz*-tudánd minket, szóban a' harmadik alanyi sze-

mély z elvegyült a' miz-zel. — Ezen foglaló mód ragoasai nemcsak azt mutatják, hogy a' mordvin nyelv az első személyt is tárgyivá teheti, hanem azt is, hogy a' tárgyi személyben a' számbeli különbséget is kifejezheti.

Ezeknél fogva látjuk, hogy az, mit *határozott igeragozás*-nak neveztünk, valóban *tárgyi ragozás*, 's hogy azt így is kell neveznünk. Mert az nem függ a' tárgytul, annál kevesebb a' tárgy határozottságátul, hanem függ attul, melly személyeket fogadhat fel a' nyelv tárgyiaknak az alanyi személyek elé. Nyelvtanunk eddigi előadása szerint a' határozott igeragozást ott kellene alkalmazni, hol a' tárgy meg van határozva, ellemben a' határozatlan tárgy miatt a' határozatlan igeragozást követni. De nagyon meghökkentünk, ha a' logikai, sőt csak grammatikai valóságot is tekintöttük. *Látom azt, látja őt* határozott: de *lát téged, látsz engem* határozatlan. Miért? Logikailag kevesebb határozott-e az első és második személy a' harmadiknál? Bizony nem. Hát grammatikailag kevesebb határozott az első és második személy a' harmadiknál? Sőt megfordítva, az első személy győz a' második és harmadikon, 's a' második győz a' harmadikon; azért minden nyelvben: *én és te látunk*; *te és ő láttok*. Most enyésznek a' nehézségek, 's nem kell fogni a' nyelvre, mi nincsen benne. Az igeragozás nem fejez ki különbséget a' határozottságra nézve, hanem abban áll minden különbség, hogy melly személyeket fogadhat be tárgyiaknak az alanyi személyek elé. A' magyar *befogadhatja tárggyul a' másodikat, de csak az első alanyi személy elé*, innen: *látlak*; *befogadhatja tárggyul a' harmadikat is, még pedig mind a' három alanyi személy elé*, innen: *látom látod látja, látjuk látjátok látják*. Minthogy pedig a' harmadik tárgyi személy *mutató névmás természetű*, azért ellenközik vele minden tárgy, melly mutató névmással nem járhat. 'S ebben ki van fejezve a' magyar tárgyi ragozás minden szófüzési titka. *)

*) A' magyar tárgyi igeragozáshoz tartozik még a' *magáraható ragozás* is, melly a' képzőre nézve azonos a' mordvin *szenvedő* ragozással, 's mellyben az alanyi ragok előtt (ezekkel összeolvadva) *magáravivő* névmás van, p. o. *fek-üss-ik*, *al-üss-ik*, *fek-v-ék*, *al-v-ék*; 's ím ez az eredetök az úgy nevezott *ikes* igéknek. Minthogy a' *szenvedő* idomban okvetlen alanyravivő (tehát *magáravivő*) rag fordul elő: azért egyezik külsőleg az *ikes* és *szenvedő* igék ragozása. — *Castrén*, „de affixis personalibus linguarum altaicarum disertatio“jában, (Helsingfors 1850) nem tudja még világosan, mit jelent a' tárgyi ragozás.

A' mordvin ige valamennyi személyt fogadhat be tárgyinak az alanyi személyek elé; sőt a tárgyi személyen a' számi különbséget is kifejezheti, mire a' magyar nem képes. Tehát

a' mordvin ige összekötheti az első alanyi személyt a' második tárgyival, de kifejezván az utóbbira nézve a' számi különbséget, p. o. *nej* néz, *nejän* nézek, *nej-t-än* néz-l-ek téged, *nejtädiz* nézlek bennetek; multban: *neji-t-än* nézélek, *neji-dez* nézélek benneteket. Mondtuk már, hogy a' magyar *l*, s mordvin *t*, a' második tárgyi személyt jelenti, ez utóbbi a' többest is kifejezhetvén.

A' mordvin ige összekötheti mind a' három alanyi személyt a' harmadik tárgyi személylyel, ezt a' tübbesben megkülönböztethetvén az egyestül, p. o. az első személyre nézve: *szodasza* tudándom azt, *szodaszän* tudándom azokat; *tejsza* teszem azt, *tejszan* teszem azokat; *tejink* tevétel az, *nejink* látatok azt; *szodize* tudá azt, *szodizze* tudá azokat; *szodiz* tudák azt és azokat.

De kifejezheti a' mordvin nyelv a' második alanyi személyt az első tárgyi személylyel is, p. o. *szod-i-m-ek* tudál engemet, mellyben *i* az idő képzője, mint tudjuk, *m* az első tárgyi személy, *ek* a' második alanyi személy. Föl tetszik talán a' *k* mint második személy, de láttuk azt a' mordvin parancsolóban, s előfordul a' *ton*, te birtokiban is, melly *tonk*, vagy *tont*. — Kifejezheti a' harmadik

Tudjuk egyébiránt, hogy az igeragozás a' nyelvek dicsekvése, s a' német nyelvészet a' szerint osztályozta eddiglen a' nyelveket. Bopp, ki nem hiába böleselkodik, hanem kutatja az indgermán nyelveket, elejté már ezen különbözést (Vergleichende Grammatik stb. Zweite Aufl. Erster Band 195. stb. l.). Valóban a' magyar, mordvin, finn stb. nyelveknél létezősebben a' szanszkrit ige sem veheti magához a' képzőket és ragokat. Ezen létezős összeolvadásban az alanyi névmás vet véget. T. i. mi az igetörzs és ezen alanyi névmás között van, az egy tökéletes szót teszen, p. o. *ve* *egethetnélek* szóban *ver* a' törzs, (*e*)*k* az alanyi rag; *get*, *het* iger származtató képzők, *n* mód képző, *e* időképző, *l* tárgyi rag; mind ez az alanyi rag által egyesül egy szóvá a' *ver* törzsszel. Ha némelly képző vagy rag az alanyi rag vagy névmás után következne, az odasimulás által (per enclisin) tartoznék csak az igehez, de azzal létezősen nem forna össze. Illyen odasimulást mutat az ujpertzsa nyelv (Magy. Nyelv. II. 33. 34. l.); illyen van a' görögben, az olaszban, p. o. *dimelo* = mondd meg nekem azt, a' héberben, p. o. *katalta-ni* ütéle engemet, mit a' mordvin létezős szóval fejezhetne ki így: *csavimek*, hol *csav* üt, *i* időképző, *m* elsőszemélyü tárgyirag, *k* második személyü alanyrag — Az amerikai nyelvek mind ettül különböznek, lásd a' Dakota nyelvrüli értekezésemet az 1856-diki Értésítőben.

alanyi személyt az első és második tárgyi személylyel; p. o. *szod-i-mem* toda engem, *szod-i-miz* toda minket; *szodatanzat* tud téged, *tonavtanzat* tanít téged, *tonavtadiz* tanít titeket. Ellemben a' magyar nyelv nem bírja így kifejezni a' második alanyi személyt az első tárgyi személylyel, sem a' harmadik alanyi személyt az első és második tárgyi személylyel.

Most Gabelentz után fel mutatjuk az egész tárgyi ragozást, melyet ő az evangeliumokban talált, 's mellynél többet eddig nem vettem észre.

1) *Az első tárgyi egyes személylyel.*

Mult.	2. szodimek	tudál engemet	szodimiszk	tudátok engemet
	3. szodimem	tuda engemet	szodimiz	tudának engemet
I. Fogl.	2. szodaszamak	fogsz tudni eng.	szodaszamiszk	fogtok tudni eng.
	3. szodaszamam	fog tudni engem.	szodaszamiz	fogn. tudni eng.
II. Fogl.	2. szodavlimek	hogy tudnál eng.	szodavlimiszk	h. tudnátok eng.
	3. szodavlemem	hogy tudna eng.	szodavlimiz	h. tudnának eng.
Parancs.	2. szodamak	tudj engem	szodamiszk	tudjatok engem.

2) *a' második tárgyi egyes személylyel.*

Jelen idő.	1. szodatan	tudlak		
	3. szodatanzat	tud téged	szodatadiz	tudnak téged
Mult.	1. szoditän	tudálak		
	3. szodinzet	tuda téged	szodidez	tudának téged
II. Fogl.	1. szodavoltän	hogy tudnának		
	2. szodavlinzet	hogy tudna tég.	szodavlidiz	hogy tudnának téged

3) *a' harmadik tárgyi egyes személylyel.*

Mult.	1. szodija	tudám öt		
	2.		szodink	tudátok
	3. szodize	tudá öt	szodiz	tudák öt
I. Fogl.	1. szodasza	ha tudjam		
	3. szodaszazo	ha tudná	szodasziz	ha tudnák.
II. Fogl.	1. szodavlija	hogy tudnám		
	2.		szodavlink	hogy tudnátok
	3. szodavoltsze	hogy tudná	szodavliz	hogy tudná őket.

4) az első tárgyi többes személylyel.

- Mult. 2. szodimiz tudál minket
 3. szodimiz toda minket szodimiz tudának minket
 I. Fogl. 2. szodaszamizsk tudjál mink.
 3. szodaszamiz tudjon minket szodaszamiz tudjanak minket
 II. F. 2. szodavlik hogy tudnál m.
 3. szodavolmiz h. tudná m. szodavolmiz h. tudnának m.
 Par. 2. szodamizsk tudj minket szodamizsk tudjanak minket.

5) a' második tárgyi többes személylyel.

- Jel. idő. 1. szodatadiz tudlak bennetek
 3. szodatadiz tud benneteket szodatadiz tudnak bennet.
 Mult. 1. szodidez tudálak bennet.
 3. szodidez toda benneteket szodidez tudának benneteket
 II. Fogl. 1. szodavlidiz h. tudnálak b.
 3. szodavlidiz h. tudna benn. szodavlidiz h. tudnának benn.

6) a' harmadik tárgyi többes személylyel.

- Mult. 3. szodinze tudá őket szodiz tudák őket
 I. Fogl. 1. szodaszin ha tudnók őket
 3. szodaszinze hogy tudná őket szodasziz ha tudnák őket
 II. Fogl. 3. szodavlinze hogy tudná őket szodavliz hogy tudnák őket.

A' tárgyi és alanyi ragok összeköttetései, melyeket a' tagadó igék is fölvesznek, nem hoznak elő mindég különböző idomokat, így p. o. *szodimek* tudál engemet és *szodimiz* tudál minket különböznek ugyan egymástul: de ez utóbbi tehet egyszersmind: tudának engemet, toda minket és tudának minket. Az összevető több ilyen példát talál. Így jár a' magyar is, mennyiben a' tárgyi ragozást nem mindég különböztetheti meg az egyszerű ragozástul. Ennél nagyobb baj mégis az, hogy az Uj-testamentom fordítóji nem mindég használják a' tárgyi ragozást, mint kellene. Vajjon ingatag-e már az élő nyelv, vagy a' fordítók voltak ügyetlenek? azt nem mondhatjuk meg. Reménylek azonban felvilágosítást vagy *Wiedemann*-tul, ki, úgy olvastam, mordvin nyelvtant is adott, melyre hihető az élő nyelvet is használta (én még nem láttam azt), vagy *Ahlqvist*-tul, kit 1855-ben a' helszvingforszi egyetem a' mordvin, cseremisiz és csuvasz nyelvek tanulására utazni küldött.

Jegyzet.

Az ige tárgyi ragozása némi világosságot vethet a' névszókra is, hol ezek hasonlókép mutató névmást vesznek magokhoz. Tudjuk a' magyar nem ragozza a' mutató névmást a' névszókhoz: de a' mordvin ragozza (mint az indgermán nyelvek között a' svéd, és oláh; az ujerzsa nyelv határozatlan névmást ragoz a' névszóhoz). Egykét jeles példát írunk ide János 1-ső fejezete első verseibül: 4. Esztenze ulnesz *erämo*, *erämosz*-jak *csopudava* valdovi; no *csopudasz* ezize szajt szonze. Ö-benne volt élet, élet-az-pedig sötétben világlott; de sötét-az nem fogadá ötet. Itt *erämo* élet mutató névmási rag nélkül, *erämosz* mutató névmási raggal van; a' magyar mondja: az élet, de a' mordvin nem mondja: *sze erämo*, hanem *erämosz*. Illyen *csopuda* (va veszteglő rag (296. l.) és *csopudasz*. A' tagadó ige ez (l. a' 31. §.) tárgyragosan áll, *ezize szajt szonze* = nem azt-ő fog ötet. U. o. 8. 9. és 10. Avolszontsz ulnesz *valdosz* . . . ulnesz *valdo* vjide, konata valdovti ervä *lomanen*, szaksniczän *masztor*-lanksz. Ulnesz *masztor*-szo, *masztorsz*-jak ez peldenze lisz, no *lomatne* szonze eziz szodak. Nem ő-az volt világ-az . . . volt világ igazán, melly világit minden embert, jövőt földre. Volt földben (földön), föld-az-pedig öfelőle jött, de emberek-azok ötet nem tudák. Itt *szon* ő, *valdo* világ, *loman* ember, *masztor* föld mutatónévmási rag nélkül, *szon*-(t)sz, *valdosz*, *lomatne*, *masztorsz* azzal vannak: *Eziz szodak* a' tagadó ige tárgyi ragozása.

A tárgyi és alanyi ragok összeköttetésénél, melléket a' tagadó ige is fölvesznek, nemkülönben idegen nyelvekben is.

31. §. A' lét- és segéd igék: *ul* val, lesz, *karma* kezd, lesz, *erävi* kell; azután a' tagadók *a*, *ez*, *ilä*, *apak*, *avol*, *arasz*.

Az *ul* igének némelly módjai ezek:

Jelentő mód, jelen idő:

ulän, ilän vagyok,	uldänok vagyunk
ulät, ilät vagy	uldädo, ildädo vagytok
uli vagyon	ulit, ulet vannak

Mult idő: ulin vagy ulnin valék

ulit vagy ulnit stb.	ulinek valánk
ulnesz, ulsz, ulil	ulink valátok
	ulszt

Foglaló: ulevelin volnék

ulevelit stb.	ulevlinek
ulevel	ulevlide, ulevelde
	ulevelt

beálló bizonyos jövőt; azután *karm* szóval írja körül a' később beállót, mint a' magyar a' *fog* szóval; végre a' *sza* képzős idom a' föltételes jövőt fejezi ki, mely többnyire *futurum exactum*, 's megfelel a' magyar *ánd*, *énd* képzőjü jövővel, p. o. az előbbi §-bul : ki mon *primaszamam* ki engem fogadánd, melyben *primasza* fogandók, *mam* pedig első tárgyi és harmadik alanyi személy. Illyen jövőt nem bir a' finn kifejezni, csak körülírással.

33. §. *Erävi* kell, az *erä* él szenvedőjéhez hasonlít; a' tulajdonítóval és dolognévmóddal ép azt és úgy fejezi ki, a' mit és a' mint kifejez a' magyar *kell*. Ján. 11, 27. mon *käman*, mäksz ton Krisztozat, pazon czúrat, konatanen *erävsz szamsz* masztor lanksz; én hiszem, hogy te vagy Krisztus, Isten fija, kinek kelle jönnie a' földre. Mát. 20, 21. *mäze tonent erävi* mi neked kell=mi kell néked? Ján. 5, 10. a *erävol tönät szajmeksz* jaczamoszt nem kellene néked venni az ágyat.

Harmadik szakasz.

A' szóképzés.

33. §. A' szóképzés vagy származás vagy összetétel által lesz. Származnak pedig mind *névszók* mind *igeszók*; az összetétel legtöbbnyire a' névszóknál, gyérebbe az igeszóknál fordul elő.

I. A' névszók képzése.

Tehát a' mordvinnyelv származás és összetétel által képez névszókat. A' névszók származása ez :

a) Dolognevektől származnak :

kicsinyítők, *ine*, *ka*, *kaj* képzők által, p. o. *czürine* vagy *czüraka* fiúcska, *czüra* fiutul; *kudine* háziko, *kudo* háztul; *tätäkaj* atyácska, *tätä* atyátul; *ziurnaska* szemecske, magocska, *ziurna* szem, magtul. — Ez utolsóban összetett képző van, *s* és *ka*; a' magyarban ez leggyakoribb, mint a' példák mutatják, melyekben *cs* és *ka* a' kicsinyítő. De van *ka ke* kicsinyítők is, p. o. *emberke*. — A' finn kicsinyítő képzők : *nen*, mint *kalanen* halacska, *kala* hal, ez a' mordvin *czürine*, *kudine* — tulajdonkép *kalas* a' törzs; — *kka*, *kainen*, mint *silmukka* szemecske, *silmä* szem, mordvinül *szelmeske* lehetne.

Nemzetségi nevek le és nin képzők által, p. o. jeruszalimle, jeruszalemi, rimle római, szamarjanin samariai, galilejanin galileai. Van osencze is os várostul, 's jelent várost, azaz e' magyar régi név helyett a' szokott idegen : polgár.

b) Dolognevektől származnak tulajdonságnevek, még pedig

n, j, ev, ne, cze képzők által állító értelműek, mint : kev köbül lesz keven köves ; mänel menny, mänelen mennyei ; pilge láb, pilgenen lábas ; käd kéz, käden kezes ; szelmej vagy szelme szem, szelmenen szemes ; päk has, päkev hasas ; päzset bűn, päzsetev bűnös ; ví erő viev és vieve erős ; loman ember, lomancze emberi ; továbbá vanov boldog, ornav beteg, a' vano, orma-tul. Itt pilge, vagy pilgej láb, szelme vagy szelmej szem n (en) helyett nen-t mutatnak. — Ha az n, ne cze képzőt összevetjük a' finn inen képzővel, melynek törzse ise, 's a' magyar s képzővel : úgy találjuk, hogy egy forrásuak, t. i. névmásiak. A' finn kivi kö, kev-bül lett kivinen-nek törzse kivise, magyarul köves (mint a' mordvin lomancze).

tomo, teme képzők által származnak fosztó értelmű tulajdonságnevek, mint : vievteme erőtelen, tätävtomo atyátlan, kädteme kezetlen, (prä v értelem, präven, prävej értelmes) prävteme értelmetlen.

c) Igéktől származnak

ma, me, mo képzők által elvont értelmű dolognevek, melyek az igék névmódjai, lásd a' 28. §. P. o. tonavl tanul, tonavlimo tanulmány, vagy tanítmány, a' mit az ember tanul, vagy tanít ; szäld szid, szäldomo szidás ; nold bocsát, noldamo bocsátás ; szim iszik, szimema ivás, ital ; tej tesz, tejme tevés, teremtés ; lämd nevez, keresztöl, lämdema keresztölés ; pel fél, timet, pelima félelem ; jout mond, joutamo beszéd, és joutalmo közmondás, melyben az l gya- korító képző, mintha joutal gyakran mondani, volna.

v és vksz képzők által összerű dolognevek származnak, mint : marä hall, maräv a' mi hallik, hír ; te (tej) tesz, tev tét, tétel ; csud foly, forr, csudev és csudevksz folyó, forrás ; ne, nej néz, lát, neävksz jel ; pand jutalmaz, pandovksz jutalom ; csum vét, bünt követ el, csumovksz vétek, bűn ; szod tud, szodavksz ismertető jel ; kucs küld, kucsävksz izenet.

czü és i képzők által lesznek tevő dolognevek, mint : tonavl

tanul, *tonavliczä* tanuló, tanítvány *), *tonavt* tanít, *tanavliczä* tanító, *kulczon* hallgat, *kulczoniczä* hallgató, *tej* tesz, *tejczä* tevő, *ul* val, *uliczä* levő, *lämd* nevez, keresztöl, *lämdiczä* keresztelő, *nej* néz, *nejczä* néző, *jak* és *mol* megyen, *jakiczä*, *moliczä* menő, *käm* hisz, *kämiczä* hívő stb. — *szodi* tudó, *van* öríz, *vanü* örző, *väs* ker, *väsi* kérő, *kämi* hívő, *teji* tevő, *uli* levő stb.

ma és *vi* (a' tehető mód képzője) által lesznek tulajdonságnevek, mint: *sacst* szül, *sacstima* születött, *mer* nevez, *merema* nevezött; *teävi* tehető, lehető, *ateävi* lehetetlen, *primavi* elfogadható stb.

d) Viszonyszóktul *ksz* képző által lesznek dolognevek, p. o. *malava* közel, *malaviksz* közelvaló, rokon, fél; *mäjle* után, *mäjlksz* utolsó stb.

cze képző által lesznek tulajdonságnevek, mint *ikelcze* első, *mäjlcze* utolsó stb.

Jegyzet. A' czü képző, melly tevő dologneveket alkot, leginkább megfelel a' magyar *cs* képzőnek, mellyet a' törökben *icsi*, *idsi*-nek találunk, ilyenekben p. o. *böl*-cs tudó, *tanál*-cs (tanács), *szöl*-cs (szöcs), *ál*-cs (ács), szatócs (törökül *szat*-mak árulni, eladni) *szakács*, *takács*, *kovács* stb. *Kalapács*, mint szerszám-név kivételt tenne, ha ezekhez tartozik. — A' *cze* képzőnek megfelel a' magyar *ső*, mint: első, utolsó stb.

A' névszók összetétele.

36. §. Az összetétel gyakori esetit találjuk a' tagadó létige *a* és valamely névszó között, mint a' 34. §-ban már láttuk. Más példák erre: *akämima* (*a* és *käm* hisz, *kämima*) hitetlenség, *alamo-kämiczä* (*a*, *lamo* sok és *käm*) kishitü stb. A' magyar *soha*, *senki*, *semmi*, *sehol* ilyen összetételek.

Más összetételek esnek *in* nagy, és más névszók közt, mint: *ineved* tenger (nagy víz), *inäzoro* király (nagy úr), *inäzorokirdima* ország (*in*, *äzoro* úr, *kird* tart=nagy úrtartás), *inetsi* innep (*in* és *csi* nap).

*) Úgy látszik, az ízlés elhagy bennünket, 's feledékonyek is leszünk: avagy különben mi szükség volt a' *tanonc*z rút és helytelen szóra, mikor *tanuló*, *tanító*vány szókkal bírunk? Mert mivel talán kellett a' *fegyenc*z Sträfling jöllehet rossz képzőjü, szó, azonnal neki menjünk, 's *enczez*ünk, *onczo*zzunk végtelenig?

A' *csi* nap, is szolgál összetételekre. Az *inecsi*, innephöz hasonló: *parocsi* ingó jószág, marha, *paro* jó és *csi*-bül; *szüipavcsi* kincs (*szüipav* gazdag és *csi*). Másféle a' *csipaj* vagy *csipoj* napfény, (*csi* és *poja* fénylik, finnül *paista*-bul).

Egyesek: *esamaonszkliczä* képmutató (*csama* kép és *onszklä*); *szelmenejczä* tanú (*szelme* szem, *nej* néz, ilyen volna a' magyar szemlátó, honnan szemlátomás, *szemmel* látott ember); *parokulä* evangelium, azaz *jó-hír* (*paro* jó, *kulä* hír=hall, finn. kuul); *erväjke* minden, azaz *ervä* minden és *väjke* egy; *väojmsze* egyetértve, egy lélekben, *väj* egy és *ojm* lélek, *kud-azoro* házúr, *kudo-vanicza* házőrző, háztartó, *promo-tarka* gyűlhely, zsinat, *vacso-ska* éhség, éhező idő, *kalgodo-szüdej* keményszívűség; *vä-sacstoz* egyszülött, *vä-päken* egyhasu (iker), *prä-cser* haj (*prä* fej, *cser* szőr), *pele-vä* éjfél (finn. *puoli yö*, M. Nyelv. II, 204. l.) *inäzoro-ava* királyasszony, *szelved* könnyü (szemvíz), *lizsma-prä* kútfej, forrás, *paro-makszmo* kegyelem (jó adomány), *vanmo-tarka* tartóhely, tárház, *reve-lävkész* bárány (*reve* juh, *lävkész* fi) *szeja-lävkész* gödölye stb.

II. Az igeszók képzése.

37. §. A' mordvin igeszó is részint származás részint, bár gyérebbe, összetétel által lesz névszókból és igeszókból. Lásuk először az igeszó származását.

Származik a' mordvin igeszó:

a) *névszóktul*, még pedig a' legtágabb jelentésben vett névszóktul, sőt azok képzős és ragos idomaitul is úgy, hogy a' személyi ragok hozzájuk függednek. Ebben a' nyelv felülmulthatatlan hajlékonyságot tüntet elő. P. o.

paz úr, *pazan* úr vagyok, *pazat* úr vagy, *pazatanok* urak vagyunk, *pazatado* urak vagytok; — *pazon* birtoki esetben, uré, *pazonan* az uré vagyok, *pazonat* az uré vagy, *pazonatanok* az uré vagyunk, *pazonatado* az uré vagytok stb.

czüra fiú, *czüran* fiú vagyok; *czütrat* fiad, *czüratán* fiad vagyok; — *krisztovoj* keresztyén, *krisztovojtado* keresztyének vagytok stb.

lamo sok, *lamon* én vagyok sok, *lamot* te vagy sok, *lamotado* ti vagytok sokan stb.

paro jó, *aparo* rossz, *aparon* rossz vagyok, *aparat* rossz vagy, *apartanok* rosszak vagyunk, *apartado* rosszak vagytok; — sőt to-

vábbá *l* mult képzővel (22. §.) lesz *parol* jó vala, *parolan* jó valék, *parolat* jt valál, *paroltanok* jók valánk, *paroltado* jók valátok stb. *szodi* tudó (a' 4-dik névmód, lásd a' 28. §.) *szodil* tudó volt, *szodilen* tudó voltam stb.

ton te, *tonän* tiéd vagyok, stb. *tonäl* tiéd vala, *tonälen* tiéd valék stb. *tonäs* vagy *tonät* neked, *tonäzet* neked van stb.

koszto honnan? *kosztonät* honnan vagy, *kosztondüdo* honnan vagytok stb.

maronzo nála, *maronzol* nála volt, *maronzolt* nála voltak stb.

prävev értelmes (33. §. b.), *prävevteme* értelmetlen, *prävevtemelt* értelmetlenek valának stb.

olä akarát hatalom, *benhagyó*: *oläszo* hatalomban, *oläszon* hatalomban vagyok stb. — *oläalo* hatalom alatt, *oläalon* hatalom alatt vagyok, *oläalot* hatalom alatt vagy, *oläalotanok* hatalom alatt vagyunk stb.

Ezen az úton lesznek szenvedő igékké, kivált a' tulajdonságnévmódok (a' 3-dik, lásd a' 23. §.), p. o. *vecskez* szerető, *vecskezän* szerettetem, *vecskezdüdo* szerettetők stb. *tejez* tevő, *tejezän* tétetem stb. *tejezel* téteték, *tejezelt* tétetének; *szülmaz* csomóz, köt, *szülmazel* kötve vala; *jovtaz* mondó, *jovtazel* mondva volt stb.

Az altaji nyelvek közül, eddigi tudomásom szerint, csak a' jakut mutathat föl némit az itt látott hajlékonyságbul.

b) Származik a' mordvin ige névszóktul képző által is, mi más nyelvekben a' szokott igeszármazás. A' képző lehet *gal*, *gad*, *ged*, *t* vagy *l*, p. o. *orma* betegség, *ormagal* beteg lenni; *csovorksz* zaj, *csovorgal* felzúdit; *viskine* kicsiny, *viskingad* kicsinnyé lesz, *alacsonyodik*, *szären* magos, *szären gad* magosít, *alkine* alacsony, *alkingad* alacsonyít, *veszela* vig, *veszelgal* vígad; — *väjke* egy, *väjket* egyesít, hasonló; *pek* erős, *pekszt* erősít, *pekszl* erősödik; így *tanov* tanu, tudó, *tanovl* tanúl, *tanovt* tanít; *pesksze* teli, *peskel* telik, *pesket* tölt stb.

Ezen képzők igen magyarosak, kivált az *l* benható, és *t* kiható értelműek.

Származik a' mordvin ige

c) más igétül bizonyos képzők által.

t, *d* vagy *vt* átható és tétető igéket alkot, p. o. *szim* iszik, *szimd* itat, *kusz* kúszik, fölmegyén, *kuszt* fölmenetni. Ezen képző által névszóktul is lesznek átható jelentésű igék, p. o. *läm* név,

lämd nevez, körösztl; *prä* fej, *präd* béfejez, végez stb. Továbbá : *kul* hal, *kulovt* öl (halat); *oz* ül, *ozavt* ültet; *murd* fordul, *murdavt* fordít; *szova* bémegy, *szovavt* bévezet; *meläv* gondolkozik, szomorú, *melävt* szomorít; *něj* néz lát, *nevt* nézet, mutat; *lämd* keresztöl, *lämdävt* keresztöltet stb.

kt, *ksz*, *kszt* gyakorító benható vagy egymásra ható igéket alkot, p. o. *lämdekt* keresztölködik; *pel* fél, puoli, ellenfél, nem a' finn *pelj* timet, *pelkszt* ellenközik; *präd* fejt, béfejez, *prädovks* bételik. Ezek gyéribben fordulnak elő az előbbenieknél.

ksn képző gyakorító és ismétlő igéket alkot nagy számmal, p. o. *sza* jö, *szaksn* jöddögél, *szala* elveszen, *szalaksn* elveddegél, *prom* gyűl, *promoksn* gyüleközik, *ved* vezet, *vedäksn* vezetget, *oz* ül, *ozaksn* üldögél, *kand* hoz, hord, *kandoksn* hozogatni, hordogatni, *mol* megyen, *moleksn* mendegélni, *ul* val, van, *uleksn* gyakran lenni, *karksza* övez, *karkszaksn* övezget stb. A' *ksn* képző a' rákövetkező szóló által könnyebb ejtésüvé lesz, p. o. *van* lát, *vanoksn* nézeget, *vanoksnan*, *vanoksnat*, *vanoksnatanok*, *vanoksnatado* nézegetők, nézegetsz, nézegetünk nézegettők stb.

n, *l*, *sz*, *z*, *s* látszólag nem változtatják meg az igék értelmét; 's nagyon gyakran fordulnak elő, p. o. *csav* és *csavn* öl, *uksz*, és *ukszn* old, *kucs* és *kucsn* küld, *tej* és *tejn* teszen, *ul* és *uln* van, *väs* és *väs* kér, keres, *jovt* és *jovtl* mond, *kort* és *kortl* beszéll, mond, *nold* és *noldl* bocsát, *kand* és *kandl* hoz; — *jak* és *jaksz* megyen, *pan* és *pansz* elhajt, *ram* és *ramsz* veszen, *emit*, *kuj* és *kuz* fölme-gyen, *tok* és *töks* ér, illet stb. Hihető, hogy ezen képző ereje gyöngébb különbséget hoz elő az igejelentésben, azért nem vették észre a' fordítók. Egyébiránt az igék származása más igéktul szinte kémerithetetlen az altaji nyelvekben, 's alkalmasint a' mordvinban is sokkal több igeképző van, mint itt föl leheze hoznom.

Összetételik a' mordvin igeszó :

38. §. a) névszóbul és igébül; néhány példái : *inäzorokird* uralkodik, ebbül : *inäzoro* nagy úr, király, és *kird* tart; innen *inäzorokirdima* ország; *inald* vagy *inäld* (injäld) kér, ebbül : *in* és *ald*; — *csamaonszklä* képmutat, ebbül : *csama* kép és *onszklä*; — *ikele-jovt* jövendöl, előremond, ebbül : *ikele* elő és *jovt* mond; — *olänkird* akarattart, innen *olänkirdiczä* képviselő, ebbül : *olä* akarat, hatalom és *kird*.

b) tagadó igébül és más igébül, hasonlitsd ezzel a' 31. §. Például *aväs* nem kér, *atej* nem tesz, *avöl* nincs stb. Ezen tagadó igék néha állító jelentésűek is, p. o. Mát. 14, 6. 7. Sacsmon Irodon császto, kistesz Irodiadan tekhter gosztet ikelde, melezen tusz Irodden; *szen* gisz *szon* bozsamo marto áltasz szonenze makszmoksz, mäzen *aväsi*. Szószerint: Születése Herodeszé napon lejte Herodiad leánya vendégek előtt, elméjébe mene (tetszék) Herodesznek; az-ért ő eskü mellett fogada neki adni, mit kér (nem: ,nem-kér'). — (Ebben két orosz szó van, *goszt* és *bozs*, amaz megvan a' németben is: *gast*, ez isten-t jelent, azután ige gyanánt a' mordvinben: istenre állítani, eskünni: *bozsamo* tehát dolognévimód=esküvés. Van még *tekhter* *) szó is, melly a' perzsából került a' mordvinba, mirül másutt lesz szó.)

HUNFALVY PÁL.

*) Szanszkrit. *duhitr* (tulajdonkép *fejő*) leány, görögül *θυγάτηρ*, ujperzsául *dochter*, mordvinül *techter*, németül *tochter*, angolul *daughter*, svédül *dotter*.

Könyvismértetés.

A' magyar nyelv sajátosságairól. — Irta *Gyergyai Ferencz*. Kolosvárt, 1856. 8-r. X. és 116. lap. Ára 50 p. kr.

(Folytatás. Lásd a' 275. l.)

II. **Szóvonzat.** Kisérjük még tovább derék szerzőnket, kiszedőgetvén az előttünk nevezetesebb tárgyakat.

1. Az „*az* névelő“ használatára nézve ilyen szabályt alkot: „Az névelővel meghatározólag kijelölve szólunk, a' nélkül határozatlanul, általánosan. Kimarad a' névelő a' már kijelölten meghatározott jelentésű személynevek, tulajdonnevek előtt; kivéve a' vizek, folyók, hegyek neveit, és a' *ság ség* képzővel alkotott vidék-neveit.“ Sz. így mondja: „a' Péter szekere“ az Erdélyben vásárlott gyapjuval megérkezett. Kazinczy F. is a' mellett szól valahol, hogy így kell mondani: „a' Péter szekere“, mivel a' szekér személyi ragja nem teszi fölössé az *a-t*. *Szilágyi István*, „a' magyar szökötés szabályai“ 51. lapján így szól: „Gyönyörű szabatossággal bír e' kitétel: *Tud győzni e' nép, Atilla magva ez!* az ilyen fölött: *Az Árpád kardja volt hatalmas, nem a' Sándoré*: de csakugyan van eset, honnan kimaradása a' névmutatónak még most kirívónak(?) *) tetszenék. Annálfogva a' birragos neveket megelőző tulajdon személynevek előtt, ha a' személynév, per eminentiam, hangnyomatossággal adatik, megállhat a' névmutató, p. o. a' Péter kalapja veszett el.“ Az 52. lapj. folytatja *Szilágyi Istv.* hogy a' névmutató (névelő) elhagyatik β) a' birragos szó előtt, mivel az már eléggé meghatározott értelmű. Kivétel: ha a' birragos birtokszó fölveheti maga mellé a' bíró alanyt, 's illy esetben nyomosság alá esnék, p. o. el-

*) A' mi jó, lehet-e kirívó? 's a' mi rossz, azt megszokjuk ugyan, de nem válik soha jóvá.

vitték a kalapját; kiét? a' Paliét. De ha ez nem történhetnék meg, marad a' föntebbi szabály, p. o. *inge* van tiszta, de *zsebkendője* nincs.“ — Gyergyai úr azután ezen két szakaszt: „Irodalom terén a' nép, a' közönség a' bíró, ki itél szigorun, 's kinek ítélete megáll, és fölebb nem vihető. — Az emkerekről úgy kell itélni, mint vannak, 's nem úgy, mint kellene lenniük.“ Így javítja ki: „Irodalom terén a' nép, a' közönség a' bíró, a' ki szigorun itél, a' kinek megáll ítélete és fölebb nem vihető. — Az emberekről úgy kell itélni a' mint vannak, nem pedig a' mint lenniök kellene.“

Meggondolván az itt közölteket, azt találjuk, hogy a' személyi (bir-)ragok magokra nem határozzák meg eléggé a' tárgyat, mert azt a' nyomosság különösebben bírja kiemelni; a' névmutatót tehát a' nyomosság is követelheti. Miből foly, hogy ilyen kifejezések: író, szerző, fölperes stb. névmutató nélkül is állhatnak, mert a' beszéd eléggé meghatározza, — mit Gy. nem helyesel. — Azt is találjuk, hogy a' visszavivő névmás előtti névmutatórul nem határoz Gy. jöllehet az idézett szakaszokban kiteszi azt a' visszavivő előtt, mint: „a' közönség a' bíró, a' ki itél“, nem: *ki itél*; „úgy kell itélni, a' mint vannak“, nem: *mint vannak* stb. Ennélfogva észrevesszük, hogy ezen tárgya nézve sem vagyunk még eligazodva. Mit tartunk mi szükségesnek, azt legalkalmasabban a' következőben mondhatjuk el.

2. A' *határozott* és *határozatlan* ige vonzatáral így ír Gy. úr. „A' magyar ny. r. 142-dik §-ban ez áll: „Így a' személyragos nevek tárgyesete is, midőn határozottságát elveszti, határozatlan alaku ígét vonz maga mellé, p. o. fogj be két lovat; szép tulajdonaidat fedeztünk fel.“ Ez nem magyaros (úgymond Gy.). Mert a' személyragos név nem veszti el határozottságát, ez okbul, mint határozott név, határozott alaku ígét vonz maga mellé, nem határozatlant. . . . A' magyar nyelvben általános szabály, hogy a' határozott név határozott alaku ígét vonz maga mellé, a' határozatlan név határozatlan ígét, kevés kivétellel. A' kevés kivétel közzé számítjuk: 1) a' személyes névmás első és második személyét: *engem*, *téged*; *minket*, *titeket*, a' mellyek határozatlan ígét kívánnak; 2) az a' *ki*, a' *mi*, a' *milly*, a' *melly*, a' *minemü*, a' *miféle*, a' *mennyi*, a' *hány* névmások tárgyesetei után határozatlan igével élünk, a' mikor azokkal egyes tárgyra visszamutatólag általános értelmet fejezünk ki. . . . De személyragos névnél nincs kivétel; ennél fogva a' mint

nem jó összekeverve mondani; szép tulajdonaidat fedeztünk fel, a' határozott fedeztük fel helyett, épen úgy nem jó összekeverve írni ezt is: melyikünket szeretsz inkább a' kettő közül? e' helyett: melyikünket szereted inkább?"

A' kérdés eldöntése, melyet Gy. támasztott, két rendbeli szók idomai, szenvedői, által lehetséges, úgymint az *igének* úgynevezött *határozott ragozása*, 's a' *névszók határozása* által, melyet az előbbi szám alatt érintöttünk. Sajnáljuk, hogy Gy. úr a' „*keves kivétel közzé*“ szók értelménél fogva sejtethető *többi* kivételeket nem hozta fel, mert ezekre is kell határozott eldöntés. Ha tehát *valamennyi kivétel* nem találna megfejtést a' következőben, nagyon kérjük öt azok közlésére.

A' 345—354. lapokon és a' tavali folyam 190. és 191. lapjain világossá lett a' magyar *igének* úgynevezött *határozott ragozása*, melyet *tárgyi ragozásnak* kell neveznünk. Ez abban áll, hogy a' magyar ige az alanyi személyek elé tárgyi ragokat vehet föl, még pedig csak a' második és harmadik személyü tárgyi ragot, minden számbeli különbség nélkül. A' lát-*l*-ak, ver-*l*-ek, látá-*l*-ak, veré-*l*-ek stb. idomokban az *l* a' második személyt jelentő tárgyi rag, melly azomban nem fejezhet ki számi különbséget; azért így kell mondani: látlok téged, vagy látlak titeket, ha világosan ki akarom fejezni a' számbeli különbséget. 'S ezen második tárgyi személy csak az első alanyi személy előtt jár, innen: ő lát téged, titeket. — A' látom, látod, látja; verjük, veritek, verik stb. idomokban a' harmadik személyt jelentő tárgyi rag van az alanyi személyek előtt; azaz, ezen harmadik személyü tárgyi rag, jöllehet azonként számbeli különbség nélkül, mindenik alanyi személy elé járulhat, ezzel vagy összefolyván, vagy külön is megmaradván előtte. Szinte már fölösleg azt példákon szemléltethetővé tenni: ám legyenek újra is példák. Az egyik sor mutatja az *alanyi* (közönséges) *ragozást*, millyen van a' német, latinban stb. is; a' másik sor mutatja az egyik *tárgyas-alanyi ragozást*, (a' másik az *l*-es), millyen van az altaji nyelvek közzül a' magyarban és mordvinban.

Alanyi ragozás.

Tárgyas-alanyi ragozás.

1) Egy. sz.	lát-ok	ver-ök	lát-om	ver-öm
	lát-sz	ver-sz	lát-od	ver-öd
	lát	ver	lát-ja	ver-i

Több. sz.	lát-unk	ver-ünk	lát-j-uk	ver-j-ük
	lát-tok	ver-tök	lát-já-tok	ver-i-tök
	lát-nak	ver-nek	lát-já-k	ver-i-k
2) Egy. sz.	lás-sa-k	ver-je-k	lás-sa-m	ver-je-m
	lás-sá-l	ver-jé-l	lás-sa-d	ver-je-d
	lás-s-on	verjön	lás-s-a	ver-j-e
Több. sz.	lás-s-unk	ver-j-ünk	lás-s-uk	ver-j-ük
	lás-sa-tok	ver-je-tök	lás-sá-tok	ver-jé-tök
	lás-sa-nak	ver-je-nek	lás-sá-k	ver-jé-k
3) Egy. sz.	lát-é-k	ver-é-k	lát-á-m	ver-é-m
	lát-á-l	ver-é-l	lát-á-d	ver-é-d
	lát-a	ver-e	lát-á-(va)	ver-é-(ve)
Több. sz.	lát-á-nk	ver-é-nk	lát-ó-k	ver-ő-k
	lát-á-tok	ver-é-tök	lát-á-tok	ver-é-tök
	lát-á-nak	ver-é-nek	lát-á-k	ver-é-k
4) Egy. sz.	lát-n-é-k	ver-n-é-k	lát-n-á-m	ver-n-é-m
	lát-n-á-l	ver-n-é-l	lát-n-á-d	ver-n-é-d
	lát-n-a	ver-n-e	lát-n-á(ja)	ver-n-é(je)
Több. sz.	lát-n-á-nk	ver-n-é-nk	lát-n-ó-k	ver-n-ő-k
	lát-n-á-tok	ver-n-é-tök	lát-n-á-tok	ver-n-é-tök
	lát-n-á-nak	ver-n-é-nek	{lát-n-á-k, {ver-n-ék {lát-n-á-jok} ver-n-é-jök	
5) Egy. sz.	lát-ta-m	ver-te-m	lát-ta-m	ver-te-m
	lát-tá-l	ver-té-l	lát-ta-d	ver-te-d
	lát-ott	ver-t	lát-t-a	ver-t-e
Több. sz.	lát-t-unk	ver-t-ünk	lát-t-uk	ver-t-ük
	lát-ta-tok	ver-te-tök	lát-tá-tok	ver-te-tök
	{lát-ta-k	{ver-te-k	lát-tá-k	ver-té-k
	{lát-ta-nak	{ver-te-nek		

A' másik tárgyi ragozás: 1) lát-l-ak ver-l-ek; 2) lás-sa-l-ak ver-je-l-ek; 3) lát-á-l-ak ver-é-l-ek; 4) lát-ná-l-ak ver-né-l-ek; 5) lát-ta-l-ak ver-te-l-ek stb.

Vegyük taglalás alá előbb a' másik tárgyi ragozást, melyből öt idomot hoztunk fel. Mind az öt idomban az *ak ek* személy-alanyi rag = én; előtte áll az *l* tárgyi rag = téged, titeket; a' két rag előtt, ugymint az alanyi és tárgyi rag előtt, az idő- és mód-képző áll; végre ezek előtt is, a' szó elején, áll az igetörzs. Az 1) szám a' jelentő mód jelen időjét mutatja, mely mód- és időképző nélkül

van, azért is ebben csak az alanyi rag *ak, ek, 's a'* tárgyi rag *l* fordulnak elő, így: lát-*l*-ak, ver-*l*-ek.

A' 2) szám a' foglalo-parancsoló módot mutatja, azért van ebben az alanyi *ak ek* és tárgyi *l* ragokon kívül *j* mód-képző is, mely *a e*-t szeret, 's mely *j'* az előző törzs *t*-t *s*-re változtatja, 's azután maga is azzá lesz, innen tudj, verj, tudjak, verjek stb. helyett: láss (látj) véts (vétj, vécs), lássak vétsek (vécssek vagy inkább véccsek). Miért kívánja az *ét, út* törzs-utóhang *éts úts*-et (véts, taníts), ellemben az *át* utóhang elégli az *áss, ess*-t (láss, vess)? nem tudom még.

A' 3) szám mutatja a' történeti multat; ebben tehát az ismételtes alanyi és tárgyi ragokon kívül, *a e* idő-képző fordul elő (lásd a' mordvint a' 338, 339. l.). Minthogy a' ragok ezen képzőhöz járnak, azért sulyosbitják ezt, a' másutt előadott tan szerint, Magyar Nyelv. I. 189. l.

A' 4) szám a' föltételes módot mutatja, mely a' foglalo mód mutatja; innen találjuk abban az alanyi és tárgyi ragokon kívül, a' történeti mult *a e* képzőjét, melyek sulyosbitását is értjük; találjuk még a' föltételes *n* képzőt.

Az 5) szám a' jelentő mód *független multját*, vagy *végzett jelenjét* mutatja, 's minthogy a' jelentő módnak nincsen képzője, abban az ismételtes alanyi és tárgyi ragokon kívül csak a' *ta te* időképző van.

Ezen, a' másik tárgyas-alanyi ragozáson véghözvitt taglalás az első tárgyas-alanyi ragozásra is illik, sőt kell, hogy illjék. Lássuk:

Az 1) szám alatt a' jelentő mód jelenje áll; itt sem mód, sem idő-képző nincsen, vannak tehát csak ragok. Az alanyi ragozás egyedül alanyi ragokat mutat; sőt az egyes számu harmadik személye alanyi rag nélkül van. A' tárgyas-alanyi ragozásban emezeken kívül tárgyi rag is van, mely épen az egyes számu harmadik személyben tűnik ki: *ja* vagy *i*. Hogy ezen *i, je*-bül rövidült, bizonyítják nyelvünk hasonló esetei (p. o. fá-*ja*, elmé-*je*, has-*a*, kés-*e*, mely utóbbit igen gyakran kés-*i-nek* hallunk ejteni). A' tárgyi rag eredeti alakja *ja, va*, melyet a' szólók külömbsege és a' széphangzat hol *j*, hol *i*, hol *a*, hol *e* idomban tüntetnek föl. Legépebb a' lát-*já*-ok, lát-*já*-k szókban; — rövidi tve van meg a' ver-*i*, lát-*j*-uk, ver-*j*-ük (mellyekben az eredeti *muk, mük m*-je összeolvadt a' tárgyi raggal), ver-*i*-tök, ver-*i*-k szókban; — végre összeolvadtan tűnik elő a' *k* sz alanyi ragokkal az egyes számu első és második sze-

mélyben, *m* és *d* képiben. E' két személyben előforduló összeolvadás vezette félre Révai éles szemét, hogy nem ismerte föl a' tárgyi ragot, mi annál is könnyebben megesett rajta, mert más nyelvben levő tárgyi ragozást nem ismert. Ha tudomására jut vala a' mordvin, észrevette volna a' valóságot, a' hangsúly következőzéseinek elhanyaglása mellett is, mellyek engem legelsőben segítettek az igazra.

A' 2) szám, mint tudjuk, a' foglalo-parancsoló mód képzőjét mutatja a' ragokkal együtt. Az alanyi ragozásban, természetszerint, csak a' mód képzője és alanyi ragok fordulnak elő. A' tárgyas-alanyi ragozásban a' mód képzőjén 's az alanyi ragokon kívül ott van a' tárgyi rag is. A' mód-képző *ja* (*sa, sza, halász-sza-h.*), mellynek *a*-ja nem kötszóló; azért megmarad, hol miatta szükségtelessé válik a' kötszóló, melly is *o, ö*. Az alanyi ragok az egyes szám második és harmadik személyében különböznek a' jelentő mód jelenének ugyan ezen szám- és személybeli ragjaitul; a' többiekben nincs különbség. A' tárgyi rag itt is az egyes szám első és második személyében összeolvadt az alanyi raggal, 's lett a' *j* vagy *v* tárgyi rag és a' *k* meg *l* alanyi ragokbul: *m* és *d*. Az egyes szám harmadik személyében a' tárgyi rag maga van a' mód-képzővel. A' többes szám első személyében a' *muk* alanyi rag *m*-je, a' képző és a' tárgyi rag mind egygyé olvadtak; a' második és harmadik személyeiben a' tárgyi rag különösebben jelenkőzik, mert megsúlyosítja a' módképző *a-e*-jét.

A' 3) szám a' történeti multat fejezi ki, mellynek képzője *a, e*. Az alanyi ragok ezen képzőhöz járulnak, kivéve az egyes szám harmadik személyét, mellynek nincs alanyi ragja, 's melly csak idő-képzővel bír. A' tárgyi rag ismét, az egyes szám első és második személyében, összeolvad az alanyi raggal; harmadik személyében az *va*, mellyet az újabb nyelvszokás, az időképző súlyosbitása után, elejt. A' többes szám második személyében nem érezteti magát a' tárgyi rag; de igen az elsőben, hol az időképző *a, e* a' tárgyi rag *v* vagy *j*, és az alanyi rag (*muk*) *mu*-ja összeolvadtak *ö* vagy *ő*-re; érezteti magát a' többes szám harmadik személyében is.

A' 4) szám alatt a' föltételes mód *n* képzője járul a' törzshöz, az idő-képző és a' ragok elé; többiben azonos a' 3) szám alattival.

Az 5) szám alatt a' független mult *ta te* képzője áll a' ragok előtt. Ezen képzőnek *a e* szóját hasonlókép nem tarthatjuk köt-

szólónak, mert nem *o, ő*. Hogy az egyes harmadik személyben nincs kifejezve, mivel azzal *a'* nyelv *a'* tárgyi ragot jelöli, az *a'* nyelvalkotó szellem bölcseségit tanúsítja, mely hódol *a'* hasontekintetnek is, midőn *a'* kellő megkülömböztetést fentartja egy úttal. — Még nem oldható nehézséget okoz az egyes szám első személybeli alanyi ragja *m*. Vajjon annyira névszói természetű-e *a'* független mult, hogy azért van ott *m*, vagy mi oka lehet annak? nem tudom még. *A'* tárgyi ragot kiösméri az olvasó *a'* mondattak után. *)

Röviden szólva, az igeragozást *közönségesre* és *tárgyi ragozásra* kell osztanunk. *A'* tárgyi ragozás két sorbeli, *a'* második személyű *tárgyi raggal*, 's *a'* harmadik személyű *tárgyi raggal* való. *A'* második tárgyi személy csak az első alanyi személylyel jár, innen mondhatom ugyan tárgyragosan: *lát-l-ak*, stb. de ezt: *ő lát téged*, nem fejezheti ki *a'* magyar nyelv tárgyragosan, mint *a'* mordvin nyelv. — *A'* harmadik tárgyi személy mind *a'* három alanyi személylyel jár, innen mondhatom tárgyragosan: *látom, látod, látja, látjuk, látjátok, látják* őt őket, azt azokat. *Ezen harmadik tárgyi személy okvetlenül mutató névmás természetű*; innen ezen tárgyi ragozó sor nem illik:

1) olyan mondatba, mellynek tárgya az első személy;

2) olyan mondatba, mellynek tárgya *a'* második személy.

Nagy kérdés már: Fölveheti-e minden ige *e'* tárgyi ragot? — Az *l* és *ja, va* tárgyi ragok okvetlenül tárgyesetben gondolhatók; ennélfogva csak átható jelentésű igék vehetik föl azokat. Ugyde, *a'* benhatók is, bizonyos viszonyítók, p. o. *meg, ki, el* stb. közremunkálásával áthatókká lesznek: tehát ezek is fölveszik ama' ragokat, mint: *kiállotta* büntetésit. Ezt tudván, inkább azt kell nézni, *melly igék jelentése nem lehet átható?* 'S *a'* felelet reá ez: *a'* szenvedő és magáraható (reflexiv) igék nem lehetnek átható jelentésűek; azok tehát föl nem vehetik *a'* tárgyi ragokat.

E' két rendbeli igék abban egyeznek egymással, hogy *ikések*;

*) *A'* mit *a'* latin nyelvtan participium, gerundium, supinum és infinitivus modus-nak nevez, azt *névi* módnak kell neveznünk. Az igének névi módjai, mint valóságos névszók, úgy veszik föl *a'* személyi ragokat, mellyek itt nem alanyiak, hanem birtoki viszonyt kifejezők. Azért ezekben tárgyi ragokrul nem lehet szó.

de különböznek is, hogy a' szenvedők az *ik* ragot *at tat, et tet,* vagy *ód öd* képzővel; a' magárahatók pedig a' nélkül fogadják, így: *szerettetik, csapódik* szenvedők. *alszik, tetszik* magárahatók. A' tárgyi ragokra nézve már világos, hogy azokat a' szenvedő igék föl nem vehetik. De a' magárahatók erre nézve különböznek egymástól. Vannak olyanok, mellyek már elvesztötték a' magárahatás jelentését, 's áthatókká lettek, mint: *eszik, iszik, tudakozik* stb. Vannak, mellyek a' magárahatás jelentését annyira mennyire tartják még, 's a' benhatók igékhez sorozódnak, p. o. *alszik, esküszik, fekszik* stb. ezek tehát, mint a' többi benhatók, a' viszonyítók közremunkálásával lesznek áthatókká, 's úgy veszik föl a' tárgyi ragokat, mint: *kialudta magát, elesküszti az igazságot.* Vannak végre olyanok, mellyek teljesen megtartják a' magáraható jelentést, 's ezek nem vehetik föl a' tárgyi ragokat p. o. nem *igyekeszik* helyre hozni *hibáját.* *)

Mondtuk, a' Gyergyai úr támasztotta kérdés eldöntése két rendbeli szók szenvedőtül függ: az *igék tárgyi ragozásátul*, 's a' *névszók meghatározásátul.* Eddig láttuk, hogy miben áll a' magyar ige-
nek tárgyi ragozása, 's melly igék vehetik föl a' tárgyi ragokat. Lássuk most a' másikat is, azt, hogy *mikor van akkint meghatározva a' névszó, hogy azt a' harmadik személyű tárgyi ragozás vonzhassa?*

A' névszó akkor van úgy meghatározva, hogy őt a' tárgyi ragozás vonzhatja, *mikor mutató névmásu értelem jár vele.* Ugyan

*) Az *ik* rag hasonlít némileg a' tárgyi *ja va* raghoz, mennyiben mind harmadik személyűek. De különbözik ettől, hogy a' magáraható ige-
ben az alany egyszersmind tárgy: ellemben a' tárgyi ragozásban az alany különbözik a' tárgytul, jöllehet maga magát teszi is tárggyá, mint: látom magamat.

Ezenkívül igen nyomós különbség a' szenvedő meg magáraható, vagyis egy szóval, az *ikes igék* és a' tárgyi raggal való igék között az, hogy azok csak az egyes számban jelenköznek, a' tárgy-ragos igék pedig az egyesben és többesben járnak. Ennélfogva így áll a' dolog: az *ikes igék* magáraható ragja csak az egyes számban fordul elő, p. o. *tetszem, tetszel, tetszik* (a' *tudok, tudsz, tud és tudom, tudod tudja* mellett), a' többesben nem különbözik a' *tudunk, tudtok, tudnak*-tul, mert: *tetszünk, tetszélök, tetszenek*: amde a' tárgy-ragos ige a' többesben is él. Alig ha ezzel föl nem fűdöttük a' szenvedő igék titkát, mellyekről a' 7. szám alatt.

ez áll egész mondatrul is, melyet az ige vonz. Összefoglalhatjuk tehát a' névszó és mondat vonzatását. Ilyen értelemmel jár :

1) minden tulajdonnév, innen : ismérem Magyarországot;

2) minden névszó, mely *ik*, harmadik személybeli határozóval bir, p. o. egyik, másik, valamelyik stb. innen : melyikünket ismerek? az az : melyik az közöttünk, a' kít ismersz. Ezen *ik* azonos a' magáraható igék ragjával, de természetesen más szerepű a' névszónál, más az igénél.

3) minden harmadik személyű bírragos névszó. Az *ik* határozó 's a' harmadik sz. bírrag azért járnak mutató névmásu értelemmel, mivel a' mutató névmás okvetlen harmadik személyű, 's mivel nálunk a' harmadik személy *ő, űk* egyszersmind mutató névmás is. Innen : egy üngét látám, azaz egyiket üngei közzül.

4) minden névszó, melyet mutató névmásu értelemben kell vennünk, akár legyen előtte *az ez* mutató névmásbeli határozó, akár nem, a' midőn t. i. a' közönséges névszó tulajdonnév gyanánt áll; innen : ismérem a' gyermekeket, a' mely jól tanul. Ismérem szerzőt. Itt a' *szerző* szó tulajdonnév helyett áll. Ezen szabály alá jutnak a' vonzott mondatok is, p. o. tudom, hogy nekem jót kívánsz. Végre ezen szabály alá jut azon mondat is, melyben a' *beérni* szó tárgya ki sincs fejezve, mint : *beérem* annyi pénzzel — *Magamat* ért-e itt a' nyelvszókás, vagy egyebet? nem tudom.

Ellemben a' tárgyi ragozás nem vonzhatja :

1) a' visszavivő értelmű névszót, mert az igének tárgyi ragja mutató névmás-értelmű, mellyel a' visszavivő értelem nem egyezhet, innen : jó az ember, a' *kit* ott látok ;

2) azon névszót, mely *valamelly, egy* és hasonló jelöléssel jár, innen : vigyj magaddal esernyőt. *Azt* viszek, t. i. valamelly esernyőt. 'S itt világosan kitetszik, hogy a' tárgyi ragozás nem egyéb, *csak mutató névmási raggal járás*, de korántsem valami meghatározás. Mert a' szabályban kimondott esetek nem kívánják, nem kívánhatják a' tárgyilag ragozott igét : ámde valamelyik, *egyik* (lásd az előbbi 2.) szók megkívánják, egyedül az *ik* rag miatt ;

3) az első és második személyű bírragos névszót, mely nem mutató névmásu, hanem *valamelly*-féle értelemmel jár, p. o. *fogj be* két lovat, és *fogd be* két lovat. Ha azt akarom mondani, hogy neked csak két lovad van, 's ezt a' kettőt fogd be, így jó : *fogd be* k. l. De ha több lovad van, 's én arra kérlek, hogy a' sok lovad

közzül fogj be kettőt, így kell mondanom : *fogj be két lovadat*. Az eldöntő az, mutató névmással jár e a' vonzott névszó vagy nem. Az első és második személyi rag nem *mutató névmásu*, természeténél fogva, sőt ellenkőzik a' mutató névmással, mely harmadik személybeli : de válhatik azzá, mint a' példából kitetszik. Nagyon tanulságos erre nézve a' *magam* szó is. Ha *magáravivő értelmű*, 's tárgyesetben áll, akkor mutató névmásu értelemmel jár, innen : látom magamat a' tükörben ; ellenben mikor *személyi névmás*, akkor nem járhat mutató névmásu értelemmel, innen : csak *magamnt láttott*, csak *magadat ismertelek*, csak *magadat ismert*, azaz, csak engemet l. csak tégedet ismertelek, ismert ő.

3. A' tagadó mondatokrul többféle észrevételei vannak szerzőnek. Rosszalja azon különböztetést, mely szerint *nem* tagadó, *ne* tiltó volna csak, pedig a' magyar a' foglaló és óhajtó módban is él a' tiltó *ne*-vel. P. o. Nem gondolom, hogy *ne* tenné azt. Kinek a' füle *ne* dugúlna be illy lármára ! — Azért jár a' *se* is mind a' tagadó *nemmel*, mind a' tiltó *ne*-vel. Így kell hát mondani : *se nem hall se nem lát ; se ne hallj, se ne láss*. — Az : *sem hall, sem lát* rossz, e' helyett : *se nem hall, se nem lát*. Külömség is van ezen tagadás, és a' : *se hall se lát* között. Így mondván : Péter *se nem hall, se nem lát*, azt fejezem ki, hogy Péter siket is vak is. De az : Péter *se hall se lát*, azt teszi : Péter is mind siket mind vak, úgy mint Pál. — Illyenekben : *se keze se lába ; se pénz se posztó*, 'nincs' értetik föl.

A' *senki, semmi, sehol, sehonnan, soha* után nem szabad *nem*-et tenni *se* helyett. Tehát e' helyett : *soha nem láttam* olyan embert, mondd : *soha se láttam* stb. Ellemben így jó : *nem láttam* olyan embert *soha*.

4. Szükséges valahára figyelmeztetni az írókat, hogy nem kell a' *hogy* helyett más szókat használni. „Különös ellenszenvet éreznek íróink az ártatlan *hogy* ellen, 's hogy kikerülhessék, egészen más jelentésű szókat is írnak helyette : *mihezképest, miként, mikép, minél fogva, miszerint*. Mintha bizony ezek mind *hogy*-ot tenének !“

Hogy ok-adatólag és különböztetőleg köt össze mondatokat, ez hát mondat-viszonyító (conjunctio) : a' többiek nem az. Azért nem is szabad azt a' *ni* igeraggal kerülni ki, 's p. o. e' helyett : kérem, (*hogy*) üljünk az asztalhoz, így mondani : kérem az asztalhoz

ülni. Mert a' *ni* raggal csak egy mondatban lehet élni : két mondatban nem él vele a' magyar. — Azaz, a' *ni* mint dolognévi mód, nevező vagy tárgyeset helyett van, az tehát vagy alany vagy tárgy. — „Tessék az asztalhoz ülni; enni kérek stb. jók : de ez : „megengedte a' fiúnak játszani“, e' helyett : „megengedte, hogy a' fiú játszódjék“ — nem jó. (Méltó lesz erről gondolkodni.)

5. *Egyéb* (sz. helyesen ír: *egyébb*, mert a' szó másodfoku; de szerintem a' másodfokot mindenütt *b*-vel kellene írunk, lásd Magyar Nyelv. I. 196. lap.) — nem volna fölcserélhető *más* — és *több* szókkal. „A' magyar ember csak magára állólag mint főnév-helyettest szokta használni, így : *Egyéb* lesz az, nincs *egyébe*, csak a' mi rajta van.“ — „*Más* pedig mint különböztető melléknév járul a' főnévhez; — p. o. más ember, más világ (nem egyéb ember stb.).“ „*Több* másod foku melléknév, nem *egyét*, nem *keveset* jelentő, p. o. nemcsak *egy* embertől hallottam, hanem *többtől* is.“

Vajjon igazán csak magára állhat-e az *egyéb* szó? Lássuk a' régibb előbeszédet. A' Dévai Mátyásnak tulajdonított kátében vagy hittanban „Első ágazatta ac Credonac“ szakaszában olvassuk : „Nem illy amolly kedig (Isten), hanem mindenható; ha teremthetett az ü igéjének általa minden *egyéb segítség* nélkül, üdvezíthet is minden állatnak segítése nélkül.“ — A' harmadik ágazatja alatt : „Am mi urunc fogontatéc szent lélec Istentül, nem eredendő bűnbe, mint „*egyébee mindenec*.“ Erdőssy János Uj testámentomában (Máté 21. 36, és 41. verseib.) „Esmeglen az elsőknél *egyéb több szolgálát* bocsátá el, és azoknak és azonkippen tünek. — Gonoszul veszi el őket, mikippen hogy ők is gonoszok, és az ü szöleit *egyéb műesék* kezibe adja.“ — Végre Pázmány Kalauza 408. lapján (az 1637-ki kiadásban) : „Ha pedig bizonyos és eltévélyedhetlen az ecclesia, melly a' szentírást előnkbe adja : miért nem veszik attul az ecclesiátul a' *több tudományokat*, mellytül vették a' szentírást? Annak kell végére menni, honnan és mi módon kell a' Sz. írás igaz értelmét és magyarázatját megtalálnunk? mert e' nélkül hasztalan *egyéb dolgokrul* őket sarkallani. Az igaz ecclesiát bizonyos jelekbül meg kell vizsgálni; mert ezt feltalálván nem szükség *egyéb czikkelyekben* fáradozni.“ Még százával ezerivel tudnám szaporítani a' példákat, a' mellyek azt mutatják, hogy *egyéb* úgy is áll mint tulajdonítmány. Azt mondani, hogy az elmúlt évszázak írói nem bizonyítanak semmit a' mai élő nyelv ellen, annyi mint lerontani az

élő nyelv tekintélyit : miután az idézett írók is az akkori élőnyelv után írtak. A' mult évszázak élőnyelve pedig nem bizonyíthat kevesebbet, mint a' mai.

Meggondolván a' tárgyat, azt alítom, hogy *egyéb* caeteri, *több* plures-t, *más* alius-t jelent, 's ha volna különbség közöttök, az ebben állana, hogy a' *caeteri*-t a' *plures*-szel nem szabad fölcserélni. De mind a' három szó tulajdonítmányilag is áll. Egyébiránt személyragosan magokra állanak; mert egyebem, egyebed, egyebe, többem, többed, többé vagy többi stb. nem lehetnek tulajdonítmányok, azaz, nem állhatnak dolognevek előtt. Azonban ez ellen is vét már a' szokás, melly a' *többi* szót úgy is veszi, mintha nem volna személyragos; rászedte t. i. az *utóbbi*-féle idom, mellynek i-je tulajdonítmányos, nem személy-rag.

6. Miután sz. az *atlan* képzőrül helyesen állította, hogy abban a' *t* lényeges; hogy *mány* és *vány* között különbség van; a' *nok* képző lehetőleg gyériteni való; hogy *benniünket*, *benneteket* rossz szók, miben sz. csatlakozik, (lásd a' Magy. Nyelv. II. 232—236 l.); hogy a' *nak* nem genitivusi rag (ugyan ezt állítottam én is az 1855. martius 19-kén tartott értéközésekben, lásd ezen évi Értesítő 209. lapját), az

and endrül azt mondja, hogy ezen *igeképzővel* nem él a' magyar. — Szükségtelen bizonyítgatnom, hogy az élő nyelv sehol sem használja az egész nyelvkincset, hanem csak egyes részeit annak, vidékenkéd és évszázankéd. De a' műnyelv, millyet minden irodalom vall, egyesíti a' vidékek és évszázak részbirtokait. Azt tévén nem csinál valami torzonborzságot, hanem igazán kiegészítvén megteljesíti a' szokás feledékönysége által széttöröttet. Az élő nyelv különösen kevés idő-idommal éri be : az irodalmi nyelv nem lehet illy fukar. A' közönséges élő nyelv versekben, rímekben sem beszéll, annál kevesebbé használ tudományos okoskodásokat : mégis ki állíthatja, hogy azért a' költemények kötött nyelve, 's a' szónokságnak művészies körmondatai, 's a' tudományos okoskodás logikai szemei magyartalanok volnának; — vagy ha még azok, hogy örökké azoknak kell maradniok! — *And end* igeképző olyan eredeti lényeges magyar képző, mint akármellyik. Ki azt tagadná, kénytelen volna mintegy öt száz évet eltagadni a' magyar nyelv általunk ismert életéből, a' *Temetési beszéd*től fogva a' 17-dik század közepéig, 's azon innen nemcsak a' debreczeni grammatikáig,

hanem Révaiig is. Azt se gondolja senki, hogy az első és utóbbi írók a' latint utánozva csinálták belé a' magyar nyelvbe az *and* képzőt: képzőt senki sem bír alkotni!

Az *and* *end* megvoltát ezer meg ezer példa bizonyítja; álljon itt (a' M. Nyelv. I. 67—75 lapjain felhozottakon kívül) Erdősy János Ujtestamentomából is egynéhány, minthogy a' többi időkről is jeles tanuságot tesznek. Máté 18, 12. és 13.

Erdősy.

Ha valamelly embernek száz juha *leend*, 's ha azok közül egy *eltiveledendik*, elhagyván az kilenczven kilencz juh az hegyeken, nemde elmegyen-i és megkeresi az egy juh az, az melly *eltiveledett volt*.

És ha megtörténendik az, hogy megleli az juh az, bizony mondom tünektek, az egyen inkább örül, hogynem mint az kilenczvenkilenczen, melly juh az el nem *ti-reledtenek volt*.

Máté 18, 20—24.

Mert valaholott ketten avagy hárman egybegyültenek az én nevemben, ott vagyok üközöttök.

Legottan az Péter az Jézushoz járulván *mondá*: Uram, ha az én atyámfia én ellenem *vétkezendik*, hányszor bocsássak meg üneki? megbocsássak-e hétszer?

Mondá üneki az Jézus: Nem azt mondom tenéked, hogy hétszer, hanem hetvenszerváló hétszer.

Annak okáért hasonlatosság titetik az mennyeknek országa az királyi méltóságbeli emberhez, ki számot *akara* vetni az üszolgaival.

Károlyi.

Ha valamelly embernek száz juha vagyon, és egy *elveszend* azok közül, nemde nem elmegyen-e a' hegyekre, és nem megkeresi-e az elveszett juh az, elhagyván a' kilenczvenkilenczet.

Ha pedig megtalálándja azt, bizony mondom néktek, hogy inkább örül azon, hogynem a' kilenczven kilenczen, mellyek el nem *resztek*.

Mert valahol ketten vagy hárman egybegyülnek az én nevemben, ott vagyok ő közöttök.

Akkor hozzá menván Péter, *mondá*: Uram, megbocsássak-e az én atyámfiának, valamennyiszor ellenem vétkezik? Megbocsássak-e hétszer?

Monda néki Jézus: Nem mondom néked, hogy hétszer csak, hanem hetvenhétszer is.

Annak okáért hasonlatos a' mennyeknek országa a' királyhoz, ki az ő szolgálival *akara* számot vetni.

És mikoron számot kezdett volna vetni, egy embert *hozának* ű eleibe, ki tizezer talent pinzvel *tartozik vala*.

És mikor számot kezdett volna vetni, *hozának* ő eleibe egy szolgát, ki adós *vala* tizezer talentommal.

Igazán létezvén *and end*, az a' kérdés : micsoda időt jelent? Az nem jelent *futurum indicativi*-t, hanem *futurum exactumot*. „Ha ű benne *bizándunc*, am mi bűnös születetönc orczáncra soha nem tér.“ — „Ha azt *mondándjuk*, hogy bűnönc nincs, igazság nincs bennönc.“ (Dévai már említett kátéjában.) — Vajjon nem lehet-e megtéríteni az írókat? Lehet, csak ismérködjünk meg az ige-időjével. Lássuk-bé a' mult századok egyező tanuságából, hogy ezen mult : *tuda*, *akara* stb. a' melyet olly helytelenül *alig-multnak* vagy *félig-multnak* neveztünk, valósággal *történeti mult*; ellemben *tudott*, *akart* bevégzett jelen; hogy a' *futurum indicativi* magyarban külön idommal nem bír, hanem a' jelennel vagy segédigével fejezhető ki; ellemben hogy az *ánd энд* soha sem tehet *futurum indicativi*-t, hanem *fut. exactumot* : 's baj nélkül fogadjuk vissza nyelvünk legszebb ékösségit, az idő-képzők jelzetes sokaságát, nem a' végett, hogy összevissza éljünk azokkal, mi a' jelen irodalmunkat bélyegzi, hanem hogy tudván, mit hol kelljen alkalmazni, azon választékos-sággal írjunk, a' melly mindenütt az ész uralkodását hirdeti; e' nélkül pedig jó ízlésről szó sem lehet. — Egy bajunk van : **inkább szeretjük csinálni, mint tanulni a' nyelvet!**

De midőn az *ánd энд* *) képzőt igazoljuk és értelmezzük, azt is kimondjuk, hogy a' nyelvtani lehetőségek gyakran logikai gondolhatlanságok. Mert hogy mit teszen : *jövendene*, *jövendött* stb? azt én elgondolni nem bírom; ezen visszaélést helyesen rötta meg Gy. úr.

*) Igy kell írni azt, mert a' történeti multbul (lát-a, kér-e) 's *nd* jövőt jelentő képzőből alakult, melly képző, legalább *d* alakban, megvan az osztyákban is, lásd a' 293. lap jegyzetét. Tudjuk, az *ánd энд* írása még e' század elején divatozott; mi most okát is tudjuk. Mert *tuda*-hoz *nd* képző járulván szükségkép *tudánd* stb. lesz. — Értelmit is tudták e' képzőnek, p. o. Csató Pál, nyelvtudom. pályamunkák I. köt. 63. 64. l. jöllehet nem követték, maga Csató sem, mert az „ő pillanati is előre függtének inkább mint hátra (7. l.).“ Mintha megfeleldközni a' multrul nem annyi volna, mint leszakítani gyökereiről a' növevényt.

7. Szerző azt állítja, hogy a' magyar nem él a' *külszenvedő* (tatik tetik, tattatik tettetik) igeidommal, hanem csak *ódi* bel-szenvedővel. Ezen kérdést a' legnehezebbek közzé számítom. Annyi kétségtelen igaz, hogy íróink, a' mennyire tudomásunk van, mindég 's nagyon éltek és élnek a' kül-szenvedővel, minél fogva ha valamit megszentösíthet a' száz éveken keresztül megrögzött szokás, bizony megszentösítette már a' külszenvedő igeidomot. Másfelül az is tagadhatlan igaz, hogy a' *tat tet* képző összetörése nyelvünk kellemetlen oldalaihoz tartozik; 's hogy az élőbeszéd lehetőleg kerülje. Tehát deákos igeidomnak lehet nevezni, melyet t. i. a' deák nyelv használata kapatott fel tudósainkkal.

'S mit mondanak ehhez, hogy a' rokon finn-eszt-lapp nyelvekben, hol ugyan ezen *t, at, tat* cselekedtető és szenvedő képzők vannak, a' szenvedő igeidom csak az *egyes szám harmadik személyében divatos*? Vajjon nem lehetött-e illyes valami nálunk is? vajjon nem foly-e az élőbeszéd ellenszenve a' kül-szenvedő igeidom ellen, illyen a' nyelvfajban rejlő okbul, melyet a' későbbi idők elhomályosíthattak a' nyelvérzetben? — Abban kell hagynom ezt is, mint sok egyebet: de Gy. úr óvásait figyelembe vehetjük, míg világosabban nem látunk. Addiglan is jó azt észben tartani, mit az *ikes* igékrül mondtam, hogy csak az egyes számban jelentkezőnek, lásd a' 368. lap jegyzetét.

Ennyit közlök Gy. úr munkájából. Többet lehetett volna még felhoznom, különösen a' *szórend és mondat-rendrül* is, mely szakaszt kiváltképp ajánlok figyelmes olvasásra: de be kell már fejeznem az ismertetést. Észreveteleimnek pedig az volt a' céljok, hogy itt is, néhol szinte kézfoghatólag, megmutassam, hogy az élő nyelv nem a' nyelv egésze: az irodalmi nyelv pedig az egésze törekszik; hogy a' mult századok írói csak úgy képviselték az akkori élőnyelvet, mint a' mostaniak közzül azok, kik a' maít követik: jóllehet a' gondos összevetés ezeknél is sokat talál, mi nem származik a' nép nyelvébül; végre hogy a' rokon nyelvek már is kitünő világosságot derítenek a' mi nyelvünkre: ámbár nem igazíthatjuk még reá azok egész világát, 's nem is tudjuk még, mennyit fognak azok megvilágosítani.

HUNFALVY PÁL.

Iskolai tudósítványok.

I.

Görög nyelvtanítás és görög nyelvtanok.

A' mult év iskolai tudósítványai között az egri és a' pesti nagy gymnasiumokéi különösebben igénylik figyelmünket, az utóbbi Szepesi Imre tanár értékezésénél fogva: *De utilitate linguae graecae et modo, quo in ea colenda progrediendum*; — az előbbi pedig Halder Konrád egyetemi tanár e' czimű közleményinél fogva: „*Kritischer Beitrag zu den griech. Grammatiken von Kühner und Szepesi*.“ Kétségem nem lehet abban, hogy valamennyi magyarországi gymnasium nyelvtanára nem olvasta az idézett két értékezést; mégsem tartom fölösnek, ha azokról a' Magyar Nyelvészet is nyilatkozik, mellynek egyik föladata a' két remek nyelv tudományát figyelemmel kísérni, 's azt lehetőleg, a' magyar nyelvtudomány terén is, előmozdítani.

Szepesi tanár *de utilitate linguae graecae*, 's *de modo, quo in ea colenda progrediendum*, beszél. Mi csak a' másik részt tekintjük. „*Primum locum grammatica sibi vindicat, eaque duplex tradenda pueris, graeca videlicet et latina. A graecis auspicari nos mavult Quintilianus, sed ita, si his litteris perceptis non longo intervallo latinae succedant. Sententiae ejus accedit vir longe doctissimus et litteris graecis excultissimus Passow, qui gravissimorum argumentorum pondere contendit graecam prae latina multis gaudere praerogativis, eo, quod latina e graeca originem trahat, et quod latini scriptores scateant vocabulis et locutionibus graecis, quae nisi intelligantur, ne latina quidem satis intelligi queant.*“ Nem világos ez előadás. Quintilianus, ki úgy tanulhatta a' görögöt, mint nálunk a' németet és francziát tanulhatni, a' göröggel akarja kezdetni

a' tanítást : ezt ohajtja-e Szepesi is? 's ha igen, nem elég arra Quintilianus tekintélye; viszonyainkból merített okokkal is be kell bizonyítani annak szükségét. Passow sem mondja, hogy a' göröggel kezdjük a' tanítást, 's utána következtessük a' latint: csak azt látszik mondani, hogy a' görög felülmúlja a' latint; ez pedig és a' taníttatás két különböző dolog. — Folytatja Sz. „itaque ante omnia grammaticae praecepta bene memoria tenenda sunt. Verum sicut praecepta hujusmodi fatemur maxime necessaria: ita volumus esse, qua possit, quam paucissima, modo sint optima.“ De valaminth károsnak tartja, a' nyelvtani szabályok elhanyaglásával mindjárt könyvek olvasásához fogni: azonkép sokáig tartóztatni sem akarja a' tanulót. — Nekem úgy látszik, Szepesitől utasítást vár a' görög nyelvtanító, ebben pedig alig talál valami utasítót. Félek, úgy lesz az említett grammatikákkal is. „Inter grammaticos antiquos primum locum meretur Theodorus Gaza, proximum Constantinus Lascaris sibi vindicat. Inter recentiores Kühner, Krüger, Feldbausch, Rost, Buttmann, Matthiae, Curtius, Schenkl, Capellmann et sexcentos alios non magnum est discrimen, nisi quod Kühner videatur omnium diligentissimus, et modo suo practico eoque lente a facilioribus ad difficiliora, sensim, et ut ajunt, sine sensu, progrediendo legibus paedagogicae et methodicae unus ante alios maneat fidelissimus.“ Most, midőn nálunk a' görög tanítás sok nehézséggel küzd, 's legtöbb tanító egyszersmind tanuló: Szepesi, kinek a' görög tanítás körül annyi érdemei vannak, felette jól cselekszik vala, ha legalább némileg előadja a' görög nyelvtanok különbségeit, a' szerint hogy a' tanítványok számára készülvék, vagy magát a' nyelvet veszik tárggyul, tehát tudományosak; — ha megmutatja tanítóinknak a' nyelvtani irodalom állapotját a' németeknél. Így legjobb alkalma lett volna Kühner helyét kijelölni, 's azt is megmondani, hogy a' tanító maga Kühneren kívül, mellyik nyelvtanhoz bizhatik leginkább, Buttmann, Matthiae nagy grammatikáihoz-e, vagy máséhoz?

„Superatis grammaticae regulis incipiat aliquid legere.“ 'S itt említ több chrestomathiát, utánavetvén: „aliquot harum superatis accedi potest ad lectionem auctorum.“ — Bizonytalanságban maradunk itt is. A' melly tanító Kühner vagy Szepesi nyelvtanán igazán keresztül vezette tanítványait, az talán nem szorul már chrestomathiákra, miután egész írókból is kell olvasni; vagy ha a'

chrestomathiában benn vannak mind azon darabok, melyeket a' gymnasiumban kell és lehet olvasni, hát ezzel be is érjük. — Azután, „superatis aliquot“! talán egy, a' legjobb, is elég. — Követkőzik lectio auctorum, ezen rendben :

Fabulae Aesopicae et Phocylidis carmina,
 Polyaei strategemata,
 Aelianus,
 Lucianus, legmosdottabb darabjai,
 Aristophanestül Plutus, Nubes, Ranae; — kiváltkép ajánlja:
 excerpta e veteribus comicis ab Hugoné Grotio edita; —
 Ceбетis tabula,
 Theophrasti characteres.
 Post haec progrediendum ad libros historicos
 Xenophontis, különösen *Κύρου παιδεία* és Anabasis,
 Herodotus.
 Thucydides.

Qui hucusque pervenerint, duce in delectu scriptorum faciendó non amplius indigebunt, 's ők baj nélkül olvashatják Isocratest, Demosthenest. Denique non negligendus divus Plato

Restat, ut seriem legendorum poetarum graecorum tantisper oculis lustremus, quia postquam in legendis prosaicis auctoribus satis magnam facilitatem consecuti sumus, adeundi ipsi quoque sunt. Legkönnyebb értésüek a' *comicusok*, úgy mond, ezekután követközzék :

Homerus és Hesiodus,
 Moschus, Bion, Theocritus,
 Euripides,
 Sophocles,
 Aeschylus,
 Pindarus.

Ez volna a' „modus, quo in colenda lingua graeca progrediendum.“ Örömet elhiszem, hogy én nem tudok a' dologhoz, 's hogy mások nem látnak az én szeméimmel; de nekem ezen *modus nem-modus*-nak látszik. Mert az iskolák és tanítók számára levén írva, kiknek ki van mérve az idő, a' melyet fordíthatnak a' görög tanulásra és tanításra, annyit hoz össze, mennyit egyik gymnasiumban sem érinthetnek, 's olly vegyesen, hogy senki sem igazodhatnék el benne. Igazán iskolák számára van írva ezen *modus*;

világosan bizonyítják e' szavak : „Iis, qui proprio Marte linguae graecae ediscendae dant operam, praeter illum quem hucusque in progrediendo suasi tenendum esse modum, insuper auctor sum stb.“ Ha valahol követnék vagy követhetnék azt, az nem alaposságra, hanem a' legkönnyelműbb felületösségre szoktatná a' tanítványt; ezzel pedig halálos sebet ejtenénk a' gymnasiumnak.

Szerintem, az iskolában nem lehet mindent megtenni; az csak paedagogus. Tehát az iskolában olvasható írók igen kis számra szorulnak, 's kell hogy szoruljanak. Első helyen áll, úgy hiszem, Xenophon, másik helyen Herodotus; a' hetedik és nyolczadik osztályban Thucydides és Demosthenes. A' hetedikben kezdeném azonkívül Homerust; annak másik feliben Sophoclest, Plátont. Szerencsésnek tartanám magamat, ha a' nyolczadik osztályban a' többiek mellett Pindarusbul is vehetnék valamit. Ennyire mennének csak vágyaim. De ha a' tanulók alaposságot és jó kedvet a' folytatásra vinnének magokkal a' gymnasiumbul: tulságig meg volnék jutalmazva.

A' „*kritischer Beitrag zu den griech. Grammatiken von Kühner und Szepesi*“ szerzője megmondja nekünk, hogy őt a' Magas Helytartótanács megbízása ítéletmondásra szólítá fel Szepesi görög nyelvtana felül, 's azért a' Kühner grammatikáját is vizsgálat alá vevé, mert *minthogy a' görög nyelvtanítás némileg életkérdéssé válhatnék a' magyar gymnasiumokra nézve*: a' megbízott nem akart semmiféle határozó lépést tenni, mi előtt minden oldalról nem biztosította magát. Ebből sejtheti már az olvasó, mennyire nyomós az, mit Halder tanár úr mondani fog; 's mennyire tudományos életünkbe vágók a' körülmények, mellyek előidézik a' tanár úr nyilatkozását.

Szepesi, úgy itél H. t. ritka szorgalommal, nem kímélve sem időt sem fáradságot, szerköztette könyvét, 's az ügy iránti szeretet, lelkiösméretesség és kitartás tekintetiből bizvást példája lehet földieinek. Van ugyan könyvében sok hiba is, de kimentik ezeket a' tárgy bajossága és a' viszonyok, mellyekkel Szepesinek küzdenie kelle; 's ha, midőn eltért Kühnertől, gyakran, bár nem mindég, hibázék is, az iránt is menthető, mert jó szándéka, nem tudományos hír utáni kapkodás ejtötte hibába. Megbízott úr azon meggyőződést nyerte, hogy *Szepesi grammatikája a' magyar gymnasiumok-*

ban az első görög tanításra használható, ezen kikötés mellett, hogy a tanító a' Kühner könyve három utolsó (13. 14. és 15-dik) kiadásának valamelyikét kezénél tartsa, a' német könyvet a' magyarral aggodal-mason vesse össze, 's egyet kivéve mellőzzön minden hozzátételt, melyet Szepesi a' tanításra fölvet; a' többi eltérésekre nézve pedig, akár származzanak Szepesitől, ki a' Kühner-könyv előbbi kiadását használta, akár Kühnertől magától, ennek utolsó három kiadását, ne pedig Szepesit kövesse. Annál fogva soha ne essenek tanítás alá („es dürfen in den Bereich des Unterrichtes niemals kommen”) a' hangsúlyos szótagruli jegyzetek I. köt. 30. és 31. lapján az 1, 2, 3 alatt, — 38. és 39. lapján az 1, 2, 3 alatt, — 53. 54. 55. lapján az I, II, III alatt, — 89, 90, 91. lapján a' 49. §. — 115. 116. lapján a' 67. §. alatt; — továbbá a' harmadik ejtőgetéshöz tartozó szók neméről való jegyzetek I. köt. 50—52. lapján a' 33. §. I, 1, 2, 3 alatt; — a' 8. fejezet 73—75 §§. a' szó-képzésről szóló §§-sok I. köt. 126—137 lapjain és II. köt. 163—166. lapjai. — Szepesi a' gyakorlati darabok elé, nagy szorgalommal ugyan, de kellő megválasztás nélkül, rakott szókat, melyeket a' tanító csak az igen ritkák, költői nyelvbe valók és a' nem-attikaiak kirekesztésével használhat. Mellőzhetők tehát az I. kötetben: ἄθαρη, ἐγκρουφίας, ἐνοσίγαιος, πέλωρ, ἀλέπτωρ, ἡγήτωρ, λεῖμαξ, νεάξ, πάσσαξ, μέρμις, κεμάς, δῶμα, ἔγχος, μείλινον (δόρυ), ἐρμῖς, λυκάβας, τελμῖς, τεχθέν (ὠόν), θάσσομβρον (βέλος), γῆρυς, θρηῖνυς, ἀγανῆ (ὄφρυς), πῶν, γράστις, κύστις, κνηστis, δῆρις, μάγαδus, κάσις, νεφεληγερέης (Ζεύς), νήχουσα (ναῦς), αἰπύς (ὄλεθρος), κότος, αἰχμή, ὠκιστος (καιρός), αἰθων (σίδηρος), δαίφρων (στατηγός), αἵματοέσσα, αἰθαλόεις ('s valamennyi ὀεις, ὀεσσα, ὀεν-ra végződő adjectivum csak költői nyelvben fordul elő); — a' II. kötetben: μεταναστεύω, μυθεύω, ἰκάνω, οὐρέω, εἰλύω, ξενετεύω, θεμιστεύω, ἀτίω, δυσαγεύω, ἀντερύομαι, δυσελπιστεύω, δυσωρέομαι, ἐρύω, ἡπύω, ἰνύω, ῥύομαι, ἀμάω, ἀλέομαι, δέδορκα, μέμονα, δάπτω, θέλγω, ἐρύκω, αἰκίζω, βλύζω, κνίζω, λυμαίνω, (a' medium λυμαίνομαι helyett), πάλλω, ἀσπαίρω, ἀθύρω, τεκμαίρω (a' med. τεκμαίρομαι helyett), πτύρω s. t. b.

A' II. köt. 175—171. lapjain beszélgetések és egy napló vannak, görög és magyar nyelven. A' szerzőnek jó szándékát nem lehet rosszszallani: de magától értetik, hogy ezeket a' tanításban mellőzni kell. Ellemben használhatók a' II. köt. 101—105. és

167—173. lapjain álló *vegyes példák*, ámbár Kühner könyvének három utolsó kiadásában nem fordulnak elő.

Halder úr a' magyar műszókra is teszen megjegyzéseket.

1. Visszás a' tenuis bötüt *lágynak*, 's az aspirata-t *keménynek* nevezni.

2. A' magyar műszók mellé a' szokott *latin* kifejezéseket is ki kellett volna tenni.

3. A' conjugatio *igeragozásnak* neveztetik, holott a' görög ige nemcsak ragoztatik, hanem belsejében is változik: jobb tehát a' conjugatiót *hajtogatásnak*, a' declinatio-t pedig *ejtögetésnek* mondani.

4. Az infinitivust *határtalan igének* nevezi gyakran. Ha a' verbum genusát jelelő *cselekvő ige*, *közép ige*, *szenvedő ige* műszókban az első szó a' genust teszi, a' *határtalan ige* műszóban is azt tenné a' *határtalan szó*: úgyde az utóbbi modust akar jelölnei, legyen tehát *határtalan mód*, ne pedig: *határtalan ige*.

5. A' *reduplicatio* kettőzött ragnak neveztetik: jobb volna egyszerűen *kettőzés*. Denn Künstelei und planlose Neuerungssucht schaden auch auf dem Gebiete der Sprachforschung.

6. Az activum, passivum, medium műszók nincsenek kellő megkülömböztetéssel használva. Soha se álljon: *közép vagy szenvedő igeidom*, hanem egyszerűen: *közép igeidom*, 's mikor ez szenvedő jelentéssel áll, így: *közép idom szenvedő jelentéssel*. Elismeri H. tanár úr, hogy a' magyar igének hármassága, miszerint van: *cselekvő, közép (ikes) és szenvedő ige*, nevezetős viszonyban áll a' görög ige hármasságához: de azért nem kell a' kettőt hebehurgyán egybekeverni. Megigéri, hogy annak idejében elő fogja venni a' bonyolódott tárgyat, 's azt némileg felvilágosítani. — Ennyi illeti Szepesi nyelvtanát.

Ezután H. úr Kühner nyelvtanárul hoz föl észrevételeket. minthogy abban botlások fordulnak elő, mellyek, úgymond, legalább ne a' tudósítónak örve alatt jussanak a' magyar gymnasiumokba.

1. El kell vetni azon modját Kühnernek, a' melly szerint a' *βουλεύω, λείπω és τριβω* mintapéldák idomait németre fordítja; a' conjunct. *βουλεύσω* ich habe gerathen, *βουλεύοιμι* ich riethe, *βεβουλεύκοιμι* ich hätte gerathen, *βουλεύσαιμι* ich hätte gerathen, *βουλεύσαι* gerathen haben, *λιποίμην* ich wäre zurückgeblieben, *τριβῶ*

ich sei gerieben worden stb. A' tanítvány soha sem használhatja ezen fordításokat, mert a' görög nyelv mondataiban szinte lehetlenségek. A' minta-példák természetszerű fordítására becses útmutatást ad Krüger „griechische Sprachlehre für Schulen“-jében (3-dik kiadás 1853-ban, 26. §. 11. szám. 1—14. jegyzeteiben). „Bis aber die magy. Lehrer im Stande sein werden von solchen Winken den geeigneten Gebrauch zu machen, so wird es für sie, obwohl hier die magy. Sprache etwas weniger irreleitet, als die deutsche, gleichwohl das beste sein, bei der Einübung griech. Paradigmen die Formen des Coniunctiv und Optativ unübersetzt zu lassen; zu den Infinitiven des Aor. muss aber jederzeit auch die Übersetzung durch den Inf. Praesens kommen, *βουλευσαι* ist also nicht bloss gerathen haben, sondern vielmehr ist *βουλευσαι* = „rathen“ und „gerathen haben“ stb. Um ferner den Indicativ des Perf. von dem des Aor. auch durch die Übersetzung zu unterscheiden, erwäge man, dass der griech. Aor. mitunter einen allgemeinen Gedanken ausdrückt, wo der Deutsche „ich pflege“ usw. der Magyare „szoktam“ usw. sagen kann. Bei perfect. 1. *βεβούλευκα* z. B. stehe also einfach „tanácsoltam és (néhánykor) tanácsolni szoktam.“

2. Kühner nem jól taglalja a' szenvedő ige első aor. *ἐ-βουλεύθη-ν*-t így: *ἐ-βουλεύ-θη-ν*, holott így kell azt taglálni: *ἐ-βουλεύ-θη-ν*; mert ezen idomban a' *θη* képző alkalmasint a' *τίθημι* törzséből való, mint a' magyar „tanácsol-tat-ik“ is a' *tenni* törzsöt mutató képző idomban.

3. Kühner az ilyen idomokat mint: *κέκλοφα* (*κλαπ*), *συνείλοχα* (*λαγ-bul leg*) stb. első perfectumnak nevezi: pedig Curtius megmutatta már, hogy az első és második perfectum közti különbség nyelvelles.

4. Abban is hibázott Kühner, hogy az optativust a' coniectivus történeti időjének nevezi.

5. Rosszul is fordít némelyeket, mint *ἀπαγορεύω*-t így: *nevezem*, mit a' szó soha se jelent; *δια τέλους*-t így: *utoljára*, 'végiglen' helyett; *ἐνδύω*-t és *καταδύω*-t így: *bémegeyek*, *alámegeyek*, *alámerülök*, holott ezek csak átható jelentésben fordulnak elő.

6. A' tanításban az attikai folyóbeszédet kell alapul venni, azért elemi tankönyvben mellőzendők azon szók, melyek nem-attikaiak, idegenek, ritkák vagy gyanúsok. H. tanár több illet jegyez ki Kühner könyvében, kit azért is gáncsol, hogy a' nyelv va-

lósága ellenére állat fel teljes mintapéldákat az igeragozásban. A' görög *hajtogatás* sok tekintetben az, mi más nyelvben a' *szóképzés*.

7. A' görög gyakorlatokban Kühner néha költői helyeket használ kellő vigyázat nélkül, úgy hogy alig értelmezhetők. Ebből is több példákat idéz Halder úr, ki az említett fogyatkozásokon kívül egyebeket is jegyzett ki magának, ha föl kellene azokat mutatni. Béfejezi H. ur tudósítását ezen szavakkal: „Jóllehet Kühner könyvének sok és jeles előnye van az iskolai használatra, még is mind tudományos becsre mind használhatóságra nézve hátra van Curtius és Krüger könyvei megett. Tudósító ismétli tehát buzgó óhajtatását, bár ezen országban is a' görög nyelv és irodalom tanítása Curtius és Krüger biztos vezérlete alá helyezettetnék.“ Egyébiránt Szepesi fáradsága a' magyar ifjúság miveltetése körül, jutalomra méltó.

Mennél jobban fér ránk a' tanítás, annál világosabbnak kell azt óhajtanunk, hogy kétkedés ne ártson neki. Különösen az elsőre nézve óhajtom azt, melly íme:

Halder úr azt mondja „es dürfen *niemals* in den Bereich des Unterrichtes kommen“ a' hangsúlyos szótagokruli jegyzetek, 's a' szók nemérül, azok képzésérül való előadás. Kétködem a' *niemals* szó jelentésérül, vajjon illeti-e az egész 6 évet, melyekben a' görög tanítás foly, vagy csak az első, másodikat? Amazt nem hihetem, 's nem is helyösölhetném; ezt megengedem. Igaz, itt Szepesi nyelvtanárul van csak szó, melly évfolyamokra van felosztva, 's melly az első évfolyamban foglalhat olyanokat is magában, melyek talán nem taníthatók az első évben: még is zavart okozhat H. úr észrevétele tanítóinknál, kiktől maga sem vár bátorságot.

Még a' nem tiszta attikai szók ellen sem lehet alapos kifogás, ha nem követjük Krügerert. Mert például Curtius szerint tanítván a' görög nyelvet, miután a' szó-tant az első két évben fognám végezni, a' másokban már el nem kerülhetném a' nem-attikai szók és idomok megemlést. (A' beszélgetések, imádságok, napló stb. nem görög nyelvtanba való.)

A' műszókra nézve igaza van Halder urnak, hogy a' *tenuis*-t nem lehet *lágý* 's az *aspirata*-t nem lehet *kemény* bötünek nevezni; hogy az elnevezések mellé a' szokott latin műszók kiteendők; hogy az *infinitivus* nem lehet *határtalan ige*, hanem inkább *határozatlan*

mód, vagy még jobban *névszói mód*. De az *igeragozás* és *névszóragozás* (hajtogatás és ejtögetés helyett) maradhat, annál is inkább, mert Curtius szerint is (Gr. Schulgr. 2-te Aufl. Prag 1855. V.) „ein Name der etwas bedeutet gibt gleich ein Stück Sache mit und ist insofern ein Hilfsmittel zur Erlernung der letztern.“ A’ *hajtogatás* valaminek, mellyhöz semmit sem adok, hanem mellyet maga voltában meghagyok, összerakosgatását teszi, — mi nem a’ görög conjugatio —: ellemben a’ ragozás ép azt jelenti, hogy valamihöz elül hátul hozzáteszek valamit, — mi a’ görög conjugatio nagy részben.

Abban megint H. urnak van tökéletes igaza, hogy az igék nevei, fajai, módjai, időji nem lepik egymást a’ különböző nyelvekben, ’s hogy a’ görög activum, passivum, medium-ot nem lehet egyszerűen vetni össze a’ magyar cselekvő, szenvedő és *ikes* idommal. Másfelül azomban el fogja ismerni minden méltányos bíró, hogy valamint a’ görög genus tényezőjít, p. o. a’ $\Theta\eta$ -t a’ szenvedő aoristusban, mellyet Krüger is úgy taglal mint Kühner (Kr. Gr. Spr. 3-dik kiadás, Berlin 1853 — a’ 102. lapon A. 2. ’s a’ 164. lapon 3.) — a’ nyelvhasznítás tüntette ki: úgy a’ magyar ige tényezőjít is csak most kezdjük kifejteni; a’ görög és magyar igének tudományos egymás ellenibe állatása tehát lehetetlen volt Szepesinek, ’s lehetetlen lesz még azután is mindenkinek, a’ ki elfordul a’ rokon nyelvek tanulásátul.

Kühner hibájit természetösen nem tudhatók be Szepesinek: de azon tapasztalás, hogy még *Kühner* is, ki Németországnak írt, mellőzte a’ történeti nyelvtudomány eredményeit, sőt elvétötte a’ görög felfogást is, méltányos kiméletet biztosít a’ mi embereink számára, kik hasonló előzmények nélkül ültetik áll a’ német tudományt. Ezen méltányos kimélet szól Halder úr minden sorából: vajha mások is úgy vennék tekintetbe a’ körülményeket, mellyeket nem mi teremttünk. Mert hogy a’ pesti egyetemnél a’ remek és nem-remek nyelvtudomány (Révai korát kivéve), semmit se nyomott a’ látban: arrul nem lehet a’ magyar tudományosságot vétkelleni.

Halder úr Curtiust és Krügert javasolja. Ebben mi örömmel egyezünk. Krüger a’ mi tanítóinknak leghasznosabb könyvek lehet; ’s ha szerinte folyna a’ görög tanítás, a’ négy első évben csak az attikai nyelvről volna szó, ’s ezekben leginkább Xenophon az olvasható író; a’ negyedik évben talán Platon apologiája ’s Thuky-

des első könyve is. Az ötödik évben követköznének a' dialectusok, 's mellette Homerus és Herodotus olvasása; a' hatodikban Sophocles és Pindarusbul valami, ha lehet; az attikai prózából mindenestre Platonbul, Thukydidesbül és Demosthenesbül.

Curtiust Kiss fordítja; Lichner is szeme előtt tartotta, ő tehát nem ismeretlen már előttünk. Vajha Krügernek is jutna mennél hamarább görögül tudó jeles fordító. —

Épen most kerül kezembe a' magyar Curtius (Curtius nyelvtana, fordította Kiss Lajos a' n. körösi főgymnasiumban nyilvános rendes tanár, Pest, Kilián Gy. egyetemi könyvtáros tulajdona. 1857.) Az előszóban közli fordító Bonitz észrevételeit Curtius görög nyelvtanának használatául; 's jelenti nekünk, hogy ezen nyelvtan mellett olvasó könyvül *Schenkl Kár. griechisches Elementarbuch für die vierte Klasse der Gymnasien des österr. Kaiserstaates*-ja, magyar fordításban nem sok idő múlva kikerül a' sajtó alól. A' magyar Curtius csak fele a' németnek, hibáztat még a' szöfűzés; különben szebb külsejű és fényesebb nyomtatásu mint ennek második kiadása Prágában 1855. Kár, hogy hátul még több nyomtatási hibát kellett kijegyezni, mint a' prágai kiadásban. Ha jó a' fordítás (a' műnyelvre nézve sok helyest találunk, mint átlapozván a' könyvet észrevettem; a' 34. §. szójárás-ban *ἐχρη*, végett' tűnt szemembe, mi inkább, kedvéért, miatt' volna, mint *ἐξών*-hoz tartozó). Halder úr kíváнатának egyik része legalább részben máris teljesül.

II.

A' névimódok.

Imre Sándor (harmadik évi tudósítvány a' földmésző-vásárhelyi helv. hitvallásu nyilván. algymnasiumról 1856/7. Szerkesztette I. S. igazgató tanár. Kecskeméten 1856.) a' *határozatlan ígérül és igenevekrül* értéközik. Ha elejét és végét közlöm, az olvasó velem együtt fog örülni.

„A' nyelv alkotmányát, vagy azon ezernyi ezer alakzatokat vizsgálván, mellyek által az emberi elme fogalmait, a' fogalmak viszonylatait, az indulatokat és azoknak számtalanféle árnyalatait kifejezi, megtestesíti, lehetetlenné válik ezen alakok kifejtésének történeteire, a' nyelv történeteire nem menni vissza elménkel.

Mert valóban csak ezen fejlődési folyamatnak vizsgálása ad tiszta ismeretet a' nyelv-alakok természetéről, hatásáról 's az emberi ész és nyelv-ösztön munkájáról, mely ezekben olly sokképen nyilatkozik.“ — „Ezen töredékes jegyzeteinknek, melyeket valóban hiányosoknak ismerünk, 's a' külföld munkálataira gondolván, szégyen-érzettel bocsátunk t. ügyfeleink kezébe, végirányok volna a' magy. *szófüzésre* figyelmeztetni; ismételve kijelentetvén, hogy nyelv-könyveinket csak úgy használhatjuk sikerrel, ha azok nyelvünk természetéből indulnak ki, ezt tartják folyvást szem előtt, 's nem pusztá fordítások lesznek. Ehhez pedig a' magy. nyelv rendszerének alapos és teljes áttanulása, bölcsészti felfogása, *) az iskolai nyelvekkel összevetése kívántatik; mi nagy feladat, kivált nálunk, hol a' nyelvtudomány fejlődése kezdetén az élvkeresés eszközévé lett, naptári furcsaságok, elmefuttatások, társalgás játékszerévé, saját-ságos agyrémek martalékává, — nem sokára elhasználtan megvetetett; hol ama' *nyelvtudományi nagy munka, mely a' század kezdete óta Németországban foly, kevés hatást idézett elő, 's csak azt sem, hogy ma már a' rokon nyelvek tanulásának szüksége általán elismertessék!*

Szerző ismeri a' német nyelvtudományt, 's úgy értelmezi a' latin, görög, német infinitivust stb. (Ő *határozatlan igének* nevezi, e' helyett: *határozatlan igemód*, vagy a' zavaró, *határozatlan* szót elhagyva: *névi-mód*. A' participium neki *igenév*. Talán *igenév* = nomen verbale, 's a' participium, gerundium, supinum = *igésnév*). — Mondám, Imre úr a' nyelvtudomány eredményeit használva értelmezi a' *névmódot* és az *igés-neveket*, felhozván több régibb és újabb bölcséleti nézetet is; de a' szófejtési eredményeket nagyon helyesen a' szófüzéssel igazolja. „A' szóelemzés előleges, a' syntaxis utólagos ismertetője valamelly szó vagy beszédrész tulajdonságának. A' kettő tünteti azt teljesen elének“ (7. l.).

Szerző leginkább a' magyar *ige névmódját* és *igés-neveit* akarta kifejezni és meghatározni, mint láttuk végszavaibul: de abban

*) Hogy mások félre ne értsék a' *bölcsészti felfogást*, megjegyzem, hogy az nem ráfogás a' nyelvre, hanem a' nyelv-tények tanúságainak megértése, 's lehető logikai előadása. Innen a' történeti nyelvtudomány nélkül, tehát a' rokon nyelvek tudása és tanulása nélkül *akarni* bölcselekedni valamelly nyelvről, már nem egyéb hiú igyeközetnél.

nyelvészetünk nem szolgált neki úgy, mint a' latin-görögre nézve a' német nyelvtudomány szolgálhatott. „A' magyar infinitiv *ni* rag — szóelemzésileg szinte hozzáférhetlennek látszik. Összevethető mégis a' finn *noah*, *na* *) határozatlan igeképzővel, és a' magyar *nyi* (az-nyi, an-nyi) végzettel.“ Már a' 342. és 344. lapon volt alkalmam némit fölfedezni a' mi névmódjainkról; itt többet teszek. — Az olvasó ne csudálkozzék egyébiránt, miért nem adom elő teljes egészben a' magyar igét, hogy valahára ismernők mivoltát. Nem vagyok még annyira vele. E' füzetben sokat közölheték már: de még több van, mit még nyomozgatok.

Az altaji nyelvek, legalább a' finn-magyar-török nyelvek névmódjának fölismérésire a' finn nyelvek és a' jakut nyelv névszói ragjai szolgáltak szövétnélkül. A' finn, eszt és lapp nyelvekben casus infinitivus van (M. Nyelv. I, 97. és 103. l.), mellynek ragja *t* (ta, tä), melly *t* azomban a' hangarány miatt kiesik néha, mint az idézett 103. lapon látható. Ezen rag hol nevezői, hol tárgyi jelentéssel jár, mindég mutató névmási jelölés nélkül, azért nevezik *határozatlan* esetnek, vagy *Raske* után, *osztó* esetnek. — Továbbá a' jakut nyelv két tárgyesetet ismer: *ta*, *tä*, *to* ragut, melly *határozatlan*, és *ni* ragut, melly *határozott*, p. o. *aga* atya, úr, *agata* atyát, *agani* az atyát. Megint, a' finn, eszt, lapp igének *névmódja* (infinitivus, *dolognévi mód*) *ta*, *tä*, *t*, *d* ragu, tehát egészen olyan, millyen a' névszó *határozatlan* esete, p. o.

finnül: <i>vastaan</i>	viszonzok	<i>vastata</i>	viszonozni
<i>pelkään</i>	félek,	<i>peljäätä</i>	félni,
<i>kuulen</i>	hallok	<i>kuulta</i> (kuulla)	hallani,
<i>menen</i>	megyek	<i>mentä</i> (mennä)	menni,
<i>pesen</i>	mosok	<i>pestä</i>	mosni stb.
esztül: <i>vastan</i> **)		<i>vastata</i>	
<i>pelgan</i>		<i>peljada</i>	
<i>kulen</i>		<i>kulda</i>	
<i>pesen</i>		<i>pesta</i>	vagy
<i>mosken</i>		<i>mosta</i>	mosni

*) A' finnre nézve teljesen csalatkozott I. S. úr; ő azt talán a' *sanoah* vagy *sanoa*-tul vette: úgyde *sano* = szól a' törzs, az infinitiv *sanotah*, 's e' helyett: *sanoah*. A' *h* csak utóhehezet.

**) Itt az *s* nemcsak a' finn, hanem az eszt és lapp szókban is sz.

lappul: vatedam	vastedet
boalam	boalat
gulam	gulat
manam	manner stb.

A' finn-lapp-eszt igének dolognévi módja tehát azon ragu a' névszó határozatlan esetével; 's annak jelentése is olyan, millyen ezé.

A' magyar dolognévi mód ragja *ni*. Ha a' finn-eszt-lapp dolognévi rag a' névszó accusativusi raggal egy: nem lehet-e a' magyar dolognévi mód-rag egy a' jakut *ni* accusativussal, mint a' másik *ta* accusativus viszontag a' finn-eszt-lappal egy? Kétségkívül. Már a 342. lapon összehoztam a' magyar *ni*-t a' helylyel helylyel p. o. a' bárczaságban a' *hétfalun* divatozó *nyi* viszonyítóval (melly *hoz*-ot jelent, megyek a' papnyi, azaz megyek a' paphoz), 's azonosnak mondtam a' *na* törzsszel, miből lett a' *nál*, melly meg nálunk jelent *hoz*-ot, p. o. megyek a' *papnál*. Ezen *na*-nak gyöngült *ni* alaka megvan az esztben is, *hoz*, *ig* jelentéssel, p. o. *surma* halál, *maa* föld, *surmani* halálíg, *maani* földre, földig. A' votják *nyä* rag is az, p. o. *murt* ember, *murtnyä* emberhöz (embernyi), *murtjosznyä* emberekhöz; *murtnyam*, *murtnyad*, *murtnyaz* embernyim-nyid, -nyija, e' helyett: emberem-nyi = emberemhöz stb. A' magyar *ni* ige-dolognévi rag tehát szintűgy névszói rag, mint a' *fin*, *eszt*, *lapp*, 's ugyanazt jelenti.

De megvan ám nálunk a' *t* rag is, t. i. a' névszók accusativusában (láb-(a)*t*, fej-(e)*t*), 's igenévben, p. o. *tud-at*, *lát-at*, *hasonl-at* 's ezernyi esetben, melly nálunk nem névmód, mint a' finn-eszt-lapp hasonmása, hanem igenév, *nomen verbale*, tehát tiszta névszó.

'S millyen törzsű rag lehet a' *ta* és *na*? Névmasi törzs, mit a' finn stb. mutató névmások bizonyítanak. Ugyan ezen *ta*, *t* névmás a' tulajdonságnévi mód képzője is mind a' finn, mind a' magyar és török-tatár nyelvekben. P. o. *sanonut* szólot, *szöjledi*; *sanottu*, *szöjledük*. Hogy ezen tulajdonságnévi mód képzője csak egy *t*, nem *tt*, már taval kimondtam, lásd M. Nyelv. I, 198. I. — Vajjon a' fosztó *tta*, *ta*, *t*, melly a' finn és a' többi nyelvekben annyira otthonos, összeköttetésben van-e ezen névmutató törzsű raggal és képzővel? nem tudom. A' magyar nyelv *lan* *len* járulékkal különbözteti meg a' másik *ta* *te*, *t-tül*, p. o. *tudat* scientia, *tudatlan* inscius;

ilyen: látatlan, halhatatlan stb. Mikor a' nyelv az igenevet akarja tagadni, ehhez teszi a' *talán, atlan*-t p. o. élet-telen absque vita stb.

Világos lévén már a' *ni* dolognévi rag, a' többi névimódok és igésnevek könnyebben megfejtethők. Ezek vagy az igetörzsbül és névmásbeli rag (képző)-bül állanak, vagy ez utóbbi már képzővel bíró törzshöz járul. Így tudó, tudva, tanítva stb. állanak *tud, tanít* törzsbül, és *ó, va* névmásbul; tudomás, tudomány, tanítvány, tudós, tudás, halál stb. állanak *tudoma, tanítva, tudó, tuda, hala* képzős törzsbül, és *ma, ni, s, l* új képzőbul. A' *tudoma* törzs nem él így nyelvünkben: de él ilyen *ma, mi*, képzős igetörzs a' finnben, esztben, lappban, törökben stb. önállóan és ragokkal, lásd a' 343. lapot. A' *tuda, hala* a' történeti mult képzővel bírnak, lásd a' 338. és 339. l. mellyhöz azután *s* vagy *l* új képző járul. Hogy *s* is névmásbeli törzsnek maradványa, ezer meg ezer példa bizonyítja mindenik nyelvünkben, p. o. a' finn *se* az stb; szerepöl ez számtalan szóképzésben a' finn és török nyelvben; nálunk is kifogyhatatlan. Az *l* különösen előtünik az *ollyan, illyen* stb. szókban, lásd M. Nyelv. I, 159. lap jegyzetét; igen gyakori a' finnben (*lai, läi, li*) és törökben is. A' *ma, mo, mi* hasonlóképp mutató névmás, mint nálunk *ma* = ez, innen *mai nap* = ez nap, 's *ma* ez (nap); a' jakutban közönséges.

Mindössze hatféle képzőt mutat a' magyar nyelv, mellyeket tiszta vagy már képzős törzshöz rakván, névi módokat, igésneveket és igenevet alkot. Együtt adjuk elő mind, mert csak így lehet jól megérteni.

I. tud:

1) *t* *tudat, vét, tét, vétel, tétel* (venni, tenni), *ital, étel*. Ennek megfelel a' finn-eszt-lapp dolognévi mód, mint: *vasztata, peljätä, — vastata, peljada, — vastedet, boalat*. A' magyar accusativus, p. o. *láb-at, kez-et*, mellynek megfelel a' finn-eszt-lapp határozatlan eset, p. o. *käsi* (kät) *kéz, kättä* kezet és *kéz, pää* *fej, päätä* fejet és *fej* stb. 's a' jakut határozatlan accusativus, p. o. *basz* *fej, baszta* fejet stb. A' magyar tulajdonságnévi mód, mint *tudott, látott* (*tudot, látot*), finnül: *tuntenut, sanonut*; szenvedőben *tnnettu, sanottu* stb. A' fosztó *ta-t, at-ot* csak megemlítem, p. o. *tudatlan, élettelen*; finnül *tuntematta, elotta* stb.

2) *ni* *tud-ni*; a' szürjänben *tödni*, a' votjákban *todni*. Megvan a' jakut határozott accusativusban, p. o. *agani* az atyát; meg a' votjákban, p. o. *murtnyä* emberhöz, 's az eszt *ni* ragban, mint *maani*

földre, surmani halálig. Teljes törzse *na*, mibül: *nál*, 's kopott idoma *nyi*, *papnyi* = paphoz. A' tatár accusativus *ni*, p. o. erni férfit, *agani* urat, 's a' török acusativus *ji*, *i* mint *kapu-ji* a' kaput, ugyan az.

3) *ó*, *va* tud-*ó*, tud-*va*. Ez mint névmás isméretes; a' finnben két igésnevet alkot *va* és *ja* képzővel; az első tulajdonság névi, a' másik dolognévi, p. o. *tunteva* wissend, *tunteja* der wissér. Nálunk nem tette meg a' nyelv e' külömböztetést, innen *látó* sehend, és der seher. Szenvedő értelme is van a' magyarnak, mint a' mordvinnak, lásd a' 343. lapot. Azonos ezen képzővel az *u*, *ü*, *i*, *v* képző, melly a' török-tatar és jakutban nomen actoris, és instrumenti-t alkot. Nálunk illyen *ölyv* = ölü, nomen actoris, és *kapu* (kap-mak bezárni) nomen instrumenti. — A' *tudva* különösen a' régi *éleve* = élőhöz tartozik, mellyből az alanyiség kienyészik. *Tudvám*, *tudvád*, *tudvája*, *tudvánk*, *tudvátok*, *tudvájok*; — *tudván*. A' török *olup*, *olub*, *oluben* levő, ez alá tartozik.

4) *ma*, *me* tud-(o)*ma*, tanít-*ma*, tét-(e)*me*. Ez magára nem él nyelvünkben; de gyakori igésnév a' finnben, esztben, lappban, törökben stb. P. o. a' finn *tuntema* = tudoma, *tunteman*, *tuntemassa* stb. eszt *tundma*; mordvin *szodam*, *szodamo* stb. a' 343. lapon; törökök *olma* és *olmak* lenni, finnül *olema*.

5) *l* vagy magára, mint *lep*, *lep-el*, vagy az 1)-vel a' gyöngye igéknél, mint: *hit* és *hitel*, *vét* és *vétel* stb.

II. *tuda*, *tud* és *a* történeti mult képzője:

6) *s* *tuda-s* = tudás

3) *l* *hala-l* = halál

Az *s* képzős a' törökben is gyakori, p. o. *ver* ad, *al* vesz, *veris* *alis* adásvevés.

III. *tudoma*:

2) *ni* *tudoma-ni* = tudomány, *téteme-ni* = tétemény

6) *s* *tudoma-s* = tudomás. A' finnben is *tuntemis*, mibül: *tunteminen*; *tuntemais*, mibül *tuntemaisilla* stb. A' törökben: *olmis* = finn *olemis*, *oleminen* stb.

6 és 1) *st* *tudoma-st* = tudomást.

IV. (tudva) tanítva

2) *ni* tanítva-*ni* = tanítvány

6 és 1) *st* nézve-*st* = nézvést

V. *tudó*

6) *s* *tudó-s* = tudós.

A' *ni* képzőnek *ny*-re összenyomatása, a' *tudomány*, *tanítvány* féle szókban, hasonló az *ölyv*-ben előforduló tüneményhöz. A' votják nyelvben a' *ni* képzőt igen gyakran csak *ny*-nek vagy épen *n*-nek ejtik, p. o. *todini* vagy *todin*, tudni.

Az előadott taglalásban *igésnevek* (névi módok) és *igenevek* nomina verba, együtt vannak, mert azok között nem a' nyelvalkotás, hanem később mindenik nyelvnek saját fejlődése tett különbséget. Innen van, hogy valami szó nálunk igésnév, pedig megfelelő idoma valamely rokon nyelvben nem az, hanem igenév. De kiszedvén a' magyar névimódokat vagy igésneveket, jobban lehet majd szöfüzésileg is meghatározni. 'S könnyebb lesz azok összevete a' göröggel is, mire tán Imre S. úr maga vállalkozik.

Toldat. Mint láttuk, a' jakut *ta* accusativus megfelel a' finneszt *ta te* határozatlan esetnek, melly accus. és nominativus; meg a' magyar *t* accusativusnak, 's a' finn-eszt-lapp infinitivusnak: viszontag a' jakut *ni* accusativ. megfelel a' magyar-szürjän-votják infinitivusnak, 's *na*, *nyä*, *nyi*, *ni* viszonyító ragnak a' magyarban, votjákban, esztben. De még tovább is ér a' találás. A' finn *n* birtoki eset határozott accusativus egyszersmind; sőt a' magyar *nek* *nak* is hoz, *felé* értelmű egyszersmind, p. o. *nekem ment*. A' találás ezt mutatja, hogy a' finn *n* (birtoki eset) határozott accusativ. mint a' jakut *ni* eset: a' magyar *ni* pedig névimód-infinityus-, 's mint ilyen nominativ. és accusativus; továbbá a' *nek*, egyik jelentésinél fogva, a' *nál*-hoz közelit. Ellemben a' *t* magyar rag (lába-t), határozott és határozatlan accusat. a' jakutban határozatlan accusat. a' finn és esztben határozatlan nominat. és accusativ (mint a' magyar *ni* névimód), 's névimód a' finn-eszt-lappban. Hogy még teljesebbé váljék a' kör, megemlékezünk ezekre: telet-szaka, nyarat-szaka, hetet-szaka stb. mellyekben a' *t* rag tökéletesen azonos a' finn *n* birtoki 's a' magyar *nek* raggal. — Ezen találkozás elenyészeti a' finn nyelv úgylattott kölöncségét, hogy a' genitivus egyszersmind accusativus, 's megértésire segít a' magyar különösségnek is, hogy a' *telet-szaka*-félékben a' *t nek* szerepü lehet.

HUNFALVY PÁL.

A' magyar nép talányai.

(Lásd a' 322. lap).

- 236) Ha örökké föl is, még sem lesz puha?
- 237) Micsoda fa legbüdösebb?
- 238) Millyen téglá van legtöbb a' templomban?
- 239) Ruhája kék, teste fehér, fölül csucsos, alul széles, végig édes?
- 240) Garasért megveszem: az egész szoba tele van vele?
- 241) Mellyik a' malomnak az első kereke?
- 242) Miért nincs csizmája a' rókának?
- 243) Pest-Buda közt folyik a' Duna, még is hatvan hat mérföld oda?
- 244) Millyen fát vernek legtöbbet a' gyümölcséért?
- 245) Ki süt mindig, még sem eszik süteményt?
- 246) Mikor legnehezebb az ökör?
- 247) Hogyan megy a' bolha a' szoknyába?
- 248) Ki neveltetett dajka nélkül?
- 249) Minél többször elveszik életemet, annál tovább élek?
- 250) Mikor van az ég felé legtöbb lik?
- 251) Senki, És, Semmi vannak egy házban; Senki kiment az ablakon, Semmi az ajtón, ki maradt ott benn?
- 252) Minek van a' tetején az üstőke, alul a' farka?
- 253) Miért ásítzik az ember?
- 254) Ki tesz több lármát a' templomban, mint egy asszony?
- 255) Ha a' kútba dobom, összetörik: ha a' földre dobom, nem törik össze?

236) Kövécs. — 237) a' kofa. — 238) koczogatott. — 239) egy süveg czukor. — 240) gyertya. — 241) a' taligakerék, mert ez fordul először a' föld szántásánál, melybe a' gabona vettetik. — 242) mert nem hagyja a' lábát megmérni. — 243) Hatvan mezőváros hat mérföld Pest Budához. — 244) a' diófát. — 245) a' nap. — 246) mikor az ember lábára lép. — 247) feketén. — 248) Ádám. — 249) gyertya. — 250) aratáskor a' tarlón. — 251) az És. — 252) a' répának. — 253) mert ébren van. — 254) két asszony. — 255) papiros.

- 256) Sár a' lába, zöld a' nadrágja, furkó a' feje, fa a' ködmenje?
 257) Hogyan lehet egy betűvel Izsákot kiírni?
 258) Micsoda dögre nem szállanak a' kányák?
 259) Millyen gyümölcs van legtöbb?
 260) Négy évig elmaradok, azután haza jövök, 's testvéreim között helyet foglalok?
 261) Hogyan szűrök el a' tejet?
 262) A' kutya miért csóválja a' farkát?
 263) Hosszu bötja, kis kalapja, ezren is ülnek alatta?
 264) Mikor hallotta az egész világ a' számár ordítását?
 265) Uton járó bónika, magát bónikálja, fekete bársony a' lábán, piros papucska?
 266) Millyen szőre van legtöbb a' disznónak?
 267) Hogyan tudhatni meg, melyik a' kolbásznak az első 's melyik a' hátulsó része?
 268) A' tarka tyúk hogyan röptül föl a' padlásra?
 269) Fán a' szalma szalmán a' ruha, ruhán a' hus?
 270) Minek vannak az oldalán a' fogai?
 271) Micsoda vár az, melly mindig világít?
 272) Ki lát többet: a' kinek egy szeme van-e, vagy a' kinek kettő?
 273) Mi nagyobb az Istennél?
 274) Száz disznót, száz nyulat, két száz békát, ki tudna egy hidon áthajtani?
 275) Miért keresi az ember azt, a' mit elvesztett?
 276) Csitteg csattog, csak filléres, fényes farku, nagy törvényes?
 277) Mi nélkül nem lehet lisztet csinálni?
 278) Turbok tolja, kis vas húzza, fehér utána?
 279) Hogyan jár a' farkas legtöbbet?

256) káposzta. — 257) I betűt kell csinálni egy zsákra. — 258) az ördög. — 259) magos. — 260) szökő esztendő. — 261) fejéren. — 262) mert a' farka nem csóváltatja meg a' kutyát. — 263) mák. — 264) vízőzönkő a' Noe bárkájában. — 265) galamb. — 266) tövös. — 267) ha az ember vállára teszi, a' mellyik elől lóg, az lesz első, a' másik meg hátulsó része. — 268) tarkán. — 269) kis gyermek a' bölcsőben vagy ember az ágyon. — 270) a' reszelőnek. — 271) Világosvár. — 272) a' kinek egy szeme van, mert az kettőt lát — 273) a' keresztfa, mellyre feszítették. — 274) akár ki is, mivel minden disznónak egy nyula 's két békája van. — 275) mert nem tudja, hogy hol van. — 276) puska. — 277) gabona nélkül. — 278) gyűszű tű, czérna. — 279) gyalog.

- 280) Miért sűtnek a' parasztok nagyobb kenyeret, mint az urak?
 281) Nekem olyan ládám van, hogy csak négy darab ruha tér bele?
 282) Még az apja alig születik, már a' fia a' ház tetején ül?
 283) Minek van a' hátán a' füle?
 284) Mi lesz sötétte a' világosság, világossá meg a' sötétség által?
 285) Hol van a' macska, ha se kint, se bent nincsen?
 286) Mi az: ha a' házon átdobom, a' vége kezemben marad?
 287) Millyen fa van legtöbb az erdőben?
 288) Miért kötnek az ökörre harangot?
 289) Hárman megittak egy itcze bort, két pénz volt a' bor, hogyan fizették ki, hogy sem egymásnak, sem a' korcsmárosnak nem maradtak adósak?
 290) Miből lesz a' kecske?
 291) Micsoda madár az, melly az ég alatt röpül?
 292) Az én szőrösömet, ha akarom, betolom, ha akarom, kihuzom?
 293) Szél kinyitja, szél beteszi?
 294) Mellyik a' legerősebb állat?
 295) Mit vesz a' ki nem siet?
 296) Ha más alszik: futkozok, ha más futkoz: hallgatok?
 297) Mikor legnagyobb a' tiéd?
 298) Elsőben fehér, azután zöld, azután piros minden gyermek szereti?
 299) Minek a' jele van a' nád hegyén?
 300) Miért áll meg a' szántó ember a' föld végén?
 301) A' ló mikor jános?
 302) Ül fán, palotán, kis ablakon kukucsál?
 303) Oda menjünk, a' hol az este voltunk, úgy tegyünk, mint az este tettünk, két szőröst összetegyünk?
 304) Mellyik vallástul őrizkedik minden ember?

280) mert több kovászt tesznek hozzá. — 281) dió. — 282) füst. — 283) a' földön. — 284) a' csillagok. — 285) az ablakon. — 286) gombolyag. — 287) görbe. — 288) mert nem borjuzzák haranggal. — 289) mindenik fizett egy krajezárt, a' korcsmáros pedig vissza adott mindenkinek egy pénzt. — 290) gidából. — 391) szárnyas. — 292) disznót az ólba. — 293) a' tyúk farkát. — 294) a' csiga. — 295) ha mást nem, időt. — 296) az éjjeli ör. — 297) napkelet 's napnyugotkor az árnyék. — 298) cseresnye — 299) a' számár foga-jele. — 300) mert nem fél, hogy fölbillenik. — 301) mikor bojtorjános. — 302) makk. — 303) alvásra a' szempillákat. — 304) a' kár-vallástul

- 305) Hol foltoztatta meg szent Pál a' köpönyegét?
 306) Mi mellett terem a' bor?
 307) Mikor megy a' víz a' lapról a' dombra?
 308) Láttál-é kenderbül templomot?
 309) Millyen földbe vetik a' répát?
 310) A' Homoki tehenek nem borjuznak akkorát mint a' Hegykői tehenek: mi az?
 311) Mi van legtöbb a' világon?
 312) Ihász! juh hány, víz mig ér?
 313) Mikor állott meg a' nap először?
 314) Micsoda tóba bukik az ember a' nélkül, hogy megnedvesed-
 nék?
 315) Ki nem jár az orra után?
 316) Mit csinál a' nyul, mikor a' hegy tetejére ér?
 317) Mikor ugrik a' bolha legmagasabbat?
 318) Hány nyele van a' Beledi határnak?
 319) Mellyik kosnak van fa lába?
 320) Ollyan piczin, mint az egér feje: még is annyi ablak van rajta, mint a' király házában?
 321) Mikor kipottyan villámlik, 's dörrenik?
 322) Se ajtója, se ablakja; még is sokan laknak benne?
 323) A' vak meglátta a' nyulat, a' sánta utána szaladt, 's megfogta, és a' meztelennek a' zsebjébe dugta?
 324) Ha nyolcz galamb közül kettőt lelövök a' ház tetejéről, hány marad ott?
 325) Mi leghaszontalanabb a' templomban?
 326) A' czigány miért nem hal a' vízbe?
 327) Mikor van a' tiknak legnagyobb baja?

305) a' hol rongyos volt. — 306) a' mag mellett. — 307) mikor az ember sír, könnyez. — 308) láttam a' kender földről. — 309) semmilyenbe, mert magot vetnek. — 310) nem borjuznak akkorát mint egy tehén, hanem csak akkorát mint egy borju. — 311) hely. — 312) egy lovagló eme' kérdéseire válaszul adatott: 300, kengyelig. — 313) mikor Josue megállította. — 314) a' vál-tóba. — 315) a' rák. — 316) a' völgybe megy. — 317) mikor a' gatyá ránczából kiugratják. — 318) hat. — 319) a' fa kosnak. — 320) gyűszű. — 321) szél a' hasból. — 322) sajt 's benne a' kukaczkok. — 323) hazugság. — 324) egy sem, mert a' többi mind elröpül. — 325) a' szószerk teteje, mert ott úgy sem lehet félni a' megázástól. — 326) mert nem hal (piscis), hanem csak czigány. — 327) mikor megdöglök.

- 328) Erdőn terem, kamarában áll, viznél kiáltoz?
 329) Kerten által koszos Kata sőt kér?
 330) Mikor mondják a' papot embernek?
 331) Mellyik ló tartozik a' juhok közé?
 332) Mindig vet, soha sem arat, még is abból él a' mit vet?
 333) Hogyan állanak a' templomban a' szentek?
 334) Micsoda jóság van a' kemenczében?
 335) Hol pirul a' hajnal?
 336) Minek van a' vásárban oldalán a' füle?
 337) Mellyik vár épült föl leghitványabb szerbül, ha valóban abból épült, a' mit neve emlit?
 338) Se keze, se lába még is fölmegey a' hújba (a' padlásra)?
 339) Millyen disznó van legtöbb?
 340) A' farkas millyen húst eszik legtöbbet?
 341) Ki született anya nélkül?
 342) Millyen levél van legtöbb az erdőn?
 343) A' világ kezdetén egy van, a' világ végén is egy van, meg az Évának kellő közepén is egy van?
 344) Ki tud minden nap láb nélkül fölkelni?
 345) Belül tollas, kívül meztelen, még is négy füle van?
 346) Mi áll a' farkán?
 347) Micsoda mester ember dug be legtöbb likat?
 348) Miért van a' kakas maga a' torony csucsán?
 349) Hogyan esik a' hó?
 350) Mikor habzik az ember lába között legjobban?
 351) Hány feje van az embernek?
 352) Micsoda holtak veszik hasznát?

328) mosófa. — 329) retek. — 330) mikor messze van, azt mondják: ott is egy ember jön. — 331) a' tok-ló. — 332) a' téglá vető. — 333) mind kifelé 's egy sem befelé. — 334) az, hogy nem eszi meg, a' mit benne sütnék. — 335) a' nap előtt. — 336) a' fazéknak, szájosnak. — 337) Sár-vár. — 338) füst. — 339) görbe farku. — 340) nyersét. — 341) Ádám. — 342) csutkás. — 343) v. bötü. — 344) a' nap. — 345) párna, vánkös. — 346) a' répa. — 347) a' varga 's csizmadia. — 348) mert ha tyuk volna ott, akkor a' kakas is oda röpülne. — 349) fehéren. — 350) mikor tehenet vagy birkát fej, lába közt lévén a' dézsa. — 351) öt: egy test, két kéz 's két láb-feje. — 352) a' hámunak.

- 353) Husból lettem, hus nem vagyok,
urak előtt kedves vagyok,
sok jót rosszat tesznek velem,
minek oka én nem vagyok?
- 354) Mellyik bot legnehezebb?
- 355) Miért tapogat a' vak?
- 356) Nappal nyugszik, éjjel csattog, bőr szárnyon jár?
- 357) Idres fodros az anyja, vas kalap az apja, szép szemü a' lánya,
ész-vesztő a' veje?
- 358) Mi illik a' görbe fához?
- 359) Hogyan döglik meg a' bolha?
- 360) Minálunk olyan lány van: vas rózsája van?
- 361) Három lotyó egy likba jár?
- 362) Mellyik hónapban esznek legkevesebbet az emberek?
- 363) Hová üt a' mészáros, mikor remekel?
- 364) Kire szorul minden ember, de csak egyszer?
- 365) Hány asszony van a' faluban?
- 366) Miért kapar a' tyúk a' fiainak?
- 367) Ki lopta el apja Istenét?
- 368) Felülök a' csörgöre, elmegyek a' börgöre, veszek ott egy
likasat, beletolom a' pirosat?
- 369) Mikor volt a' Beledi kutyának legnagyobb feje?
- 370) Fekete bőr, piros hús, seggem mozog, bele csúsz?
- 371) Mi az a) a' mi fölmegy a' dombra? b) egy legurgul, c) egy
meg ott marad, d) egy meg elmegy, mellyik kell a' három
közül?
- 372) Ki parancsol az Istennek?

353) író toll. — 354) a' koldus-bot. — 355) mert u' jain nines szeme.
— 356) szárnyas egér. — 357) szőlő. — 358) a' héjja. — 359) feketén. —
360) tü' s ennek foka. — 361) kuruglya, sütőlapát 's pemét. — 362) Február
hónapban, mert csak 28 vagy 29 napja van. — 363) a' szörére. — 364) a'
sírására. — 365) nyolez t. i.: komám-sógor-szomszéd-anyám-néném-hugom-
ángyom- 's bába-asszony. — 366) mert nem tudja őket megszozt atni. — 367)
Rachel, Lábán bálvány isteneit. — 368) koci, vásár, fazék, hus. — 369)
mikor a' fazékba tolta 's fejét nem tudván kihuzni össze kellett törni a' fa-
zokat; erre vonatkozik a' Rába-közben dívott szájárás is: akkora feje van,
mint a' Beledi kutyának. — 370) csizma. — 371) a) tyuk b) tojás c) ganéja
d) tyuk. — 372) a' koldus, midőn (alamizsnát kapván) azt mondja: adjon
Isten ezer ennyit rte.

- 373) Millyen szőr van az ökrön legtöbb?
 374) Mit ígér a' hólnapi nap?
 375) Utánam fut, előttem megy, mellettem jön?
 376) Mellyik felére esik a' róka, mikor meglovízik?
 377) Éjjeli bátor, házi herczeg?
 378) Ádámnak miért mondta az Isten a' paradicsomban: hol vagy Ádám?
 379) Hol nem lehet lopni semmit?
 380) Miért vágja el a' kömives a' téglát?
 381) Három Büki asszony egy ülő helyében megiszik egy akó bort?
 382) Mi lesz a' vén leányból?
 383) Ha összetöröm, nincs az a' mester, a' ki megcsinálja?
 384) Mi lesz szebb az erőszakas halál által?
 385) Mellyik a' legkisebb hal?
 386) A' ki csinálta, annak nem kell; a' ki megveszi, annak nincs rá szüksége; a' kinek kell, az nem tudja?
 387) Mit csinál a' nád, 's gabona arató legtöbbet?
 388) Minek van kívül a' csontja?
 389) Fin fán, palotán, (vagy: ágon ül nem madár) kis ablakon kukucsál?
 390) Micsoda tón lehet száraz lábbal átmenni?
 391) Mikor állott Krisztus egy lábon?
 392) Szép farok, jó farok, vig farok: mi az?
 393) Millyen tolla van legtöbb a' fehér tyúknak?
 394) Ötvenből százat elveszek, ötven még is megmarad, nevét elbérnálják, az árát megnagyobbítják?
 395) Ki a' patak ellensége?
 396) Mikor szenved a' nyúl fog-fájásban?

373) hegyes. — 374) a' mainál eggyel többet. — 375) árnyék. — 376) a' szőrösre. — 377) kutya, macska. — 378) mert nem volt Jakab a' neve. — 379) a' hol semmi sincs. — 380) mert szavára nem válik el. — 381) felső közép 's alsó Büki asszonyok Sopron megye helységeiben. — 382) fiatal menyecske. — 383) tojás. — 384) rák. — 385) a' mellyiknek a' farka legközelebb van a' fejéhez. — 386) koporsó. — 387) likat. — 388) diónak, csigának. — 389) dió. — 390) az aj-tón. — 391) mkoir a' számárra ült. — 392) páva, disznó 's ló farok. — 393) fehér. — 394) ötven kappan. — 395) a' nagy folyó, mert elnyeli. — 396) mikor az agár megfogja vagy is megharapja.

- 397) Mi fogy mindig, ha nő?
 398) Úton megy a' móríka, magát móríkálja, térdig ér a' szakála, hatvanhat kapezája?
 399) Mi van a' templomban csinálás nélkül?
 400) Mellyik vár nem feketül meg soha?
 401) Ri ri récze, miért ri a' récze? azért ri a' récze, mert nincs vér a' bögyiben?
 402) Mi jobb a' jónál?
 403) Mellyik napnak nincs éjszakája?
 404) Mi legédesebb az asszonyoknak?
 405) A' ház tetején van két szem; égig lát?
 306) Mellyik felén van a' lónak legtöbb szőre?
 307) Sem a' világosság, sem a' szél hozzám sebességre nézve nem hasonlít, országokban járok, mellyeket szem soha sem látott, 's egy pillanatban az egész világon átröpülök?
 408) Miért jár a' nyúl gyalog?
 409) Mellyik a' testeden a' legkisebb lik?
 410) Mi legjobb a' borju fején?
 411) Döglött az elevent betakarja?
 412) Micsoda vassal szántottak először?
 413) A' pap hugostul, a' mester feleségestül, három almán hogyan osztotak el, hogy mindenikre egész jusson?
 414) Mellyik tyúknak, nem nőnek föl a' fiai?
 415) Mi van legtöbb a' tenger fenekén?
 416) Vékony vitéz, kertet fon?
 417) Mellyik ló lát úgy hátul, mint elől?
 418) Miért megy a' bika a' rétbe?
 419) Mi lóghat a' falon szeg nélkül?
 420) Erdőn terem, műhelyben csinálják, asszonyok hajtják?

397) az élet. — 398) bak, kecske. — 399) a' hasadék. — 400) Fejérvár. — 401) duda. — 402) a' legjobb. — 403) az utolsó napnak. — 404) a' bolha fogás, mert mindegyik után meg nyalják ujjakat. — 405) kémény. — 406) a' mellyiken a' sörényje lóg. — 407) gondolat. — 408) mert szekéren nem mehet. — 409) a' mellyiken a' veríték kijön. — 410) az egész borju. — 411) hamu. — 412) ujjal. — 413) könnyen, mert (a' pap huga a' mester felesége lévén) noha négyen látszanak lenni, még is csak hárman vannak. — 414) a' fias tyúk csillagnak. — 415) kövécs. — 416) kigyó. — 417) a' vak. — 418) mert nem vezetik. — 419) pókháló, takony. — 420) rokka.

- 421) Mellyik a' legerősebb bötü az a b' c-ben?
 422) Mellyik láb nem jár?
 423) Ha lemegyek a' pinczébe, a' mit én ott hagyok, száz ökör sem húzza föl?
 424) Micsoda szőre van a' szürke lónak?
 425) Mellyik a' legdrágább víz-csöpp?

421) az o bötü, mert evvel hat ökröt is meglehet állítani. — 422) a' pad-harang-asztal-láb. — 423) szél a' hasból. — 424) ló szőre. — 425) mellyet az ügyvéd a' téntába önt?

Philofennus.

Anaximenes rhetorikája.

A' görög rhétorok aldina kiadásában jelent meg először Aristoteles neve alatt egy, Nagy-Sándornak ajánlott, rhetorika, mellyet azomban nem sokára Petrus Victorius, tulajdonlag Vettori Péter Flórenczből (1499 — 1585) lampsacus Anaximenes munkájának lenni állított, 's véleményét fölkarolta a' tudósok legnagyobb része, úgy hogy napjainkban Spengel, müncheni tanár, nem kételkedett már e' munkát Anaximenes neve alatt kiadni. (Anaximenes ars rhetorica quae vulgo fertur Aristotelis ad Alexandrum. Lipese 1850). Ellenben Dr. Campe Greiffenbergből Pommeraniában azt vitatja, hogy e' munka külfölbéle szerzők irataiból van összeállítva. Védveit a' *Philologus* (Zeitschrift für das klassische Alterthum von Schneidewin) 9-ik évfolyamának 1-ső és 2-ik füzetében adja elő, mellyek már azért is érdekelhetik a' M. Nyelvészeti t. olvasóit, mivel ezen munka magyar fordításban is megjelent Kiss Jánostól a' Kisfaludy-Társaság évlapjainak 7-ik kötetében.

A' rhetorika szerzője szerint minden szónoklati tárgyat nyolcz fővédvel — mellyeket a' későbbi rhétorok τελικά κεφάλαια-nak neveztek — lehet indokolni, hogy t. i. igazságos, törvényes, hasznos, szép, kedves, könnyű, lehető és szükséges, vagy mind ezek ellenkezője. Bővíteni lehet még ezen indokolásokat a' hozzájuk hasonló, a' velők ellenkezők által és a' foganatba ment itéletekkel, tehát tekintélyvel. Nem így Aristoteles, ki a' hasznost csak a' javasló, az igazságot csak a' törvénykezési, a' szépet csak a' kitüntetési szónoklatban ajánlja fővédvül. Innen azt következteti Dr.

Campe, hogy rhetorikánk, melly minden fővédvet alkalmaz minden szónoklati nemre, valamelly későbbi kor csinálmánya, arra rendeltetve, hogy a' tanulóknak útmutatásul szolgáljon. De így is nagyon hiányos, mert, például, rhetorikánk szerzője szerint az isteni tiszteletről három értelemben lehet szónokolni, vajjon t. i. föntartassék-e tovább is az eddigi szokás, vagy legyen-e még fény-szerűbb vagy olcsóbb? Az eddigi szokás mellett fölhozza az igazságos-, hasznos-, szép-, kedves-, és lehetségesből merített fővédveket. A' nagyobb fényyszerűséget indokolja az igazsággal 's ennek bővítéseivel, azután a' többi fővédvekkel, de bővítéseik nélkül. Végre a' nagyobb olcsóság kivitelére csak az igazságból merített fővédvet használja, némelly bővítéseivel. — E' hiányoknál fogva nem hihető, hogy Anaximenes, ki Isocrates tanítványa volt, irt volna ilyen tökéletlen munkát.

Nézetem szerint Dr. Campe következtetése is hiányos; mert vitathatjuk-e, hogy minden jeles tanárnak minden tanítványa is mindig és mindenben jeles? Azután az általa kimutatott hiányok valóban nem is azok. Igaz ugyan, hogy Aristoteles szerint a' javasló szónoklat a' hasznosból merit fővédvet, de egyúttal a' többit is föl veszi hozzá, vajjon t. i. szép-vagy igazságos-e valami? *τὰ δ' ἄλλα πρὸς τοῦτο συμπαράλαμβάνει, ἢ δίκαιον ἢ ἀδίκον, ἢ καλὸν ἢ αἰσχρόν.* (Rhetor I, 3.). 'S ezt mindig gyakorolták a' leghíresebb szónokok. Vegyük csak Demosthenest. Az olynthusi első beszéde javasló, serkentvén az athénieket a' Fülöp elleni harcra 's kimutatván a' vele járó hasznót és ellenkező esetben a' kárt; de mind a' mellett az igazságot is használja fővédvül, mondván, hogy az athéniek hálát adjanak az isteneknek, ha nincs is minden úgy a' mint lehetne. (12. l.). Az olynthusi harmadik beszéd szinte javasló 's íme az igazságból merített védok is előfordúl a' színházipénzi törvény ellen. (32. l.). A' rhodiusok szabadságáról tartott beszédben, melly szinte javasló, a' jogot és méltányt is fölhozza védvül (196—199. l.). A' koszorúról irt beszéd törvénykezési, mellyben Demosthenes a' jog- és törvényből merített okokkal védi magát; de azért bőven hivatkozik a' *haszonra* is, mellyet hazájának tett, 's a' *honi érdek* — és *dicsőségre*, mellyet mint államférfi mindig szem előtt tartott. (245—262. l.). — Valamint tehát ezek miatt nem tart-hatjuk Demosthenest gyöngé szónoknak; úgy a' kérdéses rhetorikát sem lehet olly könnyen becsmérlelnünk, mivel az isteni tisz-

teletről fölhozott példában ugyan azt teszi, mit híres szónokok tenni nem haboztak. — Dr. Campe többi védvei ezekben központosulnak: a' rhetorikánkban előforduló határozások sokszor nem egyeznek meg az utánuk következő terjedelmesebb magyarázatokkal; az irány majd a' legremekebb attikai írókra emlékeztet, majd pongyolás; a' rendszerben nem uralkodik logikai törvény, hanem némelly összefüggő tárgyak különszakítvák és viszont. — Hasonló hibák azonban fordulnak elő jelenkori munkákban is, a' mint ezt mindennap olvashatjuk itészeti lapokban, a' nélkül, hogy ezért följogosíttatnánk, minden ilyen munkát, kivétel nélkül, csupa compilatiónak kikiáltani. Döntő például szolgálhat az 1855-ki folyamu *Journal des Débats* decemb. 9-ki száma. Ebben Cuvillier-Fleury ismerteti Thiers „Histoire du Consulat, et de l'Empire“ című munkájának 12-ik kötetét, 's mondja hogy a' bevezetésben álló értekezés a' *történetírásról* semmikép sincs összhangzatban magával a' munkával, melly utóbbi még is a' történetírás remeke. Vajjon tehát Thiers nem írta akár ezen történetet, akár ama bevezetést?

Télfy.

A' magyar nyelv eredetisége 's önfejlése.

Irta Vári-Szabó Sámuel. Első füzet. Kecskeméten 1857.

Ezen munka nem helyesli a' M. Nyelvészet eljárását. Az *előismék* czíme imez: „A' nyelv eredetisége, gyökeressége, nemzetiisége felső nemű gyökér-nyomozás: ezeknek a' többi europai nyelvek körül semmi helyök nincs, hanem csak a' magyar nyelvben.“ — Ezen nyelv méltó, így szól a' 17. lapon, hogy „a' Noé bárkáján keresztül egy család ajakán az uj világba általjött *eredeti pátriárkai nyelvből közvetlenül legegyszerűsebb vonalban eredett elsőszülött nyelvnek*, 's annál fogva a' Babel tornya tövitül széllyeloszlott családok nyelvének, avagy nevelő-anyjának lenni ismertessék.“

A' göcseji nyelvjárás.

II.

(I. Magy. Nyelvészet I. évi folyam 215. lapok.)

Midőn a' Magyar Nyelvészet mult évi folyamában a' göcseji nyelvjárásról közölt kis értéközésemben, a' Zala megyének Göcsej nevű vidékén divatozó 's majdnem egész Zala és Somogy — 's részint Vas (Hegyhát), Sopron (Rábaköz, Répeze-mellék) és Baranya (Ormányság) megyére is kiterjedő magyar beszédet önálló és pedig ódon jellemű „nyelvjárásnak“ neveztem : ezen állításom bebizonyítására még akkor a' nyelvjárás fogalmát képező „a' nyelv anyagán és idomain keresztül vonuló külömbiségek“ közzül csak a' bötük változásait 's némelly sajátságos idomokat és szófüzeteket emelhettem ki.

Azóltá alkalmam volt e' nyelvjárásnak, mondhatnám tajszó-lási oldalával is jobban megismérködnöm ; 's a' Göcsej, 's különösen a' híres Páka vidéki néppel érintköztömben több sajátságos, másutt ismétetlen szót feljegyeznom. Azonkívül igyekeztem ezen nyelvjárás nyelvtani (bötüváltkozás és idomtanra vonatkozó) saját-ságaiba is minél inkább behatni ; — 's így mielőtt multkor kezdett ismétetésemet folytatva a' fenérintött utolsó pontra térnék, legyen szabad a' már elmondottakra vissza pillantanom 's azokhoz némi pótló és kiegészítő jegyzeteket adnom.

Mindenek előtt azomban engedelmet kell kérnem azon bá-torságomért, hogy — mélyen érezvén szükségét a' nyelvünkben létező, nem csak hangjokra, de értékökre nézve is nagyon külömböző két e hang két külömböző jegy általi kifejezésének — a' göcseji szavak leírásában a' szómi nyelv mintájára az ä t is alkalmaztam. És pedig, csakugyan a' szómi nyelv útmutatása szerint ä-

vel jegyzöm a' rövid széles hangu 's az *a* alhangunak megfelelő felhangot p. e' szóban *keze*, *käsi*, val vel (val väl), *nak nek*, (*nak näk*); — *e*-vel pedig a' rövid éles hangu közlő *e-t* mint p. e' szóban *menek*, *menen*.

Annál inkább felhíva érzem magam ezt tenni, mert egy nyelvjárás megismértetése körül a' hang legkisebb árnyalata is fontos; 's már csak azért is igyekeznünk kell annak pontos feljegyezhetésére, mert mint látni fogjuk, egészen egy forma szók, a' szerint a' mint vagy felhangu vagy közlő *e*-vel ejtetnek, egészen mást jelentenek; de főkép azért, mert tudom mi üdvös volna az összes nyelvészetre nézve, ha határozottan meglehetne állapítani, mellyik szóban felhangu, mellyikben közlő a' rövid *e*; — ez pedig tán legelőbb a' különböző nyelvjárásokban divatozó kiejtésök összehasonlítása 's a' rokon nyelvekkel egybehasonlítás által történhetnék. Ki mondja meg ugyan is, melly hangu a' rövid *e* e' szavakban: „betyár, gyertya, deszka? Győr megyében t. i. úgy ejtik ki ezeket (alkalmazva a' fenérintött jegyeket): *bätyár, gyärtya, däsška* — tehát felhanguan, míg Göcsejben így: *betyár, gyertya, deszka*, tehát közlően. Mellyik jobb? Ugy látszik jobb a' közlő *e* fölvétele, mert az *e* a' felhozott szókban alhanguval van egy szóban együtt, pedig a' magyar nyelv sarkszabályai szerint egy szóban al 's felhangu szólók (önhangzók) nem találkozhatnak. — Így lehetne aztán eldönteni, ha romlásra mutat-e illy féle göcseji szó mint: *perányi*, *vesárnap* stb., vagy csak fonák kiejtés-e? *)

A' göcseji nyelvjárás eltéréseit következőkben mutattam fel:

I. A' nyelv anyagára 's különösen a' bötü-változásra nézve mindenek előtt: 1) a' kettős szólókat említöttem, 's előadván, hogy a' közönségesen divatozókon kívül itt: *üé, uó*, és *üö* (*uá* nincs) is ejtetik, — megérintöttem, hogy ezen kettős hangzók, mint látszik, nem csak az: *e, o, u*-nak nyújtására szolgálnak, hanem hogy bennök — legalább többnyire —, melyebb szófejtési ok is rejlik, mi tán a' rokon nyelvekből lehetne földerithető, 's mit avval támogattam, hogy a' hosszú *é, ó, ú*, nem épen mindig ejtetik kettős hangzónak (*é, i-vé, ú, ó-vá* válván), mint a' palóczban történik; 's hogy a' hosszú *á* mellett illy nyújtó hangot soha sem hallani, hacsak a-a eredményének nem vesszük. Azonkívül az: *üö* gyakran *öl, ül* szótagok helyett áll.

*) I. Magy. Ny. I, 221. l. jegyz.

Figyelmet érdemel e' részben még, hogy a' kettős szólók nem is mindig akkor ejtetnek, mikor közönségesen az *e*, *o*, *u* nyujtatik; hanem, különösen az *ie*, sokszor olly szókban is előfordul, melyek *it*-re végződnek, p. taniét, kariét, nyáriét, táriét stb. azaz: tanít, kerít, nyerít, terít. 2) A' bötük egymással fölcserélését tárgyalván előszámláltam előbb a' *szólók* (*önhangzók*) változását azután a' szólatlanokét (mássalhangzók). Példákat mindegyikre később sorolok fel, itt legyen szabad némelyeket pótolnom. Ugyan is:

f, a' szó végén néha *p*-nek ejtetik p. Juózsep, Jósef;

d, a' *t* előtt vagy kimarad, vagy *t*-vé áthasoníttatik. Az első történik, ha *d* előtt még más szólatlan van: p. *montok*, mondtuk, *hortam* hordtam; máskor áthasonul, p. *tuttam* tudtam, *attam* adtam;

gy, hasonlólag *t* előtt avvá áthasonul p. *hattam*, hagytam;

j, a' szó és szótag elején többnyire *gy*-nek ejtetik, az igénél a' *ja* *já* végzés: *gya*, *gye* (közlő) p. *kirgye*, *dobgya*; azomban ha *p* áll előtte, mindig *ty* p. *kaptya* kapja, *aptya* apja, *szoptya* szopja, *tiptye*, tépje; — *d* után ezen hangot néha egyes, néha kettős *gy*-vé változtatja p. *mongya* mondja, *aggya* adja; — *t* után, az igék foglaló módját kivéve, hol rendesen *ts* v. *ss*-é válik, *ty*-vé leszén, p. *táttya* tátja, *kaputtya*, kaputja; *l* után eltűnik p. *halla* hallja, *nem valla* meg nem vallja meg; néha *sz* (*s*, *z*) és *v*-vel váltakozik, miről alább.

l, a' szó végén elmarad, különösen *ál él* végzésű szókban: p. *kapá* kapál,

m, a' szó elején kimarad néha, p. *eg*, meg; különösen *mond*-ban, összetételeknél, p. *asz'* *ontu*, azt mondta, *asz'ongya* azt mondja. *)

sz, néha hehezettel mondatik: p. *visszha* vissza, *összhö* vagy *összvöl* (összvöl) össze. **)

rl, többnyire *ll* p. *kollát* korlát, *üöll* örl, *salluó* sarló, *talluó* tarló; — vagy néha *r*, p. *saruó*, *taruó*. ***)

*) Ez az *m* olvadáságát, nyelvünkben is, mutatja. A' latinban ilyen okból esett kivétel alá, t. i. versekben. H. P.

**) Ezeket tán így kell írni: *viszha*, *összhö* vagy *összo*; idetartozik *hoszhu* is. Ezekben a' kettős *sz* a' *h* hasonulásából lett. H. P.

***) Ezekben az ejtés csak egy *r*-et hallat, mi más nyelvben is fordul elő. Alkalmasint így ejtik: *ta'ruó*, *sa'ruó* Másutt e' szót: *arra*, *erre*-t is így ejtik: *a'ra*, *e're*. H. P.

- t, ha utána *v* következik *d*-vé lágyul, a' *v* pedig ez esetben *f*-nek hangzik p. *ödfän* ötven, *hadfan* hatvan, *hüdfän* hetven, *od fan* ott van, *hidfän* v. *hüsfän* hitvány, sovány.
- v, két szóló közt mindig kimarad, úgy hogy aztán ezen két szóló, ha kettős szólót képezhetnek, egy szótagba olvad össze p. *hüöl* hüvely, *hüök* hüvelk, *küecs* kövecs, *fuakonny*i fuvalkodni, *luak* lovak, *há=hoá* hová. Néha *h*-vá változik p. *bihal*=bivaly, *föhény* fővény; valamint viszont mondatik *korács* ebbül *koh-ács*. *D* vagy *t* után *f*-vé válik lásd *t* alatt. A' szó elejéről is néha elmarad, p. *áj*=váj, közönségesen *ás* értelemben, hol tehát a' *j*=s (sz, z), mi többször előfordul p. *kujter* (culter) és *kusz-tora*=kés, a' mint általában a' szellemek pótolhatják egymást *) mint e' példából kitünik: *fö(v)*=fej, fejt, *fes*-lik. **) Így *ró(v)* *roj*t, *rost*; *fü* (füv) *füj*j, *füz* (tán keskeny fűforma leveleiről), *kö(v)* göcsejben *küj*j, *kös-öntyü* (?)
- z, a' szó elején sokszor kihagyatik p. *ászlúó* zászló, *áp* záp (tojás). A' szó vagy szótag végén sokszor *sz*-nek ejtetik p. *asz'tuttam*, azt tudtam.

Megjegyzendő itt a' göcseji nyelv azon sajátága, hogy, míg egy részt sok szóban, különösen némelly helység-neveknél — valódi barbar hangtorlatot tűr (Szepetk, Batyk, Dötk) — más részt közönségesen betoldott szólókkal (sevákkal) beszél. Mondják t. i. *egvuót mondova*, meg volt mondva, *rígen ü-vuót fälüjtävü* régen el volt felejtve, *rá van tanítova* rá van tanítva, *könyvöbü is tud* könyvből is tud.

Vannak szók, melyekben a' bötük átvettetnek, mint *zsurmul* morzsol, *Büdänek* Benedek; hogy pedig sok szó felhangu, mely közönségesen alhangon ejtetik — említöttem.

II. Áttérek az idomokban mutatkozó külömbiségekre, 's itt legelőbb is azon állításom támogatására, miszerint t. i. a' Göcsejben változatlanul használt *väl*, *näl* és *hoz* eredeti alakjaik ezen viszonyítóknak, 's régi gyökök, valamint: kor, kép sat. felhozom azon tényt, hogy a' *szor*, *szer* képző a' Göcsejben szinte mindig csak ere-

*) L. Boller. Die finnischen Sprachen 59. lap. V. alatt.

**) L. Hunfalvy P.: Török magyar finn szók egybehasonlítása 118. lap.

deti 's most is divó gyöki alakjában függesztetik a' számnévhez, így tehát : *háromszer, hatszer, százszer, sokszer, többszer* (nem-ször).

Ezek szerint szemmel látható, miként változik egy név, viszonyítóvá. *Kor, kép* nevek, 's változatlanul tétetnek — még nem függesztetnek, a' szó mellé, *szer*-nek mint névnek értelme szinte ismeretes, 's a' göcseji nyelvjárás úgy bánik vele mint az előbbiekekkel, de a' közönséges nyelvszokás már *szor* idomot is használ melléte, 's kezd tűnni névi érvénye; — *vál hoz nál* viszonyítóknál végre csak már a' göcseji nyelvből tudhatjuk, hogy valaha szinte nevek voltak, de értelmöket nem sejtjük.

A' személy ragokat illetőleg röviden ismételtem, hogy a' birtokos : *é* után, — vagy jobban előtt — mindig kitétetik a' harmadik személy ragja így : *magam-ej-é* *) ; kivéve, ha már a' szónál amug is van harmadik személyi rag p. *aptyá-jié*.

Ezen személyragok többesére nézve szinte emlékeztetbe hozom azon sajátságot, hogy a' többesben az egyesnek szólója rendszeren megmarad p. *házam, házank, házod, házotok, kártem, kártánk, válám, válánk*. Így az igeragozásnál is, de főkép csak a' tárgyinnál itt azomban minden időben, p. :

teszem tesszek	hallom hallok
teszed teszitek	hallod hallátok
teszi teszik	halla hallák
tudom(tom) tuggyok	läsem läsek
tudod(tod) tuggyátok	läsed läsitek
uggya tuggyák	läsi läsik

Mult időben

tettäm tettek	hallottam hallottok
tettäd tettitek	hallottad hallottátok
tette tettik	hallotta hallották
tuttam tuttok	lästäm lästek
tuttad tuttátok	lästäd lästitek
tutta tutták	läste lestik sat.

A' nem tárgyi hajlításban a' bötü változás a' közönséges szabályok szerint történik, p. *teszek, teszünk*.

*) Nyilván csak az *é*-nek kettözö ejtésiből van ez.

Pótlólag elő kell itt adnom első értéközésöm olta tett azon tapasztalatimat, hogy t. i.

1) a' göcseji nyelvjárásban a többes szám ragja sokszor, — birtokragok után mindig — megkettőztetetik így: *luak* és *luakok* (lovak), *gazdáim*, *uraim*, *uraimak*, *házaink* stb.

2) hogy a' tárgyi viszonyrag nagyon sokszor elhagyatik, mint közönségesen is mondjuk: *fa vágó* = fát vágó. De a' göcseji továbbá ezt is mondja: *fa vágnyi*, *kenyér sütnyi*, *ä ment tähän kárásnyi*, *asz'onta* azt mondta, *asz'ongya* azt mondja, *asz'tuttam* azt tudtam, *asz'tom äm* úgy tudom äm, *micsinyäl* mit csinál?

3) hogy a' t-re végződő igéknél a' mult időnek *ott ett* ragja gyakorta kihagyatik, p. *futtunk* *) *futottunk*, *ä vättek* el vetettük; mely utóbbi szó lényegesen különbözik ettül: *ä vettek* mi azt jelentí: el vettük. A' közlő és felhangu e különbsége ezen szóokban is feltünő: p. *lästek* = lestük öt, *lästük* ök lestek, *lässek* lessük öt, *lässäk* lessek;

4) hogy a' kisebb szók megszoktak toldatni p. *ittennük* = itt, *ottonnak* ott, *hamarosän* hamar, *rövidäsän* röviden, 's hogy a' felsőbb fok némelly tulajdonság-szóknál különös idomu, m. *sokkelebb* sokkal több, *szebbebb* igen szép.

III. A' göcseji nyelvrül vázolt kép kiegészítéseül álljanak itt végre némely sajátságos szók és szólamok, híven leírva, a' mennyire lehetett, a' nép kiejtése után.

áj = váj, ás, *katat*.

áj sirájuó sirásó.

aptyok apjuk, a' férj czíme rendesen.

áti — át, által; *áti atta ä kúcsokat*.

ajába azért, mind a' mellett, még is.

áklányi hevenyében össze csinálni, *az a ház csak u'vvan öszvö äkláva*.

akomodik alkonyodik

aggfü az, melly legelőször kaszáltatik, 's melly szárítva széna; *aggfü kaszáláskor*, = széna kaszáláskor.

átitnyi — állítani. *Az Istännäk se átított meg ökreimeket*.

bokála = nagy korsó (pokal).

*) Itt tulajdonkép csak a' segéd szóló marad. el, így: *fut-tunk*, *futottunk* helyett, stb. H. P.

balaska balta.

bonczos kőczos, *bonczos a'* hajam még nem tuttam meg fűsükönnyi.
böhény szarvas marha bele, gyomra, böndő.

billing szőlőfürt.

bürek fa — eger fa.

belü be; *gyere belü*

borona fa gerenda a' szoba padolatában és épületek oldalában.

boronás épület, egymásra rakott gerendákból építve és sárral betapasztva, *boronázat* = gerendázat a' fenebbi értelemben.

borközbü vuótam, kissé boros voltam.

bihal v. *bihuó* bival.

borgyu bornyu.

barisnya bokor borostyán.

*bakfinczozn*yi hengeríteni; *kibakfinczozták ä* horduót csinnyán *äh* hajlikbu, a' hordót a' szélére hajtva kihengerítették a' hegyi pinczéből.

bajcza bajusz, *bä nabbajczája van*, be nagy bajsza van.

bucsiér fonott kosár, melyben tojást tartanak, s minthogy egyben rendszeren 90 darab fér: *äbbucésir tikmony* azt jelenti, 90 darab tojás.

bucska kis hordócska

bugyoga agyag korsó, melynek fülén lyuk van, hol kibugyog a' viz.

bonta (disznuó) bundás hosszú szőrü.

czuódor v. *czüüdör* vezeték név.

czämendä, ronda, különösen rút, erkölcsi tekintetben.

csillegetüö = cselegető, = csenekető = lopogató, mint ige is használatik: *dä bizony ä' csilleget*, de bizony ez lopogat.

csuhu (Rábaköz) zsombék, süppedék.

csaramáz (Répczemellék) lármáz.

csicsa v. *csicsuók* István

csádié csalit.

csiny hordónál a' feneke körülő széle, *csinnyára átitnyi ä* horduót = felállítani.

csír = sér = sár, *csiéros* sáros; *hüriüpiül ä káriék ä csiérba*.

csüllüg kullog, lézeng.

csapa *) nyom emberi és állati, úgy szinte kerék csapás, v. — vágás.

*) A' *csap* gyök törökben menést, járást jelent, p. o. *csap*-mak gyorsan, ügetve menni, *csapin*-mak hozzáfutni. Ez értelem van a' magyar *csapás*, *csapat*, *csapinós* szókban is. H. P.

csärkäl = kémel, vigyáz, *megcserkütö* megvigyázta, kikémelte.
csörgölüö uóma, vagy *csörgüö*, neme az almának, mellynek magvai
 tokjaiban csörögnek.

csürök három lábu kis fa, mellyet a' gyermekek ütnek játékból,
csürköt vetnyi v. *csürkünyi* illy csürökkel játszani.

csürkös befelé álló p. — *lábu görbe* befelé álló (löcs-)lábu.

cseke jó izü szőlőfaj.

csira (marha) az apró veres szörü kis szarvu faj.

divuó — dió.

darál sokat beszél, *ne daráll má annyit*.

döhös dühös.

dobnyi dobni, ezen értelemben is: ütni, p. *a minap* *äläsett az öcsiém*,
ies ummäg dobta magát honno; — (és úgy megütötte magát
 hogy no!)

dulló így hívják Rábaközben az adó behajtása végett a' fizetni nem
 akarókhöz beszállásolt hajdut. *)

dergányi mángorlani, *dergáluó fa* lapos fa, mellyel mángorlanak,
 mángorló fa.

döngület kerek halom.

eg c. h. meg, *eseg* = esmeg = ismét, hallani így is: *megeseg*, söt: *meg-*
megeseg; *eseg néha* = ime! p. *ment mendegiélt, hát eseg eg lát* etc.

engem, *énym* c. h. engem, enyém.

ärkölsös = akaratos, a' lovakról *erkölsös lú* makacs, csökönös ló
egyszeri — *egyszeri* = egyik, — másik: *egyszeri illen egyszeri ollan*
 egyik ilyen, másik olyan.

äkländez alkalmatlankodik.

äliéznyi = előcsépelni, *äliézet* gabona, melly az első vagy előcsé-
 pelés által nyeretik, —

äkäcsölüönnyi (elkäcsölödni) elvesztegetni.

ájába = ajába.

förfi férjfi, *csunya mörges äfförfi*.

firho ferjhez, *há lett ä lányo? rigen ä szakatt ä háztu, firho ment*
szeginy.

fuór v. *fuar* = fuvar.

fuát v. *fuját* = fuvat, hófuvat.

*) A' székelyek a' szolgabíró-t hitták *dülönak*. *Dü* annyi, mint *praeda*,
 innen *dülü* *praedari*; *dús* kinek sok *dúja* van, gazdag. Lehet, hogy azután
 ingó vagyont jelentett; ebből megfejtethető a' *dülő* = *dülló*. H. P.

fa siser favágók, kik az erdőben dolgoznak.

fokla hasított fenyűszál világításra = fáklya.

folyár kicsapongó, *foldár* ilátet il.

fa fürgetű fából készített lakat.

fincz *finczot* *rugott* az *ökör* = kirugott.

göbe emse disznó.

gicza ártány d.

gicza csomó szalma a' ház födelén, *kirántott* *eggicza* szuómát az *üstökbü*.

gyángyi = anyi, ángyocska.

goromba ez értelemben is: ostoba: *mit nízöl* *goromba*; *nem látod?* *gerenda*. Ezt láttam egy szoba gerendájára felírva.

görhes sovány vézna: *görhes* *disznuó* *makkal* *úmodik*.

görnye (Rábaköz) sovány, tán innen: *görnyedez* = elsoványodik.

gyiég = jég, *gyeges* jeges.

gyomátos (Rábaköz) ételben válogató, finnyás.

gerebenyes az *ut* göcsörtös.

gyűök *jövök*, *gyűö* *jövő*, *gyűö* *hiéten*, *jövö* *héten*.

gyel jel.

gyárás járás.

gyut jut

gyojt gyujt.

halálos *huóttig* = mind halálíg.

há *hová*; *há* *misz* *má*!

hinya, hívni.

hidfán *hitvány*, *kicsiny*, *sovány*, *ellenkezője* a' *deréknak*: az *ién* *lányom* *derekabb* *mínd* *á* *tiéd*, *mer* *biz* *a* *fenye* *hidfán* — csak a' *testre* vonatkozik.

hüöl hüvely.

hüök hüvelyk, *Hüökköm* *Jancsi* a' nép-mesében *Babszem* *Jankó*, *Hans* *Daum* *lang*, *Tom* *Pouce* stb.

hanom vagy *halom* (=n) e. h. *hanem*.

hi, *híj* vagy *hiél* padlás, különösen széna padlás, *ma* *íjjal* *á* *hiba* *hátom*.*)

hajhattya hajthatja.

hamarosan hamar, előreláthatlanul.

*) A' széhelyeknél: *hiü*.

hosszi = hosszú.

ha' = *hadd*, *a'* következő szólatlant kettőztetetik, vagy is a *ha'* végén levő szellet azzá áthasoníttatik p. *hannizzám meg a szemeközt!*

háskúó hágszó.

hüürüöl hangutánzó szó, *éhüürüöl a küriék a csiérba.*

hüös = *hües* = *hüves*, *hüs*.

hasítnya hasítani.

horgos mély hegyi út.

irnya írni; *inynya* inni.

ippeg épen.

i' = *igy ittígy*, *igy tégy*, *ikküö* *igy* kell.

innéd innen.

juószág gabona *az idén küriés a juószág, derága lesz a juószág* stb. *jába* *hijába*, *a sükátnak jába bászisz.*

iziék dudva gyom.

köllöttám (Rk.) *a köllöttám gyünnyi tülö e. h. elkellett jönnöm; rám parancsút, megköllöttám tennyi.*

kupá mély völgy, és tarkó; *ukkupába vágto hommingyá álasett; kupájába az üzi öregekről, elgyengült.*

kähül köhög, *kähä* hurut, *kähés* hurutos náthás.

kollát korlát, *Kollátszeg* helységnev.

kuóriéznyi böngésznyi.

kancza szür hosszú földig érő kivarratlan szür, ellentéte *a' pásztorsnak.*

kadarka szőlőfaj.

käläkuólál tántorog.

kuódís koldus.

küj, *küjjet* kő, követ

küecs kövecs.

kappant, *kappantot*, *kappan*.

kámpul arczfintorgatás által kicsúfol, *kikámpúta*, *a gyámek kámpú.*

köpász = *kopasz*, *köpászhegy*, hely név Zalában.

köpászt = *kopaszt*, *kövászt*, vagy *köaszt* kifejt, kibont különösen: *disznuót köaszt fejt, megfejt*, stb.

kujter kés, *kusztora* nagyobb bicsak.

kuóter börtön.

konyoru himlő (másutt: *kanyaró* die Masern.)

kajált kiált.

kövät ez értelemben is = *kér*, *megkövätäm átossággal*, *hosszuóvüü ne vitsük*.

kányiér kirnyi kenyeret kérni.

kicsínyesän *kicsínyeskiént*.

köserü, *kösärväs* keserü, keserves.

kärtész *bujtór* kertész legény.

koriét koráz, korán jár.

kié kend, *kiétek* kendtek.

kujtorog = csavarog.

kuics = kules.

koács = kovács.

kohínyi = kopagtatni, *ki kohulla äzt ä horduót?*

körpecz kosárka, körbchen.

küczölü v. *köczölü* lepedő, melyet az asszonyok hátukra kötnek, és benne szénát, szalmát visznek haza, különösen a' fű sarlózásnál használják — *hozz ekküczölü szienát*, *hozz egy lepedővel*. —

kurcsolál ólalkodik, tétlenül lézeng.

kancsáloluólik ugyan az.

kársz *faru disznó* mellynek farán felálló serte van.

kuli (tehén) elgörbült szarvu marha, ellenkezője a': „czimeres“ nek, melly nagy előálló szarvval ékesködik.

karcz = sarcz (?) azon illeték, melly a' pap, tanító stb. részére a' faluban beszédetik; *karczgabona*.

ludvírcz = lidércz.

ländek = bükköny, babó.

länkät liheg.

linkuó süppedék, *linkuós* mocsáros, süppedékes.

má = már.

máj nap = mái nap = egész nap, *má m'csinász májnap?*

micsida = micsoda.

mony, *tikmony* tojás.

mörge = mérges.

mind'tig = mindig.

müveli — euphemismus a' szokott káronkodás helyett.

mihänest = mihelyt.

mörre merre.

- mihán* miatt: *ä mihán ä kölök mihán kárütäm ién äbbä a bajba.*
meghasznát ä bor, megártot, megvert.
märäklä mind két végin meghegyezett fa, asztag és kazal fődésre.
megintlän, és *megintlännäk,* és, még, aztán helyett, p. *ién vuótam ott*
megintlän ä bátyám stb.
meg sokszor aztán, megint helyett p. *ha végig húznak meg levátnäk,*
miég se mondhatom máskép mint a' hogy vuót.
másik e. h. más. Egy kanász nekem azt beszélte: *Hát megtisztölöm*
átasságguöl, ä minap miégis älopták azok äz akasztuófák ä disz-
naimakat, iés üstönt ä mentäm ä gyegyzüöhö, iés adott az nä-
kem ollan igasságot, hogy hát avväl kärühätem ä fuókámat
(falka), iés aszonta, ha ehhiét müva eg nem találom ä disznaima-
kat, foggyak ä gyünnyi, äd ü másikat, mast meg nem akar
annyi. —
muód (mód) tehetség, *muodos ämber* tehetös, *van benn muögya,*
teheti.
muka munka.
miés müves, *külmies* kömüves.
murnya fővény, mellyet úttatarozásra használnak (Schotter).
mukucs évét, mókus.
moczorog nyöszörög.
nyavalás, roszt, hitvány.
napos naptján, valamelly bizonyos nap p. o. *István király napos*
naptján.
nekiye neki (niekie, niekije).
nám lám, ná' mondom, lám mondom, *ná' megmondtam.*
onniéd onnét, onnan.
örre erre.
öböl kebel, *öblibä tette,* keblébe tette.
öszütt együtt.
öszväl össze.
ottännak ott.
ojt olt.
peig pedig.
pösziérece valami keserü gyógyfü, székfü.
pu:sdul — kü, a' csirkékröl, kikelnek.
part domb.
pelva-polyva, *pelva kuttyuó* polyvatartó hely.

pállu sajtár = párló sajtár, szapuló —

párúnyi szapulni.

perányi parányi.

patkuó szarvas (Kipfl), *mízes mákos patkuó*.

püőtyü dugasz.

porhányi (p. kukoriczát), = porhanyítani, az első kapálásról mondatik, *ü menüink krumpli porhányi*.

pontoluódik v. *pántáluódik* zsörtölódik.

pärgyuó, sík mező, puszta, *kün lakik ü pärgyuón* (tán innen *pärgyuóka* pille).

porokonnyá tette = por rokonná, tönkre.

parantyás párás, *parantyás ü bajczája*.

ratok szőlőfaj (ragszölő).

rühänt dörzsöl (valaminek neki dörzsöl; *rühänt* egyszer) *egyät rühäntett ü gyójtúóval*; innen *rühöl* többször dörzsöl, dörgölődik és *rühölódik*, vakarózik, fészkelődik, nyughatatlanodik.

rinya rini.

regy (Répczemellék) évkarika a' fán.

rövidesen röviden.

röhennyi rohanni.

rokkony rokon.

raczkuó (disznó), *melly se kondor se egészen síma, se fehér se füstös*.

sinya sirni.

szinnya szidni.

szintig szinte.

szalados (Vas megyében) tésztás étel, *mellynek tölteléke csirázott gabnából készítették*.

szappant = szappan.

szia = sziva = szilva. *Sziágy* (szilvágy) helység név.

sziács = *szivács*, forgács, vékony hasogatott vessző.

szüsz ürügy, *avál ü szüszszül*, azon ürügy alatt.

sallat untat.

szakos egyenetlen, *dárabosnak az út szakos helylyel közzel az út egyenetlen*, göcsörtös, sáros.

szüle fujt náki, hire volt.

szün, *szin szünö világát se láttom épen nem láttam*.

sáncz árok.

süretnyi = születni.

sokárig sokáig.

süög = süeg = süveg, süögünnyi süvegelni.

sipka sapka.

siákod sívalkodik, elkiáltja magát; *ä* siákotta magát.

súk sulyk sulyok.

szakadik apró darázs.

szöntyörönni szenderedni, *ä* szöntyöröttem, elszenderültem, elaludtam.

söntés pohárszék koresmában (schenktisch).

számlik -- szántódik, *juól számlik ä füöd* jól lehet szántani. *)

szenyel (*ä* pipä) szenel — szelel.

tükä töke, szüllüü tükä.

töl fa tölgy fa.

tartatlan rossz, hiába való, *tartatlan emmarha*, mit nem érdemes tartani,

tarhatnyi tarthatni.

tom tudom, *nem tom*; *asz'tom* azt tudom, azt gondolom, *asz'tuttam* azt gondoltam.

tettäm így a' mult időben ez értelemben is: véltem, gondoltam, *asz'tettäm eg huót*, úgy vélekedtem, hogy meghalt. *Aziér fogtunk ä gyünnyi mer asz'tettek*, hojjobb meggyälennyi stb.

tuli piros tűz piros (szómi tuli = tűz); *tuli piros hupi kík*, közm.

tähän tehén, *ä voutunk tähän käräsnyi*.

többírüü többet érö.

töstönögnyi, töprenködni, tanakodni.

tisztán, egészen, épen, *tisztán ä falu végén lakik*.

topor balaska széles foku balta, bárd.

unos untig untig, mikor unos untig ettäk.

üöl örl, öröl.

üött üvöltött, *kiggyuót biékát üöttött rá*.

ü' úgy, *uvvan úgy van*, ükküö úgy kell.

üstönt üstönlést tüstént.

üög = üeg = üveg.

üsszül öszszel.

..*) A' székeleyknél is így mondják.

üstök zsuppos ház eleje.

uraimak uraim.

verga = *varga*.

vergánya *vargánya*.

välencsä venyige, szőlővessző.

värüö velő.

värüö malacz verni való, ölni való malacz.

vaj vagy

víkippan egészen, tökéletesen, *nem tom víkippan* megmondanyi, hokkicsida.

vígrä arra *vígrä* a' mi azt illeti.

vázsa v. *vázso* bab.

zsuólás részeg.

zsurmul morzsol, *kukoriczát zsurmuni* vagy *törni*.

züknyi lökni, megzúhtó megtaszította.

zsirka töpörtyü, csörge.

TORKOS SÁNDOR.

Könyvismértetés.

Über die Fremdwörter im Magyarischen. Eine sprachwissenschaftliche Studie von Johann Zsahourek. Prag 1856. Druck von Johann Spurny, Grosse Karls-Gasse Nr. 184—1.

Az idegen nyelvekből kölcsön vett szók vizsgálata 's nyomozása több tekintetből érdekes. Azok, ha és hol kinyomozhatók, felvilágosítást adnak a' dolgok és fogalmak terjedése, 's a' népek érintkezése stb. felül, millyent más uton hasztalan keresne az ember; azért nem kevesbbé érdemel figyelmet, mint a' törzsrokon nyelvek közti hasonlatosság vagy különbség kutatása.

A' nagy hírű Pottnak (Pott's Etym. Forschungen II. B. S. 367.) e' nézetet kifejező állítását választván szerzőnk jelszóul bocsátá napfényre előttünk fekvő művét. 'S mi örömmel bevalljuk, hogy Zahourek úr jó szolgálatot tett a' magyar nyelvészetnek, az által, hogy nyelvészeti nyomozásaink kiegészítése 's világosítása végett a' nyelvünkben meghonosított idegen szókat tűzte vizsgálódásai tárgyául.

Az érdekes munka csak 51 lapra terjed, mellynek 3-dik lapján megérintvén szerző a' magyar nyelvtudomány jelen álláspontját, 's azon elv igazságát, miszerint a' hasonlító magyar nyelvészetben a' szuómit kell kiindulási pontul felvenni, átmegy (4. l.) azon tény fölemlítésére, miszerint a' történetben hatalmasan fölépett egy nemzetnek, így a' magyarnak nyelve sem vonható ki magát azon változások alól, mellyek annak külsejét (hangjait) érték; különösen kiemeli Riedl Szendének azon állításait: hogy a' magyar nyelv a' szuómiával összevetve mássalhangzói jellemet tüntet elé; az utóhangot, melly a' szuómiban maiglan megtartatott, az egyszerű szótörzsebben elvetette, mi által a' hangsulynak két irányban működő

befolyása alatt, hangzóinak minőségét és mennyiségét is elvesztette; ikerhangzóit összehúzta; a' szuómiban olly közönséges hiatust nagyrészt mássalhangzók betoldása által megszüntette; ikermássalhangzókat fejlesztett; régi és könnyű ragszóit részint megerősítette, részint új nehezebbekkel felcserélte (Blätter für Kunst und Literatur Jahrgang 1856 Nro XII).

Ezen változásoknak okát szerző a' szomszéd nyelveknek, melyek között egy szétszaggatott szigetkint áll, nevezetös befolyásában leli; mit tagadni alig lehet, ámbár e' befolyást régtől fogva tulságosan nagyra szerették mondogatni. A' magyar nyelv szókincse tagadhatlan sok idegen, főleg szláv elemmel van vegyítve. sőt idomában is találtaik, minek idegen eredete első tekintetre szembeötlök, például: a' nok nők képző (bajnok *) = ószláv: boj-nok); de azért a' magyar nyelv igazi, sokkal mélyebben fekvő viszonyokra alapított lényét (mivoltát) sehogy sem változtatta, hanem inkább az idegen anyagot, (mert a' tudomány jelen álláspontján egy kevert nyelv — Mischsprache — nem más, mint egy bölcseleti semmi=Unding) nagy részt meghódítván saját szelleméhez idomította, a' nélkül, hogy bel épületében (szervezetében) lényeges változást szenvedett volna.

Egy nyelv idegen szavainak tudományos összeállításánál szükség megkülönböztetni a' szellemi elvet (das geistige Princip), melyen a' nyelv belszervezete (organismus) alapszik, a' nyelv hangtani (phoneticus) oldalától (5. l.). Ez által nyerik azok a' méltatást, de egyszersmind, a' mennyire a' vizsgálat változásai törvényeibe behatni, 's összefüggéseket felfogni képes, jelentésük közelebbi meghatározását is. Nem annyira a' nyelvtani törvények, mint inkább a' hangok alakulása az, minek tekervényes, 's sötét utjaira vethet, 's kell, hogy vessen, az idegen szók nyomozása világosságot. Tudniillik a' hangalakulás két egymást néha kölcsönösen támogató, de gyakran egymással küzdő törvénytől függ. A' pusztá műszerbeli elv, melly a' nyelv szerveinek tulajdonságából, 's összehatásából ered, a' hangok természeti rokonságát követi (6. l.); a' szellemi

*) A' nok, nak képző altaji nyelvü is, mert előfordúl a' törökben és jakutban is; nálunk *álnok*, hajdan *álnak* is ilyen. A' *bajnok* viszonylik a' szómi *voida* győz-ni szóval is. A' szláv nyelvekre a' mongol-tatár nyelv nagy hatással volt. H. P.

pedig a' beszéd műszereit, midőn ezek a' hangokat összekötik, tartóztatja, hogy hajlamuk, 's lomhaságuknak magokat át ne engedjék, 's ezért olly hangösszeköttetésekre készíti, minők különben természetökben nincsenek. Bizonyos határig e' két törvény összhangzásban áll egymással. A' szelleminek a' könnyebb és folyó kiejtés megszörzése végett, mennyire lehet, hódolva engednie, sőt néha, egyik hangrul a' másikra, ha ez szükséges, átmehetés végett, egyéb csupa műszerbeli átmenetet is kell eszközölnie; de bizonyos tekintetben olly igen ellenségösen állnak egymással szemközt, hogy ha a' szellemi hatásának erejében enged, a' műszerbeli azonnal tulsulyra emelkedik (Humboldt Vilmos: Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues S. 73).

Ha már nem tagadhatni, hogy a' rokon nyelvek összehasonlítása a' szellemi elv kinyomozását teszi lehetővé: úgy különösen a' műszerbeli elv az, mellynek földerítése az idegen szóknek — a' beszédszerveitül függő — hangváltozásai által érethetik el. A' szók kölcsönvételénél nem lebeg a' nyelvi öntudat előtt az etymologia, melly a' jelentős hangok megtartásául gondoskodnék, hanem a' szók egészen a' műszerbeli elv hatalma alá esnek, valamint az állati testben is, az életelv kialudtával a' vegytani rokonságok vergődnek hatalomra. Különösen a' tulajdonnevek vannak kölcsönvételkor legnagyobb romlásnak kitéve; ugyanazon nyelvben különbféle alakokat öltenek, 's még is ezen önkényesnek látszó változásaikban is, a' hangváltozásoknak bizonyos törvényszerűsége félre is mérhetetlen.

E' szempontbul indulva állítja szerző a' nyelvnek hangtani oldalára nézve az idegen szók összeállítását a' legnagyobb jelentőségűnek, szinte mint a' nyelvtani belső szervezetre nézve ilyennek a' közeli rokon nyelvek összehasonlítását.

Ezek után szerző közelebbi célját, melly őt e' nyelvészeti tanulmányra kisérté, nyilvánítja (7. l.), melly nem más, mint ezen elvekhez képest a' magyar nyelvben találtató idegen szokat ellőállítani, különösen az azoknak áthasonításában működő hangtörvényeket, a' mennyiben bizonyos közönséges kategóriákra visszavihetők, kinyomozni, s' e' részről felállítani a' Magyar Hangtant, 's általa közvetve a' finn nyelvek összehasonlítását könnyíteni.

Ez alkalommal szerző mindenek előtt egy fontos kérdést említ, mellynek mellőzése könnyen tévek, 's félre értékre szol-

gálat alkalmat t. i. azon kényes de e' mellett igen fontos kérdést a' sok, első tekintetre honosítottnak látszó magyar szó valódi, 's eredeti hazájául. Ha t. i. a' magyar nyelv szókincsét, mint az ma előttünk fekszik, vizsgáljuk, abban igen sok szó, első tekintetre idegen (indogerman) eredetét árulja el, melynek kölcsönbevétele, 's áthasonítási menetele a' fentlevő magyar nyelvemlékekből is kimutatható, minők: barát, malaszt, tömlőcz, melyek a' halotti beszédben brat, milost, timnuce, eredeti alakjaikban fordulnak elő. Némelly eredetileg szláv szókra nézve kimutatható különösen a' nyelvjárás is, melyből a' magyarba átvétettek, például: az idézett szók az ó-szlávbul, melytől ellemben mások többé kevesbbé eltérnek, miszerint kölcsönöztetésük csak más nyelvjárások közvetítése által eszközölhető. millyenek, Miklosich szerint, azon szók, melyek az ó-szláv orrhangzót, mely több kölcsönvett szóban megmaradt, elvesztették, minők: sétálni = ó-szláv: schatath, szerb: setati; vitéz = ó-szláv: vitaz, szloven, 's szerb: vitez stb. De vannak számos olly szók is, melyeknek gyökei az indogerman, és altaji törzseknek közös sajátjai egyaránt, a' nélkül, hogy kölcsönbevételöket megmutatni lehetne. Közvetve, vagy közvetlen minden idők és országok népei egy vagy más viszonyban álltak egymással; egy nép sem zárható el magát egészen sinai fallal a' másiktul. Hegyek, tengerek, puszták általán véve soha sem voltak áthághatlan akadályok; a' térbeli távolodás növekedtével a' természetere meg szokott gyöngülni; 's bizonyos értelemben ez áll a' népek és nyelvek forgalmául is; de nem minden körülmények között. Innét gyakran az, a' mi távolabb a' térben, szellemileg egymáshoz közelebb áll, mint a' térköz sejteni hagyná. Illyenek a' névmások, melyek a' magyar nyelvészeket a' legkülömbözőbb nyelvekkel hasonlításra csábították. Illyenek ezek is: szanszkrit: madhu, litterai: medus, cseh: med, lat. mel, finn: mesi m. méz — szanszkr. nāman, lat. nomen, gör. ὄνομα ném.: name, finn: nimi, m. név; szanszkr: vari, gör. ὕδωρ ném: Wasser, szürjän: va, finn: vesi, m: víz stb.

Ezenkívül találtnak a' magyarban számos ollyan szók is, melyek egyik v. másik indogerman nyelvvel közösek, 's melyeknél a' kérdés: melyik a' kölcsönadó, melyik a' kölcsönvevő nyelv? legnagyobb valószínűséggel a' magyar részére döntethetik el kedvezőleg. Így a' fél, cseh: půl, eszt: pool, finn: puoli, szürjän: pöö.

lapp: beäle. mordvin: pel, cseremis: pele, osztyák: pelek, az altaji nyelvekben megvan, míg az a' többi indogerman nyelvektől idegen.

Az altaji nyelvek gyökszói nem lévén még kimerítőleg összeállítva, több idetartozó szónak etymológiájához, 's az ezen nyugvó eredet hely meghatározásához hiányzik a' megkívántató erős alap, — ezért a' kérdés végleges eldöntése azon időre marad, mikor e' vizsgálatok szélesebb tért foglalhatandának el; de e' mellett is lehet, a' módra nézve, melly szerint a' különböző nyelvek a' kölcsönvett szókkal bánnak, kilesni a' hangtani törvényeket.

És éppen ezért tesz szerző kísérletet, hogy föntebb kitézött czélját elérhesse.

A' magyar nyelvnek az idegen szókon véghezvitt hangváltozatai I. az önhangzókat, II. a' mássalhangzókat, III. egész szótagokat illetik.

I.

Az önhangzók változásai.

a) Hangrend.

Az altaji nyelvek külsején feltűnő, de azok szervezetébe is mélyen beható azon tünemény, miszerint azoknak önhangzói (a, o u kemény v. al, (e) ä, ö ü lágy v. föl, e, i közlőhanguak) egységi rendet (hangrendet = Vocalharmonie) tartanak úgy, hogy az alhangzóju törzsekhez alhangzóval, (ház, háznak, házra, házhoz), a' felhangzóju törzsekhez felhangzóval (kert, kertnek, kertre, kerthez), a' közlő hangzóju törzsekhez majd al-, majd felhangzóval járulnak a' ragok (iszom, hiszek).

E' fontos hangtörvényt szigoruan megtartá a' magyar nyelv mai napig, az idegen, egészen más hangtörvényt követő nyelvekből kölcsönzött szókban is, azzal a' nevezetős különbséggel, hogy míg a' honi szókban a' gyökszótag szabályozza a' következő szótagokat, vagyis a' hangrend előfelé működik: addig az idegen szók áthasonításában igen gyakran az előszótag engedelmeskodik a' következő szótag befolyásának, vagy is a' hangrend visszafelé működik. Így előfelé működik ezekben: olaj = cseh. olej, lat. oleum; herczeg = ném. herzog; czukor = ném. zucker; kaszárnja = ném. kaserne; angyal = lat. angelus, cseh anděl stb. visszafelé pedig ezek-

ben: eplény = cseh: oplen; pokol = cseh: peklo; eczet = cseh: oczet, lat. acetum; Elek = Alexius stb.

A' visszafelé működő hangrend által megerősítve látja szerző azon állítást, mely e' törvény természetére nézve a' Blätter für Kunst, und Literatur című lapban tétetett. A' honi szókban a' hangrend az első szótagbul indulván a' gyökökből álló, de ragul használandó szótagok seregét szerves egésszé összeköti, melyeknek élén az egész szón urkodó jelentéssé gyök szótag áll. Az által, hogy a' ragok hangzói alárendöltnak a' gyökhangzóinak, a' ragok csupasz alaki jelentése a' gyök anyagi jelentésének ellenében egyszerűen, még is eléggé jellemeztetik, 's a' változatlan gyök az egész hangösztet urává bélyegeztetik. Más eljárást lehetni az idegen szóknál. Minthogy a' nyelvi öntudat ez idegen elemekben nem képes a' jelentős hangokat a' módosító (viszonyító) hangoktól megkülönböztetni, ezért a' hangrendnek alapjául fekvő azon kívánság, miszerint a' gyök szónak kiemeltetnie kellene, elenyész, mire nézve e' törvénynek csak phoneticus oldala az, mely annak változásait eszközöli. E' tüneményt szerző az indogerman nyelvekbeni tiszta phoneticus hangváltozat mellé állítja, ennek is alapja ugyanazon organicus elv levén (15. l.).

b) A' hangzó csoportozatok megszüntetése.
(15—19 ll.).

A' magyar nyelvnek fontos, 's a' hangok történelmi fejlődésében kimutatható menete, a' hangzó csoportozatoknak nagy részt összehúzás, ritkán elvetés által eszközölt megszüntetése az, mi annak a' hangzótermészetű szuómi mellett mássalhangzói jellemét megszerezte, 's miből a' mai beszédmódban igen sok hangtani tüneményeket megfejtteni lehet. A' magyar nyelv csak azon hangzók csoportozását tűri, melyek a' hangzókezdetű ragoknak hangzókihangzásu törzsekhez köttetéséből erednek. A' törzsekben az ikerhangzók is összehúzás, vagy az ajak és inhangzóknak megfelelő szelletekké változtatása által elenyésztettek.

E' törvény az idegen szók áthasonításában is érvényesítettik az által, hogy az egy hangzóbul és szelletből álló szótag összehúzzatik, vagy a szó elején levő szellet utáni hangzó elvettetik. Nevezetős e' tüneményeknél az, hogy a' hangzó összehúzásából származó mennyiség gyakran rövid, a' nélkül, hogy reá torlat (positio)

következnék, vagy a' hangsúly közvetlen befolyása alatt meggyöngítettetnék. A' nélkül, hogy az idetartozó tünemények rendkívüli különféleségének egyéb tényezőit (hangrend, hangzócsere stb.) kimerítőleg vizsgálná szerző, átmegy azok nevezetösb nemeinek, mellyek szerint a' magyar a' hangzócsoportozatoktól leginkább megszabadulni szokott, példákkal felvilágosítására.

1) Két hangzónak összehuzása egy harmadikká, melly monótul mennyiségileg is különbözik:

a) Az idegen au, az ószláv: av, és a' va ó-vá lesz p. o. Nicolaus = m. Miklós, szláv: Stanislav, Vladislaus = m: Staniszló, Ulászló; ném: Schwager = m. sógor. Az ekkint támadt ó a' hangrend kívánalma szerint ő vagy ö-re is elváltozik p. o. lat. Laurentius = Lőrincz, ném: Dernau (helynév) Dernő. A' hosszú ó helyett is néha mennyiségileg rövid o áll p. o. lat. Austriacus = m. Osztrák, Valachus (Vlach) = Oláh.

b) Az idegen ei = é p. o. ném. Zeiger = m. czégér.

c) Az eo = ö p. o. Georgius = György.

d) Az eu = ö p. o. Leutschau = Lőcse.

e) A ve = ö vagy ü p. o. Quentchen = magy. könting.

f) Az ia = é p. o. lat. christianus = m. keresztény. *)

g) Az ov = ó. p. cseh: okov = m. akó.

2) Az egyik hangzó a' másikhoz áthasonittatik, mi által a' szótag megnyújtatik. Így a) Az idegen au lesz u-vá p. o. ném. Lauge = m. lúg. b) az ea = á p. o. lat. Andreas = m. András. c) az eo = é p. o. lat. Leonhardus = m. Lénárd d) az ea = ó p. o. lat. Theodor = Tódor (még is: Leopold = Lipót, Theobald = Tibód) e) az oa = á p. o. lat. Joannes = János.

3) Az egyik hangzó kilöketik. Így lesz a) az idegen au = a-vá p. o. lat. claustrum = m. klastrom b) az au = u p. o. ném. Taube m, tuba c) az ei = i p. o. ném. Leipzig = m. Lipcse, ném. Reis = m. rizs d) az ei = e p. o. ném. Meister = m. mester.

4) Az inyangzó átváltozik a' neki megfelelő inyszeletre p. o. lat. Hadrian = m. Adorján; lat. Damian = Dömjén, lat. prior = m. perjel, lat. thymian = m. tömjény.

*) Sőt inkább: kereszttyén. A' kik illy szókra hivatkoznak, mint tudomány, vélemény, azok nem ismerik ezek etymológiáját. H. P.

5) Ha két hangzónak összehuzatása után még is hiatus marad, kilökés által ez is kitöltetik p. o. cseh zavora = m. zár, cseh : pavuk (pauk helyett) = m. pók.

c) A' hosszú önhangzók keletkezése.

(19–33 ll.).

Azon számos hosszú hangzón kívül, melyek az éppen érintett összehuzás által keletkeznek, van még sok egyéb hosszú hangzó, melyeknek mennyisége egészen más alapokra vitethetik vissza.

1) A' magyar nyelvészek a' legújabb korban szorgos vizsgálat alá vették a' hangsúly befolyását is a' hangok alakulására, 's mint eredményt, azt állíták föl, hogy a' hangsúly, — természeténél fogva, a' műszerbeli anyagtul, 's a' hangok tartamátul lényegesen különböző, még is azokkal legszorosb viszonyban álló ezen elem — a' szótagot, mellyen nyugszik (melly tudvalevőleg a' magyarban az első, vagy gyökszótag) megnyújtja.

Ezen állítás az idegen szók által is ellenmondhatlanul igazoltatik p. o. lat. Agatha = m. Ágota, lat. Valentin = m. Bálint, ném. Kapelle = kápolna, ném. Schemmel = m. zsámoly.

2) Mint más nyelvekben, úgy a' magyarban is az egytaguság a' szó hangzóját megélösíti p. o. cseh : kup = m. kúp, lat. par = pár, ném. Tanz = m. táncz, ném. Draht = m. drót; de nem ezekben : lat. linum, ném. Lein = m. len; lat. faba, cseh : bob = m. bab, stb.

3) Sok esetben a' megélösítés egy elvetett hangzó (de leginkább elvetett mássalhangzó) pótlékaul tekintendő p. o. lat. Leopoldus = m. Lipót, lat. Bernhardus = m. Bernát.

4) Feltünő e' megélösítés némelly többtagu, idegen szóknak utolsó, jelesül olvadókkal zárt tagjában p. o. Stephan = István, ném. Erker = m. erkély, ném. Viertel = m. fertály, ném. Thaler = m. tallér.

d) Hangzócsere.

A' hangváltozatok érintett kategóriái alatt, folytatja szerző (23. l.) a' nagy különféleség mellett is lehete találni szilárd alapot, 's megállapítani bizonyos általános szempontokat, melyekre ezen olvadó hangelemeknek különféle irányban történt fejlődését, több kevesebb bizonyossággal visszavinni sikerült; de az által e' tüne-

mények végtelen tere legkevesbbé sincs kimerítve. A' hangzóváltozatok alig belátható különfeleségérül kellene még szólni, ha a' magyar nyelv rakoncátlan önkénye mellett, mellyel a' kölcsönvett szók hangzóival bánik, némi szilárd törvényeket lehetne feltalálni. Ehhez járulnak a' hangzók nyelvjárási színezetei, mellyeket az írás nem képes utánozni; a' hangzókat környező hangok vonzereje; a' hangzó minőségének a' hangsúly befolyása által okozott erősítése, vagy gyöngítése; a' többé kevesbbé hatályosan működő hangrend stb. — mind annyi tényezők, mellyeknek összehatását mindenik bizonyos esetben szigorún elválasztani, vagy egyiknek a' másik fölötti túlnyomósságát meghatározni, legtöbb esetben, teljes lehetetlen. Legtöbb szabályszerűséget lehet még észre venni az egymással határos önhangzóknak egymással fölcseréltetésében, még pedig a' hangrend által meghatározott körvonalakon belül. Így az a, o u, aztán az e, ö, ü, és é, i hangzók egymással fölcseréltetnek. Ritkán, 's talán csak a' különben is igen eltorzított tulajdon neveknél vehetni észre átszökellést egyik osztálybul a' másikba, sokszor a' hangrend szigorú törvényeinek megszegésével is.

Példákkal így világosítja fel szerző az épen mondottakat:

a) Az idegen a' átmegy o-ra p. o. Pankraz = m. Pongrácz, lat. Agatha = m. Ágoia.

b) Az a' átmegy é-re p. p. lat. sacrista = m. segrestyés, lat. Anastasia = m. NESTE.

c) Az a' átmegy é-re p. o. lat. caminus ném. Kamin = m. kémény, ném. Latte = m. lécz.

d) Az a' átmegy i-re p. o. lat. Balthasar = m. Boldizsár.

e) Az e' átmegy a-ra p. o. ném. Schemmel = m. zsámoly.

f) Az e, oe átmegy i-re p. o. ném. Trompette = m. trombita, lat. Coecilia = m. Cziczelle.

g) Az e, cseh ě átmegy ö-re p. o. cseh: vědro = m. vödör, lat. Demetrius = m. Dömötör.

h) Az i, német ie, y, 's ószláv tompa rövid u átmegy e-re p. o. lat. pinus = m. fenyő, *) ném. Petersilie = m. petrezselyem, lat. Aegydius = m. Egyed.

*) A' pinus-bul nehezen vált *fenyő*, hanem inkább a' szömi petájá = fenyő, mint elájá = élő. P. H.

i) Az i, cseh ě, i ném. ie, y átmegy é-re p. o. ném. Kamin = m. kémény, cseh : skriň = m. szekrény; ném. Ziel = m. czél, lat. Dionysius = m. Dénes.

k) Az i, y ószláv : e átmegy o-ra p. o. bretva britva = m. borotva, cseh : mlynar = m. molnár.

l) Az i átmegy u-ra p. o.: lat. Basilius = m. Vazul.

m) Az i, y ószláv i, ü átmegy ö-re p. o.: lat. Philippus = m. Fülöp, ném. Thymian = m. tömjén, szláv : küböl (kübel) = m. köböl.

n) Az i, y ószláv u átmegy ü-re (a' magyar nyelvben is) p. o. cseh : biskup ném.: Bischof, lat : episcopus = m. püspök, ószláv : vina = m. bün.

o) Az o átmegy a-ra p. o.: cseh : roj = m. raj, ném. Bock = m. bak, cseh : potok (Bach) = m. patak.

p) Az o átmegy i-re p. o. ném. Dolch = m. gyilok.

r) Az o átmegy u-ra p. o. ném. Most = m. must.

s) Az o átmegy e-re p. o. cseh oplen = m. eplény, cseh. obed = m. ebéd.

t) Az u átmegy a-re p. o. cseh : ubrus = m. abrosz.

u) Az u átmegy o-ra p. o. ném. Trumpf = m. tromf, lat. Urbanus = m. Orbán, lat. Ursula = m. Orsolya.

v) Az ü átmegy i-re p. o.: ném. Lücke = m. lik. *)

e) Az ó-szláv orrhangzó a' magyarban.

Az ószláv a és e (X és A **) a' szlávbul kölcsönvett magyar szókban sokféleképen, de mindig orrhangu mássalhangzóval összekötve fejeztetik ki, mi egyszersmind azon hangoknak eredete 's talán azoknak ószláv kiejtése mellett is tanuskodik. (29 – 31 ll.)

I. Az X 1) = am p. o. ószláv : golamb (columba) cseh : holub = m. galamb 2) = an p. o. záporucseni, cseh : porucseni = m. parancs 3) = om p. o. grobi cseh : hruby = m. goromba 4) = on p. o. blada = m. bolond; katary = kantár ***) 5) = un p. o. muka = m. munka.

*) Lük, lük, lyuk, szómiban lüpi talán nincsenek viszonyban a' német lücke-vel = hézag. H. P.

**) Schleicher szerint az X értéke am. a' franczia on-é-e' szóban : balcon; az A pedig am. az e ebben : enfin 1. Beiträge zur vergl. Sprachforschung auf dem Gebiete der arischen, celtischen, und slavischen Sprachen von Kuhn und Schleicher. Berlin 1856 1 Heft.

***) A' jakutban khantarga, a' mongolban hasonló. Jele, hogy a' szó altaji tulajdon. H. P.

II. Az H 1) = in p. o. ószláv : poteg, cseh : poteh lengyel : pociag = trahere = m. pating 2) = en p. o. ó-szláv : sléme, cseh : slémě = m. szelemen 3) = én p. o. pétek, cseh : patek = m. péteky.

II. A mássalhangzók változásai. (31–46 ll.)

A' mássalhangzók a' nyelv testének szilárdabb alkatrészei, úgy szólván, csontjai : ezért azoknak változásai korlátozottabbak, 's szigorúbb törvényekhez kötve, mint az önhangzókéi. Innét van-
nak általános, a' beszédszervek természetén alapuló, minden nyelvre nézve érvényes törvények, melyek a' mássalhangzók fokozatára vonatkoznak, 's az írásbeli eltérések mellett is, a' kiejtésben csak hasonfoku mássalhangzók találkozását engedik meg. Ez azon is-
méretes törvény, miszerint a' vékony (tenuis : p, k, t) mássalhangzó, középi (media : b, g, d) előtt középíre alásúlyod, a' középi pedig a' vékony előtt vékonyra keményedik stb.

Ezen kívül minden nyelvnek, sőt nyelvjárásnak egyedisége is, több kevesebb előszeretettel vagy idegenkedéssel bizonyos mássalhangzók csoportozata iránt, magát phonetice kifejezi, melly külön nyelvekben különböző. E' mellett azoknak helyzete sem közönyös. Jelesül a' magyarban az előhangzás (Anlaut) sokkal érzékenyebb az utóhangzásnál (Auslaut), hol több (de szinte nem igen sokféle) összeköttetése a' mássalhangzóknak türelik el, mint a' belhangzásban (Inlaut). E' tekintetben a' magyarba felvett idegen szók különös érdekűek, mert alkalmasok a' magyarban kedvelt és nem kedvelt mássalhangzói csoportozásokat elétűntetni.

a) Mássalhangzók csoportozása *)

a) az előhangzásban.

A' szláv megszenvedi az előhangzásban több mássalhangzó összeköttetését, sőt a' némák és folyékonyakét szintén keresi is. Ellemben a' magyarban azon törvény uralkodik, miszerint abban egy szó sem kezdődhetik egynél több mássalhangzóval. Ezért, ha ilyen szokat vesz át más nyelvekből különféle uton iparkodik a' mássalhangzók csoportjaitul megszabadulni.

*) Talán *hangbodor* is lehetne a' Lautgruppe; vagy *hangtömb* legyen-e? Ez utóbbit nem helyesli a' nyelvten, az első magyaros is volna, 's rövidebb mint a' hangcsoportozás.

1) Az előhangzásban levő mássalhangzók csoportozata elé egy önhangzót teszen p. o. lat. schola, cseh : skola = m. iskola ; ószláv : stlup, cseh : slúp = m. oszlop, cseh : dvůr (ószláv : dvur janua, litthai : dvaras, sánszer. dvara dvr-tul = aperire) = m. udvar.

2) A' mássalhangzók csoportozatába betold egy önhangzót p. o. lat. Blasius = m. Balázs, ószláv : brat = m. barát.

3) Az önhangzót, mely a' szlávban kedvelt néma és folyékony mássalhangzók csoportozata után következik, a' hangrend törvényeinek tekintetbe vétele mellett, metathesis által beszökelteti p. o. cseh : krahul = m. karvaly, ószláv : klucsar = m. kulcsár, ószláv : sluga cseh : sluha = m. szolga, cseh : sliva = m. szilva.

4) A' mássalhangzók csoportozatából egyet kilök p. o. ném Stieglitz = m. tengelicz*, ném : Zwirn = m. czérna, cseh : vladimir = m. Ladamér.

5) A' csoportozatot néha ikermássalhangzóvá alakítja p. o. cseh : stika = m. tsuka, lat. stella = m. tsillag (csillag?) *)

6) Ha a' csoportozatban egyik bötü v, ezt önhangzóvá változtatja p. o. cseh : vlach, vnuk = m. oláh, unoka.

β) A' belhangzásban.

Bizonyos mássalhangzók csoportozatát a' szó közepén szintén nem kedveli a' magyar. Ha hát ilyen a' kölcsönvett szóban találattik, azt mellőzni ügyekszik

1) egy mássalhangzó kilökése által p. o. ném. kastner = m. kasznár, cseh : pivnice = m. pincze, lat : Silvester = m. Serestély.

2) A' mássalhangzók átvetése által p. o. cseh biskup (episcopus) = m. püspök, cseh : putna = m. putton.

3) Ikerhangzóvá változtatás által p. o. cseh : kostka = m. koczka (szláv : kost = lat. os, sanskr. asthi gör. ὀστέον csont).

4) Önhangzó betoldása által p. o. ném.: Stieglitz = m. tengelicz stb.

*) A' latin stella és csillag esetleges találkozás; a' magyar csuka, úgy tetszik, az oroszban is csuka. H. P.

γ) *Az utóhangzásban.*

Az utóhangzásban, hol egyébaránt a' magyar igen türelmes, némelly csoportozatok, jelesül a' némaké folyékonyakkal, szinte nem türetnék; ezért

1) a' csoportozatra következő hangzó abba beszuratik p. o. lat. *lato* = m. *lato*, cseh : *peklo* = m. *pokol*,

2) a' csoportozat átvetés, vagy hangzóbetoldás által megszünttetik p. o. ném. *kelch*, lat. *calix* = *kehely*; cseh *kopr* = m. *kapor*, ném : *Thurm* = *torony*.

3) egy mássalhangzó megváltoztattatik p. o. cseh : *plosk* = m. *palaczk*, *broskev* = *baraczk*.

4) Egy mássalhangzó elvettetik p. o. cseh : *vosk* = m. *viasz*, lat. *punctum* = m. *pont* (Punkt).

δ) *Áthasonítás (Assimilatio).*

Némelly a' magyarban nem kedvelt mássalhangzói csoportozat áthasonítás által megszünttetik meg. Így áthasoníttatik a' *dl* -re p. o.: cseh : *vidle* = m. *villa*. *)

Ha ugyanazon mássalhangzó többször jön elő egy szóban, ez egy másra elváltoztattatik, főleg az *r l*-re, ritkán *r*-re p. o.: ném.: *Pranger* = m. *pelengér*, lat. *Barbara* = m. *Borbála*, lat. *Anton-ius* = m. *Antal*.

b) *Hangcsere.*

1) A' középi mássalhangzó felcseréltetik a' neki megfelelő vékonygal. Így a) a' *d* átmegy *t*-re p. o. ném. *Dinte* = m. *ténta*, ném.: *Dutzend* = m. *tuczat*, lat. *synodus* = m. *zsinat* b) a' *b* — *p*-re p. o. ném. *Stab* = m. *istáp*, ném. *Blech* = m. *pléh* c) a' *g* — *k*-ra p. o. ném : *Garten* = m. *kert* d) a' *v* — *f*-re p. o. ném. *Viertel* = m. *fertály*. — Viszont a' vékony átmegy középire a) az idegen *ch-h*-ra p. v. ném. *Blech* = m. *pléh*, ószláv : *mostocha* = m. *mostoha*, lat. *Michaël* = m. *Mihály* b) a' *k-g*-re p. o. *Kastanie* = *gesztenye*, cseh : *kuzel* = m. *guzsaly* c) a' *p-b* re p. o. lat. *poculum* = m. *bokálya* d) a' *t-d*-re p. o. *Balthasar* = m. *Boldizsár* e)

*) A' saját földön is úgy van; hadlani hallani, beszéd-segéd-ből be szélleni, segélleni stb.

az f vagy ph — v-re p. o. Stephanus = m. István f) az s-zs-re p. o. ném. Schemmel = m. zsámoly.

2) A' szellet átváltozik a' neki megfelelő középire a) a' ch átmegy k-ra p. o. lat. Christus = m. Krisztus, lat. chorus = m. kar, lat. archangelus = m. arkangyal b) az f p-re p. o. ném. Fink = m. pinty c) a' h g-re p. o. cseh. uhor = m. ugar d) a' v b-re p. o.: Valentinus = m. Bálint, ném.: Wächter = m. bakter.

3) A' középi átváltozik szelletre a) a' p f-re p. o. lat. emplastrum ném. Pflaster = m. flastrom b) a' b f-re p. o.: Schraube = m. sróf c) a' b-v-re p. o. Basilius = m. Vazul.

A' mássalhangzók egyéb változásai.

a) Az idegen c, német z átmegy cs-re, cz-re, sz-re, t-re p. o. cseh: cep = m. csép, ném. Lanze = m. láncsa, cseh: cedula lat. sadula = m. czédula, ném. Leipzig = m. Lipcse, cseh: němec = m. német.

b) A' szláv c (v)-nek megfelel a' m. s p. o. cseh: čapka = m. sapka.

c) A' szláv h átmegy cs-re p. o. ném. Heerde = m. csorda*). Néha a' h az előhangzásban elvettetik p. o. Hellebard = m. alabárd, Helene = m. Ilona.

d) A' j átmegy gy-re p. o. lat. Julius = m. Gyula

e) Az l átmegy gy-re p. o. Boleslav = m. Bogyoszló.

f) Az m átmegy n-re p. o. ném. Thurm = m. torony, lat. mespillum = m. naszpolya.

g) Az n átmegy α) d-re p. o. cseh: zeleny = m. zöld β) l-re p. o. timnice = m. tömlőcz γ) m-re p. o. cseh mlyn = malom.

h) Az r átmegy l-re p. o. lat. Catharina = m. Katalin, ném. Panzer = m. panczél.

i) Az s átmegy α) cs-re p. o. lat. Lucas = m. Lukács, ném. Paradies = m. paradicsom. β) s-re p. o. Elias = m. Illyés γ) zs-re p. o. lat. Susanna = m. Zsuzsánna.

k) Az sch vagy szláv š átmegy cs-re p. o. cseh sipek = m. csipke (Dorn).

l) A' t átmegy α) cz-re p. o. ném. Latte = m. lécz β) gy-re p. o. cseh tenky = m. gyenge.

*) A' csorda nehezen áll összeköttetésben a' német Heerdevel. A' nyájak különbféle eredeti nevezetiben gazdag a' magyar nyelv. H. P.

Orrhang mellett az utóhangzásban gyakran torokhang fejlődik ki p. o. ném. Buchsbaum = m. puszpáng; lengyel: barlog, cseh: brlog, brloha = m. barlang.

A' mássalhangzók lágyulása idegen szókban. A' lágy, többnyire szláv mássalhangzókat a' kölcsönvett szókban megtartja a' magyar, sőt azokat is, melyekben a' lágyulásra alkalmas mássalhangzók után egy lágy hangzó következik, — de sok esetben meglágyult mássalhangzókat lelünk a' magyarban ott is, hol annak alapja nem látható, jelesen: az utóhangzásban.

1) A' szlávban lágy mássalhangzóju szók megtartják azt a' magyarban is p. o. cseh anděl = m. angyal, cseh pecene = m. pecsenye, ószláv. nevola (necessitas) = m. nyavalya (infirmitas) cseh. král = m. király.

2) A' szókban, melyekben a' lágyulásra hajlandó mássalhangzó után az eredeti nyelvben, vagy legalább abban, mely a' magyarba átmenetelt közvetíté, egy lágy hangzó következik — e' mássalhangzó a' magyarban meglágyul p. o.: cseh. kalich, calix = m. kelyh, lat. Matthias = m. Mátyás, lat. hostia = m. ostya.

3) Vannak végre a' magyarban honosított szók, melyekben a' mássalhangzó meglágyítva találtatik, a' nélkül, hogy e' lágyulásnak okát tudnók adni p. o. lat. charta, cseh. karta (karte) = m. kártya, lat. caminus, cseh. kmin (kamin) = m. kémény, cseh. po-han = pogány.

III.

Az idegen szók megcsonkítása egész szótagok elvetése által.

Az eddig különféle oldalról vizsgált hangváltozatokon kívül, melyek gyakran egész szótagokra is kiterjednek, különös figyelmet érdemel még a' magyarban honosított szók egész tagjainak megcsonkítása, minő történik.

a) a' szók elején p. o. lat. Alexander = m. Sándor, lat. apotheca = m. patika, lat. eremita = m. remete, lat. Eugenius = m. Jenő.

b) a' szók közepén p. o. szláv. Ladislav = m. László, lat. facula = m. fáklya, lat. Sigismundus = m. Zsigmond, Vilhelmus = m. Vilmos.

c) a' szók végén p. o. cseh. pinta = m. pint, planka = m. palánk, lat. Gabriel = m. Gábor.

Tulajdonneveknél, ha ezek több taguak, néha csak az első szótag tartatik meg, melly után a' második szótag mássalhangzójához *i* toldatik p. o. lat. Georgius, Josephus, Balthasar, Susanna — m. Gyuri, Józsi, Bódi (Boldi) Zsuzsi *) stb.

Változatlanul maradt szók.

A' fenebbi, sokféleleg változott szókon kívül, van még a' m. nyelv kincsében sok olyan idegen szó, mellynek hangtani sajátága, mint az a' honi nyelvben kiképeztetett, megfelel a' magyar nyelv hangtörvényeinek is, 's ezért, átkölcsönöztetvén változatlanul maradhata. Illyenek : cseh. pusta = m. pusztá, cseh. kád lat. cadus = m. kád, cseh. pažit = m. pázsit, cseh. pecene = m. pecsenye stb.

Így végzi szerző jeles értéközését; de, úgy mond, e' nyelvek egymásrai kölcsönös befolyása még távol sincs ezzel kimerítve, nevezetösen : a' magyarok mai nyelve többféle nyelvtani tüneményt mutat fel, mellyek annak bel szervezetébe benyúlnak, 's még is idegenek a' többi altaji nyelvfajtul, 's ugyanezért azok legnagyobb részt a' magyart környező indogerman nyelvek időjártával elhatalmasult befolyásának eredményeiül tekintendők. Illyenek szerző véleménye szerint : a' mutató névmásnak (az) történetileg kimutatható sülyedése; az igegyököknek összeköttetése elválható előragokkal az igefogalom közelebbi vonatkozásainak jelölésére; a' harmadfoku hasonlításnak *leg* szócskávali képeztetése a' hasonlítás másod fokábul, melly hajdan a' nyelvtül idegen volt, 's a' szláv superlatinus képzéséhez hasonlít; a' jövő idő képzése a' *fog* segédigének, 's az ige határozatlanának összetétele által stb. stb. Mint-hogy azonban ez, 's ehhez hasonló tünemények inkább a' nyelv szervezetét, mint annak hangtani oldalát illetik, 's ezért a' jelen értéközésében kitűzött, csupán a' nyelv phonetikai elvére terjeszkedő határokon túl esnek, azoknak környületesb leírását más alkalommal igéri megkísérteni.

A' tartalomdús kis munkának ismertetését egy észrevétellel bezárjuk. Zahourek nézetünk szerint több szót az indogermán, különösen szláv nyelvek sajátjakint hoz fel, melly hisszük, az altaji nyelvekkel bővebb megismérlködés után, ős sajátunknak fog bebi-

*) Ezekben az *i* már belföldi járulék, melly kicsinyít.

zonyodni. Nyelvünk szervezetébe benyúló azon tűnemény is, mely szerint igéink előre ragot nyerne, 's a' jövő idő képzésére a' *fog* segédigével élünk (51. l.) Zahourek szerint ugyan az indogermán nyelvek befolyásátul ered; de állítani merjük, hogy az az altaji nyelvekben sem példanélküli l. a' Magyar Nyelvészet I. évi folyamának 223. és 390. ll. — és a' II. évi folyam 217. l.

A' sok közzül ez okot kiemeltük azért, hogy végre valahára lássa mindenki, miként sprachmeisteri nyelvtudásunkkal többé be nem érhetjük, 's a' rokon nyelvek ismerete elkerülhetlenül szükséges csak azért is, hogy, midőn határjárások tétetnek a' magyar és szomszéd nyelvek között, ellenörködni, 's sajátunkat megvédeni tudjuk, 's ha netalán szavainkat családositani kedvünk kerekednék, a' mindenkép magyarnak mutakozó, még is idegen eredetű szók által rá ne szedethessünk, éles combinatio „a' kül- és bellétegzeti fonállal“ ezeket is az ős magyar szócsaládok koszorújába fonyván.

FÁBIÁN ISTVÁN.

A' magyar igeidők használhatása.

Az egyszerűséget sokan félreértik. *Egyszerű* az voltaképen, minek csak egy szere módja van; 's az ellentéte a' *sokszerűnek*, mi több szerrel móddal bír. E' jelentésben az élettelen dolgok legegyszerűebbek; az élő állatok, az egyszerűbb növénytől kezdve mind sokszerűek; leges-legtöbbszerű az ember, 's annak szellemi természete. Hogy az *egyszerű* különbözik az *egyszerestől*, amaz egy szerrel móddal bírván, ez pedig egy maga lévén; hogy tehát más a' *sokszerűség* 's más a' *sokszorososság*: azt itt csak említem.

A' sokszoros igényü, kellékü és szükségü emberre nézve nagy erény egyszerűségre töreködni az erkölcsben, és szükségei kielégítésiben: de maga nem egyszerű sem testében sem lelkében. A' nyelv általában sem lehet egyszerű, 's különösen a' magyar nyelv nem az. A' szellemi és anyagi sokszerűség nem is válik ám senkinek gyalázatajára; sőt a' természeti sokszerűség a' tehetség mérve, 's az azzal való böles bánás legnagyobb érdem.

A' külföldi nyelvtudomány, az indgermán nyelvfaj sokszerűségét előadván, büszkeséggel telik el nemcsak, hanem abban a' gondviselés kiváltság-levelit is feltalálja, a' mellyel ez annak a' miveltségre hivatását, 's ez által a' földkerekségén való uralkodását biztosította volna. Magyar nyelvtudományunk, melly magát bölcséletinek adja ki, az egyszerűséggel akar kérkődni, 's összetűz a' külföldi nyelvtudománnyal, melly meg a' sokszerűségre büszke. Ha úgy állana a' dolog, mint a' magyar bölcséleti nyelvtudomány állítja, bizony pörét veszítené a' külföldinek irányában; mert a' nyelvbeli sokszerűség a' természeti adomány mértéke, a' nemzettel születött tehetség pedig alkalmasint előbb utóbb gyakorlati képességben nyilatkozik: valamint a' nyelvbeli egyszerűség a' természeti ado-

mány szűk volta lévén, a' nemzet képtelenségében is nyilalkoznék okvetlenül. Hála istennek, nincs igaza a' magyar nyelvbölcséletnek; a' magyar nyelv nemcsak nem egyszerű, sőt az a' sokszerűbb nyelvek sokszerűbbje; hogy a' magyar nyelvbölcsélet maga egyszerű, az igaz, de arrul nem tehet a' magyar nyelv.

A' nyelvek sokszerűsége leginkább az igének sokszerű idomaiban áll; ezekre nézve pedig hogy millyen a' magyar nyelv, azt a' történeti nyelvtudomány mindinkább kifejti. Lehetetlen azomban minden előítéletet hamar kiverni, mellyekkel az egyszerű magyar nyelvbölcsélet eltöltötte nálunk a' fejeket. Azért külön külön támadjuk meg azokat, mindannyiszor figyeltetvén az olvasókat, hogy tanuljanak és merjenek látni tanulni. — Egyik járó kelő böcs előítélet az is, *hogy a' magyar igének csak egy valóságos mult ideje van, annál is inkább, mert a' nép csak eggyel fejezi ki magát; ha van is több idoma rá a' nyelvnek, mégsem szorúlunk a' többszerűre stb.* Ezen hamis okoskodás ellenében ismétölve mondogatom, hogy mert van több multja a' magyar igének, azért azokat nem csak szabad sőt kell is használnunk: de helyes legyen a' használat. Ez ugyan nehéz; ámde a' jó és szép mind nehéz.

Kiki tudja, hogy a' magyar igének vannak *független időji*, mint: tud és tud vala, tuda és tuda vala, tudott és tudott vala, tudni fog; tudj; — *függő időji*, mint: hogy tudjon, hogy tudott legyen; ha tudna, ha tudott volna, ha tudánd. Vannak még ilyenek is: fogott tudni, tudándana, tudándott, mellyekről meg lehet és meg kell határozni, való idő-idomok-e, vagy korcs alakok?

Annyiféle idő-idomai lévén a' magyar igének, vajjon hiába vannak-e meg? A' nyelv már általában véve sokszerű alkotmány: lehet-e csak képzelni is, hogy ép a' magyar ige, melly a' dúsak dúsabbika, az idő-idomokra nézve egyszerű, tehát szegény legyen! 'S látjuk, valóban nem is szegény. — Ha megvannak ezen idomok, a' nyelvbe belenőtt saját ösztönébül, a' melly a' nyelvet alkotó nemzet ősi tehetségének nagyságát hirdeti: mit kell már velök tenünk? elhányjuk-e, hogy ne legyenek; vagy összevissza éljünk-e velök, hogy elvégre is annyi hasznunk legyen, mintha nem volnának? Méltatlanság volna ez tölünk, gyáva tunyaság, maga-szegényítés, melly aztán valóságos szegénységgé válhatnék. Úgyde igazán lehetőségig össze-vissza élünk az idő-idomokkal, mert mi különbséget nem akarunk ismérni a' *tud* és *fog tudni* és *tudánd* közt; a'

tuda, *tudott*, *tudott vala* között; a' *tud vala*, *tuda vala*-t szinte már nevetjük is, hajlandók lévén Tinódi bő öltésű művészetének tulajdonítani. Sőt van író, ki a' magyar sajtóságot ép abban találja, hogy csak jelenje és egy múltja van. — Már mint lehetne ilyen koldus nyelv az emberi szellem nemcsak kifejezője hanem kifejtője is? azzal eme' tyúk bölcsesség nem gondol. De mi gondjolkunk vele, mi kötelességünknek valljuk, lehetőleg helyrehozni a' magyar ige-idők használatát.

I. Lássuk az egyszeres időket: *tud*, *tuda*, *tudott*, *tudánd*, mert ezek meghatározása után a többiek felül könnyebben igazodunk el. A' jelen idő idoma *tud* természet szerint az ige-idők alapja, mivel a' múlt és a' jövő csak reánk nézve ér, kiknek jelenjök van. Innen magyarázható, hogy a' jelen időnek idomát olly könnyen használjuk a' múlt és jövő gyanánt, mikor tudniillik a' mondatok szövete tünteti ki az időt. Lehetetlen a' beszéllőnek vagy írónak nem élnie a' jelen idővel: de visszaélhet ezzel is. A' visszaélés azomban csak a' többi idők meghatározása után érthető meg.

A' *tuda* és *tudott* közt semmi különbséget sem ismer a' mai irodalom. A' nyelvtudomány ennyire van velök (lásd a' Magyar Ny. Rendszere 345 lapját): „A' félmúlt a' multa és jelenre egyiránt viszonyulván, a' multban folyó időt jelenti, mi nyilván kitetszik az összetett félmultból, mellyben a' jelen és múlt idő olvad eggyé, 's azért: *írék* vagy *írok vala* egy értelmű, mellyel épen ezen okból az elbeszélésekben leghelyesebben élhetünk, p. o. *felállott és szóla*, a. m. *felállott és szól vala*; de egészen más mint: *felállott és szólt*. — Különösen pedig félmúltat vonz maga után az: *épen*, *alig*, *még nem*, *alig hogy*, *épen hogy*, p. o. *épen rólad emlékezem*, *midőn hozzám beléptél* stb. — Az összetett félmulttal az ohajtói mult helyett feltételes mondatokban a' kellemetlenül összetorlódo *volna* szót is el lehet kerülni, p. o. *írok vala*, *ha időm engedi*, e' helyett: *írtam volna*, *ha időm engedte volna*. — Az összetett múlt, vagyis régmúlt a' bevezett időnek tartósságára vonatkozik, és vele akkor élünk, mikor azt akarjuk jelenteni, hogy egyik múlt a' másik multat megelőzi, p. o. *sokáig vártam rolt rád*, *de nem jöttél*; *addig buvárokodtam vala*, *míg rá találtam*?” — Nem szabad felejtenünk, hogy mindenütt az európaiak nyelvtudománya a' latin grammatikára épült, melly maga a' valóságos nyelv-tudomány előtt kapta meg műszavait, 's nem fejezhette ki a' latin nyelvet. Most is nevezik még

imperfectum-nak az *amabam docebam* féleket: de az értelmezés helyrehozza, mit a' nevezet vét. A' magyar grammatika írójit is félrevezette az *imperfectum* szó, 's midőn a' *félmultat* nem csak üres nevezetnek, hanem *szóbeli jelentménynek* vevék: akkor egészen csalatkoztak. Eredménye az irodalomban látható, mely egy általában nem ismer tudományos különbséget a' *tuda* és *tudott* közt. Hadd keressük meg a' nyelvben.

a) A' *látjátok feleim*-ben a' *tuda* idom előfordul: terömté, monda (mondá), tiltá, hallá, feledé, engede, evék (kétszer), vala, haraguvék, veté, lön, összesen tizenháromszor; a' *tudott* idom egyszer fordul elő „kinek *adott* hatalm óvdania“; a' *tudott vala* idom is csak egyszer, „es *odutta vala* (adta vala) neki paradicsomat házová.“ Tehát ezen emlékbén tizenötször fordul elő a' *mult* idom, 's e' között tizenhárom a' *tuda*-féle.

b) A' *credo*-t bizonyosan a' legrégebb magyar ereklyékhez számlálhatjuk. A' Dévai Mátyásféle kátében az idetartozó szak így olvasható: „Hiszek Jézus Krisztusba ő fiába, mi egyetlen egy urunkba, ki *fogantaték* szent lélek istentül, *születék* szüz Máriától, *kinzáték* Poncius Pilátusnak alatta, *megfeszülte*, *meghala*, *eltemetteték*, *szálla* pokolra, harmadnapon halottaibul *feltámadta*, *mene* menyenyekbe stb.

Mind a' *látjátok feleim* mind a' *credo* latinbul vannak fordítva. Az eredetiben az előszámlált magyar *tuda*-féle idomok *perfectum*-ban állanak, nem *imperfectum*-ban. A' ki fordította ezeket, arrul föl kell tennünk, hogy fordítását érthetővé akará tenni a' magyar nép által, tehát ő nem akarhatott grammatikai okoskodásokat érvényösíteni, mint mi néha. Miért fordította hát a' latin *perfectum*-ot *tuda*-féle idomra, nem pedig *tudott*-féle? Okvetetlen azért, mert értvén a' latin nyelvet, 's annak értelmét hit dolgában lehetőleg tökéletesen tartozván a' magyarban kifejezni, ebből azon idomot választá, a' mely a' magyar hívőben az eredetinek legjobban megfelelt. Azután nem kell-e állítani, hogy akkor a' magyar nyelv használata még legkevesebb meg vala rontva a' latin nyelv által? 's hogy akkor még legtisztább lehete a' magyar nyelvérzet? 'S így már ezen két nyelvemlék döntő okot szolgáltat arra, hogy a' latin *imperfectum*-ot ne tartsuk megfelelőnek a' magyar *tuda*-féle idomnak. Ennélfogva *tuda* nem sciebat, hanem inkább scivit, 's a' *félmult* nevezetet távol kell tartani a' *tuda*-féle idomtól.

Ha *tuda* nem sciebat hanem scivit, tulajdonképi jelentése is derülni kezd előttünk, mellyet a' helytelen *félmult* műszó elborított. Vegyjünk hát erre is példákat, mellyekben a' mult idomok együtt fordulnak elő, hogy ezek viszonyait egymáshoz kitalálhassuk. Lehetne hivatkoznom a' M. Nyelvész. I, 67—72. lapjain és másutt is idézett példákra, de inkább akarom szaporítani, hogysen megszorítani számukat.

c) A' régi ótestamentomi fordításban Judith IV. fejezete így foly :
Vulgata.

Tahát hallván ezeket Izraelnek fiai, kik *lakoznak vala* Judának földében, igen meg*félemének* ő orczájától, 's félelem és rémület *meghatá* ő értelmeket, hogy azont ne tenné Izraelnek 's úr templomának, mellyet *tött vala* egyéb városoknak 's ő templomoknak.

És *eresztének* minden Samariába környöl Jerichóiglan, 's meg*foglalák* hegyeknek minden teiteit, 's köfalokkal meg*környékezék* ő falujokat, 's gabonákat *gyűjtének* a' viadalnak készületére.

Eliachim pap es *íra* mindeneknek, kik *valának* Ezdrelon el len, 's méndenekhez, kiken általmenet *lehet vala*, hogy megfoglalná a' hegyeknek felmenetét.

És *tőnek* Izrael fiai, miszerint nekik *szerzette vala* Eliachim urnak papja, 's *üvölte* ménd a' nép urhoz nagy állhatatosságban 's *alázák* ő lelkeket imádságokban stb.

Tahát Eliachim urnak nagy papja meg*kerengé* ménd Izraelt,

Tunc audientes haec filii Israel, qui *habitabant* in terra Juda, *timuerunt* a facie ejus, — Tremor et horror *invasit* sensus eorum, ne hoc faceret Jerusalem et templo Domini, quod *fecerat* caeteris civitatibus et templis eorum.

Et *miserunt* in omnem Samariam per circuitum usque Jericho, et *praeoccupaverunt* omnes vertices montium; et muris *circumderunt* vicos suos, et *congregaverunt* frumenta in praeparationem pugnae.

Sacerdos etiam Eliachim *scripsit* ad universos, qui *erant* contra Esdrelon . . . et universos per quos viae transitus *esse poterat* . . .

Et *fecerunt* filii Israel secundum quod *constituerat* eis sacerdos Domini Eliachim. Et *clamavit* omnis populus ad Dominum instantia magna, et *humiliaverunt* animas suas orationibus.

Tunc Eliachim, sacerdos Domini magnus, *circumivit* omnem

's beszéllé nekik mondván: Tudjátok mert úr meghallgatja tő onszolatokat, ha maradván megmaradotok böjtökben stb.

Igyen leterjesztettek lesznek Izraelnek minden ellensége, ha megmaradantotok e' művelkedetekben, melyet kezdettetek.

Azért ez ő onszolatjára urat onszolván megmaradnak vala urnak személye előtt, úgyhogy azok és kik urnak áldozatot ajánlunk vala, czilicziommal megszo-rejtozván ajánlanának áldozatokat urnak.

Ez idézetben a' *tuda*-féle idom tizenegyszer fordul elő, még pedig szakasztott azon módon 's ugyanazon esetekben, a' mint és mellyekben a' *látjátuk feleim*-ben és a' *credoban*, mindig megfelelően a' latin perfectumnak. — A' *tud vala* idom négyszer van itt, 's megfelel a' latin imperfectumnak, p. o. qui *habitabant* in terra Juda = kik lakoznak vala Judának földében; per quos vise transitus esse poterat = kiken általmenet lehet vala; 's ez utóbbi példa jeles öntudatra mutat, minthogy a' rendhagyó poterat könnyen téveszthetőt volna. — A' *tudott*-féle idomnak csak egyszer van itt helye: si permanseritis in hoc opere quod coepistis = ha megmaradantotok e' művelkedetekben, melyet kezdettetek. Ha tovább olvasunk ebben a' fordításban, mindig hasonló esetben a' *tudott* idomot találjuk. A' *tudott vala* kétszer fordul elő: quod fecerat mellyet tött vala, — secundum quod constituerat miszerint szerzette vala. 'S a' melly időhasználatot ezen mutatványban találunk, az szigorú következetességgel végig meg van tartva a' régi bibliafordításban, mellyet a' Magyar nyelvmélekek I. és III. kötetiben olvasunk, úgyhogy nem igen akadtam még eltérésre; megvan ezen használat Pesti Gáborban, Erdősiben, Károlyiban és Káldiban, jóllehet e' kettőben már nem olly tisztán ugyan, leginkább, hogy Károlyit az újabb kiadások meg meg~~corrigálják~~. Például Erdősiből a' M. Nyelv. II, 373. lapján idézett hely, mint a' melly a' *tudott* idomot is mutatja: „Mert valahol ketten avagy három egybegyűltenek az én nevemben, ott vagyok ü közöttök. Legot

Israel, *allocutusque* est eos, dicens: Scitote, quoniam *exaudiet* Deus preces vestras, si manentes permanseritis in jejuniis.

Sic erunt universi hostes Israel (*dejecti*), si permanseritis in hoc opere quod coepistis.

Ad hanc igitur exhortationem ejus deprecantes Dominum *permanebant* in conspectu Domini, ita ut etiam hi, qui *offerebant* Domino holocausta, praecincti ciliciis offerrent sacrificia Domino.

tan az Péter az Jézushoz járulván *mondá* : Uram , ha az én atyám-fia én ellenem *vétkezendik* , hányszor bocsássak meg üneki. *Mondá* üneki az Jézus stb.“ Szintígy Károlyiban. — De így már a' *látjátok* *feleimben* is , hol olvassuk : „kinek *adott* hatalm(at) óvdania.“

Ezek mind fordítók , azt mondjátok. Igen, de valljátok meg, hogy semmi külső ok sem kényszerítötte őket a' *látjátok feleimben* fogva Káldi-ig, hogy a' latin perfectumot mindig *bizonyos* tekintetbül *tuda* idomra fordítsák, ellemben *csak* más *bizonyos* tekintetbül *tudott* idomra; hogy továbbá a' latin imperfectumot hasonlóképp *egy tekintetbül tud vala-ra* , a' futurum exactumot pedig *tudánd-ra* fordítsák, még pedig ők , kik egymást nem olvasták, később a' reformatio után, talán ha ismerték sem igen akarták követni egymást. Nem kell-e ezen négy századon keresztül uralkodó használatot a' nyelvből belső kényszerűség által kiszármazónak, 's az írókra önkénytelenül hatónak elismernünk! *Bizony annak kell, vagy elvesztöttük a' szabály és hasonlatot* (regula és analogia) *íránti érzéket*.

Egyébiránt nem csak a' biblia-fordítók, hanem az eredeti írók is legnagyobb részint 's legtöbbnyire követik ezen időhasználatot. Taval idéztem (M. Nyelv. I, 68. és 69. l.) *Mindszenthí Gábor* naplóját 1540-ből , melly az idő-idomok használatára nézve kitűnő darab. Legyen itt példa a' „Második János II. Szulejmán török császárhoz menetele“ a' gr. Kemény J. és N. A. Kovács István által kiadott *Erdélyország történetei tára* első kötetéből. Ezt alítólag *Bánfi Gergely* írta volna 1565 körül. (Lásd az idézett könyv 36. és 37. lapjait). „Az országbeliek hallván a' dolgot mindjárást javallják a' fejdelemnek rendelését. . . . *Választának* azért ötszáz lovagot, az ország fő fejeit; . . . végezetre *megköszönék* a' fejdelemnek, hogy az ő életét hazájának megmaradásáért és minden jószágát nagy veszélyre méltóztatnék kitenni. A' felséges fejdelem mindjárt fő követeket *választa*, kiket ajándékokkal a' császárhoz *bocsáta*; a' többi között *ízené*, hogy az árulkodás olly igen iszonyu és rettenetes volna, hogy követek által azt semmiképen semmissé nem tehetné; azért azt rendelte volna, hogy önnön maga által és szemtől szemben akarná magát mentenie; . . . hogy szabad akaratja szerint *elvégezte*, hogy ő maga a' kemény bíróhoz menjen néhez és súlyos büntetést felvenni; hogy azért ő neki ügyét meghallván, az ő oda menetelét csendes szívvel várja, felette igen kérnéje;

okaik is adja, miért *kényszerítettett* Maximiliánnal megbékélenie . . . A' császár a' követeket meghallgatván, 's a' fejedelemnek véletlen való jöveteléről bizonyossá tétetvén *felelé*. . . E' felelet két képen *volt* kedves : egy az, hogy a' császár jó szívet mutatott volna, bévevén a' mentséget; más az, hogy világosan megmutatná, hogy ő titkon a' fejedelem ellen semmi titkos gyűlölséget nem viselne. . . Melly dolog a' császári hatalmassághoz való menetelre jobb szívet és mentséget *ada*; mind ezek az ősz végén *lőnek* stb. stb.“ — Ezen példából is világosan kitűnik, hogy az író a' *tuda* idomot bizonyos meghatározott tekintetből használja, 's erősen megkülömbözteti a' *tudott* idomtól. 'S így tesznek az írók szinte a' mult évszáz végéig olly sűrűen, hogy lehetetlen ki nem ismernünk a' hasonleteket (analogiát).

Erre alapítván elmélgődésünket azt kell állítani, hogy a' *tuda* idom *elbeszélő* vagy *történeti* mult, 's mint ilyen leginkább megfelel a' latin perfectumnak és görög aoristusnak. Az elbeszélő vagy történeti mult bizonyos meghatározott idő; 's innen nemcsak korlátoltabb mint a' *tudott* idom, mellyet *általános multnak* vagy inkább *végzett jelennek* hívhatunk, hanem szintén ellenese ennek. Hol az elbeszélő mult állhat, ott semmikép sem állhat a' végzett jelen, vagy az általános mult. Világosan mutatják ezt a' felhozott példák. Valamikor az elbeszélés mozzanatai fordulnak elő, azonnal így szól az író : *választa*, *bocsáta*, *izené* stb. mit a' latin így mondana : *elégít*, *misit*, *nunciavit*, ezekkel történeti multat akarván kifejezni, 's mit ugyan ezen okból a' görög író aoristussal tenne ki : de mihelyt nem az elbeszélés mozzanatai, hanem más mult fordul elő, legottan : *elvégezte*, *kényszerítettett*, *volt* stb. Például az előbbi idézetben : „a' többi között *izené* (az elbeszélés mozzata), hogy az árulkodás iszonyu *volna*, hogy szabad akaratja szerint *elvégezte*, hogy ő maga a' kemény bíróhoz menjen.“ Itt e' háromféle mult mind annyi különböző jelölés. *Izené* az elbeszélés mozzanata, melly ekkor történék; *volna* (hogy az árulkodás iszonyu volna) 's *elvégezte* (hogy maga menjen stb.) nem akkor történének, hanem az *elvégezte* csak általában multat jelent, mint bevégezett jelent; *volna* pedig ollyan mult, melly megvolt az *izené* előtt, mint más történetek folyama. Mennyire meg tudták pedig ezeket különböztetni, 's ez által, milly határozott értelemmel írhattak, mutassa feleslegül még e' példa is a' Nádorcodex 22. lapjárul : „Es *menda*

neki Jézus : tedd hamar ammit tész. Ugymond sz. Anselmos uram : Ez mind te engedelmességöd *vala*, hogy ez kegyötlent te tanítványid között jelöntení és aláztatni *nem akartad*, de gyorsan sietni *hagytad*, ammint *töreködik* *vala*. De maga ezt a' leültek *nem tudják* *vala* mire mondaná, vagy *nem értik* *vala*. Nékik *alejták*, hogy erszénye volna Judásnak miért mondotta volna Jézus stb. — *Monda, vala, alejták* elbeszélő multak az utolsó vacsorárul; *nem akartad, hagytad* általános multak 's függetlenek a' vacsora mozzanataitul. Tehát világos a' *tuda* idom jelentése; világos, hogy az a' latin perfectumnak és soha nem felel meg az imperfectumnak; világos, hogy igen nagyon különbözik a' *tudott* idomtul.

De mi felel meg a' latin imperfectumnak? A' *tud* *vala* idom! Minden bibliafordítás, minden eredeti gondos író azon fogalmat, mellyet a' latin imperfectum jelöl, ezen *tud* *vala* idommal fejezik ki. Példákat rá részint az idézett Judithban és az imént felhozott utolsó vacsorát előadó beszéllésben találunk, mint: a' *kik lakoznak* *vala* Judának földében — *qui habitabant in terra Juda* stb. részint azután fogunk felhozni. Itt csak a' tényt kimondjuk, hogy a' latin imperfectumnak a' *tud* *vala* idom felel meg.

Következik a' *tudánd* idom. A' *Magyar nyelv rendszere* a' 203. lapján egymás mellé rakja a' *tudand* és *tudni fog* idomokat, mintha egy kategoriába valók volnának; a' 346. lapon is ekként beszéll azokrul: „Az egyszerű és összetett jövővel különbség nélkül élnek ugyan íróink, de (mint másutt is érintők) a' kettő közt nagy a' különbség, mert az egyszerű a' folytonos jövőt, az összetett pedig a' kezdődő jövőt jelenti, és azért az elsővel a' régiek feltételes mondatokban éltek, a' másikat pedig mint ujabbat nem ismerván, csak jelen idővel fejezték ki. Minden esetre, már csak változatosság okáért is szabályul szolgálhat az, hogy valahányszor két jövőnek eszméje egymás mellé föltételesen soroztatik: a' föltételező az egyszerűvel, a' föltételezett pedig vagy a' régiek nyomán a' jelennel, vagy az összetettel fejeztessék ki, p. o. *mihelyt időm leend, írók* vagy *mihelyt időm leend, írni fogok*; de semmi esetre sem így: *mihelyt időm leend, írandok*.” — Látjuk, a' szerzők jól érzik a' *tudánd* és *tudni fog* (*tud*) jövő idő-idomok közti különbséget, de tökéletesen lerontják értelmezésökkel, miszerint a' *tudand* „a' folytonos jövőt,” a' *tudni fog* pedig „a' kezdődő jövőt jelenti.” Csudálatos értelmezés! Hogyan lehet ezt az ugyan ott kitett pél-

dára : „mihelyt időm leend, írok“ alkalmazni? Vajjon ez : „mihelyt időm leend“ folytonos jövőt jelent-e? olyant, melly már beállott, tehát nemis jövő többé, hanem jelen? — A' *tudand-ot* a' *tudni fog*-gal egybe se kell hozni.

A' *tudand* idom, a' *látjátuk feleim*-tul kezdve, hol már olvassuk : isa, melly napon *emdöl* — ejendő, a' mult évszáz végéig mindég föltételes jövő volt, 's valamint szófejtésileg is mult és jövőbul áll : úgy megfelel a' latin *futurum conjunctivi*- vagy *futurum exactum*-nak, lásd a' M. Ny. I, 67—75. l. M. Ny. II, 372—374. l. A' számos példákhoz, mellyek részint már itt is előfordultak, hozzá teszek még egyet a' Nádor codex 41. és 42. lapjáról : „Ha nemzetséggel nőmös vagy vidám orcáju, ha kegyelmes alkolmas, és erkölccsel teljes, azok néköd semmit használnak, ha szegény *le-jéndesz*. Mert csak a' pénz ad szépségöt és nemzetséget. Miért hogy legyek mastan jó ruhákkal fénylő és ékös, és sok családdal legyek megkörnyéköztetött : erős vagyok és bölcs és jó erkölcsű, sok barátim vannak ; ezt a' pénz tevén. De ha a' szerencse *elforduland*, csak egy és alég marad.“ Ennél fogva is a' *tudand* nem jelent folytonos jövőt, hanem *föltételest* ; azt tehát semmi más jövővel „*változatosság okáért*“ fölcserélni nem szabad, annál kevesbbé lehet az egyszerű jövő helyett (*tud*, *fog tudni*) használni. 'S mégis mit mutat a' mindennapi gyakorlat ! Az összes napi, szép-, sőt egész irodalmunkban nyoma sincs annak, mit a' jövő idomokra nézve a' nyelv szelleme követel. *Annnyira biztos vezér a' nyelvérzet !*

Meglévén mutatva, hogy *tuda* elbeszélő mult, *tudott* általános mult vagy bevégzett jelen, *tudánd* föltételes jövő, könnyebb a *tud vala*, *tuda vala* és *tudott vala* idomok meghatározása.

II. Megmondtam már, hogy az itt felhozott példák tanúsága szerint a' *tud vala* idom a' latin *imperfectum*-nak felel meg. Hozzuk még egyszer föl a' Nádor-codexbul vett példát : „Ugymond sz. Anselmos uram : ez mind te engedelmességöd *vala*, hogy ez kegyöt-lent te tanítványid között jelöntení és aláztatni nem akartad. . . . De maga ezt a' leültek nem *tudják vala* (nesciebant) mire mondaná, vagy nem *értik vala* (non intelligebant).“ Más nem kevesbbé tanulságos példa ugyan ott a' 85. b. lapon : „És ott hallék egy néminémü szót, ki meg azt mondá : Asszonyi állat, menj Jordán vize által, és ott idvezülsz. . . . És en *kijövék* a' templomnak hajlakából, és hogy *megyök vala* a' piacon, *talála* egy ember, kit én nem es-

mérők vala, és ada neköm három pénzt, és a' három pénzön *vők* három kényeret stb.“ A' biblia-fordítások is mind olly következtességgel használják a' latin imperfectum — értelemben ezen idomot, hogy nehezen cserélik föl az elbeszélő multtal. Szint olly erősen, mint a' *tuda idom* *mul* állíthattuk, hogy az elbeszélő mult, állíthatjuk tehát ezen *tud vala idom* *mul* *mul* az elbeszélő multa nézve.

A' *tudott vala* a' latin plusquamperfectumnak felel meg, 's mint ilyen az általános multa, mellyet már többször *végzett jelen* *nek* hittunk, viszonylik, mint *végzett mult*. A' következő példa részint támogatja, mit a' *beszélő multa* *mul* (tuda), és a' *végzetlen multa* *mul* (tud vala), meg a' *végzett jelen* *mul* (tudott) előadtunk, részint bizonságul szolgál a' *végzett multa*, mit épen keresünk: „Miért pedig ez dolgok mind olyanok *valának*, mi miatt János királynak sietni *kell vala* Erdélybe, mű azért Isten segítségével neki *készülénk* ez nagy utnak *Volt* is sok búsulás az udvarban, mert királyné asszonyunk betegsége, és királyunk urunk ő felsége nyavalyás volta sok gondot *okoza* szegény fejünknek; nem is *volt* épen beteg János király urunk, mert nagyon *jár vala* dolgában, de ereiből *kezd vala* már kifogyni; keveset is *jár vala* ki palotájából, gyakran panaszolkodván, hogy szédülne néha és nehéz volna az mellye. Egyszer *megkívánta vala* szegény az asztalán ebéd közben az veres budai bort, mellyet eddig *soha sem ivott vala*, és *monda* nekem: Lám kigyelmed, isszuk már az veres bort is, mert majd kikopunk borból, ha Erdélynek indulunk, az hol Majláth uram *kipusztított* várainkból és bizonynyal pinczéinkhez is *nyúlt*, mert szereti ő kigyelme a' jó bort.“ (Mindszenthi Gábor). — Ebben a' *megkívánta vala* és *soha sem ivott vala* tökéletesen helyökön állanak, *végzett mult*at jelentvén arra nézve, mit a' *beszélő mult* előad. Azt mondhatná néki, hogy *megkívánta vala* nem helyes, mert a' *beszélő mult*tal azonos lehet: azomban a' kívánság megelőzvé a' szót („és monda nekem“), melly elbeszélő multba jut, a' *megkívánta vala* igen helyén van. Elbeszélő multak itt: *valának*, *okoza*, *monda*: figyelemmel tekintvén a' mondatok értelmét, azt vesszük észre, hogy *okoza* helyett jobb volna *okoz vala*, mert *végzetlen mult* vagy latin imperfectum kell oda. A' *jár vala*, *kezd vala*, *kell vala* helyes *végzetlen mult*ak. Megint mennyire helyökön vannak a' *kipusztított* és *nyúlt* *végzett jelen* idomok!

Előfordul a' *tuda vala* idom is. Ha lehet tartósság vagy előbb-mulás az elbeszélő multban, úgy annak is helye van. De mint-hogy a' tartósság eszméje a' végzetlen multtal jár, az elbeszélő mult pedig bajosan különböztetheti meg magában az idő-külömb-séget : azon mozzanat, melly a' *tuda vala* idomra juthat, könnyen bemerül a' *tuda* vagy *tud vala* idomok eszméjébe. Kitünő példát nyújt *Mindszenthí Gábor* naplója (8. lap.) : „Midőn király urunk már ki akarna indulni, a' gyortyák csak egyszerre magoktól *kialu-rának* a' nélkül, hogy valami szél *futt volna*; ezt magam is *láttam* — nagy csuda dolgot; de mű kegyelmes urunk ő felsége nem *lát-hatta*, miért hogy már az ajtó felé *fordult vala*; nem is *mondottuk* neki soha ez dolgot, mert már erősen *elbúsult vala* az erdélyi hírek miatt; . . . mű is nem kevésbé *megháborodánk* ez nagy csuda dol-gon; **hallám is vala** hátam megett mondani : bizony vége ne-künk. De a' sok nép szemeit az királyra függesztvén, nem *látja vala* (rosz : *nem látá*) az oltáron történt csudát, mert *szeretik vala* nagyok kicsinyek mind az királyt urunk ő felségét, és *sajnálják vala* nyavalyás voltát.“ E' remek helyet valóban iskolai gyakorlatra lehetne kiadni, olly szabatosan él a' magyar ige idő-idomokkal, az egyet kivéve : *nem látja vala*, e' helyett : *nem látá*.

Jegyzet. A' vagyok igének az elbeszélő multja nem külömbözhetik a' végzetlen multtul, mind kettőre csak *vala* lévén. — Hogy a' *szokott* ige-idom jelen időbeli értelemmel bír, az magyar sajátság, mellyet úgy kell tisztelni mint p. o. ezen szófűzetet : Pál *beéri* két forinttal.

Visszatekintvén az előadottra méltó csudálkozás fog el ben-nünket, hogyan esett ollyantén zavar a' magyar írásba, hogy en-nyire félreismerhették a' sarkalatos idöket, úgymint az elbeszélő és végzetlen multat, a' végzett jelent és a' föltételes jövőt ! Ki ne-vezhette el az elbeszélő multat *félmultnak*, 's adott így okot e' rop-pant zavarra ? Rántunk elő egyikét grammatikát.

Pereszlényi (grammatica linguae Ungaricae, Tyrnaviae 1682.) így nevezi az idöket : tempus praesens : *szeretek*; imperfectum : *szeretek vala*; perfectum primum : *szerettem*; perfectum secundum : *szereték*; conjunctivi futurum : *szeretendek*.

A' *debreczeni grammatika* így nevezi azokat : jelenvaló idő : *fogok*; első aligmult : *fogok vala*; második aligmult : *fogék*; har-

madik aligmult : *fogék vala* ; egészen mult : *fogtam* ; régen mult : *fogtam volt* ; foglalo jövődö : *fogándok*. Rossz az *aligmult*.

Révai elaborator grammatikája (II, 568. stb. I.) így nevezi :
 praesens et futurum primum : *dicsér*,
 praeteritum imperfectum auxiliatum : *dicsér vala*,
 praeteritum perfectum primum : *dicsére*,
 praeteritum perfectum secundum : *dicsért*,
 praeter. plusquam perfectum auxiliat : *dicsért vala*,
 futurum exactum : *dicsérend*.

Lám, ezen három nyelvtan elméletével összetudunk egyezködni : de a' Magyar nyelv rendszerével homlok egyenest kell ellenközni. Mert midön azt mondja idézött helyen : „*Irék vagy írok vala egy értelmü*, mellyel épen az elbeszélésekben leghelyesebben élhetünk, p. o. felállott és szóla annyi mint, felállott és szól vala, de egészen más, mint felállott és szólt,“ — midön a' *tuda* idomot félmultnak nevezi a' némettel és latinnal kevervén össze ; midön a' föltételes jövőt az egyszerű jövővel, jobb tudása ellenére, összevarja : akkor nyelvünk multját és Révait vagy eltagadja, vagy nem akarja ismerni.

III. *Megtudom, tudni fogok, tudni fognék* stb. tudándott stb.
 — Az egyszerű jövőt a' magyar nyelv a' jelen idővel fejezi ki. De korán bejött a' *fog* mint a' jövő segédigéje. Hajdan *fog* más ige mellett *kezd*-et jelentett, így : *fogok írni* annyi, mint *kezdek írni*. Ezen : *kezdek írni*-t jelentő *fogok írni* azután a' német, ich werde schreiben' gyanánt kezdett uralkodni, 's így lett a' jövőnek összetett idoma. Egyébiránt erre a' divatra a' nyelvnek belső hajlandósága is lehetett, mert a' göcseji nyelvjárásban a' mult időt is jelenti, úgy mégis, hogy a' német, ich werde gethan haben'-t fejezi ki inkább, mint a' tiszta multat, például : mire oda mentenk, e-fogott szalannyi. 'S Torkos Sándor (lásd a' M. Nyelv. I, 223.) úgy ítél errül : „Úgy látszik, hogy ezen segédige valami készséget vagy gyorsaságot akar kifejezni, 's mindég csak a' mult időnél használatik.“ Az is figyelemre méltó, hogy a' szürjän nyelvben, mellyre a' németnek soha sem volt hatása, a' *pond* = fog ige azonkép divatozik, mint nálunk most és hajdan ; tehát képez jövőt, 's mult idomban kezdett-et jelent, lásd a' M. Nyelv. I, 223. lapját. — Az egyszerű jövőre most két idomunk van, a' jelen idő, és a' *tudni fogok* idom.

De vajjon szabad-e azután végig németül írni magyar szókkal így: *fognék tudni ich würde wissen, fogtam tudni ich werde gewusst haben stb?* Nem szabad. Ezeket a' *M. nyelv rendszere* is gáncsolja; tehát ilyen helyett: „*ha lefogtad írni, küldd velem*“ ez kell: *ha leirtad, küldd velem.*“

A' *tudánd* idom föltételes jövő. Láttuk a' ferdeséget, melyet az összes irodalom elkövet azzal, hogy a' *tudánd* idomot egyszerű jövő gyanánt használja. De egyik ferdeség a' másikat nemzi. Ha *tudánd* annyi, így okoskodnak, mint: *ich werde wissen*, tehát *tudándana* er würde wissen, *tudándott* er werde gewusst haben stb. 'S ezeket annyira használják a' népirodalomban és gyermekek számára írt könyvekben is, hogy ezek és a' *fognék-fogtam tudni* félek miatt a' magyar gyermek nem érti a' magyar könyvet, ha nem tud németül. — Hogy ezen korcs idomok elhagyandók, bizonyos. A' *M. nyelv rendszere* is tiltakozik ellenök, p. o. errül: *ha kéresemet teljesítendéd, hálás fogok lenni*, azt mondja: a' régiebbek azt rövidebben és épen azért helyesebben így ejtették: *ha kéresemet teljesítéd vala, hálás leszek* (a' 346. lap. jegyzetiben). A' *M. Nyelv rendszere* sokszor jól veszi észre a'ényt, de okoskodása rendesen gyermekies vagy ellenmondó vagy hamis. Itt például gyermekies ez: a' *régiek rövidebben*, 's *épen azért helyesebben ejtették!* Mintha mindég a' rövidebb helyesebb volna. Ellenmondás is van benne, mert *teljesítéd vala* nem rövidebb mint *teljesítendéd*. Azután nem is áll, hogy a' régiek így mondták volna: *ha kéresemet teljesítéd vala, hálás leszek*. Az előtüntetett szók magyarban lehetetlen szófüzet; bizvást fogadni mernék, hogy nem fordul elő sehol.

IV. *Hogy tudjon, hogy tudott legyen; ha tudna, ha tudott volna, ha tudánd.* Az utolsórul értéköztünk már, a' többi négyről röviden azt jegyzem meg, hogy a' föltételező, ohajtó stb. függő mondatokban helyesen élünk velök, de helytelenül az időt jelentő mondatokban. A' latin cum, postquam és hasonlók a' conjunctivust követelik néha, midőn nem annyira időt, mint okot jelentenek. Ezeket utánozzuk mondván: minekutána eljött volna stb. e' helyett: eljött. — Sokkal nyomosabb még a' kérdés: van-e 's mikor van helye a' conjunctivusnak? továbbá, a' mondatok bokraiban millyen következőse legyen az idő-idomoknak? de azt itt nem vehetem elő.

A' magyar igének időjit akartam előszámlálni, 's azok fogalmainat megalapítani, 's úgy találtuk, hogy:

jelen és jövő:	<i>tud</i>
végzetlen mult:	<i>tud vala</i> (latin imperfectum)
beszélő mult:	<i>tuda</i>
(kísérő mult:	<i>tuda vala</i>)
végzett jelen:	<i>tudott</i>
végzett mult:	<i>tudott vala</i>
(jövő:	<i>tudni fog</i>)
függő idők:	<i>hogy tudjon</i>
	<i>ha tudna</i>
	<i>hogy tudott legyen</i>
	<i>ha tudott volna</i>
	<i>ha tudánd.</i>

Három idomra fektettük a' legnagyobb súlyt, a' *tuda* idomra, mely elbeszélő vagy történeti mult, a' *tud vala* idomra, mely végzetlen mult, a' latin imperfectumnak megfelelő, 's a' *tudánd* idomra, mely föltételező jövő; mert úgy hisszük, hogy ezen háromnak visszaigtatása törvényes voltukba, legelső kezdete az öntudatos beszédnek, mely a' történeti folyóbeszédet is meg fogja teremteni. Most alva járókhoz hasonlítunk, kik nem eszméletbül, hanem külső okbul mozognak: kell hogy felocsódjunk 's számolhassunk arrul, mit miért teszünk. Kell pedig az leghamarább a' latin iskolai tanítás érdekébül is. A' latin és görög nyelvek alapos tanulása megkívánja, hogy magyar tudásunk is alapos legyen; mert mint fejthessünk meg a' latin és görög időket vagy módokat, ha azon nyelv, mellynek világításánál kell megmutatnom a' tanítványnak a' két nyelv okszerűségét, nem világít a' maga természete szerint?

Az előadottakban találunk némi egybehasonlítást a' magyar és latin idő-idomok között is, alkalmunk lévén több ízben megjegyezni, hogy a' latin imperfectum a' *tud vala* idomnak, a' latin perfectum pedig, a' mennyiben történeti vagy elbeszélő mult, a' *tuda* idomnak, 's így a' görög aoristusnak, felelnek meg. De a' magyar és görög idő-idomok között (az egy aoristust kivéve) semmi hasonlítást sem tettünk. Mégis gyakorlatilag erre nézve is akarunk valamit tenni. T. i. közlünk itt egykét fejezetet Herodotoszbul, úgy a' mint beküldték*), az egészset most nem közölhetvén, 's *adjuk mellé*

*) A' beküldő használni fogja meggyőződése szerint az idők kifejtett tanát, 's úgy adjuk azután a' fordítást, remélvén másokat is veszünk reá, hogy különösen a' magyar és görög idők közötti viszonyrul gondolkodjanak.

magunk fordítását, mellyben főkép a' magyar idők helyes alkalmazására figyeltünk. A' beküldött fordítás, a' magyar időkre nézve, olyan, millyen a' bevett bibás gyakorlat szerint lehet; a' ki ezt az enyimmel összeveti, meglátja a' különbséget, 's kihozhatja, *legalább Herodotoszra nézve*, hogy magyarban mi felel meg a' görögnek. — Ezen darab után közlünk valamit *Szenczy* magyar Julius Caesar-jából, az eredeti latint a' fordítás mellé vetvén, 's a' szükségesnek gondolt igazításokat jegyzetekbe írván. Végre, ha jut hely, *Szalay* történetéből is adunk hosszabbacska darabot, a' kellő észrevételekkel, hogy így gyakorlati példákön is tanulhassa az olvasó, mit eléje terjesztöttünk, 's meggyőződjhessék az alap helyösségéről, ha csak az alkalmazásban tévednénk, vagy az alapot magát is hamisnak ismerhesse, ha nem talál való lenni.

a)

Herodotosz első könyvének 107—111. fejezetei.

107. Cyaxarest az uralkodásban követte fia Astyages. Ennek született egy leánya, kit Mandanének nevezett; erről azt álmodá egyszer Astayages, hogy *olly áradást idézett elő*, mellytől városa tele lesz 's egész Ázsiát elborítja. Az álmot az álom-hüvelyező magusok elibe tévén elrettent, midőn azoktól mindent megtudott. Ezután Mandanét, ki már férjhez menendő vala, egynek sem adta a' hozzá méltó Médusok közzül feleségül, mert félt az álomlátványtul, hanem egy Kambyses nevű perzsának adta, kit előkelő házból valónak és csendes természetűnek talált ugyan, de kit sokkal alább valónak tartott még egy közép-rendű medusnál is.

Küaxarest az uralkodásban követé (követi) fija Asztüagesz. Ennek *volt* egy leánya, kit Mandanének *nevez vala*. Erről azt álmodá egyszer Asztüagesz, hogy *olly áradást idézett elő*, melly *eltöltötte városát*, 's egész Ázsiát *elborította*. Az álmot az álom-hüvelyező magusok elé tévén *elrettene*, midőn azoktul mindent *megtudott*. Ez után Mandanét, ki már férjhez *mehető vala*, egynek sem *adta* a' hozzá méltó médusok közzül feleségül, mert *fél vala* az álom-látványtul; hanem egy Kambüsesz nevű perzsának *adá*, kit előkelő nemzetségből valónak ugyan hanem egyszersmind csendes természetűnek *talált*, 's kit sokkal alább valónak *tartott* még egy közép-rendű medusnál is.

108. Mandane Kambyses-sel házasságban élván Astyages mindjárt első évben másik álmot látott. Úgy tetszik ugyan is neki, mintha leánya egy szőlőtöt szülne, 's ezen szőlőtöt egész Ázsiát elborítja. Illyesmit látván és azt az álom-hüvelyezőkhöz eljuttatván, hazahívattja várandós leányát Perzsa országból, megérkezése után pedig vigyázza rá, mert elakarta születendő gyermekét veszteni. Az álomlátványból ugyan is azt hozták ki az álomhüvelyező mágusok, hogy leányának magzata Astyages helyett fogna uralkodni. Ezért örködött Astyages, 's a' mint Cyrus megszületett, magához rendelé Harpagust, ki rokona, megbízottja és igen bizodalmas embere volt a' medusok közt, 's így szól hozzá: Harpagus, a' dolgot, mellyet ezennel rád bízok, semmikép se tartsd csekélynek, 's meg ne csalj, mások érdekét az enyim elébe tévén, hogy azután te magad ne légy oka meglakolásodnak. Vedd Mandane gyermekét, vidd magaddal és öld meg, azután temesd el a' mint tetszik. Amaz felelt: o király, hisz máskor sem tapasztaltál te engem semmiben ellenkedőnek, óvakodom is valaha te ellened vagy parancsolatod ellen hibázni. Igen, ha előtted kedves, hogy az úgy történjék, kell

Mandane Kambüszesszel házasságban élván, Asztüages mindjárt első évben másik álmot látta. Úgy tetszik ugyan is neki, mintha leánya egy szőlőtöt szülne, 's ezen szőlőtöt egész Ázsiát befödne. Azt látván, 's az álom-hüvelyezőkhöz eljuttatván, haza hívatá várandós leányát Perzsa országból; megérkezése után pedig vigyáztata rája, mert elakarta születendő gyermekét veszteni. Az álomlátványból ugyan is azt jósolák vala az álom-hüvelyező mágusok, hogy leányának magzata Asztüages helyett uralkodnék majd. Ezért örködvén Asztüages, a' mint Kirosz megszületött, magához rendelé Harpagoszt, ki rokona, 's legmeghittebb embere, a' medusok közt, 's minden dolgában megbízottja volt, 's így szól hozzá: „Harpagosz, semmikép se tartsd csekélynek a' dolgot, a' mellyet ezennel rád bízok, el se hanyagolj engem, mások érdekeit az enyim elibe tévén, hogy azután te magad ne légy oka vesztetnek. Vedd a' Mandane szülötte fiát, vidd magaddal és öld meg, azután pedig temesd el úgy a' mint tetszik.“ Az felelé: „Királyom, máskor sem néztél el nekem semmit, a' mi rád nézve kedvetlen volt, jövőben is őrizködni fogunk, ne hogy ellened valamit vétsünk. Igen, ha neked úgy

hogy én pontosan teljesítsem kívánságod.

109 Így felelvén Harpagus, átadatott neki a' halálra szánt gyermek fölpipezve. Hazament sírva. Otthon levén elmondta nejének mind, a' mit neki Asztüages beszélt. Az pedig mondta: Nos, hát aztán mit fogsz te most tenni? Nem azt — feleli amaz — mit Asztüages parancsolt 's ha mindjárt örültté lesz, 's még vesztettebbül fog dühöngeni mint most, meg nem osztom véleményét, sem illy gyilkosságban nem leszek segítségére. Számos ok miatt nem veszttem azt el: először is a' gyermek atyámfia,*) azután Asztüages már öreg és fia nincs; ha tehát ő meghal, 's az uralkodás a' leányra fog szállni, kinek fiát ő most én általam öleti meg: mi más marad azután az én számomra mint a' legnagyobb veszély? Mindazonáltal saját biztonságom végett meg kell a' gyermeknek halni, gyilkosa azonban legyen valaki az Asztüages, nem pedig az én embereim közül.

110. Ezeket mondta és legott Asztüages juhászai között az után küldött, kinek legelője a' legalkalmasabb helyen és a' legzordonabb hegyen volt. Neve ennek Mitrاداتesz vala. Élt pedig

tetszik, hogy történjék, kell hogy mennyire rajtam áll, legjobban segítségére legyek.“

Így válaszolván Harpagosz, *általadák* neki a' gyermeket azon ékességgel, melly a' halottat illeti, 's ő sírva *mene* haza. Oda érközvé *előadá* nejének mind, a' mit neki Asztüages *mondott vala*. Az pedig így *szól* hozzá: 'S mit szándékozol tenni? "*Válaszolá* amaz: „Nem azt, mit Asztüages *meghagyott*, ha mindjárt örültté *leend*, 's még vesztettebbül *dühöngend* is mint most, nem álllok az ő véleményére, 's illy gyilkosságban nem *leszek* segítségére. Sok okbul nem veszttem el a' gyermeket, mert az nékem rokonom, 's mert Asztüages már agg 's fia nincs; ha tehát holtá után az uralkodás leányára *találand* jutni, a' kinek fiját most általam öleti meg: mi más származik aztán ebből számomra mint a' legnagyobb veszély? Mindazonáltal, saját biztonságom végett el köll vesztennem a' gyermeket; de gyilkosa legyen valaki az Asztüages, nem az én embereim közül.“

Ezeket *mondá* 's legott Asztüages gulyásai között azért *külde*, kinek *tudta* hogy legelője legalkalmasabb helyen vagyon, mert legzordonabb hegyekön *legel vala*. Neve annak Mitrاداتesz

*) Atyámfia annyi, mint 'frater carnalis' Itt a' συγγενής rokont jelent.

szolgálónővel; ezt az asszonyt, ki-
vel házasságban élt, hellenül Kü-
nónak, medus nyelven Spakónak
nevezték; merta' kutyát szokták
a' medusok így hívni. A' hegyal-
jak, hol ez a' juhász nyájait legel-
teté, északra feküsznek, a' Fekete
tenger felé, mert csak arra igen
hegyes, emelkedött és erdős Me-
dia földje, a' többi része egészen
sík. Miután a' juhász nagy sebe-
sen előparancsolva megjelent,
Harpagus ezeket mondá neki:
Astyages azt parancsolja neked,
hogy vedd ezt a' gyermeket és
tedd ki a' legzordonabb hegyek
közzé, hogy minél előbb meg-
haljon; azt is meghagyta neked
tudtodra adni, hogy ha a' gyer-
meket el nem veszted, hanem
valami módon megtartod, a' leg-
borzasztóbb halállal fogsz meg-
halni. A' kitett gyermek után
nézni magam vagyok rendelve.

111. A' mint a' juhász eze-
ket hallotta, fölvette a' gyerme-
ket, utnak indult ismét és tanyá-
jára ment. Neje pedig, ki min-
dennap várandós vala, történe-
tesen éppen azon idő alatt bete-
gedék le, míg a' juhász a' vá-
rosba járt. Egymás irányában
tehát mindketten aggodalomban
voltak; a' férj t. i. felesége szü-
lése miatt, a' nő mivel Harpagus
szokása ellen, urát magához hí-

volt. Élt pedig szolgálónővel; 's
ezt az asszonyt, a' kivel házas-
ságban élt, hellenül Künónak,
medus nyelven Spakónak nevezik
vala, mert a' kutyát a' medusok
spak-nak nevezik. A' hegyaljak,
hol ezen gulyás nyájait legeltetni
szokta, éjszakra feküsznek Ag-
batanához, és a' Fekete-tenger
felé. Mert arra, a' szaszpeireszek
felé, nagyon hegyes, emelkedött
és erdőséggel borított Média föld-
je, a' többi része mind sík. Mi-
után a' gulyás nagy sebesen hí-
vatva megjelent, Harpagosz ezt
mondá neki: „Asztüagesz azt pa-
rancsolja neked, hogy vedd ezt
a' gyermeket, 's tedd ki a' leg-
zordonabb hegyeken, hogy men-
tül előbb meghaljon; azt is meg-
hagyta neked tudtodra adnom,
hogy ha a' gyermeket el nem vesz-
ted, hanem valamiképp megtartod,
a' legborzasztóbb halállal fogsz
meghalni. A' kitett gyermek után
nézni magam vagyok rendelve.“

A' mint a' gulyás ezeket hal-
lotta, fölvevé a' gyermeket, 's visz-
szamene utjára tanyája felé. Azom-
ban neje is, ki mindennap váran-
dós volt, történetesen éppen azon
időben betegedék le, a' mellyben
a' gulyás a' városba járt. Egy-
másért tehát mindketten aggoda-
lomban valának, a' férj t. i. fele-
sége szülése miatt aggódván, a'
nő meg azért, mivel Harpagosz
szokása ellen urát magához hí-

vatta. Midőn vissza tért 's nejehez egész váratlanul betoppant, először is ezt kérdezte tőle: Miért hivatta őt olly nagy sebbel lobbál Harpagus? Oh asszony, monda amaz, a' városba menvén láttam és hallottam, mit sem nekem látni sem uralkodóinkkal valaha ollyannak történni üdvös nem vala.

vatta volt. Midőn visszatérvén *előtermett*, a' nő, váratlan meglátva őt, *kérdé*, miért *hivatta volna* olly sebbel lobbál Harpagosz? 'S ő *mondá*: Feleségem, a' városba menvén láttam és hallottam, mit se nekem látnom, se urainkra nézve soha ollyannak meg nem kellett volna történnie. stb.

b)

Julius Caesar emlékjegyzékei a' gallus háboruról.

IV. könyve 1. 3. és 4. fejezeteiből.

I. Ea, quae secuta est hie-me, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss. Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit, quod ab Svevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agricultura prohibebantur. Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium.

III. Itaque una ex parte a Suevis circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii...

I. A' következett télen Cn. Pompeius és M. Crassus consul-ságuk évében, a' germanus Usipetek nem különben Tenchtherek igen nagy számmal *jövének* ált a' Rhenuson, nem messze annak torkolatjától. Áltkelésök okai *valának* a' suevusok, kik őket több évek óta *nyugtalanították* ¹⁾, haddal *zaklaták* ¹⁾, és földmivelésökben *akadályozák* ¹⁾. A' suevusok leghatalmasabbak 's legvitézebbek a' germanusok között.

III. Tehát a' suevusok tartományától, mint mondják, egy felül hatszáz ezer lépésnyi sivatag föld fekszik. Más felül az

¹⁾ Nyugtalanították... zaklatják... akadályozák vala. Kis figyelemmel kiérezzük, hogy az előtte való: *jövének*, *valának* idomok más időbeli jelentésűek, mint ezen három utóbbi. Amazok elbeszélő multak, ezek nem az elbeszélés mozzanatai, hanem azok előtt is már megvolt más rendű mozzanatok; 's amazokra nézve *végzetlen multak*.

Hos cum Suevi multis saepe bel-
lis experti, propter amplitudi-
nem gravitatemque civitatis fini-
bus expellere non potuissent,
tamen vectigales sibi fecerunt,
ac multo humiliores infirmiores-
que redegerunt. IV. In eadem
causa fuerunt Usipetes et Tench-
theri, quos supra diximus, qui
complures annos Suevorum vim
sustinuerunt; ad extremum ta-
men agris expulsi, et multis lo-
cis Germaniae triennium vagati,
ad Rhenum pervenerunt, quas
regiones Menapii incolebant, et
ad utramque ripam fluminis
agros, aedificia vicosque habebant.
Sed tantae multitudinis
aditu perterriti, ex his aedificiis,
quae trans flumen habuerant,
demigraverunt, et cis Rhenum
dispositis praesidiis Germanos
transire prohibebant. Illi, omnia
expert, cum neque vi contendere
propter inopiam navium, ne-
que clam transire propter cus-
todias Menapiorum possent, re-
verti se in suas sedes regiones-
que simulaverunt; et tridui viam
progressi, rursus reverterunt,

Ubiusok érintik azt. . . Ezeket
a' suevusok sok hadi próba után,
ámbár, mivel nagy és hatalmas
nemzetet tettek, lakhelyeinkből
ki nem verhették ¹⁾, mindazáltal
adózóikká tették ²⁾ 's jóval meg-
alázták ³⁾ és gyengítették ⁴⁾. IV.
Hasonló állapotban voltak ⁵⁾ az
Usipetek és Tenchtherek, kiket
főlebb említünk. ⁶⁾ Ezek a' sue-
vusok hatalmának több eszten-
deig ellentállván, végre telkeik-
ből kiűzettek ⁷⁾, 's Germániában
három évig ide 's tova bolyong-
ván a' Rhenushoz a' folyónak
mind két partján lakozó 's ott
földeket, tanyákat és falvakat
bíró Menapiusokhoz értenek ⁸⁾,
kik illy sokaság jöttére meg-
rettenvén elhagyák a' folyón túli
lakhelyeiket, 's védőreikkel a'
Rhenus bal partját megrakván
a' Germanusokat azon áltjönni
nem engedék. ⁹⁾ Ezek minden ki-
telhetőt elkövettek, de a' hajók
szűke miatt sem erőszakkal
nem élhetvén, sem a' Menapiu-
sok őrszemei mellett titkon ált
nem kelhetvén, tettették magokat,
mintha előbbi honukba és tarto-

1) Verheték, mert elbeszélő mult; így a' 2) 3) 4) is az, tehát: tevék, megalázzák, gyengíték. 5) Valának, mert elbeszélő mult; 6) említettünk, mert nem elbeszélő mozzanat. Itt látjuk, hogy a' latin perfectum nemcsak a' magyar elbeszélő multat, hanem a' végzett jelent is kifejezi. 7) Kiűze-
tének. 8) Érének. 9) Engedik vala. Mert az 'elhagyák' és 'nem engedék' az-
ért nem egyek, mivel az utóbbi több ideig tart, mintegy állandóságot jelent.
Azért helyesnek találok a' következő 'elkövettek', mely szinte több mint el-
beszélő mozzanat.

atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantes Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos transmigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra Rhenum quieta in suis sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum aedificiis occupatis, reliquam partem hie- mis se eorum copiis aluerunt.

His de rebus Caesar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit.

Szenczy a' gondosabb írók egyike, kiben a' helyesség kimutatására nem egy példát lehetne találni. Ezen fordítása bevezetésének eleje is olyan példa, melyet azért ide igtatok, a' szerintem elvétett idő-idomokat rekeszbe tevén.

„Nem lesz, úgy hiszem, érdektelen bevezetőleg azon férfú- nak, kinek íratait magyaritva adom, életéről, characteréről, írásmódjáról stb. röviden értekezni; mellesleg a' fordításban követett szabályokat is megemlíteni, hogy az olvasó eleve is tudhassa, mely író munkáit veszi kezébe, 's mikép *igyekezett* azokat a' fordító, honi nyelvére álttenni.

mányukba visszaköltöznének; de három napi utjok után ismét megfordultak ¹⁾ 's ezen egész utat egy éjjel meghaladott lovasságukkal a' Germanusok elmentéről kémeik által tudósított, 's minden aggodalom nélkül a' Rhenuson előbbi falvaikba visszaköltözött gondatlan 's gyanútlan Menapiusokat *elnyomák*, és fölkonczolván őket, 's hajóikat elfoglalván, mielőtt azoknak a' Rhenuson innen lakhelyeiben csendesen megmaradt része a' történetekről tudósíthatnék, a' folyón *átkeltek* ²⁾, 's megszállván azoknak minden épületeit, a' télnek hátralevő részén azok javain *éldegelének*.

Ezekről tudósíttatván Caesar a' Gallusok csélsapsága miatt *tünődött* ³⁾; mert ez a' nép szándékában ingatag, 's általában újításokon kapkod, 's azért valamit reá bízni nem *tartá* tá- nácsosnak.

¹⁾ Megfordulának. ²⁾ Átkelének. ³⁾ Tünődék.

C. Julius Caesar a' híres bajnok, nagy hadvezér, jeles kormányférfiu, remek író testi 's lelki szép tulajdonait használva sok dicső tettet *hajta* végre; de a' szerencsének is, melly, mint maga őszintén megvallja, az emberi dolgokban legtöbbet tehet, igen sokat *köszönhet*e. Milly szerencse reá nézve, hogy régi 's híres nemzetségi atyától 's anyától, C. Caesar — 's Aureliától *eredett*; 's így már születésénél fogva, Cicero mondásaként, alva is *reménylhet*e a' római néptől azon javakat 's tiszteltetések, mellyekért csak az önéreire támaszkodott vágytárs hiában küzdött volna; 's mellyekhez maga M. Cato is, nem vérség, hanem önérde mei által kívánván a' római népnek ajánlkozni, csak irigységgel 's a' hatalmasok alacsony fondorkodásaival víva *juthata* (juthatott vala).

Vajjon fényes születése nélkül minden igyekezete, 's bár melly kitűnő lelki tehetsége mellett is *lehetett volna*-e már tizenhetedik évében dialis flamen? — Egyébiránt is szerencse *kalanuzolá* egész életében jól kiszámolt többrendű merényeit, 's a' legrettelesebb csatákban, 's legveszélyesb vállalatokban nem *hagyá* el szerencséje, mellyre kétség kívül nem kevesebbé *számolt*, mint önszére és vitézségére. Végre is, ki *tagadhatná*, hogy czélirányos ugyan, de egyszersmind jószerencse pártolta intézeteinek következménye *volt* az egész római birodalomnak kénye 's hatalma alá jutása? . . . De ebben áll épen Caesarnak legnagyobb érdeme, mert gyermekségétől fogva fáradhatatlan iparral *művelé* (műveli vala) legremekebb esztét; az ékesszólást Ciceróval ugyan azon mestertől *tanulta* (tanulá), 's Rómában ő lett volna a' legelső szónok, ha egyedül erre *adá* (adja) magát; de dicsvágya inkább a' hadi pályára *hivá*, 's nem csak ezen, hanem a' kormányin is *kitűn*ék esze 's tehetsége.⁴

c)

Szalay László, Magyarország története.

IV. köt. 190. stb. 1.

A' roszakarat, mellyet Ferdinánd és János egymás iránt bőségesen *tanusítottak*, elégséges *volt* ¹⁾ megzsibbasztani azon biztosok működését, kik mindkét fél részéről Esztergomban még 1539.

¹⁾ Vala, mert elbeszélő mozzanat.

október 1-jén üléseiket *megnyitották* ¹⁾ azon hatalmaskodások el-
 ítélésére, melyeket a' nagyvárad békekötés óta egyik fél embe-
 rei a' másik féléi ellen *elkövettek*. ²⁾ A' magát hünek hazudó czim-
 bora bizonyos *lehetett* ³⁾, hogy királya nem fogja végrehajtani a'
 sujtó végzést; 's különben is az igazság-szolgáltatás körébe napon-
 ként *nyult be* ⁴⁾ a' közigazgatási önkény. Illyes jelenetek végre
 Thurzó türelmét is *kifárasztották* ⁵⁾, 's midőn parancs *érkezett*, hogy
 Bánffy Boldizsár ellen indított bizonyos perben nem kell sietni az
 ítélethozással, Annának ekkép *írt* ⁶⁾ az országbíró: „Tudja meg
 Felséged, ez jogszerűleg nem történhetik, mert az ország törvényei
 ezt semmikép sem engedik, a' királyi felség pedig köteles ezen
 törvényeket megtartani és megvédeni.“ A' közügyek e' gyászos
 állása, mellyen segíteni nem *volt* mód, tompa fájdalommal *töltötte*
el ⁷⁾ a' jobbakat, és Oláh Miklós, fehervári örkanonok 's Mária ki-
 rályné titoknoka, Brüsszelből Bécsbe, Pozsonyba jöven ez idétt,
 ekkép *írt* ⁸⁾ Nádasdyhoz: „*Visszajöttem*, Isten segítségével, ép
 egészségben, hogy felséges királyném ügyeiben eljárjak, 's hogy
 valahára régi jó barátaimat, kikre emlékezni oly édes *volt*, hogy
 a' hazát annyi idő múlva ismét meglássam. Néhány baráti arczon
 kívül, melyeket még látnom *jutott*, keserű *volt* ⁹⁾ a' mit *tapas. tal-*
tam. Az ország már csak alig lélezkzik. . . .

'S a' bomlás Erdélyben még nagyobb *volt* ¹⁰⁾ mint Magyar-
 országon. A' nehéz adó, mellyet Martinuzzi a' tartományra *rovatott*,
 hogy a' szultánt és basáit kielégítse, mint *mondá* ¹¹⁾; hogy magát és
 János királyt felpénzelje, mint ellenei *híresztelték* ¹²⁾, magyarokat,
 székelyeket, szászokat *fellázított*. ¹³⁾ Majlát kéz alatt *ápolta* ¹⁴⁾ 'a
 zendülést, talán Ferdinánd érdekében, talán oly reménnyel, hogy
 török felsőbbség alatt önmaga válhatik Erdély urává; martius 9.
 Marosvásárhelyre *kérte* ¹⁵⁾ a' rendeket.

Az aggasztó jelenségek Martinuzzival *elhalasztatták* ¹⁶⁾ Kon-
 stantinápolyba indulását; 's intézkedései a' lázadás elnyomására,
 óvatosságra *intették* ¹⁷⁾ a' vajdát. A' Vásárhelyt együtt volt rendek
 mindenik nemzetből négy négy követet *küldtek* ¹⁸⁾ Budára János-

¹⁾ Megnyitották vala vagy volt. ²⁾ Elkövettek vala. ³⁾ Lehet. ⁴⁾
 nyul vala be. ⁵⁾ Kifáraszták. ⁶⁾ Íra. ⁷⁾ Tölté el. ⁸⁾ Íra. ⁹⁾ Vala. ¹⁰⁾ Vala.
¹¹⁾ Mondja vala vagy mondogatott (lásd vége felé az idők felváltását). ¹²⁾
 Híresztelik vala. ¹³⁾ Fellázíta. ¹⁴⁾ Ápolá. ¹⁵⁾ Kéré. ¹⁶⁾ Elhalasztatták. ¹⁷⁾ In-
 ték. ¹⁸⁾ Küldének.

hoz, kik eljárása ellen panaszt emeljenek. Kötelességökké *tétetett*¹⁾ előadni : hogy tizenkét év óta Erdélyből a' rendes közjövédelmeken kívül, két millio aranyból több *hajtattott* be a' királyi kincstár számára; a' jobbágyok huszonöt ízben *fizettek* segélypénzt, mindannyiszor harminczkét ezer arany forintot; a' székelyektől száz-ezernél több ökröt *szedtek* a' rovók; 's azonfelül néhány millió mérő gabna *parancsoltatott* be tőlök . . .

János a' követeket *elzáratta* ²⁾ 's a' viselős Izabellát Budán hagyván, martiusban Nagyváradra, 's innen, Török Bálinttal, mint fő hadvezérével Erdélybe *indult* ³⁾. Aprilis 28-án Kolosvárnál *táborozott* ⁴⁾; május 7-kén Tordán gyűlést *tartott* ⁵⁾ a' három nemzetel. A' vajdák nem *jelentek* meg; János *elmarasztatta* ⁶⁾ őket mint hűtleneket. Balassa erősségei Almás, Léta, Diód, könnyű szerrel *elfoglaltattak* ⁷⁾ 's most Fogaras elébe *indult* ⁸⁾ a' sereg, melyet Majlát, sógorával Nádasdyval, közösen *birt*, 's hová mint erősebb várba, mind két vajda *vonult volt*. Majlát *felhivatott* ⁹⁾, adná meg magát, de a' vajda ártatlanságára *hivatkozott*¹⁰⁾, 's Istent tanubizonyságul *hívta*¹¹⁾, hogy az országra jött gyászért Martinuzzi felelős nem ő. Midőn a' küldött óvást *tett* Majlát nevében, János szemébe könnyek *jöttek*¹²⁾, 's Török *kinyilatkoztatta* ¹³⁾, hogy becsülete nem engedi hadakoznia a' vajda ellen; János becsületszékét *tartott* ¹⁴⁾ 's a' szék Török állítását tévedésnek *nyilatkoztatta*¹⁵⁾. Uram, Török Bálint, *monda* neki János, tégy annyit, mennyit tehetsz, 's én olly keveset rakok vállaidra, mennyit lehet. Bálint és vezértársa, somlyai Báthori Endre, *elrendelték*¹⁶⁾ a' vivást; de rövid idő múlva súlyos betegség *szállotta meg* ¹⁷⁾ a' királyt. Török maga is kórságról *panaszkodott* ¹⁸⁾, hadai részben *elszéledtek* ¹⁹⁾; 's a' várban zárkoztak és barátjaik Erdélyt Ferdinándnak *ígérték* ²⁰⁾, ha segédökre jő.“

V. *De mit használ minden okoskodás a' magyar ige-idők használatául, mikor a' nép csak egy multtal él.* Ezen kifogás, jóllehet sokan legerősebbnek tartásák, tulajdonkép vitatást sem érdemel, mert magában helytelen. A' nyelvet alkotó nép nem az, kit a' mai szokás nevez népnek, a' melly sokat megőriz ugyan a' régiből, na-

1) Tétetett vala. 2) Zárata. 3) Indula. 4) Táborozék. 5) Tarta. 6) Marasztatá. 7) Elfoglaltatának. 8) Indula. 9) Felhivaték. 10) Hivatkozék. 11) Hivá. 12) Jövének. 13) Kinyilatkoztatá. 14) Tarta. 15) Nyilatkoztatá. 16) Elrendelék. 17) Szállá meg. 18) Panaszkodik vala. 19) Elszéledének. 20) Igérék.

gyon helyeseket alkot is a' maga körében, de a' melly nagyon különbözik azon néptől, mellyből hajdan, lehet mondani, az Árpád nemzetség kihaltáig, állott a' magyar nemzet. Akkor a' magyar népben azon szellemi tehetség és tudomány összege éle, melly annak sajátját teszi vala; — 's azon korból bírjuk a' magyar nyelv idomait. Ezek tehát a' teljes értelemben vett nép szájából eredtek; a' kezdő és lassankint fejlődő irodalom onnan szedegette azokat, nem teremte. Ha a' magyar nép sok évszázaton keresztül nem használta volna a' *tud, tud vala, tuda, tudott, tudott vala, tudánd* stb. idomokat: bizony az irodalom nem találja ki, ha Dante-kat mutathatna is fel.

Külömbféle ok miatt oszlik meg mindenütt a' teljes nép; leginkább pedig az idegen befolyás miatt, ha ez a' nép birtokos osztályát éri. Akkor a' nemzet virágja nem maradhat meg eredeti tiszta fényében, mert az intézkedő, az állami, egyházi és más köz meg felsőbb ügyben rendelkező, elszakadt a' többi néptől, nemcsak tudománya, hanem érdekénél fogva is. A' többi eredeti nép, megszűnván intézkedni 's a' felsőbb ügyekről gondolkozni, — mert ő már csak engedelmeskedő, — elveszti a' képességet is reá; elveszti, vagy elfelejti a' nyelvnek magasabb és többszerűbb tulajdonait is. Szűkebb viszonyok közzé szorulván, felfogása, értelme is mind szűkebbé lesz: hogyan ne szűkülne nyelv-használata is! Ha nincs irodalom, melly a' nép szellemi megoszlása előtti korból meríthető, 's a' megoszlás után emlékeül marad a' mult időnek: az élő nyelv, mellynek használata mind szűkebb körű és alacsonyabb állapotú embereknél talál helyet, semmikép sem lehet, akármelly vidéken is, a' nyelv természetes tulajdonságainak és sokszerűségének mintája. Irodalom nélkül a' vidékönkéd dívatozó nyelv-töredékekből össze kellene rakni 's újra megalkotni a' nyelvet; a' mit a' nyelvtudomány, irodalom mellett is, teszen. A' népnek nyelve tehát sehol sem tűnteti föl az egész nagy nyelvet, hanem annak csak töredékeit. Lám az ige-időkre nézve, az erdélyiek nagyon élnek az *elbeszélő multtal* (tuda, láta), a' magyarországiak kevesbbé vagy nem is élnek azzal, hanem csak a' *végzett jelen*nel. Nem világos tanúság-e arra, hogy mind a' kettő tartozik a' nyelv teljéhez? — A' régi irodalom a' régi teljesebb nép nyelvének nagyon hű emlékezete; abban együtt van meg, mit most a' megoszlott nép szakaj között csak elszórva találunk. Az új öntudatos irodalom,

melly nemcsak emlékezése a' mai napnak, hanem a' multnak fölevenítése is, hogy a' nemzet legnagyobb, legteljesebb foglalatjával a' jövődöt biztosítsa, 's az emberiség nagy világában tényező gyanánt működhessék: nem ragaszkodhatik emez vagy amaz vidéki töredék-nyelvhez, a' magyar nemzet valamellyik töredékéhez; hanem a' régi irodalom által, mellyet magába veszzen 's vérévé változtat, 's a' vidékek nyelvjárásai összesége által legnagyobb teljre és sokszerűsége tartozik iparkodni. Így lesz azután nép-irodalom, a' legnemesebb és magasztasabb értelemben. Kik tehát elmélkődésünk ellen a' nép-nyelv alatt valamelly kicsi töredék-nyelvet hoznak fel, azok nem tudják sem azt, milyen fegyverrel vínak, sem azt, mi ellen vínak.

Végezetre, úgy érezzük, kell még néhány szóval az ige-idők felváltását is érinteni. Sokszor kellemetlenné válhatik az ismétlés, ha gyakran egymásután azon egy idő-idom következik; az író tehát mást is szeretne alkalmazni. Mit csinálhat ilyenkor, 's mit nem szabad csinálnia? — *Felválthatják egymást a' rokonok, nem válthatják fel egymást az ellenkezők.* — Mondtuk már, hogy a' jelen idő (*tud*), alapja levén minden időnek, a' függetlenek helyett is állhat. Tehát az felválthatja a' *beszéllő multat* (*tuda*), fel a' *végzett jelent* (*tudott*), fel szabályszerint is a' *jövöt* (*fog tudni*). De nem válthatja fel a' *végzetlen multat* (*tud vala*), nem a' *régzett multat* (*tudott vala*), nem, mint jelen idő, a' *föltételes jövöt* (*tudánd*). — A' *beszéllő mult* nem válthatja fel a' *végzett jelent* (*tuda nem válthatja fel a' tudottat*), ha némi szorgalommal akarok írni, 's a' szók idomai által fejezni ki a' távviszonyt; nem válthatja fel a' *végzetlen multat*. — De a' *végzett jelen* (*tudott*), felválthatja a' *végzetlen multat* (*tudavala*), 's viszont. — Az *egyszerű jövö* (*tudni fog*) nem válthatja fel a' *föltételes jövöt* (*tudánd*), de igen is a' *jövö* gyanánt álló *jelen idő* felválthatja ezt. — A' *volná*-nak kellemetlen ismétlését csak úgy kerülhetjük el, hogy vagy mind a' két mondatot *jelen időbe* tesszük, vagy az első mondatban meghagyván a' *volná*-t, a' másodikban éljünk a' jelennel. Tehát e' helyett: *ha tudtam volna, elmentem volna*, így: *ha tudom, elmegyek*, vagy: *ha tudtam volna, elmegyek*. De így nem szabad: *ha tudom vala, elmegyek*, mert a' *tud vala* más jelentésű. Ennyit most az időkrül és azok használatárul.

Miután idáig ért velem az olvasó, úgy sejtem, két kérdése van hozzám: Vajjon igaz-e, mit a' magyar ige-időkrül előadtam? — 's ha igaz is, kell-e, a' bevett gyakorlat ellenére, annak követségét sürgetni?

Igaz-e az, mit az időkrül előadtam? Kétség alá nem vonható, hogy a' magyar igének megvannak az előszámlált idő-idomai, mert a' tényeket tagadnunk nem lehet. Az iránt sem lehet kétség, hogy az előszámlált idő-idomok között kell külömbségnek lennie, (hisz azért külömbözteti azokat külsőleg a' nyelv); 's hogy minden gyakorlat, mihelyt némi meggondolás vezérli, szükségkép teszen is külömbséget azok közt. Ha már állanak ezen előzmények, áll az is, hogy a' gyakorlat vagy helyesen vagy helytelenül használja az idő-idomok külömbégeit. Az első kérdés tulajdonkép arra nézve kíván tehát eldöntést, hogy melyik gyakorlat helyesebb, a' mostani-e, vagy az elmúlt évszázaké?

Ki lehet bíró a' két gyakorlat között? Mindeniknek maga lelke. A' melyik gyakorlat külömbséget nem tud a' külömbözők közt, 's midőn külső ok, tehát szükség, nem belátás, kényszeríti külömbség-tartásra, idegen, nem-magyar idomokhoz folyamodik: az nyilvánosan maga vallja be helytelenségét, 's maga czáfolja meg magát. Ellemben a' melyik gyakorlat tud külömbséget a' külömbözők közt, 's midőn külső ok kényszeríthetné sem folyamodik magyartalan idomokhoz: az viszontag ezzel bizonyítja be, hogy felfogása a' nyelv természetével egyez. — Az új gyakorlat, Kazinczy Ferencz óta nem tart külömbséget a' *tud vala, tuda, tudott, tudott vala* idomok közt, melyek pedig, mert megvannak, okvetlen külömböznek egymástul; az új gyakorlat ott, hol külső ok, mint a' német és franczia *ich würde wissen je saurais, ich würde gewusst haben j' aurais su* stb. külömbség-tartásra kényszeríti, magyartalan idomokhoz folyamodik, vagy a' *tudánd* idomot, melyet köztudomás szerint rosszul használ, új hamis idomok anyjává teszi: bévallja tehát, hogy nincsen nyelvészeti lelkismérete, 's hogy azért sem egyezhet a' nyelv természetével. — A' régi nyelvgyakorlat a' külső ok mellett, azaz mikor latinbul fordított is, külömbséget tartott a' *tud vala, tuda, tudott, tudott vala* közt, olyat, melyet a' latin nyelv nem tart, mert az imperfectumot *tud vala*-val, a' perfectumot, mikor beszéllő mult, *tuda*-val, mikor pedig általános mult, vagy végzett jelen, mindig *tudott*-tal fejezte ki; az továbbá a' külső

ok ellenére, a' futurum exactumot *tudánd* idommal fejezte ki, nem valami mult idommal, melly külsőleg inkább megfelelt volna a' *scivero*, *sciveris* stb. idomnak; végre az nem is folyamodott a' *fognék* — *fogtam tudni* féle magyartalan, vagy *tudandana*, *tudandott* féle túloltott idomokhoz. Kell tehát, hogy ez legyen igaz, valamint azon okbul az uj gyakorlatnak nincsen igaza.

Sürgessük-e az uj gyakorlat ellenére a' réginek követését? Bizony sürgessük, nem csak mert a' helytelen soha se tolja ki a' helyest, hanem mert az uj gyakorlat nem is az, hanem vak kapkodás, gyakorlatlanság. Ime a' gondosabb írók, kik öntudattal írnak, mint *Szenczy* példája bizonyítja, a' régibb gyakorlathoz szítanak; nincsen egy is a' gondosabb írók közt, ki a' *tudánd* idom azon használatját helyeselné, melly úgy szólván, csak tegnapelőtt olta kap lábra. Győzzön-e a' nyilvános helytelenség a' nyilvános helyességen? Hová lenne így a' nyelv csak félszáz év múlva is? 'S háová lenne azon fegyező mívelő hatása, a' mellyet az eszmélettel bíró nyelv okvetlenül gyakorol az elmékre? — El tehát az élő gyakorlatlan gyakorlattal, 's keressük és biztosítsuk a' helyest, ha követése nehezebb volna is!

HUNFALVY PÁL.

Könyvismértetés.

C. J. Caesar Művei I. kötet. Emlékiratok a galliai hadjáratról. Fordította Sárvári Béla. Pest, 1856. Kiadja Lampel Robert.

A' görög-római classicusoknak reánk magyarokra nézve kétszeres fontosságuk van. Minden szakértő alaposnak fogja tartani legjobbjainknak panaszát, hogy megállapodott prózai irányunk, kivált történelmi prózánk nincs, — 's ha költői irodalmunknak vannak is örök becsü termékei, de századokra számítható prózai termékünk kevés. Ezenkívül szépirodalmunk sok olyféle hiányokkal is küzd, és sok oly nyavalyában sínlik, mellynek elhárítása csak az alaposan kiképezett izlés, és a' mi ennek feltétele, a' classica tanulmányok által eszközölhető. Csak két körjelre szabadjon költői irodalmunk körében mutatni: az álnépiességre, — 's a' nem tisztált erkölcsi irányra!

Mi hasznót árasztanak pedig a' class. tanulmányok egy épen a' mi helyzetünkben lévő nemzetre a' polg. élet főbb eszméi, az erkölcsiség iránya elvei tekintetéből, — azt bővebben nem szükség fejtegetnem; mint általában helytelen volna tudom. folyóiratban a' class. irodalom becséről szólanom. Maga az ellenében közelebbi idők alatt nyilatkozott idegenség is, — melly hogy maig is tart, bír tolmácsokkal és védőkkel, avagy csak a' jelenévi Zeitschrift f. d. oe. Gymn. hasábjáról is elvonható, — maga ez az idegenködés is komoly megfontolást érdemel

Csak az már a' kérdés, mit kellene legelőbb és főkép cselekednünk, hol kezdeni, vagy hol folytatni azt, a' mit elődeink cselekedtek? Mert hogy cselekedtek, bizonyos. Értelmező kiadások, fordítások, segédkönyvek érdemelnek-e előbbvalóságot a' sorozatban? Elődeink az elsőt, az értelmezeteket választották, 's a' classicusok-

nak péld. Budaiféle kiadásai, nagy gonddal készültek, azon idők kívánatinak megfeleltek. Fordítani nem igen mertek, nem csak mivel a' magy. nyelv képezetlen vala, hanem mivel az eredetit nagyon értették, sőt csodálták és tisztelték is. Segédkönyveik azon idők színvonalán álltak. Csak Budai Közöns. Históriáját 1. kiad. Debreczen 1800, — Régi Tudós Világ Históriáját, — 's Hasse de Caussis stili latini-t említem. A' tanuló ifjuság el volt látva a' hazában nyomott, általán latin, de itt-ott magyar jegyzetekkel is bíró classicusokkal, a' latin irodalomra nézve csaknem teljesen. Tudomra csak debreczeni kiadása van Molnár, Sinay, Budai által, Caesarnak, Cicerónak (De Oratore, Oratt. Epistolae), Liviusnak (I—X könyv), Phaedrusnak, Neposnak, Justinusnak, Eutropiusnak, Pliniusnak (Panegyricus), Columellának stb. Ezenkívül voltak az egyetemi nyomda kiadásai jeles *francia* latinisták (Desprez, la Rue stb.) után. A' görögre nézve nem így áll a' dolog. Ez nagyon, sőt csaknem egészen mellőztették. Alig nyomtatott gör. classicus a' hazában. Még az új szövetségnek sem emlékezem magyar honban nyomott példányára! — De a' latin classicusok és azok kulcsai a' segédkönyvek által sokra mentek elődeink, kiknek szorgalmát előbb önállóság 's tevékenység hiánya, 's ezek miatt a' külföldről elmaradás, — most utóbb az első szükségek körüli nem igen tervszerű, nem öszpontosított, habozó, 's itt-ott hamarkodó munkálkodás váltotta fel.

A' fent czímezett fordítmány szerzője és kiadója fordítást kívánnak adni. Miért ezt értelmező kiadások, vagy segédkönyvek helyett? — nem vitatom. Elvégre is izlésre (?) vagy tetszésre lehetne hivatkozniok, 's azok ellenében, tudjuk, nincs erősség.

A' fordítandók közt Caesart tették első helyre. Miért épen Caesart? ezt is lehetne kérdenem, — de erre sem méltó sok időt vesztenem. Caesarnak a' régiektől annyira magasztalt egyszerűsége, hibátlansága, tárgyilagossága méltó, hogy első helyet biztosítson az iskolában, — természetes stílja, józan és mesterkéetlen mondatkötése pedig kezdő tanulmányul ajánlja bármellyik ifjú írónknak: de szükséges vala-e mégis épen Caesaron kezdeni, midőn Szenczynek valóban derék, egyik legnagyobb szakemberünk által is csaknem föltétlenül dicsért (Athenaeum 1841. 1. Félév 687. 695 ll.) fordítását bírjuk, vagyis annyira nem *bírjuk*, hogy az leszállított, 's igen csekély ára mellett is könyvkereskedésben penészedik, — akkor

midőn némelly classicus, mint a' lactea ubertásról dicsért Livius, a' mézajkú Xenophon még magyar fordítást is csak töredékekben ért?*) — De ez sem baj; csakhogy valódi előhaladást tanúsítson az új kiadás a' szövegre és irányra nézve: nyereségünk van. Mert Szenczy fordítása óta csaknem két évtizedtől folyt el, 's Caesar jeles criticusai kiadói nagy részt az óta dolgoztak (Nipperdey, Schneider, Oehler, Dübner), — de a' magyar nyelv is 1838 óta egyben másban előbb haladt. Van-e hát előhaladás ez új dolgozatban, nyertünk-e általa valamit? ez lesz a' kérdés; mellyre, hogy megfelelhessünk, meg kell a' fordítást közelebbről tekintenünk. Elég lesz, úgy vélem, az I. és VII. könyvet néznünk át, szemünk előtt tartván a' szövegre nézve a' Weidman-, és Teubnerféle iskolai kiadásokat, a' fordítási hűség- és irányra nézve pedig Szenczy magyar és Louandre (La Guerre des gaules. Traduction nouvelle avec le texte des notes et un index par Ch. Louandre Paris Charpentier 1853) francia fordításukat, melly utóbbiról, némi fentartás mellett dicsérőleg ítél a' Revue Contemporaine fentebb is idézett helyen.

I. könyv. 1. cikk. Gallokat: miért áll névelő nélkül? — *Szajne*: ilyen név nincs. Sequana az ó, Szajna az új magyarosított név.

2. cz. *védve vannak* (continentur) e. h. körülvéve, bezárva (Szenczy) és *enfermé* (Louandre) — *hadat izenhettek* (bellum inferre) e. h. haddal megtámadni. Támad: Sz. porter la guerre: L. — *szaj-najak* másut sequanak. Hiba elsőben mert következetlenség, mi kivált tanulóknak szánt könyvben türhetetlen, másodszor mert czélszerűtlen, 's lehetlen is az ó geogr. neveket, mellyek legnagyobb részének mai napon *semmi* sem felel meg, újdónítani (modernizálni). És ha azt modernizálni, egyszersmind magyarosítani is kíváná a' ford. miért nem mondja vala másutt arverni helyett: auvergneiek (sőt tán óvernyiek), tolosates h. tulúziak, Nemausus h. Nimes, Lutetia h. Paris, Vesontio h. Besancon, Arar h. Saone stb. mint egykor Molnár Magy. Könyvesházában olvasánk Consul h. polgármestert stb. (az utóbinak mint köznévnak újdónítása türhetőbb). — *azt vélvén, miszerint*: Divatba jött, a' hogy-ot mindúntalan felcserélni a'

*) Caesarnak összesen maig csak 14 francia fordítása van. (Revue cont. 1856. oct. 15. 215. l.), Horátnak több mint 200. Jelesen pedig 1834—1848-ig odai fordítottak 14-szer, — satirái 838—48-ig 3 szor, — epistolái 1831—46-ig 5-ször, — Ars poeticája 1836—44-ig kilenczszer.

miszerint-el és mikép-el. A' magyar hogynak van módjelentménye is, az bizonyos. Hogy illy esetben fölcseréltezzék, megengedhető, sőt a' változatosság kívánja; de hogy így, péld. érzési igék után is, és általában ha egyedül fordul elő, kikerüljük: az nem is szép, nem is szabad. 'S miért irtóznak tőle annyira? A' gör. német és ang. névelő sokkal gyakrabban és egyhangúbban fordul elő, és még eddig senki sem kísérelte kihagyni vagy helyettesíteni.

3. cz. *Catamanteled*: a' latin thema vagy névtő magyar névtő vagy alanyeset gyanánt használva. — E' részben nagy habozást látnunk nem csak az előttünk lévő könyvben, hanem általában magy. íróinknál. Mondják: nemetek (nemetes), aeduok, vocontiók, allobrogok. Másutt a' latin nominativust a' magyarban is névtőnek vévén. írják: aeduusok, sedusiusok. Legbajosb a' dolog azon szókra nézve, mellyeknek alanyesetők a' class. íróknál elő nem fordul, 's így a' nominativ végzete csak gyanítható. Illyenek nemetes, carnutes stb. Következetesség és egyenlőség tekintetéből megérdemli illy kicsinység is hogy vele foglalkozzunk. — A' régibbek az as, es, us st. nom. végzeteket megtartották és irták: ovidius, aeduusok, vocontiusok; többesben: nemetesek, allobrogesek (sajátságosan ezt: athenásbeliek) stb. úgy érezvén, hogy rövidítés által a' lat. és gör. themát ferdítnék el. Újabban leginkább Kazinczy óta a' németek példájára Horátzot, Virgilt, Ovidet sőt Demosthént, Terenczet írunk, és Catamanteledet, allobrogokat, szóval a' névtőt, a' hol a' magy. alanyeset kell. (Külömben a' németeknél is irnak Johann helyett Johannest, a' francziáknál Hercule helyett Herculest, Brute h. Brutust, az angolban Coriolanust, Uranust, Aeschylost, Sophoclest stb.) Szívesen elfogadva egyébiránt alaposabb véleményt, ez ideig azon meggyőződésben vagyok, hogy a' lat. és gör. névtőt el nem magyarosodott 's nem népiesedett szókban nom. végzetével együtt kell a' magyarban ragoznunk. A' magy. névtő önálló és jelentő, a' latin és gör. nem. A' magyarban nincs alanyeseti rag, a' gör. és latinban van (eredetileg s, abból lekopás által a, e, o, u stb. összeolvadás által x stb.) nyelvünk természete öntönöz, névtőként, ha idegen tul. neveket említünk, az önálló és jelentő nominativust használunk. Roszul esnék illyeket hallanunk, *aedu nép, arvern hadak* stb. Az illy csonka themák rútol hangzánának olly ember fülébe, ki az ó class. nyelvek sajátosságait esmeri, azoknak hangzatát a' magy. fordításban is keresi, 's a' gör. vagy latin szón erőszakot tenni ááll.

De nem tehetnénk ez által eleget azon czélzatnak sem, hogy a' tulajdon nevet — ha netalán világosan nem lat. eredetű — eredeti péld. germ. vagy celta alakjában adjuk vissza. A' lat. nom. végzetet elvethetjük — bár ezt sem ítélhetjük meg biztosan, meddig hat vissza a' töre — de ezen elvetés után sem germán vagy celta szó marad ott. *Vergobret* péld. nem lett celta szóvá az us elvetése által, az eredeti szó fear-go-breith lévén; — így *Armin* (Arminius helyett = Herman), így *Ariovist* Ehrenfest?); — miről még inkább meggyőződünk ha a' magy. ősi neveket nézzük, péld. Bultzus = Bulcsú = Bölcs. Az áthasonítás legtöbbször az egész szóra kihatott, már csak a' hangsúly különbözése által is. Maradnánk hát a' régi mellett. Mondanók az el nem magyarosodott, közönségessé nem lett lat. szók nominativusát magyar névtökként. Ha némellyek nominativusa elő nem fordul, könnyű kitalálni. Mondanám: acduusok, allobroxok (így sz.) nemesek, samnisek, carnusok stb. De mindenek fölött legyünk következetesek, mik eddig nem valánk.

4. cz. *kegyencz* e. h. védencz,

— *család* (familia) e' h. cselédség. A' két szó egy eredetű lehet, de a' gyakorlat világosan megkülönbözteti. — *Magistratus*: miért latinul e. h. tisztviselő, hatóság stb.

5. cz. *latobrog* helyesebben latobrig, — *édesgeték* a' *Bójokat* e. h. szövetségzén magok mellé vették.

6. cz. *legtávolabbi városa*: ferdítve e. h. legszélső.

7. cz. *megverték C. consult* e. h. megölték (occisum). — Mire valók az illyes beszótt értelmezések (ma Provánsz)? Ezek inkább a' jegyzetekbe illenének, az ott gyakran található adomák vagy párhuzamos mondatok helyére. — *habár szabad átmenetet*: az eredetiben concessiv érteménynek árnyéka sincs.

8. cz. *kiknek sem*: e. h. senkinek sem. Az Athenaeum egyik száma előadá egykor, mennyire nem cseréltethetik fel a' kettő. Ezt világosan tanúsítja a' népies beszéd mód is. Mondatik péld. hétnapi keresményemből *mi sem* marad (kevés) és *semmi sem* maradt. Az utóbbi kifejezés egész, az előbbi részleges hijányt jelent. (Hogy elemzésileg egy a' kettő, ki tagadná). Ez a' kettős tagadás igen jellemző a' magy. nyelvben, 's mértékelve nem okoz a' beszédnek rosztat, csak úgy, mint a' francziánál: ni l'un l'autre n'étaient, — és ni moi non plus stb; — *dárdáik* helyett mondhatnánk tán koplyát *)

*) Miért *koplya* kopja, kópia helyett?

vagy kelevézt (a' gerelyt a' ném. ger-ből, a' láncsát a' görög-román λόγχη lanciából vettük).

10. cz. *helveták* : másutt másképen

12. cz. *tigurini* képtelen roszul e. h. *figurumi*. — *Helvét birtok* (civitas) e. h. *helvét nép*, *helvét állam*

13. *cassianusi* igen roszul e' h. *cassiusi*, *cassiusféle*

15. *merészebben megállapodtak* (aud. *subsistere*), *meg-megállapodtak* Sz. ils *combatirent*. L.

16. *mert attól tartott miszerint a' helvetiussok* : a' könyvben nincs ; felesleges bővítés és értelemzavarás.

17. *aeduusok* : másutt *aeduok*. Újabb szövegekben *haeduusok*. *Magistratus* : ismét latinul. — *Kényszerűség* : más mint kénytelenség. Itt eme' kell.

18. *adóját* (*vectigalia*) e' h. közjövodelmeit. Hibásan Sz. is. L-nél *tous les revenus*. — *Biturigesek* : botrányos következetlenség, — *suo nomine* : igen fontos kifejezés, fordítatlan maradt.

20. *kárpótlást nyújt* (se *commoveri*) e' h. kénytelen reá hajtani vagy adni. Il s'inquiète de l'amour L. — *Meleg szavakkal pluribus verbis* ? — *hogy mindennek tanúja legyen* : az eredetiben nincs 's valóban felesleges.

27. *kényszerűségtől üzetve* (*inopia*) e' h. szükség. Sz.

28. *meghódoltatta* (*in deditionem accepit*) e' h. hódolását elfogadta.

30. *tudják hogy vett legyen elégtételt* : itt a' kapcsoló módnak, véleményem szerint semmi helye. A' magyar mondatban, kivált pedig annak azon része, melly a' mellékmondatok igéinek mód-, és időviszonyait érdekli, még igen járatlan mező ; de annyit mégis tudhatunk, hogy a' nyilvánítási, érzési igék után a' mellékmondatban kapcsoló mód nem áll. Ide vág mit a' Magy. Nyelv Rendszere 1. kiad 348. l. mond ; hol, bár elég felületesen, elmondatik : hogy a' kapcs. múlt. miként használtassék.

32. cz. *mi lenne* : e' h. volna. — *nem szólnának semmit* (*vocem. exprimere*) gyenge. — *cruciatus* : nem zabolatlanság

33. cz. *hogy öt eltűrhetni hihetlennék látszék* : e. h. ő eltűrhetlennek látszék.

35. cz. *kegyelet* (*beneficium*) e' h. jótét.

37. cz. *száz svév* (100 *pagos svevorum*) e' h. száz svév — né-mellyeknél svéb-megye vagy osztály. Cent *tribus suéves* L. — *minus resisti possit* : nincs fordítva.

38. cz. *re frumentar. quam celerrime comparata*: a' fordításban kimaradt.

39. a' czik vége *obliqua oratióból rectává* tétetett ok nélkül. — *kedv . . . teljesen elveszték* (non mediocriter) hűtelenül visszaadva. *Caesari renunc.* hiresztelték: hibásan, e' h. hirül vitték Sz. prévenaient. L.

40. cz. *kockára vetni* (repudiare) e' h. megvetni, visszaútasítani. — *tehát rendkívüli hadi tanács vala*: a' szövegbe nem való paraphrasis.

42. cz. a' találkozás alkalm. elhalasztani: gyengén. Jól L: qu' une allégation quelconque fit manquer l'entrevue. — *Nem épen helytelen* (non irridicule) gyengén e' h. elég furcsán.

44. cz. *vitézségétől* e' h. — vel. — *elemésztés* (mors)? — *annyit fizetnek, mennyit a' győzők . . . vetni szoktak*: e' h. adót hadi jog szerint fizetnek, miként a' győzők vetni szoktak. — *a' római nép az adótól eláll*: ferdités e' h. az adótól felmenti, elengedi az adót.

45. cz. *ha a' legrégibb időt vesszük*: az obliqua oratio ismét rectává tétetett következetlenül.

46. cz. *lovasai megpiszkolván* (impet. facere) nem alkalmas, nem is diszes kifejezés.

47. cz. *alvezérei*: fentebb legatus.

51. cz. több helyen is: *sedusiok*.

52. cz. *phalanx* = tömeg. Igaz, hogy ph. tömeget is jelent; de miként lehet a' tömegre felugrálni, dilettans olvasó, és „tanoncz“ nem fogja érteni, ha egyik helyen a' *vértezett*, vagy *vértfödélzetes* be nem foglaltatik.

52. cz. *sajkácska* túlzott szükségtelen kicsinyítés. — *Vocio*: jobb szövegekben: *vocio*. — *Üdvőhajítás* (gratulatio) nem alkalmas. Nem volna-e jobb öröm-nyilvánítás? — *reá*: gyakran e' h. azonnal, azután.

VII. könyv 1. c. *legiókhoz*: fentebb hadosztálynak fordítottatott

3. cz. *Cira* e' h. Cita. — *esemény és ezek közti tér*: kellemetlenül nehézkes és hosszas kifejezés e' h. távolság. Így Sz. L.

4. cz. *Gobanicis* jobb szövegekben: Gobanitio. Weidman-Krarnernél Tobannitio. — *Picték*: igen hibásan e' h. pictók vagy pictonok.

5. cz. *legatusai*: másutt alvezér. L-nél: lieutenant. — *Arvernek*: másutt arvernusok.

6. cz. *cadurci Lucterius* e' h. *cadureus* v. *cadurk* L. — *arecomici volcák*: e' h. *arecomicus* vagy kurtitva *arecomi volcák*.

7. cz. *tolosatek*: hibás a' hangrend törvénye szerint is. Lehetne mondani Sz-ként *tolosaiak* Tolosa várostól, mint *arpinas* = *arpinumi*. *Cavenna* e' h. *Cevenna*.

9. cz. *Viennébe* e' h. *Viennába*.

10. cz. *tanácsosbna láta tehát*: értelemzavaró hiba e' h. mindazáltal.

11. cz. *könyöklő hid*: erőltetett nehezítés e' h. mivel G. városnál hid volt a' Ligeren.

14. cz. *azok a' takarmányszedéstől*: nincs ok nem is lehet az alanyt — rómaiak — kihagyni. — Miért ferdítettet el az eredeti az által, hogy a' folyvást mellékesen idéző beszéd (*obliqua or.*) elől egyenesen idézővé tétetett, utóbb ellenkezőleg. Ez a' mellett hogy hűtlenség az eredetihez, izlés és jó rend elleni.

Tovább nem folytatom. Az eddigiekből, — bár sok megrovandót mellőztem — világosan kitetszik, milly gonddal járt el fordító vállalatában, s mennyire sikerült az neki. Úgy hiszem bizvást állíthatom, hogy régi, és a' philologia jelen állásának meg nem felelő kiadásokat használt, — hogy nyelvezete gyakran hibás, fordítása hűtlen, szöfűzése szabálytalan. Az utóbbit illetőleg a' felhozottakon kívül még egyet kívánok fölemlíteni.

A' ford. tetszése szerint öldja fel, tagolja részekre, vagy vonja össze C. mondatait és mondat sorozatait. A' felosztatást felrészelésnéhol a' magy. mondat természete ajánlja sőt követeli. De az öszt szehúzást nagyon gyéren és óvatosan látnám alkalmazandónak. Caesar szeret mellék mondatokkal élni, mihelyt a' mondat tag igen fontos, és érdemes arra, hogy külön állást nyerjen. Ezt a' szokását a' német isk. kiadásokban is megjegyezve látjuk. Így például a' czélzatos és melléknévi m. mondatokra nézve lásd a' Dobererdt — Teubnerféle kiadást 299. 300 lap. Ezeket egyes nevekkal kifejezni lehet a' magyarban, lehetne a' latinban is. De több pontjait, mondat sorozatait egyesíteni alig van ok, alig van lehetőség. Mikép járt el e' tekintetben a' t. fordító, mutatják péld. a' VI. k. 12. 13. 19. 20. 23 stb. czikkei. Caesar körmondatai, ha szabad e' merész hasonlattal élnem, szabályos polygonumok, még pedig legfőlebb 3—4 öldallal s szöglettel; ezeknek összetelőződéséből olly sok és egyenlőtlen oldalú alakokat csinált a' ford. hogy periodusaiban valóban

nem a' caesari keresetlen szépség és egyszerű kellem szól, — a' legfelsőbb 's' legteljesb műveltség ama' virága . . . És ez félig meddig iskolai könyvben nagy hijány! A' magyar próza-írály most van alakuló félben az iskolai rendszer működésének kezdetén, a' magyar nyelv tudományos használhatósága válság pontján; és a' nyelv helyes használatára az iskoláknak a' tanároknak kell és lehet leghatályosabb lendületet adni. Rájok számosan figyelnek, hatások jó vagy rossz, ellenállhatlan és tartós. Legelső pedig mi által a' nyelv korcsosodni kezd, a' szöfűzés elfajulása . . .

E' tárgy fonalán eszembe jut a' tárgy-, és szóhűség, és erről Kazinczynak egy elve a' fordítás körül. Azt állítja ő valahol, hogy a' remek művek fordításában még a' hellenismust, latinismust stb. is el lehet tűrni. Tűrhetőbb, így ítél, a' soloecismus az idegenszerűség, mint a' classicaí színezet letöröltetése, vagy az eredeti kép elferdítettése. Kazinczy ezt nagyban is alkalmazta. Tudjuk mennyire számosak fordítmányaiban az idegenszerű kifejezések. Hamlet fordításában még a' minden különös érték vagy műszói sajátosság nélkül való *what o' clock* kifejezést is így fordítá: *hány a' harang*. Úgy látszik, hogy a' classicaí művet úgy fordítá, hogy a' műértők és saját izlését ítéletét tartá mindenek fölött szeme előtt. Mint midőn a' lelkész magának, vagy néhányad magának predikál. Ez tulság lehet, de bizonyos, hogy Homert Voss, Shakespearet Schlegel fordította jól, 's hogy a' fordítás nem aprószeres munka, hanem művészet, — 's a' legjelesb fordítók sokat tartották arra, hogy egyenlő számú verssorokban fordítsanak. Chateaubriand pedig (*Essai sur la littérature anglaise. Avertissement*) így szól: *La traduction littérale me paraît la meilleure; une traduction interlinéaire serait la perfection du genre, si on lui pouvait oter ce qu' elle a du sauvage.*

Általában szólván a' fentebbi dolgozattal sem a' magyar irodalom, sem a' classicaí ösmeretkör figyelemre méltót nem nyert. Az előbbi nem, mert ez sem írály sem tartalmi becs tekintetében műértőket ki nem elégít, tanulókat alaposb tanulmányozásra nem, sőt gyakran félre vezet; az utóbbi nem, mert Szenczy illynemű dolgozatánál határozottan alábbvalónak tekinthető. Ezen véleményben erősít meg a' „figyelmeztetésül“ irt előszónak olvasása is, mellyben kijelenti a' fordító, hogy magyarítása által nem csak tanonczainak (nem tudom, miért ez jobb mint tanítvány), hanem a' történelem, földrajz és hadtan barátinak is kedveskedni akart. Ezen czikk azon

része pedig melly így kezdődik: „sok szó már azért sem magyarátható“ stb. példásan homályos, 's a' következő periodussal együtt sajnosan izetlen.

Az „érdekesb“ földirati jegyzetek 35 szót foglalnak magokban egy 12-rét gyérül nyomott lapon; míg a Weidmanféle, (sokkal ócsább) iskolai kiadás 150-nél többet, 14 kéthasábos, igen sűrűn nyomott 8rét lapon. Térkép, mellyet Kiepert után könnyű vala, a' „földirat és hadtan barátira“ nézve pedig mellőzhetlen is, készítenni, nincsen.

Legyen szabad végezetre egy óhajtást nyilvánítanom. — Az újabb gymn. rendszer tudományos mozgalmat költött, 's úgy látszik, hogy ez most már olly erőket is besodor, mellyektől tartós hatást várhatni. Óhajtjuk, hogy ez valóban tartós és életerős legyen. Nem szabad megelégednünk a' legelső szükségek teljesítésével, és csupán fordítmányokkal, ha akarjuk, hogy nemzeti oktatásrendszerünk legyen; minek pedig lenni kell a' tudomány érdekében is. Bátorodom némi jegyzékét terjeszteni elő, tudományos iskoláink szükségseinek jegyzékét, tanártestületeink tartozását a' múltból, teendőjét a' közel jövőben. Ide tartoznak:

Nagyobb *nyelvtani kézikönyvek* (Zumpt, Schultz, Kühner (két kötet 1837) és a' classicai nyelvek összehasonlító nyelvtana, mi philol. seminarium hijányában szolgálna az alaposb nyelvtanuláshoz kalauzul.

Segédkönyvek: ó geographia — történelem — régiségek — mythologia — irodalomtörténet a' Weidmannféle nagy becsű kiadások módjára, 's tán egyelőre azok szerint.

Magyarázatos (nyelvtani, tárgyi p. geogr.) class. kiadások a' Teubner Weidman és Rost-félék szerint. Melly nagy dolog, hogy tanítványaink előtt a' magán szorgalom útja zárva van az efféle magyarul értelmező könyvek hijánya miatt, (ezen nyereséges vállalatból könyvárusaink sem vonakodnának).

A' gör. római classicai irodalomhoz *reál-szótárak*, némileg helypótlóul a' rendszeres segédkönyvek adathatásaig, péld. Lübkeré szerint (Reallexicon des class. Alterthums, Leipzig Teubner 1855).

Ezeket egyesített erőkkal sem elkészíteni, sem forgalomba hozni nem volna nehéz, akarni pedig fogjuk, ha csakugyan mindenkit ugyanazon eszme lelkesít: a' nemzeti oktatás-ügy virágzása.

IMRE SÁNDOR.

Utó-szó.

I. S. úr némi jegyzékét terjeszti elő annak, mit *tanártestületeink tartozásának* nevez a' multbul, és teendőjének a' közel jövőben. A' jegyzék csak azt foglalja magában, mi nélkül nem szabad lennünk; 's I. S. úr hiszi, hogy „ezeket egyesített erővel sem elkészíteni, sem forgalomba hozni nem volna nehéz; akarni pedig fogjuk, ha csak ugyan mindenkit ugyan azon eszme lelkesít: a' nemzeti oktatás-ügy virágzása.

Lehet-e valamit arra tennünk, hogy ugyanazon eszme lelkesítsön mindenkit? 's ha nem, kitalálhatnók-e az okot, melly miatt nem egyeznénk abbeli lelkesedésben? — Más okát alig lehet gondolni annál, hogy talán némelyek eléggé virágzónak találják iskolai ügyünket. De abban, úgy hiszem, nagyon csalatkoznak; az iskolai, a' tudományos ügy nem virágzik nálunk, nem az ifjúságnál, 's nem azoknál, kik tanítani akarunk. Az ifjúságnál akkor lehetne virágzónak mondani a' tudományos ügyet, ha látnók őt a' gymnasiumbeli tanulatás után is hevültnek a' gymnasiumi tanulmányok iránt; ha látnók, hogy azután is folytatja, kiegészíti azokat az egyetemnél vagy magánosan. De azt, fájdalom, nem látjuk. A' mint az ifjak kiszabadulnak a' gymnasiumbul, az egyetemen a' kenyér-keresetre módot akarnak szerezni, nem egyebet; a' tudomány nem hevíti őket, legkevesebb a' remek irodalmak. Miért van az így? Azt hiszem, leginkább azért, mert a' gymnasiumban se hevültek nagyon értök — 's ezt már nem kis részben a' gymnasiumi tanárok lelketlenségének tulajdoníthatjuk. Igaz, az élet, melly mindinkább elsinásodik (elchinezerődik), ösztönszerű ellenszenvtől viseltetik a' remek tanulmányok iránt; a' βαναυσία és χρηματιστική soha és sehol nem fér meg az ελευθεριότης-szel: még is van az ifjúságban szellemi élesztő, mellynek erősítésére a' tudós iskola hivatva. Ha ezen szellemi élesztőt nem erősíti az iskola, úgy nem az ifjúságban, de magában, tehát a' tanárok lelketlenségében rejlik a' hiba. A' tanárok lelketlensége pedig, úgy látszik nekem, kevesebb származik a' szegénységből — szegények voltak mindenütt a' tanárok — hanem inkább a' helytelen munka-felosztásbul, a' szellemi közlekedés és az önmunkásság hiányábul.

Most helyesebb lehet a' munkafelosztás; 's hol mégis a' tanári szám nagyobbítása után is p. o. a' görög nyelvtanító kis szám-

tant és históriácskát és egyebet is tanít : ott , kevés kivétellel , rosszul tanítják mindeniket ; maga a' tanító sem lelkesülhet tudományáért , az ifjúságban mint költheti föl az élesztőt ? — A' szellemi közlekedés és önmunkásság szinte együtt jár . Hála Istennek ! a' latinul beszéllés megszűnt az iskola köznyelvének lenni . Míg latinul beszéllettünk , a' gymnasiumi tanításnak ez volt feladata , jutalma ; el is vette ezen jutalmát ! Nem gondolhatott a' szellemmel , melly a' latin és görög irodalmat előhozta 's melly a' görög nemzetiségből az összes emberiség arany ifjúságát csinálta . A' görög és latin tanításnak nem lehet célja , hogy ügyeinket , banausiánkat görögül vagy latinul folytassuk : hanem , hogy a' görög és latin szellemet fogjuk fel és tegyük sajátunkká . Nem lévén annak előtte más feladata a' gymnasiumnak , mint a' latinul beszéllhetés , a' tanári karbul kiveszett az önmunkásság . Philologia nem kell annak , a' ki banausiával latinul akar beszélleni és írni ; philologia nem kell ott , hol nincs nemzetiség , nemzeti irodalom , mellyet az emberi nemzet arany ifjúságában részesíteni kell és lehet . Most megszűnt ezen káros állapot , most nem az kell , hogy latinul oratoroskodjam , hanem kell , hogy Cicero , Demosthenesz munkáit derekasan értem ; kell , hogy a' magyar szellemet a' remek szellem ifjúságán virágoztassuk . Mind ennél fogva önmunkásságra szólítottunk fel , 's ez szellemi közlekedést föltételez . — *Vajha , míg jobb területünk nem lesz , a' Magyar Nyelvészet válhatnék szellemi közlekedő helyé !* Ne hangozzék el a' légbe I. S. úr felszólalása , hanem verődjék vissza rokon keblekrül , válaszul hozva , ki miben foglalatoss , ki mit akar létősíteni . A' többiek segítsük azután tanácsal , tudománnyal vegyük és vétessük meg a' közreadott könyvet . Különösen érdekeltessük a' 7. és 8-dik osztálybeli ifjakat is a' szellemi munka iránt , hogy látva a' tanárok hevülését azon szent tüzőn ők is átmelegüljenek . Így talán leghamarább segítve lesz mind a' tanítványokon mind a' tanárokon !

Könyvjelentés.

Görög és latin szókönyvek.

I.

Görög-magyar szótár. Bakó Dániel , Finkey József , Kaluicki Benedek , Molnár István , Somossi István , Somossi János tisztársak

közremunkálásával szerkeszték *Soltész Ferencz és Zsarnay Lajos* sárospataki tanárok, Sárospatak 1857.

Örömmel veszi az egész magyar tanítóság, mely a' remek nyelvészettel foglalatossá, a' sárospataki görög-magyar szótárt. A' közremunkálók és szerkesztők a' magyar tanítványok szükségén kívántak mentül előbb segíteni. Mondják, hogy igaz kedvvel, hü gondnal és lankadatlan szorgalommal működtenek ugyan: mégis mint úttörők igényt tartanak némi elnézésre. Annyit biztosan állíthatnak, hogy művök a' példányul fölvev Schmidt (griechisch-deutsches Handwörterbuch, Leipzig 1847) görög-német zsebszókönyvénel mind külalakjára csinosabb, mind tartalmára nézve hibátlanabb és bővebb. Mint zsenge művet mutatják be, 's mint illyet kell azt fogadnunk.

Meg akarván legsürgetőbb szükségünknek felelni ezen szókönyvvel, az Újtestamentomban előforduló ritkább és szokatlanabb szavakat is bevették. Már ennél fogva is, 's mert Schmidt szótárát követték, lehet hogy olyan is van benne, mire nem könnyen szorul a' kezdő, p. o. *ἀγεννίζω*, mi azért nem hiba: viszontag ki talált maradni, mit már a' kezdőnek is kell tudni, p. o. *ἐμπαίζω*-rul áll „j. *ἐμπαίζομαι*,” tehát mintha csak ezen jövő idom fordulna elő, pedig p. o. Xenophon Sympos. 9. *καὶ εἴξεισι πρὸς αὐτὴν, ἔπειτα παίζουσιν πρὸς ἀλλήλους*; — de Lucianusnál a' Jupiter és Ganymedes közti beszélgetésben, *ἦν δὲ παίζειν ἐπιθυμήσω, τίς συμπαίξεται μοι*; — Anacreonnál meg *παίζω* is áll, a' 24. dik dalban: „*πρὶν ἐμὲ φθάσῃ τὸ τέρας, παίζω, γελάσω, χορεύσω* stb. miből kitetszik, hogy az *ἐμπαίζω* futurumát így kellett volna kitenni: *παίζω, παίζομαι* és *παίζομαι*. Az Anacreonnál előforduló futurum: *παίζω* azomban Papenál sincsen, ki után szerzőink Schmidt hibáit és hiányait pótolták. Mert a' *παίζω* szó alatt szerzőinknél is ott áll *παίζομαι* és *παίζομαι*.

Az előttünk levő szótárt azomban úgy köszönjük meg legjobban (nem félek így nyilatkozni a' pataki szerkesztők előtt), ha legszorgalmasab használata mellett annak jövődőtökéletösítésén közremunkálódunk. Kiki válasszon magának egy görög író azok közül, a' kiket a' gymnasiumokban olvasatni kell, 's jegyezgesse abbul mind azt, a' mi ezen szótárban vagy nincsen meg, vagy rosszul van meg, 's közölje használat végett a' pataki urakkal, kik úgy reményelem, nem sokára kénytelenek lesznek új kiadásául gondos-

kodni. Mert hogy a' tanárok ezen szótárt lehetőleg ajánlani fogják tanítványaiknak; hogy a' theologus növendékek a' hányan vannak, mind megfoggják venni, arrul kétkednünk sem szabad. Tanuló inkább egy hónapig se egyék estére semmit, hogy megszerezhesse magának. — Ha így lehető sokan részt veszünk a' szótár javításán, nemcsak ez, hanem magunk tudománya is néhány év múlva teljesebb lesz a' mostaninál; 's a' szótár aztán édes mienk lesz.

A' könyv 38 nagyretű ívnyi, három hasábos nyomtatással 603 lapon. Betűje apró ugyan, de világos, könnyen olvasható; a' papír szép fehér és erős. Ára előfizetés útján 3 ft. 30 kr. bolti ára 4 ft. 30 kr.

II.

Latin-magyar szótár. Dolgozta néhány kolosvári tanár; szerkesztik Régeni István és Finaly Henrik. Első füzet: A — cistella. Kolosváratt, nyomtatja és kiadja Stein János az ev. reform. főtanoda betűivel.

Valahára vesszük a' régen várt könyv első füzetét. Hogy a' dolgozók itt is számtalan kül- és belakadályokkal küzdöttek, azt tudjuk, ha el nem mondják is. Gondoljunk csak a' belakadályokra és nehézségekre, kivált miután itt nem idegen minta után készült szótárt veszünk. Nem akarnók ugyan az írók és szerkesztők terhet azzal is nevelni, hogy ismételjük az „Uj Magyar Muzeum“ 1854. ben a' bemutatott részről nyilvánított ítéletét, miszerint ezen szótár az „**első tudományosan dolgozott 's a' mai latin philologia színvonalán álló szótár**“ volna; mert bezzeg nagyon felakadnánk az Uj Magy. Muzeummal együtt, ha tudók előtt a' mai latin philologia színvonalát értelmeznünk kellene. Nem egy ugrás oda, hová másutt a' latin philologia száz meg száz közremunkálónak legmegfeszültebb szorgalma mellett is csak félszáz év alatt birt eljutni! — Ezt korántse vegye ollybá az olvasó, mintha gáncsoskodni akarnék a' latin szótáron, sőt inkább kértí akarom ötlet, hogy nálunk megjelent nyelvészeti munkát ne mérjen külföldi mértékkel; mire tán kedve támadhatna annak, ki a' mai latin philologia színvonalát isméri. 'S a' mit a' pataki szótár javításául mondtam, azt erre is bátran alkalmazom, lévén ez az egyetlen mód, igazán lehető jó szótár előállítására. Én itt mindjárt intézek kérdést a' szerkesztő urakhoz: Vajjon nem találják-e jobbnak egészen kitenni

az igék fő időjit? Például az *absolvo*, *absorbeo*, *absterreo*, *abstraho*, *abstrudo* stb-nél elég utasítás-e, csak a' conjugatiót jelenteni ki, perfectum és supinum nélkül? Honnan sejtetheti a' tanuló, hogy *absorbeo*-nak perfectuma *absorbui* és *absorpsi*? hogy az *abstraho*-é *abstraxi* 's a' *abstrudo*-é *abstrusi*? Ezek elhagyása nem fog-e bajt okozni a' magyar tanulónak, kinek úgy is feles bajjal kell küzdenie? Mert ha netalán tudja is, hogy az *absorbeo*-nak perfectuma *absorpsi*, nem csinál-e majd szerinte az *abstergeo*-bul *absterxi*-t, vagy az *absorbui* szerint *abstergui*-t? Tanító jobban ítélhet az ilyenekről mint én. — Mellesleg szemembe tűnik: *acacia* = könnyű kis hajó, pedig ez *acatium* (ἀκάτιον) vagy *acatia*: ellemben *acacia* (ἀκακία) fa. Az *absis* vagy *apsis* görögül ἀψίς (bolt, összeragadás); ἀψις ellemben már más szó = érintés és elmebetegség.

A' mi a' nyomtatást, betűt, papírt illeti, nem igen kaptunk még ennél szebb könyvet. A' 60 ívnyi szótárnak előfizetési ára 4 for. bolti ára 5 for. Örömmel olvassuk még, hogy *Stein* úr a' magyar-latin rész kiadását is megigérte, mihelyt az első rész kiadásából fedezve lesz a' költség. Mi nem csak ezt várjuk bizton, hanem mind kettőnek újabb újabb kiadásait is.

A' magyar helyesírásra nézve még is figyelmökbe ajánlom a' pataki és kolosvári derék uraknak, mit e' tárgyrul a' Magy. Nyelvészet előadott. A' hosszú í ilyenekben: tanítani, segíteni stb. kétségtelen. A' hiányjegy elhagyogatását pedig előbb utóbb megfogjuk keserülni, mert már is így kezdenek írni: ami, amit, amennyire, aból, aféle, akkor stb. A' gymnasiumi könyvekben nem lehet nem tekinteni a' helyességet, még ha fáradságosabb is.

HUNFALVY PAL.

TARTALOM.

I. Értéközések.

	Lap
Vissza- és előrepillantás. <i>Hunfalvy Pál</i>	1— 10
A' latin hangsulyozás (Weil és Benloew után)	11— 29
<i>Hunfalvy Pál</i>	105—137
Az ujperzsa nyelv föltetsző idomai <i>Podhorszky Lajos</i>	30— 36
Magyar helyesírás	
1) az akad. bizottmány előterjesztése	37— 51
2) Vélemény. <i>Szilágyi István</i>	51— 67
3) Nádaskay Lajos. Vélemény	81— 94
4) Vélemény <i>Hunfalvy Pál</i>	95—104
Szó-családrendszer. Nyelvészeti egymásután	138—159
<i>Lugossy József</i>	161—189
Válasz a' szó-családrendszerre <i>Hunfalvy Pál</i>	190—220
A' keleti tudományok előmozdítására	222—225
A' román nyelv ismértetése. <i>Fekete János</i>	243—274
A' mordvin nyelvvrül. <i>Hunfalvy Pál</i>	290—312
	323—360
A' göcseji nyelvjárás. <i>Torkos Sándor</i>	404—417
A' magyar ige-idők használata <i>Hunfalvy Pál</i>	435—461

II. Könyvismértetések.

Arany János. A' magyar nemzeti versidom. <i>Hunfalvy Pál</i>	68— 77
Ameis Odüsszeiája. <i>Lichner Pál</i>	226—231
Gyergyai. A' magyar nyelvsajátságai. <i>Hunfalvy Pál</i>	275—289
	361—375
Anaximenes rhetorikája. <i>Télly János</i>	406—402
1) Szepesi J. A' görög nyelvtanítás és görög nyelvtanok.	
2) Halder K. Kritischer Beitrag zu den griechischen Gram-	
matiken v. Kühner u. Szepesi. <i>Hunfalvy Pál</i>	376—385
Imre Sándor. A' névi-módok. <i>Hunfalvy Pál</i>	385—391
Zahourek. Über die Fremdwörter im Magyarischen. <i>Fábián István.</i>	418—434

	Lap
Sárvári B. Caesar művei. <i>Imre Sándor</i>	462—475
A' pataki görög és kolosvári latin szótárak. <i>Hunfalvy Pál</i>	475—478

III. Vegyesek.

Synonymica	77— 79
Herodotosz. <i>Télfy János</i>	80
A' királyudvari kézirat, fordította Riedl Sz.	80
Ballagi M. A' héber nyelv elemi tankönyve	160
Bennünket, benneteket. <i>Hunfalvy Pál</i>	232—236
Néptalányok. (Szénássy gyűjt.)	237—238
Néptalányok. (Philofennus gyűjt.)	318—322
	392—400
Magyar nyelvmlékek, közli Riedl Sz.	239
Az ékírás és altaji nyelvészet	313—317

508.407

